

Němec, Jiří

**Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se
sudetoněmeckého historika**

*Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se
sudetoněmeckého historika* Vydání první Brno: Filozofická fakulta,
Masarykova univerzita, 2017

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)
ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8809-2017>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137548>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

#475

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Bonn

Sudetenraum, eingebettet in das Deutsche, über
tausend Jahren durch die deutsche Sprache
stetig gekennzeichnet ist. Jedoch erst
wahrnehmbar wird, wenn man sich nicht
auf den Sudetenraum beschränkt, sondern
den gesamten Raum betrachtet. Die
deutsche Sprache hat in diesem Raum
eine lange Geschichte. Sie hat sich
hier entwickelt und ist heute ein
wichtiges Merkmal der Kultur.
Die deutsche Sprache hat in diesem
Raum eine lange Geschichte. Sie hat
sich hier entwickelt und ist heute
ein wichtiges Merkmal der Kultur.

Wahrscheinlich sind die
deutschen Sprachforscher
in der Lage, die
deutsche Sprache
zu untersuchen.
Die deutsche Sprache
hat in diesem Raum
eine lange Geschichte.
Sie hat sich hier
entwickelt und ist
heute ein wichtiges
Merkmal der Kultur.
Die deutsche Sprache
hat in diesem Raum
eine lange Geschichte.
Sie hat sich hier
entwickelt und ist
heute ein wichtiges
Merkmal der Kultur.

Berlin, den 5.9.1963

Ihr sehr ergebener
Erich Winter

Wittler!

Eduard Winter 1896–1982

Zpráva o originalitě a přizpůsobení se
sudetoněmeckého historika

Jiří Němec

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#475

BRNO 2017

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Němec, Jiří

Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika / Jiří Němec. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017. – 379 stran. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 475)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8808-5

27-9-051 * 272-1-051 * 929 * 27-9:930 * (=162.3):(=112.2) * 329.17 * 001:32 * 930-051 * 930 * 001:32 * 321.74 * 327.88 * 94(437.3) * (437.3) * (430.3) * (048.8) * (092)

- Winter, Eduard, 1896-1982

- 1945-1982

- církevní historici – Česko – 1918-1945

- katoličtí teologové – Česko – 1918-1945

- církevní historiografie – Česko – 1918-1945

- Češi a Němci – Česko – 1918-1945

- nacismus – Česko

- věda a politika – Česko – 1918-1945

- historici – Německá demokratická republika

- historiografie – Německá demokratická republika

- věda a politika – Německá demokratická republika

- komunistický režim – Německá demokratická republika

- kolaborace

- Sudety (Česko) – dějiny

- monografie

- biografie

930 - Historická věda. Pomocné vědy historické. Archivnictví [8]

929 - Biografie [8]

Recenzovali: Mgr. Milan Řepa, Ph.D. (Historický ústav AV ČR)

Dr. Karel Hruza, MAS. (Institut für Mittelalterforschung ÖAW)

© 2017 Jiří Němec

© 2017 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8808-5

ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNIM210-8809-2017>

Motto

...mitten in der Wirklichkeit stehen, sie kennen, an ihr mitarbeiten und doch den Willen zum Neuen zu bewahren...

Der Bergsteiger und der Fels, den er übersteigen will: auch der Bergsteiger kennt das Ziel, das ferne, noch nie erreichte, hohe. Und doch bildet er mit dem Fels scheinbar ein Ganzes, so geschmeidig muß sich der Körper an den Fels anpassen. Jede Unebenheit wird benützt, um aufwärts zu kommen. Die Wirklichkeit wird studiert und überwunden. Scheinbar denkt der Bergsteiger nur an die Wirklichkeit und er muß ständig an sie denken, denn ein Blick in die Tiefe oder nach oben könne ihm verhängnisvoll werden. Zoll um Zoll ringt er mit dem Felsen und doch kennt er sein Ziel und glaubt daran. Ja nur im Dienste dieses Zieles, um es zu erreichen, kämpft er mit der Wirklichkeit.

Eduard Winter, Ideal und Wirklichkeit (Praha 1927)

Obsah

ÚVOD	9
Úvodní poznámky	9
Současný stav bádání	12
Prameny a meze jejich interpretace	19
Intelektuální biografie	29
SUDETONĚMECKÝ CÍRKEVNÍ HISTORIK	33
Zrození historika	33
Tradice univerzitních církevních dějin v Praze	41
Od českoněmecké k sudetoněmecké historiografii	49
Dějiny na hraně sudetoněmeckého aktivismu	66
Bolzanův poslední žák?	79
Mezi historiky	87
Úkol a metoda církevních dějin	94
SOCIÁLNÍ UKOTVENÍ A MYŠLENKOVÉ SVĚTY	103
Rodina a škola	103
Sudetoněmectví jako osud	107
Elán Staffelseinu	112
Křesťanský nacionalismus	120
Kontakty s českým prostředím	126
Mezi německými učiteli	129
ILUZE „MNICHOVSKÝCH“ MĚSÍCŮ	132
1938	132
Pomnichovské iluze	141
ANATOMIE PŘIZPŮSOBENÍ	150
Poslední rok na Teologické fakultě	150
Strategie kariérního vzestupu v totalitárním systému	160
Říšský profesor	174
„... VE SLUŽBĚ NÁRODU A VĚDĚ“?	185
Archiv východoevropských duchovných dějin	185
Politicky výjimečně důležité úkoly	195
Kolektivní projekty Nadace Reinharda Heydricha	199
Spis proti panslavismu	202

Zvláštní úkoly	208
Na univerzitě	211
Paradox česko-německého přátelství	227
OBRAT K SOCIALISMU	232
V hodině porážky	232
Ve Vídni 1945–1947	245
Historik východoevropských dějin v komunistickém Německu	252
Úspěch na ostří přízně	260
Pozitivní Ostforschung	267
VZPOMÍNKA MEZI SEBEINSCENACÍ A APOLOGIÍ	278
Potíže s životopisem	278
Monolog starého muže	287
Exkurz: artikulace konkrétní vzpomínky	296
Exkurz: podoba pozdní vzpomínky	312
ZÁVĚR	322
PODĚKOVÁNÍ	328
SUMMARY	330
PRAMENY	335
Archivní prameny	335
Periodický tisk	338
Použité publikace Eduarda Wintera	339
Tištěné prameny, dobová literatura a edice	343
LITERATURA	347
PŘÍLOHA Č. 1	362
PŘÍLOHA Č. 2	366
SEZNAM ZKRATEK	369
REJSTŘÍK	371

ÚVOD

Úvodní poznámky

Od starověku je úkolem historie podílet se na utváření kolektivní paměti společnosti. Konstitutivním rysem historie proto je pevné ukotvení v politickém, právním a kulturním diskurzu aktuální přítomnosti. Nezměnilo se to ani v moderní době, kdy se historie stala vědou. Zájem o minulost se od 18. století rozvinul do systematického racionalizovaného poznávání dějin lidské společnosti. Historie si postupně vybudovala vlastní sociální pole vědy neboli „vědní pole“, tj. sociální prostor, v němž se odehrává na základě psaných i nepsaných pravidel institucionalizovaný vědecký provoz: výzkum a publikace výsledků, vědecká komunikace i výchova nových generací historiků. Rozvoj historické vědy čerpal od poloviny 19. století z energie národních hnutí. Historie hrála v měšťanských společnostech střední Evropy ještě v prvních desetiletích 20. století prvořadou roli spolutvůrce národní a státní identity. Dějiny střeoevropského dějepiscevtví byly však ve 20. století konfrontovány nejen s liberálnědemokratickými politickými režimy, jež můžeme spolu s Karlem Popperem charakterizovat jako „otevřené společnosti“. Střední Evropa patřila k té části evropského kontinentu, jejíž obyvatelé na mnoho desetiletí 20. století podlehli svodům totalitárních režimů nacionálního socialismu a komunismu. Oba tyto režimy patří k definičním reprezentantům totalitarismu, svou revoluční politiku vedly prostřednictvím teroru a ospravedlňovaly ji ve jménu uskutečnění ideologie, jež byla považována za zjevenou pravdu. Oba režimy lze proto označit také jako ideokracie.¹ Byly to „uzavřené společnosti“, v nichž monopol ideologie vylučoval pluralitu myšlení a deformoval také vědní pole historické vědy.

1 K pojmu totalitarismus a vývoji teorie totalitarismu přehledně viz např. WIPPERMANN, Wolfgang:

V „otevřených společnostech“ je vědní pole historiografie z velké části ponecháváno autonomním diskurzivním pravidlům produkce systematického vědění a vnější politické zásahy jsou vystaveny otevřené kritice z jiných koutů ideově a politicky pluralitního prostředí. V ideokratických režimech se vše odehrává ve jménu jediné ideologie a s ní provázané utopické vize. Z historické vědy se v nich stal legitimizační nástroj, od kterého se očekávalo, že bude vědeckými metodami ospravedlňovat existenci politického režimu a dodávat historická „fakta“ pro ryze politicko-ideologická rozhodnutí.² Výsledkem bylo, že v nacionálněsocialistickém režimu³ i v komunistických režimech⁴ došlo k politickému podřízení vědního pole historie mnohovrstevné kontrole vládnoucí strany a státu. Poněkud hořce zní z pera Františka Grause nepochybně vlastní zkušeností podložená a hluboce pravdivá věta, že „dějepisectví může selhat i při zachování všech ‚vědeckých pravidel‘.“⁵

Co takové prostředí znamenalo pro historika, který usiloval o získání nezbytné finanční podpory a kontroly nad vědeckým bádáním, o tom svědčí životopis, kariéra a odborná produkce Eduarda Wintera (1896–1982). Na první pohled kontroverzní osud tohoto historika původem z Čech nabízí vhodný objekt právě ke studiu vztahu mezi kariérou a přizpůsobením se, vědeckou originalitou a pod-

Totalitarismustheorien. Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute. Darmstadt 1997. K ideokratické podstatě totalitárních režimů viz BACKES, Uwe – KAILITZ, Steffen (eds.): Ideokratien im Vergleich. Legitimation – Kooperation – Repression. Göttingen 2014.

2 „Legitimizační věda“ je Peterem Schöttlerem, opírajícím se o analýzy sociologa Niklase Luhmanna, chápána jako *ein akademischer Diskurs, der die generelle Bereitschaft erzeugt, staatliche Entscheidungen, die inhaltlich noch unbestimmt sind, innerhalb gewisser Toleranz hinzunehmen, bzw. zu verteidigen*. SCHÖTTLER, Peter: Einleitende Bemerkungen. In: SCHÖTTLER, Peter (ed.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft. Frankfurt am Main 1997, s. 21, pozn. 2.

3 Zde jen výběr některých nejvýznamnějších. HEIBER, Helmut: Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands. Stuttgart 1966. Důležitou práci o pokusu SS skrze svou organizaci Ahnenerbe ovládnout organizaci vědeckého výzkumu publikoval v sedmdesátých letech KATER, Michael H.: Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Oldenbourg 2001², SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard (eds.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Frankfurt am Main 1999, HAAR, Ingo: Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten. Göttingen 2000, SCHÖTTLER, Peter (ed.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft. Frankfurt am Main 1997, SCHÖNWÄLDER, Karen: Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus. Frankfurt am Main, New York 1992. Celou debatu o nacionálněsocialistických kořenech německé metody sociálních dějin, po válce hlavního historiografického paradigmatu v západním Německu, rozvířila práce OBERKROME, Willi: Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945. Göttingen 1993.

4 HEYDEMANN, G. – FISCHER, A. (eds.): Geschichtswissenschaft in der DDR. Berlin 1990, SABROW, Martin – WALTHER, Peter Th. (eds.): Historische Forschung und sozialistische Diktatur. Beiträge zur Geschichtswissenschaft der DDR. Leipzig 1995. POHL, Karl Heinrich: Historiker in der DDR. Göttingen 1997. KOWALCZUK, Ilko-Sascha: Legitimation eines neuen Staates. Parteiarbeiter an der historischen Front. Geschichtswissenschaft in der SBZ/DDR 1945 bis 1961. Berlin 1997.

5 GRAUS, František: Geschichtsschreibung und Nationalsozialismus. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 17, 1969, s. 94. Citováno podle SCHÖTTLER: Einleitende Bemerkungen, s. 7.

mínkami vědeckého života v různých sociálních prostředích a politických režimech 20. století, včetně obou totalitárních režimů. Původně českoněmecký teolog, katolický kněz a církevní historik Winter byl ve středoevropském dějepisectví jedinečným zjevem. Jeho životní pouť se ubírala spletitou cestou, na níž se z teologa, církevního historika a národovecky uvažujícího reformního katolíka v meziválečném Československu stal velkoněmecky smýšlející profesor v Protektorátu Čechy a Morava, který se aktivně zapojil do provozu okupační nacionálněsocialistické vědy, aby se nakonec prosadil jako historik dějin východní Evropy a zasloužilý akademik v NDR. Winter je jedním z mála historiků zapojených před rokem 1945 v nacisticky instrumentalizovaném tzv. východním bádání (*Ostforschung*),⁶ který se dobrovolně rozhodl hledat uplatnění v zemi komunistické ideologie pod hegemonním působením Sovětského svazu. Zároveň je příkladem vědce, který si dokázal téměř za všech okolností zajistit a udržovat značný vliv a kontrolu nad vědeckým bádáním, iniciovat vlastní vědecké projekty a publikovat tisíce stran mezinárodně uznávaných vědeckých studií a edicí. Winterova osobnost je zajímavá rovněž proto, že se navzdory prvnímu pohledu nejednalo o vysloveně stranického historika nebo bezpáteřného a zkorumpovaného vzdělance oportunistu, ale – jak bude ukázáno – spíše o výsostného pragmatika vědeckého výzkumu. Přes tuto okolnost a přes často nepřehlédnutelnou náklonnost k politicky žadaným tématům si jeho práce uchovávaly vědeckou zajímavost, dokládající nepopíratelnou originalitu jeho historiografického úsilí.⁷ O ní svědčí také sveřepost ve sledování vědeckých témat a schopnost zapojovat je do nových sociálních a politických kontextů. Klíčová témata jeho historiografického zájmu lze pozorovat napříč různými režimy (např. bádání o Bernardu Bolzanovi, reformním katolicismu nebo o vztahu Říma a Moskvy v dějinách). Studium Winterovy vědecké biografie můžeme získat odpověď na otázku, jaké možnosti pro tvůrčí vědeckou činnost („originalitu“) vyplývaly ze skutečnosti, že vědní pole historiografie bylo podřízeno politické kontrole a ideologii totalitárního režimu. Hlavním úkolem této práce je proto biografické studium osobnosti Eduarda Wintera v sociální roli historika ve strukturách a proměnách dějepisectví ve 20. století. Přestože přitom sleduji celou životopis-

6 Protože je i v českém prostředí specifický pojem *Ostforschung* běžně používán v německé podobě, možná dokonce častěji než v českém překladu „východní bádání“, budu v textu vedle českého překladu psaného v uvozovkách používat také německé slovo *Ostforschung*. K vymezení problematiky *Ostforschung* viz přehledně a s další literaturou MÜHLE, Eduard: *Ostforschung. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 46, 1997, s. 317–350, TÝŽ: *Ostforschung und Nationalsozialismus. Kritische Bemerkungen zur aktuellen Forschungsdiskussion. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 50, s. 256–275, HACKMANN, Jörg: *Deutsche Ostforschung und Geschichtswissenschaft*. In: PIKORSKI, Jan M. – HACKMANN, Jörg – JAWORSKI, Rudolf (eds.): *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*. Osnabrück, Poznań 2002, s. 11–45.

7 Pojem „originalita“ či „originalnost“, jak jej používám, odkazuje k původnosti, jedinečnosti i výjimečnosti nějaké věci nebo osoby.

nou trajektorii od počátků akademické kariéry v meziválečném Československu až k jejímu závěru v institucích vědy východoněmeckého režimu, leží těžiště mého zájmu na Winterově působení v českých zemích se zvláštním zaměřením k jeho zapojení do vývoje, struktur a cílů sudetoněmecké historiografie před rokem 1938⁸ a také do nacionálněsocialistické okupační historiografie v letech 1939–1945.⁹

Současný stav bádání

Literatura o Eduardu Winterovi dlouho nebyla příliš rozsáhlá a skládala se spíše z drobných nekrologů, malých životopisných skic a několika kritických článků. Jde z velké části o texty vzpomínkového charakteru, psané většinou Winterovými přáteli a dnes již vlastně patří k pramenům. Řadím je k současnému stavu bádání proto, že ještě nedávno tvořily jediné publikované texty o Winterovi a jsou tedy přirozeným východiskem celého výzkumu. Zrcadlí dobře také základní rozpor, který s sebou studium Winterovy biografie přináší. Dělí se do dvou velkých celků a je příznačné, že oba celky se vytvořily podle toho, v jakém období se autor s Winterem stýkal nejintenzivněji. Jako by Winter žil dva životy rozdělené rokem 1945. Ti, kteří jej znali z první Československé republiky, příliš nerozumí jeho poválečnému období. Naopak zase ti, kteří ho znali až z působení ve východoněmeckém Berlíně, vnímají období předcházející jen jako předstupeň na cestě k vrcholu v NDR. Mnohostranným působením v meziválečném Československu, v Rakousku a ve východním Německu si získal mnoho žáků a přátel, zároveň však některé z nich v důsledku životních

8 Ve studii je pojem „sudetoněmecký“ používán jako označení pro to německé obyvatelstvo Čech, Moravy a československého Slezska, které se po roce 1918 samo identifikovalo se „sudetským němečtím“. Pojem Sudety pochází z geografického označení pohraničních hor mezi Slezskem a Čechami a Moravou. Poprvé se objevil již v antice a v 18. a 19. století se prosadil nejen v německém jazykovém prostředí. Přestože se užití pojmového označení „sudetoněmecký“ objevilo sporadicky již před rokem 1918, hromadně se rozšířilo teprve po zániku Rakouska-Uherska. Starší přívlasky pro bližší označení příslušnosti obyvatel, které se odvozovaly od jednotlivých zemí císařského Rakouska (proto tzv. moravští Němci pro německé obyvatele Moravy, čeští Němci pro Němce z Čech), byly se vznikem Československa postupně v slovníku intelektuálních a politických elit německého obyvatelstva zatlačeny do pozadí. Nahradil je pojem „sudetoněmecký“ jako jednotné označení Němců z Čech, Moravy a československého Slezska. Stalo se téměř synonymem k označení „českoslovenští Němci“, který byl běžný v českém prvorepublikovém prostředí, ale v německém prostředí vědomě nebyl používán a neprosadil se. Slovo téměř bylo v minulé větě záměrně uvedeno proto, že pro německé obyvatelstvo Slovenska se postupně prosazoval přívlastek „karpatských“ Němci. Pojem „sudetoněmecký“ byl tedy v podstatě nový pojem a měl i své politické konotace (pocházel z národoveckého prostředí). V českém vnímání je spojován výhradně s určitým nacionalistickým či fašistickým politickým prostředím (Henleinova Sudetoněmecká strana), používal se však přinejmenším ve třicátých letech také tzv. německými aktivistickými stranami a jejich stoupenci mladší generace.

9 Předložená studie je podstatně přepracovanou verzí disertační práce „Eduard Winter v německém dějepisectví v protektorátu. Biografická studie o kariéře, přizpůsobení a politické podřízenosti historiografie“, obhájené na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v červnu 2008. Některé její pasáže, které se týkaly spíše obecného vývoje německé historiografie za nacistické okupace českých zemí, převzaty nebyly.

rozhodnutí ztrácel. Tak se stalo, že autoři knihy o mládežnickém katolickém svazu Staffelstein, která je dosud intenzivně využívána jako jedna z nejbohatších publikací o německém mládežnickém katolicismu v Československu, hovoří o dvou Eduardech Winterech. Ten jejich byl do roku 1938 *einer der profiliertesten Repräsentanten des Konzepts einer weiten Schichten vor allem der Jugend erfassenden Synthese von kirchlicher und gesellschaftlich-nationaler Erneuerung der Sudetendeutschen in Verbindung mit dem tschechischen Nachbarvolk*.¹⁰ Toho druhého Wintera odmítají a po roce 1939 jej již prý nemohli následovat. „Jeho další cesta životem ve službě nacionalistické a konečně komunistické diktatury je nesrozumitelná také jeho přátelům [z meziválečného Československa]“, zaznělo v polovině padesátých let na vlnách Bavorského rozhlasu při příležitosti recenze poválečného vydání Winterovy nejvýznamnější meziválečné knihy.¹¹ Místo toho se většinou angažovali v sudetoněmeckých katolických organizacích ve Spolkové republice Německo, především v Ackermannově obci (*Ackermann-Gemeinde*).¹² Z příspěvků, které pocházejí z okruhu Winterových meziválečných mladších souputníků, je nejzajímavějším obsáhlý nekrolog církevního historika a premonstráta Kurta Augustina Hubera. Celá řada jeho dalších studií přispívá k poznání dějin sudetoněmeckého meziválečného katolicismu. Winterův žák na Teologické fakultě Německé univerzity v Praze Huber se v nekrologu sice opírá především o Winterovu publikovanou autobiografii, ale doplňuje ji bohatými postřehy ze vzpomínek na Staffelstein a na teologická studia v Praze.¹³ Vzhledem k autorovi je velmi zajímavá také příslušná kapitola v knize *Bohemia sacra* z roku 1972 o obrodných snahách německých katolíků v meziválečné době, která pochází z pera Winterova kolegy a jedné z vůdčích osobností Staffelsteinu, pozdějšího pátera Paula Sladeka (1908–2002).¹⁴ Čas si pro krátkou vzpomínku našli i někteří další.¹⁵

Větší část textů rovněž naplňují vzpomínkového charakteru pochází od druhé skupiny autorů, kteří se s Winterem seznámili po druhé světové válce. Jedná se

10 SCHMID-EGGER, HANS – NITNER, ERNST: Staffelstein. Jugendbewegung und katholische Erneuerung bei den Sudetendeutschen zwischen den Großen Kriegen. München 1983, s. 127.

11 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, výpis z vysílání Bayerisches Rundfunk ze dne 27. 3. 1956. V rámci rubriky *Neue Bücher über die Heimat der Vertriebenen* bylo upomenuto na nové vydání knihy *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum* (uloženo ve Winterově exempláři této knihy).

12 K Ackermann-Gemeinde a její pozici v síti poválečných sudetoněmeckých organizací viz WEGER, Tobias: „Volkstumskampf ohne Ende?“ *Sudetendeutsche Organisationsen, 1945–1955*. Frankfurt am Main 2008, s. 152–186.

13 HUBER, Augustinus Kurt: August Naegle (1869–1932). *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien* 8, 1987, s. 1–37.

14 SLADEK, Paulus: Die kirchliche Erneuerungsbewegung bei den Deutschen in der Ersten Republik. In: SEIBT, Ferdinand (ed.): *Bohemia sacra*. Düsseldorf 1974, s. 175–208.

15 Např. RIEDL, F. H.: Univ. - Prof. DDDr. Eduard Winter (1897–1982). *Europa ethnica* 39, 1982, č. 3, s. 149–150, HEMMERLE, Josef: Eduard Winter. Architekt am Prinzip Hoffnung auf eine deutsch-slawische Völkerverständigung. 16. 9. 1896 – 3. 3. 1982. In: HALASKO, Alois (ed.): *Jahrbücher für sudetendeutsche Museen und Archive (1995–2001)*. München 2001, s. 78–99; MAST, P.: Eduard Winter. In: *Ostdeutsche Gedenktage 1996*. Bonn 1995, s. 160–166.

převážně o řadu oslavných článků k životním jubilejím či o nekrology. Proti výše zmíněným textům mají často spíše neosobní oficiální ráz a jsou z hlediska tradičního biografického výzkumu bez větší faktografické hodnoty.¹⁶ Zaznamenávají vesměs Winterovy vědecké úspěchy v NDR a dlouze vypočítávají jeho publikace. Životní období do roku 1945 je vylíčeno jen jako přípravná fáze východoněmeckého vyvrcholení vědecké kariéry. Autoři těchto textů znali „svého“ profesora jako experta na východoevropské, slovanské a sovětské dějiny, a tak jej také představovali. Sem patří texty Winterova berlínského žáka Conrada Graua, který podobné infromačně adorační příspěvky o svém učiteli publikoval vícekrát.¹⁷ Grau přiblížil Winterův život a vědecké dílo také v knize oficiálních portrétů „průkopníků“ marxistického východoněmeckého dějepisceví.¹⁸ Až rozpad východního bloku a pád berlínské zdi mu umožnil podívat se na Winterovu kariéru kritickými očima na základě pramenů ve zpřístupněných archivech. Roku 1995 publikoval důkladnou studii osvětlující léta Winterových počátků v NDR, která chtěla být přípravou prací obsáhlejší monografie. Pro autorovu smrt však již vložil: žádná další studie nevyšla.¹⁹ Po Grauovi se sice objevily další dvě kritické studie o Winterově poválečné kariéře, žádná z nich však nepřinesla opravdu nové poznatky.²⁰ Mladší Winterovi kolegové z Halle a Berlína Günther Mühlpfordt a Wilhelm Zeil publikovali články, v nichž Wintera vylíčili ve strohých odborných portrétech vysloveně a mylně jako slavistu. Mylné bylo jejich tvrzení zvláště tehdy, když je z poválečného období přenášeli do období před rokem 1945.²¹ Jako slavisty si Wintera všímali ojediněle také čeští autoři v sedmdesátých letech 20. století.²²

16 MOHR, Hubert ve *Forschungen und Fortschritte* 40, 1966, s. 284–285. Bez uvedení autora např. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (dále ZfG) 9, 1961, s. 1355–58, ZfG 19, 1971, s. 1188, ZfG 29, 1981, s. 832–833, ZfG 30, 1982, s. 643–644.

17 GRAU, Conrad: Zum 65. Geburtstag Eduard Winters. *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas* 5, 1961, s. 451–454, TÝŽ, *Forscher und Lehrer. Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Jahrbuch für Erziehungs- und Schulgeschichte* 5/6, 1965, s. 391–395, TÝŽ, *Eduard Winter zum Gedenken. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas* 26, 1983, s. 207–209.

18 TÝŽ: Eduard Winter. In: *Wegbereiter der DDR – Geschichtswissenschaft, Biografien*. Berlin 1989, s. 358–375.

19 TÝŽ: Eduard Winter als Osteuropahistoriker in Halle und Berlin von 1946 bis 1956. *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 1, 1995, s. 43–76.

20 GIMPL, Georg: Die Jahre der „Erfüllung“? Eduard Winter oder gelenkte Kulturforschung im Geiste des historischen Materialismus. In: TÝŽ (ed.): *Mitteleuropa. Mitten in Europa = Der Ginko-Baum. Germanisches Jahrbuch für Nordeuropa* 14, 1996, s. 251–282, THOMAS, Ludmila: Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Rußlands nach 1945. In: DAHLMANN, Dittmar: *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit und Zukunft*. Stuttgart 2005.

21 MÜHLPFORDT, Günter: Эдуард Винтер (1896–1982). In: *Славяноведение и балканистика в странах зарубежной Европы и США*. Moskva 1989, s. 113–119, ZEIL, Wilhelm: Winter Eduard. In: *Slawistik in Deutschland von den Anfängen bis 1945. Ein biografisches Lexikon*. Bautzen 1993, s. 477–478.; TÝŽ, *Slawistik an der deutschen Universität in Prag (1882–1945)*. München 1995.

22 KUDĚLKA, Milan – ŠIMEČEK, Zdeněk – ŠTASTNÝ, Vladislav – VEČERKA, Radoslav: *Československá slavistika v letech 1918–1939*. Praha 1977.

Někdejší innsbrucký univerzitní archivář Gerhard Oberkofler, který také patří k poválečným, tentokrát ale rakouským přátelům, byl nejenom vydavatelem druhého dílu Winterovy autobiografie,²³ ale kromě toho zpřístupnil materiály k Winterově činnosti na Filozofické fakultě pražské Německé univerzity z archivu Karlovy univerzity.²⁴ Ovšem všiml si jen událostí let 1933/34, a tak se i on vyhýbal, podobně jako všichni jmenovaní badatelé, bližšímu a kritickému pohledu na období let 1939 až 1945. Většina se spokojila jen s Winterovými nedostatečnými a zamlženými tvrzeními z autobiografie.

O protektorátním období Eduarda Wintera máme již k dispozici nejvíce poznatků od historiků, kteří s Winterem nikdy nebyli spojení osobními vztahy. Postupně se objevilo několik prací osvětlujících Winterovu kariéru v letech nacistické okupace českých zemí. Velmi kritický obraz o Winterově působení za války v Praze předložila Alena Míšková v rámci analýzy oborových a mocenských proměn Německé Karlovy univerzity v letech nacistické okupace Československa. Protože Míšková jako první popsalala centrální instituce nacionálněsocialistického vědeckého i historiografického pole (kromě univerzity nevynechala ani ostatní významné vědecké instituce v Praze a Liberci), stala se její práce východiskem dalšího výzkumu o pražském akademickém prostředí.²⁵ První stručný a spolehlivý přehled vědecké protektorátní kariéry Eduarda Wintera přinesl Ota Konrád. O několik let později předložil Konrád rovněž monografii s důkladnou analýzou vědního pole kulturně-politicky klíčových oborů filozofické fakulty (historiografie, germanistiky a slavistiky).²⁶ Sám jsem se krátce před Konrádovou první studií zabýval souvislostí

23 Viz níže.

24 OBERKOFER, Gerhard: Aus dem Prager Milieu des Eduard Winter. Topos 9, 1997, s. 115–127.

25 MÍŠKOVÁ, Alena: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha 2002. Německé vydání této knihy Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums. Prag 2007. Pracoval jsem většinou s českým vydáním. Pro stručnější přehled viz TÁŽ: Německá univerzita za druhé světové války. In: Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990. IV. díl (1918–1990). Praha 1998, s. 213–231. Míšková publikovala již ve druhé polovině 90. let 20. století řadu textů, které se organizací německé vědy v okupované Praze zabývaly. Některé vyšly až s velikým zpožděním. Viz např. TÁŽ: Die Deutsche Universität Prag im Vergleich mit anderen deutschen Universitäten in der Kriegszeit. In: LEMBERG, Hans (ed.): Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997. München 2003, s. 167–175, TÁŽ: Die Deutsche Universität im zweiten Weltkrieg. In: tamtéž, s. 177–193; TÁŽ: Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls) Universität in Prag. in: HEISS, Gernot – MÍŠKOVÁ, Alena – PEŠEK, Jiří (eds.): Erzwungene Trennung. Essen 1999, s. 37–53. Na případné další její studie bude upozorněno až v souvislosti s konkrétním problémem.

26 KONRÁD, Ota: Geisteswissenschaften an der Deutschen Universität in Prag (1938/39–1945). In: BAYER, Karen – SPARING, Frank – WOELK, Wolfgang (eds.): Universitäten und Hochschulen im Nationalsozialismus und in der frühen Nachkriegszeit. Stuttgart 2004, s. 218–248. KONRÁD, Ota: Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945. Praha 2011. Winter se ve druhé studii objevuje na mnoha stranách, ale kupodivu mu nebylo věnováno zvláštní místo, přestože i jeho profesura patřila k dějepisectví.

mezi Winterovými příspěvky pro oficiální časopis Böhmen und Mähren a jeho přechodem z teologické fakulty na fakultu filozofickou.²⁷ Jak se vstup mezi oficiální dějepisce okupačního režimu projevil na Winterových velkých historiografických textech, jsem analyzoval na příkladu neznámější Winterovy práce o josefinismu.²⁸ V souvislosti s působením sudetoněmeckých historiků včetně Eduarda Wintera v publicistických orgánech okupačního režimu přinesla zajímavé poznatky analýza historických textů ze zmíněné revue Böhmen und Mähren, jejímž autorem je Petr Šafařík.²⁹ Ve dvou člancích z šedesátých let, které se zabývaly tzv. Nadací Reinharda Heydricha v Praze, Winterovo jméno mezi nadačními řediteli nefigurovalo, protože jejich autor, komunistický historik a příslušník Státní bezpečnosti Karel Fremund každou zmínku o Winterovi pečlivě vynechával.³⁰ Stanislav Šisler v roce 1991 opravil několik nedostatků Fremundovy studie a především vrátil Winterovo jméno mezi instituční ředitele zmíněné instituce, kam patřilo.³¹ Andreas Wiedemann pak v samostatné studii o Heydrichově nadaci připomenul,³² že Winterova pozice byla blízká výjimečnému postavení předních postav nacistické vědy v Praze (např. H. J. Beyera³³).

Výsledek těchto studií zařadil Wintera mezi nejtvrdší jádro nacionálněsocialistických historiků v Praze. Zdá se, že u českých historiků bylo toto hodnocení

27 NĚMEC, Jiří: Cesta Eduarda Winttra (1896–1982) mezi oficiální historiky Třetí říše. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 171–188.

28 TÝŽ: War die Josephinismus-Interpretation von Eduard Winter aus dem Jahre 1943 eine nationalsozialistische Interpretation? In: FILLAFER, FRANZ LEANDER – WALLNIG, THOMAS (eds.): Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016, s. 102–140.

29 ŠAFAŘÍK, Petr: List říšského protektora Böhmen und Mähren v kontextu nacistické propagandy a soudobé sudetoněmecké historiografie. In: Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis 44 (Fasc. 1–2), 2004, s. 147–211.

30 FREMUND, Karel: Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky. Sborník archivních prací (= SAP) 14, 1964, s. 3–38; německá verze viz Die Reinhard-Heydrich-Stiftung – ein wichtiges Instrument der faschistischen Ausrottungspolitik in der Tschechoslowakei 1942–1945. Informationen über die imperialistische Ostforschung 5, 1965, č. 3, s. 1–48. K osobě K. Fremunda viz CAJTHAML, Petr: Komunistický policista a minulost. Sborník Archivu Ministerstva vnitra 4, 2006, s. 89–106.

31 ŠISLER, Stanislav: Vznik a formování „Slovanského badání“ v Praze v letech 1940–1943. Český lid 78, 1991, s. 261–271.

32 WIEDEMANN, Andreas: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945). Dresden 2000. Kniha byla přeložena také do češtiny, viz Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945). Praha 2004. Pracoval jsem s původním německým textem. Wiedemann napsal o Heydrichově nadaci ještě několik kratších textů. Např. Die Reinhard-Heydrich-Stiftung als Beispiel nationalsozialistischer Wissenschaftspolitik im Protektorat. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. E. – Haslinger, P – LUFT, Robert (eds.): Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. München 2006, s. 157–176.

33 K Hansi Joachimovi Beyerovi (1909–1971) viz především dosud nepřekonanou studii ROTH, Karl-Heinz: Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen. Der Fall Hans Joachim Beyer. In: Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945. Frankfurt am Main 1997, s. 262–342.

zesíleno zklamáním z údajně konjunkturálního obratu, který Winter za okupace učinil poté, co byl v první Československé republice považován za naději česko-německého aktivismu. Výsledný obraz, který si lze o Winterově osobnosti na základě těchto studií vytvořit, odpovídá v podstatě přirovnání k podivuhodnému „superchameleonovi“. Doslova takto Wintera pojmenovali rakouští historikové, když se zmínili o jeho pokusu prosadit se v letech 1945–1947 ve východoevropském semináři Vídeňské univerzity.³⁴

Winterovu osobnost, jeho kariérní i myšlenkový vývoj tak současná odborná literatura vykresluje značně černobíle. A přece zazní-li v rozhovorech mezi historiky jeho jméno, vyjadřují ti, kteří znají některou jeho historiografickou práci, často údiv a neskrývaný zájem, jak to s ním vlastně bylo. Domnívám se, že k tomu nestačí jen sledovat kariérní trajektorii. Klíčem k historickému porozumění je široká kontextualizace jednotlivých elementů Winterovy biografie. Například Ingo Haar se tak pokusil sledovat Winterovy studijní cesty za německojazyčnými obyvateli Slovenska a Podkarpatské Rusi a zhodnotil je v kontextu revizionistické politiky výmarského Německa a nacistického „východního bádání“.³⁵ Nabídl tím interpretaci vytvářející kontinuitu mezi předválečným působením a pozdější nacistickou kariérou. Přitom si nevšiml, že Winter a jeho kruh stoupenců, byť se nadále velmi hlasitě hlásili k sudetoněmeckému nacionalismu, nabídli díky cestám do východních oblastí Československa také méně německonacionální perspektivu do debaty o společné soužití různých etnik v multietnických společnostech, než bylo v sudetoněmeckém národoveckém prostředí obvyklé.³⁶ Tento pozitivní aspekt Winterova myšlení nabízenou jednoduchou nacistickou interpretační linií zase komplikuje. Kromě toho Haar vůbec nesledoval Winterovo působení v Československu, a neznal proto ani vazby k českému nebo ukrajinskému intelektuálnímu prostředí.

Z velké části zůstalo stranou pozornosti dosud také jeho historiografické dílo.³⁷ Nedávno vydaný sborník studií o interpretacích josefinismu tuto mezeru zaceľuje pouze částečně.³⁸ V historiografických textech, které patří nejen do nacionálního

34 LEITSCH, Walter – STOY, Manfred: *Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907–1948*. Wien, Köln, Graz 1983, s. 202.

35 HAAR Ingo: *Sudetendeutsche Sprachinselforschung zwischen Volksgruppen-Bildung und Münchener Abkommen: Eduard Winter, Eugen Lemberg und die Nationalisierung und Radikalisierung des deutsch-katholischen Wissenschaftsmilieus in Prag (1918–1938)*. In: HAHN, Hans Henning (ed.): *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Frankfurt am Main 2007, s. 207–242.

36 Poprvé jsem se tím zabýval na brněnské konferenci o sudetoněmeckém dějepiscetví, která se konala v říjnu 2004. Viz NĚMEC, Jiří: *Eduard Winter und sein Prager Kreis*. In: ALBRECHT, Stefan – MALÍŘ, Jiří – MELVILLE, Ralph (eds.): *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 113–125.

37 NĚMEC, Jiří: *Raný humanismus v díle Eduarda Wintera*. In: SOUKUP, Pavel – ŠMAHEL, František (eds.): *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 363–380.

38 FILLAFER, Franz Leander – WALLNIC, Thomas (eds.): *Josephinismus zwischen den Regimen*. Eduard

kontextu, ale pohybují se rovněž v kontextu vývoje moderního katolicismu, lze najít oporu pro jiné než oportunisticky konjunkturální nebo nacistické hodnocení biografie Eduarda Wintera. Ucelený portrét z této jiné perspektivy jsem vypracoval již před několika lety. Východiskem mi tehdy byl dosud poněkud skrytý rakouský kontext jeho života.³⁹ Předkládaná studie si dává za úkol zasadit Winterovu biografii do všech kontextů, které lze považovat za nejvýznamnější. Má výchozí perspektiva ovšem zůstává historiografická. Winter je sledován primárně jako historik patřící do kontextu německojazyčné historiografie v českých zemích se všemi proměnami, kterým byla tato historiografie vystavena během politických a kulturních zlomů 20. století. Vedle odborného vývoje historiografie je sledován především kontext formování kolektivních identit, jež se nutně rekonstruovaly poté, co se v zákopech první světové války zhroutil rakousko-uherský politicko-sociální řád střední Evropy.

Můžeme si však představit také jiné kontexty a jiná hlediska, jejichž prostřednictvím by bylo možné nahlížet na Winterův život. Jednou z možných perspektiv je i perspektiva teologická. Winter se v meziválečném Československu vypracoval ve významného katolického kněze s velkým vlivem na nejmladší generaci sudetoněmeckých katolíků. Je to perspektiva, kterou žádný Winterův biograf nemůže opomenout. Není tomu jinak ani v této práci. Avšak v mém zkoumání to není primární perspektiva. Naopak právě tento přístup z teologické perspektivy zvolila Ines Luft, která paralelně s mým výzkumem sledovala Winterovu biografii v proměnách jeho chápání pojmu náboženství a religiozity. Její šestisetstránková kniha se na knižním trhu objevila v prosinci 2016. V té chvíli byla předkládaná studie bohužel již téměř hotová, a nebylo proto možné kriticky se s její knihou vyrovnat.⁴⁰ Bude však jistě zajímavé porovnat, co která z obou možných použitých perspektiv přináší specifického a jak se obě perspektivy vzájemně doplňují.

Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016.

39 NĚMEC, Jiří: Eduard Winter (1896–1982). „Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der österreichischen Geistesgeschichte unseres Jahrhunderts ist in Österreich nahezu unbekannt“. In: HRUZA, Karel (ed.): Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts. Wien, Köln, Weimar 2008, s. 619–675.

40 Viz LUFT, Ines: Eduard Winter zwischen Gott, Kirche und Karriere. Vom böhmischen Jugendführer zum DDR-Historiker. Leipzig 2016. K dispozici jsem měl jen drobnější studii TAZ: Diesseits und jenseits der Amtskirche. Eduard Winter (1896–1982), ein römisch-katholischer Priester im 20. Jahrhundert. In: JUNG, Norbert – MICHALEK, Franz – SEIT, Stefan (eds.): Fides – Theologia – Ecclesia. Festgabe für Ernst Ludwig Grasmück. Frankfurt am Main 2012, s. 293–309.

Prameny a meze jejich interpretace

Historik zpracovávající v biografické studii osobnost Eduarda Wintera má to štěstí, že se na různých místech střední Evropy dochovala značná část jeho literární pozůstalosti. Největší díl je dnes uložen v archivu Berlínsko-braniborské akademie věd,⁴¹ dřívější Německé akademie věd v Berlíně a pozdější Akademie věd Německé demokratické republiky, jejímž řádným členem byl Winter od roku 1955. K nalezení je zde většina rukopisů a strojopisů Winterových hlavních textů z doby působení v lidovědemokratickém Německu, včetně několika rukopisů vydaných i nevydaných autobiografií, dále velmi rozsáhlá korespondence s východoněmeckými politiky a představiteli komunistického režimu NDR, s učiteli, kolegy a žáky celé Evropy, především však z NDR a SSSR, z jeho činnosti na Humboldtově univerzitě v Berlíně, ve zmíněné Akademii věd, v tzv. mírovém hnutí nebo ve Společnosti německo-sovětského přátelství.

V rakouském Salzburgu se na tamější univerzitě, ve filozofické knihovně Fakulty kulturních a společenských věd, pod názvem Bolzano-Winter Archiv nachází druhý, rozsahem menší díl poválečné pozůstalosti.⁴² Důvodem založení této části pozůstalosti byla Winterova snaha uchovat pohromadě sbírku dokumentů a literatury k životu a dílu Bernarda Bolzana. Společně s dokumenty bolzanovského bádání Winter zanechal v tomto „kabinetu“, jak sbírku Winter nazýval, velice cenné rukopisy a strojopisy (včetně rukopisu čtvrté, poslední autobiografie), tři pořadače korespondence především z poválečných let, která byla adresována a odesílána z tyrolského domu manželů Winterových v Maurachu, a také staříčkový kufr se dvěma tucty kalendářových sešitků a deníkových záznamů. Jejich hlubší studium bylo sice možné, nicméně zápisy psal Winter většinou dnes již nepoužívanou verzí německého těsnopisu a jejich čtení bylo obtížné. Na salzburských dokumentech je na první pohled patrné, že vznikaly často bez toho, aby jejich původci brali ohled na východoněmeckou cenzuru. V korespondenci s přáteli z Rakouska nebo Spolkové republiky Německo se tak objevovala také témata, která se v berlínské pozůstalosti většinou nevyškytovala.

Pro analýzu období v letech 1939–1945, ve Winterově životopise období značně temného, vykazuje přes devadesát procent dokumentů jen marginální, odvozený význam. V korespondenci se jen tu a tam mihne zmínka o válečných a předválečných letech, nejčastěji z prvních let po válce v sovětské okupační zóně a pozdější NDR. Nejzajímavější je v tomto ohledu zřejmě Winterova korespondence s Othmarem Feylem, pozdějším jenským docentem a východoberlínským profesorem knihovnictví, který působil během války v Nadaci Reinharda Heydricha. V ní

41 Německý název zní Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW). Její archiv je v poznámkách citován zkratkou ABBAW.

42 V poznámkách bude citováno jako Bolzano-Winter Archiv.

Ize sledovat, kromě reflexe západoněmeckého bádání o východní Evropě či ohlasu marného úsilí H. J. Beyera vrátit se přes bývalého asistenta do vyšších pater vědeckého světa, také to, jakým tlakům byl Winter v NDR vystaven kvůli kolaboraci s nacionálněsocialistickým režimem. Výjimečnou hodnotu pro nedostatek pramenů k období před rokem 1945 proto získávají strojopisy autobiografií, v neposlední řadě přípravné verze prvního dílu autobiografie, vydané v roce 1981 v nakladatelství východoněmecké akademie věd, a několik složek se sbírkou různého materiálu k životu a činnosti před rokem 1945. Protože Winter skládal autobiografii z přepracovaných deníkových záznamů, korespondence a dobových dokumentů, které často podle potřeby upravoval různými poznámkami, vpisky a škrty, dochovalo se v autobiografii mnoho dokumentárního materiálu. Přípravné strojopisy jsou pak cenné především proto, že se v nich tento jinde často nedohledatelný materiál nachází v opisech v ještě nezměněné nebo jen málo pozměněné podobě.⁴³ Srovnání strojopisů s publikovanou verzí autobiografie a jinde nalezenými archivními materiály ukázalo, že dokumenty úřední povahy Winter citoval přes pochopitelnou subjektivní selekci poměrně přesně. Mnohem větší tvůrčí zásahy vykazují jeho vlastní texty a deníkové záznamy. V prvních strojopisech se objevuje velká řada později vyškrtnutých záznamů z deníku, které někdy překvapivě otevřeně odhalují pozadí klíčových let 1938–1941. A i tehdy, když byly ponechány v publikované autobiografii, je jejich podoba často znehodnocena různými přepisy a škrty. Proto jsou pro historika přípravné strojopisy tak cenné. Nelze sice prověřit jejich spolehlivost kritickým srovnáním se záznamy z dochovaných, ale obtížně čitelných deníků, avšak jejich bezprostřední formulace a zřetelná neopracovaná surovost naznačuje vysokou míru autenticity. Podobně jako deníkové záznamy se v těchto rukopisech občas dochovala i jinde nenalezená soukromá korespondence. Také u ní platí, že její důvěryhodnost většinou bohužel nelze ověřit jiným způsobem než kritickým srovnáním s dalšími pramennými a archivními dokumenty, pokud je historik má k dispozici z jiných pramenných zdrojů.

Ze složek dochovaných dokumentů jsou zřejmě nejzajímavější složky pod signaturami W 158 a W 511. W 158 shromažďuje dokumenty a korespondenci osvětlující Winterovo „antisystémové“ chování v době nacistického režimu, například jeho vztah k lidem českého původu v letech 1938–1945. Avšak jinak samozřejmý kritický přístup k dokumentům je v tomto případě ještě o něco nutnější. Na košilce složky se nachází Winterem napsané upozornění *Besonders wichtig!*, které dokládá historikovu účast při pořádání pozůstalosti a také vysokou míru selektivního, v mnoha ohledech apologetického a inscenačního rázu. Tolik to nepřekvapuje, víme-li, že podle ústního sdělení archivářky vyčlenil v 70. letech archiv tehdejší Akademie

43 Ze strojopisů celé autobiografie byly s publikovanou verzí porovnány z důvodu vysoké časové náročnosti pouze přípravné verze k období přibližně 1935–1945 pod signaturami ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 181, W 183 a W 184. Kromě nich je badatelsky nadmíru zajímavá složka W 199, v níž Winter shromáždil z autobiografie vyřazené pasáže.

věd NDR svému zasloužilému akademikovi pomocného archiváře na pomoc při pořádání rozsáhlé pozůstalosti. W 511 pak shromažďuje cenné materiály z činnosti na Německé univerzitě v Praze v letech 1939–1945. Obsahuje i korespondenci, kterou v jeho osobním spise v archivu Karlovy univerzity nelze najít.⁴⁴

Zatímco na konečné podobě berlínské a salzburské pozůstalosti se Winter v závěru života aktivně podílel, poslední pozůstalost, nacházející se v archivu města Prahy, se dochovala očividně bez větších pořádacích zásahů původce. Tento poměrně malý díl literární pozůstalosti z Winterovy činnosti před červencem 1945 a jeho odchodem z Československa o rozsahu jedenácti kartonů má nejasný původ. Do archivu se dostal společně s materiály v roce 1945 rozpuštěného Spolku pro dějiny Němců v sudetských zemích (původně v Čechách) a dalšími k němu přičleněnými materiály pozůstalostního charakteru různých německých historiků (z těch pro 20. století relevantních šlo o materiály Josefa Pfitznera a Rudolfa Schreibera). Pražská pozůstalost se skládá především z několika rukopisů a strojopisů odborných textů a zlomků univerzitních přednášek, z nichž nejdůležitější je zřejmě jedna z posledních verzí strojopisů knihy o josefinismu z let 1942–1943, ale nachází se zde i důležitý rukopis z roku 1940 o snahách o církevní unii a také rukopisy připravované patrně v Nadaci Reinharda Heydricha nebo pro její účely. Pozůstalost dále obsahuje zlomek korespondence s několika cennými exempláři, obsáhlé složky fotokopií archivních dokumentů (především z vídeňského archivu) a nakonec dokumenty týkající se ekonomie Winterova domova a manželčina rakouského nemovitého majetku. Podle obsahu materiálů by se dalo odhadovat, že materiály pocházejí snad z Winterovy univerzitní pracovny nebo jím řízené instituce, která patřila k Nadaci Reinharda Heydricha. Korespondence však musela být ztracena. Krajní domněnkou je tvrzení, že byla zničena. Do jisté míry to je pravděpodobné, protože totéž podle svých slov Winter učinil se zřejmě rozsáhlou korespondencí z let dvacátých až čtyřicátých, která se nacházela v jeho domě v Libčechově. Ve srovnání s dochovanou a téměř úplnou korespondencí v pozůstalosti historika Heinze Zatscheka, ale také s dochovanou korespondencí v pozůstalostech Wilhelma Weizsäckera, Wilhelma Wostryho, Antona Blaschky, Joachima Prochna nebo Rudolfa Schreibera, je její rozsah nepatrný.⁴⁵

44 Kromě nich jsou v pozůstalosti ještě další složky k období před rokem 1945. Signatura W 163 ukrývá materiály z působení na Německé univerzitě v Praze z let 1920–1933; W 512 obsahuje vysvědčení a dokumenty ze školní docházky a studia v Innsbrucku; W 867 uchovává torzovitě materiál z období studia v Praze (např. univerzitní index).

45 V českých archívech se z pražského působení dalších německých historiků dochovalo několik pozůstalostí různého rozsahu. Nejrozsáhlejší z nich je pozůstalost Heinze Zatscheka, který byl v květnu 1945 internován a ke svým pracovním materiálům se před odchodem do Rakouska zřejmě již nestačil vrátit do pražského bytu. Jeho pozůstalost, stejně jako pozůstalosti historiků W. Weizäckera a W. Wostryho, je zpřístupněna v archivu Akademie věd ČR. Pozůstalosti lingvisty a historika A. Blaschky a pozůstalost archiváře Joachima Prochna se nachází v Národním archivu. Malý díl pozůstalosti Wilhelma Wostryho se nachází rovněž v archivu Karlovy univerzity. Pozůstalost historika

Winterova odeslaná korespondence je v nevelkém množství k nalezení v pozůstalostech téměř u všech zmíněných historiků.⁴⁶ Jeho myšlení se nejvíce zrcadlí u názorově blízkých kolegů, staršího Wostryho a mladšího Schreiberera. Ten druhý byl Winterovi mezi sudetoněmeckými historiky snad názorově nejbližší, protože patřil ke kruhu mladých intelektuálů kolem katolického mládežnického hnutí Staffelstein. V podobně přátelském duchu se nese také korespondence v pozůstalosti historika a národohospodáře, pozdějšího prezidenta Bavorské akademie věd v Mnichově Hanse Raupacha a v pozůstalosti rakouského historika německonacionálního a zároveň katolického zaměření Tarase Borodajekwycze ve vídeňském Válečném archivu.⁴⁷ Oba lze počítat rovněž mezi Winterovy dlouholeté přátele. Mnohem oficiálnější charakter mají dopisy z let 1942–1944 určené mnichovskému historikovi a řediteli Ústavu pro studium jihovýchodní Evropy Fritzi Valjavecovi⁴⁸ nebo korespondence s mosteckým archivářem, mocensky vlivným organizátorem na poli sudetoněmecké vědy a později také příslušníkem SS, Kurtem Oberdorfferem.⁴⁹

Winter udržoval pravidelné kontakty také s českými historiky. Především bylo důležité mít možnost studovat v pozůstalosti Zdeňka Kalisty uložené v Památníku národního písemnictví, kde se nachází sukus dopisů ze čtyřiceti let jejich vzájemné korespondence. V pozůstalosti Františka Michálka Bartoše se dochovalo sice jen skromné množství korespondence, ta však vzácně dokládá pokus o jistý druh spolupráce mezi českými a německými historiky v protektorátním období. Také v pozůstalosti Josefa Šusty lze nalézt několik zajímavých Winterových dopisů z konce třicátých let a počátku protektorátu. Hledání dalších dokladů korespondenčních

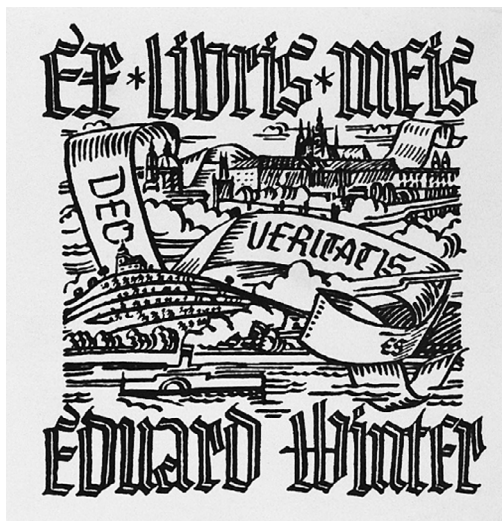
Rudolfa Schreiberera je v dosud nezpracované podobě uložena v Archivu hlavního města Prahy, kde jsem ji díky laskavému pochopení ředitele archivu měl možnost studovat. Obdobně nezpracována je dosud kupodivu také tamtéž uložená pozůstalost Josefa Pfitznera o rozsahu asi 12 kartonů. Na druhou stranu nedávný šťastný nález dalšího, poměrně velkého dílu Pfitznerovy pozůstalosti asi o rozsahu 20 kartonů v hornorakouském Linci byl již Archivem Akademie věd ČR zpřístupněn. Z univerzitních historiků protektorátního období jsem neměl možnost studovat v pozůstalosti Antona Ernstbergera, Gustava Pirchana a Otto Peterky, jejichž místo uložení je mi dosud neznámé. Poválečné pozůstalosti zmíněných historiků jsem rovněž většinou neměl k dispozici. Z pozůstalosti Eugena Lemberga se podle sdělení Hanse Lemberga dochovalo jen malé množství dokumentů z Lembergova stáří. Z nich mi Hans Lemberg přátelsky poskytl sken jednoho Winterova dopisu z počátku sedmdesátých let.

46 Kromě nich lze nalézt několik Winterových dopisů především z druhé poloviny třicátých let i v Osobním fondu Josefa Pfitznera, uloženém v Archivu Akademie věd ČR. V inventáři, který Alena Míšková publikovala, bylo však Winterovo jméno omylem vynecháno.

47 Panu JUDr. Olafu Borodajekwyczovi děkuji za přátelské svolení studovat materiály v pozůstalosti jeho otce.

48 Valjavecova pozůstalost je součástí fondu Südost-Institut a nachází se v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově.

49 Oberdorfferova pozůstalost z činnosti před rokem 1945 je uložena ve Státním okresním archivu v Mostě. Poválečná pozůstalost je uložena v mnichovském Sudetoněmeckém archivu, kterou jsem osobně neměl možnost studovat.

Ex libris Eduarda Wintera z 20. a 30. let [zdroj: AHMP]

kontaktů s českými intelektuály, s nimiž byl Winter ve třicátých letech ve styku (např. K. Krofta, E. Rádl, O. Odložilík), prozatím vyšlo naprázdno.⁵⁰

Značná torzovitost Winterovy pozůstalosti z období před rokem 1945 společně s úzkým propojením vědecké činnosti se státním aparátem střeoevropských, totalitárně se formujících režimů 20. století posílily význam pramenů z fondů různých státních úřadů a vědeckých institucí také pro zpracovávanou biografickou studii.

Pro analýzu vztahu vědního pole k politice v protektorátním období jsou nejdůležitějšími prameny materiály vzniklé z činnosti Úřadu říšského protektora, státního sekretáře a německého státního ministerstva, zpřístupněné v Národním archivu v Praze. V jejich fondech lze díky starším soupisům, inventářům a právě probíhající digitalizaci najít velké množství pramenného materiálu ke snaze politických představitelů okupačního režimu ovládnout dějepisectví v protektorátu ve prospěch cílů německé okupace a nacionálněsocialistického režimu. V těchto dokumentech se zrcadlí vývoj dějepisectví za okupace v pohledu politického režimu. Také při biografickém zkoumání je k materiálu nutné přistupovat s vědomím, že se v nich může projevat více pragmatický nebo oportunistický postoj vědců vůči představitelům politické moci než jejich politická nebo ideologická spřízněnost. Složitá hra zájmů zainteresovaných aktérů se často skrývá za tím, co na první pohled v pramenech vypadá jako jasný akt ideologické spřízněnosti s mocí.

⁵⁰ Dochovaná korespondence s Josefem Luklem Hromádkou se týká kontaktů s Eduardem Wintrem od druhé poloviny padesátých let a většinou se věnuje jen publikovaným pracím.

Protože totalitární režimy usilovaly o téměř absolutní kontrolu životů občanů, má historik 20. století k dispozici také často rozsáhlé materiály vzniklé z činnosti policie a tajných služeb. Ve výše zmíněných fondech v pražském Národním archivu se nachází řada dokumentů, jejichž původcem bylo pražské oddělení nacionálněsocialistické Bezpečnostní služby SS (SD). Ve Spolkovém archivu v Berlíně-Lichterfelde⁵¹ je pak uložen torzovitý fond centrály těchto bezpečnostních služeb nacionálněsocialistického režimu (Hlavní úřad SD SS, později RSHA). V Archivu bezpečnostních složek (dále ABS) lze pracovat s materiály k jednotlivým osobám, které po roce 1945 sbírala československá Státní bezpečnost. K Winterově biografii bylo potřeba studovat i materiály z berlínského Gauckova spolkového úřadu, který uchovává zprávy ze sledování východoněmeckou tajnou bezpečností (STASI). Kdokoliv s materiály těchto tajných policí přijde do styku, ovšem dospěje po prvotním nadšení většinou k poznání, že se jedná o materiály značně nevyrovnané hodnoty, které vyžadují zvláště kritický přístup. Často se objevuje řada domněnek či tvrzení, která pocházela jen z jednoho pramene (často výpovědi). Celek v nich obsažených údajů přináší také informace o obrazu, který si o zkoumané osobě vytvářely jedny z mocensky nejlivnějších institucí totalitárních režimů. Tyto materiály nelze obejít ani z toho důvodu, že nezvykle často obsahují opisy nebo dokonce originály dokumentů vytržené z působnosti jiných úřadů, které by historik dohledal jen velmi obtížně.

Pro biografii Wintera a také ostatních pražských německých historiků je neopstradatelný fond pražské Německé univerzity (v letech 1939–1945 Německé Karlovy univerzity), uložený v archivu Karlovy univerzity.⁵² Materiály Teologické fakulty zatím nebyly zcela zpřístupněny. Archiváři však pro historiky vytvořili sbírku kopií dokumentů z různých spisů děkanátu, které se týkaly Winterova působení na Teologické fakultě.⁵³ Tyto dokumenty lze pro lepší osvětlení Winterova univerzitního teologického působení kombinovat se spisy z fondu Prezidia ministerské rady z meziválečného Československa, který se nachází v Národním archivu. Poměrně bohatý osobní spis je v archivu Karlovy univerzity k dispozici z Winterova působení na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze (po 1939 na Německé Karlově univerzitě).⁵⁴ Obraz Winterova univerzitního působení během druhé světové války dokreslují dokumenty z činnosti kurátora německých vysokých škol

51 Citováno v poznámkách pod obvyklou zkratkou německého názvu BArch.

52 Kvůli údajům k přípravě životopisu Eduarda Wintera jsem studoval rovněž materiály jeho osobních spisů z působení na Humboldtově univerzitě v Berlíně (Archiv Humboldtovy univerzity), v Německé akademii věd v Berlíně (pozdější Akademii věd NDR), v archivu Berlínsko-braniborské akademie věd, na vídeňské univerzitě (Archiv vídeňské univerzity a Rakouský státní archiv) a v Institutu pro vědu a umění ve Vídni. Nepodařilo se dosud prostudovat materiál v archivu univerzity v Halle.

53 Cituje se podle jednotlivých děkanátních signatur.

54 Zatímco se v podobném rozsahu se dochovaly i osobní spisy W. Wostryho, H. Zatscheka, G. Pirchana, T. Borodajkewycze a R. Schreiberera, osobní spisy J. Pfitznera a A. Ernstbergera a z Právnické fakulty W. Weizsäckera a O. Peterky v pražském univerzitním archivu bohužel nejsou k dispozici.

v Praze. Vzácně dochovaný fond se dnes nachází ve spolkovém archivu v Berlíně-Lichterfelde.

Protože se nedochoval (nebo dosud nebyl nalezen) materiál z činnosti Nadace Reinharda Heydricha, je nutné se i při studiu této instituce spolehnout na dokumenty obsažené v již zmíněných fondech Úřadu říšského protektora, státního sekretáře a německého státního ministerstva v Národním archivu. Jejich základní část zpracoval jako první na počátku šedesátých let Karel Fremund. Přesto ještě řada dokumentů zůstala a zůstává nepovšimnuta. Naopak se dochovalo torzo archivu Spolku pro dějiny Němců v sudetských zemích (dříve v Čechách). V archivu města Prahy stále čeká na zpracování. První pohledy do předběžného soupisu materiálů ovšem nenapovídají, že by se v něm dalo očekávat mnoho relevantního materiálu k biografii Eduarda Wintera. Kvalitně zpracován je naopak fond liberecké společnosti pod názvem Sudetoněmecký ústav pro zemské a národní bádání, uložený v archivu Akademie věd České republiky. Ze zběžného nahlédnutí do jeho činnosti se nicméně zdá, že Winter, ač členem slavistické komise, nebyl do jejího výzkumu nijak zvlášť zapojen.⁵⁵ Kromě Heydrichovy nadace a pražského historického spolku byl Winter ve třicátých letech i v protektorátní době nejvíce zapojen do činnosti Německé akademie věd v Praze, dřívější Německé společnosti vědy a umění v Československu.⁵⁶ V jejím fondu, uloženém v archivu Akademie věd České republiky, jsem nicméně k Winterově působení našel jen menší množství relevantních údajů.

Několik významných dokladů Winterova působení v prostředí sudetoněmecké a říšskoněmecké historiografie se dochovaly ve fondu Severoněmecké a východoněmecké výzkumné společnosti (*Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft*) a s ní úzce spojeného Publikáčního úřadu Berlin/Dahlem (*Publikationsstelle Berlin/Dahlem*), který je rovněž uložen v již výše zmiňovaném berlínském Spolkovém archivu.⁵⁷ Tato instituce byla organizačním centrem zpolitizovaného bádání o východní Evropě, a proto je její fond nenahraditelný pro objasnění vztahu sudetoněmecké vědy v Československu se sociálními a historickými vědami v Hitlerově Německu.

Kněžské působení Eduarda Wintera jsem posuzoval téměř výhradně prostřednictvím publikovaných pramenů. Jen ve dvou případech mi byl k dispozici archivní materiál. Avšak v obou případech se jednalo o dokumenty zásadního charakteru. Státní oblastní archiv v Litoměřicích uchovává ve fondu ordinariátu litoměřického biskupství materiál týkající se některých aktivit Eduarda Wintera, především pak

55 Zřejmě vůbec nenavázal Winter spolupráci s nově vzniklou vědeckou institucí v Brně, Německou společností pro vědu a národní bádání na Moravě, jejíž součástí se stala v roce 1941 také tradiční moravská historická instituce Německý spolek pro dějiny Moravy a Slezska.

56 Ještě dříve Společnost pro podporu vědy, umění a literatury v Čechách.

57 Kromě toho jsem v tomto berlínském archivu studoval i fondy bývalého Berlínského dokumentačního centra (BDC), Říšské komory spisovatelů, Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání, kde bylo možno k řadě osobností vědeckého i politického života získat mnoho doplňujících biografických údajů z doby nacionálněsocialistického režimu.

dokumenty související s ukončením jeho působení na Teologické fakultě v Praze a s jeho exkomunikací. Mnohé z těchto dokumentů najdeme také v opisech pro pražského arcibiskupa ve fondu ordinariátu pražského arcibiskupství, kde se krom toho nachází rovněž velmi zajímavá Winterova korespondence s arcibiskupem Kašparem.

Pro období po roce 1945 jsem měl z hlediska původu mnohem méně rozmanité prameny. Opíral jsem se především o bohaté materiály z Winterových pozůstalostí. Činnost v Rakousku bylo možné studovat také na základě pramenů ve vídeňském Ústavu pro vědu a umění, uložených dosud stále v sídle instituce. Neúspěšný pokus prosadit se na Vídeňské univerzitě osvětlily některé materiály z Archivu univerzity ve Vídni a z Rakouského státního archivu (Archiv republiky). Winterovo dlouho marné úsilí prosadit od konce čtyřicátých let v Rakouské akademii věd ve Vídni vydávání Bolzanových spisů bylo možno studovat v archivu dotyčné instituce. Zatímco u popisu působení na univerzitě v Halle bylo nutné obejít se bez možnosti studovat Winterův tamější osobní spis a případně i materiály z rektorského působení, pro období profesury východoevropských dějin na Humboldtově univerzitě v Berlíně jsem prostudoval poměrně bohatý osobní spis (uchovává i některé dokumenty z působení v Halle). Dokumenty z fondu vedení akademie, uložené v archivu Berlínsko-braniborské akademie věd, mi umožnily přiblížit úsilí o Winterovo jmenování řádným členem Německé akademie věd v Berlíně a především jeho rozsáhlou vědeckou i organizační činnost v jejím rámci.

Proměny Winterovy historiografické produkce lze poměrně dobře sledovat z publikovaných textů. Od roku 1926 vydal Winter takřka každý druhý rok větší monografickou studii. Jeho hlavní práce pravidelně přesahovaly tři sta tištěných stran a kupříkladu trilogie o vztahu Ruska a papežské moci v Římě má dohromady přes tisíc stran. Bibliografie jeho prací, která byla zkompletována již po Winterově smrti, čítá 34 stran.⁵⁸ Pro analýzu myšlenkových proměn i metodologického vývoje se vedle velkých prací ukázaly jako zvlášť přínosné rovněž drobnější texty odborného i popularizačního charakteru. Lépe než velké práce vypovídaly tyto někdy zcela zapomenuté texty o dobovém kontextu a také o sekundárním účelu, jemuž měly sloužit.⁵⁹ Kromě vědecko-poznávací funkce plnily tyto texty také funkci kulturně-politickou (osvětovou, světonázorovou) a byly zamýšleny jako příspěvky k formativnímu vzdělávání. Některé z nich byly využívány vysloveně k politickoideologickým záměrům nacionálněsocialistického režimu a později lidovědemokratického režimu v NDR.

58 JAROSCH, Günter: Bibliographie der wissenschaftlichen Arbeiten Eduard Winters 1896–1982. In: WINTER, Eduard – JAROSCH, Günter (eds.): Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Berlin 1983, s. 413–448. Zde jsou v úvodu uvedeny i starší soupisy Winterovy bibliografie.

59 Po smrti byly některé menší Winterovy publikované texty z meziválečného období vydány jeho přáteli ze Staffelsteinu v knížce WINTER, Eduard: Gedanken aus den Jahren 1930 bis 1938. Als Erinnerung seinen Prager Freunden, Schülern und Weggenossen aus dem Bund Staffelstein überreicht von H. Kuderna, E. Nittner. München 1982.

Rozbor článků revue říšského protektora Böhmen und Mähren ukázal, že zmíněný soupis bibliografie z roku 1983 není úplný. Řada drobnějších textů z období před rokem 1945, mezi nimiž se nacházejí i texty hraničící s kulturněpolitickou propagandou, v ní schází. Kromě revue Böhmen und Mähren jsem proto prostudoval také oficiální německý protektorátní deník *Der Neue Tag*, v němž – jak se ukázalo – Winter publikoval jen zcela výjimečně výjimečně. Winterovy názory na sudetoněmeckou náboženskou obrodu se zrcadlí v časopisech *Staffelstein* a *Stimmen der Jugend*, který poslední tři roky vychází pod názvem *Volk und Glaube*. Články nebo texty nějak se Wintera dotýkající byly příležitostně publikovány také v dalším německém tisku vycházejícím v Československu, od katolického až po pravicově nacionální (např. *Der Ackermann aus Böhmen*, *Böhmerlandjahrbuch*, později vycházející jako *Sudetendeutsches Jahrbuch*, *Deutsche Arbeit*, *Deutsche Presse*, *Der Führer*, *Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit*, *Die Zeit*). Zvláště u denního tisku bylo ovšem nad mé možnosti systematicky je prohledat. V tom případě se bylo třeba spokojit s více méně náhodnými nálezy. Ke studiu obecného vývoje německého dějepiscectví v Československu jsem se opřel o odborný německý tisk, především o *Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (v protektorátu přejmenovaný na *Zeitschrift für die Geschichte der Sudetenländer*), *Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens* (v protektorátu přejmenovaný na *Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens*), *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, *Südostforschungen ad.* Pochopitelně nebylo možné opomenout také ohlas Winterova díla v české historiografii, který bylo možno sledovat v celé řadě odborných historických i kulturních časopisů.

Nejdůležitějším publikovaným pramenem pro biografickou studii jsou jednak paměti a autobiografie, jednak drobnější oslavné biografické texty při příležitosti životních jubileí a nekrology, roztroušené v tisku nejrůznějšího zaměření.⁶⁰ Winterovými autobiografickými texty jsem se již dříve zabýval.⁶¹ Od té doby se mi v archivech podařilo najít ještě další verze autobiografických textů. Protože je pro myšlenkový vývoj posledního období Winterova života považuji za zvlášť důležité, obsáhle jim věnuji pozornost v posledním oddílu celé studie.⁶² Pasáž původně vznikala jako kritika výpovědní hodnoty Winterovy autobiografie, ale přerostla v roz-

60 Pro prostředí sudetoněmeckých intelektuálů v Německu po roce 1945 je výborným zdrojem knihovna Herderova institutu v Marburgu, jejíž tiskový archiv uchovává cenné novinové výstřižky, jež jinde historik nalezne jen stěží.

61 Srov. NĚMEC, Jirí: Potíže s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintra. In: BOROVSKÝ, Tomáš – JAN, Libor – WIHODA, Martin (eds.): *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k narozeninám*. Brno 2003, s. 199–208.

62 Na tomto místě je nezbytné vyjmenovat obě publikované části. 1. svazek viz WINTER, Eduard: *Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Nach Tagebuchaufzeichnungen, Briefen, Dokumenten und Erinnerungen*. Bd. 1. Berlin 1981 (10. sv. řady *Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissen-*

bor autobiografického úsilí jako součásti myšlenkového vývoje v posledních letech Winterova života. Na příkladu jeho vzpomínky na léta 1939–1945 se pokouším ukázat, jak se formovalo konkrétní vzpomínkové vyprávění. Z hlediska pramenové hodnoty autobiografií jsem dospěl k závěru, že Winter více zamlžoval, než objasňoval, neboť především cíleně modeloval svůj obraz pokrokového a přece reformně katolického učenice. Ve vlastní studii se proto co nejvíce vyhýbám tomu, abych se opíral výhradně o autobiografické texty.

Žádný další sudetoněmecký historik paměti nebo autobiografii nezanechal, s výjimkou historika a sociologa Eugena Lemberga (1903–1976), který ve své autobiografii nabízí významné postřehy k porozumění způsobu myšlení kruhu lidí kolem E. Wintera ve třicátých letech.⁶³ Z českých historiků se v pamětech o německých historících z Československa zmiňují stručně František Michálek Bartoš⁶⁴ a podrobněji Zdeněk Kalista.⁶⁵

Na závěr oddílu o pramenech je nezbytná ještě krátká poznámka o pramenných citacích. Naprostá většina pramenného materiálu byla v německém jazyce. Bylo nutné zvolit, zda citované pasáže ponechat v originále nebo je překládat do českého jazyka. Přestože pro ponechání originálního jazyka hovořil důvod jazykové a historické autenticity, zvolil jsem v zájmu přehlednosti, srozumitelnosti a plynulosti celého textu nejistou cestu překládání německých citátů do češtiny. Většinu citovaných pasáží proto čtenář v hlavním textu nalezne v mém překladu. Výjimečně se však vyskytují i kratší německé pasáže, které jsou odlišeny graficky a nejsou uvozeny uvozovkami. Výjimku jsem učinil v těch případech, kdy byla citovaná pasáž obtížně přeložitelná nebo originální způsob vyjádření přispíval k dokreslení a lepšímu porozumění textu. V poznámkovém aparátu byly naopak citáty vždy ponechány v originálním znění. Aby byla zachována pramenná autenticita, nalezne navíc čtenář v poznámkovém aparátu také originální znění velké části těch citátů, které byly v hlavním textu přeloženy do českého jazyka. Vzhledem k tomu, že tímto způsobem se poznámkový aparát značně rozrostl, nebyly pro uvedení originální i přeložené podoby zvoleny všechny ocitované pasáže, ale pouze ty, u nichž se originální znění jevilo z hlediska zkoumaného tématu jako charakteristické a účelné.

schaftlichen Denkens). Druhý svazek vyšel o třináct let později, viz WINTER, Eduard: *Erinnerungen (1945–1976)*. Hrsg. v. G. Oberkofler, Frankfurt am Main 1994.

63 LEMBERG, Eugen: *Ein Leben in Grenzzonen und Ambivalenzen*. In: SEIBT, Ferdinand (ed.): *Eugen Lemberg (1903–1976)*. München 1986. Jednou větou Wintera ve svých vzpomínkách připomněl literární historik Herbert CYSARZ v pamětech pod názvem „Zehn Jahre Prag. Erinnerungen an die Jahre 1938–1938 samt Rückblicken und Ausblicken“. In: JAHN, Rudolf (ed.): *Grenzfall der Wissenschaft*. Herbert Cysarz. Frankfurt am Main 1957, s. 77–117.

64 BARTOŠ, František Michálek: *Vzpomínky husitského pracovníka*. Praha 1970.

65 KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života (2)*. Praha 1996.

Intelektuální biografie

Studie je jako celek rozvržena kromě úvodu do pěti kapitol, které na sebe chronologicky navazují. První a druhá kapitola se věnují meziválečnému období Winterova života. V první kapitole sleduji Winterovu cestu k historické vědě přes studia křesťanské sociologie a scholastické filozofie na Teologické fakultě Německé univerzity a zkoumám, jak vypadalo církevní dějepisectví za Winterova předchůdce na Katedře církevních dějin a patristiky. Charakterizují rovněž obecné tendence ve vývoji německé historiografie v prvorepublikovém Československu po roce 1918, pozvolné zapojování profesionálních historiků do úsilí vytvořit jednotný obraz „sudetoněmeckých dějin“ a naznačuji také základní linii procesu ovládnutí sudetoněmeckého historiografického prostředí historiky úzce spojenými s dominantním hráčem na politickém poli, kterým byla Henleinova Sudetoněmecká strana. Tím budou popsány základní rysy vědního pole, v němž se Eduard Winter stal historikem. Snažím se také odpovědět na otázku, jaké byly mimovědecké zdroje jeho zájmu o dějiny a o historiografii. Líčím postupné Winterovo pronikání mezi odborné historiky v Československu v polovině třicátých let a sleduji dobové ohlasy a úspěch prvních historických textů o Güntherovi a Bolzanovi. Zaměřuji se pak zejména na otázku, v čem byly jeho studie nové a z jakých historiografických i teologických zdrojů se zrodila dějinněfilozofická koncepce jeho výkladu českých dějin, jež se stala základem vrcholného Winterova textu meziválečného období o vývoji náboženského myšlení v českých zemích. Stranou pozornosti nezůstane ani metodologická stránka jeho církevněhistorického přístupu. Kladu si především otázku, co v jeho pojetí znamenala „duchovědná metoda“, jež zformovala všechny jeho významné texty.

Druhou kapitolou o sociálních sítích a o myšlenkových světech přistoupím k ryze biografickým zkoumáním. Snažím se na jejich stránkách porozumět sociálnímu prostředí, z něhož pocházel a v němž probíhala jeho socializace, sleduji nejvýznamnější sociální sítě, které ho propojovaly s pluralitou sociálních prostředí, v nichž byl více nebo méně angažován. Chci porozumět tomu, jaký byl jejich ideový náboj a jak byl silný, aby bylo možné vyznačit obrysy myšlenkových světů, v nichž se pohyboval. V pozadí této mé snahy stojí základní otázka. Jak se mezi dvacátými a třicátými lety zformoval Winterův habitus?⁶⁶ Odpověď nám umožní porozumět nejenom myšlenkovému kontextu, z něhož vyrůstají jeho historické texty, a které zase zpětně tento kontext ovlivňují. Nabídne také nezbytný kontext pro interpretaci jednání ve zlomových letech 1938–1939, kterým se věnuje třetí kapitola. Díky tomu se nebude Winterovo jednání v těchto letech jevit jako oportunní a konjunkturální, ale jako výraz sudetoněmeckých politických iluzí, které si nejen Winter, ale i mnozí další sudetoněmečtí intelektuálové projektovali do Hitlerovy národní a velkoněmecké politiky.

66 Vysvětlení pojmu viz níže.

Čtvrtou kapitolu považuji za jednu z centrálních analytických kapitol studie. Je v ní podrobně, s nadsázkou by se snad dalo říci na mikrohistorické úrovni, rozebrán proces adaptace Eduarda Wintera na nové akademické prostředí nacionálněsocialistického režimu. Nejprve popisuji Winterovo rozhodnutí opustit teologickou fakultu a snažím se porozumět motivacím, které ho vedly k tomuto zásadnímu kroku. V dalších dvou podkapitolách čtvrté kapitoly je rekonstruována Winterova úspěšná strategie přechodu na filozofickou fakultu i poté, co byl v roce 1939 odmítnut vlivnými reprezentanty nacionálněsocialistického režimu.

V kapitole páté se zaměřuji na to, co úspěšné etablování se mezi režimními historiky nacionálního socialismu znamenalo pro jeho vědeckou práci a jak ovlivnilo historické texty. Ptám se, jak se zapojil do okupačního vědního pole a jakou si v něm vybudoval pozici. Nejprve sleduji pokus o vznik instituce, jež byla původně zamýšlena jako samostatná, avšak nakonec se stala součástí Nadace Reinharda Heydricha, centrální instituce politicky motivovaného nacistického bádání v Protektorátu Čechy a Morava. Ptám se, jaké byly vědecké úkoly této instituce ve vztahu k politickým záměrům režimu. Nesleduji jen jeho vlastní produkci, kam patří například studie o církevní unii nebo o josefinismu, ale zajímá mě, zda a jak se podílel také na kolektivní projektech Nadace Reinharda Heydricha, protože se domnívám, že právě tyto projekty byly používány k tomu, aby existenci a vysoké náklady provozu nadace opodstatnily. Nadace byla úzce spojena s univerzitou a Winter byl řádným univerzitním profesorem v říšské službě. Nelze proto pominout ani otázku, jaká byla jeho pozice a jaký vliv příslušel Winterovi ve formálních i neformálních univerzitních strukturách. Z mého rozboru mimo jiného vyplyne, že se v jeho případě nejednalo o badatelskou profesuru, jak se Winter po válce snažil prokázat. Současně však ukážu, že za určitých okolností Winter setrval i během protektorátu u svých předválečných reformně katolických idejí, které nejvíce určovaly jeho produkci. V krátké podkapitole se v závěru zmíním také o jeho neoficiálních vztazích k českému prostředí, které bylo dosud zcela skryto za nacistickým aktivismem.

V šesté kapitole sleduji ve čtyřech podkapitolách Winterův „obrat k socialismu“ a jeho poválečnou úspěšnou kariéru v lehce naznačeném kontrastu s tím, jakou cestou se vydali ostatní sudetoněmečtí historikové. Až na první z těchto podkapitol, v níž líčím ještě poslední chvíle v Praze a odchod z obnoveného Československa do Rakouska, tak sleduji adaptační proces a proměnu Winterova habitu již méně podrobně. Zlom ve Winterově biografii v roce 1945 se opravdu trochu jeví tak, jako by Winter začal žít druhý život. V něm sice nebyly zpřetrhány všechny vazby k minulosti, ale Winter se v mocném dynamickém zápasu o novou vědeckou pozici zapojoval do úplně odlišných sociálních prostředí. Bylo by potřeba hlouběji se ponořit do všech těchto odlišných kontextů budování poválečného Rakouska, a především Německa, které se rozlomilo do dvou ideologicky odlišných a vzájemně nepřátelských států, aby bylo možné analyzovat i období po roce 1945 stejně

podrobně, jako se to podařilo dříve. Především by bylo nutné lépe porozumět kulturně-politickému kontextu vzniku Německé demokratické republiky jako lidově demokratického státu s totalitárními prvky a s vědní politikou přenášenou ze stalinistického SSSR do jeho satelitů bez ohledu na místní tradice. To bude muset být ponecháno budoucímu výzkumu. Z naznačeného výkladu však vyplyne, že Winter v této sovětizaci akademického a vědeckého prostředí hrál roli téměř *agenta diaboli*. Přitom vedle naznačení kariérní trajektorie neopomím ani nyní otázku myšlenkové adaptace a sleduji rovněž, do jaké míry ovlivňovala kolaborace s nacionálněsocialistickým režimem jeho rakouskou a východoněmeckou kariéru. Souběžně sleduji, jak se mu podařilo ve východoněmeckém vědním poli prosadit své představy a ptám se, jak ideologické prostředí komunistického režimu NDR ovlivnily Winterovy texty.

V poslední kapitole se zabývám stářím zasloužilého akademika NDR. Za normálních okolností by již tato kapitola byla ve vědecké biografii nadbytečná. Avšak právě v posledních dvaceti letech života se Winter v několika autobiografických textech pokusil pro sebe i veřejnost představit a vysvětlit svůj život plný podivných diskontinuit. Kapitola původně vyrostla z kritiky těchto autobiografických pokusů. Ukázalo se však, že hluboce souvisí s Winterovým vnímáním sebe sama a že je výrazem poslední fáze jeho habituální adaptace. Kapitola je doplněna důkladným rozбором vzniku jedné konkrétní vzpomínky. Jde o vzpomínku na léta 1938–1945, která považuji za klíčová ve Winterově životě.

Z představení celého konceptu studie čtenář jistě pochopil, že neusiluji o úplný popis Winterova životního osudu. Nejde o totální biografii, o níž se ostatně s francouzským sociologem Pierrem Bourdieu domnívám, že je pouhou „biografickou iluzí“.⁶⁷ Nechci uchopit Winterův život jako „jednotlivou a soběstačnou řadu postupných událostí spjatou pouze se ‚subjektem‘, jehož stálost patrně spočívá jen ve vlastním jménu“, jak říká Bourdieu, protože, jak sociolog ironicky dodává, by to bylo stejně absurdní, jako vysvětlovat jednu trasu metra bez ohledu na celkovou strukturu dopravní sítě a vztahů mezi stanicemi. Na druhou stranu se však biograf těžko vyhne koncentrovanému pohledu na hrdinu svého zkoumání, byť jej bude sledovat v možných sociálních kontextech a zváží i alternativy, které mu byly nabízeny v proměňujících se sociálních rolích a pozicích. Z dílny téhož sociologa jsem si proto vypůjčil pojem habitus. Slovo habitus se běžně používalo i v českém jazyce pro popis vnější tělesné podoby člověka a v odborném světě se uplatňoval v biologickém a lékařském diskursu.⁶⁸ V Bourdieuho interpretaci se však habitus stal nezbytným východiskem biograficky orientovaného výzkumu. Bourdieu jeho zavede-

67 BOURDIEU, Pierre: Biografická iluze. In: TÝŽ: Teorie jednání. Praha 1998, s. 56–63.

68 Podle Trávníčkova Slovníku jazyka českého znamenalo slovo habitus tradičně „vzezření, tělesný vzhled, tělesnou konstituci, trvalý návyk, pravidelný způsob chování, stav, náladu“. TRÁVNÍČEK, František: Slovník jazyka českého. Praha 1952⁴, s. 391. Ottův slovník naučný. Sv. 10. Praha 1896, s. 693 uvádí u pojmu habitus: „vnějšek člověka i jeho chování, pak i šat. V lékařství celkový stav nebo tělesná povaha (konstituce) člověka, hlavně pokud je na zvenějšku pouhému oku patrna, tak že již dle toho lze souditi

ním zbavil každého biografa tyranie sociálního determinismu i psychologizujícího imanentismu. V jednom interpretačním nástroji umožnil nenásilně propojit to, co bylo v důsledku dichotomického rozlišování mezi individuem a společností nezbyt- ně pojímáno jako oddělené a neslučitelné. „Pojem habitu vysvětluje skutečnost, že sociální aktéři nejsou ani částičky matérie, které jsou determinovány vnějšími příčinami, ani žádné monády, které se nechají vést výhradně vnitřními důvody a nějak provádějí úplně racionální program jednání. Sociální aktéři jsou produk- tem dějin, dějin celého sociálního pole a zkušeností, akumulovaných v průběhu určité životní trajektorie v určitém poli nižšího řád.“⁶⁹ Snad proto, že Bourdieu usiloval prostřednictvím pojmu habitu o překonání zavedené bazální dichotomie, nabízel i takové definice habitu, v nichž jakoby se přece jen příkláněl k pozicím umírněného sociálního determinismu.⁷⁰ Domnívám se, že biografická metoda se musí odrazit od té jeho definice, která onen „dialektický“ rys habitu uchovává. Habitus je „socializované tělo, tělo strukturované, jež do sebe pojalo imanentní struk- tury určitého světa nebo jeho části, určitého pole, a strukturuje způsob vnímání tohoto světa i jednání v tomto světě.“⁷¹ Bourdieu habitu připisuje schopnost již zdánlivě předem nějak rozumět světu, kterou známe z hermeneutického předpo- rozumění,⁷² rozumět „pravidlům hry“, orientovat se, protože habitus je výsledkem životního (nejen socializačního) procesu, v němž jedinec nabývá zkušenosti, stává se někým a získává sociální pozice.

Z tohoto pohledu podtitul studie odkazující k problému „originality a přizpů- sobení se“ v životopise Eduarda Wintera jen tradičními výrazy vyjadřuje dva různé aspekty habitu tohoto sudetoněmeckého intelektuála. V „originalitě“ vystupuje individualizovaná kreativní potence habitu podílet se na produkci v sociálním poli. V pojmu „přizpůsobení se“ neboli v adaptaci (či adaptabilitě) se odráží základní rys dynamického formování habitu reagovat na proměny pro něj určujících soci- álních polí. Abych předešel kritice, že za adaptací myslím pouze úspěšné přizpů- sobení se síle toho kterého určujícího sociálního pole (ve smyslu vědomé harmo- nizace s ním), připomínám, že adaptace může znamenat také ne-přizpůsobení (ve smyslu vědomé disharmonizace se sociálním polem). Eduard Winter však byl nebyvale úspěšný především ve svých „přizpůsobeních“.

o možnosti jistých nemocí.“ Dále jsou zde rozvedeny lékařské případy a také specializované používání pojmu v dobové biologii.

69 BOURDIEU, Pierre – WACQUANT, Loïc J. D.: *Reflexive Antropologie*. Frankfurt am Main 2006, s. 169. Můj překlad z německého jazyka.

70 V nich získával habitus jako „plod“ společenské pozice funkci generativního principu, který na jednu stranu z rysů vlastních určitému sociálnímu postavení utváří jednotný životní styl a na dru- hou stranu produkuje diferenční znaky praktických činností vůči habitům jiných sociálních pozic. BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha 1998, s. 15–16 nebo s. 32.

71 Tamtéž, s. 110.

72 Bourdieu však neodkazuje ke Gadamerově hermeneutice, ale k Husserlovi a jeho pojmu *protenze* jako předreceptivní anticipace. Tamtéž, s. 109.

SUDETONĚMECKÝ CÍRKEVNÍ HISTORIK

Zrození historika

31. července 1934 podepsal prezident Československé republiky T. G. Masaryk dopis, jímž byl sedmatřicetiletý teolog a dosavadní mimořádný profesor křesťanské filozofie Eduard Winter jmenován s platností k počátku měsíce řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě Německé univerzity v Praze.⁷³ Pro fakultu to byla dobrá zpráva, protože po téměř dvou letech od smrti posledního profesora církevních dějin, kterým nebyl nikdo jiný než senátor a „železný rektor“ August Naegle, byla stolice církevních dějin a patristiky konečně obsazena. Trvalo poměrně dlouho, než ministerští úředníci potvrdili jednomyslný návrh profesorského sboru Teologické fakulty jmenovat na systematizované místo Eduarda Wintera.⁷⁴ A to i přesto, že mezitím některé univerzity ve Vídni, Würzburgu či Mnichově zvažovaly Wintera angažovat.⁷⁵ Pro nového profesora jmenování znamenalo hodně. Konečně se mu podařilo získat takové místo, na kterém se cítil nejlépe. Teologická profesura a soukromá docentura na Filozofické fakultě, kterou obdržel ve stejném roce, umožnily Winterovi vybudovat si na několik let poměrně stabilní univerzitní pozici a korunovaly jeho rozhodnutí věnovat se naplno historii.

73 NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, jmenování řádným profesorem církevních dějin 31. července 1934 (opis dopisu pro ministra školství a národní osvětu).

74 Profesorským sborem Teologické fakulty byl navržen „jako jediný vhodný tuzemský kandidát“ (a jediný vůbec) již 6. prosince 1932, tedy necelé dva měsíce po smrti Naegleho. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě z 11. 4. 1934.

75 Winter v konceptu jednoho životopisu z roku 1933 (pro docenturu na FF NU?) zmiňuje právě tyto tři univerzity. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510.

Za necelých patnáct let, které v Praze strávil po svém návratu do Čech ze studií v Rakousku, byla historie po křesťanské sociologii a křesťanské filozofii jeho třetí a konečnou specializací.

Rodák z Hrádku nad Nisou své nejbližší rozhodnutím stát se knězem překvapil. Po gymnaziálních studiích doma v České Lípě se v roce 1915 přestěhoval na čtyři roky do jezuitského konviktu Canisianum v Innsbrucku, aby svůj záměr naplnil a na tamější univerzitě vystudoval teologii. Největší zájem projevil o problematiku sociální péče, ale navštěvoval rovněž přednášky a církevněhistorický seminář kulturního historika a jezuitského pátera Michaela.⁷⁶ Z Innsbrucku se v polovině léta roku 1919 vrátil do Československa jako vysvěcený kněz, který toužil v Praze dokončit započatá studia. Mladý kněz takřka bez přerušení navázal dalším studiem teologie, církevního práva, státovědy, národního hospodářství a filozofie a odborně se stále více zaměřoval na křesťanskou sociologii.⁷⁷ Z Innsbrucku si přivezl materiál k doktorské práci o pojmu vlastnictví ve Starém zákoně, kterou obhájil již jako univerzitní adjunkt počátkem roku 1921.⁷⁸ Trvalo mu pak jen 18 měsíců, než se v tomto oboru habilitoval se zvláštním zřetelem k sociální péči.⁷⁹ Habilitační spis se zabýval významem zemské zdravotní péče s ohledem na venkovské prostředí, které proti městu dlouhodobě vykazovalo vyšší nemocnost a úmrtnost. Podle mladého autora byla příčinou především slabá nebo vůbec neexistující infrastruktura zdravotní péče na venkově a nízká úroveň informací o zásadách moderní péče o zdraví a hygienu, daná tamějším konzervativním přístupem k životu. Spis za autorova života nebyl publikován, ačkoliv Winter sám jej hodnotil pochvalně do pozdního stáří. Teprve dva roky po Winterově smrti a šest desetiletí po jejím dokončení habilitaci přepsala a ve strojopisné podobě téměř samizdatově vydala Hildegarda Pautsch.⁸⁰ Zakladatelka charitativního vzdělávacího centra pro péči o staré a nemocné při kostele sv. Jiří v Kolíně nad Rýnem měla k textu zřejmě

76 Winter to zmínil v žádosti o umožnění složení doktorské zkoušky z historie na Filozofické fakultě. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 163, Winter na ministerstvo školství a lidové kultury 6. 3. 1927. Zmíněno rovněž jinde, např. v návrhu na jmenování řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě (NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857).

77 Podle univerzitního indexu navštěvoval kromě klasických teologických přednášek přednášky např. z ústavního práva, teorie nové ústavy, národního hospodářství, dopravní politiky, státovědy, financnictví a finančního práva, statistiky (včetně statisticko-sociálně politického semináře), z dějin národohospodářství, přednášku k socialismu, o moderním podniku. ABBAW, W 867, Meldebuch an der Deutschen Universitat.

78 Promován doktorem teologie 28. 1. 1921. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování Wintera mimořádným neplaceným profesorem křesťanské filozofie z 28. 2. 1929 a návrh na jmenování řádným profesorem církevních dějin na Teologické fakultě z 11. 4. 1934.

79 Habilitační řízení proběhlo 30. 9. 1922. Tamtéž. Winter podal 1. března 1922 žádost o udělení soukromé docentury z morální a pastorační teologie se zaměřením na hraniční oblasti obou oborů, tedy sociální péči. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 158/1922, Zpráva o řízení k udělení *venia docenti* Eduardu Winterovi z 10. 6. 1922.

80 WINTER, Eduard: Die Gesundheitsfursorge auf dem Lande als Ausgangs- und Mittelpunkt der

Eduard Winter v době univerzitních studií v Praze (1921) [zdroj: NA]

zvláštní vztah. Byla Winterovou předválečnou posluchačkou a mladší souputnicí z prostředí katolické charitativní činnosti z Prahy. Vzdálené impulzy Winterova působení tak jsou jejím prostřednictvím vtěleny do instituce, která koncem padesátých let 20. století vznikla jako jedna z prvních svého druhu v Německu a dnes pyšně nese jméno své obětavé zakladatelky.⁸¹

Vídeňská historička lékařství Sonia Horn nedávno Winterův habilitační koncept ocenila jako výsledek „zeširoka dokumentované a precizní analýzy situace“ v právě vzniklém Československu, který vykazoval ve svém „pastoračně-křesťanském rozvržení velkou podobnost s tím [konceptem], který byl etablován v době vlády Josefa II. a působil ještě dlouho poté.“⁸² Profesoři Josef Jatsch, Karl Hilgenreiner

ländlichen Wohlfahrtspflege, in ihrer sozialen und pastoralen Bedeutung. Hrsg. von H. Pautsch, Salzburg 1984. Děkuji paní Dr. S. Horn z Vídně za upozornění na toto vydání.

81 Jde o Hildegard Pautsch, Bildungszentrum für Gesundheitsberufe. Blíže viz http://caritas.erzbistum-koeln.de/neuss-cv/caritas_als_arbeitgeber/fachseminar_fuer_altenpflege/wir_ueber_uns/historie/ (cit. 8. 9. 2016).

82 HORN, Sonia: Auftrag und Erfüllung. Erna Lesky und medizinhistorische Narrative im 20. Jahrhundert. In: FILLAFER, Franz Leander – WALLNIG, Thomas (eds.): Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016, s. 182.

a Johann Schlenz, kteří práci posuzovali, však v létě 1922 úplně spokojeni nebyli. Práce nebyla vydána tiskem, jak bylo podle platného habilitačního předpisu z roku 1888 nezbytné, ale to byli posuzovatelé ochotni akceptovat s ohledem k těžkostem vydávání. Udělili proto ručně psanému textu o rozsahu 144 folií potřebnou výjimku. Text jim však přišel „občas poněkud málo propracovaný“ (*mittlerweile etwas umgearbeitete Habilitationsschrift*) a nespokojenost vyvolávala celková forma podání. Protože šlo o hraniční téma na pomezí mezi pastorační a morální filozofií, měli posuzovatelé problém určit, ke kterému teologickému oboru by habilitace měla patřit. Na jednu stranu se spis obsahově zabýval příliš omezenou oblastí morální a pastorační teologie. Z druhé strany se jim zdálo, že „oblast obou věd je příliš široká“, aby ji bylo možno pokrýt jednou habilitací. Proto byl žadatelův návrh omezen z původně navrhované morální a pastorační teologie pouze na udělení *venia docenti* pro „[křesťanskou] sociologii s obzvláštním zřetelem k sociální péči“.⁸³ Kromě toho se předložený text jevil s ohledem na šíři obou věd neúplný a málo teoretický. Místo teoreticko-konceptuální analýzy představoval spíše praktický rozvrh řešení. Jeho nezpochybnitelným kladem bylo, že vycházel i z česky psané literatury, a byl také proto dobře připraven na poměry v mladém československém státě. Podle Schlenze bylo třeba rovněž ocenit, že Winter se pionýrsky chopil vysoce aktuálního tématu, kterého si dosud nikdo nevěšmal, jako by se jednalo o „nevlastní dítě sociální péče“.⁸⁴ Hilgenreiner, jenž snad byl iniciátorem Winterovy žádosti, ocenil, že žadatel prokázal „mnoho zdravých úsudků, dobré pozorovací schopnosti a vřelé sociální cítění“, protože předmět výzkumu mu nebyl lhostejný, nýbrž pociťoval jej naopak jako „očividně srdeční záležitost“.⁸⁵ A právě to patrně Winterovu habilitaci zachránilo. Předložený životopis, zaplněný odkazy na zapojení do různých forem sociálně charitativní činnosti,⁸⁶ a neskrývané nadšení a horlivost pro téma, v němž žadatel spatřoval nejlepší cestu k odstranění tíživých sociálních neduhů přítomnosti, přesvědčily kritické posuzovatele. Rozhodli se žádost jednomyslně podpořit a od žadatele očekávali, že se v brzké budoucnosti stane zdatným učencem a bude pro všechny nové adepty teologie skvělým příkladem blahodárného působení katolické církve v moderní společnosti.

83 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 158/1922, Zpráva o řízení k udělení *venia docenti* Eduardu Winterovi z 19. 6. 1922. Zde kromě níže citovaných posudků také referát profesora pastorační teologie Josefa Jatsche z 20. 6. 1922.

84 Tamtéž, Referát mimořádného profesora morální teologie Johanna Schlenze z 15. března 1922.

85 Tamtéž, Hilgenreinerova Zpráva o habilitačním spisu Dr. Eduarda Wintera z 19. června 1922. Celá pasáž, která se odráží také v mém dalším hodnocení, zněla: *Der Verfasser musste eine Menge von Lebensgebieten mit einander in Fühlung bringen und dabei sich bestreben [,] die bereits gemachten Erfahrungen für das Leben zu nützen. Dabei legt er viel gesundes Urteil, gute Beobachtung und warmes soziales Fühlen an den Tag. Der Gegenstand, den er behandelt, ist ihm offenbar Herzenssache, es handelt sich ihm nicht um bloss wissenschaftliche Feststellungen, sondern um wirkliche Abhilfe der bestehenden Misstände.*

86 K habilitační žádosti přiložený životopis se bohužel nedochoval, na okolnost odkazují posudky.

Když ještě úspěšně přednesl povinnou zkušební přednášku o vlivu „liberalismu, socialismu a solidarismu“ na sociální péči,⁸⁷ mohl šestadvacetiletý soukromý docent začít na podzim 1922 s vlastními univerzitními přednáškami, které byly brzy hojně navštěvovány i posluchači ostatních fakult.⁸⁸ Souběžně s přednáškami publikoval několik drobnějších odborných časopiseckých článků o křesťanské charitě, významu sociálně charitativní činnosti kněží, ženských charitativních organizací v Belgii a možnostech a významu charitativního vzdělávání (zvláště také pro ženy), vesměs v časopisech německého duchovenstva v Československu.⁸⁹ Brzy svou čínorodostí přesvědčil profesorský sbor k tomu, aby podpořil jeho pevnější zapojení do výuky německých teologů, které aspoň trochu navýšilo jeho poměrně skromný roční příjem,⁹⁰ sestávající dosud jen z platu stále znovu obnovovaného adjunktského postavení.⁹¹ Povinné kolegium o křesťanském učení o společnosti, které bylo dosud spojeno s výukou církevního práva profesora Johannese Schlen-

87 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 158/1922, Winterem psané oznámení o provedení vybrané zkušební přednášky *Liberalismus, Socialismus* [sic], *Solidarismus in ihrem Einfluss auf die soziale Fürsorge*, konané dne 7. 7. 1922.

88 Přednášel nejprve dvě hodiny křesťanského učení společnosti, hodinu dějin péče o chudé a také hodinovou přednášku „etické základy socialismu“. Viz AUK, Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag 1922–1923. V děkanátní žádosti o prodloužení adjunktury z 10. února 1923 (v originále omylem 1922) se uvádí, že Winterovy přednášky pravidelně navštěvovalo 30–40 posluchačů různých fakult. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 50/1923, žádost děkana Jatsche, adresovaná MŠNO, o prodloužení Winterovy adjunktury z 10. 2. 1923.

89 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 89/1923, Winterova žádost o povolení vyučování dvouhodinového kolegia křesťanské nauky o společnosti z 15. 3. 1923. Zde Winter uvedl články pro časopisy *Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit*, *Caritas* a *Frau*.

90 Údajně jen proto, aby se jeho ekonomické poměry zlepšily, byl v litoměřické diecézi v roce 1926 jmenován kaplanem na faře v Horní Polici (okres Česká Lípa). ABBAW, Pozůstalost Eduarda Wintera, W 163, jmenovací listina z 18. 3. 1926. Tamtéž viz také dokumenty svědčící o tom, že Winter patrně uvažoval o výuce na střední škole, protože v říjnu 1926 žádal arcibiskupskou konsistoř o odpuštění zkoušky, potřebné ke středoškolské výuce. Ta mu byla opravdu odpuštěna kancléřem Dr. Hrubíkem 12. 11. 1926, nicméně potřebné bylo složit také zkoušku z pedagogiky. 15. března bylo vystaveno vysvědčení o složení zkoušky a oprávnění k výkonu úřadu katecheta na středních školách. Není mi však známo, že by tento úřad někdy vykonával.

91 V adjunktském zařazení působil v letech 1919–1927, jeho plat byl podle výměru z roku 1925 necelých 7 a půl tisíce Kč ročně. Zvlášť za odučenou výuku povinného předmětu křesťanské nauky o společnosti Winter obdržel ještě tzv. remunerace ve výši 3 200 Kč ročně a za suplování výuky křesťanské filozofie (5 hodin týdně) obdržel remunerace až 4 tisíce Kč ročně (např. 1927), v daném roce 1925 to činilo 1 600 Kč. První zlepšující změna se odehrála v roce 1926, kdy adjunktů obdrželi za svou činnost 12 tisíc korun ročně. Od počátku roku 1928 byl Winter na základě návrhu fakulty a Zákona o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (tzv. Platového zákona) č. 103/36 ze dne 24. 6. 1926 povýšen společně s jedním dalším dosavadním adjunktem Teologické fakulty do nově zavedeného postavení univerzitního asistenta s platem téměř o polovinu vyšším proti čistému platu adjunkta z roku 1925. V roce 1928 to činilo 15 600 Kč ročně (srážky za penzijní připojištění byly 624 Kč), v roce 1929 pak 17 400 Kč ročně (srážky za penzijní připojištění činily 696 Kč), v roce 1930 a 1931 19 500 Kč ročně (srážka 864 Kč za penzijní připojištění). Winter přitom pobíral nadále remunerace za odučenou povinnou výuku křesťanské nauky o společnosti v nezměněné výši. Data jsou sesbírána z různých dokumentů z let 1925–1931 týkajících se Winterovy adjunktury, remunerací a asistentury,

ze, bylo osamostatněno a od zimního semestru 1923/1924 s povolením ministerstva školství přiděleno k výuce Eduardu Winterovi.⁹² Mladý soukromý docent jej vedl jako čtyřsemestrální přednášku o základech křesťanského učení o společnosti. Bližší podrobnosti o étosu, ve kterém se přednášky nesly, nejsou k dispozici. Dobová příručka křesťanské sociologie spatřovala svůj úkol ve vysvětlování „závaznost[i] kolektivního individua, t.[o] j.[est] společnosti k plnění mravního dobra“ a současně v důkazu, „že věčně platné příkazy mravního života nejsou na újmu ani zdravému pokroku, ani pravému blahobytu, že po všech vymoženostech technické vědy a po všech poznatcích přírodovědy musí lidstvo i nadále v sociálním životě respektovati světový, Bohem stanovený řád [...]“.⁹³ Obdobně snad o svém předmětu uvažoval i náš mladý teolog. V prvním semestru přednášel o filozoficko-sociologických základech a proměnách pojmů osobnost, společnost, rodina, vlastnictví, třída, lid a národ (*Volk*), stát, společnost a společenské systémy. Ve druhém semestru nastínil nauku o národohospodářství a hovořil o majetku, hodnotě a ceně, hospodářské produkci, práci, zisku, kapitálu, financích, bankách a burzách apod. Třetí a čtvrtý semestr věnoval sociální politice a péči o chudé.⁹⁴ Kolegium, které formovalo ucelenou představu o fungování moderní společnosti minimálně jedné generace českých, moravských a slezských německých teologů, bylo od té chvíle Winterovou hlavní vyučovací starostí až do roku 1934.⁹⁵

Jinak ale studium dokumentů, které se dochovaly z prvního univerzitního desetiletí pozdějšího historika, vytváří dojem, že vedení Teologické fakulty využívalo jeho ambicí a činorodosti k záplatování děr ve studijním kurikulu. Jemu samému z toho vysvítila naděje, že bude moci na univerzitě zůstat i v budoucnosti, ačkoliv profesorská místa morální nebo pastorační teologie, která by odpovídala jeho dosažené specializaci, se zdála být na dlouhou dobu obsazená. Protože však na Teologické fakultě stále scházela výuka křesťanské filozofie a Ministerstvo školství a národní osvěty nevyšlyšelo několikrát žádosti o zřízení systematizovaného místa

zvláště pak AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 212/1925, 50/1927, 192/1927, 356/1929, 40/1931.

92 Tamtéž, sg. 89/1923, žádost děkanátu o umožnění vyučování kolegia křesťanské nauky o společnosti E. Winterovi a návrh dopisu děkana adresovaný na MŠNO z 13. července 1923. Argumentovalo se také odlehčením výuky profesoru J. Schlenzovi, který se chtěl systematictěji věnovat své vědecké, z velké části také historické práci. Schlenz byl autorem dějin dvousvazkových církevních dějin litoměřického biskupství a v roce 1928 publikoval v rámci spisů Německé společnosti pro vědu a umění v ČSR knihu *Das Kirchenpatronat in Böhmen*. Prag 1928.

93 REYL, František: *Jádro křesťanské sociologie*. Hradec Králové 1914, s. 7.

94 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, Programový rozvrh přednáškového cyklu, příložený k žádosti o povolení vyučování dvouhodinového kolegia křesťanské nauky o společnosti z 15. 3. 1923.

95 Po Winterově úplném přechodu k církevním dějinám převezme přednášky tohoto oboru prof. K. Hilgenreiner.

pro jejího profesora,⁹⁶ přivítalo vedení fakulty, že od zimního semestru 1925/1926 mohl být pověřen suplováním nezbytného předmětu právě Eduard Winter.⁹⁷ Mladý světský kněz se tak k filozofii, která ho svým způsobem provázela až do konce života, dostal více z nutnosti než z vnitřních pohnutek. Zprvu patrně nemohl nabídnout více než slušné filozofické základy, kterých nabyl na gymnáziu a především během teologického studia v Innsbrucku. Filozofii se sice dosud cíleně nevěnoval, ale rychle se zapracoval, přednášky systematické filozofie brzy rozšířil o dějiny filozofického myšlení a spekulativní znalosti si prohloubil v kurzu scholastické filozofie na Papežské univerzitě Gregoriana v Římě, která rozvíjela tradici jezuitského vysokého učení založeného v 16. století sv. Ignácem z Loyoly. Když v roce 1928 předložil první a také poslední čistě filozoficky zaměřenou práci o myšlení rakouského katolického filozofa první poloviny 19. století Antona Günthera,⁹⁸ byl profesorským kolegiem Teologické fakulty navržen *primo et unico loco* na pozici mimořádného profesora křesťanské filozofie.⁹⁹ Pro přetrvávající nedostatek systematizovaných míst byl nejprve v březnu 1929 jmenován neplaceným mimořádným profesorem a musel si další dva roky vystačit s asistentským příjmem,¹⁰⁰ než bylo místo konečně systematizováno a jeho mimořádné profesuře křesťanské filozofie byly přiznány řádné finanční prostředky.¹⁰¹

Kariérní postup mladého teologa svědčil nejen o ambicích, ale i o jeho intelektuálních schopnostech. Mezi vyučujícími teologické fakulty brzy vyniklo také obětavé zaujetí, se kterým se pustil do vzdělávání budoucích kněží. Poutavými

96 AUK, Děkanát Teologické fakulty německé univerzity, sg. 100/1925, žádost děkanátu umožnit suplování křesťanské filozofie adresovaná MŠNO ze dne 30. 3. 1925.

97 Winter vedl k dvěma hodinám sociologických přednášek pět hodin týdně přednášky z filozofie. Od 1927/28 navíc ještě dvě hodiny z dějin filozofie. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování Wintera mimořádným neplaceným profesorem křesťanské filozofie z 28. 2. 1929.

98 WINTER, Eduard: Das positive Vernunftskriterium. Eine historisch-kritische Studie zu der philosophisch-dogmatischen Spekulation Anton Günthers. Warnsdorf 1928. Srov. pochvalnou recenzi Dr. Matochy v Časopise katolického duchovenstva 70, 1929, s. 142–144. Vydání knihy bylo podpořeno dotací MŠNO ve výši 1 000 Kč. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 383/1928, MŠNO děkanátu 14. 12. 1928.

99 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 215/1928, opis protokolu profesorského kolegia z 19. 6. 1928 a NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. j. 15049/34, k. 857, návrh na jmenování Wintera mimořádným neplaceným profesorem křesťanské filozofie z 28. 2. 1929.

100 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 127/1929, opis sdělení MŠNO E. Winterovi o jmenování mimořádným profesorem dne 14. března 1929. Winter dekret převzal 23. dubna 1929.

101 Profesorské kolegium žádalo o systematizování Winterovy profesury dne 25. 11. 1930. AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 400/1930. Winter byl placeným mimořádným profesorem jmenován 31. 3. 1931 s povinností učit během semestru minimálně 5 hodin týdně. Současně obdržel roční plat před zdaněním 37 200 Kč (srážka za penzijní připojištění činila 1 836 Kč). Tamtéž, Opis sdělení MŠNO Winterovi z 14. 5. 1931. Remunerace za odučenou výuku povinného kolegia křesťanské nauky o společnosti mu zůstala.

přednáškami posluchače prý přímo fascinoval a jeho charismatický způsob přednášení plného vzrušených gest se naplno projevil ve třicátých letech, kdy se konečně věnoval historii. Podle vzpomínky jednoho ze studentů své kněžství nijak neskrýval. Naopak, z vysoké a štíhlé postavy, která jen výjimečně nebyla oděna do kněžské sutany, vyzařovala sebevědomá a dynamická osobnost. Inteligentní oči, zvýrazněné dioptrickými brýlemi, nad nimiž se lehce vlnily plavé, krátce střižené vlasy, podtrhovaly mocný dojem, který vyvolávalo celkové vzezření mladého světského kněze. Byl prý dokonce jediným učitelem na fakultě, který před každou přednáškou poklekl ke krátké modlitbě.¹⁰²

Kromě této hlavní činnosti navíc Winter v letech 1922–1925 docházel poslouchat přednášky na Filozofickou fakultu Německé univerzity. Studoval filozofii u profesora Oskara Krause a historii u profesorů Hanse Hirsche, Ottokara Webera a Wilhelma Wostryho.¹⁰³ Počátkem března 1927 přijal profesor novověkých dějin Weber¹⁰⁴ jako disertaci k získání filozofického doktorátu jeho již publikovanou studii o osvícenském reformátorovi rakouského školství a litoměřickém biskupovi Ferdinandu Kindermannovi, rytíři ze Schulsteinu.¹⁰⁵ Avšak kvůli profesoru náhlému úmrtí ji Winter formálně neobhájil a doktorský titul z filozofie tak oficiálně nikdy nezískal.¹⁰⁶

102 HUBER: Eduard Winter, s. 12 a SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 186.

103 AUK, Německá univerzita, Osobní spis E. Wintera, Winterova žádost o umožnění habilitace na Filozofické fakultě z 15. 11. 1933.

104 K Ottokarovi Weberovi (1860–1927) viz nejpodrobněji nekrolog Samuela STEINHERZE, Dr. Ottokar Weber, o.ö. Prof. der neueren Geschichte. In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/1928. Prag 1929, s. 112–117.

105 WINTER, Eduard: Ferdinand Kindermann, Ritter von Schulstein (1740–1801), der Organisator der Volksschule und Volkswohlfahrt. Augsburg 1926. Kniha vyšla v řadě Ostmitteldeutsche Bücherei. Arbeiten zu Landes und Kulturgeschichte der Sudetenländer und der angrenzenden Gebiete, kterou pro Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung der Deutschen Wissenschaftlichen Gesellschaft in Reichenberg vydával prof. Hans Hirsch. Weber knihu ještě před smrtí pozitivně ocenil v recenzi v MVGDDB 64, 1926, s. 149–150. Winter tedy oficiálně nebyl promován doktorem filozofie. Později při habilitačním řízení na soukromou docenturu na Filozofické fakultě v roce 1933 a 1934 bylo od toho pro další knižní publikace odhlédnuto. Zmínka o nedokončené disertaci je poprvé zřejmě uvedena v AUK, Německá univerzita, Osobní spis E. Wintera, Winterova žádost o umožnění habilitace na Filozofické fakultě z 15. 11. 1933.

106 ABBAW, Pozůstalost E. Winter, W 163, Winterovou rukou psané potvrzení o přijetí práce o Kindermannovi jako doktorské práce, podepsané jménem O. Webera s datem 12. 3. 1927. Datum je však nepravděpodobné, protože Weber zemřel 9. 3. 1927. Vzhledem k tomu, že nedokážu grafologicky posoudit zcela Weberův podpis (zdá se však, že zcela neodpovídá jinému podpisu O. Webera, pokud jej srovnáme s Weberovým dopisem E. Winterovi z 13. 2. 1927), lze uzavřít, že šlo buď o omyl v opise dokumentu, nebo o podvrh. Tamtéž se nalézá rovněž strojopisná a podepsaná žádost E. Wintera (není jasné, zda jde o kopii nebo o druhé vyhotovení) určená československému Ministerstvu školství a národní osvěty z 6. 3. 1927, kde Winter žádal ukončení studií již v 6. semestru a kde je zmíněno i *beiliegende Bestätigung* profesora Webera o přijetí Kindermanna jako disertace. I kdyby šlo o podvrh, což je myslím nepravděpodobné, nic to nemění na faktu, že Winterovi bylo formální splnění doktorátu z filozofie z dobrých důvodů odpuštěno a později, u soukromého docenta na Filozofické fakultě

Historické studium ovlivnilo významně Winterovy filozofické pokusy. Druhá kniha o Antonu Güntherovi a jeho škole sledovala marný pokus vybudovat křesťanskou filozofii na soudobém spekulativním základě mimo vliv tradiční scholastiky, avšak místo řešení abstraktních filozofických problémů popisovala historicky formování jednoho významného myšlenkového směru v rakouské monarchii kolem poloviny 19. století. Winter studii popisoval jako „čistě historickou“ a věřil, že se mu podaří „plasticky“ ukázat všechny souvislosti, z nichž se myšlení stoupenců güntherianismu „duchovně vyvinulo“. ¹⁰⁷ Metodologicky tak studie nespádala do filozofického oboru, ale podobně jako další Winterovy práce se pohybovala na pomezí oborů teologie, filozofie a historie. Tento metodologický přístup by si dnes zasloužil označení interdisciplinární a inovační. Winter se knihou o Güntherovi důrazně přihlásil k historické disciplíně studia dějin myšlení a idejí, která byla v německém intelektuálním prostředí pojímána jako „duchové dějiny“ (*Geistesgeschichte*). ¹⁰⁸ Z tohoto pohledu se cesta k církevněhistorické profesi jevila jako zcela konsekventní završení vědeckého hledání a metodologického zrání. U historického oboru již napříště důsledně setrval přes všechny převraty středoevropských politických dějin následujících let.

Tradice univerzitních církevních dějin v Praze

V šestém svazku rukověti církevních dějin, kterou vydal jeden z nejvýznamnějších církevních historiků minulého století Hubert Jedin, se lze dočíst, že ve 20. století došlo na teologických fakultách k prudkému rozvoji historických věd. ¹⁰⁹ V Praze se univerzitní církevní historie v úzkém provázání s patrogickým studiem života církevních otců pěstovala již od osvícenských reforem konce 18. století a nezměnilo se to ani po rozdělení Karlovo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou část, byť její charakter, ovlivněný i vývojem historicko-kritické metody, zůstával

nebo dokonce řádného profesora už tato formální stránka filozofického doktorátu nikoho nezajímala. Pokud však vím, Winter na to ve svých pozdějších životopisech, odevzdaných, když se ucházel o nějaké místo, již neupozorňoval.

107 WINTER, Eduard: Die geistige Entwicklung Anton Günthers und seiner Schule. Paderborn 1931, s. 9. Knihu velmi příznivě ocenil v recenzi znalec Metternichovské doby H. von Srbik v *MIÖG* 47, 1933, s. 104–106, podle kterého byla kniha *ein sehr wertvoller Beitrag zur Geschichte der vormärzlichen Kultur Österreichs*, vyvracející *mit Erfolg die Legende vom geistigen Tiefstand des Kaiserstaates vor 1848*.

108 Tady si dovoluji ještě krátkou terminologickou poznámku. Existují tzv. „duchovní vědy“ (*Geisteswissenschaften*), ale také „duchové dějiny“ (*Geistesgeschichte*). „Duchovní vědy“ (*Geisteswissenschaften*) používám ve shodě s tradičním německým územ jako jednu ze dvou částí vědy, jak byla věda dlouhá desetiletí od 19. století rozlišována, tedy jako protiklad přírodních věd. Pro *Geistesgeschichte*, pokud je budu označovat českým ekvivalentem, budu používat výraz „duchové dějiny“. Vycházím z označení, které použil např. Zdeněk Kalista v metodologickém pojednání z pozůstalosti vydaném Z. Benešem v knize KALISTA, Zdeněk: Cesty historikova myšlení. Praha 2002.

109 JEDIN, Hubert (ed.): Handbuch der Kirchengeschichte, VI./2. Freiburg, Basel, Wien 1973, s. 285.

ještě dlouho do 20. století dogmaticko-apologetický.¹¹⁰ Málokterá z osobností, které zde během těchto několika desetiletí reprezentovaly církevní historii, dosáhla významu přesahujícího hranice českých zemí. Winter byl patrně jednou z nich, když dosáhl bezpochyby středoevropského významu. Avšak světový význam lze připsat jen slavistovi, byzantologovi a odbornému poradci na 2. vatikánském koncilu Františku Dvorníkovi, který byl na české Teologické fakultě jmenován řádným profesorem ve stejném roce, ve kterém se Winter stal řádným profesorem téhož oboru na fakultě německé.¹¹¹ Náhoda tomu chtěla, že oba někdejší spolubydlíci z pražského kněžského semináře z druhé poloviny dvacátých let, budoucí profesor Harvardovy univerzity a budoucí profesor Humboldtovy univerzity, dosáhli prvního z kariérních vrcholů ve stejném roce.¹¹²

Před Winterem působila na německé Teologické fakultě generačně, charakterově i vědecky zcela odlišná osobnost. Bavorský rodák August Naegle, povoláný do Prahy v roce 1906 z Pasova, byl od posledních deseti let života nazýván „železným rektorem“ nebo „železnou magnificencí“.¹¹³ Hrdé označení a také mnoho příznivců mu vyneslo u německé veřejnosti v Československu nekompromisní, avšak z nacionálního hlediska spíše defenzivní působení ve funkci rektora dřívější Německé Karlovo-Ferdinandovy univerzity. Naegleho rektorát spadl do prvních dvou let po vzniku republiky, během nichž bylo německé univerzitě upřeno právo užívat stejné označení Karlova univerzita, kterého od roku 1920 směla pyšně nosit dřívější Česká Karlovo-Ferdinandova univerzita. Naegle, jenž vystupoval proti této nespravedlnosti, se pak rozhodl vstoupit i na půdu aktivní politiky. V roce 1920 byl za Německou národní stranu zvolen senátorem Národního shromáždění republiky Československé a byl dokonce Masarykovým německým protikandidátem v prezidentské volbě téhož roku.¹¹⁴ Na Teologické fakultě tak Naegle zastupoval

110 K vývoji teologických fakult celkově viz Huber, Kurt A.: Die Prager Theologische Fakultät von 1883/1891 bis 1945. In: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegiums Carolinum in Bad Wiessee vom 26. bis 28. November 1982. München 1984, s. 42.

111 KUNŠTÁT, Miroslav: Teologická fakulta 1918–1939. In: KAFKA, František – PETRÁŇ, Josef (eds.): Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990. Sv. IV (1918–1990). Praha 1998, s. 65 a HUBER: Die Prager theologische Fakultäten, s. 52.

112 WINTER: Mein Leben, s. 52.

113 Viz např. HELBIG-NEUPAUER, Bruno: Wie wir Rektor Naegle bestatteten. In: Vandalia 1905–1935. Ein Blick in das Werden, Leben und Streiten der Verbindung. Friedland 1935, s. 45–48, nebo třeba poválečný novinový článek s textem upomínkové přednášky Rudolfa Schreiberera pod názvem Dr. August Naegle – der eiserne Rektor. Staatsarchivdirektor Dr. Rudolf Schreiber sprach zum 20. Todestag des großen Sohnes der Trifelsstadt. Wasgaubote. Der Bote vom Trifels – Wochenzeitung für die Amtsbezirke Annweiler und Dahn, 75, 1952, 24. 10. 1952.

114 August Naegle (1869–1932) se narodil v Annweileru v Rýnské Falci v Bavorsku, univerzitu studoval v Münsteru a Würzburgu. V září 1891 byl ve Špýru vysvěcen na kněze. Od roku 1898 byl doktorem teologie na základě disertační práce Die Eucharistielehre des hl. Johannes Chrysostomos. V roce 1900 byl jmenován královským dvorním knězem v Mnichově, později působil také jako kaplan a správce fary,

německonacionální politický pól, zatímco křesťanskosociální pól reprezentoval jiný teolog a politik, profesor morální teologie Karl Hilgenreiner.¹¹⁵

Naegle přišel do Prahy proto, aby nahradil dlouholetého držitele profesury církevních dějin Josefa Schindlera.¹¹⁶ Odchod starého, bytostně konzervativního pedagoga, který přednášel latinsky a svým hagiografickým publikacím z dějin církve se nesnažil dát ani zdání kritické vědeckosti, vzbuzoval naději na zásadní změnu. S novým profesorem měl i v Praze zavanout duch katolického modernismu, usilujícího přiblížit katolicismus modernímu člověku a jeho myšlení. Naegle patřil během univerzitních studií v Münsteru a ve Würzburgu k posluchačům jednoho z vůdčích představitelů katolického modernismu Hermanna Schella. Nebyl nejvýznamnějším kandidátem na obsazení pražské profesury, ale jeho osoba se nakonec jevila jako schůdný kompromis.¹¹⁷ Mluvcím katolického modernismu se však nestal, protože ten byl mezitím odsouzen papežskou encyklikou Pia X. Místo modernistických výpadů pohltila Naegleho nacionálně zjiřená intelektuální atmosféra v českých zemích. Brzy se zabydlel v orgánech vědecké komunity českých Němců.¹¹⁸ Německonacionální étos, který pronikl do jeho vědeckých prací ze středověkých

v roce 1903 se habilitoval na Teologické fakultě v Mnichově spisem *Ratramnus und die hl. Eucharistie*. V roce 1903 se stal mimořádným profesorem církevních dějin a patrologie na Královském lyceu v Pasově. Viz Naegliv dopis z 4. 4. 1919 se životopisnými údaji adresovaný Děkanátu Teologické fakulty Vídeňské univerzity, publikovaný u HUBER, Kurt A.: August Naegles Bewerbung um eine Lehrkanzel in Wien (1919). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien, 14, 1997, s. 117–120. Viz také NA, Předsednictvo ministerské rady, k. 20, č. j. 9852/1924 August Naegle. K celkovému hodnocení HUBER, Kurt A.: August Naegle (1869–1932). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 8, 1987, s. 1–37, KUNŠTÁT, Miroslav: „Sudetendeutsche“ Kirchengeschichte an der theologischen Fakultät der ehemaligen Deutschen Universität in Prag. In: ALBRECHT, Stefan – MALÍŘ, Jiří – MELVILLE, Ralph (eds): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer. München 2008, s. 61–64 a KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do třicátých let 20. století. Praha 1997, s. 662–664.

115 Ke Karlu Hilgenreinerovi (1867–1948), kromě jiného i vydavateli Bonifatius-Korrespondenz (později Katholiken-Korrespondenz) a dlouholetému senátorovi a současně posledního předsedovi Německé křesťanskosociální strany v Československu viz HUBER, Kurt A.: Hilgenreiner, Karl. In: Neue Deutsche Biographie 9, 1972, s. 140 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd117718092.html> (cit. 11. 11. 2016).

116 K Josefu Schindlerovi (1835–1911), rodákovi z Lachovic a odchovanci pražské teologie blíže viz HUBER, Kurt A.: Schindler, Josef. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 10. Wien 1994, s. 153. Online verze dostupná in http://www.biographien.ac.at/oebn_10/153.pdf (cit. 8. 9. 2016).

117 Favority byli historik reformace Josef Greving, později církevní historik v Münsteru a Bonnu, a Hugo Koch, od roku 1904 historik církevních dějin a církevního práva v Braunsbergu (po konfliktu s církevními nadřizenými kvůli jedné knize se roku 1912 oženil). Dalším kandidátem byl Karel Hirsch, v letech 1905–1930 profesor v Salzbergu. HUBER, August Naegle, s. 10–12 a poznámky a KUNŠTÁT: „Sudetendeutsche“ Kirchengeschichte, s. 62.

118 Stal se členem výboru Spolku pro dějiny Němců v Čechách, členem učené Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách a Německého školského svazu, pozdějšího Německého kulturního svazu (*Deutscher Kulturverband*).

církevních dějin Čech, ho po rozpadu rakousko-uherské monarchie přivedl k národněpolitickému angažmá. Tento dlouholetý člen výboru Německého kulturního svazu nabádal katolické duchovní a laické katolíky německé národnosti, stojící dosud mimo německonacionální organizace, aby se aktivně podíleli na činnosti německých obranných spolků.¹¹⁹ Považoval také za důležité vzdělávat českoněmecké obyvatelstvo v „národním“ – sudetoněmeckém – duchu. Podobně jako jeho o dvě generace mladší kolega Winter i on jako katolický teolog zdůrazňoval, že stejnou měrou, jakou se na vzdělávání nových generací mají podílet hodnoty patriotismu a nacionalismu, musí současně stavět také na hodnotách katolického náboženství.¹²⁰

Několik modernizačních změn na Teologické fakultě Naegle přesto provedl. Přednášel již samozřejmě pouze německy¹²¹ a především otevíral teologii vědeckým pravidlům historické kritiky pramenů. Na Teologické fakultě zřídil samostatné Oddělení pro patristiku a církevní dějiny a Winter tak měl na co navázat. V jeho rámci byli studenti teologie uváděni k vlastní vědecké činnosti prostřednictvím dosud na pražské Teologické fakultě opomíjeného čtení a interpretace církevněhistorických pramenů. Když se Naegle v roce 1918 ucházel o profesuru na univerzitě ve Vídni, hrdě upozornil na svého žáka Johanna Lachmanna,¹²² který své schopnosti ve třicátých letech v Praze opravdu prokázal a habilitoval se pro studium biblických jazyků.¹²³ Lachmann jistě nebyl jediným z jeho studentů, kteří se vydali církevně historickou cestou. Opravdu významného rozkvětu církevněhistorických studií se ale německá teologická fakulta dočkala až za Naegleho nástupce, přestože Winter sám neprošel školením svého předchůdce. V útlém inventáři v archivu Karlovy univerzity dochovaných disertačních prací německé Teologické fakulty lze identifikovat nejméně devět prací s církevněhistorickými tématy z třicátých let a počátku čtyřicátých let, vedených E. Winterem nebo přinejmenším inspirovaných jeho výzkumy.¹²⁴

119 V tomto duchu zveřejnil Naegle společně s kolegou profesorem Josefem Jatschem v roce 1927 zvláštní provolání v Časopise německého katolického duchovenstva (*Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit*) pod názvem Deutscher Klerus und Deutscher Kulturverband (viz Národní knihovna, inv. č. 22K1610).

120 Zdokumentovat lze třeba jeho aktivní účast v lednu 1927 na třídním pracovním setkání sudetoněmeckých lidových vzdělavatelů (*Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Volksbildner*). Viz Zum Gesamtziel der sudetendeutschen Volksbildung. „Dreitägige Arbeitsgemeinschaft sudetendeutscher Volksbildner“, am 3. bis 5. Jänner 1927 zu Reichenberg veranstaltet durch die „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowakischen Republik. Sonderheft der „Heimatbildung“. Ed. Emil Lehmann. Reichenberg 1927. Zde na s. 32–34 viz Naeglovu tiskovou zprávu o setkání.

121 Od roku 1907 přednášel kurz Kirchen- und Dogmengeschichte des christlichen Altertums und der ersten Hälfte des Mittelalters.

122 Naeglvův dopis z 4. 4. 1919 editovaný u HUBER: August Naegles Bewerbung, s. 118.

123 Viz např. LANDERSDORFER, Anton: Naegle, August. In: Neue Deutsche Biographie 18, 1997, s. 706 [Online-Version]; URL: <https://www.deutschebiographie.de/gnd118894250.html#ndbcontent> (cit. 9. 10. 2016).

124 AUK, Inventář. Disertační práce teologické fakulty Karlo-Ferdinandovy university v Praze 1809–1881 a teologické fakulty býv. Německé university v Praze. Praha 1976, s. 12–17.

Přestěhování do Čech znamenalo pro Naegleho zásadní obrat v předmětu vědeckého zájmu. Až na výjimky opustil témata z obecných dějin dogmatu¹²⁵ a začal se věnovat jemu dosud cizím dějinám křesťanství v českých zemích. Možná byl k tématu přiveden při přípravě přednášek nebo jej prostě jen neuspokojovala zastaralost poslední německy psané syntézy církevních dějin Antona Frinda.¹²⁶ Naegle se pustil do velkolepého projektu nových církevních dějin od pokřesťanstvení Čech, zásadně nové pohledy však nepřinesl. Svými interpretacemi se rychle zařadil do tradičního narativu českoněmeckého dějepisce, jehož historicko-politickou funkcí bylo obhájit prvořadý význam německví a německé kultury v českých zemích v minulosti i v přítomnosti. Po přípravných studiích z raných dějin křesťanství v českých zemích i před příchodem Slovanů nebo z období husitství¹²⁷ vydal během první světové války dva díly prvního svazku svých podrobných církevních dějin.¹²⁸ Autorovým záměrem bylo oslabit tezi některých českých historiků o zásadním významu cyrilometodějské misie pro přijetí Kristovy víry v českých zemích. O několik let později podotkl kriticky František Dvorník, že Naegle cyrilometodějskou misii podcenil a naopak přehnaně zdůraznil vliv „německé“ církve na pokřesťanstvení Čech.¹²⁹ Ve druhé části prvního svazku pak autor sebevědomě nabízel čtenáři „objektivně spolehlivý obraz svatého Václava“, jenž měl knížete zbavit „zpitvořeného obrazu“, který se o něm vytvořil v důsledku „českého šoviniismu“ a zapletení do každodenních politických a nacionálních půtek.¹³⁰

Kniha byla pozitivně přijata německou odbornou veřejností kvůli přísně kritickému přístupu k pramenům i literatuře. Avšak současně byla podrobena zdrucující kritice ze strany české historické vědy. Souhrné hodnocení Naegleho díla

125 Byl autorem dvou zajímavých knih z dějin dogmatu věnovaných vývoji učení o eucharistii u Johanna Chrysostoma z přelomu 4. a 5. století a u benediktinského mnicha Ratramna z 9. století. NA, Předsednictvo ministerské rady, k. 20, č. j. 9852/1924 August Naegle.

126 FRIND, Anton: Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diocese. 4. sv. Prag 1862–1878.

127 Jde např. o tyto Naegleho články: Die angebliche Taufe des Böhmenherzogs Bořivoi durch Methodius. Deutsche Arbeit 9, 1910, s. 211–223, Die Wenzels- und Lidmillafrage und deren historische Voraussetzungen. Tamtéž, s. 292–306; Die beiden ersten Prager Bischöfe Dietmar und Adalbert. Tamtéž, s. 651–671 a 727–762; Die Anfänge des Christentums in Böhmen. Historisches Jahrbuch 32, 1911, s. 239–273. Germanische Christen in Böhmen vor der Einwanderung der Slawen? MVGD 52, 1913, s. 77–103.

128 NAEGLE, August: Kirchengeschichte Böhmens, Bd. 1: Einführung in das Christentum, Teil 1–2. Wien, Leipzig 1915 a 1918. O finančních problémech a díky tomu průtazích s publikací druhého dílu prvního svazku viz předmluvu ve druhém díle 1. svazku (1918). Na vydání přispěla nakonec i Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách. Tyto těžkosti způsobily, že kniha byla proti plánu zkrácena a teprve ve třetím díle měla být dokončena k roku 1039, jež Naegle netradičně zvolil jako chronologický mezník.

129 Fr. Dvorník v recenzi Naeglový knížky o sv. Václavovi z roku 1928 v Časopise katolického duchovenstva 70, 1929, s. 423–428, zde 425.

130 NAEGLE: Kirchengeschichte Böhmens (1918), s. IX.

v dodatcích Ottova slovníku vyčítalo jeho pracím nejenom německonacionální sklon zdůrazňovat „nad míru německé vlivy“, ale považovala je za takřka zbytečné mrhání vědeckých schopností, protože neznalost českého jazyka i české odborné literatury (zvláště té novější) „učinila práce Naeglovy přes mnohé bystré postřehy zastaralými už v době, kdy vyšly“.¹³¹

V československé éře se politicky zaneprázdněný historik omezil na popularizační a osvětové publikace. Avšak právě ty mají zpravidla na formování historického diskurzu dopad často větší než odborné publikace. Naegle reagoval na všechna aktuální historická témata, jež byla bedlivě sledována československou i katolickou veřejností (např. význam Husa a husitství).¹³² Sáhl ke smířlivému tónu při příležitosti blížícího se milénia sv. Václava a vyzval německé katolíky v českých zemích k uctění sv. Václava jako společného patrona Čechů i Němců.¹³³ Tezi o „německosti“ křesťanství v českých zemích však nekorigoval. Naopak z této teze odvozoval i politickou závislost Čech na Německu od nejranějších dějinných dob.¹³⁴ Svatý Václav se mu stal národněpolitickým argumentem proti sebestřednému českému nacionalismu, spojujícímu s českými zeměmi primárně české, resp. slovanské etnikum. Obdobnou instrumentační tendenci zahlédneme později i u Winterovy interpretace Bolzanova bohemismu. Naegle však šel mnohem dál, když na interpretaci osobnosti sv. Václava explicitně konstruoval základy pro stabilní a mírumilovnou politickou přínašitelnost českých zemí k Německu. Přemyslovský kníže byl představen jako patron české země, již obývají oba „národní kmeny“ společně a který jako kníže vládl v dobrém vztahu k „německé říši“ (čti Svaté říši římské), čímž své zemi zajistil mír.¹³⁵ Václav byl prý na trůn dokonce dosazen Němci z Čech a bratr Boleslav měl být – jak dobře vyrozuměl Dvorník – naopak stoupencem české „národní reakce“.¹³⁶ V tomto sporu bylo by prý třeba hledat jeden z motivů

131 Tak CIBULKA, Josef: August Naegle. In: Ottův slovník naučný nové doby IV/1, 1936, s. 417.

132 Při hodnocení husitství zůstal Naegle především katolickým knězem. Vnímá je jako dosud nepřekonané a katolicismu stále nebezpečné heretické hnutí, jako protikatolickou ideologii „husitismu“, prožívající nový rozkvět v duchovním životě Československa. Rektorskou inaugurační přednášku proto koncipoval jako rázné odmítnutí originality Husova teologického myšlení. Odvolává se na výsledky Loserthových výzkumů o pouhém plagiátorství Wickliffových děl viděl ze svého pohledu německého katolického teologa originální přínos Husův snad jen v údajném rozvášnění protiněmecké nálady.

133 NAEGLE, August: Der heilige Wenzel, der Landespatron Böhmens. Warnsdorf 1928. Na smířlivé tóny upozornil český katolický tisk, když na základě úvodníku z Prager Tagblatt ze 17. 11. 1929 četl závěrečná slova z Naeglovy knihy jako výraz touhy být ctiteli českého patrona těch všech katolických Němců, „kteří v této zemi, v tomto státě svoji vlast hledati a nalézti musejí“. VESELÝ, Ignác: Svatováclavské milénium a Němci. Časopis katolického duchovenstva 70, 1929, s. 107–108, zde 107.

134 Samostatně tuto otázku Naegle rozpracoval v textu Der hl. Herzog Wenzel in Böhmen und das Deutsche Reich. Sudetendeutsches Jahrbuch 1, 1931, s. 9–22.

135 NAEGLE: Der heilige Wenzel, s. 141.

136 Nicméně Naegle vnímal, že to je jen jeden z možných motivů, které analyzoval poměrně systematicky na základě pramenů. Srov. Dvorníkovu recenzi v Časopise katolického duchovenstva 70, 1929,

Boleslavovy vraždy.¹³⁷ Současně autor rozeznával struny, jejichž tóny česká veřejnost nerada slyšela. Již dlouho jí bylo českoněmeckým dějepiscetvím a z velké části neprávem předhazováno, že obchodníci, osadníci a kněží přicházející do Čech z německých zemí civilizovali dosud prý téměř barbarickou zemi. V tomto smyslu velebil i Naegle sv. Václava, neboť to prý měl být on, kdo zval do Čech „ve velkém počtu z německých zemí, z německé církve německé kněží a tím německé kulturní civilizátory, aby skrze ně přivedl zemi a svůj lid ještě více ke křesťanské víře a křesťanské civilizaci.“¹³⁸

Když v roce 1932 Naegle v Praze nečekaně a v plné aktivitě zemřel, byl jeho program velkých kritických církevních dějin dávno pokryt prachem. Nebylo náhodou, že u jeho hrobu, v německých nekrolozích i v pozdější sudetoněmecké paměti byla vzpomínka na hodnotu a význam jeho vědecké práce instrumentálně zastíněna vzpomínkou na heroickou národní sílu „železné magnificence“. Snad pouze Eduard Winter oceňoval ve dvou dobových textech svého předchůdce také pro jeho vědecké kvality jako „ideální typ upřímného, německého učenice, který neznal nic jiného než zkoumání pravdy a službu pravdě“ a který se „upsal vědě a zůstal jí věrný až do konce života“.¹³⁹ Jindy se však i on dokázal o svém předchůdci vyjádřit až neuctivě, že prý „prozřetelnost to s ním dobře myslela, když mu dějepisné pero vzala z ruky a nechala ho samotného jako rektora dělat dějiny“.¹⁴⁰ V takovém výroku však nehledejme ironii, ale skrytou vědeckou kritiku, pomocí které se Winter vůči Naeglovi vymezoval. Ambiciózní plán českých církevních dějin podle Wintera ztroskotat na Naeglově neschopnosti vcítit se do problémů života v zemi více jazyků a naučit se češtině. Už proto prý Naegle nemohl proniknout

s. 427. Dvorník také právem vyčítal zásadní nedostatek, že autor zcela přešel Kristiánovu legendu a že nezná tehdy velmi čilou debatu o původu, pravosti a důvěryhodnosti Kristiána.

137 Tamtéž.

138 NAEGLÉ: *Der heilige Wenzel*, s. 141. Jde o pasáž ze závěru knížky, kterou chtěl autor přednostně a poněkud účelově ukázat, jak blízko měl Václav k německým obyvatelům, a tudíž by si jej i čeští Němci měli vážit jako svého patrona. Zatímco tato pasáž zcela odpovídá českoněmeckému, respektive sudetoněmeckému narativu českých dějin, jsou další části knihy mnohem racionálnější a méně německonacionální. Ačkoliv v podobném duchu psal Naegle v souvislosti se sv. Václavem již dříve (viz závěrečný odstavec jeho textu *Die Wenzels- und Ludmillafrage*, s. 306), je poněkud unáhlené z dané pasáže soudit o celé knize, že Naegle přespříliš zdůrazňuje jen němectví a slovo *deutsche* je schopen použít čtyřikrát v jedné větě, jak to učinil Petr Placák, který jinak uznale oceňuje Naegleho bohemistickou interpretaci v knize *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*. Praha 2002, s. 72. Je ovšem nutné připomenout, že právě tato „výkladová“ pasáž byla pro české historiky signifikantní při chápání Naeglových textů, respektive jejich nacionální stranickosti. Viz např. MENDEL, Bedřich: August Naegle. *Prager Rundschau* 2, 1932, s. 563–565, zde s. 564: *So vermischt sich bei Naegle die Wissenschaft mit seiner persönlichen politischen Stellungnahme.*

139 WINTER, Eduard: August Naegle. In: *Vandalia 1905–1935. Ein Blick in das Werden, Leben und Streiten der Verbindung*. Friedland 1935, s. 43.

140 WINTER, Eduard: August Naegle. In: *Unsere alma mater. Die sudetendeutschen Hochschulen*. Ed. K. Brass, J. Pfitzner, E. Lohr, E. Svoboda, W. Weizsäcker. Böhmisch Leipa 1938, s. 89.

hlouběji k porozumění českým dějinám.¹⁴¹ Ve svém vlastním vědeckém výzkumu se bude Winter snažit buď sám, nebo později s pomocí svých asistentů této zbytečné chyby vyvarovat. Přesto ani chvíli nezamýšlel projekt kritických církevních dějin svého předchůdce dokončit.

Vztahy mezi oběma výraznými a ambiciózními osobnostmi se zřejmě zakalily již v době Winterových počátků na Teologické fakultě. Vzájemnou rivalitu dokládá také skutečnost, že Naegle si na místě svého nástupce nepřál údajně svého mladšího kolegu, ale jednoho ze svých vlastních žáků. Přesto byl po Naegleho smrti pověřen suplováním výuky církevních dějin Winter. Než byl konečně nový řádný profesor jmenován, uběhly dva roky suplementury. Během nich – jak vzpomínal ve Winterově nekrologu Kurt A. Huber – bylo třeba překonat především nedůvěru pražského arcibiskupa vůči kandidátovi navrženému sice jednomyslně profesorským kolegiem, který se však dosud soustavně zabýval především dvěma středoevropskými teology 19. století, Antonem Günterem a Bernardem Bolzanem, jejichž učení katolická církev dávno odmítla jako zcestné.¹⁴²

Kdo nahlédne do interních dokumentů teologického děkanátu, kupodivu zjistí, že dva roky čekání na jmenování profesorem nebyly první Winterovou zkušeností se suplováním předmětu církevních dějin. Za onemocnělého ordináře zaskočil Winter již ve školním roce 1923/1924.¹⁴³ Tato pozapomenutá epizoda nás přivádí k zamyšlení. Jen o něco později, od podzimu 1924, začal Winter studovat historii na Filozofické fakultě.¹⁴⁴ Nebyla to nakonec právě tato zkušenost s výukou církevních dějin pro mladé adepty teologie, která přivedla křesťanského sociologa se vši vážností k historické vědě?

141 *Die Unkenntnis der tschechischen Sprache, in der die meisten Werke zur böhmischen Geschichte geschrieben sind, hinderte ihn. Auch konnte sich der lebensfrohe offene Rheinpfälzer trotz aller Beweglichkeit nie ganz in Prag und in Böhmen einleben. Vor allem die indirekte slawische Art blieb ihm fremd und stieß ihn innerlich ab.* Tamtéž. Je zajímavé, že Winter byl vůči Naeglovi kritičtější v nacionálně vyhoceném roce 1938 než o tři roky dříve v mnohem méně kritickém textu, v němž neznalost češtiny nebyla zásadní překážkou: *Doch hätte Naegle sicher das Werk trotz der Unkenntnis der tschechischen Sprache, seinen zähen Eifer entsprechend, noch weiter fortgesetzt, wenn er nicht 1918 durch sein Rektorat andere Aufgabe zugewiesen erhalten hätte, die seine Kräfte aufsaugte.* WINTER: August Naegle. In: Vandalia 1905–1935, s. 43.

142 HUBER: Eduard Winter, s. 21. Není jisté, zda se tady Huber neopírá výhradně o Winterovy publikované paměti, kde je celá řada Winterových deníkových citátů stejného významu. (WINTER: Mein Leben, s. 74–75.)

143 AUK, Teologická fakulta Německé univerzity, sg. 247/1923, děkan na MŠNO dne 2. 10. 1923 ve věci suplování za nemocného A. Naegleho, sg. 278/1923, MŠNO dne 6. 11. 1923 povoluje suplování církevních dějin a MŠNO dne 4. 3. 1924 Zemské správě politické v Praze ve věci prodloužení suplementury do velikonočních prázdnin téhož roku (opis).

144 Kdy přesně Winter přednášky na Filozofické fakultě navštěvoval, není úplně zřejmé. V žádosti o povolení *venia legendi* na FF z 15. 11. 1934 uvedl Winter studium „od roku 1922“. AUK, Filozofická fakulta, Osobní spis E. Wintera. Ale takové studium nebylo jistě oficiální. Řádně byl zapsán jako student Filozofické fakulty teprve k 29. listopadu 1924. ABBAW, Pozůstalost Eduarda Wintera, W 163, Potvrzení o zápisu do matriky studentů (*Matrikelschein*).

Od českoněmecké k sudetoněmecké historiografii

V roce 1918 se německé dějepiscectví v českých zemích ocitlo ve zcela odlišné situaci, než na kterou bylo zvyklé. U českoněmeckých historiků vyvolával státní rámec československého státu obavu z oddělení od širšího rámce německojazyčné vědy. Tito historikové byli spojení především s univerzitním prostředím v Praze, v rámci předlitavské historiografie dosud stáli spíše ve stínu historiků Vídeňské univerzity. Výsledek války z nich obrazně řečeno ze dne na den udělal hlavní představitele německého dějepiscectví nového státu. Naneštěstí pro ně se jednalo o stát, který i oni, podobně jako většina německojazyčných elit z českých zemí, nepovažovali za svůj stát.

Dosud měla německojazyčná historiografie v českých zemích především dva hlavní reprezentanty: zmíněný historický seminář na Karlovo-Ferdinandově univerzitě v Praze a zemsky organizované a orientované historické spolky v Praze a v Brně. Zvláště historické spolky, Spolek pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, dále VGDB) a Německý spolek pro dějiny Moravy a Slezska (*Deutscher Verein für Geschichte Mährens und Schlesiens*), rozpadem rakousko-uherské monarchie velmi utrpěly, protože ztratily sponzory mezi německým měšťanstvem. Dlouhá léta pak v důsledku finančních problémů nedokázaly navázat na širší a kvalitativní činnosti, kterými se mohly pyšnit před první světovou válkou.¹⁴⁵ Současně však vznikly jiné vědecké instituce, které jejich roli dokázaly přinejmenším přechodně zastoupit a které již svým kulturně politickým působením ukazovaly budoucí vývoj.

Od založení VGDB bylo jeho celospolečenskou motivací postavit protipól českému výkladu českých dějin jako dějin českého národa obývajícího nezávislé historické země Koruny české.¹⁴⁶ Podobně jako hlavní linie českého dějepiscectví bylo

145 Srov. WOSTRY, Wilhelm: Vorwort. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1930–1933 (3. roč.), Praha 1934. Zde také Wostry ocenil finanční podporu úřadů československého státu a zemských úřadů, kterou časopis obdržel, zvláštní poděkování bylo věnováno prezidentu Masarykovi, který na vydání ročenky přispěl velkorysým darem. Později se Wostry o finančních problémech nadále zmiňoval, avšak aniž by vysvětlil důvod a zmínil podporu československého státu a jeho představitelů. Interpretace finančních problémů mohla být tudíž v atmosféře německé kritiky nedostatků podpory ze strany státu a úpadku aktivity některých institucí naprosto zavádějící. Srov. WOSTRY, Wilhelm: Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung. In: AUBIN, Hermann – BRUNNER, Otto – KOHTE, Wolfgang – PAPRITZ, Johannes (eds.): Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg, Bd. 2, Leipzig 1943, s. 488–530, zde 489. K finanční situaci časopisu a subvencím čs. orgánů viz o něco podrobněji KOSTLÁN, Antonín: Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918–1938). In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil 1. Ústí nad Labem 1996, s. 107–109.

146 Viz např. dva svazky sborníku Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil 1. und 2. Ústí nad Labem 1996 a 1997, SEIBT, Ferdinand: Der Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938. In: Mittelalter und Gegenwart. Ausgewählte Aufsätze. Sigmaringen 1987, s. 297–317, MANDLEROVÁ, Jana: Methodologische

i německé dějepiscectví v Čechách motivováno přednostně národními zřeteli. Historikové, kteří se striktního dělení na české a německé nechtěli účastnit, se ocitli na okraji obou táborů (např. Gindely). Smyslem činnosti VGDB bylo v dobách Rakouska-Uherska především zkoumat a šířit znalosti o dějinách německojazyčného, v tomto pojetí tedy německonárodního obyvatelstva v rámci Čech. Obdobná tendence, avšak s výrazným sklonem k výzkumu zemských dějin Moravy a Slezska, byla čitelná i v činnosti brněnského spolku. Zánik monarchie a vznik nového, centralizovaného státního útvaru na principu národních států vyvolaly úpadek významu zemských kolektivních identit a posílení významu identit národně strukturovaných. Teprve vznik Československa tak vyvolal proces, který probíhal až do poloviny třicátých let a v němž se pozvolna ve vzdělanostních a kulturních elitách německého obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku šířilo přesvědčení o jednotné národní kolektivní identitě¹⁴⁷, a tudíž i o potřebě jedné historické paměti všeho německy hovořícího obyvatelstva Československa. Tuto kolektivní identitu reprezentoval novotvar „sudetoněmectví“.¹⁴⁸

Kolektivní paměť německého obyvatelstva v meziválečném Československu se utvářela prostřednictvím politiky historie (*Geschichtspolitik*), na níž se podílely především nacionálně orientované organizace. Pokud se rozhlédneme po historiografické produkci v 1. polovině 20. století, zjistíme, že českoněmecké dějepisce-

Erwägungen in der deutschböhmisches Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung, s. 31–47, TĀŽ: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století. Sborník historický 36, 1989, s. 99–129, TĀŽ: Zur Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in Böhmen bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. In: Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945, s. 107–117, ŘEPA, Milan: The Czechs, Germans and Sudetenland. Historiographical Dispute in the ‚Heart of Europe‘. In: HADLER, Tibor – HADLER, Frank (eds.): Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe. Basingstoke 2011, s. 303–328. Různé aspekty sudetoněmeckého dějepiscectví byly probírány také v SOUKUP, Pavel – ŠMAHEL, František: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004.

147 Kolektivní identitu vnímám jako označení kolektivně sdílené přesvědčení o společné přináležitosti ve znacích, jež v určitém kolektivu platí za podstatné a jejichž souhrn je vyděluje či odlišuje od jiných lidí či kolektivů. Daný kolektiv se tímto přesvědčením o „stejnosti“ integruje dovnitř a vytváří imaginární vazby, které sblížují i takové členy kolektivu, kteří se vzájemně osobně neznají. Významnou roli přitom hraje kolektivní paměť, jak v její komunikativní, tak její kulturní formě (vycházím z Assmannova rozlišování komunikativní a kulturní paměti).

148 Srov. HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání. Praha 2002. Manželé Hahnovi velmi inspirativně analyzují sudetoněmecké stereotypy, a sudetoněmectví přitom považují za politickou ideologii, protože se zabývají znaky, symboly a stereotypy a jejich promítnutím do oblasti politické identifikace a působení politické moci v prostředí poválečných sudetoněmeckých vyhnanců a jejich organizací v Německu. V tomto prostředí hrály a hrají sudetoněmecké dějiny rozhodující úlohu. Hahnovi podrobili dějinnou koncepci vyhnanců kritice a upozornili, že vyjadřuje jenom jednu část dějin Němců v českých zemích, kterou vymezili jako dějiny německého národoveckého hnutí v českých zemích. Domnívám se však, že transponovat pojem polická ideologie z poválečného období v Německu do meziválečné epochy výzkum formování identit v českých zemích nemůže posunout. Vycházím z toho názoru, že na počátku vzniku nějaké kolektivní identity je vždy nějaký sociokulturní akt, který je politického charakteru a který by tedy vždy bylo možno označit za „ideologický“.

tví nenabízelo nikdy nic jiného než nějakou variantu nacionálně strukturovaných dějin. A to i tehdy, když hovořilo – jako v myšlenkovém konceptu a politických projevech slavisty Franze Spiny – o symbióze *dvou* národů obývajících české země. Jiná než národní koncepce, zakládající kolektivní historickou paměť československého obyvatelstva, se neobjevila.¹⁴⁹ Problém však má hlubší kořeny. Meziválečné „sudetoněmectví“ je důsledkem utváření kolektivních identit v procesu dlouhého 19. století. Od šedesátých let 19. století byl narativ českoněmecké historiografie narativem „národním“, přestože v zemském rámci ukotveným. Odpovídalo tomu úsilí koncentrovat se v dějinách jednotlivých historických zemí především na německé obyvatelstvo a hodnotit jeho význam v zemských dějinách. Rok 1918 přinesl podstatný rozdíl. Zánik říšskorakouského rámce a politická bezvýznamnost rámce historických zemí, v nichž by bylo možno narativ ukotvit, vedly k úsilí vypracovat takovou narativní koncepci dějin Němců v českých zemích, která by spojila v jednotném příběhu dosud zemsky rozdrobenou historii německého obyvatelstva v celých českých zemích a vymezila jej ve vztahu k „obecným“ dějinám a k „německým“ dějinám. Sudetoněmecká proměna historického narativu, vynucená ztrátou zmiňovaných meta-rámců, byla svým způsobem přirozená, byť ne nutná, neboť hledala řešení pro kolektivní paměť německy mluvícího obyvatelstva státu. A nebylo divu, že se opírala o tradice stávajícího českoněmeckého a moravskoněmeckého dějepisce, když byla zachována kontinuita kulturních a akademických elit. Koncepce sudetoněmeckých dějin obsahovala politicko-ideologické prvky již ve svém východisku, protože vyrůstala z konfrontace s Československem jako státem Čechoslováků, tedy Čechů a Slováků. Záleželo spíše na tom, kam se bude sudetoněmecká koncepce dál vyvíjet. Zmíněné myšlenky Franze Spiny byly nadějnou, ale nerozvinutou koncepcí. Domnívám se, že jeho jistou nepřímou obdobou byla bolzanovská koncepce publikací Eduarda Wintera, jíž se budu věnovat na dalších stránkách. Avšak nakonec se ukázalo, že o tom, jaká podoba historického konceptu „sudetoněmectví“ se prosadí, měl rozhodnout především mezinárodně politický vývoj střední Evropy.

Manželé Hahnovi upozornili, že aktivními tvůrci kulturní paměti „Sudetoněmců“¹⁵⁰ zprvu nebyli historikové z obou historických spolků, ale lidé spojení s nově vzniklými institucemi vědeckého bádání v Liberci. Také nejvýznamnější představitel meziválečné sudetoněmecké historiografie Wilhelm Wostry přiznal tuto okolnost v roce 1943 ve sborníku o nacionálněsocialistickém „východním bádání“ (*Ostforschung*).¹⁵¹ S ohledem na oslavný charakter sborníku začlenil Wostry

149 HAHNOVÁ – HAHN: Sudetoněmecká vzpomínání, s. 135–142, připomínají knihu Pavla Eisnera z roku 1940 o „zapomenutých Němcích, kteří viděli Čechy jinak“. To byl krásný, záslužný, leč pozdní a zcela osamocený počín, který vznikl v silně vyhocené nacionálně rozdělené atmosféře. A P. Eisner nedokázal uchopit problém v jiných pojmech než v těch, které od sebe jasně odlišují Čechy a Němce.

150 Tento trefný překlad slova *Sudetendeutsche* používá Eva Hahnová.

151 WOSTRY, Wilhelm: Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung. In: Au-

sudetoněmecké dějepiscectví tendenčně do vývoje „východního bádání“. Ještě než se však pustil do výkladu zásluh historiků pro utváření jednotného sudetoněmeckého uvědomění, upozornil na důležitost impulzů z kulturněpolitického prostředí. Upomenul na důležitost národoveckých hnutí z počátku první republiky (konkrétně tzv. *Böhmerlandbewegung* a jeho ročenky *Böhmerlandjahrbuch*)¹⁵² a vyzvedl přední význam libereckých vědeckých institucí.¹⁵³ V obou případech byl hlavním reprezentantem germanista Erich Gierach, původně profesor na Obchodní akademii v Liberci, který v roce 1921 bez tradičního habilitačního řízení obdržel místo profesora starší německé filologie na Německé univerzitě v Praze.¹⁵⁴

Gierachův vliv při vytváření sudetoněmeckého historického vědomí je skutečně nepřehlédnutelný. Přestože nebyl odborným historikem, pouštěl se často do obecných historických výkladů, které obsahovaly všechny prvky pozdějšího národoveckého „sudetoněmeckého“ pojetí dějin Němců v českých zemích (tvrzení o Čechách jako staré germánské zemi, přezíravý postoj ke slovanskému osídlení, zdůraznění nesamostatnosti starého českého státu v rámci „německé“ říše, primát německé kultury a hospodářství). V reakci na historické argumenty užívané v českém politickém prostředí (např. Masarykův výrok o „německých emigrantech a kolonistech“)¹⁵⁵

BIN, Hermann – BRUNNER, Otto – KOHTE, Wolfgang – PAPRITZ, Johann (eds.): *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg*. Bd. 2. Leipzig 1943, s. 488–530, zde s. 497. K Wilhelmu Wostrymu viz HRUZA, Karel: „Wissenschaftliches Rüstzeug für aktuelle politische Fragen.“ Kritische Anmerkungen zu Werk und Wirken der Historiker Wilhelm Wezsäcker und Wilhelm Wostry. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 54, 2005, s. 475–526. Kratší, původní česká verze viz TÝŽ: Wilhelm Wostry a Wilhelm Wezsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní synové vlasti? In: Soukup, Pavel – Šmahel, František (eds.): *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2004, s. 305–352, LOHMANN, Nina: Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung bis 1938. *Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis* 44, 2004, fasc. 1–2, s. 45–145, TÁŽ: „Heimat und Volk“. Der Historiker Wilhelm Wostry zwischen deutschböhmischer und sudetendeutscher Geschichtsschreibung. ALBRECHT, Stefan – MALÍŘ, Jiří – MELVILLE, Ralph (eds.): *Die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 127–149.

152 Hahnovi překládají výraz *Böhmerland* s jistou nadsázkou, avšak dosti krkolomně, jako Čechozemě. Zároveň to zcela jistě nekorresponduje s jiným jejich překladem národoveckého pojmu *Tschechenstaat* jako Čecho stát. Ročenka nesla od roku 1925 název *Sudetendeutsches Jahrbuch*.

153 WOSTRY: *Sudetendeutsche Geschichte*, s. 497.

154 PFITZNER, Josef: Erich Gierach. Zvláštní otisk z *Sudetendeutschen Jahrbuch* 1931 (nestr.). Text vyšel k 50. jubileu E. Gieracha a je poplatný účelu, nicméně v rámci možností je v mnohém informativní. Viz také Pfitznerovu další, známější Gierachovu biografii, jež je jinak především nacionálně socialisticou adorací „starého mistra“ sudetoněmecké národovecké vědy. Erich Gierach und der sudetendeutsche Volkstumskampf. In: OBERDORFFER, Kurt – SCHIER, Bruno – WOSTRY, Wilhelm (eds.): *Wissenschaft im Volkstumskampf*. Festschrift. Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstag überreicht von Freunden, Schülern und Fachgenossen. Reichenberg 1941, s. 9–24.

155 Srov. např. GIERACH, Erich: *Aus Böhmens deutscher Vergangenheit*. Eger 1919, (edice Erste Böhmerland-Flugschrift für Volk und Heimat). Text vyšel původně jako novinové články v *Reichenberger Zeitung* pod názvem *Sind die Deutschen als Emigranten und Kolonisten nach Böhmen gekommen? a jak je zřejmé, byl motivován prohlášením prezidenta Masaryka 22. 1. 1918, že Němci jsou původně pouze emigranti a kolonisté. Ve druhém textu určeném pro posluchače a čtenáře v Německu je*

Gierach pro zjednodušení vypracoval soubor historických tezí v podobě široce rozšířeného Katechismu pro sudetské Němce.¹⁵⁶

Tento výklad historie utvářel ideový rámec pro další široké kulturní a kulturně-politické aktivity. V polovině dvacátých let přesvědčil Gierach německou Vědeckou společnost v Liberci, aby iniciovala založení instituce pod názvem Ústav sudetoněmeckého vlastivědného výzkumu (*Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung*).¹⁵⁷ V pozici ředitele ústavu Gierach vydával nebo podnítil vznik několika edičních řad¹⁵⁸ a podílel se také na založení Německé společnosti pro pravěk (*Deutsche Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte*), která se ve svém časopise *Sudeta* věnovala především předslovanským obdobím. Oba profesoři společně s kadaňským historikem Rudolfem Wenischem zřídili také ediční řadu nazvanou *Sudetoněmecké historické prameny* (*Sudetendeutsche Geschichtsquellen*), která vydávala edice městských knih, urbářů a jiných pramenů.¹⁵⁹

již zřetelný posun k dějinám „Sudetoněmců“ (výraz Hahn/Hahnová): *Geschichte des Deutschtums in den Sudetenländern*. Rundfunkvortrag des Breslauer Senders vom 19. u. 20. 9. 1932. Sonderdruck für die „Gesellschaft für deutsche Volksbildung Tschechosl. Rep.“ aus „Wir Schlesier!“ Halbmonatschrift für schlesisches Volkstum. Verlag L. Heege, Schwednitz (k dispozici v Moravské zemské knihovně). Také srov. citát z Gierachova článku *Der sudetendeutsche Kulturkreis* z roku 1923 u Hanse LEMBERGA: *Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag von Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik*. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (eds.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. München 2006, s. 99–100.

156 VOLKMANN, Erwin (pseud. E. Gieracha): *Katechismus für das deutsche Volk in Böhmen*. Eger 1919. Brožura byla vydána jako třetí svazek edice *Böhmerland-Flugschrift für Volk und Heimat* v nakladatelství Böhmerland-Verlag Eger. V dalších vydáních byla brožura přejmenována na *Katechismus der Sudetendeutschen*. O něm viz blíže HAHNOVÁ – HAHN: *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 77–84, kde lze rovněž nalézt výbor z textu v českém překladu.

157 Viz zpráva o vzniku ústavu a činnosti in: *Sudetendeutsches Jahrbuch 1925*. Reichenberg 1926, s. 144–145. Podrobně o něm manželé Hahnovi, kteří název překládají jako *Ústav pro sudetoněmecké domovské bádání*. HAHNOVÁ – HAHN: *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 77, a naposledy uceleně JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha 2014. Ústav vznikl v březnu 1925 a pod Gierachovým vedením organizoval v příštích patnácti letech celou řadu podniků a projektů sudetoněmeckého výzkumu v rozsahu od vlastivědy přes historii, kulturní dějiny, národopis až po archeologii. Gierachův vliv byl rozhodující, ačkoliv s ním u zrodu instituce stál rovněž významný historik Hans Hirsch, který byl povolán na univerzitu do Prahy krátce před zhroucením rakousko-uherské monarchie, aby vyučoval adepty historie pomocným vědám historickým a obecným dějinám středověku. Hirsch však již rok po založení ústavu odešel na univerzitu do Vídně.

158 Např. *Forschungen zur sudetendeutschen Heimatkunde*, *Ostmitteldeutsche Bücherei* (jako jeden z jejích prvních svazků vyšla v roce 1926 Pfitznerova kniha *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848*), *Beiträge zur Kenntnis sudetendeutscher Mundarten*, *Sudetendeutsche Ortsnamenbuch* ad. Viz např. PFITZNER: *Erich Gierach*, s. 8.

159 Původní znění mělo být podle *Sudetendeutsches Jahrbuch 1925*, s. 144, zřejmě *Sudetendeutsches historisches Archiv*. Nakonec nesla řada název *Sudetendeutsche Geschichtsquellen*, vydávána byla v letech 1926–1943 v sedmi svazcích (podle lístkového katalogu Národní knihovny).

Přestože byl těžištěm Gierachovy činnosti Liberec, prosadil řadu projektů také v Praze. V Německé společnosti věd a umění v Československé republice stál již roku 1921 u zrodu Komise pro vlastivědný výzkum (*Kommission für Heimatforschung*), v níž byl po celá dlouhá léta neaktivnější a vůdčí osobností.¹⁶⁰ V komisi se setkávali jazykovědci, historikové, archeologové, etnografové a z přírodovědných oborů v menší míře také geologové, geofyzikové a antropologové. Gierach od počátku v komisi upřednostňoval jako badatelský problém otázku původního osídlení českých zemí, k čemuž vedle archeologie měl napomoci především lingvisticko-historický obor studia pomístních jmen a jmen vodních toků – toponomastika (*Ortsnamen- und Flurnamenforschung*). Podnítil tak řadu dlouholetých projektů (Sudetoněmecký slovník místních jmen a jmen vodních toků, Sudetoněmecký slovník nářečí), které pak byly po dlouhá léta v akademii pod vedením lingvisty Ernsta Schwarze zpracovávány a v polovině třicátých let začaly přinášet první výsledky.¹⁶¹ Gierach sám byl editorem projektu biografii významných sudetských Němců, jehož první svazek vyšel v roce 1926. Počínaje germánskými „králi a knížaty“ kniha konceptuálně plně odpovídala jeho pojetí dějin a měla s ohledem „na postavení německého lidu v československém státě“ postavit jeho „kulturní výsledky činnosti do náležitého světla“.¹⁶²

V organizaci vědecké práce v linii aktivního utváření sudetoněmeckého obrazu dějin byl Liberec přinejmenším během dvacátých let v popředí. Členy pražské Komise pro vlastivědné bádání byli od počátku i mnozí historikové, kteří na Německé univerzitě pozvolna prosazovali i metody spojené s novým obrazem dějin. Tradiční německé instituce historické vědy si přesto udržovaly během dvacátých let odstup od tohoto vývoje, který měl i výrazný politický a kulturně-politický rozměr. Historická komise Německé společnosti pro vědu a umění se některých plánů (například toponomastických projektů) vzdala ve prospěch Gierachovy komise pro vlastivědné bádání¹⁶³ a koncentrovala se na vydávání ediční řady tradičního charakteru. V řadě *Prameny a bádání na poli dějin* (*Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte*) se tak během dvacátých let usilovně snažili udržet politicky nestrannou díku publikovaných spisů a vyvarovat se politických výroků a vlivů.¹⁶⁴

160 NEUMÜLLER, Michael: *Geschichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919–1945*. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung*, s. 81–102, zde 89–90. Gierach byl zvolen po Adolfu Hauffenovi v roce 1930 předsedou komise.

161 Tamtéž, s. 92.

162 GIERACH, Erich (ed.): *Sudetendeutsche Lebensbilder*. Prag 1926. Citována nestránkovaná předmluva. Další dva svazky vyšly 1930 a 1934, avšak komise pro vydávání tohoto biografického díla v práci pokračovala, neboť se předpokládalo přibližně 10 svazků. Myšlenka projektu se poprvé objevila u Augusta Sauera v roce 1905. NEUMÜLLER: *Geschichtswissenschaft und Heimatforschung*, s. 94. Na projektu se podíleli také snad všichni katedroví historikové, ve dvacátých letech ovšem jen jako přispěvatelé.

163 Není však vyloučeno, že bylo rozhodnutí motivováno také úsilím o efektivitu práce.

164 Např. v květnu 1924 se komise zabývala žádostí Dr. Georga Juritschka z Plzně, který pro svou

Teprve v roce 1934 se komise odhodlala pojmenovat ediční řadu pro práce, které se věnovaly území Československé republiky, názvem Sudetoněmecký historický archiv (*Sudetendeutsches historisches Archiv*).¹⁶⁵ Původní řada přitom nezanikla, ale bylo rozhodnuto, že bude sloužit pouze k publikaci výsledků výhradně z obecných dějin. Hybatelem činnosti historické komise však byla od časů založení Spolku pro dějiny Němců v Čechách snaha vyvrátit některé rysy obrazu českých dějin, které se prosadily v českojazyčném dějepisectví. Kromě husitství se to zvláště týkalo období, které bylo v historickém diskurzu v českých zemích zavedené pod označením „doba temna“ a které stanovovalo jisté diskontinuitní vakuum v českém historickém vývoji po porážce na Bílé hoře. Mladý historik Rudolf Schreiber, který byl do takto motivovaného výzkumu od počátku zapojený, vysvětloval retrospektivně v roce 1942, používaje přitom dobovou rétoriku „národnostního boje“, že cílem výzkumu etnických poměrů v 17. a 18. století bylo zpochybnit význam bělohorské bitvy jako hlavní příčiny údajného českého národního úpadku a vzestupu německého národa.¹⁶⁶ Do úsilí o skutečně aktivní konstrukci „sudetoněmeckých“ dějin se více zapojila teprve nově dorůstající generace historiků. Jejich nejviditelnějším reprezentantem byl nepochybně Josef Pfitzner, který se také nejaktivněji pokoušel podle vzoru českého sporu o smysl českých dějin definovat základní kritéria sudetoněmeckých dějin.¹⁶⁷ Avšak zřejmě opravdu rozhodujícím politicko-historickým

knihu „Die Deutschen in Böhmen und die nationalen Kämpfe zur Zeit der Přemysliden und Luxemburger“ žádal subvence a zařazení do ediční řady. Přitom referent S. Steinherz navrhl přijmout knihu jako 3. svazek řady jen pod podmínkou, že bude změněn název, škrtnuto všech dvanáct stran úvodu *wegen der Erörterungen rein politischer Art* a rovněž všechny další poznámky, které se vztahovaly *auf die heutigen Verhältnisse, Chauvinismus der Tschechen u.ä.* Autor měl také dopsat závěrečnou shrnující kapitulu a připravit rejstříky. Archiv Akademie věd ČR (=AAV ČR), Německá společnost pro vědu a umění v Československu, protokoly historické komise, protokol ze 7. 5. 1924.

165 Jako první svazek vyšla v roce 1934 práce R. Schreibera o loketském urbáři hraběte Schlicka, která byla prvním výsledkem projektu studia seznamů poddaných a berní ruly s cílem získat informace o náboženských, hospodářských a národnostních poměrech v Čechách poloviny 17. století, který v roce 1931 na Wostryho návrh komise jednohlasně podpořila. AAV ČR, Německá společnost pro vědu a umění v Československu, Protokoly historické komise, protokol z 19. 6. 1934.

166 Srov. k tomu retrospektivní vyjádření R. Schreibera z roku 1942 (jistě značně dobově zabarvené, avšak přesto o mnohem vypovídající), který byl do studia poměrů v polovině 17. století od počátku zapojen. Schreiber zároveň označoval i takové vědecké studium jako součást „národnostního boje“: [...] *diese Fragen hier seit eh und je im Mittelpunkt nicht nur wissenschaftlichen Interesses, sondern zum Teil auch des Volkstumskampfes standen. Wurde doch von tschechischer Seite durch lange Zeit ernstlich der gefährliche Rückgang des tschechischen Volksbestandes im 17. und 18. Jahrhundert und die führende Rolle des deutschen Volkstums in den Sudetenländern in dieser Zeit als eine Folge des Sieges der Habsburger von 1620 und der Kriegsverwüstungen angesehen.* Recenze knihy Günthera Franze: Der dreißigjährige Krieg und das deutsche Volk. Jena 1940. In: Zeitschrift für die Geschichte der Sudetenländer 6, 1942–1943, s. 252.

167 Viz především jeho několikrát vydávanou knihu PFITZNER, Josef: Sudetendeutsche Geschichte. Reichenberg 1935. K Josefu Pfitznerovi viz BRANDES, Detlef – MIŠKOVÁ, Alena: Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus. Josef Pfitzner 1901–1945. Praha, Essen 2013 a HADLER, Frank – ŠUSTEK, Vojtěch: Josef Pfitzner (1901–1945). Historiker. Geschichtspräsident und Geschichtspolitik. In: GLETTNER, Monika – MIŠKOVÁ, Alena: Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Essen 2001,

impulzem, který podpořil úsilí budovat jednotný sudetoněmecký obraz dějin a instrumentalizoval vědu pro politické účely, byl politický úspěch Sudetoněmecké fronty domoviny.¹⁶⁸ Proklamovaný cíl sjednocení „sudetských Němců“ v jednotném sudetoněmeckém „národním společenství“ (*sudetendeutsche Volksgemeinschaft*) brzy zasáhl i sociální pole historické vědy.

Konrad Henlein přednesl za Sudetoněmeckou stranu (*Sudetendeutsche Partei*, přístě SdP) oficiální názor na vědu v rámci proslovu o kultuře a kulturní politice 23. února 1936 ve slavnostním, stranickými vlajkami vyzdobeném sále Německého domu v Praze. Jak bylo pro politický styl SdP obvyklé, projev byl inscenován jako veliké politické divadlo. Před zraky rektorů německých vysokých škol v Československu, nejvýznamnějších reprezentantů německého politického, kulturního a církevního života a 42 univerzitních profesorů, mezi nimiž byl podle denního tisku přítomen společně s historiky Wostrym, Weizsäckerem a Zatschekem i Eduard Winter, prohlásil Henlein, že věda má v národním společenství získat nový smysl, má sloužit především národu a jeho životu.¹⁶⁹ Vědecké bádání mělo „zjednat jasno o cestě, cíli a zákonech národního bytí“. Úkolem vědy prý muselo opět být vypracování uzavřeného obrazu světa, který budou učitelé a vychovatelé moci předávat dál. „Neboť tomu není tak,“ pokračoval vůdce SdP, „že lze vyučovat jakoukoliv odbornou disciplínu nezávisle na světovém názoru.“¹⁷⁰ Henlein tak po vědě požadoval věci mezi vědci dosud slýchané pouze v nacistickém Německu: bezmeznou služebnost ve prospěch konstruktů národní (a rasové) existence, a zároveň zásadní aktivní podíl na vytváření politické ideologie.

Jak výše zmíněnému porozumět, naznačil před německými studenty o dva roky později na stejném místě jako Henlein germanista a předseda Svazu sudetoněmeckých spisovatelů Herbert Cysarz.¹⁷¹ Jeho řeč neskrývaně prozrazovala okouzlení nacionálněsocialistickou ideologií a politickými úspěchy Hitlerovy politiky. Nejprve

s. 105–135. Podobný text obou autorů vyšel jako úvod k edici Pfitznerova deníku MÍŠKOVÁ, Alena – ŠUSTEK, Vojtěch (ed.): Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Sv. 1. Praha 2000. O Pfitznerovi byl natočen také dokumentární film *Deník pana Pfitznera* (1998, režie P. Štingl), na kterém se podílela také A. Míšková.

168 Pro *Sudetendeutsche Heimatfront* jsem zvolil proti obvyklému překladu Sudetoněmecká vlastenecká fronta Kárníkův alternativní, ale myslím, že i výstižnější překlad. KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení. Praha 2002, s. 187.

169 Kulturní řeč viz HENLEIN, Konrad: *Sudetendeutschtum und gesamtdeutsche Kultur*. Berlin-Siemensstadt (cca 1936), s. 8–10. Počet a jména přítomných viz *Die Zeit* 2, 1936, č. 47 (25. 2.), s. 2. Novinová a pozdější vydání text přednášky sice poněkud zkrátila, ale podstatné pasáže o služebnosti vědy vždy zůstávaly stejné. Jednu z verzí původní přednášky získal tajně rakouský vyslanec v Praze Ferdinand Marek. Viz Rakouský státní archiv, Archiv republiky, Rakouské vyslanectví Praha, k. 751, Liasse 2/9, Kulturpolitische Rede K. Henleins.

170 HENLEIN: *Sudetendeutschtum und gesamtdeutsche Kultur*, s. 9.

171 K osobě Herberta Cysarze viz BECHER, Peter: *Herbert Cysarz (1896–1985)*. Germanist. Seine Prager Universitätsjahre. In: GLETTNER – MÍŠKOVÁ (eds.): *Prager Professoren*, s. 277–297.

fascinovaně vyzdvihoval, že zatímco Napoleon studoval spisy učenců, aby se poučil o podstatě národů, je dnes prý situace opačná a „[...] myslitelé a básníci čtou knihu vůdce, knihy světových dějin, aby do nich svá duchovní díla zabudovali.“ Pak proti tradiční vědecké etice tvrdil, že takové dílo, které se do Hitlerova díla „správněji začlení, o to [bude] významnější a opravdovější“.¹⁷² Nakonec uzavřel těžko srozumitelný text plný metafyzických odkazů k pojmům bytí a existence jednoznačně: věda nesmí stát stranou velkých událostí současnosti a musí být vědou bojující. „Teprve tehdy, když věda bojuje a slouží, může opět přijít k sobě, ke své pravdě a svobodě. Osvědčuje se před dějinami a dějiny před bohem.“ Předmětem takového boje ale není pravda vědy, nýbrž pravda národního společenství. „Staneme-li se sedláky a válečníky vědy, uplatníme své badatelské nástroje jako pluhu a štíty [...]. Právě v našem sudetoněmeckém pracovním a obranném společenství, kde si duch musí vytvořit své vlastní vojsko a zbraně, kde také kulturní nebo tělocvičné spolky, kde rozmanitá svazová [*bündnisch*] sdružení více než kde jinde tvoří dějiny, patří takové působení [...] do odpovědnosti vědy.“ Vědecký boj má totiž být jednou součástí národnostního boje (*Volkstumskampf*), „který musí být veden stejně jako křížové tažení.“¹⁷³

V prostředí intelektuálů kolem Sudetoněmecké strany neminula hesla o vědě jako bojovém prostředku ani historii. Nicméně ani historikové tak blízcí politice, jakým byl Josef Pfitzner, si před podzimem 1938 nedovolili otevřeně vyslovit tak silná slova o stranictví ve vědě. I mezi historiky byly různé názorové odlišnosti, a dokonce již několikrát zmíněný Wostry snad jen pár týdnů nebo měsíců poté, co vyslechl Henleinovu kulturní řeč, v článku pro studenty historie bránil nestrannost dějepisce v duchu tradičního historismu. Dějepisec by podle něj měl sledovat a prožívat dramatická dění a zápasy politické a sociální přítomnosti „se zájmem, avšak bez jednostrannosti“. V duchu Diltheyově věděl Wostry dobře, že „z prožitku přítomnosti se otevírá porozumění minulosti“. I on proto apeloval na aktivní účast ve veřejném životě, avšak zároveň vyžadoval jisté rysy přísně vědeckého charakteru spojené s „bezpodmínečnou vůlí hledat pravdu a to prozkoumané vylíčit [pouze] podle pravdy vyplývající z pramenů“ bez ohledu na vlastní chtění a přání.¹⁷⁴ Jsem přesvědčen, že Wostry byl tehdy na hony vzdálen Cysarzovým názorům. Byl sice motivován obranou významu německého obyvatelstva v historii českých zemí, ale odmítal v historiografii vidět „arzenál“ politických a národnostních zápasů. Naopak vyzdvihoval její pozitivní úlohu při odstraňování předsudků a hledání dorozumění mezi znesvářenými národy.¹⁷⁵

172 CYSARZ, Herbert: Heerbann der Wissenschaft. Kundgebung der sudetendeutschen Studenten im Deutschen Haus zu Prag am 25. März 1938 mit der Rede Wissenschaft, Kultur, Politik. Böhmisch Leipa 1938, s. 9.

173 Tamtéž, s. 9 a 21. Podstatný kus poslední části citátu je také u BECHERA: Herbert Cysarz, s. 292.

174 WOSTRY: Vom Studium der Geschichte, zvláštní otisk z Sudetendeutscher Hochschulführer 1936/37, s. 1–13, citáty 10, 11 (zvl. otisk uložen v Moravské zemské knihovně v Brně).

175 Z textu vyplývá (tamtéž, s. 12–13), že Wostry text nezamýšlel zřejmě ani vzdáleně jako kritiku

Další univerzitní historikové byli již jiného přesvědčení. Naplno si o účelu historie dovolila vyslovit názor redakce stranického deníku SdP. Anonymní autor v lednu 1937, v souvislosti se záměrem německých historiků v Československu založit nový historický časopis, napsal v deníku *Die Zeit*, že „dějiny jsou zemí pod nohama a zbraní v ruce“.¹⁷⁶ O prosazování přímých politických vlivů v českoněmecké historiografii a o chronologii jejího posudetoněmečtění svědčí také několik skutečností ze třicátých let.

Nejzřetelněji je tento proces vidět na způsobu, jakým VGDB slavil ve třicátých letech svá velká výročí.¹⁷⁷ Na rok 1932 připadlo 70. výročí vzniku spolku, avšak žádná slavnostní a výjezdní shromáždění jako před deseti lety v Praze a v Jablonci nad Nisou se proti tradici nekonala. Předseda spolku Wostry pouze stroze prohlásil, že „vážnost přítomnosti, slavnostní náladě málo nakloněná,“ a především nedostatek financí vedl k rozhodnutí upustit od tradice a všechny prostředky vložit do udržení spolkového časopisu.¹⁷⁸ Zcela odlišně však vypadala situace o pět let později při pětasedmdesátém výročí existence spolku. Třídenní program ve dnech 16. až 18. října 1937 naznačoval promyšlenou koncepci oslav. Program začínal v Praze a končil manifestačně u hrobu zakladatelů spolku v Litoměřicích. Úvodní slavnostní zasedání proběhlo ve Velkém sále Německého domu v Praze za přítomnosti ministra zahraničních věcí Kamila Krofty, kancléře prezidenta a zástupců předsedy vlády a ministra školství, litoměřického biskupa, vyslanců Německa, Rakouska a zástupců švédského a švýcarského vyslanectví, představitelů německých vysokých škol v Československu a pochopitelně domácích zástupců německé i české historiografie.¹⁷⁹ Pokud neklamou novinové zprávy, je příznačné, že jedinou na oslavách zastoupenou politickou stranou byla SdP. Henlein za sebe sice vyslal několik zástupců pro kulturní politiku z vedení strany (R. Wenzela a F. Höllera),

jednoho aspektu Henleinovy kulturní politiky, ale z velké části jako smířlivý apel na české historiky a intelektuály a jejich pojetí dějin Československa. *Und es ist für die Tschechen von heute sicher kein Vorteil, daß weite Kreise bei ihnen die Augen verschliessen vor dem jahrhundertalten Dasein unseres Volkes in den gemeinsamen Heimatländern, vor dem, was deutsche Arbeit in diesen langen Jahrhunderten geduldig und getreu zum Aufschwung dieser Länder geleistet hat. Hier hat die Historie eine schöne Aufgabe: hier kann sich manches alt eingewurzelte Vorurteil, manches böse Mißverständnis beseitigen, das Zwischen den Völkern besteht. Hier kann sie durch Aufhellung der Vergangenheit und der Zukunft dienen.* Srov. poměrně kontrastní rozdíl mezi tím, co psal Wostry v roce 1936 a po roce 1939.

176 *Die Zeit* 3, 1937 (10. 1.).

177 K. Oberdorffer zpětně z roku 1941 vzpomněl, že právě 75. výročí VGDB ukázalo, *daß die Männer der Wissenschaft nicht allein im Einzeleinsatz, sondern ebenso, wie dies die Männer der Wissenschaft und bildende Künstler in jenen Monaten des sudetendeutsches Kampfes erwiesen hatten, in strengster Sachgebundenheit auch zu Kundgebungen von politischer Wirkung zusammenzutreten bereit waren.* OBERDORFFER: *Betrachtungen zum Geleit.* In: *Wissenschaft im Volkstumskampf*, s. I.

178 WOSTRY: *Vorwort.* In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1930–1933* (3. roč.), Praha 1934.

179 OBERDORFFER: *Der festliche Abend*, s. 50–56. Popisu oslav 75. výročí spolku se stručně na základě zpráv ze spolkového časopisu věnuje také KOSTLÁN: *Die „Mitteilungen des Vereines“*, s. 110.

avšak v omluvném dopise, který byl oficiálním zpravodajem později ve spolkovém časopise bez rozpaků citován, neopomenul ocenit, nakolik dala „přísně vědecká“ činnost spolku „především nám sudetským Němcům hodnotný nástroj pro zápas o potvrzení našeho práva na život“.¹⁸⁰ Nezvykle hojná ovšem byla účast významných funkcionářů historické vědy, univerzitního světa a německých historických spolků z Německa i z oblastí mimo hranice německého státu, kde žila početná německá menšina. Přítomni byli snad všichni, kdo něco znamenali v oboru historie téměř celého německého jazykového prostředí kromě Švýcarska. Bylo to údajně největší slavnostní zasedání spolku v historii; celkový počet oficiálních návštěvníků byl později vyčíslen na osm set. Deník sudetoněmecké strany si proto dovolil označit oslavu za „celoněmecké historické setkání“.¹⁸¹

Stála-li v roce 1932 za obtížnou hospodářskou situací spolku světová hospodářská krize a úpadek německých měšťanských vrstev, jak předseda spolku uváděl v jednom dechu s poděkováním prezidentu Masarykovi za velkorysý finanční dar k vydání ročenky,¹⁸² musela se finanční situace spolku o pět let později zásadně změnit, aby si nákladné oslavy včetně hudebního večera ve Valdštejnském paláci mohla dovolit.¹⁸³ Bez bližší analýzy účetnictví spolku lze vyslovit pouze poněkud sarkastickou domněnku. Je velmi nepravděpodobné, že by se v dozrívající hospodářské krizi německá střední a vyšší třída v Československu postavila na nohy natolik, aby tak nákladný podnik sama zaplatila. Přestože nejsou přímé doklady, některé archivní materiály naznačují, že potřebné finance zajistila berlínská instituce podpory „východního bádání“, která se skrývala pod označením *Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft* (dále NOFG),¹⁸⁴ v přímé spolupráci s SdP.¹⁸⁵

180 OBERDORFFER: *Der festliche Abend*, s. 53, shodně citováno také in *Arbeit und Leistung – die Grundlagen sudetendeutscher Geschichte. Gesamtdeutsches Historikertreffen in Prag. Die Zeit 3, 1937 (17. 10.)*.

181 *Die Zeit 3, 1937 (10. 1.)*.

182 WOSTRY: *Vorwort*.

183 Wostry popisoval, jaký dojem udělalo na 400 přítomných hostů již jen prostředí plně osvětleného slavnostního sálu Valdštejnského paláce, shlédnutého většinou návštěvníků dosud pouze při letmé uměnovědné prohlídce. WOSTRY, Wilhelm: *Der Musikabend im Wallensteinsaal, MVGDB 79, 1938, s. 58*.

184 K NOFG a Volksdeutsche Forschungsgemeinschaft viz vyčerpávající studie FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik*, s. 178–246, HAAR, Ingo: *Historiker im Nationalsozialismus*, s. 150–249, stručněji CAMPHAUSEN, Gabriele: *Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945. Frankfurt am Main 1990, s. 182–212*, a na různých místech v BURLEIGH, Michael: *Germany turns eastwards. A study of Ostforschung in the Third Reich. Cambridge 1988*.

185 O tom svědčí to, že slavnost měla být původně přímo propojena s litoměřickým zasedáním SdP o veřejném právu. Avšak kvůli střetům českého obyvatelstva se stoupenci SdP při krajském sjezdu SdP a policejnímu zásahu bylo také litoměřické jednání uprostřed programu zrušeno. BArch Berlin, Publikationstelle Berlin-Dahlem R 153, sg. 1341, interní zpráva J. Papritzte o průběhu oslav ze dne 25. 10. 1937. K teplickým událostem viz CESAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938. Díl II (1930–1938). Praha 1962, s. 400*.

NOFG byla založena německým ministerstvem vnitra a ministerstvem zahraničních věcí v roce 1933 jako instituce, která měla koordinovat německé vědecké instituce zabývající se „východním bádáním“ a východoevropskou problematikou. Zastupovala přitom jak zájmy obou ministerstev, tak institucí typu *Bund deutscher Osten* nebo *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (příště VDA). Byla součástí široké sítě podpory politicky usměrňovaného německého bádání sdruženého ve *Volksdeutsche Forschungsgemeinschaft*. Hlavním úkolem institucí sdružených v těchto společenstvích bylo monitorovat a reagovat na otázky týkající se německého obyvatelstva a německých zájmů. V případě NOFG to znamenalo činit tak v zemích severovýchodní a středovýchodní Evropy. V její vlastní interpretaci to znamenalo sledovat problematiku „národnostních bojů“ v těchto zemích a aktivně napomáhat německým národoveckým hnutím v jejich „hraničářském boji“. Její zadání bylo tedy jednoznačně politické a zasahovalo do zájmů jiných států, ačkoliv zvolené prostředky byly omezeny na „přísně vědecký“ přístup. Přitom měla její aktivita zůstat před veřejností pokud možno utajená.¹⁸⁶

Od svého založení podporovala NOFG finančně projekty německých kulturních a vědeckých podniků v Československu. Letmý pohled do archivního materiálu ukazuje, že takřka výhradním příjemcem podpory byl liberecký Ústav sudetoněmeckého vlastivědného výzkumu,¹⁸⁷ za který loboval Gierach, od roku 1936 profesor na Mnichovské univerzitě. Právě Gierach byl dlouho hlavní kontaktní osobou pro území Československa a žádal například v roce 1935 nejen o prostředky na provoz liberecké Knihovny Němců, pro časopisy (*Sudeta*, *Karpathenland*, *Fingerwald*) a projekty badatelského charakteru (ediční řady *Sudetoněmecká kniha místních jmen*, *Sudetoněmecké městské dějiny*, *Sudetoněmecký kulturní atlas*, projekt katastru rodných příjmení), ale také pro kulturní akce, které měly doprovázet stranický sjezd SdP v květnu 1936 v Ústí nad Labem (např. mostecká výstava o severočeské renesanci, divadelní týden, výstava umění).¹⁸⁸ Podpora

186 *Die volksdeutschen Forschungsgemeinschaften haben die Aufgabe, die Fragen, die der Volkstumskampf in den deutschen Grenzlanden aufwirft, wissenschaftlich zu erforschen. Ihre Tätigkeit ist ein Stück der Abwehr fremder Angriffe auf den deutschen Volksboden, und ihre Ergebnisse haben nicht nur der Wissenschaft, sondern auch dem völkischen Leben und den Erfordernissen des Grenzkampfes zu dienen.* Citován dokument *Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften* z roku 1936 podle CAMPHAUSEN: *Die wissenschaftliche Rußlandforschung*, s. 198.

187 Ve shrnující zprávě z roku 1939 o dosavadní činnosti NOFG se uvádí, že v Československu, kde byla pražská Německá univerzita lépe zajištěna, byl Brackmannem „vybaven prostředky“ liberecký ústav. BArch Berlin, R 153, sg. 1325, důvěrná zpráva o jednáních východních ústavů 3. května 1939 na říšském ministerstvu vnitra. Liberecký ústav již ve dvacátých letech financoval své projekty také z podpory od lipské *Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung*. Viz FAHLBUSCH: *Die Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften*, s. 195.

188 BArch Berlin, R 153, sg. 1343, finanční podpora sudetoněmeckých kulturních a vědeckých podniků, 10. 12. 1935. Příjemcem finanční podpory pro mosteckou výstavu byl Oberdorffer, pro výstavu umění prof. Swoboda. Gierach měl původně vypracovat *Obrazový atlas sudetoněmeckých dějin*, ale nechal se na radu z Berlína nadchnout myšlenkou místo něj promyslet projekt prozatím menší, po-

berlínské společnosti přitom zdaleka nebyla pasivní. Jako příklad její iniciativy ve střetu symbolických výkladů minulosti a usměrnění šíření historických informací ve prospěch německých zájmů v Československu mohou posloužit dvě její následující aktivity. V obou případech jde o příklady ze zákulisí politiky historie nacistického režimu, usilující o usměrňování historické kultury v zemích, kam se jí podařilo prosadit svůj vliv.

Když se v květnu 1936 dozvědělo vedení společnosti z českého tisku o chystaných oslavách 500. výročí basilejských kompaktát, zajímalo je, zdali mohou být „oslav y využity ve významu německví škodlivém“, „zdali je lze zorganizovat v duchu německé národní myšlenky“, případně „zdali je vhodné podniknout nějaké vědecko-publicistické přípravy“. Úředníci NOFG se dotazovali nezávisle na sobě Gieracha a také Eduarda Wintera, který s institucí v roce 1936 vyjednával stipendijní podporu pro studenty z filozofické i teologické fakulty, aby měli možnost studovat v archivech a knihovnách v Německu.¹⁸⁹ Ani jeden z dotázaných neviděl nutnost nějakých opatření ze strany NOFG. Později se ukázalo, že slavnostní přednášku měl přednést za německou stranu Wostry. Místo obav naopak vyjadřoval Winter naději, že událost by mohla přispět k rozšíření povědomí o provázanosti husitství s německými náboženskými dějinami. Na základě těchto sdělení NOFG žádnou protiakci nepodnikla.¹⁹⁰

Druhá iniciativa NOFG souvisela s pražskou Německou univerzitou, která se v první Československé republice ocitla v ohnisku střetu české a německé symbolické interpretace a vyprovokovala známé studentské protestní bouře o univerzitní insignie. Na NOFG se obrátili Hans Steinacker, předseda VDA, a několik sudetských Němců ohledně české historické argumentace v insigniádě a požadovali německou odpověď. Ředitel NOFG Albert Brackmann se rozhodl iniciovat vytvoření odborné odpovědi. Napsat ji měl nějaký známý nizozemský, anglický nebo švýcarský historik podle dodané německé argumentace a připravených materiálů. Proto-

pulárnější a jisté i k propagandě vhodnější Bilderbuch über deutsche Leistungen in Böhmen. Podporu však nakonec všechny požadované projekty nezískaly (mimo jiné nebyl schválen ani požadavek 2 500 RM pro založení nového historického časopisu ZSdG, o nějž žádal J. Pfitzner). Celková suma přidělených financí na rok 1936 dosáhla 4 000 RM (z požadovaných 15 400 RM, resp. 15 100 RM). Podporu obdržel Sudetendeutsche Ortsnamenbuch (1 760 RM), projekt mapy dějin osídlení a panství německých Čech (*Deutschböhmen*) (500 RM), příprava dějin osídlení Jizerských hor (500 RM), bádání o sudetoněmeckých příjmeních (500 RM), doplatek za dny vysokých škol v Liberci (500 RM) a menší projekty s podporou do 150 RM.

189 BArch Berlin, R 153, sg. 1325, Winterova žádost o podporu studijní cesty R. Ohlbauma z 2. 1. 1936. Totéž žádal 13. 2. 1936 pro dva teology (jednoho z Vídně), 4. 6. 1936 jednal o ubytování sudetoněmeckých studentů v Německu.

190 BArch Berlin, R 153, sg. 1325, Maynenova korespondence z období mezi květnem a červencem 1936 s E. Gierachem a s Publikationsstelle. Vše ještě mělo dohru. Když slavností proběhly, získala NOFG informace, že proti původnímu programu akce získala údajně český národní charakter. NOFG tedy zaplatila u jihlavského středoškolského profesora Prokerta výstřížky z novin, aby se dozvěděla více (viz tamtéž zprávu z 5. 7. 1936). Žádné výstřížky však ve složce obsaženy nejsou.

že úředníci NOFG potřebným, „nezávadným“ materiálem nedisponovali, obrátili se na Gieracha do Mnichova a Wostryho do Prahy s žádostí, aby jim zaslali „úplný materiál k této otázce“.¹⁹¹ Kniha z pera dvou „nestranných“ historiků, amerického profesora z Princetownu G. C. Boyceho a anglického historika W. H. Dawsona vyšla o několik let později v Londýně. V německém tisku byla slavena jako pravdivý výklad dějin univerzity od třetí strany, nezávislé a nezátížené česko-německými spory, která přesto potvrzovala dosavadní německou argumentaci o zneuznaném dědictví pražské Německé univerzity po Karlu IV. Jeden z autorů se nakonec stal také čestným doktorem Německé univerzity v Praze.¹⁹²

V roce 1937 se rozhodlo vedení NOFG využít ke kulturněpropagačním účelům tradičního historického spolku VGDB a jeho jubilejních oslav. Úspěch akce podobného charakteru v polské Poznani dal vzniknout myšlence zorganizovat oslavy spolku jako jakýsi neoficiální sjezd všech německých historiků a spolků. Akce byla mezi Prahou a Berlínem od počátku koordinována. Pozvané určoval jednak sám pražský spolek, jednak NOFG z okruhu vědců patřících do jeho působnosti. Osloveny byly rovněž další dvě podobné, ale jiným geografickým prostorem definované badatelské instituce (*Westdeutsche a Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft*). Kromě manifestační demonstrace jednoty a provázanosti německonacionální historické vědy ve středovýchodní Evropě si vedení od akce slibovalo, že si vytvoří prostor k nenápadné naléhavé interní komunikaci.¹⁹³

Oslavy pravděpodobně nebyly zlomovou událostí v několikaletém procesu, v němž vědní pole českoněmecké historiografie nakonec podlehló přímému politickému vlivu SdP. Byly ale významným symptomem, že proces již pokročil do poslední fáze. Novému historickému časopisu, projektu z dlouhodobého historiografického hlediska mnohem významnějšímu, byla NOFG zprvu zřejmě nakloněna méně, protože dva roky před oslavami odmítla na jeho vznik přidělit finanční podporu.¹⁹⁴ Založení nového historického časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (dále ZSdG) bylo v československém prostředí záležitostí silně politizovanou. List SdP o založení časopisu referoval prvně již 10. ledna 1937, o prvním čísle pak přinejmenším ještě jednou v květnu právní historik Weizsäcker, který byl jedním z iniciátorů založení časopisu.¹⁹⁵ K sudetoněmecké tendenci se nyní otevřeně při-

191 BArch Berlin, R 153, sg. 1222, Brackmannovy dopisy Wostrymu a Gierachovi z 23. 2. 1934.

192 BOYCE, Gray Cowan – DAWSON, William Harbutt: *The University of Prague. The Modern problems of the German University in Czechoslovakia*. London 1937.

193 BArch Berlin, R 153, sg. 1341, interní zpráva J. Papriže o průběhu oslav ze dne 25. 10. 1937.

194 Důvody odmítnutí mohly být různé, třeba jen množství financí ve vztahu k množství projektů. Je však zřejmé, že časopis (ještě?) nebyl prioritou.

195 HRUZA: „Wissenschaftliches Rüstzeug“, s. 502, poz. 101. Hruza cituje spolkové zprávy VGDB z roku 1936. První pravděpodobně nebyl, neboť Pfitzner žádal u NOFG finance již koncem roku 1935. K ZSdG přehledově, ale bez hlubšího vhledu do zákulisí viz PEŠEK, Jiří: *Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*. Teil I, s. 115–125.

hlásili i pražští historikové. Jak uváděl reklamní leták ke vzniku časopisu, „v novém státě si Němci naléhavěji uvědomili svou osudovou svázanost, národní společnou příslušnost; více než dříve se od té doby [od roku 1918] cítili jako jednota [...]“, a proto „už není jejich historický zájem jako dříve uspokojen zkoumáním dějin Němců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“. Nyní chce „sudetoněmecko“ (*das Sudetendeutschtum*), budeme-li pokračovat dále dikcí letáku, „poznat svůj vývoj ve společně prožité minulosti, chce vidět své bádání zaměstnávat se problémy, které jsou společné a stejně důležité všem Němcům [československým] státem obklopených domovských zemí a domovských žup.“ Především proto byl časopis založen, aby uskutečnil „toto souborné dílo, které sjednotí v celkovém obraze jednotlivé výsledky vlastivědné činnosti“. Na tom se měly podílet „všechny dosud roztržštěné síly“, jež chtěly časopis zastupovat vůči českému i zahraničnímu bádání.¹⁹⁶

První číslo časopisu přineslo dva programové texty historiků Wostryho a Zatscheka.¹⁹⁷ Wostry vymezil pozici „domovských zemí sudetských Němců“ (Československa) ve střední Evropě, mezi „Východem a Západem“, mezi Slovany, představiteli Východu, a Němci, představiteli Západu, a rozpracovával pro utváření sudetoněmecké identity důležitou ideu německých intelektuálů, podle níž je posláním sudetských Němců (jako nositelů západní kultury na Východ a současně zprostředkovatelů východních hodnot Západu) vytváření mostu mezi těmito odlišnými světy.¹⁹⁸ Zatschekův text se více hlásil ke Gierachově dědictví a nasměroval metodologickou příslušnost tohoto „sudetoněmeckého“ dějepisceví k tzv. „dějinám lidu/národa“ (*Volksgeschichte*), které lze snad lépe popsat jako období sociálních dějin podle národnostního, později také rasového filtru. V ní se dřívější interdisciplinární náběhy rozvinuly do nového metodologického paradigmatu, které ovládlo hlavní proud německého dějepisceví od konce dvacátých let.¹⁹⁹ Podle Weizsäckera to byl i pro sudetoněmecké historiky jediný možný metodologický přístup: „*Volksgeschichte* je to, o co nám jde a jít musí.“²⁰⁰ Podle Zatscheka učinilo toto dějepisceví i z hlediska užitečnosti historie podstatný krok od „neplodného“, objektivistického dějepisceví specialistů a pro specialisty zpět k dějepisceví pro život a široké lidové vrstvy.²⁰¹ Nový časopis tak měl podle Zatscheka zachytit

196 Citován je reklamní leták volně přiložený do prvních čísel časopisu.

197 K medievistovi původem z Vídně Heinzi Zatschekovi viz HRUZA, Karel: Heinz Zatschek (1901–1965). „Radikales Ordnungsdenken“ und „gründliche, zielgestreute Forschungsarbeit“. In: TÝŽ: Österreiche Historiker 1900–1945, s. 677–792. Otázku historické metody, kterou Zatschek vypracoval, sledovala DOLEŽALOVÁ, Eva: Poznámky k dílu Heinze Zatscheka. In: SOUKUP – ŠMAHEL: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 353–362.

198 WOSTRY: Die Heimatländer der Sudetendeutschen zwischen Ost und West. ZSdG 1, 1937, s. 1–41.

199 Viz především OBERKRÖME, Willi: Volksgeschichte. Methodische Innovationen und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945. Göttingen 1993.

200 NA, Výstřížkový archiv Prager Presse, Die Zeit z 29. 4. 1937.

201 ZATSCHEK, HEINZ: Die Gegenwartslage der Geschichtsforschung und ihre Aufgabe in den Sudetendländern. Sudetendeutsches Jahrbuch 1938, s. 159–163, zde 160.

dopodrobna a „bez ovlivnění pocitovými hodnoceními“, co německé obyvatelstvo „v různých stáletích vykonalo, co znamenalo vedle Čechů a jaký díl mu příslušel na celoněmeckém duchovním životě.“²⁰² Stručně řečeno, přednostním úkolem sudetoněmeckého dějepisceví bylo podle Zatscheka zjistit, „kde všude seděli Němci.“ Podstatné bylo, že jako výchozí stanovisko „sudetoněmeckých“ dějin nebyla postulována priorita zemského nebo státního hlediska, nýbrž priorita příslušnosti k celému německému národu.²⁰³ Ve stejném roce vydaný dvousvazkový sborník *Das Sudetendeutschtum*, který byl narychlo připraven a oficiálně vydán jako sborník k 75. výročí spolku,²⁰⁴ byl a pokusným spíše politicko-manifestačním plodem tohoto „sudetoněmeckého“ dějepisceví.²⁰⁵

Stranický vliv SdP byl přítomen v pozadí u všech těchto akcí, neboť do organizace vědecké práce se prosadili lidé spojení s SdP.²⁰⁶ Organizační schopnosti uplatnil hlavně z hlediska historiografických výsledků nenápadný mostecký archivář Kurt Oberdorffer.²⁰⁷ Oberdorffer byl jedním z prvních členů Sudetoněmecké fronty domoviny a v SdP pracoval v Oddělení pro kulturní politiku stejně jako Weizsäcker.²⁰⁸ V polovině roku 1936 získal od vedení strany pověření, aby provedl

202 ZATSCHEK, Heinz: Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte. ZSdG 1, 1937, s. 42–55.

203 ZATSCHEK: Die Gegenwartslage der Geschichtsforschung, s. 161–162.

204 Je pozoruhodné, že původně měl být věnován prof. Wostrymu k jeho 60. jubileu, avšak ten to odmítl. Jeho žáci a kolegové (mezi nimi i E. Winter) připravili značně skromnější, mnohem tradičnější knihu. Viz ERNSTBERGER, Anton (ed.): Volk und Heimat. Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte. Brno 1937.

205 PIRCHAN, Gustav – WEIZSÄCKER, Wilhelm – ZATSCHEK, Heinz (eds.): Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. 2. Bde, Brno 1937. Druhé vydání v roce 1939 vyšlo v jednom svazku údajně nezměněné, jen bylo otevřeně napsáno to, co v roce 1937 muselo údajně být jen naznačeno.

206 V polovině třicátých let se stali členy SdP například J. Pfitzner, W. Weizsäcker, nebo H. Zatschek. Někteří další jako W. Wostry, R. Schreiber a, jak ještě uvidíme, také E. Winter vývoj a vzestup SdP pozorně sledovali s více méně souhlasnými dojmy a do strany vstoupili po anexi Rakouska v dubnu 1938.

207 Ke K. Oberdorfferovi viz NĚMEC, Jiří: Kurt Oberdorffer. In: FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 444–448. Dále také nekritická blahopřání a nekrology SEEBERG-ELVERFELDT, Roland: Kurt Oberdorffer. Der Archivar 34, 1981, s. 569–572; BOSL, Karl: Kurt Oberdorffer zum 60. Geburtstag. In: Bohemia 2, 1961, s. 640–643; HEMMERLE, Josef: Kurt Oberdorffer – 65 Jahre. Ein sudetendeutscher Kulturpolitiker und Historiker. In: HEINRICH, Josef (ed.): Sudetendeutscher Kultur Almanach. München 1966, s. 176–179.

208 K právnímu historikovi Wilhelmu Weizsäckerovi viz BAHLCKE, Joachim: Wilhelm Weizsäcker (1886–1961). Jurist. Rechtsgeschichte und Volksgemeinschaft. In: GLETTNER – MIŠKOVÁ (eds.): Prager Professoren, s. 391–411. V podstatě shodný text viz TÝŽ: Wissenschaft im sudetendeutschen Volkstumskampf. Zur hochschulpolitischen Tätigkeit des Prager Rechtshistorikers Wilhelm Weizsäcker in der Zeit vom Münchener Abkommen 1938 bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. In: Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945. Praha 2004, s. 118–135. Také KRZENCK, Thomas: Wilhelm Weizsäcker – Ein Gelehrter zwischen Schuld und Verstrickung. In: Albrecht, Stefan – Malíř, Jiří – Melville, Ralph (Hrsg.): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Grundung

novou organizaci německého vědeckého života v Československu. Vzorem zamýšlené organizace se stala říšskoněmecká instituce pro podporu vědeckého výzkumu s názvem *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft* (pozdější *Deutsche Forschungsgemeinschaft*). Podle Oberdorfferovy představy měly být všechny německé vědecké instituce v Československu integrovány pod zastřešující centrální instituci, v jejímž pozadí měla stát SdP. Financovat ji přitom měly vedle institucí z Říše podstatným dílem německé velkopodnikatelské kruhy v Československu. Slavnostně byla založena pod jménem Sudetoněmecké výzkumné společenství (*Sudetendeutsche Forschungsgemeinschaft*)²⁰⁹ na základě Henleinova „ustanovení“ z 10. června 1938 v Německém domě.²¹⁰ Podle přítomného zástupce NOFG neměla instituce „tvorit jen dohlížející organizaci sudetoněmecké vědy, nýbrž spíše ovlivňovat všechny její odnože, udávajíc směr v národním smyslu.“²¹¹ Na veřejnosti měla instituce vystupovat jako jistý stupeň dlouho požadované menšinové samosprávy, když měla bránit vůči státním úřadům finanční nároky „německé“ vědy proti vědě „české“ a zajišťovat vyvážené zastoupení německé vědecké obce ve státem zřízených vědeckých institucích.²¹² Byla budována podle přísně národoveckého a antisemitického principu. Všem pěti oddělením společnosti (filozoficko-historickému, právníckému a státovědeckému, medicínskému, přírodovědnému a technickému) bylo zapovězeno získat členství na základě árijského paragrafu jednotlivcům židovského původu a „silně požitkovským korporacím.“²¹³

Ve jménu sudetoněmecké jednoty se záměr politicky ovládnout a centralizovat vědecké bádání na nejvyšší úrovni německého života v Československu podařil. Bylo to završení několik let trvajícího procesu posudetštění a politizace vědeckého provozu německé historické vědy v Československu, během něhož SdP získala vědecký monopol k formování sudetoněmeckého obrazu dějin. Tragické výsledky Mnichovské dohody sice brzy nastolily úplně jiný rámec pro centralizaci německého vědeckého bádání v českých zemích. Avšak v proudu tohoto vývoje se Eduard Winter stával sudetoněmeckým historikem.

der Historischen Kommission der Sudetenlander. München 2008, s. 97-112. Kriticky viz HRUZA: „Wissenschaftliches Rüstzeug“, s. 475-526.

209 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 28-29 instituci označuje názvem *Sudetendeutsche Forschungsstelle*.

210 BArch Berlin, R 153, sg. 1642, dopis Oberdorffera z 29. 6. 1938. V těchto materiálech se bez oficiálního pověření v souvislosti s přípravnými pracemi objevuje také jméno W. Wezsäckera. A. Míšková (s. 28) zřejmě na základě novinových článků (viz *Die Zeit* z 14. 6. 1938) zmiňuje v přípravném výboru navíc ještě továrníka Maxe Richtera z Liberce, jehož jméno v archivních materiálech NOFG naopak nefiguruje vůbec.

211 BArch Berlin, R 153, sg. 1642, zpráva o zakládajícím sjezdu instituce z 14. 6. 1938.

212 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 29.

213 BArch Berlin, R 153, sg. 1642, zpráva o zakládajícím sjezdu instituce 14. 6. 1938.

Dějiny na hraně sudetoněmeckého aktivismu

Univerzitní kariéra odrážela do jisté míry Winterův příklon k historii pouze vnějšíkově. Vnější motivace ke studiu historie možná opravdu vyplynula z aktuální nutnosti obstát před adepty teologie při suplování výuky dějin církve, ta skutečně rozhodující, vnitřní motivace však vyrostla z působení v německém katolickém mládežnickém hnutí Staffelstein. Hnutí mělo naplnit jeho vizi o budoucím sudetoněmeckém obrození, které by vyrůstalo z ducha katolické víry. I přes zdůrazněnou katolicitu měla identita členů Staffelsteinu zůstat německá, přesněji sudetoněmecká. Byli-li ale obsah „sudetoněmečtví“ nezřetelný, pak jej bylo třeba vědomě nějakým způsobem definovat. Zdrojem mělo být historické poslání nalezené v minulosti, jak o tom svědčí mnohé texty z dvacátých let: „Má-li se národ duchovně znovu utvořit, pak k tomu patří především veliké poslání, které již národ jednou prožil, k tomu to elementární nutkání nutnosti nějakého nového poslání. Minulost, přítomnost a budoucnost se musí společně propojit. Čím více organické [je] toto propojení, tím hlubší [bude] hnutí. Čím větší bylo na jedné straně historické poznání a čím jasněji nám stojí před očima, a na druhé straně čím nutněji je pocíťována nutnost nového poslání, tím mocnější bude účinek.“²¹⁴

Charakter sudetoněmecké kolektivní identity byl v myšlení mladých německých katolíků ztotožněn s formulací „sudetoněmeckého poslání“ (*sudetendeutsche Sendung*). Myšlenka, že pramenem tohoto nadindividuálního poslání, integrujícího skupinu jednotlivců do vyššího kolektivního celku – národa, má být historické poznání a historické uvědomění, se v kruhu Winterových nejbližších přátel prosadilo velmi hluboce. O dekádu později jeden z nich, mladý historik a sociolog Eugen Lemberg, věnoval celou třetinu své knihy o proměnách národního vědomí a komparaci národního vývoje v Čechách a v Nizozemí právě problému „*historische Sendungsidee als nationbildende Kraft*“.²¹⁵ Vyjádřil tehdy přesvědčení, reflektující

214 WINTER, Eduard: *Sudetendeutsche Wiedergeburt*. Staffelstein 7, 1926, s. 81–82. Podobně také *Sudetendeutsche Sendung*. In: *Wege und Ziele des jungsudetendeutschen Katholizismus*, Schwoika 1924.

215 LEMBERG, Eugen: *Wege und Wandlungen des Nationalbewusstseins. Studien zur Geschichte der Volkwerdung in den Niederlanden und in Böhmen*. Münster 1934. Studie vyšla jako společný 57. a 58. svazek ediční řady *Deutschtum und Ausland*. K historikovi a sociologovi E. Lembergovi (1903–1976), plzeňskému rodákovi, který se nejprve věnoval studiu české a polské národní ideologie a otázky nacionalismu, působil ve vědecké instituci Georga Schreibera v Münsteru, ve 2. polovině třicátých let se v Praze habilitoval ze sociologie, byl ale také členem NSDAP, z níž byl ve válce vyloučen, a po roce 1945 se stal jednou z hlavních intelektuálních postav podílejících se na začleňování a výzkumu sudetoněmeckých vysídlenců do západoněmecké společnosti, ale také předním představitelem německé sociologie nacionalismu a ideologických režimů viz kriticky HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, s. 102–110 a POHL, Karin: *Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Franzis. Wissenschaftliche Überlegungen zu den Biographien zweier „Staffelsteiner“ im „Volkstumskampf“ und im Nachkriegsdeutschland*, *Bohemia* 45, 2004, s. 24–76. Vůči názoru K. Pohl s apologetickou tendencí syna, ale s velkou historickou uvážeností viz LEMBERG, Hans: *Kommentar zu den Beiträgen über Eugen Lemberg*, *Bohemia* 45, 2004, s. 77–92. Osobnost a myšlení E. Lemberga

snad i Winterovo úsilí o historickou definici sudetoněmecké identity, že sice dosud scházela „idea sudetoněmeckého historického poslání, která by sudetoněmectví propůjčila zřetelnou fyziognomii a vědomí zvláštního úkolu v rámci celého německého národa a nad tento rámec“, že však „před našima očima se pomalu a obtížně odehrává tato rozhodující fáze národního zrodu“.²¹⁶

Výsledek prvních literárních pokusů Eduarda Wintera ale nebyl nijak objevený. Winter neopustil ani tradiční českoněmeckou rétoriku, ani historický narativ, který se prosadil v publikacích členů Spolku pro dějiny Němců v Čechách a který se již dávno usadil v představách německojazyčných měšťanských vrstev Čech, Moravy i Slezska. I on především poukazoval na historické úspěchy německé kulturní produkce a vyzdvihoval důležitost dlouhodobého působení kulturního potenciálu německého obyvatelstva v dějinách českých zemí. Nenabízel tak nic jiného než ono ve své podstatě etnocentrické a přezíravé „přinášení kultury“, které vyjadřovala německá představa o kulturním pohybu civilizačních vymožeností ze Západu na Východ (tzv. *West-Ost-Gefälle*). Podle něj Němci ve vztahu k východně položeným národům vždy zastupovali kulturně vyspělejší společenskou složku. Civilizační étos obsažený v tomto narativu, ne nepodobný britské kolonizátorské ideologii „bílého muže“ v mimoevropském světě, který na českého nebo polského čtenáře bezpochyby působil povýšeně, ovšem nebyl či neměl být – stejně jako v britském případě – výrazem kulturní povýšenosti, ale programově byl formulován jako etický a mravně zavazující úkol. V tomto duchu formuloval Winter před německou mládeží svou výzvu k národní obrodě: „Také my sudetští Němci musíme pochopit poslání velikánů našich předků, kteří dali své nejlepší síly zemi, jež se jim stala domovem. Kolonista, který do země přišel jako sedlák, řemeslník, horník, ale také jako kněz a mnich, tuto zemi utvářel svou pílí a šikovností.“²¹⁷

Jak číst tyto věty? Lze jim rozumět přinejmenším dvěma způsoby: apologeticky i aktivisticky. Lze je číst jako apologii a legitimizaci práva sudetských Němců na národní existenci v Československu. Lze je také číst jako aktivistický požadavek obracející se do vlastních řad, aby se němečtí obyvatelé v pozitivním smyslu zapojili do života země. Obojí bylo zřejmě zamýšleno. Doslovné vyjádření obou přístupů ovšem ve Winterových publikovaných textech ve 20. letech najdeme zřídka. Větší štěstí má badatel v případech neveřejných dokumentů, memorand nebo korespondence, ač u nich, chce-li jim rozumět, zase musí být na pozoru vzhledem

patří bezpochyby k nejzajímavějším zjevům českoněmeckého intelektuálního prostředí meziválečného období, zrcadlí se na něm podobně jako na biografii E. Wintera celá problematika „sudetoněmecké“ generace, a bylo by proto vhodné se k Eugenu Lembergovi ještě v budoucnu vrátit.

216 LEMBERG: *Wege und Wandlungen*, s. 222–223. Celý citát v originále: *Es gebriecht zunächst noch an einer sudetendeutschen historischen Sendungsidee, die dem Sudetendeutschtum eine deutlich ausgeprägte Physiognomie und das Bewußtsein einer besonderer Aufgabe im Rahmen des Gesamtdeutchtums und darüber hinaus verleihen könnte. Vor unseren Augen vollzieht sich langsam und mühevoll diese entscheidende Phase der Volkwerdung.*

217 WINTER: *Sudetendeutsche Wiedergeburt*, s. 81–82.

k adresátovi a účelu textu. Například podle Winterova memoranda o potřebě podpory kulturních kontaktů se slovanskými národy a prosazení německého vlivu ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě šlo autorovi v knize o Ferdinandu Kindermannovi především o rozpracování takové tradice sudetoněmečtí, „která poukazovala na velkolepé utváření a ovlivnění slovanské kultury v duchu německého kulturního poslání“.²¹⁸ Tutéž knihu bylo možno interpretovat i aktivisticky. Winter se neustále pohyboval na hraně obou přístupů. Zdá se mi však, že během 20. let převažoval přístup apologeticko-legitimizační, který byl příznačný pro velkou část sudetoněmecké historické publicistiky. Tak byl koncipován také trojsvazkový sborník biogramů významných sudetských Němců, vydávaný Erichem Gierachem, na němž se Winter podílel portréty katolických duchovních, rozkročených mezi osvícenstvím a restaurací.²¹⁹ Stejným směrem mířily i práce první generace členů Staffelsteinu (např. nejstarší studie Eugena Lemberga nebo studie pozdějšího novináře a publicisty Franze Lorenze).²²⁰

Pro historicko-sociologická studia Winter vybudoval na samém konci 20. let dokonce promyšlený instituční rámec pod názvem Výzkumné pracoviště pro východní němečtí a slovanskou kulturu (*Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur*), které oficiálně fungovalo jako Historicko-sociologické pracovní sdružení (*Historisch-soziologische Arbeitsgemeinschaft*) na Německé univerzitě a sídlilo v místě sídla a studentské burzy (ubytovny) Vysokoškolského kruhu Staffelsteinu (*Hochschulring der Staffelsteiner*), kde odrostlí členové středoškolského německo-katolického hnutí udržovali a prohlubovali ideové sdružení.²²¹ Winterem zřízená a řízená instituce, která byla z organizačního hlediska formována podle vzoru naučné společnosti s kuratoriem podporovatelů, vedoucím, organizačním jednatelem a třemi stupni spolupracovníků (interní, externí a korespondenční), byla zřejmě známa i v širších kruzích v Praze a nikoliv náhodou také ve výmarském Německu.²²²

218 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Memorandum z 20. 2. 1927 (Photokopien aus dem DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 152–157.

219 Winter do druhého svazku Gierachových *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Reichenberg 1930, s. 208–233 napsal portréty K. M. Hofbauera, B. Bolzana, A. Günthera, J. E. Veitha, J. E. Ehrlicha, J. N. Neumanna. Ve třetím svazku v roce 1934 (s. 163–188, 230–233 a 301–304) vyšlo devět dalších biogramů A. Zippeho, J. Frinta, J. Fesla, A. Krombholze, J. Dittricha, J. Scheinera, F. Exnera, J. Steplinga a hraběte L. Thuna.

220 Např. LEMBERG, Eugen: Die nationalen Verhältnisse in den Prager Kreisen zur Zeit der Aufklärung. Eine Studie über die Mitarbeit der Deutschen in der tschechischen Wiedergeburt. In: *Slawistische Studien*. Franz Spina zum 60. Geburtstag. Reichenberg 1929, s. 118–135.

221 Viz také NĚMEC: Eduard Winter und sein Prager Kreis, s. 113–125.

222 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Leitsätze der Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur (Winterem pořizené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 518–522.

Na její činnost Winter získal finanční prostředky od Deutsche Stiftung, ústřední německé organizace Výmarské republiky pro výzkum a podporu zahraničních Němců, zvláště v odstoupených územích Polska, ale i jinde (na západě např. v Al-sasku-Lotrinsku či Eupen-Malmédech). Podporu doporučil německý Zahraniční úřad a přimluvalo se také německé velvyslanectví v Praze. Deutsche Stiftung vznikla jako soukromá instituce v roce 1920, ale ve skutečnosti byl její vznik výsledkem iniciativy poslanců Říšského sněmu. Instituce vyjadřovala široký politický konsenzus v Německu vůči otázce revize hranic. Od počátku úzce spolupracovala s říšskými i pruskými ministerstvy, zvláště pak s německým ministerstvem zahraničí (Zahraničním úřadem), a těšila se z podpory většiny politických stran Říšského sněmu kromě komunistů a nacionálních socialistů. Prostřednictvím Zahraničního úřadu a jeho kulturního oddělení získávala a v utajení a bez veřejné kontroly rozdělovala finanční prostředky na podporované projekty.²²³ Sběrem informací o německých menšinách a jejich všestrannou podporou přitom sledovala zřetelné revizionistické cíle. Winter rozvíjel kontakty s organizací Deutsche Stiftung od poloviny dvacátých let, kdy se mladému docentovi s její finanční podporou podařilo zorganizovat první z několika studijních cest členů Staffelseinu k německojazyčným obyvatelům Slovenska a Podkarpatské Rusi. Kromě vlastního studia národnostních poměrů bylo cílem čtyřtýdenní cesty také navázat kontakty s tamějšími katolickými kněžími a přesvědčit je k tomu, aby nebránili aktivitám udržujícím nebo rozvíjejícím německou identitu, jak o to usilovala třeba mládežnická hnutí, odmítaná dosud v zemědělském a tradičně konzervativním prostředí jako výraz moderního, nekřesťanského nacionalismu, případně aby sami podporovali takové aktivity.²²⁴

223 Činnost Deutsche Stiftung se neomezovala pouze na kulturní a kulturně vědeckou oblast, ale i na hospodářskou (podpora německých sedláků, obchodníků a průmyslníků, aby půda i firmy zůstaly v německém vlastnictví), finančně také z rozpočtu Říšského ministerstva vnitra podporovala např. někdejší pruské úředníky na odstoupených územích v Polsku. Instituce přečkala i nástup nacistů k moci, její vliv však postupně klesal, dostala se do sporů s dalšími podobnými nacisty zřízenými nebo ovládnutými organizacemi a se zájmy SS. Přesto v podpůrné činnosti německých menšin v zájmu budoucí revize hranic pokračovala samostatně až do roku 1937, kdy byla začleněna do Volksdeutsche Mittelstelle, organizace patřící do sítě organizací SS. Blíže i s další literaturou viz BAMBERGER-STEMMANN, Sabine: Deutsche Stiftung. In: HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Michael (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 122–128.

224 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Winterova žádost o podporu z 11. 6. 1925 adresovaná německému Zahraničnímu úřadu z 11. 6. 1925 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 563. Zde také další korespondence ohledně cesty na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Dopis z 13. října 1925, určený Deutsche Stiftung a podepsaný E. Winterem a pražským světícím biskupem Wenzelem Frindem, ukazuje, že Winterovi se podporu podařilo vyjednat během Velikonoc roku 1925, kdy se za přítomnosti ředitele berlínské katolické charity Heinricha Wienkera sešel s vedoucím Deutsche Stiftung, berlínským vládním radou Erichem Krahmer-Mollenbergem a ministerským ředitelem v Ministerstvu zahraničních věcí Friedrichem Heilbronem (Winter v materiálech píše příjmení s dvojitým n). Zde také zmínka o úmyslu kontaktovat katolické kněží. Winterovi vyjádřilo podporu Německé vyslanectví v Praze (dopis z 30. května 1935 pro instituci Deutsche Stiftung) a podporu ve výši 600 RM vyplatilo Ministerstvo zahraničních věcí, prostřednictvím Deutsche Stiftung

Hmatatelným výsledkem úvodní expedice byla vůbec první Winterova knižní publikace. Winter byl jejím hlavním autorem a editorem, ale výrazně se na ní podíleli také dva členové Staffelseinu Eugen Lemberg a Erwin Hladik a jedním příspěvkem i Josef Hanika, Viktor Aschenbrenner, kapucínský misionář z Bavorska P. Cyprian Fröhlich a tři další, místní poměry dobře znající autoři.²²⁵ Kniha byla zamýšlena jako zpráva o stavu německého osídlení východních oblastí Československé republiky a vyšla jako zakládající svazek ediční řady *Deutschtum und Ausland*, kterou vydával münsterský Německý ústav pro nauku o zahraničních otázkách (*Deutsches Institut für Auslandskunde*) vlivného výmarského politika křesťanskosociální strany Centrum, preláta Georga Schreibera.²²⁶ Byla pokusem o historickou, sociologickou, statistickou, hospodářskou a etnografickou analýzu karpatoněmeckého obyvatelstva a zařadila se na počátek brzy velmi rozšířeného a politicky čím dál tím více využívaného výzkumu německých menšin a tzv. německých „jazykových ostrovů“ (*Sprachinsel*) ve východní Evropě.²²⁷ Hlavním představitelům výzkumu „jazykových ostrovů“ (*Sprachinselforschung*) se stal rodák z Bialska v těšínském Slezsku Walter Kuhn, který se o mnoho let později již jako vratislavský univerzitní profesor pro německou etnologii se zaměřením na východní Evropu stal poradcem SS v programu přesídlení volyňských Němců.²²⁸ Nezávisle na podni-

(Heilbronův dopis z 18. 6. 1925 instituci Deutsche Stiftung). Podpora byla ve výši asi 60 % potřebných nákladů na cestu.

225 WINTER, Eduard (ed.): *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland*. Münster 1926. Tři nejmenovaní autoři jsou mně blíže neznámí bratislavský redaktor A. Erben, profesor S. Richter ze Székesfehérváru a profesor L. Gruß z Göllnitz. Na první Winterovu cestu navázaly v následujících letech další cesty členů Staffelseinu na Podkarpatskou Rus.

226 Georg Schreiber (1882–1963), profesor církevní historie a dějin charitativní péče v Münsteru, byl jednou z klíčových osobností kulturní politiky výmarského Německa s velkým vlivem na rozdělování financí na vědecké projekty (v rámci *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft*), sám patřil k představitelům „katolické etnologie“ (*Volkskunde*) a angažoval se v organizaci státní podpory německých menšin, žijících mimo hranice německé republiky. Z řady politických funkcí je třeba zmínit především mandát poslance Říšského sněmu mezi léty 1920–1933 a funkci předsedy jeho rozpočtového výboru. Na jaře 1933 hlasoval pro Hitlerův zmocňovací zákon, ale brzy byl vystaven tlaku NSDAP, v roce 1935 přinucen k emeritování na univerzitě v Münsteru a v textu zmiňovaný ústav byl v roce 1939 nacistickým režimem zrušen a jeho majetek byl konfiskován. Po roce 1945 se Schreiber vrátil zpět na münsterskou univerzitu. Viz MORSEY, Rudolf: Georg Schreiber. In: *Neue Deutsche Biographie* 23 (2007), s. 529–530 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd118761676.html#ndbcontent> (cit. 10. 9. 2016), HAAR: *Historiker im Nationalsozialismus*, s. 128.

227 Viz především FIELITZ, Wilhelm: *Deutsche Ostforschung und Volkskunde am Beispiel volkskundlicher Forschungen in Wolhynien*. In: *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*. Hrsg. von Jan M. PISKORSKI, Jörg HACKMANN, Rudolf JAWORSKI. Osnabrück, Poznań 2002, s. 261–280.

228 K Walteru Kuhnovi (1903–1983), výrazně etnocentricky uvažujícímu badateli, který koncept nejúplněji rozvinul v roce 1934 v knize *Deutsche Sprachinselforschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren* a po roce 1945 působil jako profesor německé etnologie na univerzitě v Hamburgu, viz přehledně FIELITZ, Walter: Walter Kuhn. In: HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Michael (eds.): *Handbuch der völkischen*

cích Staffelsteinu podnikal v polovině 20. let Kuhn s Alfredem Karaskem²²⁹ a dalšími přáteli z domovského Wandervogelu obdobné expedice do oblastí německo-jazyčných osídlení na Volyni. Kuhn studoval nejprve technické vědy, dosáhl titulu diplomovaného inženýra, a inklinoval proto k zobecňujícímu přírodovědeckému přístupu. Volyňské německé etnikum pojímal nejen kulturně, ale i biologicky jako nadřazené místnímu slovanskému obyvatelstvu.²³⁰ V roce 1930 vydal výsledky těchto expedicí ve stejné ediční řadě v Münsteru, v níž vyšla i první Winterova publikace.²³¹ Snad proto napsal předmluvu ke Kuhnově knize právě Winter, který se tím naposledy přihlásil k probádání „jazykových ostrovů“.²³² Přivítal Kuhnovo rozšíření výzkumu na oblast polské Haliče, kam se členové Staffelsteinu dostali jen v omezené míře. Avšak jeho přístup byl kritičtější než dříve. V jeho slovech zazněly pochybnosti, které byly z nacionální perspektivy kacířské, a Winter je proto usilovně rozháněl. Byly to pochybnosti o smyslu podpory obyvatel jazykových ostrovů, v nichž výsledky Kuhnova výzkumu jednoznačně dokládaly přirozené a obtížně zvrátitelné asimilační procesy. Podobně jako to dříve zamýšlel Winter u Němců na Slovensku a Podkarpatské Rusi, předkládal i Kuhn podpurné návrhy, co by bylo potřeba učinit k uchování „němectví“ a udržení hospodářské a kulturní nadřazenosti těchto kolonizačních osídlení. Winterova perspektiva se však poněkud změnila. V souladu se svou vizí, vyjádřenou v programu svého výzkumného pracoviště, již Winter neviděl hodnotu v prostém udržení německého charakteru osad. Pojem „nadřazenosti“ v předmluvě vůbec nezmínil, přestože jej jinak vnímal jako

Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 350–353.

229 Jak Winter uvádí v předmluvě v Kuhnově knize (viz dále), prostřednictvím Karaska se Winter seznámil s Kuhnem. Alfred Karasek někdy také Karasek-Langer (1902–1970), se rovněž významně podílel na Kuhnově verzi konceptu „jazykových ostrovů“. Později za války se účastnil přesídlovacích akcí SS a systematického rabování zvláštních komand SD a RSHA v okupovaných zemích východní Evropy. Po válce byl činný v rámci sudetoněmeckých vysídleleckých organizací v SRN. FAHLBUSCH: Wissenschaft, s. 477–512.

230 MÜHLE, Eduard: Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung. Düsseldorf 2005, s. 262. K etnocentrickému charakteru konceptu srov. též WEDEKIND, Michael: Volkstumswissenschaft und Volkstumspolitik im Umfeld deutscher Sprachinseln in Oberitalien. In: MACKENSEN, Rainer – REULECKE, Jürgen – EHMER, Josef: Ursprünge, Arten und Folgen des Konstrukts „Bevölkerung“ vor, im und nach dem „Dritten Reich“. Zur Geschichte der deutschen Bevölkerungswissenschaft. Wiesbaden 2009, s. 90.

231 KUHN, Walter: Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien. Ein Beitrag zur Methode der Sprachinselforschung. Münster 1930. Kniha vyšla jako dvojitý 26/27. svazek ediční řady Deutschtum und Ausland.

232 Nesdílím celkové hodnocení jinak podnětného článku Ingo HAARA: Sudetendeutsche Sprachinselforschung, s. 207–242, který Winterovy výzkumné cesty a pozdější aktivitu E. Lemberga ve třicátých letech v Münsteru řadí nejen do revizionistického proudu, ale společně s Kuhnovými výzkumy i do nacistického proudu německého *Ostforschung*. Jak se snažím ukázat v hlavním textu níže, domnívám se, že je třeba mezi nimi mnohem ostřeji rozlišovat.

prvek nezbytný pro zachování odlišnosti a přežití menšinového etnika.²³³ Upínal svou naději spíše v to, že uchováním německých osídlení na východě Evropy by bylo možno zachovat jejich významnou, dosud opomíjenou funkci jako „cenných, nenahraditelných mostů ke slovanským národům“.²³⁴ A ještě v jednom bodě byla celkově vstřícná předmluva vůči knize, kterou uváděla, opatrně kritická. S nedůvěrou, příznačnou pro historika pohlížejícího na sociální skutečnost kriticko-historickou metodou, Winter ocenil Kuhnovu novou „biologicko-sociologickou“ metodu, která z jedinečné historické skutečnosti (*aus der Fülle des Historischen und Konkret-Lebendigen*) usilovala vyabstrahovat systém obecných zákonů a vývojových zákonitostí (*ein System durch Auffindung und Aufstellung von Grund- und Entwicklungsgesetzen*). Opravdu kritické posouzení však ponechal na čtenářích.²³⁵

Z podniknutých téměř každoročních expedic podával Winter pečlivě zpracované, někdy i zveřejněné a na informace bohaté zprávy o cestě a také o politických, kulturních a sociálních poměrech.²³⁶ Krátce před podáním žádosti o podporu pro své pražské výzkumné pracoviště byl v Berlíně zapsán jako „vynikající znalec národnostních problémů těchto [slovenských a podkarpatských] území a dobrý pozorovatel“.²³⁷ Během pěti let obdržel na své projekty poměrně vysoké dotace. Winter neviděl žádný problém v tom, že přijímal podporu od říšskoněmecké organizace revizionistického založení. V podpoře německých menšin nechtěl vidět více než naplňování práva na svobodný rozvoj jejich národního charakteru, v jeho očích oslabeného, nebo dokonce ohroženého změnami hranic po první světové válce. Od „nacionalistických expanzivních plánů“, jak bylo možno na podporu německých menšin v zahraničí s nedůvěrou také pohlížet, se od počátku veřejně distancoval.²³⁸ Za těchto okolností, kdy Winter neměl o spolupráci žádnou pochybnost a kdy se německému partnerovi v osobě agilního angažovaného kněze dostalo spolehlivého spolupracovníka, nebylo divu, že jeho žádosti získávaly „vřelá

233 WINTER, Eduard: Glossen zur sudetendeutschen Kulturpolitik. *Der Weg* 23, 1930, s. 705–707, zde s. 706.

234 WINTER: Vorwort. In: KUHN: Die jungen deutschen Sprachinseln, s. VII.

235 Tamtéž, s. VI.

236 Několik zpráv je součástí dokumentů Deutsche Stiftung v berlínské Winterově pozůstalosti. Přínejmenším zprávu o cestě v létě 1925 ale Winter uveřejnil časopisecky. O důležitosti pokračování zpravodajské a tiskové služby hovořilo memorandum z února 1927. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Memorandum z 20. února 1927 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 152.

237 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Dopis z Deutsche Stiftung Zahraničnímu úřadu dne 28. 2. 1929 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 527.

238 WINTER, Eduard: Die Aufgaben der deutschen Katholiken in der Slowakei und Karpathorusland. *Der Auslandsdeutsche* 8, 1925, č. 16 z 15. 8. 1925. Winter v závěru článku vybízel zvláště katolíky a jejich organizace v Německu k nezbytné finanční podpoře, aby nezanikla malá německá, obvykle katolická osídlení na východě Československa. *Diese Hilfe hat nichts mit nationalistischen Expansionsplänen zu tun, hier handelt es sich nur um Hilfe in äußerster Not*. A dodával, že moci poslouchat slovo boží v mateřštině a ve stejné řeči také vyučovat děti ve škole přece jsou *ursprünglichste Menschenrechte*.

doporučení“.²³⁹ Nebylo tomu patrně jinak ani v případě projektu výzkumného pracoviště v Praze.

Výzkumné pracoviště pro východní německví a slovanskou kulturu bylo první Winterovou badatelskou institucí. Vyrostlo snad z potřeby zpracovat a dál účinně rozvíjet množství poznatků z podniknutých expedic a využít kontakty s představiteli tamější německé, ale i ukrajinské inteligence.²⁴⁰ Neformálně vznikalo patrně již během roku 1928,²⁴¹ přestože dochované programové dokumenty pocházejí teprve z poloviny roku následujícího. Jak dlouho jeho činnost trvala, také není zcela zřejmé. Existovalo však ještě počátkem třicátých let, neboť bylo v roce 1932 zmíněno v později staženém návrhu na Winterovo členství v Německé společnosti vědy a umění v Československu. V návrhu se o něm psalo, že jde o „kulturněpolitický seminář pro studenty všech fakult, spojený se studentskou burzou a přednáškovou místností“.²⁴² Takové vymezení naznačuje, v jaké podobě se podařilo realizovat původní představu. Jinak jsou však prameny o její podobě a fungování skoupé, pokud odmyslíme vzájemně se rozcházející Winterovy pozdní vzpomínky. Nezbyvá tedy než se spokojit s původními organizačními principy, které se dochovaly v materiálech Deutsche Stiftung. Z vymezení pracovní náplně spolupracovníků „výzkumného pracoviště“ lze vyrozumět, že šlo o cílené propojení studijního zaměření a zájmů studentů, především těch ubytovaných v burze v Tomášské ulici, s univerzitním seminářem Eduarda Wintera za účelem „vědeckého prozkoumání východního německví a slovanských národů a jejich vzájemných vztahů“.²⁴³ Šest programových bodů však více než výzkumným programem bylo směsicí sociálně a kulturně vzdělávacích úkolů, doplněných o vědeckovýzkumné úkoly sociologicko-historického charakteru. Podle závěru ovšem mělo jít o „skutečnou vědeckou práci“, jež bude směřovat „více do hloubky než do šířky“ a jež především svý-

239 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Dopis z Deutsche Stiftung Zahraničnímu úřadu dne 28. 2. 1929 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 527.

240 Viz WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 55, kde zrod instituce spojuje s memorandem z roku 1927 v jisté souvislosti s katolickým spolkem *Wolframbund*. V nejstarší autobiografii, kdy neměl k dispozici dokumenty z Deutsche Stiftung, popisoval činnost „pracovního společenství“ bez jakékoliv vazby na jiný katolický spolek a jeho vznik datuje k podzimu roku 1930. Viz Bolzano-Winter Archiv, Rukopis Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 88–89.

241 Tak se hovoří o „pracovním kruhu pro východní německví a slovanskou kulturu“ ve strojopisné žádosti o finanční podporu aktivit E. Wintera, podané 1. října 128 Wenzelem Frindem. Frind požadoval také prostředky pro vybavení nově zakoupeného domu v Liběchově, kde měl tento „pracovní kruh“ najít útočiště, někdy jako místo pro volný čas mladých německokatolických akademiků. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Žádost W. Frinda z 1. 10. 1928 (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 537 a 538.

242 AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, k. 57, návrh na řádné členství E. Wintera z 6. 3. 1932.

243 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Leitsätze der Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur (Photokopien aus dem DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 518–522.

mi poznatky, nikoliv organizačním nebo praktickým provedením, bude přispívat k „sudetoněmecké výstavbě národa“ (*sudetendeutsche Volksaufbau*).²⁴⁴

V roce 1945 bude Winter na tento program vzpomínat jako na program „sociologického zpracování sudetoněmectví v jeho historickém založení“.²⁴⁵ Podle dochovaného programu však šlo o následující úkoly: 1. výzkum a oživení sudetoněmecké, případně karpatoněmecké kulturní tradice ve vztahu k celoněmeckému myšlenkovému vývoji, 2. práce na poli národnostního a sociálního výzkumu a vzdělávání dospělých,²⁴⁶ 3. osobní výchovná práce středoškolské mládeže k seznámení se s národní problematikou a se vzdělávací činností na jazykové hranici a na německých jazykových ostrovech (včetně vydávání časopisu hnutí Staffelsein), 4. výzkum a podpora německých jazykových ostrovů ve východních oblastech Československa, 5. studium soudobé kultury slovanských národů, především pak těch, které leží v oblasti působnosti sudetoněmeckého etnika (Češi, Slováci, Ukrajinci), 6. historická a sociologická analýza vzájemných vztahů slovanských národů k německému národu a prostřednictvím osobních kontaktů péče o překlady a informační texty, „aby se mohly německé hodnoty uplatnit ve slovanské kultuře a slovanské [hodnoty] byly zprostředkovány německé [kultuře]“.

Definované úkoly přesvědčivě vyznačují principiální německonacionální, respektive „celoněmecké“ (*gesamtdeutsch*) ukotvení instituce. Adjektivum „celoněmecký“ patřilo do běžného slovníku Eduarda Wintera i jeho přátel ze Staffelseinu, nahrazovalo historicky a politicky zatížené pojmy „velkoněmecký“ (*großdeutsch*) či „všeněmecký“ (*alldeutsch*). Adjektivum „celoněmecký“ se vyznačovalo rezignací na státní vymezení (jako tomu bylo u pojmu maloněmecký a velkoněmecký) a označovalo veškeré německojazyčné obyvatelstvo, patřící díky svému původu a řeči k německému lidu či národu (*Volk*), ať už žilo v hranicích Německé říše nebo mimo jeho hranice v Rakousku, Polsku, Československu, Dánsku, po-

244 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Leitsätze der Forschungsstelle für Ostdeutschtum und slawische Kultur (Winterem pořízené fotokopie z DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), folio 518–522. Srov. WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 61, kde jsou jmenovány také úkoly instituce. Mezi nimi ovšem schází čtvrtý bod o výzkumu a podpoře německých „jazykových ostrovů“. Winter také ani jinde není zcela věrný originálnímu znění. Mezi slovanskými národy ve čtvrtém (v originále pátém) bodě jmenuje navíc Poláky.

245 Winter v nejstarších pamětech citoval z dokumentu z podzimu 1930, který se týkal formalizované podoby této instituce, tedy „historicko-sociologického pracovního společenství“ na Německé univerzitě v Praze. Bolzano-Winter Archiv, Rukopis Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelseins, s. 89.

246 Jde o spojení *Volksforschung und Erwachsenenbildung*, patrně odvozené od tamtéž zmíněné *Comburger-Schule für Volksforschung und Erwachsenenbildung*. Z toho lze vyvozovat, že šlo o činnost navazující na vzdělávací myšlenky, rozvíjené již dříve v rámci křesťanské sociologie. Pojem *Volksforschung* je zde synonymem pro sociologický výzkum sociální, národnostní i náboženské struktury obyvatel. Pro správné porozumění je důležité propojení se „vzděláváním dospělých“ a zmínka o dobových proudech německé pedagogiky (vedle zmíněné Comburské školy také tzv. *Hohenrodter Bund*). Vše svědčí o tom, že Winter se snažil začlenit svou činnost do dobového rámce sociální pedagogiky (*Volksbildungsbewegung*).

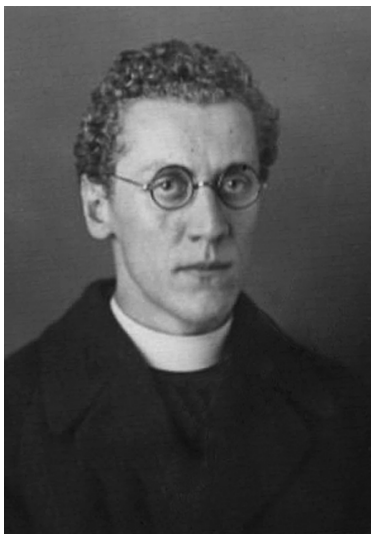
baltských a balkánských státech, a dokonce i ve Švýcarsku. V historiografii rozvíjel „celoněmecké dějinné pojetí“ (*gesamtdeutsche Geschichtsauffassung*) rakouský historik Heinrich Srbik²⁴⁷ jako nový výklad německých dějin, který měl konkurovat běžnějšímu pojetí německých dějin pruské historiografické tradice. Pokus o jím formulovaný narativ zahrnoval dějinný vývoj Němců v zemích sjednoceného „malého“ Německa tzv. „druhé říše“, ale i v zaniklém Rakousku-Uhersku a v německých diasporách středovýchodní a jihovýchodní Evropy. Zvláště byl zdůrazněn dějinný význam „německé“ habsburské „říše“ pro utváření této části Evropy.²⁴⁸ S vlivným vídeňským profesorem se Winter v polovině třicátých let osobně seznámí a stejně jako někteří jeho budoucí kolegové z Filozofické fakulty Wilhelm Wostry, Anton Ernstberger nebo Srbikův žák Taras von Borodajkewycz se i on stane stoupencem Srbikova historiografického paradigmatu.²⁴⁹ Avšak na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy Srbik svou dějinnou koncepci prvně artikuloval,²⁵⁰ ještě Winterem použité adjektivum „celoněmecký“ v sobě neobsahovalo žádný dějinně-filozofický poukaz a zahrnovalo prostě všechny německojazyčný „lid“. Jak napsal v roce 1930 na stránkách časopisu *Der Weg*, sudetští Němci již nemají pochyby o tom, že jsou součástí celoněmeckého národa. Měli by si prý ale uvědomit, že z toho vyplývá potřeba zásadní změny – Winter doslova napsal „kopernikánského obratu“ – také v sudetoněmecké kulturní politice. Zatímco totiž dosud sudetští Němci obraceli svůj výhradní zájem přes hranice českých zemí do Německa „zády ke slovanskému jihovýchodu“ (*mit dem Rücken gegen den slawischen Südosten*), je prý konečně nutné obrátit se vůči němu čelem „s vědomím, že v zádech máme celoněmecký lid, sa-

247 K Heinrichu Ritteru von Srbikovi, kromě jiného také autorovi dvoudílné biografie o Metternichovi a čtyřsvazkové práce *Deutsche Einheit*, viz SCHÖNWÄLDER, Karin: Heinrich von Srbik, „Gesamtdeutscher“ Historiker und „Vertrauensmann“ des nationalsozialistischen Deutschland. In: D. Kaufmann (ed.), *Geschichte des Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus*, Göttingen 2000, s. 528–544, a PESDITSCHKE, Martina: Heinrich (Ritter von) Srbik (1878–1951). „Meine Liebe gehört bis zu meinem Tod meiner Familie, dem deutschen Volk, meiner österreichischen Heimat und meinen Schülern.“ In: Hruza, Karel (ed.): *Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945*. Bd. 2. Wien, Köln, Weimar 2012, s. 263–328.

248 Blíže o koncepci, která později Srbika i výše zmíněné zavála do náruče nacistů, viz PESDITSCHKE: Heinrich (Ritter von) Srbik, s. 284. K německému akcentu v rakouské meziválečné historiografii viz KONRÁD, Ota: *Německé bylo srdce monarchie... Rakušanství, němečtí a střední Evropa v rakouské historiografii mezi válkami*. Praha 2011.

249 Všichni tito historikové, kteří v té době nebo později působili na univerzitě v Praze, se podíleli články na slavnostním sborníku k Srbikovým narozeninám. BORODAJKEWYCZ, Taras von (ed.): *Gesamtdeutsche Vergangenheit*. Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag am 10. November 1938. München 1938. Winter na počest Srbika publikuje na stranách 14–20 text *Die Sudetendeutschen als Mittler zwischen Nord und Süd*, v němž se bude snažit uchopit pozici „Sudetoněmců“ v rámci „celoněmecké koncepce“ a definuje je jako prostředníky mezi severoněmeckou (saskou, slezskou a pruskou) a jihoněmeckou (rakouskou) formou němečtí.

250 Přednášku na téma „celoněmeckého pojetí dějin“ přednesl v září 1929 v Salzburgu. Pak vyšla časopisecky a o něco později i samostatně. SRBIK, Heinrich von: *Gesamtdeutsche Geschichtsauffassung*. Leipzig, Berlin 1932.

Docent křesťanské sociologie (1924) [zdroj: NA]

možřejmě nikoliv ve smyslu odvratu [od něj], nýbrž jako přitisknutí se [k němu] a vědomí síly“.²⁵¹

Podíváme-li se s tímto vědomím na Winterův vědecký program blíže, je zřejmé, že většinou navrhovaných úkolů se jeho instituce přiřadila k paradigmatu tzv. „východního bádání“ (*Ostforschung*), kam podobně patřilo i Kuhnovo etnocentrické bádání o „jazykových ostrovech“. Jednoznačně revizionisticky motivované *Ostforschung* upínalo svůj výhradní vědecký zájem na německé etnikum, jeho osídlení a kulturní působení ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě. Německé etnikum přitom bylo na územích, kde sídlilo, *a priori* považováno za hospodářsky i kulturně nejvýznamnějšího a nadřazeného aktéra. Paradigma se strukturovalo kolem dvou centrálních pojmů *deutsches Volksboden* (německé národní území) a *deutsches Kulturboden* (německé kulturní území),²⁵² definovaných v roce 1925 německým geografem Albrechtem Penckem k charakteristice geografického prostoru střední a východní Evropy po německých územních ztrátách z první světové války.²⁵³ První pojem definoval geografické území, na němž kompaktně sídlilo německé obyvatelstvo. Pojem implikoval i nezpochybnitelný nárok německého etnika na trvalé

251 [...] *in dem Bewußtsein das gesamtdeutsche Volk im Rücken zu haben, natürlich nicht im Sinne einer Abkehr, sondern als Anlehnung und Kraftgewißheit*. WINTER: Glossen, s. 707.

252 Oba pojmy k sobě patřily a často se objevovaly jako dvoupojem *deutsches Volk- und Kulturboden*.

253 WOLF, Gerhard: The East as Historical Imagination and the Germanization Policies of the Third Reich. In: CIACCARIA, Paolo – MINCA, Claudio (eds.): The Hitler's geographies. The spatialities of the Third Reich. Chicago, London 2016, s. 96–98.

osídlení tohoto území. Druhý pojem označoval geografický prostor, který byl sice osídlen německým obyvatelstvem, avšak jeho kulturní život se formoval podle dominantních německých kulturních vzorů. Pojem *Kulturboden* implikoval nárok na sféru kulturního vlivu. Nezdá se, že by Winter tyto pojmy ve svých textech používal. Avšak autochtonní českoněmecká historiografická tradice, o níž již krátce byla řeč, způsobovala, že přijímal principy, z nichž *Ostforschung* vycházelo.

Současně však ve Winterově vědeckém programu bylo v porovnání s obdobnými institucemi „východního bádání“ něco poměrně neobvyklého. Do jeho vědeckého zájmu patřilo rovněž to, co připomíná dnes běžné paradigma „výzkumu východní Evropy“ (*Osteuropaforschung*) nebo „výzkumu středovýchodní Evropy“ (*Ostmitteleuropaforschung*). Jeho přednostním zájmem již není výzkum pouze německého etnika, jeho osídlení a jednostranného civilizačního vyzařování vlivu německé kultury na méněcenné nebo přinejmenším méně rozvinuté slovanské okolí, ale usiluje o poznání dějin, společnosti a kultury obyvatelstva a zemí ve středovýchodní a východní Evropě jako takových. Byly to právě prázdninové studijní cesty za poznáním života Němců na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, které přispěly k tomu, že si mladý soukromý docent uvědomil důležitost vzájemných kontaktů různých etnických kolektivů. Myšlenka to pro něj byla natolik nová, že jen obtížně hledal pojmy, jimiž by tento duchovní zážitek popsal: „Vedle lásky k vlastnímu národu [...] pociťovali jsme hluboce společenství národů – vzájemnou závislost a k-sobě-přináležitost národů.“²⁵⁴ Winter ani pak sice nebyl schopen upustit od primární etnocentrické diferenciacie, která nutí sociální sféru rozdělovat na německou a ne-německou a obyvatele na Němce a ty druhé (Slovany), současně však programově požadoval studovat síť vzájemných interetnických vztahů a vzájemného obohacování.²⁵⁵

Tento „neobvyklý“ rys Winterovy instituce byl neobvyklý jen v porovnání s říšskoněmeckým prostředím. Z československé perspektivy se již tak zvláštní nejevil. Vyrostl na vlně německého politického aktivismu druhé poloviny dvacátých let, který s autoritou dlouholetého poslance za německé „agrárníky“ a československého ministra v letech 1925–1938 prosazoval německý slavista, univerzitní

254 Srov. WINTER (ed.): *Das Deutschtum, Vorwort: Das Deutschtum in der Slowakei und in Karpathoruffland stand im Mittelpunkt des Interesses, doch wurde bald erkannt, wie eng es mit dem Schicksal der andern Völker verbunden ist, die diese Länder bewohnen. Neben der Liebe zum eigenen Volke, das wir unter mannigfachen Formen und verschiedenen Umständen in seinem Wesen immer wieder als das eine gleiche erlebten, empfanden wir tief die Völkergemeinschaft – die gegenseitige Abhängigkeit und Zueinandergehörigkeit der Völker.* To ovšem neznamenal, že by rezignoval na ono etické „civilizační“ poslání Němců, jak dosvědčoval hned následující odstavce úvodu: *Nicht in Abschließung von der anderen Völkern und im Gegensatz zu ihnen kann die Sendung der Karpathendeutschen beruhen, sondern in der umsichtigen und freudigen Mitarbeit an dem kulturellen und wirtschaftlichen Aufbau. Das war ihre Sendung in der Geschichte, das ist ihre Sendung auch heute. Voraussetzung für dieses Wirken ist freilich die Möglichkeit der Entfaltung ihrer Eigenart.*

255 Srov. v programu „výzkumného pracoviště“ výše uvedené body 5 a 6.

profesor Franz Spina.²⁵⁶ Spinovo pojetí slavistiky jako vědeckého oboru, který se v českých zemích podílí na symbiotickém soužití obyvatel českého a německého jazyka, se právě na přelomu dvacátých a třicátých let zhmotnilo ve dvou slavistických časopisech *Slawische Rundschau* a *Germanoslavica*, na jejichž vydávání a produkci se programově podíleli společně čeští i němečtí učenci.²⁵⁷ Také český recenzent četl o několik let dříve Winterovu knihu o Kindermannovi především jako výzvu k pozitivní spolupráci v Československu a přiřadil ji k německému aktivismu: „Německý aktivism[us] potřebuje poukaz na tradici, aby dokázal svým odpůrcům svoji historickou a morální oprávněnost, potřebuje svoji filozofii dějin, jež se tvoří a jež se během času vytvoří plně.“²⁵⁸ Přiřadit Wintera přinejmenším od konce dvacátých let 20. století k německému aktivismu nebylo nesprávné. V této interpretaci dostala stereotypní idea kulturního a civilizačního poselství sudetských Němců nový obsah. Poznání z cest do východních oblastí Československa ho přivedlo k přesvědčení, že stejně jako nespočíval smysl existence karpatských Němců v ničem jiném než „v prozíravé a šťastné spolupráci na kulturní a hospodářské výstavbě“,²⁵⁹ mělo být stejně tak posláním sudetských Němců zprostředkovávat kulturní hodnoty mezi říšskými Němci a slovanskými národy. Protože obývají území na hranici kulturní, jazykové a etnické, bylo podstatou a osudem sudetoněmecké existence stát se „hraničářským Němcem“ (*Grenzlanddeutsche*). Winterův přístup k historii a vědecké práci od počátku úzce propojoval vědeckou aktivitu s kněžskou praxí, se vzděláváním a s kulturně politickým působením. Nešlo proto pouze o teoretické úvahy nebo výzkumné teze. Šlo o ideový program, který měl legitimovat sudetoněmeckou zvláštní identitu ve vztahu k „celoněmeckému“ národu i ve vztahu k českému národu a Československu. Winterovy mnohdy plamenné výzvy k mladé katolické veřejnosti proto zrcadlí stejné myšlenky, které formovaly mnohé historiografické texty. V roce 1932 v článku pro revue mladých německých katolíků *Stimmen der Jugend*, vydávanou tehdy ještě katolíky z Düsseldorfu, formuloval Winter ideu vzájemné výměny naléhavým tónem a nezvykle militantním

256 K Franzi Spinovi (1868–1938) viz HÖHNE, Steffen – UDOLF, Ludger (eds.): Franz Spina (1868–1938). Ein Prager Slawist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit. Köln 2012.

257 Zatímco *Slawische Rundschau* (založená 1929), vydávaná společně se slavistou Gerhardem Gesemanem, měla být orgánem německé slavistiky v Československu, byla *Germanoslavica* (založená 1931) orgánem pro studie cíleně zaměřené na studium germánsko-slovanských kulturních vztahů, jak naznačoval podtitul časopisu. *Slawische Rundschau* byla vydávána pouze nově zřízenou Německou společností pro slovanský výzkum (*Deutsche Gesellschaft für slawische Forschung in Prag*), zatímco *Germanoslavica* byla vydávána také ve spolupráci se Slovanským ústavem. Viz KONRÁD, Ota: Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945. Praha 2011, s. 182–190. Winter na stránkách časopisu nepublikoval. Avšak např. Eugen Lemberg patřil mezi Spinovy studenty.

258 A. Fuchs v *Lidových listech* 13. 12. 1926, s. 4. Citováno podle opisu E. Winterem zasláného jako součást memoranda do berlínské nadace Deutsche Stiftung. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 167, Memorandum (Photokopien aus dem DZA Potsdam, Deutsche Stiftung 986 C), s. 152–157.

259 WINTER: Die Deutschen in der Slowakei, Vorwort, nestr.

a místy téměř nietzscheovským slovníkem. Slova však naplňoval smířlivým etickým obsahem, když ve jménu národního přežití německých menšin v neněmeckých státech středovýchodní a východní Evropy vyzdvihoval nezbytnost vzájemné kulturní výměny. „Musíme znovu bez postranních myšlenek dávat, ze skutečného vnitřního bohatství, a především se musíme naučit s pochopením přijímat.“²⁶⁰

Bolzanův poslední žák?

Podstatný impuls pro rozvinutí myšlenky zprostředkovávání a spolupráce v duchu aktivismu čerpal Winter ze studií o katolickém osvícenství v Čechách a především o Bernardu Bolzanovi, katolickém knězi a významném matematikovi a filozofovi první poloviny 19. století. Na osobnost pražského filozofa narazil patrně při přípravě studie o Kindermannovi. Bolzanovo myšlení bylo ve své teologické dimenzi pozapomenuto. Filozofové a matematici jej z očí zcela neztratili. Přesto začaly být jeho myšlenky mezi českými matematiky skloňovány pravidelně teprve po roce 1920, kdy plzeňský středoškolský profesor Martin Jašek v Bolzanově vídeňské pozůstalosti nalezl jako první zveřejnil Bolzanův objev zvláštní spojité matematické funkce, které se od té doby říká Bolzanova funkce.²⁶¹ Nečekaný objev podnítl nadšení českých matematiků vydat neznámé spisy z Bolzanovy pozůstalosti.²⁶² V povědomí učenců zůstávaly také Bolzanovy přednášky o vztahu obyvatel obou jazyků v Čechách. Není zcela vyloučené, že na ně Wintera upozornil August Naegle, který o nich publikoval malou studii v roce 1909.²⁶³ Když Winter studoval Bolzanovu

260 WINTER, Eduard: Ein Ruf zum Einsatz des gläubigen deutschen Menschen. Stimmen der Jugend 4, 1932, s. 8. Celá pasáž zněla v originále: *Nur wenn wir [Deutsche] wieder Menschen und Christen im treuesten Sinne sind und soviel wir es vermögen, wird unser deutsches Volk seiner Aufgabe, Mittler zwischen Westen und Osten, Angelpunkt Europas zu sein, sich gewachsen zeigen. [...] Wir Deutsche sind aber seit 1880 in einem unaufhaltsamen Rückgang im Osten [míní Böhmen]. ...] Mit Macht, mit Nationalstaat, mit Kulturpolitik, mit offizieller Auslandsdeuschtpflege ist uns nicht geholfen. Wenn es nicht wieder die überlegenen Menschen sind, die erobern; verteidigen werden wir es nicht. Dieses Erobern bedeutet aber nicht, protzenhaft Leistungen aufweisen, sondern ein echtes Selbstdarstellen. Wir müssen wieder arglos geben, aus wirklichen inneren Reichtum heraus, und vor allem müssen wir das verständnisvolle Nehmen lernen. Das Geben noch möglich ist, zeigt allein das Beispiel Sonnenscheins, dessen SSS. [=Sonnenscheins Soziales Studentenkreis] in der tschechischen Studentenschaft, wenn auch in einer eigenen Art, weiterlebt. In diesem Sinne gilt für volksdeutsche Arbeit als Leitsatz der entsprechend veränderte Seefahrerspruch: Seefahren ist notwendig, leben ist nicht notwendig. Wir müssen geben, auch wenn wir sterben; aber wenn wir sterben, werden wir leben, – auch wir als Deutsche.* Zvýrazněno v originále.

261 BEČVÁŘOVÁ, Martina: Matematika na Německé univerzitě v Praze v letech 1882–1945. Praha 2016, s. 304. Jde o „spojitou funkci, která nemá v žádném bodě husté množiny derivací“.

262 Bečvářová (tamtéž, s. 304–307) upozorňuje na studie matematiků Karla Rychlíka, Vojtěcha Jarníka a Karla Petra. Zde je také zmínka o sympoziu německých matematiků v roce 1929, kde se o Bolzanovi rovněž jednalo.

263 NÄEGLE, August: Bernard Bolzano und das Verhältnis der beiden Volksstämme in Böhmen. Deutsche Arbeit 8, 1909, s. 480–489.

obrovskou pozůstalost v Praze a ve Vídni, podlehl kouzlu myšlenek osvícenského katolíka. Nakonec se Bolzano stal jeho celoživotním soupeřem. Celkem vydal Winter jedenáct samostatných monografií a edic a desítky drobnějších studií a příležitostných článků věnujících se Bolzanovu životu a dílu.²⁶⁴

Zprvu ovšem publikoval texty o myšlení katolické restaurace v rakouských zemích první poloviny 19. století,²⁶⁵ kam mířily také zmíněné studie o Güntherovi a „güntherianismu“. Jeho cílem bylo porozumět vývojové dynamice německého katolicismu. Zrod a proměny katolické restaurace v Rakousku měly být východiskem tohoto porozumění.²⁶⁶ Během studia církevního vývoje v Čechách,²⁶⁷ kde v 1. polovině 19. století dominovalo myšlení Bolzana a jeho žáků, však narazil na význam katolického osvícenství, a nakonec už u tématu zůstal. Roky bádání v Bolzanově pozůstalosti se zúročily v monografiích z počátku třicátých let. Winter znovuobjevil v matematikovi a logikovi, jak si jej také díky zakladateli fenomenologie Edmundu Husserlovi opět všimla soudobá filozofie, pozapomenutého katolického teologa a velkého humanistu s rozhodným vlivem na myšlenkové ovzduší v Čechách první poloviny 19. století. Nejprve v roce 1932 vyšla ve Vratislavi studie z historické teologie o Bolzanově pojmání víry a náboženství, následujícího roku byl v Lipsku vydán objevný životopis *Bernard Bolzano und sein Kreis*. V roce 1935 vydal také edici korespondence Bolzana s pražským univerzitním profesorem filozofie Exnerem, která osvětlovala „velmi zajímavě poměr Bolzanův k herbartismu“.²⁶⁸ Edice vyšla v Praze jako čtvrtý svazek Bolzanových spisů, vydávaných Bolzanovskou komisí Královské české akademie věd.²⁶⁹

Především Bolzanův životopis, který filozofův život pojímal nejen ve filozofických, ale především v náboženských souvislostech a v proudu církevněhistorické

264 Počítal jsme pouze ty publikace, které se výhradně týkají Bolzana, nikoliv ty, v nichž je Bolzano zmíněn (např. Josefínismus). K těm jedenácti patří ještě jeden překlad do češtiny. Viz JAROSCH: Bibliographie (1983). Srov. také WINTER, Eduard: Aus einem Jahrhundert Bolzano-Forschung. Erinnerungen und Dokumente. Wiener Jahrbuch für Philosophie 14, 1981, s. 215–227.

265 Z několika studií viz souhrnně např. WINTER, Eduard: Die katholische Restauration in Österreich 1808–1820, ihre Entwicklung und Auswirkung. In: BÖHM, Anton (ed.): Katholische Glaube und deutsches Volkstum in Österreich. Salzburg 1933, s. 149–159.

266 V úvodu studie o Güntherovi podal Winter definici katolické restaurace v 1. polovině 19. století a rozlišoval několik jejích forem. Ovšem pojem katolické restaurace současně vnímal také mnohem šířeji jako výraz církevní obnovy. Od toho později upustí, byť dynamiku neustálé náboženské obnovy jako principu církevních dějin bude dál rozpracovávat.

267 Winter v té době připravoval také řadu hesel týkajících se českých zemí pro velký slovník *Lexikon für Theologie und Kirche*.

268 AAV ČR, Královská česká společnost nauk, inv. č. 292, sg. 141b, dopis Bydžovského prezidenta republiky 29. 10. 1934.

269 WINTER, Eduard: Religion und Offenbarung in der Religionsphilosophie Bernard Bolzanos. Mit erstmaliger Heranziehung des handschriftlichen Nachlasses Bolzanos. Breslau 1932, týž: Bernard Bolzano und sein Kreis. Dargestellt mit erstmaliger Heranziehung der Nachlässe Bolzanos und seiner Freunde. Leipzig 1933, týž (ed.): Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Franz Exner. Praha 1935.

ho i kulturního vývoje českých zemí, se dočkal nečekaného ohlasu. Kniha věnovaná obhájci katolického osvícenství Sebastianu Merklemu nemohla plně uspokojit filozofy a logiky, pokud hledali filozofický výklad vědeckého odkazu Bolzanova. Evangelický teolog a významný německý logik Heinrich Scholz vyjádřil v prestižním německém recenzním časopise pochybnost o autorových schopnostech vyjádřit se smysluplně o Bolzanově významu pro filozofickou a matematickou logiku.²⁷⁰ Ale i on ocenil, že ve Winterově líčení ožívá ona překvapivá „česká enkláva“ pozdního osvícenství v epoše, kterou máme obvykle spojenou s romantismem. Ze strany historiků a literárních vědců si kniha vysloužila mnohem větší uznání. V Rakousku o ní znovu nadšeně referoval Heinrich Srbik, v Československu se mezi jinými pochvalně vyslovili F. X. Šalda ve svém Zapisníku a hned dvakrát Arne Novák. Winterova studie prý přesvědčivě vykreslovala jedinečný obraz myšlenkového kvasu v předbřeznových Čechách a pozoruhodně a v mnoha ohledech objektivně přispěla k poznání náboženských souvislostí doby, která byla v tradičním českém dějinném narativu jednostranně vnímaná jako doba nenáboženského, nebo i proticírkevního národního obrození.²⁷¹ Německý teolog Theodor Czermack, který v době psaní recenze působil na litoměřickém biskupském semináři, ale od roku 1934 se stal Winterovým kolegou na Teologické fakultě, se na knihu díval z odlišné perspektivy vývoje katolické religiozity. Czermack především velmi ocenil, že k posouzení Bolzanova podle recenzentova názoru neblahého vlivu na náboženský vývoj v Čechách konečně přistoupil katolický historik, jediný k takovému úkolu opravdu povoláný.²⁷² Ale právě ukotvení v katolickém dogmatu bylo jediným místem, které podněcovalo ke kritice. Arne Novák hodnotil i z tohoto pohledu text smířlivě. Winter prý posoudil Bolzanovo „výhradně etické hodnocení křesťanství“²⁷³ se sympatií a kritickou zdrženlivostí. V očích některých dalších recenzentů

270 Viz Scholzovu recenzi, která se týkala obou Winterových knih o Bolzanovi z roku 1932 i 1933, v *Deutsche Literaturzeitung* 55, 1934, sl. 541–548, zde sl. 538: *Denn was hier über B.[olzano] gesagt ist, ist so unscharf, daß es sich für den exakten Logiker jeder Nachprüfung entzieht, und bleibt weit zurück hinter dem, was schon [...] über B.[olzano] als Logiker gesagt worden ist.*

271 Viz recenzi von Srbikovu v *MIÖG* 48, 1934, s. 158–159, Šaldovu v Šaldově zápisníku 1932/3, s. 374–375, Novákovu v *ČČH* 39, 1933, s. 403–408 a v *Lidových novinách* 41, 1933, č. 327, (2. 7.). Z německojazyčných posudků viz např. kladná hodnocení H. Krcala v *Heimatbildung* 15, 1934, s. 167–168. O. Krauseho v *Germanoslawica* 2, 1932/33, s. 590–593. Na pozitivní recenze pražského matematika P. Funka v *Göttingische gelehrten Anzeigen* a jezuitského pátera F. Laknera v *Zeitschrift für katholische Theologie* upozornil OBERKOFER: *Aus dem Prager Milieu*, s. 118.

272 CZERMACK, Theodor: *Um Bernard Bolzano*. *Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit* 38, 1933, s. 138–140: *Daß es diesmal wir Katholiken, die einzig dazu Berufenen, und nicht etwa die Gegner sind, die diese wissenschaftliche Aufgabe so beispielgebend gelöst haben, nimmt zugleich den im Leben Bolzano vorliegenden tragischen Verwicklungen im vornherein den schlimmsten Stachel.*

273 A. Novák v *ČČH* 39, 1933, s. 404: „Ale historického znalce tu doplňuje kritik, který se na Bolzana dívá se sympatií, nikoliv bez soudné přísnosti: neztotožňuje se nikdy s jeho osvícensky zastaralou náboženskou filosofií, značně se pozdívá za současným vývojem evropského myšlení; soudí velice zdrženlivě o jednostrannosti Bolzanova výhradně etického hodnocení křesťanství a o jeho naprostém neporozumění dogmatu a tradici, což v době romantiky bylo nemalým anachronismem.“

však právě autorovo dogmatické ukotvení knihu znehodnocovalo. Znemožňovalo prý Bolzanovo náboženské myšlení náležitě historicky ocenit. Historička umění Alžběta Birnbaumová ve filozofickém časopise olomouckých dominikánů viděla „ztroskotání“, ba jakýsi cizí „chlad“ nastoupit tam, kde autor pohlížel na Bolzanovo náboženské myšlení prostřednictvím dogmatických norem pravověrnosti.²⁷⁴ Podle brněnského teoretika pedagogiky Jana Uhra zůstával Winter ve věci Bolzanova náboženského vývoje „pravověrným katolíkem“ a konzervativním posuzovatelem, který „podceňuje jeho [Bolzanovy] náboženské názory“ jako příliš racionalistické a zavánějící deismem.²⁷⁵ Ale katolicky orientovaný literární historik Jan Strakoš, autor studie o protiosvěcenské linii národního obrození a počátcích obrozeneckého historismu,²⁷⁶ Winterovo ukotvení v katolickém dogmatu považoval za přirozené a jediné správné. V knize viděl krásný příklad antipozitivistického „revisionismu“, k němuž se sám hlásil. Nalézal v ní potvrzení své teze o náboženském základě počátků národního hnutí ve sporu s těmi českými učenci, kteří upomínali výhradně jeho osvícenské kořeny. „A zatím pravda o osvícenském základě našeho obrození ztenčuje se nanejvýše v pojem katolického osvícenství, jakési katolické moderny, která se nevzdává bytostných základů církevního učení a domáhá se toliko jistého přizpůsobení době. To, co jsem vyslovil [...] docela srozumitelně, že totiž nelze naše obrozenecké spisovatele reklamovat pro ono osvícenství, jak je chápou Vlček, Jakubec, Kraus, Hanuš, nabývá pracemi [...] Winterovými potvrzení přímo demonstrativního.“²⁷⁷ A tak došlo k tomu, že Bolzanův portrét – aniž by to jeho autor zamýšlel – nabízel silný argument do aktuálního sporu české intelektuální veřejnosti o novou interpretaci národního „obrození“ a nepřímou vstoupil i do sporu o smysl českých dějin, když proti protestantské linii zdůrazňoval v českých dějinách kontinuální linii katolickou.

Jak vzpomíná ve svých pamětech Zdeněk Kalista, Josefa Šustu zaujala Wintrova kniha také jako výtečný příklad německého aktivismu. Seznámil proto Kalistu s Wintrem a požádal ho, aby se ujal českého překladu. Překlad, připsaný tentokrát mecenáši Karlu Chotkovi,²⁷⁸ díky jehož velkorysému finančnímu daru bylo vydání

274 Alžběta Birnbaumová ve *Filosofické revue* 6, 1934, s. 48–49.

275 Jan Uher v *ČMM* 58, 1934, s. 416–419.

276 Strakoš byl autorem studie *Počátky obrozeného historismu v českých pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt. Příspěvek k historii protiosvěcenské reakce v našem obrození* (Praha 1929), na kterou v citované pasáži upomíná.

277 STRAKOŠ, Jan: *Wintrův Bernard Bolzano. Akord. Z úspory je vynechaná pasáž upomínající také na práci E. Lemberga o německém spisovateli Josefu Georgu Meinertovi, jejíž význam Strakoš ocenil téhož roku rovněž na stránkách Akordu.*

278 Archiv Památníku národního písemnictví, Zdeněk Kalista, č. i. 9841–9880, korespondence Kalisty s Akordem z let 1934–1936. Kalista byl prostředníkem mezi vydavatelstvím a E. Winterem, kterému přislíbil hrabě Karel Chotek dotace ve výši 6 000 Kč (viz opis části dopisu redakce pro K. Chotka z 26. 3. 1936) Nakonec tato dotace pokryla velkou část nákladů na tisk (redakce Kalistovi 12. 12. 1936). Podle dopisu redaktora Akordu Kalistovi z 31. 3. 1936 měl kromě toho Winter přislíbenou podporu také

překlada vůbec možné, vyšel dva roky po německém originálu s předmluvou Arne Nováka a doplněn o Kalistovy poznámky, které práci zasazovaly mnohem více, než byla, do širšího kontextu dějin českého obrození.²⁷⁹

Bolzano však zdaleka nebyl Winterovi jen vzdáleným předmětem historického výzkumu. V první polovině třicátých let si vážil pražského filozofa také a možná především pro jeho sociální etiku, usilující o „dosažení nejvyššího blaha pro největší množství lidí“²⁸⁰ a odrážející se v koncepci společné zemské identity všech obyvatel bez ohledu na jazyk. Winter tento bohemismus nově interpretoval původně pro členy Staffelsteinu, ale věřil, že bolzanovská koncepce by se mohla stát základem dlouhodobého národnostního smíru v celém Československu.²⁸¹ V Praze narozený Bolzano považoval za nesprávné a nežádoucí, aby se v Čechách, kde se běžně hovořilo dvěma odlišnými jazyky, obyvatelstvo rozdělovalo a současně znovu integrovalo podle jednoho z těchto jazyků. Odmítal přijmout myšlenku stoupců romantiky, aby byl jazyk ve spojení s pokrevní příbuzností a historickými tradicemi povýšen do pozice základního znaku k definování vyššího sociálního kolektivu. Jak podotkl pozdější americký sociolog, jablonecký rodák s židovskými kořeny Emerich Franzis, v meziválečné době rovněž patřící k vysokoškolskému společenství Staffelsteinu, Bolzano ignoroval historickou rovinu národního kolektivního bytí, a proto nikdy nedospěl k „víře v organický vzrůst národa, v univerzální příslušnost všech generací minulosti, přítomnosti a budoucnosti“.²⁸² Člověk se podle pozdního osvícence rodil jako *tabula rasa*, jeho charakter formovalo vzdělání, a tak nebylo možné uznat – opět Franzisovými slovy – jakýkoliv vrozený²⁸³

1 000 Kč od hraběte Schwarzenberga. Podle tvrzení redaktora S. Langra v dopise ze 4. 11. 1935 byla kniha velmi drahá, bylo třeba vymyslet, jak ji propagovat a jak získat další podporu na zaplacení její výroby. Uvažovalo se o podpoře od České spořitelny. Překlad vyšel někdy koncem počátkem listopadu 1936, redakce si 12. prosince 1936 Kalistovi stěžovala, že „80 expedovaných výtisků nás zatím dosti zaráží.“

279 KALISTA: Po proudu, s. 160.

280 WINTER, Eduard: Bernard Bolzano a katolické osvícenství. Akord 2, 1935, s. 41.

281 Dlouholetý člen Staffelsteinu Rudolf Schreiber z toho v roce 1934 vyvodil v přednášce pro účastníky letní studentské konference YMCY následující: „Dochází se k poznání, že smyslem obou národů nebyl a není boj mezi sebou. Byly doby kulturního rozkvětu a duchovní spolupráce, a ty nám ukazují cestu. Smyslem národních rozdílu v této zemi není zničující boj, ale závodění o duchovní prvenství.“ (Podtrženo v originálu.) AHMP, Osobní fond Rudolfa Schreibera, nezpracováno, Evropa 1934 – a co my? Zpráva o VII. vysokoškolské konferenci Akad. Ymky v Táboře 1. – 14. července 1934, s. 19. České shrnutí přednášky provedl jeden z českých organizátorů a Schreiber text v dopise z 22. 5. 1935 komentoval, že ne vše odpovídá doslovně tomu, co chtěl sdělit, ale že je rád, že nyní ví, jak jsou jeho slova chápána. Jde tedy spíše než o Schreiberova doslovná vyjádření o záznam toho, jak jim rozuměli čeští posluchači. Ať už to bylo jakkoliv, slova o nové – bolzanovské – cestě k odmítnutí či jiné interpretaci „národnostního boje“ se v debatě určitě objevila (Bolzano ovšem doslovně zmíněn nebyl).

282 FRANZIS, Emerich: Bernard Bolzano. Der Pädagogische Gehalt seiner Lehre. Zugleich ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Ostmitteleuropäischen Raumes. Münster 1933, s. 104.

283 Franzis sice použil místo slova „vrozený“ slovo „původní“ (*ursprünglich*), ale právě ve smyslu „prapůvodní“, „vrozený“.

„třeba rasově podmíněný rozdíl charakteru“ u jednotlivců i u národů. Rozdíly mezi národy jsou důsledkem vnějších poměrů, politicko-geografického umístění obývané země vůči kulturním centrům a vyspělosti systému vzdělání.²⁸⁴ Východiskem kolektivní identity ve smyslu transpersonální sounáležitosti měla být proto společně obývaná země, vlast či domovina. Vzájemnou sounáležitost a blízkost obyvatel měl utvářet společný zájem na blahu země bez ohledu na příslušnost k jazykovému společenství. Bolzano se považoval za „Čecha německého jazyka“ (*ein Böhme deutscher Zunge*)²⁸⁵ a jevil se mu rozumné a správné, aby stejným způsobem a bez výhrad vůči obyvatelům druhého jazyka definovali svou kolektivní identitu i všichni obyvatelé Čech.

Winter považoval takovou koncepci kolektivní identity za překonanou. Úplně ji ale nezavrhl, odmítl jen racionalistickou představu o existenci jednoho národa dvou kmenů, respektive jazyků v Čechách. Pro něj, stejně jako pro naprostou většinu jeho současníků, byla existence jazykem, kulturou a dějinami definovaných národů nezpochybnitelnou samozřejmostí. Češi jsou samostatný národ a sudetští Němci, kteří od roku 1918 budují jednotný ideový kolektivní organismus, patří nezpochybnitelně k německému národu. Zaujalo jej však něco jiného. Bylo rozhodnou historickou skutečností, že v českých zemích žili lidé dvou jazyků společně, že – viděno Winterovýmá očima – němečtí obyvatelé obývali a obývají jednu zemi či jeden stát společně s českým národem. Úkolem obou národů tudíž je usilovat o rozvoj společného domova. Sudetští Němci proto musí na cestě ke své ideové obrodě dosáhnout dvojí syntézy. První z nich byla syntéza němectví a katolictví a druhou byla syntéza němectví a domova v Bolzanově smyslu. Jen tak lze v českých zemích dosáhnout smíru, vysvětloval obtížně přeložitelnou němčinou plnou národovecké frazeologie: „Jediný možný princip soužití obou kulturně tak nadaných národů v sudetských zemích naznačil již Bolzano počátkem národního hnutí v roce 1810, respektive 1816. Je jím soupeření o to, jak prosadit ku prospěchu celé země, respektive nového státu dobré povahové rysy každého z obou národů. Osobitost obou národů proto nesmí být ani smazána, nesmí se stát podnětem ke zničení ani k nenávisti [ze strany] těch jinak osobitých.“²⁸⁶ Winter věřil, že Bolzanovo učení o „ušlechtilém závodění“ Němců s Čechy ku prospěchu společně vlasti je nezbytným předpokladem dlouhodobého soužití obou národů v českých

284 Tamtéž, s. 106.

285 WINTER, Eduard: Bernard Bolzano und die nationale Frage. In: MORSCHER, Edgar – NEUMAIER, Otto (eds.): Bolzanos Kampf gegen Nationalismus und Rassismus. Sankt Augustin 1996, s. 82.

286 WINTER: Unsere Aufgabe. Stimmen der Jugend 3 (7), 1934–35, s. 2. Originál zněl: *Den einzig möglichen Grundsatz des Zusammenlebens der beiden kulturell so hoch stehenden Völker in den Sudetenländern hat bereits Bolzano im Anfang der nationalen Bewegung um 1810, bzw. 1816 aufgezeichnet. Es ist der Wetteifer, die gute Eigenart jedes der beiden Völker zum Wohle der gemeinsamen Heimat bzw. des neuen Staates auszuwirken. Die Eigenart der beiden Völker darf deswegen weder verwischt, noch Anreiz zur Vernichtung oder zum Hass des Andersartigen werden.* Podobně také Die geistige Grundlage des deutsch-tschechischen Ausgleiches vom katholischen Standpunkt aus. Stimmen der Jugend 2 (6), 1933–1934, s. 77–78.

zemích. V roce 1934 z toho vyvodil, že „naši Němci mohou docela dobře zpívat naši národní hymnu Kde domov můj?, neboť vystihuje i jejich cítění k této zemi, která je jim domovem“.²⁸⁷

Ohlas těchto Bolzanem inspirovaných myšlenek, které lze s jistou nadsázkou chápat jako návod k překonání všudypřítomné ideologie „národnostního boje“ (*Volkstumskampf*), se projevil také v koncepci Winterových historických prací. Největší prostor dostaly v jeho nejvýznamnější knize třicátých let s dobově velmi poplatným titulem Tisíc let duchovního zápasu v sudetském prostoru (*Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*). Název mohl upomínat na protičeskoslovenský pamflet Češi: 1000 let německo-českého boje (*Die Tschechen. 1000 Jahre deutsch-tschechischer Kampf*) známého představitele nacionálních socialistů z Čech Rudolfa Junga, ale tím podobnost obou publikací končila.²⁸⁸ Podtitul hovořil o „náboženském zápolení dvou národů“. Slovo *Ringgen*, které překládám jako „zápolení“, neznamenal národovecký boj mezi Čechy a Němci, žádný *Volkstumskampf* o národní existenci, nýbrž *Geisteskampf*, duchovní zápas o pravou křesťanskou víru, na němž se podílejí oba národy – konstruované jako nijak se ve své národní podstatě neproměňující (a tudíž zcela ahistorické) subjekty dějin českých zemí – Češi a Němci, během společného setkávání se (*Begegnung*) a „úsilí o společný život“ (*Ringgen um Zusammenleben*). „Česká kotlina“ a její „předsíň Morava“, jež Winter pojímal dohromady jako jednotný „sudetský prostor“,²⁸⁹ byly v jeho podání od samého počátku svých dějin jedinečným územím na hranici národů a kultur. Winter je definoval jako geografickou oblast na „večné hranici se všemi výhodami i nevýhodami“ vyplývajícími z faktu kulturního setkávání a střetávání.²⁹⁰ Na jiném místě napsal již v roce 1935, že díky tomuto zvláštnímu charakteru bylo možno české země řadit k „obzvláště kulturně tvůrčím“ oblastem Evropy jako byla území při ústí velkých řek Rhony

287 Výrok z Winterova referátu o duchovních předpokladech pro soužití Čechů a Němců je citován podle znění, jak jej patrně doslova zachytil MAREŠ, R.: Českoněmecké hovory v Akademické Ymce. Křesťanská revue 7, 1934, s. 290.

288 JUNG, Rudolf: Die Tschechen. 1000 Jahre deutsch-tschechischer Kampf. Berlin 1937. Kniha byla během jednoho roku od vydání ještě dvakrát publikována v doplněných a rozšířených vydáních. Číslovka v názvu byla později psána rovněž slovem.

289 Výraz *Sudetenraum* naznačoval v mnohém autorovy státoprávní a politické názory a předjímal jeho pozdější politické kroky. O tom viz kapitolu Iluze „mnichovských“ měsíců. Winter se v celém textu knihy vyhýbal tomu, aby zmínil výraz Československo (adektivum československý se objevil pouze v souvislosti s Československou církví husitskou jako *tschechoslowakische Kirche*). O roce 1918 nebyl vznikem Československa, nýbrž jen *politische Umsturz*. Nebylo tedy ani zmíněno, že onen „sudetský prostor“ v době vydání knihy patřil k Republice československé. Naopak v německé předmluvě (která se do českého vydání nedostala) stálo, že je to „prostor“, který byl *eingebettet in das deutsche Mitteleuropa*. Winter ovšem ještě nepoužil výraz *Sudetenländer*, který se pro Čechy, Moravu a Slezsko prosadil v okupačním a sudetoněmeckém národoveckém diskurzu brzy po roce 1938.

290 WINTER, Eduard: Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker. Salzburg, Leipzig 1938, s. 7.

a Rýna, kde „různé kultury na sebe narážejí a v souzvuku vydávají nový tón.“²⁹¹ Obrazně tuto myšlenku vyjadřovala i originální grafická úprava přebalu knihy z roku 1938. Kolorovaná perokresba zachycovala panorama středověké Prahy s Hradčany a Svatovítskou katedrálou, které byly umístěny do pravé horní části na přední straně přebalu knihy, a se Staroměstským náměstím a Týnským chrámem, kterým byla vyhrazena zadní část přebalu publikace. Podle autorovy poznámky v autorské tiráži měla perokresba symbolizovat osud země, kterou na přední straně navíc reprezentoval erb s českým lvem. Winter sice autorství obou kostelů jednostranně připisal genialitě a schopnostem „švábského architekta“ Petra Parléře a jeho žáků, zároveň však uvedl do poznámky, že oba gotické kostely se v následujících staletích staly zemskými chrámy obou v zemi povolených křesťanských vyznání (římskokatolického a utrakvistického) a tím získaly onen pro dějiny země mimořádný symbolický charakter: „Německé a české, husitské, protestantské a katolické tradice jsou svázány s těmito kostely a jsou výrazem jednoho osudu.“²⁹²

Myšlenka kulturního ovlivňování a přenosu, která pod vlivem Bolzanova učení získávala pro české země konkrétní etický i politický podtext, tvořila ve Winterově dějinněfilozofické koncepci důležitou dynamickou a pohánějící sílu.²⁹³ Obraz na obálce znázorňující křesťanské chrámy nebyl náhodný ještě z jednoho důvodu. Vlastním pohybem dějin náboženského myšlení nebyla podle Wintera jen dynamika mezikulturního setkávání, ale mnohem více neustálý, nikdy nekončící zápas všech obyvatel země o adekvátní vyjádření náboženského pocitu a prožitku dané doby. Tento přístup nebyl jen teoretickým nástrojem historické interpretace, nýbrž vyjadřoval rovněž podstatu autorova teologického úsilí: hledání přítomného výrazu křesťanské víry. V závěru knihy shrnul Winter tuto klíčovou myšlenku pomocí citátu moravského redemptoristy, sv. Klementa M. Hofbauera: „Evangelium je třeba kázat národům stále nově a podle jejich způsobu.“²⁹⁴ Vlastní ideou Wintero-

291 *Verschiedene Kulturen stoßen zusammen und geben im Zusammenklängen einen neuen Ton.* WINTER, Eduard: Die europäische Bedeutung der Frühhumanismus in Böhmen. Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1, 1935, s. 233. Winter každé z výše zmíněných oblastí dává označení *eine ganz besonders kulturschöpferische Landschaft*. Velmi podobně se vyjádřil v roce 1937 i v úvodu příspěvku pro sborník článků, vydaných Československou společností pro studium národnostních otázek v Praze. Viz WINTER, Eduard: Sudetští Němci v náboženských a duchovních dějinách. in: Němci v Československé republice o sobě. Praha 1937, s. 7–16.

292 *Deutsche und tschechische, hussitische, protestantische und katholische Überlieferungen verbinden sich mit diesen Kirchen und sind Ausdruck eines Schicksals.* WINTER: Tausend Jahre, s. impresum.

293 Někteří čeští recenzenti, například Zdeněk Kalista (ČČH 44, 1938, s. 561-571), si tuto Winterovu koncepci nespojovali s Bolzanem, ale viděli v ní období Palackého dějinného narativu „o pojmání a zamítání způsobů a řádů německých od Čechův“. Winter však v této souvislosti Palackého nezmiňoval. Obě koncepcie byly navíc ve svém východisku odlišné. Kde Palacký hovořil o Česích jako subjektu českých dějin, hovořil Winter o Česích a Němcích a vlastním subjektem českých dějin byly nejen oba „národy“, ale také a především české země jako domov obou národů.

294 *Das Evangelium ist den Völkern stets neu und in ihrer Art zu predigen.* WINTER: Tausend Jahre, s. 399. V českém vydání je celý důležitý poslední odstavec s citovanou větou příznačně vynechán.

vých dějin, která se nese jako červená nit celými českými dějinami (*böhmisch*), tedy byla idea náboženská. Je přitom zajímavé, že Winter svou filozofii dějin formuloval pod nepřímým dojmem sporu českých intelektuálních elit o smysl českých dějin a že svůj pokus chápal jako jistou reformulaci Masarykových myšlenek.²⁹⁵ Vycházel však ze zcela jiné a jedinečné dějinně-teologické koncepce.

Mezi historiky

Ferdinand Seibt kdysi trefně poznamenal, že Winterova kniha z roku 1938 byla jednou z mála syntéz českých dějin z pera sudetoněmeckého historika za celé období první Československé republiky.²⁹⁶ Vskutku lze připomenout pouze dva další podobné pokusy. Bretholzova zvláštní syntéza dějin Čech a Moravy z počátku vzniku republiky nabourávala svou vnitřní periodizací cíleně, ale s ohledem na mizivý ohlas odborné i široké veřejnosti zcela neúspěšně narativ zavedený v české historiografii.²⁹⁷ Druhý pokus pak nebyl dokončen. Jednalo se o studii německého slavisty Konrada Bittnera, žáka Franze Spiny. Bittner představil dějinně-filozofické schéma kyvadlového průběhu kulturního vývoje v českých zemích, v němž se německá kulturní dominace opakovaně střídala s dominancí českou. Česká literární věda tento koncept ostře odmítla pro jeho etnocentrické stanovisko.²⁹⁸ Ostatní historiografická produkce německých učenců se pohybovala po tradiční linii českoněmecké historiografie a zabývala se především dějinami Němců v českých zemích, jejich osídlením i kulturními výkony.²⁹⁹ Winterova kniha nabízela se

295 Winter z rozhovorů s protestantským teologem J. L. Hromádkou vyrozuměl, že Palackého koncepce českých náboženských dějin, v níž protestantismus byl základní dějinnou linií, je chybná. Winter problém ihned reformuloval. Nešlo opravdu o protestantismus, nýbrž o reformní katolicismus. WINTER: *Mein Leben*, s. 70. Protože ve dvacátých a třicátých letech Palackého ideu převzal a prosazoval Masaryk ve své koncepci českých dějin, lze říct, že šlo v podstatě o pokus reinterpretovat Masarykovu koncepci.

296 SEIBT, Ferdinand: *Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938*. In: BOSL, Karl – SEIBT, Ferdinand (Hrsg.): *Kultur und Gesellschaft in der ersten Tschechoslowakischen Republik*. München 1982, s. 269–287, zde s. 277.

297 BRETHOLZ, Bertold: *Geschichte Böhmens und Mährens*. Bd. 1–4. Reichenberg 1921 a 1924. K brněnskému archiváři Bertoldu Bretholzovi (1862–1936) viz řadu prací Zdeňky STOKLÁSKOVÉ, naposledy souhrnně *The Academic Career of the Historian and Archivist Bertold Bretholz. The Judaica Bohemiae* 50, 2015, s. 5–42.

298 BITTNER, Konrad: *Deutsche und Tschechen. Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes*. I. *Von den Anfängen zur hussitischen Kirchnerneuerung*. Brünn, Prag, Leipzig 1936. Odmítnutí pro její etnocentrická a částečně i rasistická východiska přišlo především ze strany literárních vědců kolem časopisu *Slovo a Slovesnost* (R. Jakobson, F. Wollman) nebo od Arne Nováka v ČČH.

299 Zde viz např. BEER, Karl: *Geschichte Böhmens mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Reichenberg 1921, velký sborník PIRCHEN – WEIZSÄCKER – ZATSCHEK (eds.): *Das Sudetendeutschum a dvě pozapomenuté, populární publikace brémského pedagoga a archiváře původem z Čech Alfreda SCHIMDMAYERA: Geschichte der Sudetendeutschen. Ein Volksbuch*. Karls-

svým – s nadsázkou řečeno – „neobolzanismem“ zcela odlišný narativ. Stejně jako některé další Winterovy práce byla ale i ona podnícena horlivým studiem souvisejícím s historickými přednáškami na Teologické a od počátku roku 1935 také Filozofické fakultě. Kromě řádné profesury církevních dějin na Teologické fakultě to byla především soukromá docentura a pětiletý učební úvazek pro náboženskou filozofii a její dějiny na Filozofické fakultě, které mu naplno otevřely cestu mezi univerzitní historiky.

Od letního semestru 1935 se tedy Winter ve dvouhodinové přednášce věnoval dějinám myšlení v českých zemích. Postupoval chronologicky od počátku středověku do 19. století a právě z těchto přednášek vyrostla jeho velká syntéza z roku 1938.³⁰⁰ Přednáška sice nebyla přiřazena k historickým, ale k filozofickým přednáškám, ale to pro Winterovo postavení historika dějin náboženského myšlení nebylo důležité. Naopak právě plodné propojení filozofického a historického přístupu bylo to, co zaujalo profesorské kolegium Filozofické fakulty, když rozhodovalo o udělení soukromé docentury.³⁰¹

Winter předložil jako svou habilitační práci obě monografie o Bolzanovi. Z historického hlediska je posuzoval Wilhelm Wostry. Jejich filozofickou hodnotu zhodnotil filozof Oskar Kraus.³⁰² Oba profesoři předložené publikace již dobře znali z dřívější doby. Kraus se do Winterových studií o Bolzanovi se zájem začel půl

bad-Drahowitz, Leipzig 1936 a *Der Weg der Sudetendeutschen. Ein Volksbuch*. Karlsbad-Drahowitz, Leipzig 1938.

300 Jednalo se o přednášku *Geschichte des religiösen Denkens in Böhmen*. V letním semestru neměla uvedena zprášení, o kterém období bylo pojednáváno (ale šlo bezpochyby o starší středověk). V zimním semestru 1935/1936 hovořil o křesťanském raném humanismu, v letním semestru 1936 o Husovi a husitismu, v zimním semestru 1936/1937 o reformaci a protireformaci, v letním semestru 1937 o baroku, v zimním semestru 1937/1938 o osvětenství. V době, kdy kniha byla dokončena, již přednášel o „náboženském vývoji sudetských Němců v 19. století“. Názvy pozdějších přednášek se nacionalizovaly. V zimním semestru, kvůli politickým událostem značně zkráceném ohlásil přednášku pod názvem *Němečtí bojovníci o boha. Středověk (Deutsche Kämpfer um Gott. Mittelalter)*. Viz AUK, *Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag* z let 1935-1939.

301 Kolegium se skládalo z historika Wilhelma Wostryho, literárního vědce Herberta Cysarze a ze tří zástupců filozofických věd, filozofa Oskara Krause, psychologa Johanna Lindworskyho a teoretika pedagogiky Ernesta Otty. AUK, *Osobní spis E. Wintera*, udělení *venia legendi* na Filozofické fakultě 8. 10. 1934. Návrh na udělení *venia legendi* byl předložen již zřejmě v prosinci 1933, kdy byla zvolena profesorská komise. Komise zasedala 11. března 1934. Viz tamtéž: *Bericht der Kommission für die Erteilung der Venia legendi an den ao. Professor der theologischen Fakultät Dr. theolog. E. Winter*. Posouzení za filozofii podával O. Kraus, za historii W. Wostry. Viz také edici habilitačních materiálů v článku OBERFOLER: *Aus dem Prager Milieu*, s. 120–127.

302 Oskar Kraus (1872–1942) byl v letech 1916–1938 profesorem filozofie na Německé univerzitě v Praze, společně s Alfredem Kastilem byl zakládajícím členem pražské Společnosti Franze Brentana. Po nacistické okupaci Prahy byl v roce 1939 zatčen a na šest týdnů umístěn do koncentračního tábora, po propuštění se mu podařilo emigrovat do Velké Británie, zemřel v Oxfordu. HOLZ, Friedbert: Kraus, Oskar. In: *Neue Deutsche Biographie* 12, 1979, s. 696–698 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd116388773.html> (cit. 11. 11. 2016) a biografické heslo na stránkách <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/kraus.html> (cit. 11. 11. 2016).

roku před tím, než Winter podal žádost o udělení soukromé profesury na Filozofické fakultě. V červnu 1933 dokonce zaslal autor Krausovi obě knihy s prosbou, zda by je mohl předat kanceláři prezidenta Masaryka, se kterým se Kraus osobně znal z pozice předsedy Brentanovy společnosti.³⁰³ Habilitační posudky vyzdvihovaly vysokou kvalitu předložených publikací i ostatních žadatelových studií, mezi nimi si zvláště cenily i druhé knihy o Güntherovi. Podle Krause stál autor sice pevně na půdě scholastické filozofie, což zřejmě vyvolávalo obavu, že by mohl být pro Filozofickou fakultu příliš dogmaticky zaujatý, mimořádně silně prý ale bylo jeho úsilí o objektivitu a spravedlivé posouzení v kontextu dobového myšlení. Komise profesorů se shodla, že jeho scholastické ukotvení nebude problémem, protože Winterovy přednášky nebudou usilovat o řešení filozofických problémů, nýbrž budou sledovat duchovní vývoj. „Spíše je komise toho přesvědčení, že s přijetím Wintera fakulta získá vynikající sílu [...],“ uzavřela komise. Společně s návrhem na jmenování soukromým docentem pak komise zažádala o odpuštění povinnosti předložit doklad o složení filozofického doktorátu, složit habilitační kolokvium a přednést předepsanou habilitační přednášku.³⁰⁴

Winter přišel na Filozofickou fakultu v letech, kdy ve filozofických oborech docházelo ke generační obměně. V roce 1934 bylo po několika letech vakance znovu obsazeno místo druhého filozofického ordináře po zemřelém koryfejovi brentanovské školy Christianu Ehrenfelsovi. Jmenován byl filozof, teoretik kultury a estetik Emil Utitz, dřívější profesor na univerzitě v Halle, který byl nucen kvůli svému původu utéct z Hitlerova Německa. Atmosféra na Německé univerzitě v průběhu třicátých let, stále více přidušovaná nacifikujícím se sudetoněmeckým národovectvím, se mu ale mnoho nebude zamlouvat a Utitz bude vytlačen mimo důležité dění na fakultě. Po pěti letech bude muset i odtud nedobrovolně odejít a jeho konečnou zastávkou za války bude Terezín.³⁰⁵ Brzy po svém příchodu do Prahy, v době, kdy ještě nikdo netušil, jak neblahou cestou se budou středoevropské dějiny ubírat, však rozvinul pozoruhodnou činnost. Založil společně s českými filozofy Janem Blahoslavem Kozákem a Janem Patočkou Pražský filozofický kroužek k rozvoji Husserlovy fenomenologické filozofie, na němž se budou podílet také další v Praze působící němečtí filozofové Oskar Kraus a Husserlův žák, soukromý docent Ludwig Landgrebe.³⁰⁶ Skupina se zabývala nejen rozvíjením fenomenologie,

303 OBERKOFER: Aus dem Prager Milieu, s. 117. Oberkofler cituje ze vzájemné korespondence Wintera s Krausem z května 1933, uchované v blíže nespecifikované sbírce „Bolzano-Post“.

304 AUK, Osobní spis E. Wintera, zpráva profesorské komise o udělení *venia legendi* E. Winterovi na Filozofické fakultě z 12. 3. 1934.

305 ZUMR, Josef: Emil Utitz (1883–1956). Ästhetiker. Für den humanistischen Sinn der Kultur. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ: Prager Professoren, s. 237–248.

306 Kapitoly z dějin české filozofie 20. století. Brno 1992, s. 94–95. Zatímco Patočka byl českým sekretářem Kroužku, Landgrebe byl jeho německým sekretářem. Landgrebe v Praze na Německé univerzitě přednášel fenomenologii jako soukromý docent od podzimu 1936.

již v roce 1935 významně podpořily Husserlovy pozdní pražské přednášky, ale také Brentanovými a Bolzanovými myšlenkovými východisky. Ač se Winter s mnohými jmenovanými filozofy osobně také znal a stal se členem, a dokonce i pokladníkem Brentanovy společnosti,³⁰⁷ nezdá se, že by s pražskou fenomenologickou skupinou navázal jiné než jen letmé a pouze osobní kontakty. Jeho vlastní „duchovědnou“ metodu Husserlova fenomenologie úplně minula.

Naproti tomu se rychle zabydloval především díky Wilhelmu Wostrymu v prostředí historické vědy. Jak bezpečně ukázala důkladná studia Petra Koláře a Oty Konráda, koncem dvacátých let došlo v personálním obsazení historických oborů na Německé univerzitě v Praze k významnému omlazení a proměnila se také struktura oborů. V letech 1926–1930 odešel do důchodu profesor rakouských dějin Samuel Steinherz, zemřel profesor nových dějin Ottokar Weber, na Vídeňskou univerzitu odešel profesor pomocných věd historických a dějin obecného středověku Hans Hirsch a jako poslední v roce 1930 přijal povolání v Giesenu také medievalista Theodor Mayer. Po Hirschově odchodu byla Wostryho mimořádná profesura pro československé dějiny přeměněna na řádnou a v důsledku dalších změn se Wostry stal rovněž vedoucím historického semináře.³⁰⁸ Steinherzovu profesuru rakouských dějin, neodpovídající již svým zaměřením novým poměrům po rozpadu rakousko-uherské monarchie, nahradily východoevropské dějiny mimořádného profesora Josefa Pfitznera, Hirschova pražského žáka, jehož řádnou profesuru v roce 1935 doplnilo navíc pověření ke specializaci na hospodářské dějiny a dějiny osídlení.³⁰⁹ Pfitzner se v roce 1930 stal rovněž vedoucím nově zřízeného východoevropského semináře.³¹⁰ Hirschovu profesuru pomocných věd historických převzal nejprve jako suplent a od roku 1929 jako mimořádný profesor (od roku 1934 řádný) jeho

307 Brentanova společnost (známá pod německým začíním *Brentano-Gesellschaft*) vznikla v Praze kolem filozofů Německé univerzity v roce 1931 jako spolek s cílem rozvíjet myšlenky filozofa Franze Brentana a pečovat o jeho vědeckou pozůstalost, kterou společností věnoval filozofův syn Giovanni Brentano. V čele společnosti stál po celá třicátá léta O. Kraus, ve vedení byli také profesor filozofie v Praze a Innsbrucku Alfred Kastil, Georg Katkov a zapojen byl také Dr. Říha z Kanceláře prezidenta republiky, neboť Masaryk věnoval společnosti z jubilejního fondu 2 miliony Kč. Společnost vydala několik spisů. Členem společnosti byl rovněž E. Utitz. Činnost společnosti zabrzdlily politické události roku 1939. V roce 1940 byla nacistickým režimem od základů přetransformována a v podstatě přestala v původní podobě existovat. Původní výbor byl rozmetán, společnost řídilo nové vedení v čele s tehdejšími rektorem. Společnost se od května 1940 podle nových stanov nazývala Die Brentanogesellschaft. Ortsverein der Deutschen Philosophischen Gesellschaft, „spolkovým vůdcem“ se stal děkan Ernst Otto a jejím cílem bylo napříště vedle zkoumání a zveřejňování Brentanova díla *im besonderen die Pflege und Förderung artdeutscher Philosophie*. Viz BAYEROVÁ, Marie: Brentanova společnost v Praze. Filosofický časopis 38, 1990, s. 859–863.

308 AKU, Osobní spis W. Wostryho, Weber a Steinherz Ministerstvu školství a národní osvěty 15. 1. 1927. Spolu s Wostryho profesurou byl na řádného profesora povýšen také T. Mayer.

309 AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, Historický seminář – Katedra východoevropských dějin (1928–1940), návrh zprávy komise z 16. března 1928; AUK, FF NU, Osobní dotazník J. Pfitznera.

310 AUK, FF NU, Historický seminář – Katedra východoevropských dějin, Ministerstvo školství a národní osvěty Děkanátu Filozofické fakulty 2. 6. 1930.

vídeňský žák Heinz Zatschek, který po Mayerově odchodu převzal také vedení seminárních cvičení a část obecných dějin středověku.³¹¹ Druhá medievistická profesura po Mayerovi byla nejprve zamýšlena na inovativní specializaci správně-ústavních a hospodářských dějin středověku (*Wirtschafts- und Verfassungsgeschichte*), ale z toho nakonec sešlo. V roce 1933 se podařilo prosadit v původním návrhu až na třetím místě psaného pražského archiváře, soukromého docenta a znalce doby Karla IV. Gustava Pirchana, jehož katedra byla vymezena na tradiční středověké dějiny.³¹² Úsilí o inovaci se nakonec odrazilo v doplnění Pfitznerovy profesury v roce 1935. Profesuru nových dějin po Ottakaru Weberovi pak jako mimořádný profesor po dlouhých osmi letech vakance převzal v roce 1935 dosavadní docent obecných dějin novověku Anton Ernstberger. Ernstberger se sice v doktorské práci pod vedením Theodora Mayera věnoval tématu z hospodářským dějinám 17. století, avšak ve třicátých letech se přiklonil spíše k tradičním tématům z dějin politiky a mezinárodních vztahů. Jeho metodologický přístup tak měl charakter tradičního německého historismu, podpořeného důkladným studiem archivních pramenů, a blížil se tak nejvíce způsobu práce druhého z jeho učitelů, Wilhelma Wostryho.³¹³ Wostry byl od poloviny dvacátých let aktivně zapojen do diskuzí a činnosti lipské instituce Stiftung für Volks- und Kulturbodenforschung. V Lipsku probíhala interdisciplinární setkání německých historiků, lingvistů a geografů, jež pomohla novému paradigmatu německé historiografie (*Volksgeschichte*), strukturujícímu výzkum nikoliv kolem pojmu státu, ale kolem pojmu „lidu/národa“ (*Volk*).³¹⁴ Wostry vše pozorně sledoval a podporoval mladší kolegy i své žáky v rozvoji této metodologické inovace,³¹⁵ ale jeho vlastní práce se metodologickou proměnou, jež hojně využívala hromadných sociologických dat, nenechaly příliš ovlivnit.³¹⁶ Hlavními protagonisty tohoto směru byli mezi univerzitními profesory od poloviny třicátých let na Právnické fakultě

311 AUK, Osobní spis Heinz Zatscheka, jmenovací dopis mimořádným profesorem pomocných věd historických z 25. května 1929 a jmenovací dopis řádným profesorem pomocných věd historických a obecných dějin středověku z 19. září 1939.

312 AUK, Osobní spis Gustava Pirchana, návrh na obsazení Katedry středověkých dějin po T. Mayerovi z prosince 1930 a jmenovací ministerský dopis z 21. 3. 1933.

313 Osobní spis A. Ernstbergera se v AUK nenachází, podobně jako tam není ani osobní spis O. Webera. Okolnosti této profesury novodobých dějin jsou proto dosud spíše neznámé. Ernstbergerova disertace se věnovala hospodářské rovině Valdštejnova panství a byla vydána tiskem pod názvem Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland. Reichenberg 1939. Wostry v roce 1944 uvedl, že jeho vzájemný vztah s Ernstbergerem během let přerostl v přátelství. Viz WOSTRY, Wilhelm: Anton Ernstberger. Zu seinem fünfzigsten Geburtstag, Böhmen und Mähren 5, 1944, s. 260–281.

314 K instituci viz FAHLBUSCH, Michael: „Wo der Deutsche... ist, ist Deutschland.“ Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933. Bochum 1994. Vedle Wostryho dojížděli do Lipska také E. Schwarz, H. Hirsch, T. Meyer a J. Pfitzner.

315 Mezi žáky míním především Rudolfa SCHREIBERA, stov. jeho text Zur Methode der Volksgeschichte im Grenzland. Erfahrungen aus dem böhmischen Raum. Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung 3, 1939, s. 359–380.

316 Viz hodnocení jeho prací před rokem 1939 (Hruza texty sleduje hlavně ve vztahu k česko-němec-

působící Wilhelm Weizsäcker³¹⁷ a z Filozofické fakulty především Josef Pfitzner a Heinz Zatschek.³¹⁸

Winterovy přednášky z dějin náboženského myšlení tak rozšiřovaly nabídku filozofických, ale především historických oborů na Filozofické fakultě a doplňovaly je o historiografický směr, který dosud chyběl při tradičním zaměření na dějiny politické a nově také na dějiny hospodářské, dějiny osídlení a dějiny správní. Od kulturněhistorických monografií o Kindermannovi, Güntherovi a Bolzanovi byl Winter v kruhu sudetoněmeckých historiků brán vážně. Z osobního hlediska měl nejbliže k Wilhelmu Wostrymu, který byl autoritou všeobecně uznávanou v české i německé odborné veřejnosti. Shodoval se s ním nejen v heuristickém přístupu, když stejně jako Wostry soustavně recipoval vedle německé historiografické produkce také výsledky české dějepisné práce, ale i ve víře, že je nezbytné vzájemně a cíleně poznávat dějiny nejen „svého“ německého národa a jeho sudetoněmecké části, ale i národa českého.³¹⁹ Souzněl se starším váženým kolegou rovněž v názorech o předpokladu a možnosti česko-německého soužití, jak je Wostry vyjadřoval v historických studiích na stránkách nového časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*.³²⁰ Sebevědomé německonacionální stanovisko tady doplňoval respekt vůči českému národu. Byl to přístup upomínající na pojetí nacionalismu Josefa Pekaře, který se řídil tím, že pravý nacionalismus neplodí mezinárodní nenávisť, ale respekt vůči jinému etniku a jeho uznání. Odtud vyplývalo i Wostryho přesvědčení o možnosti společného soužití, které až do roku 1938 doplňoval kritický, ale loajální vztah k Československu. Wostry počátkem roku 1935 navrhl a svým vlivem prosadil, aby byl Winter zvolen členem Německé společnosti pro vědu a umění v Československu na uprázdněném místě pro církevní dějiny po A. Naeglovi.³²¹ O rok později se stal členem její historické komise a také komise

kému problému a loajalitu k československému státu, ale všimá si i metodologické stránky) HRUZA: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker, s. 332–337.

317 Tamtéž, s. 310.

318 ZATSCHEK, HEINZ: *Das Volksbewußtsein. Sein Werden im Spiegel der Geschichtsschreibung*. Brünn 1936. K hodnocení Zatschekovy publikace viz HRUZA: Heinz Zatschek, s. 741–742, který cituje i recenzi E. Lemberga, jenž knihu oceňoval jako první prameny podloženou studii o národním (*völkisch*) vědomí ve středověku, na niž bude navazovat další bádání. Nejsm si jen úplně jist, zda Hruzova poznámka k této recenzi, že Lemberg *schrieb im Sinn eines „Volkstumskampfes“*, není trochu zavádějící a při zařazení přímo za citaci názoru z *Völkische Beobachter* nevytváří poněkud pokřivený obraz recenzenta. Citované věty z recenze odpovídají spíše Lembergově (a také Winterově) představě o nacionální podstatě současného světového řádu.

319 WOSTRY, WILHELM: *Vom Studium der Geschichte*. Brünn 1936. Viz i s českým překladem dotyčné pasáže KONRÁD: *Dějepisectví*, s. 115.

320 Viz HRUZA: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker, s. 332–337 a KONRÁD: *Dějepisectví*, s. 115–116, který zdůrazňuje Wostryho víru pořádající sílu hegemonie Německa ve střední Evropě.

321 AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, k. 57, E. Winter – Volba řádným členem filozoficko-historické třídy, Návrh z 17. 3. 1935 a záznam o volbě z 27. 3. 1935. Korespondenčním členem Královské české společnosti nauk se stal díky bádání o Bolzanovi v roce 1937.

pro vydávání dalších svazků *Sudetendeutsche Lebensbilder*.³²² Počátkem března 1938 to byl právě Winter, který navrhl, aby historická komise zřídila subkomisi nebo pracoviště, jež by se s ohledem na 600. výročí pražské univerzity v roce 1948 zabývalo přípravou nejstarších dějin univerzity do vydání Kutnohorského dekretu. Na základě Weizsäckerova pozměňujícího návrhu byl pak zamýšlený projekt rozšířen na celkové zpracování dějin univerzity až do současnosti a členy historické komise jednoznačně přijat.³²³ Winter se ve třicátých letech několikrát úspěšně pokusil pro své studenty získat podporu na zahraniční studijní cesty u NOFG. Tato přední německá organizace s rozhodujícím vlivem na politiku historie v Německu a sousedních státech ho vedla jako jednoho z historiků, na které je možné se v případě potřeby informací z Československa obrátit. Tak Winter například zaslal do Berlína Vojtíškovu práci o pražské univerzitě, aby autoři údajně „nezávislého“ spisu o Karlově univerzitě, který měl zpochybnit nárok pouze české univerzity v Praze na jméno, tradici a symboly nejstarší středoevropské univerzity, znali dobře českou nacionální argumentaci. Ale zdá se, že jeho vazba na tuto berlínskou instituci byla daná pozicí žadatele o podporu studentů a jako taková byla „vědecko-politicky“ proti jiným sudetoněmeckým vědcům poměrně slabá. Nedala se ani zdaleka srovnat s pozicí Gierachovou, Oberdorfferovou a nakonec ani Weizsäckerovou.³²⁴ I kdyby Winter nesdílel určité národněpolitické názory ve shodě s Henleinovým hnutím, bylo by spíše překvapivé, kdyby i jeho nezasáhla cílená nacionální instrumentalizace dějepisectví Sudetoněmeckou stranou. I on si podle denního tisku osobně vyslechl Henleinovu kulturní přednášku³²⁵ a podílel se vlastním textem o období baroka a osvícenství na sborníku k 75. výročí Spolku pro dějiny Němců v Čechách o historickém vývoji „sudetoněmectví“.³²⁶ Avšak pouze jeho a Wostryho

322 Tamtéž, Grosser Winterovi 22. 5. 1936.

323 Byla vytvořena subkomise, jejímiž členy se stali Wostry, Zatschek (jako děkan) a Winter (jako podněcovatel), kteří měli do příštího zasedání Historické komise rozpracovat směrnice projektu. Tato subkomise měla být potom rozšířena o další členy do pracoviště (*Arbeitsgemeinschaft*) pověřeného realizací projektu. Protože další protokoly zasedání historické komise již chybí, není jasné, jak daleko až projekt pokročil. AAV ČR, Německá společnost vědy a umění v Československu, Historická komise – protokoly, protokol zasedání z 2. března 1938. To tedy byly počátky projektu, který našel své pokračování během okupace, kdy bylo v roce 1942 či počátkem roku 1943 skutečně vytvořeno ono v roce 1938 požadované pracoviště v podobě výboru pro vydání dějin univerzity v Praze pod vedením Wostryho. Členy byli Zatschek, Wostry, Winter, Ernstberger, Pfitzner, Weizsäcker a K. M. Swoboda a kooptování byli ještě M. Watzka z Lékařské fakulty, J. Bergel, A. Blaschka a G. Pirchan. Blíže viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 14–15.

324 V roce 1935 a 1936 zajišťoval Winter přes tuto instituci podporu pro badatelské cesty pro studenty z Teologické i Filozofické fakulty. V létě 1936 ji na cestu po archivech v Královci, Gdaňsku a Štětíně obdržel Rudolf Ohlbaum, který psal u W. Wostryho doktorskou práci o Johannovi Rode z Hamburгу, který působil na přelomu 14. a 15. století v Praze. BArch Berlin, R 153, sg. 1324 a 1325. Kromě toho se zdá, že Winter vyjednával později o dlouhodobější „podpoře studentů sudetoněmeckých vysokých škol“. Tamtéž, sg. 1325, Brackamann Aubinovi 28. 5. 1936.

325 Die Zeit 2, č. 47 (25. 2. 1936), s. 2.

326 Viz WINTER, Eduard: Deutsches Geistesleben in Barock und Aufklärung. In: Das Sudetendeut-

kapitolu mohl Josef Šusta v Českém časopise historickém vyzdvihnout dokonce i ve druhém vydání, upraveném po mnichovských událostech autory bez ohledu na dřívější „československou“ autocenzuru, jako vědecky hodnotný, nestranný a politikou nedotčený příspěvek k dějinám českých zemí. Na rozdíl od ostatních historiků jeho generace, kterou bychom mohli označit adjektivem sudetoněmecká a také národovecká, ale byl Winterův biografický profil mnohem složitější a sociální sítě, v nichž se angažoval, mnohem širší a propletenější.

Úkol a metoda církevních dějin

Církevní historiografie, zvláště když je provozována na katolických teologických fakultách, se musí vyrovnávat s katolickým dogmatem. Platnost této skutečnosti potvrzují i dnes vydávané úvody do studia církevních dějin. Teologovi nejde, i když se zabývá dějinami, ani tak o sociálněhistorickou, kulturněhistorickou, antropologickou nebo politickou stránku náboženství v minulosti. Jeho úkolem je zabývat se univerzální naukou o bohu, a dějiny jsou mu nakonec především dějinami církve jako živoucí uskutečňovatelky evangelia.³²⁷ Winterův předchůdce na Teologické fakultě August Naegle řešil tento vážný metodologický problém církevní historiografie odkazem na kritickou historickou metodu a zjištění „pozitivních fakt“ přibližně v rámci vědeckého pole, definovaného Bernheimovým metodologickým kompendiem. Úporná, ač upřímná snaha o zjištění pozitivních „fakt“, toho, „co se stalo“, byla v jeho díle nepřehlédnutelná a řadila Naegleho k historikům pozitivistům, pohybujícím se ve zjednodušeném paradigmatu německého historismu. Nedostatek obecnějšího dějinně-filozofického ukotvení byl u těchto historiků často suplován civilizačním a etnocentrickým étosem. Naeglovy úvahy o cíli a metodě církevních dějin najdeme kromě úvodu k prvnímu svazku Církevních dějin Čech (*Kirchengeschichte Böhmens*) i v obou rektorských inauguračních přednáškách. Vystihovaly jeho vědecké krédo tak dokonale, že je opakoval v roce 1918 i 1929 bez jediné úpravy: „Metoda, kterou církevní historik [...] používá, není žádná jiná než metoda moderní historické vědy vůbec.“³²⁸ Je třeba připomenout, že to, co se dnes jeví jako samozřejmé a nedostačující, bylo při Naeglově příchodu počátkem

schtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte, Hrsg. v. G. PIRCHAN, W. WEIZSÄCKER, H. ZATSCHKE. Brünn 1937, s. 371–416. (2. jednosvazkové vydání z roku 1939, s. 391–436.)

327 Viz např. HANUŠ, Jiří: Pozvání ke studiu církevních dějin. Brno 1999.

328 NAEGLE, August: An Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Karl-Fedinand-Universität in Prag für das Studienjahr 1918/1919. Prag, s. 39. Vlastní způsob Naegleho práce připomínal pracovní přístup jeho největšího českého kritika Václava Novotného, který Naeglemu stejně jako ostatní čeští historikové vytýkal nacionální předpojatost. Novotný (viz ČMM 41/42, 1917/1918, s. 311–336) skládal německému kolegovi svým způsobem hold, když o jeho práci napsal, že „zde mnoho píle a námahy bylo vyplýváno zbytečně“ (s. 331). Z vlastní autopsie nejlépe věděl, kolik vytrvalého úsilí a unavující přesnosti vyžaduje důkladná kritika pramenů prováděná ve jménu získání pozitivních fakt.

20. století metodologickým standardem a základním kritériem vědeckosti.³²⁹ Jinak byla Naeglova představa o církevněhistorickém zkoumání veskrze tradiční a pozitivisticky naivní. Předmětem církevní historie byla minulost katolické církve a tudíž křesťanství vůbec „ve svých konkrétních formách a vnitřních a vnějších souvislostech“, protože o centrální roli katolicismu v obecné historii křesťanství Naegle nepochyboval. Cílem kritické práce s prameny měla prý být „jedině a výhradně úplná pravda“ a Naegle se ve vši vážnosti domníval, že se mu skrze kritickou metodu z pramenů vyjeví „co možná nejpřesnější obraz objektivní reality církevní minulosti ve své celistvosti i jednotlivých jevech“.³³⁰ Prvotním předpokladem objektivní církevního historika byla „církevní“ a „nacionální“ nepředpojatost. „Církevní“ nepředpojatost se mu jevila jako neproblematická a více se jí nevěnoval. Avšak zdá se, že bral za samozřejmé, že „historická pravda“ pramenných fakt mu nebude zamlžovat základní teologické pravdy katolické dogmatiky. Otázky, které si kladl, ani nebyly z hlediska katolické církve nijak kontroverzní. Pokud se přece dostal k řešení problémů, které se přímo dotýkaly sporných fenoménů církevních dějin (např. husitství), přikláněl se bez pochybností k závěrům, jež byly konformní se stanoviskem katolické církve.³³¹ Mnohem častěji hovořil o nestrannosti nacionální. Požadoval právě ji při studiu českých dějin za naléhavě potřebnou, neboť citlivě vnímal, jak neblaze probíhající česko-německé národnostní soupeření ovlivňuje výkladová schémata zemské historie. S kritikou o nedostatku nestrannosti se ale zásadně neobracel do řad „svého“ německého dějepisce, ale vystupoval vždy vůči konkurenčnímu českému dějepisce.³³² To mu pak oplácelo stejnou mincí.³³³

Před Winterem tak stály dvě velké výzvy. První výzva byla v pravém slova smyslu církevněhistorická. Jako církevní historik a současně katolický kněz se jí nemohl vyhnout, pokud chtěl dostát požadavkům kritické historie a odmítal jen apologeticky dokreslovat jinou, mimovědeckou autoritou předem dané církevnědogmatické stanovisko. Tato výzva zasahovala do metahistorického rámce a úzce souvisela s Winterovým pojetím církve a chápáním jejího úkolu.

Věnujme se však nejprve výzvě druhé, výzvě obecně metodologické. Jak uchopit náboženský vývoj v českých zemích v plné dynamice, aniž by šlo o prosté zjišťování a evidování podrobných pozitivních fakt všeho, co se týkalo církevního

329 Na Teologické fakultě to muselo po čtyřicetiletém působení Josefa Schindlera s jeho apologetickými životopisy svatých znít naprosto převratně a pokrokově.

330 NAEGLE: An Stelle, s. 39.

331 Stačí srovnat závěr přednášky o Husovi, jež je vyznáním nezdolnosti katolicismu.

332 To velmi přilehavě komentoval opět Václav Novotný v ČČH 25, 1919, s. 359–360 nad inaugurační přednáškou o sv. Václavovi: „Naegle sice co chvíli se obrací proti tendenčnosti a národnímu zaujetí českých historiků – nezdítko ne zcela neprávem – ale sám nedovede psátí bez tendence a bez předpojatosti. Věřím, že neměl toho úmyslu, ale patří již k dědičným vlastnostem mentality členů jeho národa, již bezděky podléhají, že sami nepozorují, jak činí totéž, co vytýkají jiným.“

333 Viz jsemu věnovaný krátký nekrolog v ČČH 39, 1933, s. 211–212.

vývoje? Nejprve je nutno říct, že Winter na rozdíl od Naegleho nebyl analytik, ale syntetik. Přicházel k historii od křesťanské filozofie a je jen přirozené, že církevní dějiny v jeho pojmání nebyly dějinami politické správní, hospodářské nebo kulturní činnosti katolické církve, ale pohybem náboženské filozofie, obecněji pohybem náboženského myšlení a představ. V prosinci 1932 si tento svůj přístup v deníkovém záznamu nazval pracovně jako *Religion als Geistesgeschichte*.³³⁴

V té době používal Winter výraz *Geistesgeschichte* nejčastěji jako heslo k pojmenování svého přednáškového cyklu o vývoji náboženského myšlení v českých zemích. Cyklus byl ve své nejpůvodnější podobě rozvržen snad již někdy koncem dvacátých let. Dochovaný rukopis osnovy přednášek není souvislým textem, ale z rozvrhu úvodní přednášky si lze udělat představu, co si s pojmem *Geistesgeschichte* Winter spojoval.³³⁵ Místy je text obtížně srozumitelný, ale není potřeba ho sledovat v celém rozsahu. Všechny podstatné informace se nacházejí na počátku. Najdeme tady odkazy k pojmům *Erklären* a *Verstehen*, definujícím podstatu historického poznání prostřednictvím porozumění proti vysvětlení; odkazy mířící k vymezení principů a pojmů *Geistesgeschichte: Geschichte des Geistes, Geist der Zeit, Geist des Volkes, Beherrschende Idee der Zeit* [,] *wie entstanden* [,] *wie abgelöst*³³⁶; následoval odkaz k Wilhelmu Diltheyovi, u jehož příjmení stojí *Meister* a heslovité odkazy k jeho dílu (*Geschichte des deutschen Geistes, Friedrich der Grosse, Schleiermacher*), zdá se však, že nikoliv k dílu teoretickému; další celek odrážek odkazoval ke kritickému vymezení „duchových dějin“ v rámci historiografického vědního pole, kdy jsou *Geistesgeschichte* vnímány jako vědecká inovace proti historismu a dominanci politických dějin (*Reaktion gegen Historismus, Detailarbeiten, politische Geschichte*) s uvedenými příjmeními jeho reprezentantů Leopolda Rankeho, Heinricha Treitschkeho a ze své současnosti Heinricha Srbika. O kus dál se objevují také dvě kritické poznámky o nebezpečí, jimž mohou „duchové dějiny“ propadnout. Nejprve naznačil nebezpečí spekulativnosti, jemuž se mělo čelit studiem specifických pramenů (dopisy, deníky, díla, časopisy). Jako druhé nebezpečí jmenoval hrozbu, že vliv idejí na dějinný vývoj bude přeceněn. Tomu se měl badatel „duchových dějin“ vyhnout cílenou interdisciplinarnitou, která se projevovala v propojování výsledků duchovnědného studia s výsledky sociologického a hospodářského zkoumání.

Nahlédnutí do Winterovy historické dílny naznačuje, že jeho představa přibližně odpovídala běžné dobové představě. *Geistesgeschichte* se ve dvacátých a třicátých letech 20. století staly ve vědeckém diskurzu literárních věd a dějin umění výrazem aktuálního vědeckého trendu a snad i módy. Základní inspirace vycházela

334 WINTER: *Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses*, s. 70.

335 AHMP, Osobní fond Eduard Winter, i. č. 77, rukopis *Sudetendeutsche Geistesgeschichte*. Ručně – patrně později – připsáno: *Geplante Vorlesung an der phil. Fakultät: Geschichte des geistigen, besonders des religiösen Lebens in den Sudetenländern*.

336 Následují méně srozumitelné odkazy, které snad mají odpovědět, jak tato „vládnoucí idea“ vzniká mezi pojmy *Nation, Stamm, Landschaft*.

z myšlenek Wilhelma Diltheye. Nikdy se však „duchové dějiny“ neetablovaly jako jednotný vědecký obor a v různých odvětvích humanitních věd získávaly různé podoby.³³⁷ V literárních vědách se pojem začal prosazovat v prvním desetiletí 20. století a v meziválečném Československu našel v osobě germanisty Herberta Cysarze také na Německé univerzitě v Praze významného představitele.³³⁸ V českém vědeckém prostředí se stal populárním – patrně i díky osobním vazbám autora k vlivné Gollově škole – soubor studií historika umění Maxe Dvořáka. Vyšel v Laichterově nakladatelství v roce 1936 pod titulem *Umění jako projev ducha*, a tím ještě sugestivněji zdůrazňoval to, co o dvanáct let dříve ve svém názvu *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte* razil sborník jiných Dvořákových posmrtně vydaných studií.³³⁹ Dvořákovu dílo získalo punc metodologické inovace a v tom bylo přitažlivé. Z tohoto úhlu pohledu není až tak podstatné, že současné bádání dospělo k závěru, že ani pozdní Dvořák se přes řadu svých vyjádření nevzdal ve vlastní metodě typického formalistního přístupu.³⁴⁰ Jeho kunsthistorická metoda vrcholného období byla v meziválečné době prezentována jako odklon od studia vývoje uměleckých forem a stylu a jako příklon k pojímání umění jako specifického výrazu „idejí, ovládajících lidstvo“. Dějiny umění v této podobě byly – jak se vyjádřil v roce 1920 – stejně jako dějiny „náboženství, filozofie a básnictví“ jen „dílem všeobecných duchových dějin“.³⁴¹ Dobové interpretace jeho posledních studií zdůrazňovaly tento inovační aspekt a působily v tomto smyslu na širokou laickou i odbornou veřejnost. Dvořák se ostatně opravdu několikrát vyjádřil, že mu jde o interpretaci umění v širším kontextu jednotného proudu myšlenkového a tvůrčího potenciálu lidské společnosti. Umění se na tomto „proudu“ významně podílí, ale zároveň jím je zpětně

337 V následujícím výkladu mi nejde o ucelený rozbor složitého problému *Geistesgeschichte*. Kdyby tomu tak mělo být, musel bych se důkladně zabývat nejprve a především také Wilhelmem Diltheyem, jeho metodologickým přístupem a tím, co tento přístup vyvolal ve vývoji historiografie. Na to nemám prostor a v současné době ani znalosti. Zde pouze nastiňuji, jak přibližně vypadalo myšlenkové prostředí, v němž Winter přicházel se svým vlastním přístupem. Obecně k problematice odkazuji na sborník studií KÖNIG, Christoph – LÄMMERT, Eberhard (eds.): *Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910–1925*. Frankfurt am Main 1993, a přehlednou a podnětnou studii ČTVRTNÍČKA, Martina: Zdeněk Kalista a tradice německých *Geistesgeschichte*. In: STORCHOVÁ, Lucie – HORSKÝ, Jan (eds.): *Paralely, průsečky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Ústí nad Labem 2009, s. 155–188.

338 KOLK, Rainer: *Reflexionsformel und Ethikangebot*. In: KÖNIG, Christoph – LÄMMERT, Eberhard (eds.): *Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910–1925*. Frankfurt am Main 1993, s. 39.

339 Viz DVOŘÁK, Max: *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur Abendländischen Kunstentwicklung*. München 1924, týž: *Umění jako projev ducha*. Praha 1946.

340 AURENHAMMER, Hans: *Max Dvořák (1874–1921). Von der historischen Quellenkritik zur Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*. In: HRUZA (ed.): *Österreichische Historiker*, s. 198–199.

341 Šlo o přednášku, citovanou v DVOŘÁK: *Kunstgeschichte*, s. X: *Die Kunst besteht nicht nur in der Lösung und Entwicklung formaler Aufgaben und Probleme; sie ist auch immer in erster Linie Ausdruck der die Menschheit beherrschenden Ideen, ihre Geschichte, nicht minder als die der Religion, Philosophie oder Dichtung der allgemeinen Geistesgeschichte*. Citováno také v úvodní studii Jaromíra PEČÍRKY: *Max Dvořák. Životopis*. In: DVOŘÁK: *Umění jako projev*, s. LXXXI.

také formováno. Počínaje G. F. Hegelem se pro tento jednotný „proud“ prosadilo označení „duch“ (*Geist*). Ve zjednodušené podobě „duch doby“ (*Zeitgeist*) zdomácněl pojem „ducha“ v německém vědeckém diskurzu.³⁴² Podoba i pojem umění se podle Dvořáka proměňovaly podle aktuálního „charakteru“, jaký v dané historické epoše nabýval „duch doby“. Ale i Dvořák navazoval na Diltheovy myšlenky. V jeho pojednáních nebyl „objektivní duch“ definován hegelovsky jako manifestace objektivizovaného všeobecného sebe-si-uvědomujícího rozumu, ale jako „výraz lidského života se všemi jeho [racionálními a iracionálními] aspekty“, kde život je „množina způsobů chování konkrétních živých bytostí, navzájem spolu spjatých v rámci společenství“. Protože lidská společenství se v čase proměňují a protože „duch“ podle Diltheje „vychází ze zkušeností, vznikajících v určitých historických podmínkách“, musí být jeho podstata dějinná.³⁴³ Díky tomu a díky hermeneutické teorii rozumnění prostřednictvím znovuprožívání otevřel Dilthey historikům možnost studovat „ducha“ jako historický fenomén nejvyššího řádu.

Víme, že Winter znal některé Diltheyovy knihy. Nadšený byl i z některých studií Maxe Dvořáka³⁴⁴ a jistě četl i studie Herberta Cysarze. Obecně lze říct, že jeho přístup je podobný přístupu, který si osvojil vídeňský kunsthistorik. Dějiny náboženského myšlení koncipoval Winter jako významnou část „dějin ducha“. Na rozdíl od Zdeňka Kalisty, který se po druhé světové válce pokusil o metodologickou konceptualizaci „duchových dějin“,³⁴⁵ Winter nepřipravil větší souvislou metodologickou úvahu, v níž by se jasněji ke konceptu *Geistesgeschichte* vyjádřil. Naštěstí v roce 1935 publikoval v Literární příloze časopisu Svazu německého katolického duchovenstva krátký programový článek K úkolu a metodě církevních dějin, především těch českých (*Zur Aufgabe und Methode der Kirchengeschichte, vor allem der Böhmischen*). Zapomenutý text osvětluje metodologické, dějinně-filozofické

342 ČTVRTNÍČEK: Zdeněk Kalista, s. 159, konstatuje, že Hegelův vliv byl pro formování *Geistesgeschichte* spíše méně významný, protože pojem „ducha“ není ani nikde nikým přesně definován. Neměl by však být nejen přeceňován, ale ani podceňován. Pokud se lze spolehnout na autoritu historiků filozofie JASCHKE, Walter – ARNDT, Andreas: Německá klasická filozofie II. Od Fichta po Hegela. Praha 2016, s. 273, byl to však právě Hegel, který poprvé učinil onen myšlenkový krok a vůbec formuloval filozofický pojem ducha jako to, co „zahrnuje veškeré podoby poznání stejně jako chtění, teoretickou i praktickou, subjektivní i objektivní oblast, zahrnuje jak ‚duchovní akty‘, tak produkty těchto aktů, tedy sféry mravnosti, ale i umění, náboženství a vědy“. Teprve tento pojem, jak říkají autoři dále, se stal předpokladem pozdějšího rozvoje „duchovních věd“.

343 O vztahu mezi Hegelovým a Diltheovým „duchem“ viz THURNHER, Rainer – RÖD, Wolfgang – SCHMIDINGER, Heinrich: *Filosofie 19. a 20. století III. Filosofie života a filosofie existence*. Praha 2009, s. 164–167.

344 V roce 1935 se o Dvořákově studii o iluminátorech Jana ze Středý vyjádřil jako o *geniale Arbeit*. WINTER, Eduard: Die europäische Bedeutung des Frühhumanismus in Böhmen. *Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte* 1, 1935, s. 233.

345 KALISTA: Cesty historikova myšlení, s. 189–257. Ke Kalistově pojetí „duchových dějin“ viz kromě výše citované Čtvrtníčkovy práce také úvod editora Zdeňka BENEŠE: Zdeněk Kalista a česká rozumějící historiografie. In: KALISTA (ed.): *Cesty historikova myšlení*, s. 5–19.

i teologické pozadí Wintrových studií nejen z druhé poloviny třicátých let. Přestože v něm slovo *Geistesgeschichte* nezaznělo, Winter jen rozvíjel starší myšlenky, když hovořil o „duchových prouděch“ (*geistige Strömungen*), porozumění „duchovému jádru dění“ (*geistiges Kern des Geschehens*) nebo „duchové podstatě a smyslu“ (*geistige Wesen und Gehalt*). Úkolem církevních dějin je „vidět život církve na pozadí duchovních proudů a historické skutečnosti. [...] Nejde nám o co možná nejvěrnější vylíčení historického dění v plné šíři. To může být vykonáno pouze prostřednictvím mnoha speciálních zkoumání, nýbrž jde nám o hlubší proniknutí do dějinného toku církevního života, k duchovému jádru dění, abychom porozuměli duchové podstatě a [jeho] smyslu v běhu staletí“.³⁴⁶

Aby tohoto náročného úkolu dosáhl, má historik duchových dějin pracovat „femenologicko-typologickou metodou“. Jeho úkolem je uchopení mnohotvárné historické skutečnosti v obecných pojmech, jež Winter pojímá jako „velké historické základní formy“ (*große historische Grundformen*) vývoje myšlení. Tyto „základní formy“ však nemohou vzniknout prostou logicko-abstraktní spekulací v historikově mysli. Jejich obsah i označení vyplynou jen z pramenného zkoumání a z historikovy abstrahující myšlenkové operace, jejímž cílem je vystihnout podstatu historických jevů (*das Wesentliche bestimmter Zeitströmungen*). I takto získané pojmy proto mají abstraktní charakter a „ve skutečnosti neexistují“, ale nejsou vyspekulované a mají oporu v historických pramenech. Jako příklad toho, co mínil, připomněl Winter jím již dříve používané pojmy „římskokatolická restaurace“ a „českokatolické osvěcenství“. Kromě nich lze v jeho pracích narazit na řadu dalších a neméně známých příkladů tohoto Winterova způsobu práce (např. raný humanismus, česká devotio moderna, josefinismus). Podstatné bylo, že tyto pojmy byly považovány pouze za „pomocné pojmy [...], které nechtějí natlačit historickou skutečnost do uměle vytvořených forem [*selbstgemachte Formen*], nýbrž jsou orientačními značkami [*Orientierungsfähnchen*] v bezmála nepřehlédnutelné šíři historického dění“.³⁴⁷

Tento metodologický přístup byl názorný a umožňoval sledovat široké souvislosti, avšak v pozdějších pracích měl sklon upadat do schematismu a vést k roztržtění klasifikace ideových proudů.³⁴⁸ Winter jej prvně široce aplikoval v syntéze *Tausend Jahre Geisteskampf*. Sám periodizační koncept knihy vycházel z naznačeného metodologického přístupu. Autor se snad nechal ovlivnit pozdní periodizací

346 WINTER, Eduard: Zur Aufgabe und Methode der Kirchengeschichte, vor allem der Böhmischen. Literarische Beilage zum Verbandsblatte der deutschen katholischen Geistlichkeit 1935, č. 2, s. 11–12. Německý text viz příloha č. 1.

347 Tamtéž, s. 12.

348 Srov. zvláště Winterovy velké pozdní syntézy o „raném osvěcenství“ (*Frühauflklärung*) a „raném liberalismu“ (*Frühliberalismus*) v zemích habsburského panství z šedesátých let 20. století, které rovněž byly vystavěny na těchto abstraktních pojmech. Již ve třicátých letech se toto diferencování a klasifikování ideových proudů projevovalo např. v tom, jak dál členil české hnutí nové zbožnosti (devotio moderna) podle nacionálního klíče na hnutí zemsky české, národně české, německé. WINTER: *Tausend Jahre Geisteskampf*, s. 82.

českých dějin Josefa Pekaře, který ve své rektorské přednášce navrhoval národní dějiny periodizovat podle „duchovních epoch“.³⁴⁹ Winter rozdělil české dějiny podobně. V jeho případě šlo o osm časově nestejně dlouhých období, označených až na bližší neurčený středověk (do poloviny 14. století) podle uměleckých stylů nebo náboženských a ideových proudů (raný humanismus, Hus a husitismus, renesance a reformace, baroko, osvětenství, biedermeier, liberalismus a nacionalismus). Některé pojmy a souvislosti byly v českých náboženských dějinách zmíněny vůbec poprvé. Mnozí recenzenti předem očekávali od specialisty pro období konce 18. a počátku 19. století, že vývoj katolického osvětenství a biedermaieru bude podán s velkou jistotou. Méně očekávané bylo autorovo vykreslení barokního období, které bylo dosud vnímáno jako myšlenkově vyprahlé rekatolizační období. Winter naopak poukázal na překvapivě bohatý myšlenkový kvas barokních Čech a Moravy.³⁵⁰ Avšak kniha vzbudila pozornost odborné veřejnosti především vylíčením kulturního vývoje 2. poloviny 14. století, jež Winter představil jako rozkvet raného humanismu s významem daleko přesahujícím hranice českého království.³⁵¹ Příslušná kapitola přinášela smělou a dodnes diskutovanou hypotézu, kterou Winter rozpracoval v samostatné studii již v roce 1935.³⁵² V lucemburských Čechách se podle této teze zrodilo hnutí nové, na jedince orientované zbožnosti, které bylo přímým předchůdcem významného nizozemského náboženského hnutí pozdního středověku, známé pod označením *devotio moderna*. Winter nepovažoval zmíněné české hnutí za autochtonní. Jeho zrod interpretoval jako důsledek vlivu italského humanismu, jehož myšlenky se do Čech dostaly prostřednictvím císařského dvora Karla IV. Čechy tak ve Wintově pojetí získaly v kulturních dějinách Evropy velký

349 PEKAŘ, Josef: O periodisaci českých dějin. In: Týž: O smyslu českých dějin. Praha 1990, s. 406–418.

350 Přínos Winterovy knihy k dějinám barokní filozofie lze sledovat až ke Stanislavu SOUSEDÍKOVÍ a jeho knize *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvětenstvím*. Praha 1997.

351 Viz např. české recenze Zdeňka KALISTY v ČČH 44, 1938, s. 561–571, Arne NOVÁKA v Lidových novinách 46, 1938, č. 292, 11. 6. 1938 a znovu tamtéž, č. 334, 5. 7. 1938, Františka Michálka BARTOŠE v Národním osvobození 15, 1938, č. 137, 11. 6. 1938, nepodepsaná recenze ve Filosofické revue 11, 1939, s. 95–96, Martina Jana VOCHOČE v Cestě 1, 1938, s. 254–255, Augustina NEUMANNA v Hlídce 56, 1939, s. 56–57 a německé recenze Wilhelma WOSTRYHO v Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 2, 1938, s. 140–141, Josefa CIBULKY v Časopise Společnosti přátel starožitností 47, 1939, s. 94 a v MVGDB 76, 1938, s. 125–127, Wilhelma WEISÄCKERA v Deutsche Literaturzeitung 59, 1938, s. 122, Heinricha SRBIKA v MIÖG 52, 1938, s. 485–486, Gustava PIRCHANA v Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa 3, 1939, s. 311–313., Karla KOBERGA v Der Ackermann aus Böhmen 6, 1938, s. 419–423, Eugena LEMBERGA v Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 4, 1939, s. 228–230., Ernsta BRKEHO v Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 72, 1938, s. 494–495, Fritze WENDENA v Südostdeutsche Forschungen 4, 1939, s. 418–419.

352 WINTER, Eduard: Die europäische Bedeutung des Frühhumanismus in Böhmen. Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1, 1935, s. 233–242. Winter navazoval na myšlenky K. Höflera a především rozsáhlé studie K. Burdacha. V roce 1964 se Winter ještě jednou vrátil k hypotéze o Čechách jako spojujícím článku v transferu idejí mezi raným humanismem v Itálii a hnutím nové zbožnosti v Nizozemí a rozpracoval ji v samostatné monografii, aniž by se na základní myšlenke něco změnilo. Podrobně viz NĚMEC: Raný humanismus v díle Eduarda Wintera.

význam, protože se staly spojovacím článkem v transferu idejí humanismu z Itálie do zaalpských zemí. Odvážná teze měla však slabinu v nepřímých důkazech, o které se opírala. Winter ji vystavěl z poznatků získaných spíše intuitivně z analogií v myšlenkových strukturách a dochovaných textech duchovních, kazatelů a náboženských myslitelů v Čechách a v Nizozemí. Kromě toho odvozoval Winter pohyb idejí také ze sítě osobních vztahů a setkání myslitelů. Tyto osobní kontakty byly doloženy někdy značně neurčitými pramennými indiciemi a při bližším pohledu se jevíly spíše jako shoda náhod. Právě tato neurčitost a nahodilost se o mnoho let později stane základem kritiky odpůrců hypotézy. Ve třicátých letech však Winterovy teze o českém raném humanismu vzbudily nadšený ohlas.

Na pojmání náboženského myšlení v knize *Tausend Jahre Geisteskampf* bylo kromě jednotlivých postřehů pozoruhodné, že vývoj náboženských idejí byl sledován zdánlivě bez zvláštního ohledu k tomu, jak jednotlivé myšlenkové směry hodnotila současná katolická teologie. Nelze říci, že by si autor nebyl vědom hranic, které byly vymezeny platným církevním učením. Projevoval však na katolického kněze nečekanou míru porozumění pro náboženské proudy různých směrů od těch, která katolická církev pojmala jako pravověrné, až po ty, jež byly v průběhu dějin odmítnuty jako kacířské. I mnozí recenzenti nemohli přejít bez povšimutí, s jak upřímným zaujetím sledoval a pozitivně oceňoval učení Jana Husa a husitské hnutí. Teoreticky byl tento neobvyklý přístup odvozen od historikova primárního úkolu porozumět zkoumané době. Historik podle Wintera neměl odsuzovat to, co se stalo, ale snažit se porozumět „protikladům [*Gegensätze*] tak, jak byly ve skutečnosti. [...] Právě pochopení pak také může vést k dorozumění nad spornými záležitostmi [*Gegensätze*].“ Winter byl přesvědčen, že „předpokladem každého dějepisce, který si zaslouží takové označení, je každopádně to, aby měl hlubokou úctu před skutečností a vůči protivníkovi [*Gegner*]“.³⁵³

Přesvědčení o historikově úkolu rozumět protikladům nebylo odvozeno jen z Diltheyovy hermeneutiky. Bylo podloženo obecnou teologickou úvahou, která předcházela výše uvedenému metodologickému programu. Winterova odpověď na nejdůležitější výzvu, před níž byl postaven každý církevní historik, se opírala o jedinečné chápání vztahu mezi křesťanskou myšlenkou a dějinným charakterem lidské existence. Winter chápal myšlenku křesťanství jako božskou, absolutní ideu, o jejíž uskutečnění usiluje každá společnost věřících. Toto úsilí je však vždy nedokonalé, neboť je ovlivněno lidskou nedokonalostí věřících. Církevnímu historikovi proto nezbývá než rozlišovat mezi historickou podobou církve a absolutností křesťanské ideje. „Život církve“, napsal Winter a myslel dějiny církve, „můžeme chápat jako zápas boha s člověkem. V dějinách církve zřetelně vystupuje přirozený a božský moment. Je [proto] potřeba rozlišovat skutečnost a ideu. Idea křesťanství je zcela pravdivá. Křesťanství ve své pozemské podobě však smíchává

353 WINTER: Zur Aufgabe und Methode, s. 12. Německý text viz příloha č. 1.

to božské [z] ideje [křesťanství] s lidským a příliš lidským.“ Základním východiskem Winterova církevněhistorického přístupu byl důraz na to, co bylo již dávno běžným axiomem historické metody. Historický vývoj církve je stejně jako vývoj všech ostatních sociálních organizací úzce provázán s obecnými dějinami lidské společnosti a nemá nadpřirozený charakter. Winter z těchto úvah vyvodil závěr, že církevní historik může a musí zkoumat historickou realitu projevů křesťanství s nepředpojatým a kritickým přístupem, který jediné vede ke smysluplnému poznání církevních dějin. Současně mu však nic nebrání v tom, aby se jako věřící křesťan nadále opíral o „věčnou ideu“ křesťanství.³⁵⁴

Stejná úvaha vedla Wintera při definování primárního předmětu církevní historie. Winter se domníval, že církevní historik má sledovat úspěšnost uskutečňování křesťanské myšlenky ve stále se proměňující sociálněhistorické a kulturněhistorické realitě. Úspěch náboženského úsilí v konkrétní historické době bylo třeba poměřovat tím, nakolik se církvi a jejím představitelům podařilo skloubit nadpozemskou inspiraci křesťanské ideje s překonáním pozemských lidských vášní. Winter zdůraznil jeden aspekt dějin křesťanské víry. Pravidelně se v nich objevovaly postavy „svatých a moudrých“, které dokázaly dát náboženskému úsilí nový impuls. Svatému Augustinovi nebo svatému Tomášovi se podařilo propojit do nové syntézy křesťanskou ideu s antikou, svatý František z Assisi nebo svatý Dominik obnovily křesťanství osvojením si myšlenky apoštolské chudoby, kterou před nimi v nebezpečném proticírkevním tažení praktikovala heretická hnutí Valdenských a katarů. Díky působení svatých přijala církev do své teorie i praxe sociální akcenty, jež byly pro danou společnost atraktivní a důležité. A to vedlo k obnově náboženského života. Winterovi z toho vyplývalo, že primárním předmětem církevní historie jsou dějiny úsilí o náboženskou obnovu, protože právě v nich se nejvíce ukazoval zápas o naplnění křesťanské ideje. „Dějiny církve se tak stávají dějinami pokračujících náboženského obnov“, uzavíral Winter svou úvahu. „Církevní historie má za úkol ukázat a vylíčit všechny tyto proudy, všechny tyto zápasy, všechno toto mistrné ovládnutí ducha a skutečnosti jejich času [*die Meisterung des Geistes und der Wirklichkeit ihrer Zeit*].“³⁵⁵ Aniž by naznačil, co je podstatou klíčové ideje křesťanství a kdo její podobu určuje, definoval v těchto několika větách svůj historiografický program na dlouhá léta dopředu. Bude se mu cílevědomě věnovat až do pozdního stáří. Jen od roku 1941 v něm bude vedle pozitivního sledování zápasu o naplnění křesťanské ideje zabírat stále větší místo kritika římskokatolické církve jako mocenské instituce.

354 Tamtéž, s. 11.

355 Tamtéž.

SOCIÁLNÍ UKOTVENÍ A MYŠLENKOVÉ SVĚTY

Rodina a škola

Prostředí, v němž Eduard Winter v dětství vyrůstal, bylo prostředí nižší měšťanské vrstvy, prostředí rakouského c. k. státního úředníka. Winterův otec (nar. 1861) udělal kariéru na Krajském soudě v České Lípě, kde jako bývalý četník pozvolna od roku 1906 z postu kancelisty vystoupal po úřednických stupních k vrchnímu oficiálovi a nakonec až ke správci kanceláře na penzi.³⁵⁶ Winterovi prarodiče z otcovy i matčiny strany byli drobní rolníci, domkáři, takže se dalo hovořit o poměrně úspěšném sociálním vzestupu. Otec Eduard Winter pracoval ve státních službách i před příchodem do České Lípy a s manželkou Herminou, rozenou Simm,³⁵⁷ „velmi spořivou, zbožnou a obchodně obratnou“ ženou,³⁵⁸ jak se o ní po deseti letech vyjádřil Winterův bratranec, žili po svatbě několik let v příhraničních městech severních Čech. Pozdější historik tedy prožil první roky života na rakousko-německé státní hranici. Narodil se jako jejich nejstarší dítě v roce 1896 v Hrádku nad Nisou (*Grottau*) na půli cesty mezi Libercem (*Reichenberg*) a saskou Žitavou (*Zittau*). Obecnou školu začal navštěvovat v Hoře sv. Šebestiána (*St. Sebastiansberg*),

356 Viz SOKA Česká Lípa, Knihy adres (*Adressbücher*) města Česká Lípa z let 1907/1908, 1928, 1935. Otec zemřel v roce 1937.

357 Hermine se narodila v roce 1867. Otec Dominik Simm (nar. 1844 v Nickelsdorf) se do Ervěnic přišel. Matka Bertta, rozená Chilíková, z Ervěnic pocházela (nar. 1845) a byla českého původu. BArch Berlin, Reichsschriftumkammer R 2101, k. 1399, s. 9, Doklad o původu pro zaměstnance z 15. 2. 1939. Hermine zemřela v roce 1948 ve Spremburgu v Braniborsku u syna Paula Wintera.

358 V originále *sehr sparsam, fromm und geschäftstüchtig*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Rodinná korespondence, Josef Winter bratranec Eduardu Winterovi dne 21. 10. 1973. Z tohoto dopisu pochází také zmínka o tom, že nejen Winterův otec, ale i strýc působili zprvu jako četníci v oblastech u hranic s Německem.

v malém městečku v Krušných horách. Tady v roce 1901 přišli na svět i Winterovi mladší bratři, dvojčata Gustav a Paul. Otec byl podle pozdních Winterových vzpomínek „Rakušanem tělem i duší“,³⁵⁹ navíc prý hluboce věřícím člověkem a oddaným katolické církvi.³⁶⁰ Doma vládl císařsko-rakouský duch, okořeňován otcovými vzpomínkami na vojenskou službu v Uhrách, který prý mladému Winterovi pomohl na německém státním českolipském gymnáziu trochu se vymanit ze sevření mezi studenty převládajícího německonacionálního radikalismu. Winter, který v posledních letech gymnaziálního studia v letních měsících podstupoval pravidelně přísná duchovní cvičení u jezuitů v Bohosudově,³⁶¹ se podle svých slov dokonce stal stoupencem všerakouské ideje. V očích Winterových německonacionálních spolužáků možná působilo někdy i ostentativně vyjadřované katolické rakušanství obrýleného spolužáka jako výraz jisté konformity, protože oficiální atmosféra na gymnáziu byla předpisově císařskorakouská a římskokatolická. Nahlédneme-li do gymnaziální ročenky z let jeho studií, najdeme kromě studentských statistik dokládajících naprostou převahu studentů římskokatolického vyznání a německého mateřského jazyka také každoroční záznamy o pravidelných katolických mších věnovaných císaři a zvěčnělé císařovně s povinnou účastí katolických studentů.³⁶² Slavnostní bohoslužby v gymnaziálním kostele se konaly se zahájením nového školního roku i při předávání vysvědčení na konci školního roku a také při všech významnějších událostech.³⁶³ Téměř každého roku se konala nejméně jedna větší vlastenecká slavnost k uctění císaře nebo události významné pro dějiny rakouské

359 Bolzano-Winter Archiv, Strojopis *Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*, s. 5.

360 Bolzano-Winter Archiv, Strojopis *Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 1. Toto tvrzení zpochybnil K. A. Huber, hovořící o katolickém, avšak poměrně liberálním ovzduší rodiny. Rodiče prý proti Winterově volbě stát se knězem vznášeli námitky. Viz HUBER: Eduard Winter, s. 7.

361 Bolzano-Winter Archiv, Strojopis *Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 7. Podobně také v ostatních autobiografiích.

362 Ačkoliv jsem systematicky nevyhodnocoval statistická data za všechny roky Winterova studia, lze si udělat dobrý obraz z následujících údajů. Celkový počet žáků gymnázia se pohyboval mezi 190–200 studenty. Z nich nebylo ani deset studentů, kteří by uvedli jako mateřskou řeč jinou řeč než němčinu, tabulka pracovala pouze s kolonkou češtiny (oficiálně *tschechoslawisch* nebo *böhmisch*). Např. ve školním roce 1908/1909 to bylo celkem 7 studentů (5 v tercii, po jednom v primě a sekundě), ve školním roce 1912/1913 jen 3 studenti (po jednom v primě, kvartě a oktávě), kteří uvedli český mateřský jazyk. Proti Winterovu pozdnímu tvrzení z nejstarších pamětí (Strojopis *Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 5), že se ve třídě přidal k Čechům a židům, nebyl podle školní statistiky ve Winterově třídě žádný student jiného než německého mateřského jazyka, stejně jako zde nebyl žádný student jiného vyznání než římskokatolického. Z hlediska konfese studentů byl na celém gymnáziu během Winterova studia jeden starokatolík, čtyři evangelíci a maximálně 14 studentů židovského vyznání (školní rok 1912/13). Statistika studentů se neuváděla podle sociálního původu. SOKA Česká Lípa, *Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhmisch Leipa pro školní roky 1907/1908–1914/1915*. Zde také údaje uvedené v dalších dvou poznámkách.

363 Pravidelně se konaly slavnostní mše 4. října při příležitosti jmenin císaře a 19. listopadu při vzpomínce na císařovnu Alžbětu. Pravidelně se bohoslužbou 21. 11. připomínala i regionální událost ukončení morové epidemie v České Lípě v roce 1687.

říše. S propuknutím první světové války, podle soustavně opakovaných vyjádření členů profesorského sboru „války zpučně vnucené“ Rakousku a jeho spojenci Německé Říši,³⁶⁴ se procísařské, prorakouské a proněmecké projevy na gymnaziální půdě ještě zintenzivnily.³⁶⁵ Pod vlivem tohoto rakušanství, válečnou propagandou vybuzeného k zaslepení, se pokoušel podle pozdní vzpomínky počátkem roku 1915 dobrovolně narukovat do války. Z oktávy narukovalo mezi únorem a červnem 1915 deset jeho spolužáků, tedy více než polovina třídy, dva studenti byli kromě toho odvedeni také ze septimy. U odvodů 15. června téhož roku bylo uznáno schopnými vojenské služby dalších jedenáct studentů z kvinty až septimy.

Winter mezi nimi nebyl, protože ho odvodová komise neuznala schopným vojenské služby ze zdravotních důvodů. Ihned po maturitě podstoupil další exercicie v pražském emauzském klášteře a s touto zkušeností se rozhodl pro církev, císaře a Rakousko studovat teologii na jezuitském, ultrakatolickém a přísně prorakouském mezinárodním učilišti v Innsbrucku, v roce 1911 nově otevřeném a pojmenovaném Collegium Canisianum po Svatém Petrovi Canisiovi. Tam prožil, jak později vzpomínal, navzdory válce a válečné nuzotě čtyři šťastné roky přísného a náročného teologického studia pod charismatickým vedením budovatele nového konviktu pátera Michaela Hoffmana SJ.³⁶⁶ Ale ani jemu se utrpení Velké války nevyhnulo. Její poslední měsíce Winterovo studium doplňovala sanitární služba v místním lazaretu. Mezi innsbruckými spolužáky z ročníku najdeme například významné řeckokatolické duchovní, pozdějšího lvovského arcibiskupa, metropolitu řeckokatolické církve na Ukrajině a kardinála Josipa Slypského, kterého po 2. světové válce osmnáct let věznil sovětský režim v Gulagu, a o generaci staršího archimandritu ukrajinského mnišského řádu tzv. studentů Klymentije Šeptyckého, zemřelého v roce 1951 rovněž v sovětské internaci a v roce 2001 blahoslaveného

364 SOkA Česká Lípa, Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhmisch Leipa pro školní roky 1914/1915, s. 24.

365 1908 (2. 12.): velká oslava 60. výročí nastoupení Františka Josefa na trůn s předvedením Korunovační mše W. A. Mozarta, recitací básní studentů i profesorů a slavnostními projevy ředitele gymnázia. 1910 (2. 12.): vlastenecká oslava v souvislosti s výročím nástupem císaře na trůn, spojená s celozemskou charitativní akcí (1. Deutscher Kinderschutztag). Tato charitativní akce se od té doby pravidelně 2. prosince opakovala. (19. 2.) Vlastenecká upomínka na tyrolského hrdinu Andrease Hofera a jeho protinapoleonský „osvobozenecský boj“ jako vzorového příkladu pravého obětavého rakušanství. 1911 (19. 4.): vlastenecká připomínka 200 let od vydání Pragmatické sankce (přednášky studentů vyšších ročníků, výklad učitele u nižších ročníků). 1913 (16. – 19. 10.): přednáškový cyklus k připomínce podílu Rakouska na „světodějinné“ události bitvy u Lipska. K tomu pak byla i na jaře ve dnech 14. – 15. března 1914 uvedeno divadelní představení Heinricha von Kleista Die Hermannsschlacht. 1914 (2. 12.): pravidelná slavnostní připomínka nástupu císaře na trůn měla podobu vlastenecké manifestace, během níž byl monarcha oslavován jako *Friedensfürst* [...], *dem nur die eiserne Notwendigkeit, die Wahrung der Ehre und Großmachtstellung des Reiches das Schwert in die Hand gedrückt habe*. (Jahresbericht über das Staatsgymnasium in Böhmisch Leipa pro školní roky 1914/1915, s. 26.)

366 O vlivu starorakouských idejí a studiu v Innsbrucku nejlépe viz Bolzano-Winter Archiv, Strojopis Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelfsteins (Juni/Juli 1945), s. 7. Velmi podobně také v ostatních autobiografiích.

za pomoc během 2. světové války pronásledovaným židům.³⁶⁷ Z římskokatolických duchovních je třeba připomenout především pozdějšího dlouholetého profesora církevního práva a nauky o askezi na Papežské univerzitě Urbaniana v Římě, generálního prokurátora a nakonec 78. generálního opata cisterciáckého řádu Mathäuse Quatembera. S ním bude Winter v roce 1946 ve Vídni konzultovat možnosti, jak urovnat svůj komplikovaný vztah k římskokatolické církvi.³⁶⁸

Rodinné prostředí, v němž bylo obvyklé syny posílat učit se druhému zemskému jazyku do českého vnitrozemí (např. i Winter byl podle svých vzpomínek na takovém výměnném pobytu), lze odhadovat jako poměrně tolerantní a spíše liberálně nacionální. Winterovi bratři vystudovali v Praze Německé vysoké učení technické a přinejmenším o jednom se zachovaly dokumenty, že v Opavě, kde diplomovaný inženýr Paul Winter učil na vyšší chlapecké škole jako studijní rada, platil za liberálního demokrata s pročeskoslovenskými názory.³⁶⁹ O druhém bratru Gustavovi dosud podobně charakteristická pramenná informace není k dispozici kromě té, že působil rovněž jako studijní rada v učitelském povolání v Krnově a v Ústí nad Labem. V listopadu 1940 vstoupil do NSDAP a krátce po válce v soukromé korespondenci tvrdil, že odedávna smýšlel „antifašisticky“ a ke vstupu do nacistické strany se rozhodl pouze z existenčních důvodů, aby nedopadl jako jeho dvojče. Paul, který nebyl převzat do říšské služby, místo toho byl odveden k armádě a válku strávil na frontě.³⁷⁰

367 Winter stručně připomíná jejich návštěvu během jedné ze svých cest na východ na Slovensko a Podkarpatskou Rus v roce 1928, kdy byl přijat i ukrajinským metropolitou Andrejem Šeptyckým, bratrem Klymenta Šeptyckého. WINTER: *Mein Leben*, s. 45. K setkání pravděpodobně došlo i počátkem čtyřicátých let, kdy byl Winter na Ukrajině ve službách nacistické SD. Na to ale Winter v publikované autobiografii nevzpomíná.

368 Viz WINTER: *Erinnerungen*, s. 22.

369 Winter své bratry v autobiografiích takřka vůbec nezmiňuje.

370 AMVČR, Karta NSDAP Gustava Wintera, členské číslo 7993896, bez data. Gustav Winter psal Eduardovi o tom, že nemůže sehnat odpovídající práci, protože byl členem NSDAP. To Gustav nepopírá, ale tvrdí, že kdyby nevstoupil do NSDAP, byl by potrestán jako bratr Paul. *Vor einigen Tagen stellt es sich nun heraus, daß die vorgesetzte Behörde in Merseburg mich nicht einweisen könne, da keine Pg. neu aufgenommen werden dürfen. Nun habe ich meinen Sonderfall [wurde doch Paul tatsächlich strafweise pensioniert und mir dasselbe Schicksal angedroht, wenn ich nicht der Partei beitrete (was ich erst November 1940 tat)] der Provinzialverwaltung zur Entscheidung vorgelegt. Ich habe allerdings fast keine Hoffnung mehr und muß mir wohl bald wieder eine Arbeit in der Fabrik oder auf einem Bau suchen. Es ist wie in einem Angsttraum und diese ewige Existenzunsicherheit drückt mir fast das Herz ab.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Rodinná korespondence, Gustav Winterovi 22. 9. 1946 (Halle). Ve starším Gustavově dopise bratrovi Eduardovi z 1. 8. 1946 (tamtéž) se v závěru vyskytuje přeškrtnuté, ale dobře čitelné místo, kde o sobě Gustav tvrdil, že byl *doch seit jeher antifaschistisch eingestellt* a že osudem *gemäßregelten Paul* bylo, že nebyl převzat do říšské služby. Winter v roce 1949 v dotazníku uvedl, že byl Paul za trest poslán na frontu. Archiv Humboldtovy univerzity, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, osobní dotazník s datem 18. 3. 1949.

Sudetoněmectví jako osud

Studium mezi jezuitu na Wintera působilo přinejmenším tím, že ještě nějaký čas váhal, zda se nestát řádovým bratrem jezuitů, a v prvním období existence Staffelseinu usiloval o to, aby nad ním převzali čeští jezuité patronát. I když od třicátých let podobné myšlenky opustil, byl na veřejnosti ještě dlouho s jezuitským řádem spojován. Také pražská SD ho ve zprávě v roce 1941, hovořící o jeho odchodu z Teologické fakulty, označila jako jezuitu.³⁷¹ Jakkoliv je obtížné vysledovat hlubší vliv jezuitského vzdělání,³⁷² je zřejmé, že na něj jezuitští učenci v Innsbrucku zapůsobili natolik, že respekt k rozsahu jejich učenosti ztratil až po mnoha desetiletích, kdy sám již ve zralém věku žil v NDR.³⁷³

V době Winterova kněžského svěcení již rakousko-uherská monarchie neexistovala, domů se tedy vracel jako občan Československé republiky.³⁷⁴ Ztráta původního starorakouského ukotvení a nečekaný život v „cizím“ státě „Čechoslováků“ vyvolala v generaci německých mladých lidí narozených v devadesátých letech a na přelomu století naléhavou potřebu obrátit se k něčemu jistému, k jednoznačnému cíli. Mladý kněz našel tuto jistotu ve „službě“ ve prospěch českoněmeckého obyvatelstva, v aktivním úsilí o jeho obrodu skrze katolictví.³⁷⁵ Veškerá Winterova činnost ve dvacátých letech směřovala k podpoře náboženského a národního života českoněmeckých obyvatel. Spoluzaložil a programově vedl katolické německé mládežnické hnutí Staffelsein a s generací prvních členů, kteří přišli z českoněmeckých měst studovat na pražskou Německou univerzitu, organizoval studijní cesty za německými obyvateli na Slovensku a Podkarpatské Rusi se záměrem oživit

371 NA, ÚŘP dod. I, k. 32, měsíční zpráva SD-LA Praha za měsíc září 1940.

372 Huber ve Winterově nekrologu píše, že ho jezuitská výchova naučila vnitřní sebekázní, zpytování a koncentraci. HUBER: Eduard Winter, s. 9.

373 Po návratu z Říma si roku 1957 zapsal: [...] *habe ich doch den früheren Respekt von der Jesuitenweisheit etwas verloren. Sie ist mir zu weise und diese Winkelzüge, die Gracian lehrt, passen gar nicht zu meiner Natur, die Offenheit liebt.* WINTER: Erinnerungen, s. 110.

374 Winter byl vysvěcen na jáhna litoměřické diecéze 13. července 1919. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 867, potvrzení o kněžském svěcení z 13. 7. 1919.

375 Winter zaplnil své vzpomínky k letům 1915–1919 úryvky ze svých deníkových záznamů z Canisiana, které reflektují dojmy z jezuitských duchovních cvičení, v nichž rezonuje touha obětovat život svému „českoněmeckému lidu“. Ten následující, citovaný lehce odlišně (zkráceně a sloučeně s jinými zápisky) v roce 1945 než v publikovaném textu WINTER: Mein Leben, s. 18, zněl následovně: *Missionar will ich für mein deutschböhmisches Volk werden. Will mit Gott einem Bund schließen, mich ihm vollständig zum Opfer bringen, ohne jeden Vorbehalt.* (s. 12) Citát připsal k exerciciím ve dnech 1. až 10. 1. 1917. To je datum dlouho před říjnem 1918. Svědčí o tom, že jeho myšlení se strukturovalo podle nacionálních dělicích linií dávno před vznikem Československa. Důsledek války tomuto rozhodnutí pouze udělil nový skoro „mesiášský“ impuls, jak i sám o stranu dříve naznačoval: *Als immer deutlicher wurde, daß der Krieg für Österreich verloren gehe und meiner nordböhmisches Heimat schwerste Zeiten bevorstehen, wurde die Liebe zu ihr, gerade aus dieser Erkenntnis, nur noch größer, denn meine Landsleute erschienen mir dann, wie Paulus die Gestalt den Thrakern, als besonders hilfsbedürftig.* Bolzano-Winter Archiv, Strojopis Mein Leben im Dienst der katholischen Erneuerung, vor allem Staffelseins, s. 11.

jejich německé kulturní kořeny. Především v první polovině dvacátých let se aktivně zapojil do činnosti německého katolického charitativního spolku v Československu.³⁷⁶ V charitativní činnosti viděl jak řešení moderní sociální otázky,³⁷⁷ tak – opět – i obranu národní existence a národnostních menšin.³⁷⁸

Pokusem najít řešení otázky národní i národnostní po německo-rakouské porážce a vzniku nové poválečné Evropy byl formován jeho habitus dvacátých i třicátých let. Pokud tento pojem francouzského sociologa Pierra Bourdieu chápeme jako sumu v socializaci osvojených zvyků, získaných individuálních životních zkušeností a stávajících nadějí, vytvářející praktický smysl k jednání, avšak současně také jeho těžce překročitelný horizont možností jedince, pak lze říct, že rozhodující byly jeho role a naděje katolického kněze, úspěšného mládežnického organizátora a začínajícího vědce. Na počátku si přirozeně budoval sociální síť především v německém katolickém prostředí. V Čechách na Wintera velmi zapůsobilo setkání a rozhovory s pražským světícím biskupem Wenzelem Frindem, který se celý život zabýval sociální otázkou v duchu papežské encykliky *Rerum novarum* a poměrně liberálním řešením jazykové a národnostní problematiky v Čechách a byl také velkým podporovatelem vědy.³⁷⁹ Ale stejně, či možná ještě více se obracel ke katolickému i mimokatolickému prostředí ve výmarském Německu. V letech 1926–1932 býval pravidelným účastníkem setkání kruhu německých intelektuálů vědeckého i uměleckého světa a celého politického spektra, který se každé září scházel v Ho-

376 Winter napsal v pamětech z roku 1945, že aktivně v Deutsches Caritasverband v Praze působil do roku 1924. Tamtéž, s. 57.

377 *Nach einem traurigen Gesetze, das in der menschlichen Gesellschaft herrscht, wird die Caritas immer notwendig sein, um erste Hilfe zu leisten und bahnbrechend der öffentlichen Fürsorge und der Sozialpolitik Wege zur Abhilfe zu weisen. Nur durch die vereinte Zusammenarbeit von Sozialpolitik, von öffentlicher und freier, von konfessioneller und inkonfessioneller Wohlfahrtspflege wird die soziale Not wesentlich bekämpft werden und die soziale Frage, soweit sie überhaupt lösbar, einer Lösung entgegengeführt.* WINTER, Eduard: Die Bedeutung der Caritas für die Lösung der sozialen Fragen. In: Der Führer. Katholische kulturelle Monatsschrift 3, 1924, č. 12, s. 151–152.

378 *Freilich, die nationale Begeisterung wird das Verantwortlichkeitsgefühl für die schwachen in der Volksgemeinschaft allein, wie die Erfahrung immer wieder lehrt, nicht hervorbringen. Es gehören dazu die religiösen Kräfte, die ja am wirksamsten Opfergesinnung und Opfermut anregen und pflegen. Es ist deswegen eine völkische Großtat, wenn es gelingt, die religiösen Kräfte, die sicherlich auch in unserem katholischen Volke ruhen, zu wecken, für die werktätige christliche Nächstenliebe, für die Caritas.* WINTER, Eduard: Die völkische Bedeutung der Caritas. In: Der Führer. Katholische kulturelle Monatsschrift 3, 1924, č. 12, s. 157–158.

379 Wenzel Frind (1843–1932) byl bratrance litoměřického biskupa a církevního historika Antona Frinda a v letech 1878–1891 přednášel na univerzitě v Praze morální teologii. Viz HILGENREINER, Karl: Bischof Dr. Wenzel Frind (1843–1932). In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1933/1934. Prag 1934, s. 129–134 a krátkou, ale výstižnou M. Kunštátovu charakteristiku HAVRÁNEK, Jan (ed.): Dějiny univerzity Karlovy 1802–1918. Sv. III. Praha 1997, s. 121. Frind nejenže Winterovi zajistil místo druhého kaplana v Polici nad Metují, ale svým vlivem jej podporoval i na fakultě. Kromě jiného byl tento vliv bezpochyby i ideový. Frind byl autorem pozoruhodného spisu *Das sprachliche und sprachlich nationale Recht im polyglotten Staaten und Ländern mit besonderer Rücksichtnahme auf Österreich und Böhmen, von sittlichen Standpunkten aus beleuchtet* (Wien, Mainz 1899).

henrodtu ve Švábsku (tzv. *Hohenrodter Bund*), aby debatoval o nových metodách a možnostech lidového vzdělávání a vzdělávání dospělých.³⁸⁰ Pevnější vazby navázal s münsterským prelátem a poslancem Říšského sněmu za konzervativně katolickou politickou stranu Centrum Georgem Schreiberem, kterému byly blízké Winterovy snahy o podporu německých menšin mimo hranice německé republiky (tzv. *Auslandsdeutschen*).³⁸¹ Z Německa přijížděli do Československa přednášet o sociální politice a charitě i další významné osobnosti výmarského katolicismu – katolický sociální reformátor Carl Sonnenschein, jezuitský páter Friedrich Muckermann, publicista, který byl později velkým odpůrcem nacionálněsocialistického režimu, před nímž musel v roce 1934 uprchnout do exilu,³⁸² a představitel berlínského *Caritasverband* prelát Heinrich Wienken.³⁸³ Georg Schreiber, člen představenstva Görresovy společnosti k podpoře vědy v katolickém Německu (*Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland*), uvedl Wintera také do této významné organizace katolické vědy.³⁸⁴ Winter se dokonce v roce 1934 stal členem její vědecké rady.³⁸⁵ Jako výraz díků za dlouholetou pomoc připsal Winter prelátovi Schreiberovi i svou studii o Antonu Güntherovi, která vyšla v rámci publikací filozofické sekce Görresovy společnosti.³⁸⁶

Na druhou stranu přepjaté obavy o nacionální existenci českých Němců Wintera v mnoha směrech sbližovaly s německými národovci všech směrů, včetně radikálně protičeskoslovenského hnutí *Böhmerland* (*Böhmerlandbewegung*). V případě tohoto hnutí tak tomu bylo přinejmenším na stránkách jejich ročenky *Böhmerlandjahrbuch*, kde Winter v letech 1922–23 publikoval několik drobných sociálně, respektive etnickou biopolitikou ovlivněných textů. Později se Winter přihlásil

380 Zde se seznámil například také s fyzikem Antonem Lampou, v letech 1927–1936 prezidentem Vídeňské Uranie. Winter o tom píše v *Mein Leben*, s. 40–41, což je jen upravená podoba pasáže z autobiografie z roku 1945.

381 Georg Schreiber zřídil v Münsteru instituci *Deutsches Institut für Auslandskunde*, která se snažila podporovat vědecké a kulturní projekty o zahraničních Němcích a pro ně. Winterova kniha o německých menšinách na Slovensku a Podkarpatské Rusi vyšla jako první svazek ediční řady vydávané právě touto institucí. Winterův přítel ze Staffelsteinu Eugen Lemberg pak ve Schreiberově instituci v první polovině třicátých let pracoval.

382 K osobě F. Muckermanna (1883–1946) viz GRUBER, Hubert: *Friedrich Muckermann S. J., 1883–1946. Ein katholischer Publizist in der Auseinandersetzung mit dem Zeitgeist*. Mainz 1993.

383 K osobě H. Wienkena (1883–1961) viz HÖLLEN, Martin: *Heinrich Wienken, der „unpolitische“ Kirchenpolitiker. Eine Biographie aus drei Epochen des deutschen Katholizismus*. Paderborn 1981.

384 Bolzano-Winter Archiv, Rukopis *Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*. Winter se stal řádným členem společnosti 25. 10. 1930 a viz také ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 163, Bestätigung der Mitgliedschaft.

385 AAV ČR, *Německá společnost vědy a umění v Československu, Návrh řádného členství pro Eduarda Wintera* z 17. 3. 1935.

386 Kniha vyšla jako 1. svazek nově založené ediční řady *Geschichtliche Forschungen zur Philosophie der Neuzeit*, kterou vydával filozof Adolf Dyroff. Ve třicátých letech se řada rozrostla již bez Winterova podílu o dalších pět svazků.

k tomu, že se nechal tímto hnutím inspirovat, když v roce 1924 vyhlášoval „program sudetoněmecké obnovy na křesťansko-katolickém základě“.³⁸⁷ Nejasnější jsou však jeho případné vazby na hnutí kolem vídeňského filozofa Othmara Spanna. V roce 1930 publikoval Winter na stránkách časopisu *Der Weg* článek o nejnovějších německých katolických učeních o státě. Vydavatelem tohoto „půlměsíčníku pro německý lid v sudetských a karpatských zemích“ byl Franz Jesser, zkušený sudetoněmecký nacionálněsocialistický politik, československý senátor za DNSAP a představitel jejího umírněného křídla s kontakty na německou aktivistickou stranu *Franze Spiny*. V textu se Winter dotkl Spannova učení jen mimochodem. Spanna prý nemohl označit – z pohledu tehdy Winterem vyučované scholastické filozofie – jako katolického teoretika státu, neboť jeho učení obsahovalo „mnoho hegelovských rysů“. Winter nicméně dodal, že „mnohé, co říká, je velmi pozoruhodné“.³⁸⁸ Spanna určitě považoval za jednu z určujících postav soudobého myšlení a v Bolzanově portrétu označil některé rysy Bolzanovy sociální utopie jako podobné „pozdějšímu Spannovu stavovskému státu“.³⁸⁹ Těžko z toho soudit o tom, nakolik patřil do užšího společenství Spannových stoupenců čili ke Svazu kamarádů (*Kamaradschaftsbund*). Winterovo hodnocení politického prostředí sudetských Němců v Československu, o němž hovořil na letní konferenci YMCA³⁹⁰, a některé další indicie poukazují přinejmenším na zřetelnou blízkost k lidem z prostředí, kde byly Spannovy myšlenky populární. Winter Spanna poznal osobně již v polovině dvacátých let. Ve stáří vzpomínal se sarkastickou distancí na romantickou teatrálnost Spannem pořádaných kulturních slavností v budově bývalého kartuziánského kláštera o letničních svátcích³⁹¹ v dolnorakouské obci Gatingu, kam přijel na organizátorovo pozvání, aby se na programu podílel službou každodenních svatých mší.³⁹² V nejstarších pamětech z roku 1945 se při popisu téže vzpomínky velmi ironicky vyjádřil o Spannově univerzalistickém učení, dávajícím vždy přednost organickému celku před jednotlivinou a odtud kolektivismu stavovského státu před individualismem liberálního uspořádání, jako o „podivné směsi fašismu a katolicismu“, v níž se snoubil Tomáš Akvinský a Hegel dohromady, takže prý se výsledek dal přirovnat asi k tomu, jako kdyby někdo pil šampaňské s maggi kořením.³⁹³ Tak špatně tento nápoj ve skutečnosti patrně nechutnal. Vraťme se

387 WINTER: *Tausend Jahre Geisteskampf*, s. 396.

388 WINTER: *Katholische Staatslehre. Ein Literaturbericht. Der Weg* 2, 1930, s. 201–205.

389 WINTER: *B. Bolzano a jeho kruh*, s. 183.

390 YMCA je běžně užívaná zkratka pro Křesťanské sdružení mladých mužů (Young Men's Christian Association).

391 Winter v publikované autobiografii hovoří o roce 1926, ve strojopisech nejstarší autobiografie má však uveden rok 1925. Přesné určení roku nepovažují pro naše zkoumání jeho vztahů ke Spannovi za podstatné.

392 WINTER: *Mein Leben*, s. 42–43.

393 *Bolzano-Winter Archiv, Rukopis Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung*, vor

ještě krátce k Winterovu přirovnání některých rysů Bolzanovy sociální utopie se Spannovým učením. Jak mu rozumět? Byl to především pokus aktualizovat Bolzanovy myšlenky pro současného čtenáře. Ale přirovnání ke Spannově učení tak znamená, že myšlenky vídeňského sociologa považoval přinejmenším za zajímavé, vlivné a směrodatné. A kromě toho je prokázanou skutečností, že mnozí jeho vídeňští přátelé byli pravidelnými návštěvníky Spannových univerzitních přednášek a mimouniverzitních diskusních setkání (např. členové spolku *Neuland* nebo T. Borodajkewycz). Prvotní pozitivní reakce Paula Sladeka na vznik Henleinovy Sudetoněmecké fronty domoviny³⁹⁴ byla zřejmě také především důsledkem oceňování Spanna jako filozofa, který nacionální prostředí sblížoval s církevními hodnotami.³⁹⁵ V roce 1934 se Winterův mladší přítel ze Staffelsteinu Rudolf Schreiber objevil na letní akademické konferenci YMCA v přítomnosti člena Svazu kamarádů Wilhelma Sebekowskeho, aby společně referovali o právě probíhajícímu procesu utváření ideologie sudetských Němců, přičemž právě vzniklé Henleinovo hnutí označili za novou vlnu německého aktivismu.³⁹⁶ V neposlední řadě také platí, že idea sudetoněmeckého organického společenství národa, o němž snil Svaz kamarádů, byla také vysněnou integrační vizí Winterovou a lidí z jeho kruhu. Bezpečnostní služba nacistického státu, snažící se definovat své ideové nepřátele, kam řadila také spannisty, měla v otázce Winterova vztahu k tomuto ideovému společenství zcela jasno. V utajeném spise o Spannových příznivcích přibližně z poloviny třicátých let zařadila Wintera na čtvrté, poslední místo jeho stoupenců v Československu hned za všechny významné členy *Kamradchaftsbundu* (W. Heinricha, W. Branda, W. Sebekowskeho, F. Künzela, E. Kittela, H. Ruthu, F. Köllnera ad.).³⁹⁷ Kromě nepochybného ideového souputnictví, které Wintera a spannisty přivádělo ke vzájemné kooperaci, se myslím nepodařilo potvrdit ani vyvrátit toto nacistické tvrzení. Jak uvidíme později, jiné tvrzení nacistického bezpečnostního aparátu Wintera zase řadilo k levicovým uskupením, k demokratům a nebezpečným politickým katolíkům. Avšak v pražských nacionálněsocialistických kruzích se ještě o několik let později udržovala představa, která mohla být pro toho, kdo byl takto veřejně označen, i životu nebezpečná.³⁹⁸ Podle ní Winter patřil k tomu

allem Staffelsteins. Winter se stal řádným členem společnosti 25. 10. 1930, s. 55.

394 Pro *Sudetendeutsche Heimatfront* jsem zvolil proti obvyklému překladu Sudetoněmecká vlastenecká fronta Kárníkův alternativní, ale myslím, že i výstižnější překlad. KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení. Praha 2002, s. 187.

395 ŠEBEK: Mezi křížem, s. 216.

396 AHMP, Osobní fond Rudolfa Schreiber, nezpracováno, Evropa 1934 – a co my? Zpráva o VII. vysokoškolské konferenci Akad. Ymky v Táboře 1. – 14. července 1934.

397 BArch Berlin, R 58, sg. 8033, nevěřejná publikace Der Spann Kreis. Gefahren und Auswirkungen – Ende Mai 1936, s. 8. Zde je na závěr seznamu sudetoněmecké Spannovy skupiny uvedeno: *Enge Beziehungen zum Kameradschaftsbund hat u. a. Pfarrer Prof. Winter, führender Mann der katholischen Aktion, Jesuit, der auch wissenschaftlich im Sinne Spanns gearbeitet hat.*

398 Mnozí Spannovi stoupenci se ocitli v koncentračních táborech nacistického Německa.

poněkud esoterickému Svazu kamarádů,³⁹⁹ jenž hrál významnou roli v prvních letech působení Henleinova sudetoněmeckého hnutí.

Elán Staffelsteinu

Zatímco vazba na Svaz kamarádů byla asi poměrně slabá, Winterovu osobnost a myšlení nejvíce formovala činnost v německém katolickém mládežnickém hnutí Staffelstein.⁴⁰⁰ Winter se po příchodu do Prahy stal nejprve členem německokatolického spolku Vandalia, ale brzy jej nespokojen opustil. V roce 1920 patřil mezi hlavní spoluzakladatele svazu, původně orientovaného na středoškolské studenty, a vypracoval se v člověka, který nejvýznamněji určoval jeho ideové směřování. Oficiálně nesl svaz jméno *Bildungs- und Wanderbund Staffelstein* (později slovo Staffelstein dokonce z oficiálního názvu úplně vypadlo) a patřil mezi nacionálně laděná mládežnická hnutí s protikuřáckými a protialkoholními pravidly. Jeho členská základna dosáhla koncem dvacátých let dvou tisíc členů a do poloviny třicátých let narostla o další tisíc členů, z nichž se jen do roku 1934 120 stalo kněžními a teology.⁴⁰¹ Od jemu podobných mládežnických hnutí se neodlišoval ani romantickými ideály, ani úzkostlivou snahou zdůrazňovat němectví, které jeho členové vnímali v nově vzniklém Československu jako ohrožené „odnárodněním“ a postupnou „čechizací“.⁴⁰² Jako katolické mládežnické hnutí se však odlišoval podstatně tím, že národní „záchrana“ v podobě holého přežití národnostní menšiny sama o sobě

399 Winter ve vyškrtnuté pasáži z rukopisu pamětí cituje místo z deníku, podle něhož Zatschek před Winterem v roce 1939 údajně „pohrdavě“ mluvil o *Kamaradschaftsbundu*, „zřejmě“ prý proto, že věřil, že Winter k němu patřil či patří. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 212.

400 SCHMID-EGGER – NITTNER: Staffelstein; HUBER, Kurt A.: Deutsche katholische Jugendbewegung in der ČSR 1918–1939. In: Ein Leben – Drei Epochen. Festschrift für Hans Schütz zum 70. Geburtstag. München 1971, s. 299–323; týž: Das religiös-kirchliche Leben der Sudetendeutschen 1918–1938. In: BOSL, Karl – SEIBT, Ferdinand: Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. München 1982, s. 199–226; SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 175–208; SLADEK, Paulus: Katholische Jugendbünde. In: DONAT, Heinrich (ed.): Die deutschen Katholiken in der Tschechoslowakischen Republik. Varnsdorf 1934, s. 258–266. Také viz ŠEBEK, Jaroslav: Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu. Brno 2005, s. 57–62, a dosud nejlepší představení cílů a organizace především nižších mládežnických struktur Staffelsteinu do roku 1933 viz KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana: Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933. Liberec 2016, s. 156–169. Autoři poukazují na silně etnocentrické ukotvení Staffelsteinu.

401 ŠEBEK: Mezi křížem, s. 61.

402 Vzpomínka Dr. A. E. Milze, citovaná podle SCHMID-EGGER – NITTNER: Staffelstein, s. 19 výtečně evokuje tuto atmosféru vzniku ve dvacátých letech: *Was uns nun dieser Dr. Winter erzählte, war neu... daß überall in Böhmen, Mähren, Schlesien sich Schüler unter dem – uns seltsam vorkommenen – Namen „Staffelstein“ zu einem Bund zusammenfanden. Seine Aufgabe sei es, unseren Glauben zu verteidigen... er sprach von der großen Not unseres Volkes, das von den übermütig gewordenen Siegermächten zerrissen und gedemütigt wurde, dessen Jugend so bedroht war... er erklärte, daß wir uns in unserem Kampf um die Selbstbehauptung nur dann durchsetzen könnten, wenn wir zugleich gebildete und charakterlich gefestigte Menschen würden...*

nebyla cílem, nýbrž nabývala smyslu jedině tehdy, pokud by bylo dosaženo zvnitřnění a prohloubení národního bytí o hodnotu vyšší. Tuto hodnotu reprezentovala katolická víra. Pouze jejím prostřednictvím mohli Němci v Československu přežít jako národnostní menšina. Z romantismu vyrůstající idea, která stála v základech národoveckého myšlení, říkala, že národ je více než souhrn všech obyvatel spojených původem, jazykem, kulturou a dějinami, ale vytváří vyšší kvalitu, organismus, bytost. Tento organismus nebyl anonymní, nýbrž byl chápán jako skutečná naindividuální osoba, nadaná určitým charakterem a zvláštním historickým posláním. Národní osobnost ale nemohla být sama sobě nosnou ideou, protože národní organismus potřeboval být vyživován a kultivován křesťanstvím. Křesťanství bylo zárukou správného národního vývoje a jistotou národního přežití. „Náboženství má pro národ stejnou funkci jako les pro vegetaci. Les drží spodní vodu, která pak polím dává půdní vlhkost,“ napsal metaforicky Winter v roce 1934.⁴⁰³ Syntéza katolictví a němectví, syntéza víry a národa byla prvním programovým rysem Staffelsteinu.⁴⁰⁴ Tento rys určoval hraniční či přechodovou pozici členů Staffelsteinu v kulturně-politických prouděch Československa od přelomu dvacátých a třicátých let. Z něj plynule vycházela aktivita členů Staffelsteinu na jedné straně vůči ostatním německým organizacím v Československu a zvláště těm, které prosazovaly ideál utváření sudetoněmeckého „národního společenství“ (*Volksgemeinschaft*). Na druhé straně tentýž rys vnášel do života katolické církve v Československu nadšené úsilí části mladé německé generace o náboženskou obrodu. Nadšení brzy doprovázely reformní požadavky vůči zavedené církevní praxi.⁴⁰⁵

Svaz sdružoval nejprve středoškolské studenty, ale brzy byla jeho organizace rozšířena o vysokoškolský kruh (*Hochschulring der Staffelsteiner*), který měl centrálu ve studentské ubytovně v Tomášské ulici na Malé straně a brzy vytvářel jakési jádro a ideové centrum organizace. Akce Staffelsteinu doprovázely náboženské obřady, mše, průvody, během nichž účastníci rozvíjeli například podněty liturgické reformy, nebo se hrály náboženské divadelní hry, které byly secvičeny mnohdy podle vlastního scénáře. Winter sice neprojevoval velký zájem o moderní katolické směry (R. Guardini, francouzské hnutí *Renouveau catholique*), ale v tomto ohledu jej zastoupili mladší spolupracovníci.⁴⁰⁶

403 *Die Religion hat für ein Volk die Funktion des Waldes für die Vegetation. Der Wald hält das Grundwasser, dass dann den Aeckern die Bodenfeuchtigkeit gibt.* WINTER, Eduard: Sudetendeutsche Gesamterziehung und Religion. Stimmen der Jugend 3 (7), 1934–1935, s. 65.

404 WINTER, Eduard: Unsere Aufgabe. Stimmen der Jugend 3 (7), 1934–35, s. 1–2.

405 WINTER: Volk und Glaube, Volk und Glaube 1, s. 1–3 a Christlicher Nationalismus, Volk und Glaube 2, 1937, s. 15–17.

406 SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 198.

Pro zdůraznění pozice Staffelsteinu mezi ostatními katolickými mládežnickými organizacemi bylo důležité také Winterovo postavení v rámci Katolické akce.⁴⁰⁷ Jako oficiální církevní hnutí vyhlásil Katolickou akci (*actio catholica*) papež Pius XI. ve dvacátých letech encyklikami *Ubi arcano Dei consilio* (1922) a *Oseratore Romano* (1926), aby podpořil aktivní účast laiků na životě křesťanské obce. Co bylo původně myšleno pro Itálii, rozšířilo se později také do Německa, Rakouska a dalších zemí. Roku 1927 byla Katolická akce vyhlášena i biskupy v českých zemích, Organizačně byla rozdělena podle národnostního klíče. Pro německé katolíky byl od r. 1928 zřízen Diecézní výbor.⁴⁰⁸ Winter, který byl touto formou pastorače nadšený, byl téhož roku zvolen v litoměřické diecézi předsedou Mládežnického výboru Katolické akce (*Jugendausschuss der Katholischen Aktion*), ve kterém byly zastoupeny všechny katolické mládežnické svazy.⁴⁰⁹ Svým způsobem byla Katolická akce namířena proti nebezpečí spolkového katolicismu, který byl až příliš svázán s politickou činností. Winter ji chápal jako účinný prostředek pro katolickou obrodu svého národa a jako nástroj k utvoření národní jednoty a způsob, jak zabránit zneužívání náboženství a církve ke stranické politice, v němž viděl velké ohrožení katolické církve. S odvoláním na papežovy myšlenky napsal r. 1933: „Ve skutečnosti je *actio catholica* shromážděním všech sil na náboženském základě, aby odtud pronikla veřejným životem a ‚Království Kristovo‘ stále znovu uskutečňovala. [...] Pro praktické působení církve, také ve vnitřně tak zásadně proměněném prostředí [moderního státu a průmyslové společnosti], je nám v *actio catholica* nabídnuta zcela nová forma. Není to žádná strana, žádný spolek, také žádné spojení spolků, žádná ‚vrcholová organizace‘, nýbrž jedná se o nové rozdělení náboženských sil především z laického stavu v organizaci církve, [jedná se o] probuzení a shrnutí účasti laiků na hierarchickém apoštolátu a začlenění [laiků] do církevní organizace. *Actio catholica* není žádná sociálněpolitická a mocenskopolitická skupina.“⁴¹⁰ Na jiném místě žádal, aby si křesťané připomenuli tradiční Kristovo oddělování politické a náboženské sféry podle výroků „co jest božího bohu, co jest císařovo cí-

407 Viz heslo Katholische Aktion. In: MÜLLER, Gerhard (ed.): Theologische Realenzyklopädie. 18. sv., Berlín, New York 1989, s. 43–45.

408 DONAT, Heinrich: Auf dem Wege zur Katholischen Aktion. In: týž (ed.): Die deutschen Katholiken in der Tschechoslowakischen Republik. Varnsdorf 1934, s. 160.

409 SLADEK: Die kirchliche Erneuerungsbewegung, s. 198.

410 *In Wirklichkeit ist die Actio Catholica die Zusammenfassung aller katholischen Kräfte auf religiöser Grundlage, um von hier aus das öffentliche Leben zu durchdringen und das „Königtum Christi“ immer wieder zu verwirklichen. [...] Für die praktische Auswirkung der Kirche, auch in einer innerlich so grundsätzlich gewandelten Umwelt, ist uns eine völlig neue Form geboten in der Actio Catholica. Sie ist keine Partei, kein Verein, auch keine Sammlung von Vereinen, keine ‚Spitzenorganisation‘, sondern Neuaufgliederung der religiösen Kräfte vor allem aus dem Laienstand in der Organisation der Kirche, Erweckung und Zusammenfassung der Teilnahme des Laientums an dem hierarchischen Apostolate und Einordnung in die kirchliche Organisation. Die Actio Catholica ist keine sozialpolitische und machtpolitische Gruppe.* WINTER: Die Idee der Actio Catholica und die Volksgemeinschaft. Stimmen der Jugend II.(6.), 1933/34, s. 1-2. Srov. ve zkrácené podobě i ŠEBEK: Mezi křížem, s. 215.

saří“ a „má říše není z tohoto světa“. S upomenutím na učení sv. Augustina o obci boží dodával, že „křesťanská víra existuje primárně sama pro sebe, je na každé státní moci nezávislá“.⁴¹¹ Vyzvoval, že církev se nemá zaplétat do každodenní stranické politiky, nemá upadat do politikaření, stávat se jen jednou stranou v souboji politických stran a svazovat své obecné poselství s jednou mocenskou skupinu. Církev byla již ze své podstaty více než jen jedním hráčem na politickém poli. Měla směřovat k celku. Vztah mezi státem a církví byl v jeho pojetí vztahem striktního rozdělení dvou sfér moci, sféry moci duchovní a sféry moci světské. Každá sféra má své určené úkoly, které se vzájemně doplňují.⁴¹² „Církev má lidi posvěcovat a nábožensky vzdělávat, stát má udržovat politický řád tak, aby působil k všeobecnému blahu.“⁴¹³ Z toho důvodu přivítal také uzavření říšského konkordátu Pia XI. s Německou říší v červenci 1933, protože církev jím rezignovala na politickou roli, která jí podle Winterova přesvědčení nepříslušela.⁴¹⁴ Obdobný názor zastávali i další teologové kolem Staffelsteinu.⁴¹⁵ Winter sám se domníval, že jen vyjadřuje generační přesvědčení poválečné německé katolické mládeže. Katolická akce byla pak výrazem onoho adekvátního působení církve, nepolitického a přece duchovně integrujícího. V Československu, kde žilo více národnostních skupin, bylo prý ale nutné, aby se Katolická akce organizovala podle etnického hlediska. Když se však během celostátního katolického sjezdu v červnu 1935 podle jeho názoru ukázalo,⁴¹⁶ že výsledek Katolické akce byl z tohoto pohledu nevalný, protože se sice prý podařilo překonat zažitý, strnulý katolicismus spolků, ale že se církev jen více provázala s odmítaným státem, pociťoval Winter hluboké zklamání a neúspěch.⁴¹⁷

411 WINTER, Eduard: Religion und Politik. Ackermann aus Böhmen 2, 1934, s. 160–163, zde s. 160: *Die christliche Religion ist primär für sich bestehend, von jeder staatlichen Gewalt im Geistlichen unabhängig.*

412 Winter přitom považoval duchovní sféru za přece jen důležitější, nadřazenou světské a ve své podstatě požadoval, aby i stát byl *religiös*.

413 Tamtéž, s. 162: *Die Kirche hat die Menschen zu heiligen und religiös zu erziehen, der Staat die politische Ordnung zu allgemeinem Wohl zu leisten, jede der beiden Gewalten hat ihre eigene Sphäre, in der sie sich voll auswirken soll.*

414 Tamtéž, s. 163.

415 Viz např. SLADEK, Paulus: Der Seelsorger und die junge sudetendeutsche Generation. Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit 39, 1934, č. 3, 10. 3. 1934, s. 32–33.

416 Viz NITNER, ERNST: Gesamtstaatlicher Katholikentag Prag 1935. Bohemia 26, 1985, s. 331–346.

417 Viz WINTER: Mein Leben, s. 79, zápis z 5. července 1935. Zápis je třeba brát velmi kriticky, protože až na jedno místo, které jsem z přípravných rukopisů v hranaté závorce doplnil i o vyřazenou pasáž, není úplně zřejmé, jaké bylo původní znění. Pochybuji např. o údaji v závorce, která na jiných místech strojopisu obvykle znamenala, že Winter ve stáří dopsal něco, aby dovysvětlil, jak to údajně tehdy myslel: *Es war ein Irrtum, von der katholischen Kirche zu erwarten, daß sie das Sudetendeutschtum religiös erneuert. Das hat dieser Katholikentag bewiesen: diese Machteinstellung beziehungsweise dieser Machtmißbrauch [dieses unbedingte Gehen mit dem Staat, das nichts für die Minderheiten übrig hat, wie als Staffage]. Ein Sinn für religiöse Volkserneuerung, und im Deutschum im besonderen, ist nicht zu finden. Freilich die große Frage bleibt offen: Was aber sonst? Unser Weg muß weiter gegangen werden. Aus der Geschichte heraus und durch Gebet ist der Versuch zu machen, die Frage zu beantworten. Zwei Auffassungen vom Katholizismus stießen hart aufeinander. Ich habe den klerikalen Weg, der der offizielle ist, bekämpft, um in der Auseinandersetzung mit der*

Winter na zámku ve Svojkově (2. polovina 20. let)
[zdroj: soukromý archiv autora]

Ideový vliv Staffelsteinu vyvrcholil ve třicátých letech, kdy jeho členové převzali vydávání původně říšskoněmeckého časopisu *Stimmen der Jugend* a šest let se jej snažili prosadit jako orgán mladé generace německých katolíků ze zemí mimo hranice německého státu. Časopis pod jejich vedením programově přinášel texty s „celoněmeckou“ tematikou od autorů z „německého jihovýchodu“, tedy především z Rakouska a Československa. Od roku 1936 vycházel pod změněným názvem *Volk und Glaube*, který lépe vystihoval základní ideový princip hnutí. Tento princip vedl členy svazu k hledání cest ke sblížení názorových skupin německonárodního, měšťanského a nemarxistického zaměření a pozvolnému budování „sudetoněmecké jednoty“. Od samých počátků tuto jednotu popisovali v pojmech utváření jednotného „národního společenství“ (*Volksgemeinschaft*). Katolická akce se svou myšlenkou farní mládeže sdružující mladé katolíky bez ohledu na příslušnost ke stavu, třídě nebo politické straně byla dlouho myšlena jako první její zárodek.

völkischen Gemeinschaftsbewegung (Henlein) den anderen geistigen Weg möglich zu machen. Aber der Katholikentag von Prag zeigte, daß es nur einen Katholizismus gibt, nämlich den klerikalen.

Pokus o širší sblížení představitelů různých německých názorových proudů (tehdy vyjímecně včetně představitelů mladé sudetoněmecké sociálnědemokratické generace) proběhl koncem dvacátých let na pracovních setkáních nedaleko České Lípy na zámku Svojkov,⁴¹⁸ který jim k tomuto účelu zapůjčoval hrabě Kinský. Z toho důvodu dlouho neváhaly s rozhodnutím spolupracovat se Sudetoněmeckou frontou domoviny, pozdější Sudetoněmeckou stranou K. Henleina, ve které neviděli běžnou politickou stranu, ale národně sjednocující hnutí, zárodek *Volksgemeinschaft*. Svůj úkol pak spatřovali v tom, aby v jejím rámci byly prosazeny myšlenky katolické víry. Nemuseli se tedy zříkat svého katolictví a současně také až do jara 1938, kdy celkové rozložení sil v sudetoněmeckém politickém prostředí změnila Hitlerova anexe Rakouska, necítili potřebu vstupovat do její stranické organizace.

Přestože několikrát během třicátých let Winter horoval u sudetských Němců za loajalitu k Československé republice,⁴¹⁹ nikdy to nebyl apel nekritický a s časem zdá se rostla vůči „českému“ státu i zřejmá nedůvěra. Bolzanovské úvahy nemusely být výrazem státní loajality, ale daly se vnímat vůči státu způsobem velmi kritickým: mělo-li být Československo domovem také sudetských Němců, nesmělo bránit v rozvoji jejich „osobitosti“ (*Eigenart*).⁴²⁰ Winter a ostatní členové kruhu hovořili o potřebě kulturní autonomie sudetských Němců, a i tady se stávali souputníky Henleinova hnutí. Vytvoření jednotného politického vedení „Sudetoněmců“ proto přivítali a přijímali je v tom smyslu, jak bylo Henleinem představováno, jako utvoření skutečného národního společenství.

Prvek národního sjednocení byl pro členy Staffelsteinu jednou z nejvyšších hodnot. Omlouvali a přehlíželi proto i absenci demokratičnosti u Henleinových stoupenců. Ojedinelý záznam Winterova názoru na sudetoněmecký politický vývoj a pojem demokracie zachycují následující úvahy: „Sudetský Němec udělal s demokracií špatnou zkušenost, nabyl přesvědčení, že pouze pak přežije, když bude držet pohromadě. Národní společenství sudetských Němců je danost, s níž se musí počítat“, vysvětloval Winter na pravidelném setkání akademické YMCA v Ivančicích v létě 1936 českým posluchačům. Špatnou zkušeností s demokracií měl na mysli zkušenost s neblahými důsledky politického stranictví na jednotu národního ko-

418 PROSCH, Willi (ed.): Das Arbeitslager sudetendeutscher Jugend zu Schwoika. Teplice 1929. LEMBERG, Eugen (ed.): Der sudetendeutsche Intellektuelle. Das zweite Arbeitslager in Schwoika der Akademischen Arbeitsgemeinschaft für Volksbildung. Reichenberg 1930.

419 WINTER: Ein Ruf zum Einsatz des gläubigen deutschen Menschen. Stimmen der Jugend 4, 1932, s. 8 nebo podobně Sudetendeutsche Lage und der Bund. Staffelstein 13, 1932–1933, s. 170.

420 Srov. WINTER, Eduard: Sociální etika Bolzanova a její vliv na duchovní utváření Čech. Akord 2, 1935, s. 69–70: „Není tedy různorodost zlým osudem Čech, nýbrž právě naopak důležitým předpokladem pro zvlášť příznivý vývoj země. Různorodost nesmí býti potlačována, nýbrž musí býti zrovna pěstována. Nesmí to ovšem býti různost pro různost, nýbrž různost v závodění v dobrém svérázu k blahu celé země. Jen dětská touha po stejnosti, panovačnosti a nenávisti může učiniti z různorodosti zlý osud země. Omezenost a nenávist je však zlo, jež je třeba potírati v kořeni. Nesmí tedy býti heslem potlačování jiných národností, nýbrž boj proti omezenosti a nenávisti.“

lektivu.⁴²¹ Myšlení sudetských Němců bylo podle Winterovy ivančické přednášky ovlivněno jejich vlastním, k českému národnímu vývoji paralelním národotvorným vývojem. V něm se během 19. století dostatečně nerozvinula romantika a místo ní se dlouho vlivné a katolictví ještě nakloněné osvícenství přetavilo po polovině 19. století v rychle industrializované zemi v antiklerikální a brzy také antisemitský a antirakušanský německý liberalismus.⁴²² Plodem sudetoněmeckého myšlenkového vývoje pak bylo koncem 19. století hnutí Pryč od Říma a četné přechody německých katolíků k protestantismu, dále založení rasově-národovecké (*völkisch*) Germanie s árijskými paragrafy, a nakonec i silné všenněmecké politické smýšlení. Na této bázi v prvních desetiletích 20. století přece, byť opožděně, vyrostl mezi mladou sudetoněmeckou generací novoromantismus v podobě mládežnického hnutí *Wandervogel*. Po první světové válce se jeho přeživší stoupenci seskupili kolem *Böhmerlandbewegung* a později se jeho ideje pod výrazným vlivem antiliberalního učení Othmara Spanna a dalších myslitelů⁴²³ dále rozvíjely i mezi lidmi, kteří stojí ve vedení Henleinovy SdP. Obdobný myšlenkový proud existoval prý i v katolické podobě. Winter přímo nejmenoval, ale jistě myslel na kruh Staffelsteinu, usilující o národní obrodu prostřednictvím víry v Boha. Ideový vývoj v sudetoněmeckém prostředí tak podle jeho výkladu nesměřoval k uskutečnění demokracie, ale k uskutečnění myšlenky „národního společenství“. *Volksgemeinschaft* se nejprve prosadila v kulturní rovině. Nyní o to s úspěchem usiluje také ve sféře politické, prohlásil Winter, který k naznačenému vývoji v sudetoněmecké *Volksgemeinschaft* neskrýval sympatie. Tvrdil, že pnutí, které bylo možné aktuálně v SdP pozorovat, bylo jen dočasným důsledkem úsilí sudetoněmeckých nacionálních socialistů znovu se prosadit do politického popředí. Českoněmecké nacisty přitom Winter hodnotil více jako obdobu českých národních socialistů a méně jako říšskoněmecké hitlerovce, jejichž hnutí se ve straně prý začalo prosazovat teprve počátkem třicátých let. Z toho všeho vyplývalo – shrnujícími větami českého účastníka přednášky – pro vzájemné soužití Čechů a Němců následující: „Myšlenka ‚Volksgemeinschaft‘, kterou podle prof. Wintra lze zasadit do rámce ČSR, je u našich Němců tak živá, že je třeba jí rozumět, chceme-li se s nimi opravdu domluvit. Kritika

421 O tomto Winterově projevu pod názvem Němectví a úkoly sudetských Němců existují dvě zprávy, stručnější česká byla publikována v rámci zprávy PLECHÁČE, Miroslava: X. vysokoškolská a učitelská konference Akademické Ymky v Ivančicích. Křesťanská revue 9, 1936, s. 302–303, a delší německá, vytvořená však pouze pro interní potřebu jako zpráva z cesty. Nacionálněsocialistický režim tyto zprávy využíval i k politickému zpravodajství. BArch Berlin, Publikationstelle Berlin-Dahlem R 153, sg. 1325, Zpráva E. Schiecheho o sjezdu akademické YMCA ve dnech 7. – 11. 7. 1936. Text přednášky se nedochoval. Kromě délky jsou mezi oběma zprávami určité rozdíly, které budu stručně reflektovat. Většinou v líčení vycházím z podrobnější Schiecheho zprávy.

422 Schieche tady hovoří o „liberalismu“, zatímco Plecháč hovoří o nacionalismu. Očividně je v obou případech myšlen německý liberalismus neboli liberální nacionalismus.

423 Plecháč na rozdíl od Schiecheho uvedl, že Winter jmenoval ještě Hanse Freiera, Martina Spahna a Waltera Branda (a že zmínil debatu, která probíhala v rámci instituce Volkspolitisches Seminar).

a vyvracení [...] nemělo by dnes smyslu. Dohoda jest možná tenkrát, jestliže se prohloubí idea *Volksgemeinschaft* ve smyslu křesťanském [na straně sudetoněmecké] a principy demokracie v témže smyslu na straně naší.⁴²⁴ Tak podle českého účastníka ivančické konference Winter ve jménu možného společného soužití vyznačoval nejdůležitější úkol českých i sudetoněmeckých křesťanů všech konfesí. Podle německého účastníka studentské konference zdůrazňoval Winter především potřebu nalézt „společný rytmus“ duchovního vývoje a místo cesty nenávisti navrhoval vydat se cestou porozumění a vzájemné komunikace. Jedním dechem prý Winter dodával, že Staffelstein, byť se i on podílí na budování sudetoněmecké *Volksgemeinschaft*, navázal kontakty s českým mládežnickým hnutím a otevřel tak možnost takové spolupráce: „Že je možné začlenění sudetských Němců do československého státu vzdor zachování národního společenství, to dokázal vývoj katolického mládežnického hnutí.“⁴²⁵

Ačkoliv někteří členové Staffelsteinu byli současně členy Německé křesťansko-sociální strany, většina se přímému politickému angažmá vyhýbala. Jejich obecná politická představa – včetně politické představy Eduarda Wintera – byla z pohledu liberálního demokrata značně nezřetelná. Zřejmé bylo pouze to, že to byla představa bytostně nacionalistická. V hierarchii jejich politických hodnot zaujímal národ místo nejvyšší a určující. Nacionalismus vytvářel „strukturní princip Evropy“, napíše o dekádu později Eugen Lemberg v *Dějínách nacionalismu v Evropě*.⁴²⁶ Kolem této řídicí ideje se podle jejich vnímání strukturoval politicko-sociální svět přítomnosti, lidstvo vstoupilo do dějinné epochy nacionalismu. Národní idea a hodnota národa se v této fázi dějin stala nezpochybnitelným axiomem politického řádu, v němž jsou národy nosnými sloupy přítomného a budoucího uspořádání světa. Tak se národní idea vlastně ocitla mimo běžně chápané pojetí politična. Pojem univerzální lidské společnosti byl vytlačen pojmem svérázného „národního společenství“. Politika se napříště mohla vztahovat pouze k proměnlivým názorům na vnitřní uspořádání této pospolitosti. Nešlo v ní o víc, než aby nabídla dočasný soubor ideologických nástrojů ke správě a řízení *Volksgemeinschaft*. A bylo to tak zdánlivě upřímné a správné, protože z této nacionalistické perspektivy docházelo v liberálně-demokratických režimech pod pláštěm naplňování univerzálních idejí individuální rovnosti k všemožnému zneužívání politické činnosti v zápasu národ-

424 PLECHÁČ: X. vysokoškolská a učitelská konference, s. 302.

425 BArch Berlin, Publikationstelle Berlin-Dahlem R 153, sg. 1325, Zpráva E. Schiecheho o sjezdu akademické YMKA ve dnech 7. – 11. 7. 1936. Schieche shrnul Winterovy závěry ve 4. bodech: 1. *Deutsche und Tschechen müssen einander und den gegenseitigen Rhythmus kennen lernen.* 2. *Von beiden Seiten muß ein unbedingter Kampf allem Haß und jeder Herabsetzung des anderen Volkes angesagt werden.* 3. *Auf tschechischer Seite muß um Gerechtigkeit für die Deutschen und auf deutscher Seite um Zuordnung zum tschechischen Staat gerungen werden.* 4. *Für die Christen ist es eine Schande, daß sie in der nationalen Frage so versagt haben, und deswegen richtet Winter an die Anwesenden den Appell, aus Liebe zu unserem eigenen Volk in Christo zu siegen.*

426 LEMBERG, Eugen: *Geschichte des Nationalismus in Europa*. Stuttgart 1950, s. 9.

ních kolektivů. Autor zprávy o diskuzi nad česko-německým vztahem mezi Winterem a protestanským teologem Josefem Luklem Hromádkou,⁴²⁷ kterou uspořádal 27. dubna 1937 nakladatelský klub Kmen, zapsal, že na Hromádkovu poznámku o zákázném rozdílu v politické ideologii Čechů a Němců (demokracie vs. vůdcovství) Winter odpověděl na první pohled nepochopitelnou námitkou o nedůležitosti tohoto politickoideologického rozlišování. Podle něj se tyto ideje stávají jen legitimizující nálepkou národnostního boje, o který prý často jde především, když „například české ochránářské spolky s oblibou odůvodňují demokratickou formou státu a podporou úřadů svou úspěšnou činnost proti německví“. Zatímco Hromádka tak viděl nejaktuálnější problém přítomnosti v zápase evropské demokracie s diktaturou a otevřeně se angažoval v podpoře legitimních demokraticko-republikánských sil v ozbrojeném odporu proti pučistickému generálovi Frankovi, z Winterova prvotně nacionálního vidění současné evropské krize zaznívala jen obava o mizející možnost nepoliticky definovaného vzájemného národního porozumění.⁴²⁸ Ti, kdo v dobré víře hlásali takové „porozumění“, ovšem jako by byli slepí vůči skutečnosti, že možnost porozumění závisela na vzájemném respektu zúčastněných aktérů a že vedle formy etického nacionalismu, který je postaven na lásce k vlastnímu jedinečnému národu a stejně silném vzájemném respektu k jiným jedinečným národům, se do myšlení mnohých Středoevropanů tlačil integrální nacionalismus zbožšťující vlastní národ a vyjadřující nenávisť a pohrdání vůči národům jiným. Snad pro toto zaslepení si členové Staffelsteinu nepřipouštěli, že nacionálněsocialistický „světónázor“ (*Weltanschauung*) není formou národní celoněmecké obnovy a garantem budoucího sjednocení, ale nebezpečnou radikální verzí tohoto nenávislného typu nacionalismu.

Křesťanský nacionalismus

Počátkem třicátých let Winter začal prvně pocívat meze prostředí, v němž se jako katolický kněz nejvíce pohyboval. Není nakonec rozhodující, jestli to, že se vnímal ve strukturách veliké, slavné, ale konzervativní římskokatolické církve svá-

427 K. J. L. Hromádkovi (1889–1969), tomuto významnému českému protestantskému teologovi, jehož zapojení do fungování politického systému po roce 1948 je považováno za velmi kontroverzní, viz jeho autobiografickou reflexi (bez zmínky známosti či kontaktů s E. Winterem) Proč žiji? In: HROMÁDKA, Josef Lukl: *Pravda a život*. Praha 1969, s. 77–121. K jeho působení v době po roce 1945 viz MORÉE, Peter C. A. – PIŠKULA, Jiří: „Nejpokrokovější církevní pracovník.“ *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969*. Benešov 2015.

428 H. G.: Eine deutsch-tschechische Aussprache, *Volk und Glaube* 2, 1937, s. 106–107. Zajímavé je i závěrečné shrnutí celé diskuze: *Die Aussprache [...] rief aber auch deutlich ins Bewusstsein, wie verschieden beide Völker an die Verständigung auch herantraten: dem Tschechen gilt es mehr, zu einem edlen Europäertum zu gelangen; der Deutsche sieht den Weg vor allem in einem gegenseitigen Verstehen, das die eigene und fremde Art durchaus nicht aufhebt, sondern deutlicher macht.*

zaný, bylo důsledkem zklamání z teatrální nabubřelosti a pokrytectví života katolické hierarchie, jak je poznal při pravidelných návštěvách Říma, nebo zda k rozčarování došlo pod vlivem studia života a myšlení církvi zavržených katolických filozofů 19. století (A. Güntera, B. Bolzana), nebo dokonce díky setkání s předním představitelem reformního katolicismu přelomu století Sebastianem Merkle, který hluboce ovlivnil také Winterovo chápání osvícenství.⁴²⁹ Šlo patrně o důsledek vlivu všech těchto vzájemně provázaných faktorů. Avšak lze doložit, že Winter pociťoval ze strany katolické církve omezení zprvu především v rovině dalšího vědeckého rozvoje. Církevním nadřazeným se nezamlouvala jeho „kacířská“ témata.⁴³⁰ Například zbytek nákladu českého překladu úspěšné knihy o Bolzanovi byl stažen, pro české bohoslovce zakázán, protože údajně šířil kacířské názory, a možná i zničen.⁴³¹ Tato obava o vlastní vědecký rozvoj byla zřejmě nakonec hlavním důvodem, proč se rozhodl najít na univerzitě prostředí mimo Teologickou fakultu, v němž by „dýchal v duchovně čilém a svobodném vzduchu“.⁴³²

Winter publikoval v časopise *Volk und Glaube* několik textů o vztahu katolického náboženství a národnosti, kterými hodlal podnítit diskusi ohledně nacionálního momentu v katolické církvi. Jejich podstatu jsem podle jednoho z nich nazval křesťanským nacionalismem.⁴³³ Katolická církev by podle jeho názoru neměla stát nad národy a ve jménu nadnárodního křesťanského poselství je nutit k potlačování jejich národní různosti a osobitosti. Nýbrž naopak by měla pluralitě národů vycházet vstříc a podporovat ji. Z národoveckých předpokladů jeho myšlení pla-

429 K Merklemu viz FREUDENBERG, Theobald: Sebastian Merkle – Ein Gelehrtenleben. In: MERKLE, Sebastian: *Ausgewählte Reden und Aufsätze*. Würzburg 1965, s. 1–57; WOLF, Hubert: *Milieustabilisierende Apologie oder Schnittstelle zur Moderne? Sebastian Merkle und seine Konzeption von Kirchengeschichte im Spannungsfeld von Gegengesellschaft und Integration*. In: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 21, 2002, s. 123–140.

430 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 163, Hilgenreiner Winterovi 2. 4. 1934: *Heute war ich beim H. Erzbischof, um ihn zu bitten, auch seinerseits beim Schulministerium einen Schritt zu tun, damit die Ernennung beschleunigt werden. Dabei gab er mir einen Auftrag an Sie mit, dem ich hiermit nachkomme. Er äusserte nämlich Bedenken wegen Ihrer Betrauung mit der Kirchengeschichte, da diese leichter Gelegenheit zu schiefen Auffassungen und Darstellungen gebe, als ein anderes Fach, und meinte, seine Bedenken rührten von Ihrer allzugrossen Hinneigung zu Bolzano und ähnlichen Bewegungen her, die auch anderswo Anstoss erregt hätten.* Podle jednoho tamtéž uloženého, nedatovaného dopisu (Winter připsal ručně počátek roku 1934?) zřejmě P. Sladeka Winterovi, se arcibiskup obával, zdali by ho potvrdil v profesuře církevních dějin Říma, *da Du bloß über 'Ketzer' geschrieben hattest.*

431 KALISTA: *Po proudu*, s. 376.

432 AUK, *Osobní spis E. Wintera*, Winter děkanovi Filozofické fakulty 14. 7. 1934. Tímto svobodnějším prostředím byla myšlena Filozofická fakulta Německé univerzity, která se paradoxně naopak ve vzpomínkách filozofa a estetiky Utitze jevila ve stejné době jako uzavřená a nacionálními šovinisty ovládaná instituce. UTTITZ, Emil: *Německo mezi včerejškem a dneškem*. Praha 1948, s. 64. Je ovšem třeba zmínit, že Emil Utitz hovořil také o existenci liberální menšiny, která na univerzitě podléhala nacionální většině, a že profesorské kolegium, které o Winterově soukromé docentuře na jaře 1934 rozhodovalo, bylo složeno z velké části z lidí (profesoři Kraus, Otto, Wostry, Lindworski, Cysarz), kteří k vysloveným nacionálním šovinistům přinejmenším dosud a někteří ani později nepatřili.

433 WINTER: *Christlicher Nationalismus*. *Volk und Glaube* 2, 1937, s. 15–17.

tilo, že aby mohla být „národní osobnost“ kultivována, bylo třeba promlouvat k lidem v kostelech v mateřské řeči a nebránit se dalším národně přizpůsobeným prvkům v liturgii. Jen tak se podle Wintera mohlo Ježíšovo poselství stát součástí každodenního života a katolictví se zbavit jisté formalistní podoby. Toto pravidlo mělo platit stejně pro české i pro německé katolíky. Winterovy články tím nepřímo volaly po nacionální reformě katolické církve. Winter se domníval, že rostoucí odcizení mezi církví a obyvatelstvem vyrůstalo z toho, že církev se nepřizpůsobila nacionálnímu principu, který podle jeho přesvědčení ovládl současné cítění Němců i Čechů. Aby zabránil tomuto nacionálně motivovanému odpadlictví,⁴³⁴ které podle jeho přesvědčení stále více hrozilo, neváhal nakonec v roce 1936 z pastýřských důvodů navrhnout i značně radikální požadavek národnostního rozdělení národnostně smíšených far na české a německé.⁴³⁵ Takový požadavek byl do jisté míry souběžným s požadavkem národnostního rozdělení českých zemí a vytvoření autonomních kulturních oblastí, který měla ve stejné době v programu Sudetoněmecká strana. Vycházel nicméně konsekventně z předpokladů daných pojetím křesťanského nacionalismu.

V národnostně stále zjitřenější atmosféře první republiky druhé poloviny třicátých let narazilo pojetí křesťanského nacionalismu na naprosté nepochopení vyššího katolického kléru, který byl z podstatné části národnostně český a chápal takové úvahy jako rozbíjení jednoty církve v Československu. Je dosud nezodpovězenou otázkou, nakolik právě národnostní cítění československé církevní hierarchie ovlivňovalo vývoj v katolické církvi v první Československé republice. Letmý pohled do zpráv rakouského vyslance v Československu ve třicátých letech naznačuje, že to nebyl faktor nevýznamný a že údajně čeští církevní hodnostáři ve jménu státní jednoty bránili určitým opatřením, navrhovaným německými hodnostáři, která měla směřovat k uvolnění největšího národnostního napětí.⁴³⁶

434 Srov. WINTER, Eduard: Katholische Kirche und die nationale Frage in den Sudetenländern. Volk und Glaube 1, 1936, s. 221. *Der heidnischen Uebersteigerung des Nationalismus kann nur begegnet werden, wenn die völkische Wirklichkeit beachtet und durch eine auf die völkische Eigenart besonders eingestellte Seelsorge geheiligt wird. Eine gewaltige Naturerscheinung, wie die nationale Selbstbesinnung der Völker in unseren Tagen kann nicht bekämpft werden durch Leugnung oder Uebersehen, sondern muß gemeistert werden durch Ordnung und Verchristlichung.*

435 WINTER: Katholische Kirche, s. 217–221. Viz také Nationale Teilung katholischer Gemeinden. Wartburg 35, 1936, č. 13, s. 516.

436 Jak ukazují zprávy vyslance Marka, zdá se, že jednou z třecích ploch byla organizace Katolické akce v Československu. Zatímco němečtí zástupci kléru požadovali udržovat v zásadě nezávislou německou centrálu, čeští zástupci to nepodpořili a celostátní hlavní sídlo německých katolíků bylo zakázáno. Takové kroky vytvářely napětí mezi představiteli obou národností: *Bereits in früheren Berichten wurde ja auf Differenzen zwischen den tschechischen und deutschen katholischen Kreisen verwiesen und besonders die Schwierigkeiten dargelegt, welche von tschechischer Seite den deutschen Katholiken bei dem Versuch, die actio catholica innerhalb des deutschen katholischen Lagers zu organisieren, bereitet werden. In deutschen katholischen Kreisen ist man überdies der Ueberzeugung, dass die Tendenz bemerkbar sei, die nationale Sektionierung in der religiösen Arbeit scheinbar verschwinden zu lassen, in Wirklichkeit aber dem tschechischen Uebergewicht zum*

Ale jeden dopis, který na podzim roku 1936 obdržel Winter od litoměřického biskupa Antona Webera, naznačuje, že výše uvedená poznámka mohla být rakouskému vyslanci tlumočena někým z nacionálně citlivějších představitelů německého kléru. A nemuselo to tedy vůbec znamenat, že se v církevních strukturách v Československu vytvořila nějaká trvalá česko-německá konfliktní zóna. Pohoršení litoměřického biskupa Webera vyvolala Winterova veřejná kritika z článku o národnostní otázce a katolické církvi. Winter nepřímou kritizoval, že v kněžském semináři se němečtí kněží musí učit písmo svaté a skládat zkoušky v českém jazyce. To prý nebylo správné, protože k tomu, aby mohli být sebevědomými německými kněžími a dokázali šířit katolickou víru v německém obyvatelstvu, měli nejprve být vzděláváni v mateřském jazyce a v německých kulturních hodnotách. To samé mělo platit pro české studenty teologie s výukou v českém jazyce a v českých kulturních hodnotách. Teprve národně sebevědomí lidé mohli podle Winterova přesvědčení uznávat člověka jiného národní „ducha“. Proto teprve potom měly být kněží vzděláváni také k poznávání druhého národa ve všech historických souvislostech.⁴³⁷ Biskup Weber napsal Winterovi třístránkový dopis, v němž se Wintera tázal, zdali tím také vybízeli studenty, aby sami začali určovat, co se mají učit. V horším případě považoval Winterova slova za výzvy k „čistokrevnému bolševismu“ (*reinrassiger Bolschewismus*), v lepším případě je to prý bylo nutné vnímat jako výchovu k neuznávání autorit a tedy prý ke „kulturnímu bolševismu“. Weber dále psal, že po teoretické stránce s Winterem nelze než souhlasit. Ale v konkrétní rovině prý lze vidět, že návrhy psal člověk naprosto neznalý skutečných poměrů, který praktické rovině nerozumí, nezná finanční možnosti apod. Smyslem výuky v českém jazyce vůbec nebylo nějak přiblížit německým adeptům kněžství kulturu a dějiny českého národa, ale čistě praktická potřeba přinutit je, aby se seznámili s jazykem druhého národa. Těžko totiž bylo možno očekávat od průměrných kandidátů kněžství, že se česky budou učit z vlastní vůle a záliby. A Weber striktně od-

Siege zu verhelfen. Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖSA), Archiv der Republik, Gesandtschaft Prag, k. 38, Marek spolkovému ministrovi 22. 11. 1935.

437 WINTER: Katholische Kirche, s. 219: *Vor allem wird es notwendig sein, daß ein gebildeter, volksbewußter Klerus heranwächst. Um nicht der nationalen Ueberhitzung zu verfallen, muß dieses Volksbewußtsein stets durch die Liebe zu Christus, dem Herrn über allen Völkern, geläutert sein. Weiters muß die Hinordnung zum anderen Volke gepflegt, die historischen Zusammenhänge müssen herausgestellt werden. Die gute Kenntnis der Sprache und Kultur des anderen Volkes ist den angehenden Priestern zu vermitteln. Verständnis und Sympathie für das andere Volk kann nur durch liebevolle Einführung in dessen eigenständiges Wesen erweckt werden, niemals aber durch den Zwang in der Sprache des andern Volkes zu beten, Vorlesungen zu hören, Prüfungen abzulegen. Voraussetzung ist auch hier stets die gründliche Pflege der eigenen Muttersprache, die ernste Vertiefung in Geschichte und Kultur des eigenen Volkstums. Nichts ist gefährlicher als die Verwischung und Vermischung der völkischen Eigenart, die weder tschechisch noch deutsch ist. Gerade der Erziehung der angehenden Priester obläge es, die Natur nicht zu unterdrücken [...], sondern anzuerkennen und zu erheben. Zur Natur des Menschen gehört die Zugehörigkeit zu einem Volke. Diese Zugehörigkeit hat nicht nur den Leib, sondern auch den Geist des Menschen geprägt. [...] Die Einführung in die Seelsorge muß unbedingt in der Muttersprache erfolgen.* (Zdůraznění v originále.)

mítl také Winterův návrh na rozdělení farností. Z vlastní zkušenosti v národnostně smíšených farách věděl, že národně uvědomělé stanovisko faráře nemusí nutně vést k odchodům jinonárodních věřících z církve. Ale především se domníval, že rozdělení far by bylo smysluplné pouze ve velkých městech, kde se lidé vzájemně osobně neznají. Ale v menších městech a na vesnicích, kde každý zná každého, by rozdělení podle národnostního klíče bylo „velkým zlem“. Jenom by ještě zvětšilo národnostní nevraživost na sebe jinak vzájemně odkázaných lidí.⁴³⁸

Winterovy aktivity nenašly stoupence ani ve vysokých církevních kruzích kolem arcibiskupa Karla Kašpara. Konzervativní arcibiskup jej na jaře 1936, kdy Winter působil jako děkan Teologické fakulty,⁴³⁹ přísně pokáral za to, že se jako oficiální a aktuálně nejvyšší zástupce katolické teologie v Čechách účastnil instalační přednášky děkana Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké Ferdinanda Hrejsy. Winter se marně obhajoval, že si jen jako soukromá osoba šel poslechnout vědeckou přednášku svého vědeckého kolegy, významného evangelického teologa a církevního historika. Arcibiskup, rozezlený novinovými zprávami o účasti oficiálního představitele katolické teologie na půdě protestantské fakulty, kterou prý navíc nikdo nedementoval, takovou „výmluvu“ nepřijímal. „Účast [...] Eduarda Wintera [na instalaci děkana evangelické fakulty] se nicméně nedá omluvit,“ psal arcibiskup v dopise proděkanovi Teologické fakulty. Vyčítaje v závěrečném biblickém odkazu Winterovi snahu zalíbit se lidem více než Bohu děkan pokračoval: „Děkan katolické teologické fakulty přece musí vědět, že jeho přítomnost bude zcela určitě zneužita, což se také stalo! Velevážený děkan by se měl držet daleko nejen jako katolík, zvláště když je navíc katolickým knězem, nýbrž docela určitě jako vychovatel katolických duchovních. [...] Chci doufat, že se o tom nedoví S. Congr. Seminariorum et Universitatum.“⁴⁴⁰ Výmluva [...] že šlo o soukromou účast vědecké přednášky ...] je ovšem velmi slabá, odhlížeje od toho, že instalační proslovy vycházejí obvykle tiskem. Spíše se mi zdá, že zde byl jiný důvod, o němž mluví sv. Pavel v listu Galatejským (I, 10).“⁴⁴¹ O rok později se na svého teologa

438 SOA Litoměřice, Ordinariát Litoměřice, k. 91, i. č. sine, Weber Winterovi (nedatovaný průklep dopisu). Datace na konec podzimu vyplývá mimo jiného z dopisu rektora F. Wagnera, který na situaci v litoměřickém kněžském semináři Webera upozornil. Dopis byl datován 18. 10. 1936.

439 Winter byl zvolen děkanem Teologické fakulty Německé univerzity v květnu 1935 na obvyklé roční funkční období. Jinak byl několik let také členem akademického senátu.

440 Myšlena je papežská kongregace pro katolické vzdělávání, působící velkou část 20. století pod názvem *Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus*. Viz Congregation for catholic education. In: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccatheduc/documents/rc_con_ccatheduc_20051996_profile_en.html (cit. 10. 8. 2016).

441 AUK, Děkanát Teologické fakulty Německé univerzity, sg. 119/1936, dopis arcibiskup K. Kašpar proděkanovi Steinmetzerovi z 13. 3. 1936. Výše jde o můj překlad, ponechal jsem arcibiskupovo psaní papežské instituce. Zdůraznění v originále. Zde viz také předcházející dopis K. Kašpara, adresovaný Děkanátu Teologické fakulty z 18. 2. 1936 a kopii Steinmetzerova vysvětlení arcibiskupovi z 4. 3. 1936. Zprávu podle arcibiskupova prvního dopisu publikoval Telegraf 12. 12. 1935. Text je v němčině citován, s opravou názvu papežské instituce, také ve WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses,

obracel arcibiskup rozhněvaně znovu. Tentokrát nebyl příčinou výtek Winterův široce ekumenický přístup, ale názory a aktivity vyplývající z ideje křesťanského nacionalismu, které arcibiskup označil v několikastránkovém dopisu znakem „hypernacionalismu“. Arcibiskup použil stejný pojem, kterým ve stejné době papežská encyklika „S palčivou starostí“ (*Mit brennender Sorge*) důrazně varovala katolické věřící před scestím a nebezpečím nacionálního socialismu.⁴⁴²

Od přelomu let 1937–1938 se činnost Winterova kruhu, Staffelsteinu a pod něj spadajících mládežnických organizací dostala pod kritické oko nejen ze strany vysoké katolické hierarchie. Důvodem byly stále častější kontakty Staffelsteinu se Sudetoněmeckou stranou a jejími větvemi, překvapivě silné vzrušení z „pozitivních rysů německé revoluce“, jak bylo často dění v hitlerovském Německu na stránkách Volk und Glaube hodnoceno ve snaze paušálně neodsuzovat, a nakonec neskryvané nadšení z „anšlusu“ Rakouska. Když pak v květnu 1938 chlapecké (*Pfadfinderkorps St. Georg*) i dívčí složky vstoupily do organizace Národní mládeže sudetoněmecké (*Sudetendeutsche Volksjugend*), jednotné mládežnické organizace SdP, objevil se v Praze anonymní pamflet o „hrobařích sudetoněmeckého katolicismu“, který vinil Staffelstein a jeho vedení z podpory nacionálního socialismu a myšlenek směřujících k vytvoření jednotné německé národní církve.⁴⁴³ Jiný kratší pamflet o aktuálních poměrech v sudetoněmeckém katolicismu, který pocházel rovněž z léta 1938 a viděl doslova povstat „Jidáše nad sudetoněmeckou zemí“,

s. 83. Zde je obsáhle citováno i z Winterovy odpovědi arcibiskupovi z 23. března 1936 i z druhého dopisu arcibiskupovi z 24. 4. 1936. Na přednášku prý byl pozván profesorem F. M. Bartošem, kterého prý potkal v univerzitní knihovně. V autobiografii z roku 1945 (Bolzano-Winter Archiv, Strojopis Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 128–129) proti tomu Winter říkal, že na přednášku byl pozván profesorem Hromádkou. Tady také vysvětloval, že v důsledku arcibiskupovy kritiky prý děkanské záležitosti prozatím přenechal proděkanovi Steinmetzerovi a odjel do zahraničí. Podle obou autobiografií po návratu odeslal podle konceptu, vytvořeného společně s profesorem Merkle, arcibiskupovi nový dopis, v němž byl odhodlán jít s celou záležitostí před veřejnost. Na to měl být pozván na osobní audienci k arcibiskupovi, k níž došlo, a tím byla záležitost urovnána. Podle dopisu citovaného ve vydané autobiografii (s. 84–85) doslova žádal o zproštění přednášek, pokud je to s jeho „nekřesťanským smýšlením“ vážné, čímž ztratil arcibiskupovu důvěru, a pohrozil, že takovým krokem však arcibiskup zburcuje širokou kněžskou i laickou veřejnost. Winter to na rozdíl od autobiografie z roku 1945 ve vydané autobiografii rozvádí do širokého příběhu o prvním konfliktu s církví a o tom, jak byl již v roce 1936 ochoten ukončit své působení na Teologické fakultě. Dochoval se koncept dopisu z 18. 4. 1936 určený proděkanovi Steinmetzerovi, v němž ho informuje o svém úmyslu vzdát se děkanské funkce i přednášek, pokud nebude mít znovu důvěru arcibiskupa. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510.

442 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Kardinál Kašpar Winterovi z 22. 3. 1937. Citováno také WINTER: Mein Leben, s. 87. Arcibiskupův dopis byl reakcí na Winterův článek Katholische Kirche und nationale Frage in den Sudetenländern. Volk und Glaube 1, 1936, s. 217–221. O papežské encyklice podrobněji viz ŠEBEK: Mezi křížem, s. 283–286.

443 CHRISTIANUS (pseudonym, pravděpodobně F. Glaser): Die Totengräber des sudetendeutschen Katholizismus, Prag 1938. Již počátkem roku 1938 se Winter bránil kritikům označujícím představitele Staffelsteinu za *Nazisten im katholischen Lager*. Viz WINTER: Rundschau. Offene Worte zu einer ernsten Sache. Volk und Glaube 3, 1938, s. 16–18.

kritizoval Staffelsein, že německví mu bylo nakonec důležitější hodnotou než příslušnost ke katolické církvi. Anonymní autor k tomu upřesnil, že „při pozorování katolicismu si [členové Staffelseinu] nasazují černé brýle, [zatímco] v dnešním nacionálněsocialistickém Německu vše spatřují v nejružovějším světle“.⁴⁴⁴

Kontakty s českým prostředím

S tím, jak Winter s prvními historickými studii vstupoval do povědomí českých a českoněmeckých kulturních elit, především profesorů na pražské Německé univerzitě, se pole jeho působnosti nejspíše od konce dvacátých let rozšiřovalo rovněž o kontakty s prostředím nekonfesijně nebo nadkonfesijně nacionálním.

Winterova pověst v české části prvorepublikové společnosti třicátých let byla velmi dobrá. Dveře mu otevřela jeho bolzanovská bádání, díky nimž byl zapojen také do činnosti komise pro vydávání Bolzanových spisů při Královské české akademii věd, která byla zřízena v roce 1922 a patronát nad ní držel prezident republiky T. G. Masaryk.⁴⁴⁵ Od úspěšné biografie o Bolzanovi navázal také kontakty s českými historiky starší i mladší generace (J. Šustou, J. Pekařem, K. Kroftou, Z. Kalistou, F. M. Bartošem) a přátelsky se s nimi stýkal přinejmenším do let 1939–1940. Josef Šusta inicioval nejenom český překlad Bolzanova portrétu,⁴⁴⁶ o dva roky později vyslal Wintera dokonce jako československého zástupce na zasedání Mezinárodního ústavu pro intelektuální spolupráci (*Institut International de Coopération Intellectuelle*) do Paříže.⁴⁴⁷ Ministr zahraničí Krofta se domníval, že je takřka ve státním zájmu „žádoucnou připoutat i jeho [tj. Wintera] pevněji k lodi našeho státu“.⁴⁴⁸ Winter se stal členem Kroftou založené Československé společnosti pro studium menšinových

444 (Anonymus): Judas über Sudetenland. Prag 1938, s. 20: *Während sie bei der Betrachtung des Katholizismus eine schwarze Brille aufsetzen, sehen sie im heutigen nationalsozialistischen Deutschland alles im rosigen Licht.*

445 Proti pozdní Winterově vzpomínce (WINTER: Aus einem halben Jahrhundert Bolzano-Forschung, s. 215–216), že členem komise se stal již v roce 1928, archivní materiál dokládá, že Winter byl členem komise jmenován teprve na jaře 1934. AAV ČR, Královská česká společnost nauk, inv. č. 292, sg. 141b, Winter generálnímu tajemníkovi komise 14. 4. 1934. Winter se při práci v komisi seznámil např. s matematikem prof. B. Bydžovským, který působil jako hlavní tajemník komise.

446 KALISTA: Po proudu, s. 160.

447 Viz NA, Pozůstalost K. Šusty, k. 12, Winter Šustovi z 3. 2. a 14. 7. 1937. Také viz WINTER: Mein Leben, s. 95, KALISTA: Po proudu života (2), s. 181. Kalista hovoří o Kroftovi jako původci iniciativy vyslat jako zástupce Wintera a mylně mluví o Ženevě, kde v rámci institucí Společnosti národů sídlila Mezinárodní komise pro intelektuální spolupráci (*Commission Internationale de Coopération Intellectuelle*). Ženevská komise (zřízená 1922) byla základem meziválečného systému mezinárodní intelektuální a vědecké spolupráce. Pařížský Mezinárodní ústav pro intelektuální spolupráci začal pracovat v roce 1926 a byl v podstatě výkonným orgánem ženevské komise.

448 KALISTA: Po proudu života (2), s. 160.

otázek.⁴⁴⁹ Krofta snad uvažoval v roce 1935 také o vydání dějin českých Němců, které měli napsat němečtí učenci v pročeskoslovenském duchu. Vedle profesorů Franze Spiny a literárního vědce Herberta Cysarze padlo také Winterovo jméno.⁴⁵⁰ Žádná takto koncipovaná kniha sice nevyšla, jako 9. svazek edice Národnostní otázky však vyšla kniha Němci v Československé republice o sobě, kde se skutečně objevila krátká historická esej pocházející z Winterova pera.⁴⁵¹

Výše zmíněné kontakty k protestantskému prostředí kolem české YMCA sahají patrně k polovině roku 1934, kdy se Winter osobně seznámil s Emanuelem Rádlem během organizace 8. mezinárodního filozofického kongresu, který se konal v Praze. Bližší vztah než s Rádlem ale navázal během prodiskutovaných setkání na letních akademických táborech YMCA s teologem Josefem Luklem Hromádkou. O něm se Winter v pozdní autobiografii vyjádřil, že mu byl duchovně jedním z nejbližších lidí. Jejich životní cesty se však brzy rozešly (Hromádka byl za druhé světové války v americkém exilu) a vzájemné kontakty se po dlouhé odmlce obnovily až v polovině padesátých let. Omezily se na letmé přátelské pozdravy a občasnou výměnu publikovaných textů.⁴⁵² V polovině třicátých let si Winter mezi mladými protestanty vybudoval pověst „apoštola národnostního smíru“,⁴⁵³ ačkoliv jeho bolzanovská inspirace o práci na společném domově byla kriticky přijímána jako „poněkud romantická“ a kvůli absenci konkrétního společného ideového programu, který by mohl být označen jako československý, i jako nedostatečná.⁴⁵⁴ Paradoxně slabší byly zřejmě jeho kontakty s českým katolickým prostředím. V polovině třicátých byl v kontaktu přinejmenším s lidmi kolem časopisů Řád a Obnova. Býval také účastníkem letních katolických akademických konferencí v Dalečíně a v roce 1935,

449 Krofta nechal v časopise společnosti přetisknout dva Winterovy texty: Bolzano jako národní vychovatel Čechů a Němců. Národnostní obzor 4, 1934, s. 86–88, a Národnostní myšlenka a sudetoněmečtí katolíci. Národnostní obzor 9, 1938, s. 4–9.

450 BArch Berlin, R 153, sg. 1324, noticka z rozhovoru s Oberdorfferem v Liberci 27. 8. 1935. Ve zprávě se psalo: *Es sei zu befürchten, dass diese sudetendeutsche Geschichte ein Hilfsmittel im Dienste der tschechischen Idee wäre. Man ist deshalb noch nicht einig, wie gegen dieses Unternehmen vorgegangen werden soll, ob man den zur Mitarbeit aufgeforderten Forschern raten sollte, sich nicht daran zu beteiligen, oder ob man andererseits versucht, zuverlässige Kräfte hineinzubringen.*

451 Němci v Československé republice o sobě. Praha 1937.

452 WINTER: Mein Leben, s. 70. V Hromádkově pozůstalosti se nachází devět Winterových dopisů a dva koncepty Hromádkových odpovědí z let 1956–1961, za jejichž kopie děkuji Šimonu Trusinovi. Přinejmenším jednou se oba učenci v Praze setkali a Winter si pak pochvaloval harmonické souznění jejich myšlení (Winter Hromádkovi z 18. 10. 1961).

453 PLECHÁČ: X. vysokoškolská a učitelská konference, s. 302.

454 MAREŠ: Českoněmecké hovory, s. 291. Winter kritiku přijímal, domníval se však, že sudetské Němce, kteří jsou prý myšlenkami obrázení do Německa, je nejprve potřeba získat pro myšlenku české vlasti (*Heimatgedanke*). Autor zprávy pokračoval: „Úkol dáti duchovní předpoklady pro vzájemnou spolupráci, přenášejí [Winter] na bedra českého národa. Češi mají úkol postavit ideologii dost nosnou a přijatelnou i pro Němce.“ Debata německých i českých účastníků dál vedla k otázce, zda lze postavit tuto ideologii na Masarykově pojetí českých dějin a českého státu. Brzy však ztroskotala na rozdílném vnímání Masaryka, který byl pro německé účastníky představitelem zastaralého pozitivismu 19. století.

když nakladatelství Akord připravovalo český překlad jeho Bolzanovy biografie, publikoval v časopise Akord o Bolzanovi dva drobné články.⁴⁵⁵

Ani politické otřesy let 1938–1939 zprvu nepřerušily jeho spolupráci s českými učiteli. V roce 1939 vyšel Winterův příspěvek pro Mathesiův velký sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, který sice začal vznikat již rok před mnichovskými událostmi, ale Winter v něm přesto ponechal všechny zmínky o Husserlovi, byť byl židovského původu.⁴⁵⁶ Winter nechal vyhotovit překlad knihy *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*, který si přál vydat s předmlouvou Josefa Šusty a stejně jako v případě překladu Bolzanovy biografie doplněný i o Kalistovy poznámky.⁴⁵⁷

První sjezd československých historiků (květen 1937). Winter se nachází ve třetí řadě pátý zleva. Po jeho pravé ruce sedí J. Pfitzner. [zdroj: Bayerisches Hauptstaatsarchiv]

455 WINTER: Bernard Bolzano, s. 40–42, TÝŽ: Sociální etika, s. 65–70. K účasti na konferenci v roce 1935 srov. program Příloha Akordu, Duchovní život – Zprávy z Dalečína 1935, s. 44–46. Za upozornění na program děkuji P. Husákoví. Srov. také WINTER: Mein Leben, s. 91.

456 WINTER, Eduard – VETTER, Quido: Bernard Bolzano, filozof a matematik. In: MATHESIUS, Vilém (ed.): *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Praha 1939, s. 180–186. O historii vzniku knihy se píše v předmluvě v dosud posledním vydání, kde je taktéž upozorněno na to, že Winter neodstranil odkaz na Husserla zakázaného v antisemitské Třetí říši. Viz TOMĚŠ, Josef: Odkaz, který zavazuje. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, 2. sv., Praha 1999, s. 9–17.

457 NA, Pozůstalost J. Šusty, k. 12, Winterovy dopisy Šustovi z 15. 10. a 26. 10. 1939.

Kniha vyšla v Kuncířově nakladatelství vydávajícím katolicky orientovanou literaturu v roce 1940 nakonec opravdu drobně pozměněná, ale bez Šustovy a Kalistovy účasti.⁴⁵⁸

Mezi německými učiteli

Od počátku třicátých let byl Winter zeširoka rozkročen od kontaktů s českými demokraty až k lidem všenněmeckého ražení, které se o několik let později změnilo na nepokrytě velkoněmecké. Na jedné straně v polovině třicátých let docházel do Brentanovy společnosti, filozofické společnosti založené z daru prezidenta Masaryka, v níž se stýkali lidé různého původu, náboženství i politického přesvědčení s cílem udržovat a rozvíjet myšlení rakouského filozofa Franze Brentana.⁴⁵⁹ Na druhé straně se ve stejné době stýkal také s profesory, o nichž bylo dobře známo, že byli nacionálními socialisty a antisemity.⁴⁶⁰ Winter dlouhé roky v čele Staffelsteinu prosazoval takovou koncepci podpory německé kultury a společnosti, která byla tehdy mezi tzv. zahraničními Němci velmi rozšířená. Neměla se omezovat na podporu německých menšin a německé kultury pouze v hranicích výmarské republiky, ale měla ji překračovat směrem k utužení jednotného německého (*gesamtddeutsch*) vědomí po celé Evropě, především na východ a jihovýchod za hranicemi Německa. Do roku 1932 získával pro vědeckou i kulturně-politickou činnost podporu od berlínské Deutsche Stiftung přes německé vyslanectví v Praze. Po nástupu Adolfa Hitlera k moci se pravděpodobně orientoval více na Rakousko, odhlédneme-li od vazby na *Nordostdeutsche Forschungsgemeinschaft*, která měla jako svůj prvotní cíl zajišťovat studentskou podporu pro bádání v Německu.⁴⁶¹ Stejně jako křesťanskosociální politik a profesor práva Robert Mayr-Harting⁴⁶² navázal

458 Důvod není znám.

459 Winter se stal členem Brentanovy společnosti v roce 1934, kdy se jejím členem stal rovněž Edmund Husserl. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Jahresbericht der Brentanno-Gessellschaft für das Jahr 1934.

460 Např. v letním semestru 1934–35 ve Winterově církevněhistorickém semináři na Teologické fakultě přednášel Kleo Pleyer o rekatolizaci v době baroka s upřesněním v závorce na „Židovstvo v Čechách“, patrně s určitým antisemitským podtextem. Je zajímavé, že Pleyer měl ve třicátých letech zakázán vstup do Československa. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Kirchenhistorisches Seminar 1934/35. Po roce 1935 se zřejmě seznámil také s Kurtem Oberdorfferem, kterému dokonce v červnu 1936 navrhol, zdali by se nechtěl ucházet o habilitaci pro novější dějiny na Německé univerzitě v Praze. SOkA Most, Pozůstalost K. Oberdorffera, Winter Oberdorfferovi z 4. 6. 1936. Je nepravděpodobné, že by tento pokus byla vlastní Winterova iniciativa. Winter neměl takřka žádný vliv na Filozofické fakultě, natož v historickém semináři. Spíše psal s vědomím W. Wostryho. V záznamech v autobiografii v letech 1939–1940 oslovuje Winter Oberdorffera dokonce jako „přítele“.

461 Winter po válce tvrdil, že s Volksdeutsche Mittelstelle nespolečně pracoval.

462 Mayr-Harting publikoval ve spisech svazu spis Sudetendeutsche Lösung. Viz Veröffentlichungen der OE. K.V.D.A., Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1937, s. 55.

Winter kontakty s vídeňskou institucí *Der österreichische Verband für Volksdeutsche Auslandsarbeit*, vedenou štyrskohradeckým profesorem historie a benediktinským mnichem Hugem Hantschem, která si dávala za cíl propagovat a podporovat spolupráci rakouských Němců s Němci v ostatních zemích⁴⁶³ a ostře se distancovala od nacionálněsocialistické kulturní ideologie Hitlerova Německa.⁴⁶⁴ Ve stejné době se díky svým knihám o rakouské restauraci a osvícenství seznámil s významným rakouským historikem Heinrichem Srbikem, který se – jak již víme – pokoušel „celoněmeckou“ ideu přenést do roviny historiografie v podobě „celoněmeckého pojetí dějin“ (*gesamtdeutsche Geschichtsauffassung*). Se Srbikovým žákem a národoveckým katolickým intelektuálem Tarasem Borodajkewyczem Winter od všeobecného vídeňského katolického sjezdu na podzim 1934 udržoval dokonce dlouholeté přátelství.⁴⁶⁵ Osudy těchto tří rakouských historiků se v letech po anexi Rakouska do značné míry rozešly. Jako by se v jejich osudech zrcadlily všechny pozdější rozporuplnosti Winterova života v letech 1938–1945. Zatímco Hantsch byl po březnu 1938 zatčen a po několik měsíců internován v koncentračním táboře, Srbik zastával po celé toto období pozici prezidenta vídeňské Akademie věd a byl rovněž členem nacionálněsocialistického Říšského sněmu. Jak se později ukázalo, Borodajkewycz byl dokonce již od roku 1934 ilegálním členem rakouské NSDAP a později, po přivítaném „anšlusu“ Rakouska, byl aktivním spolupracovníkem vídeňské služebny SD.⁴⁶⁶

463 Podle statutu bylo účelem spolku *die öffentliche Aufklärung über die wirklichen und kulturellen Beziehungen im deutschen Volkstum nach dem Süden und Osten ausging oder sonst mit seinem christlich-abendländischen Kulturberuf verbunden ist*. NA, Presidium ministerstva vnitra, sg. 225–1254/2, s. 18–21. Pražská policie konstatovala Winterovy „úzké kontakty“ s institucí roku 1937. Winter publikoval v obou spolkových ročenkách 1937 a 1938 články o tehdy hojně diskutovaných tématech vztahu katolictví k národnostní otázce v českých zemích a o vztahu kněze a národa. *Katholische Kirche und nationale Frage in den Sudetenländern, Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1937*, s. 21–26, a *Theologe und Volk, Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1938*, s. 12–15.

464 HANTSCH, Hugo: *Das Auslanddeutschtum in der gesamtdeutschen Frage. Volksdeutsche Arbeit. Jahrbuch 1937*, s. 9.

465 Borodajkewycz, který se aktivně podílel na organizaci katolického sjezdu ve Vídni, dokonce Wintera navrhoval jako jednoho z hlavních řečníků úvodních slavnostních proslavů sjezdu. K rakouskému historikovi katolického a německonacionálního smýšlení Tarasovi (von) Borodajkewyczovi (1902–1984) dosud není k dispozici žádný odborný portrét. V tisku se nyní nachází můj pokus pod názvem *Taras (von) Borodajkewycz (1902–1984). Zwischen Katholizismus und Nationalsozialismus: Der Versuch, das Unvereinbare zu verbinden*. In: Hruza, Karel (ed.): *Österreichische Historiker. Bd. 3. Především k jeho nacionálněsocialistické a poválečné kariéře a k vídeňským masovým demonstracím, které se v polovině šedesátých let v Rakousku rozpoutaly po některých jeho nacionalistických výrociích s antisemitským podtextem* viz FISCHER, Heinz (ed.): *Einer im Vordergrund. Taras Borodajkewycz. Eine Dokumentation*. Wien – Frankfurt/M. 1966; KASEMIR, Gerard E.: *Spätes Ende für „wissenschaftlich“ vorgetragenen Rassismus. Die Borodajkewycz-Affäre 1965*. In: GEHLER, Michael – SICKINGER, Hubert (eds.): *Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim, Thaur 1995*, s. 486–501.

466 K Borodajkewyczově spolupráci s vídeňskou služebnou SD viz akta jeho Hauptsturmführera SS Wilhelma Höttla, kde je Borodajkewycz uveden jako jeho spolupracovník. BArch Berlin, SS-Führer-Personalakten, Wilhelm Höttl.

Sociální sítě, do nichž byl Winter zapojen, byly velmi široké a zahrnovaly jak církevní prostředí, tak vědecké i kulturně-politické prostředí téměř bez ohledu na národní nebo politický charakter s jedinou podmínkou, aby činnost v nich bylo možno zařadit pod legitimující „službu“ (sudeto)německému národu. Šíře kontaktů s lidmi různého názorového spektra je zajímavým faktem Winterovy biografie, který mu ulehčoval pronikání do různých prostředí. Zdá se, že v jeho mezilidském jednání převažovala osobní blízkost člověka nad jeho politickými názory a ideologií. Jak v roce 1945 podotkl, „mohl stále rozlišovat osobní od věcného“, a tak dokázal udržovat přátelské vztahy i tehdy, když „věcně s těmi kruhy [myšleno názorovými společenstvími] neměl nic do činění“.⁴⁶⁷

Winterův habitus se na konci třicátých let proti dvacátým letům proměnil. Jak ještě uvidíme, tři původní sociální role se působením proměn politicko-kulturního pole rozvolnily: z pozice církvi oddaného kněze jezuitské výchovy se posunul do nacionální reformně-katolické, církvi velmi kritické pozice; v úplném závěru třicátých let pak vzdá i zápas o katolické obrození sudetských Němců a výrazně se naopak upne k poslední pozici historika dějin myšlení, v níž se bude ve zcela nových podmínkách okupačního nacionálněsocialistického režimu snažit nadále udržovat spojitost se svým původním kněžským a reformně-katolickým posláním.

467 Citát pochází z nejstarší autobiografie *Mein Leben im Dienst der humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins*, s. 124 (Bolzano-Winter Archiv), ale znovu byl s lehkou obměnou (vedle slova *sachlich* užívá v citátu také slovo *ideologisch*) přepsán do publikované autobiografie WINTER: *Mein Leben*, s. 91. Původně ho Winter použil pro ohodnocení svých vztahů k časopisu Řád.

ILUZE „MNICHOVSKÝCH“ MĚSÍCŮ

1938

Devatenáct měsíců mezi rakouským březnem 1938 a polským zářím 1939 způsobilo rozvrat v dosavadním politickém a nakonec i společenském uspořádání zemí střední Evropy, který národy střední Evropy zažily naposledy před dvaceti lety. Ale pozice se nyní obrátily; dřívější vítězové, kteří se v roce 1918/1919 radovali, teď odcházeli do emigrace a v horším případě je čekaly výslechy gestapa, věznění nebo koncentrační tábory, zatímco minulí poražení nadšeně mávali prapory. Noví vítězové si však ve svém nadšení vůbec nechtěli připustit, co obětovali. A nikdo z nich netušil, jakou cenu budou jednou muset zaplatit. Pro obyvatele českých zemí se těch devatenáct měsíců koncentrovalo do mnichovského září 1938, jehož dozvukem spíš než důsledkem byla březnová anexe Československa roku 1939 a vznik Protektorátu Čechy a Morava. Ani sudetoněmečtí historikové včetně Wintera nebyli výjimkou. Do probíhajících světodějných událostí vkládali naděje, jež se ve zpětném pohledu nejeví jinak než jako iluze mnichovských měsíců.

Na jaře 1938 se Winter plně soustředil na dokončení knihy *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*. Knihu vydalo salzburšské nakladatelství Otto Müller Verlag, specializující se na německé katolické autory. Publikace se na knižních pultech objevila někdy v květnu 1938, okamžitě vyvolala celou řadu vesměs pozitivních ohlasů (v nichž si ovšem čeští recenzenti neodpustily kritické slovo k autorovu sklonu přeceňovat německý význam v českých kulturních dějinách), skvěle se prodávala a brzy muselo být připraveno druhé vydání.⁴⁶⁸ O rok později se se začal

⁴⁶⁸ Viz české recenze výše v pozn. č. 351.

připravovat i český překlad.⁴⁶⁹ Avšak ohlasy na knihu byly předběhnuty politickými událostmi, které se od březnové německé anexe („anšlusu“) Rakouska neuvěřitelně zrychlovaly. Jediněná ukázka reálného rozložení mocenských sil ve střední Evropě z 13. března 1938 způsobila rozvrat v politické struktuře českých Němců. Do SdP vstoupila velká část členů Svazu zemědělců (*Bund der Landwirte*), prelát a profesor teologie Hilgenreiner přivedl do SdP také stranu německých křesťanských sociálů.⁴⁷⁰ Překotného nárůstu členů SdP Henleinova strana dál využívala k zesílení požadavků vůči československému státu a také k dalšímu psychologickému nátlaku na německé občany, stojící dosud stranou.⁴⁷¹ Její promyšlená agitace vystavovala každého z nich nátlaku ve smyslu hrozivého hesla: „Kdo není s námi, je proti nám.“ Přeloženo do nacionální terminologie to znamenalo, že nesouhlas s Henleinem automaticky dělal z takového člověka nepřítele národa.

Winter se právě takovému označení snažil zabránit. Jak podotkl časopis Winterova kruhu, sudetoněmečtí katolíci prokázali „nekompromisně“ v kritických dnech jara 1938 „národu věrný postoj“ (*volkstreue Haltung*).⁴⁷² Byla to údajně především zásluha dlouholetých a obětavých snah Eduarda Wintera a veřejné činnosti Karla Hilgenreinera, že „v kritických dnech nedošlo k žádným rozporům mezi církví a národem“. Dokladem toho byl například jednotný vstup studentů kněžského semináře v Praze a v Litoměřicích do SdP, četná veřejně pronesená vyznání zástupců kněžských svazů k národu a církvi nebo dobrovolné včlenění katolických mládežnických spolků do jednotné Národní mládeže sudetoněmecké, mládežnické organizace SdP. 2. dubna 1938 vstoupil do SdP sám Winter.⁴⁷³ Na Teologické fakultě pražské Německé univerzity ovšem mezi vyučujícími nebyl osamocen; vedle něj a profesora Hilgenreinera se stali členy Henleinovy strany také mimořádní profesori Kindermann a Lachmann.⁴⁷⁴ Později Winter tvrdil, že se včlenění křesťanského skautského spolku St. Georg a dívčího spolku „Staffelstein“ (větve celé staffelsteinovské organizace) do Národní mládeže sudetoněmecké odehrálo bez

469 Kniha za zcela odlišných okolností vydalo v únoru 1940 v nakladatelství Ladislava Kunciče v Praze v českém překladu Oldřicha Lišky pod lehce upraveným názvem Tisíc let duchovního zápasu s podtitulem Náboženské zápolení dvou národů. Až na závěrečné tři vypuštěné odstavce byla obsahově nezměněna. K ohlasům na překlad viz např. recenzi Františka TICHÉHO v Časopisu Národního muzea 114, 1940, s. 84–87, A.Č. v Řádu 5, 1939, s. 124–126, Jaroslava PROKEŠE v Časopise pro dějiny venkova 27, 1940, s. 220–223, M. KAŇÁKA v Náboženské revue církve českomoravské 12, 1940, s. 316–318.

470 Viz ŠEBEK: Mezi křížem, s. 293–296.

471 Letáky SdP vyhlašovaly, že po 1. květnu již nikdo nebude do strany přijat. Podle pamětníka to vyvolávalo paniku z blížící se „zavírací hodiny“. ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1838–1945). Praha 2001, s. 52. Agresivní psychologickou a výhružnou taktiku SdP proti sudetským Němcům jiného politického přesvědčení než SdP podrobně sleduje BRANDES, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012.

472 W. K[rause]: Sudetendeutscher Mai. Volk und Glaube 3, 1938, s. 89–90.

473 NA, ÚŘP, 114-209-8, s. 4.

474 BArch Berlin, RSHA R 58/5901, s. 28.

jeho vědomí během dubnového pobytu v Římě. A také proti jeho přesvědčení. S ohledem na jeho vstup do Henleinovy strany to ale není úplně důvěryhodné, stejně jako neobstojí vysvětlení, že jeho přátelé byli pod přílišným vlivem křesťanskosociální strany a jejího rozhodnutí včlenit se do SdP.⁴⁷⁵

Winter retrospektivně popisoval svou pozici před rokem 1938 jako pozici mezi frontami, mezi nekřesťanským nacionálním socialismem a politickým klerikalismem.⁴⁷⁶ V rukopisech autobiografie se snažil od obou jednoznačně distancovat: „Neměl jsem ani s jedním, ani s druhým v podstatě nic společného, ale musel jsem s oběma žít.“⁴⁷⁷ Jako katolický kněz, zastupující mladé katolíky v německé odnoži Katolické akce v Československu, kritizoval Winter dlouhodobě politické katolictví. Na druhé straně, neměl-li opravdu nic společného s antisemitským jádrem nacionálněsocialistické ideologie, souzněl jako národovec s nacionálním socialismem ve snaze odstranit důsledky Versailleského míru. Zdaleka pak neodmítal ani jeho velkoněmecký program propojený s ideou říše.⁴⁷⁸ Ještě počátkem třicátých let proklamovaná loajalita k československému státu nakonec jako by byla spíše taktickou nevyhnutelností, zatímco předtím byla chápána jako nezměnitelná nutnost. Když mezinárodní situace ve střední Evropě nabídla změnu, označovanou v jemu blízkých kruzích jako dokončení německého národního sjednocení a s ním i epochy vznikání národních států, ztratila loajalita k československému státu na přitažlivosti. Jaký osud byl v těchto úvahách přisuzován Čechům, jedné z dalších národních společností ve střední Evropě, nebylo jasné. Zatímco se přítel Lemberg domníval, že podzimní připojení Sudet bylo právě tou poslední historickou událostí, která dokončila německé a vůbec středoevropské národní sjednocování (Čechům zůstal národní stát v podobě okleštěné druhé republiky), Winter se mnohem obtížněji smiřoval s myšlenkou politického rozdělení jednoty Čech jako historické země,

475 Viz WINTER: *Mein Leben*, s. 105. Jednání o včlenění mládežnických katolických spolků pod jednotné vedení SdP probíhala již od března 1938, avšak konečné rozhodnutí padlo ve Winterově nepřítomnosti. SCHMID-EGER – NITZNER: *Staffelstein*, s. 326–329.

476 WINTER: *Mein Leben*, s. 97.

477 ABBAW, *Pozůstalost E. Wintera*, W 181, s. 215.

478 F. Muckermann ve svých pamětech s radostí vzpomínal na své návštěvy Československa na pozvání Staffelsteinu. Přitom zaznamenal velmi zajímavou vzpomínku na Wintera, která dokládá, ve které rovině se mu zdál být nacionální socialismus přínosný. Jednou (bez udání času) prý Muckermann potkal Wintera v Berlíně u Zahraničního úřadu: *Er sprach mir begeistert vom Nazitum, das er offensichtlich nicht recht kannte. Diese Sudetendeutschen hatten ja alle ihren Messianismus. Irgendwann würde irgendeiner erscheinen, der ihnen etwas von der Herrlichkeit eines Karl IV., des Kaisers der Goldenen Bulle, wiedergäbe, denn in jener Zeit war das Reich in Prag, wie es sonst in Aachen, in Wien gewesen war. Nun gut, ich konnte nur sehr nüchtern und sehr trocken seinen messianistischen Hoffnungen auf den Nationalsozialismus eine Warnung mitgeben. Er nahm das beinahe übel, und ich höre ihn noch sagen: >Ja, wenn es das nicht ist, auf was sollen wir denn noch hoffen?< Ich sagte nur noch, schon an der Grenze dessen, was in jenem Augenblick einem erregten Freund überhaupt noch gesagt werden konnte: >Glauben Sie mir, mein lieber Dr. Winter, dies ist es bestimmt nicht.< Er ging dann traurig davon, doch nicht recht froh über die Unterstützung, die er wahrscheinlich in der Tasche hatte. Není úplně jasné, jakou podporu Muckermann myslel poslední větou. MUCKERMANN, Friedrich: *Im Kampf zwischen zwei Epochen. Lebenserinnerungen*. Mainz 1973, s. 464.*

obydlené dvěma národními společenstvími. Když v září mnichovské dohody zdánlivě problém na dlouho vyřešily, na čas v jeho myšlení zvítězil nad zemským patriotem národovec. Ale teprve vznik protektorátu do jisté míry naplňoval Winterovu skutečnou představu o správném, stabilním a dlouhodobém středoevropském politicko-mezinárodním řádu. Třináct dní po Háčově nešťastné návštěvě Berlína se Winter obrátil na Wostryho se slovy, která vyjadřovala jak jeho překvapené uznání, tak obavu, co z toho vzejde a jakou podobu německý protektorát získá: „Gordický uzel byl sice přeseknut s jedinečným mistrovstvím, ale zbytky provazu leží kolem a musí být nově svázány.“⁴⁷⁹

Podle svědectví českého protestantského teologa již v letech před Mnichovem 1938 „Ed. Winter viděl budoucnost českého národa jedině v tom, že se politicky i kulturně zařadíme [my, tzn. Češi] do říšskoněmeckého a středoevropského prostoru. Tvrdil, že politika svatého Václava je jedině možným řešením sudetského problému“. Hromádka správně upozorňoval, že Winter si říši idealizoval jako onu historickou, křesťanskou mocnost, avšak že současná „středoevropská situace je zajisté jiná, než byla za sv. Václava“. Hromádka nezapochoyboval, že ideologie Hitlerovy říše ani zdaleka nebyla křesťanská.⁴⁸⁰ To si i Winter a lidé kolem Volk und Glaube uvědomovali, ale v ostrém světle národoveckého nadšení a nacionálního programu to pro ně neznamenovalo principiální odmítnutí Hitlerova Německa. Brzy po válce k tomu Winter dodal, že jejich vstřícný postoj vůči nacionálnímu socialismu prý byla také otázkou taktiky, jejímž cílem bylo dosáhnout konečně pevného postavení pro německé obyvatelstvo v českých zemích, neboť jednáním se prý zmůže více než „na barikádách“.⁴⁸¹ S ohledem na německou porážku Winter nicméně doznal, že takový přístup byl chybný. Nedovoloval, aby se pro lidi kolem časopisu Volk und Glaube vytvořila smysluplná hranice, kde by již končila veškeré tolerance vůči režimu nacionálního socialismu.⁴⁸²

Jedinečnou Hromádkovu poznámku Winter nepřímo potvrdil v autobiografii citací z deníkových zápisků z konce září 1938. Z publikované autobiografie se to ovšem nedalo poznat. Winter totiž podtext, který nebyl nijak zvlášť protičeský, avšak byl jednoznačně velkoněmecký, setřel do podoby přijatelné v NDR v 70.

479 AAV ČR, Pozůstalost W. Wostryho, Winter Wostrymu 28. 3. 1939.

480 HROMÁDKA, Josef Lukl: Z deníku čtenářova. Křesťanská revue 11, 1938, s. 55–56.

481 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Ein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 140.

482 *Sicherlich fehlte uns der Mut auf die Barrikaden zu steigen, aber es war weniger das Fehlen von Mut als das Ahnungsvermögen, das uns klar machte, daß wir auf diesen Barrikaden nicht viel zu bestellen hätten. Es war also eine Frage der Taktik, die uns von den Unentwegten unterschied, wenn ich auch heute unter dem Eindruck des vollkommenen Zusammenbruchs des deutschen Volkes gestehe, daß wir den Fehler machten den Gegensatz zum Nationalsozialismus, unserer Taktik entsprechend, ungehörig zu verringern. Für uns Deutsche in der ČSR schien es besonders verlockend endlich in Böhmen wieder eine gefestigte Stellung zu bekommen, Wir haben statt dessen alles verloren [...].* Bolzano-Winter Archiv, strojopis Ein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 140.

letech 20. století. V prvních rukopisech autobiografie se dochovala verze, v níž se Winterův dobový názor na řešení středoevropského problému odráží patrně přesně: „29. září. V den sv. Václava bylo rozhodnuto o rozdělení vlasti Čech. Přesto zůstává velká idea Čech, dva národy, přirazené k Říši v prolnutí se Slovany, s Východem. Nepochopili jsme již v roce 1918, co Čechy znamenají. Češi, jako starší a větší bratři v zemi, by bývali museli více udělat, aby udrželi jednotné Čechy, jejichž význam jako vlasti dvou národů právě tak jako Němci naprosto nedocenili: tu sílu a podněty, ležící v soužití dvou národů. Avšak starorakouská národní myšlenka supremacie byla jako rozkladný prvek Československem převzata. Přesto nesmí dnešní rozdělení znamenat úplné odcizení obou národů. Tisícileté společné dějiny zůstávají; nám zůstává nadále úkol pečovat o spojení se slovanskými národy, a především s Čechy.“⁴⁸³

Ještě v červenci roku 1938 se Winter ale účastnil jedné z posledních letních konferencí protestantské YMCA, jednající tentokrát pod heslem „Poslání svobodného Československa“.⁴⁸⁴ Nezachovala se zpráva, jak byl Winter přijat ani jak se cítil se svým zřejmě neskrývaným názorem na středoevropský problém. Na přelomu srpna a září se účastnil v československé delegaci mezinárodního sjezdu historiků v Curychu. Pro Zdeňka Kalistu bylo velkým zklamáním, že se Winter příliš často objevoval mezi říšskoněmeckými historiky.⁴⁸⁵ Winter naopak v dobové zprávě pro československé ministerstvo školství bědoval, že Češi a Němci spolu ani v rámci československé delegace mnoho nekomunikovali.⁴⁸⁶ V atmosféře narůstající národnostní nevráživosti to ani nebylo příliš překvapivé. Z Kalistovy vzpomínky je ovšem zřejmé, že Winterovy vazby na říšskoněmecké historiky byly širší, než si čeští historikové mysleli. Změna v chování se ovšem netýkala jen Wintera. Kalista

483 29. September. Am Tag des Heiligen Wenzel ist also die Trennung der Heimat Böhmen beschlossen werden. Trotzdem bleibt die große Idee Böhmen, zwei Völker, zugeordnet zum Reich in Verzahnung mit den Slawen, dem Osten. Wir hatten schon 1918 nicht verstanden, was Böhmen bedeutet. Die Tschechen, als die älteren und größeren Brüder im Lande, hätten mehr tun müssen, Böhmen einheitlich zu erhalten, dessen Bedeutung als Heimat zweier Völker, sie ebenfalls wie die Deutschen, völlig verkannten: die in dem Zusammenleben zweier Völker liegenden Anregungen und Kraft. Aber die altösterreichische nationale Suprematigedanke wurde als zerstörendes Element von der Tschechoslowakei übernommen. Doch darf die jetzige Trennung nicht völlige Entfernung der beiden Völker bedeuten. Die 1000jährige gemeinsame Geschichte bleibt; für uns bleibt weiter die Aufgabe, die Verbindung mit den slawischen Völkern, vor allem mit den Tschechen, zu pflegen. Zvýrazněná místa byla v publikovaném textu změněna nebo vyškrtuta. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 1, a W 184, s. 2. Srov. WINTER: Mein Leben, s. 113.

484 XII. letní konference čs. YMCA se konala 7.–14. července 1938 v Obříství u Mělníka a Winter tam měl podle programu vystoupit s přednáškou o sudetoněmeckém katolicismu v minulosti a přítomnosti. Křesťanská revue 11, 1938, s. 36.

485 KALISTA: Po proudu života (2), Praha 1996, s. 424. Kalista vzpomíná, že ho Winter seznámil se Srbíkem a vatislavským historikem Hansem Kochem, pro jehož časopis o východoevropské problematice Kyrios Winter v roce 1939 a 1940 publikoval několik textů a recenzí, včetně recenzí českých knih a nekrologu českého historika a slavisty J. Bidla.

486 Winterův záznam v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 510, Bericht über den 8. internationalen Historiker Kongress Zürich 1938.

také vzpomínal, že v německé části československé delegace došlo pod nárůstem vlivu SdP na sudetoněmecké historické instituce k celkové proměně atmosféry. Vždy vstřícný a přátelský profesor Wostry byl údajně velmi znervózněn přítomností Kurta Oberdorffera a pod „příkrým a nesmlouvavým pohledem svého bývalého žáka [...] vychází rozličně vstříc nejen terminologii, ale i představám zastupovaným vlastními německými historiky z Hitlerova státu“.⁴⁸⁷

Zásadní a pro členy Staffelsteinu překvapivé rozhodnutí Winter učinil v polovině srpna. Obvyklé letní spolkové zasedání Winter ukončil v poslední den zcela neočekávaně tím, že osmnáct let existující svaz rozpustil. Je zajímavé, že podobný mládežnický katolický spolek Quickborn, který byl od poloviny třicátých let se Staffelsteinem organizačně sjednocen, po Winterově ukončení činnosti Staffelsteinu pokračoval ve své činnosti dál opět samostatně. Ani později nedokázal nikdo z členů Winterovo rozhodnutí pochopit. Winter zpětně zdůvodnil rozhodnutí ukončit činnost obavou ze zabavení svazového majetku nacisty.⁴⁸⁸ Quickborn byl později nacionálněsocialistickým režimem rozpuštěn a majetek mu prý skutečně byl zabaven.⁴⁸⁹ Avšak zdali se rozpuštěním Staffelssteinu podařilo uchránit jeho majetek, lze potvrdit jen stěží, protože majetek všech právnických osob se musel po nacistickém kupaci českých zemí nahlásit zvláštnímu nacionálněsocialistickému pověřenci pro reorganizaci spolků a svazů (*Stillhalterkommisar für Organisationen, Vereine und Verbände*), který rozhodoval o další existenci institucí zanikající občanské společnosti v mocenském prostoru nacionálního socialismu.⁴⁹⁰

Po anexi Rakouska se situace mezi sudetskými Němci radikálně změnila ve prospěch negativismu. Převládlo přesvědčení, že je jen jediná možnost dalšího působení v Československu. S jednotnou sudetoněmeckou frontou jít pod vedením Henleina proti československému státu a dosáhnout jeho radikální přestavby. Netýkalo se to jen zmiňovaných politických stran, ale všech kulturních a sociálních spolků, odborů a sdružení. Pouze levicové, marxisticky orientované organizace se k vytváření národní fronty nepřipojily. Jak ukazují Winterovy zápisky například z květnového zasedání Říšského charitativního spolku (*Reichs-Caritasverband*), otázka další existence byla položena nekompromisně: buď se včlenit do jednotné sudetoněmecké organizace (v tomto případě se jednalo o sudetoněmeckou *Volkshilfe*), nebo ukončit činnost. Třetí možnost vůbec nepřicházela v úvahu.⁴⁹¹

487 KALISTA: Po proudu života (2), s. 424. Kalista vnímal do té doby Wostryho jako představitele pročeské linie mezi německými historiky. Vzájemné vztahy mezi Oberdorfferem a Wostrym byly ale zřejmě složitější a až tak si názorově nebyli vzdáleni.

488 WINTER: Mein Leben, s. 109.

489 Bolzano-Winter Archiv, strojepis Mein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelsteins, s. 138.

490 SCHMID-EGER – NITTNER: Staffelstein, s. 334. Autoři bohužel vlastní názor na Winterův krok nevedli.

491 WINTER: Mein Leben, s. 107. Je zajímavá také argumentace, proč samostatná existence není možná,

Podobně tomu bylo zřejmě i se Staffelsteinem, jehož chlapecká i dívčí část se včlenily do jednotné sudetoněmecké mládeže již v květnu. Domníval se Winter, že nebude mít na jejich směřování vliv? Obával se zásahu z Říma nebo od pražského arcibiskupa, kteří prý hrozili zasáhnout proti duchovním, jež byli členy SdP nebo s ní sympatizovali? V červenci 1938 hlasitěji vystoupili odpůrci sjednocování s SdP, objevil se také první pamflet proti spojení křesťanských sociálů s SdP.⁴⁹² Rozsáhlý, již dříve zmiňovaný pamflet o „hrobařích sudetoněmeckého katolicismu“ proti Staffelsteinu byl ale publikován až v září.⁴⁹³ Deníkové poznámky, které si Winter zapsal v den rozpuštění Staffelsteinu 15. srpna 1938, naznačují, pokud můžeme věřit jejich autenticitě, že byl Winter na pokraji rozhodnutí opustit pozice mostu mezi katolicismem a nacionalismem, resp. nacionálním socialismem. Vzhledem k jeho směřování v následujících měsících je nutné číst věty o distanci k nacionálnímu socialismu opatrně: „18 let působil svaz jako svazek. Pozice jako svazku mezi frontami se stále ztěžovala, tudíž je pro budoucnost lepší sebe-rozpuštění, aby se předešlo rozpuštění nacionálním socialismem. Mužnost archanděla Michaela, rytíře mezi Smrtí a Ďáblem, byl náš ideál. Svaz splnil svůj úkol a vychoval mnoho křesťanských apoštolů, kteří musí jako osobnosti působit apoštolsky, chytře, aniž by byli bezcharakterní, méně řečníci a více praktikující křesťané, vystupující pro národní církev v církvi národů. Národní křesťanství není možné, protože [o národ] o to dnes pečuje nacionálněsocialistická strana, která je antikřesťanská.“⁴⁹⁴ Přes nejistotu ze středové pozice naznačuje o pár měsíců pozdější Winterova korespondence,⁴⁹⁵ že před obavou z moci nacionálního

jak si Winter poznamenal slova preláta Dr. Franze: [...] *da es sich auch um Leienmitarbeiter handelt, denen die Existenz nicht entzogen werden kann, und es bei der völligen Durchorganisation der Volksgruppe unmöglich ist, ohne Eingliederung weiter zu bestehen* [...]. Tedy proces sjednocování německé společnosti do jednotných organizací pod jednotným vedením se zrychloval právě díky tomu, že se národní fronta již začala utvářet. Jakmile se proces sjednocování pod vlivem rakouského „anšlusu“ rozběhl, nedal se již zastavit, neboť zasahoval stále širší části německé společnosti. Kde byl ten práh, kdy to ještě bylo možné zastavit, je otázkou pro další bádání. O tom, že nešlo o proces zcela spontánní, ale že byl vynucován přímým nebo nepřímým nežádá i násilným nátlakem stoupců stále populárnější SdP hovoří studie BRANDES: Sudetští Němci.

492 Šlo o zmíněný pamflet *Judas über Sudetenland*.

493 CHRISTIANUS: Die Totengräber des sudetendeutschen Katholizismus. Zářijová datace se objevuje ve Winterově doporučení a posudku Dr. P. Sladeka adresovaného Zatschekovi, jehož jazyk prozrazuje přizpůsobení nacistickému žargonu. AAV ČR, Pozůstalost H. Zatscheka, Příloha k Winterově dopisu Zatschekovi z 31. 5. 1940, Dr. Friedrich Sladek, Prag: Lebenslauf und Charakteristik.

494 *18 Jahre hat der Bund als Bund gewirkt. Die Lage als Bund zwischen den Fronten wurde immer schwieriger, deswegen ist für die Zukunft die Selbstaflösung besser [,] um der Auflösung durch den Nationalsozialismus zuvor zu kommen. Michaels Mannestum, Ritter zwischen Tod und Teufel [,] war unser Ideal. Der Bund hat seine Aufgabe erfüllt und viele christliche Apostel herangebildet, die als Persönlichkeiten apostolisch wirken müssen, klug ohne charakterlos zu sein, weniger redender wie praktischer Christen, für die Volkskirche in der Völkerkirche eintretend. Völkisches Christentum ist nicht möglich, da dies heute von der nationalsozialistischen Partei gepflegt wird, die Antichristlich sei.* Záznam Winter z publikované autobiografie vyškrtl. Není ani v autobiografii z roku 1945. Našel jsem ho pouze v přípravných rukopisech publikované autobiografie. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 181, s. 243.

495 AAV ČR, Pozůstalost W. Wostryho, Winter Wostrymu 4. 12. 1938.

socialismu⁴⁹⁶ je třeba vyzvednout obavu ze zásahu nejvyšších církevních kruhů v Československu. V roce 1940 tvrdil Winter – do jisté míry nepochybně účelově – že pamflety měly znemožnit vedoucím činitelům Staffelsteinu další působení v rámci katolické církve. „Avšak osvobození Sudet zmařilo tento plán,“ napsal v květnu 1939 Zatschekovi.⁴⁹⁷ Na druhou stranu však byla „gilda Staffelsteinu“ sudetoněmeckými nacisty „s nejsilnější nedůvěrou“ odmítána „kvůli jejich vysloveně katolickému základnímu postoji“.⁴⁹⁸ Motivace rozpuštění spolku tak zůstává značně nejasná. Nicméně je pozoruhodné, že Winter k rozštěpení přistoupil v době, kdy ještě nemohl nic tušit ani o Mnichovu, ani o německé nacistické okupaci ČSR.

Následující podzimní měsíce ukazují, jak Winter usilovně prchal v rytmu střeďoevropských dějin stále vpřed. Události lze pochopitelně rekonstruovat jen částečně. Koncem srpna byl Winter na mezinárodním sjezdu historiků v Curychu, pak se zřejmě vrátil nakrátko do Československa, ale závěr zářijové krize a výsledek Mnichovské konference sledoval od konce září 1938 již zase za československými hranicemi,⁴⁹⁹ nejprve z bývalého Rakouska, pak z Bavorska a nakonec z Berlína. Přibližně od poloviny září však v Praze nebyla téměř polovina vysokoškolských učitelů Německé univerzity. Winterův přítel a docent na Německé univerzitě Eugen Lemberg v září odvedl svou rodinu do Drážďan ke svému švagrovi Emilu Lehmannovi ze strachu z protiněmeckých pogromů v Praze.⁵⁰⁰ O několik dní později přešel sám ilegálně hranice, aby se vyhnul vyhlášené československé mobilizaci. V Drážďanech Lemberg pak krátce pracoval v kanceláři spadající pod jednotky *Sudetendeutsche Freikorps*, z níž 28. září 1938 vysílal česky z německého rádia do Československa proslov o nadcházející mírové Evropě národů, ke které se Češi měli raději připojit, než vstupovat do války.⁵⁰¹ Deník právního historika Weizsäckera zase vyjadřoval obavu z odstraňování nepohodlných osob podle „španělského vzoru“, tedy jako ve španělské občanské válce.⁵⁰² Ale pouze Kurt Oberdorffer, zakládající člen SdP a v její organizační struktuře nepochybně nejvýznamnější z historiků, byl v rámci vyhlášeného stanného práva po nepovedeném sudetoněmeckém po-

496 Srov. deníkový zápis ze 17. 8. 1940: *Selbst nach der Auflösung des Bundes herrschte im SD offenbar noch größtes Mißtrauen gegen alle ehemaligen Mitglieder.* WINTER: *Mein Leben*, s. 125.

497 AAV ČR, Pozůstalost H. Zatscheka, Příloha k Winterově dopisu Zatschekovi z 31. 5. 1940, Dr. Friedrich Sladek, Prag: *Lebenslauf und Charakteristik*.

498 NA, ÚŘP, 123-714-2, s. 93, Politický posudek E. Wintera z 28. 2. 1941, vytvořený krajským vedoucím Národněsocialistického svazu učitelů (Nationalsozialistischer Lehrerbund, NSLB).

499 Winter to zmínil v dopise Rudolfu Schreiberovi 16. 3. 1939 v souvislosti s tím, že během vzniku protektorátu také nebyl doma. 16. 3. 1939. AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, Winter Schreiberovi 16. 3. 1939.

500 LEMBERG: *Ein Leben in Grenzzonen*, s. 195.

501 Tamtéž, s. 196.

502 MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 76, pozn. 4.

vstání skutečně zadržen a dva týdny strávil ve vazbě v plzeňské vojenské věznici.⁵⁰³ Důvod nepřítomnosti řady německých intelektuálů v Praze nebo v Brně byl totiž ještě jiný a patrně důležitější – vyhnout se československým ministerstvem školství požadovanému podpisu prohlášení loajality vůči československému státu.⁵⁰⁴ Rudolf Schreiber, tehdy docent v historickém semináři, opravdu popisoval o několik měsíců později v žádosti o vydání říšského pasu události na konci září 1938 podstatně méně dramaticky: „[...] protože jsem v září 1938 nepodepsal prohlášení československé vlády namířené proti Henleinovi, byl jsem počátkem října během mého pobytu v [rodném] Nejdku toho názoru, že tímto způsobem ztratím pracovní místo v Praze.“⁵⁰⁵

Koncem září se vytvořila dvě hlavní centra, kde se vysokoškolstí učitelé shromažďovali. Jedno vzniklo na Vídeňské univerzitě kolem Weizsäckera a Zatscheka⁵⁰⁶ pod záštitou rektora Vídeňské univerzity Fritze Knolla, který dokonce zřídil jakousi centrálu pro „uprchnuvší“ vysokoškolské učitele z Československa. Druhé, menší vzniklo na univerzitě v Mnichově pod záštitou dřívějšího pražského profesora práva San Nicola. Důležitou organizační úlohu v Mnichově sehráli nyní mnichovský profesor Erich Gierach a profesor anatomie Otto Grosser, předseda Německé společnosti věd a umění v Československu, který byl v úzkém spojení s vídeňským kruhem již na letním bytě v Tumersbachu u Zell am See.

Winter byl sice za hranicemi, ale k jednomu z obou center se přidal až 3. října 1938, kdy se objevil v Tumersbachu u profesora Grossera. Grosser o návštěvě ještě téhož dne informoval vídeňského rektora.⁵⁰⁷ Z dopisu vyplývalo, že Winter právě dorazil, a protože neměl žádnou pevnou adresu, nabídl se Grosser, že se může stát kontaktní osobou mezi Winterem a Vídní. Nakonec to ani nebylo třeba,

503 Vazba trvala od 23. 9. 1938 do 9. 10. 1938. BArch Berlin, SSO 354, Osobní údaje K. Oberdorffera, 12. 3. 1939.

504 VOMÁČKOVÁ, Věra: Německá univerzita mezi Mnichovem a 15. březnem 1939. *Acta Universitatis Carolinae-HUCP* 4, 1963, fasc. 1, s. 3–19; MÍŠKOVÁ, Alena: Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern. „Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach den Münchener Verhandlungen. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ (eds.): *Prager Professoren*, s. 38–44.

505 AHMP, Pozůstalost R. Schreiberova, nezpracováno, průklep Schreiberova dopisu z 18. 2. 1939 s vysvětlením, proč žádá o vydání říšského pasu.

506 Zatschek odjel do Vídně v úterý před 24. 9. 1938 a vmlouval se v dopise rektorovi, že odjel, protože měl zastupovat VGDB na innsbruckém archivním sjezdu, který ovšem byl zrušen. O tom se Zatschek údajně dozvěděl teprve ve Vídni. Jeho slova zpochybňuje již to, že 19. 9. 1938 nařídil, aby byla zaplacená záříjová činže, pokud se nevrátí včas. AUK, Osobní spis H. Zatscheka, Zatschek rektorovi z 24. 9. 1938 (Vídeň) a sekretáři děkanátu FF z 18. 10. 1938 (Vídeň).

507 Archiv Vídeňské univerzity, Rektoratsakten 1310 1917/30, Akademický senát Vídeňské univerzity, Evidenzhaltung der aus der Tschechoslowakei geflüchteten deutschen Hochschullehrer, O. Grosser rektorovi Knollovi z 3. 10. 1938 (Thumersbach). Za kopie vděčím a děkuji panu Dr. K. Hruzovi (Vídeň). Je otázkou (ve své podstatě spíše marginální), kde trávil Winter 29. září 1938. Podle Grosserova dopisu Winter přijel až 3. 10. 1938, v autobiografii ovšem Winter píše, že se o mnichovském diktátu dozvěděl u Grossera v Tyrolsku. WINTER: *Mein Leben*, s. 113.

Winter se následujícího dne písemně na Knollovu výzvu, tlumočenou Grosserem, přihlásil také jako „uprchlík“ z Československa. Jak psal, také odmítl dostát „požadavku pražské vlády obnovit služební přísahu a odevzdat prohlášení věrnosti“. Winter očividně netušil, co bude dělat, ale okolnost, že případné zprávy si nechal posílat do Berlína, svědčí, že byl rozhodnut zajet k tamějším přátelům (prelátu Wienkenovi?) zjistit více informací o nastalé situaci. Nicméně do Vídně Knollovi psal, že si není jist, kde se bude v následujících sedmi dnech nacházet, a tvrdil, že by se mohl osobně krátce dostavit i do Vídně. Nejpozději do 10. října již chtěl být doma v Liběchově, který se jako městečko s národnostně smíšeným obyvatelstvem na základě mnichovské dohody ocitl na říšském území, na samé hranici s pomnichovskou ČSR. Dopis Winter zakončil patetickým, frázovitým vyjádřením radosti z posledních dní: „Těším se nesmírně, že kruh se nyní uzavřel a bude možná, nyní snad nerušená výstavba. Nabízím se zcela k nasazení do této výstavby. S německým pozdravem: Heil Hitler!“⁵⁰⁸

Pomnichovské iluze

Nelíčená radost sudetoněmeckých intelektuálů ze vzniku říše všech Němců přehlušila smutek, který snad někteří mohli cítit, z rozbití historické země Čech. Pokud můžeme věřit poválečným slovům Eugena Lemberga, zvítězila iluze Hitlerem proklamované nové Evropy, uspořádané přísně podle národního principu.⁵⁰⁹ Kolik nebezpečného, ba zločinného potenciálu v sobě tento princip ukrýval, chopil-li se ho totalitární režim, definoval si ho rasově-materialisticky a dováděl ho důsledně do krajností, přehlíželi nebo nedokázali dohlédnout. Velkoněmecké omámení z uzavření řetězce historických událostí na cestě k německému sjednocení tak vytvořilo vůči nacionálněsocialistickému režimu nezdravě nekritický postoj. Nejprve ve světle velkoněmeckých nadějí a pak zdánlivých úspěchů mizely stíny Hitlerova režimu.⁵¹⁰ Slova Wilhelma Wostryho, staršího Winterova kolegy a přítele

508 *Ich freue mich unendlich, daß der Kreis nun geschlossen ist und ein hoffentlich nun ungestörter Aufbau möglich wird. Ich stelle mich ganz in den Einsatz dieses Aufbaues. Mit deutschem Gruß: Heil Hitler!* Tamtéž, Winter rektorovi Knollovi z 4. 10. 1938 (Thumersbach). Knollova odpověď byla zaslána z Vídně 7. 10. 1938 do Berlína.

509 E. Lemberg se v první poválečné knize o nacionalismu píše, že rok 1938 byl poslední nadějí, jak vyřešit evropskou národnostní otázku: *Es war die letzte Möglichkeit, das europäische Nationalitätenproblem zu lösen, bevor außereuropäische Mächte ihre Hand darauf legten: eine weltgeschichtliche Stunde, die man mit atemloser Spannung verfolgen konnte. Und es war die Tragik Europas, daß auch diese letzte Möglichkeit ungenutzt vorüberging, die Tragik der Deutschen, daß sie diesen offenbaren Auftrag der Geschichte verfehlten.* LEMBERG, Eugen: *Geschichte des Nationalismus in Europa*. Stuttgart 1950, s. 237.

510 To je má nepřímá odpověď na otázku, kterou si položil K. Hruza, jak je možné, že i po pěti letech existence nacionálněsocialistického režimu, který mohli sledovat zpoza hranic, ho sudetoněmečtí historikové v letech 1938/1939 vítali s takovým nadšením.

jsou názorným příkladem tohoto zhypnotizování: „[...] byli také sudetští Němci, kteří hlasovali ve frankfurtském parlamentu [1848] pro německou jednotu, kterou uskutečnil teprve rok 1938. [...] Adolf Hitler, podepřen ostroší jím nabroušeného německého meče a přece bez válečného prolévání krve, odstranil všechny překážky, které chtěl položit rok 1918 mezi sudetské Němce a celoněmecký národ, mezi jejich minulost a jejich přítomnost. Otevřel jim dveře, skrze které mohli vstoupit do jím vytvořené Třetí, do Velkoněmecké říše. Nyní by společně se sjednoceným německým národem měli a budou vycházet vstříc veliké a světlé budoucnosti.“⁵¹¹ Přesvědčení, že tento princip řešení národnostních otázek ve střední Evropě je nejlepší, bylo na podzim 1938 patrně nezlomné. Ještě mnoho let po konci války nedokázal Lemberg zakrýt rozčarování ze zklamané důvěry v tuto pomnichovskou iluzi.⁵¹²

Zcela nová situace vyžadovala zásadní reorganizaci v kulturním a vědeckém životě, jejíž první krok spočíval v radikální československo-říšské, respektive česko-sudetoněmecké rozluce. Logickým a také důležitým existenčním problémem uprchnuvších profesorů ve Vídni a v Mnichově bylo vyřešit otázku budoucnosti pražské Německé univerzity a obou německých technik v Praze i v Brně. Ve shodě s proklamovaným nacionálním principem, ale zřejmě také z obav před národnostně nepřátelským prostředím, se chopili osmnáct let starých úvah o přestěhování německých vysokých škol v Československu do některého z měst v německém jazykovém území státu. To po mnichovské dohodě znamenalo přesunout je do některého z měst vznikající říše župy Sudety. Atmosféru horečnatých úvah o nejisté budoucnosti ilustruje poznámka z Winterova deníku o zprávě, která přišla z Prahy, že prý Češi budou řídit německou univerzitu nadále jen naoko.⁵¹³ Podobné zprávy o hrozbě ztráty svého působiště popoháněly uprchlé profesory ke zvýšené aktivitě. Do Berlína byli vysláni jejich zástupci, profesori Grosser a Ammersbach, aby předali Hitlerovi memorandum, vypočítávající argumenty pro přeložení vysokých škol do Liberce nebo do některého z jiných měst v nově přiřčeném území (Ústí

511 *National erwacht gingen sie aus der Bewegung des Jahres hervor; es waren auch Sudetendeutsche, die im Frankfurter Parlament für die deutsche Einheit stimmten, welche erst das Jahr 1938 verwirklicht hat. [...] Adolf Hitler hat, gestützt auf die Schärfe des von ihm geschliffenen deutschen Schwertes und doch ohne das Blutvergießen eines Krieges, die Schranken beseitigt, welche das Jahr 1918 für immer zwischen die Sudetendeutschen und das gesamtdeutsche Volk, zwischen ihre Vergangenheit und ihre Gegenwart legen wollte. Er hat ihnen das Tor aufgetan, durch das sie eintreten konnten in das von ihm geschaffene Dritte, in das Großdeutsche Reich. Nun sollen und nun werden sie gemeinsam mit dem geeinten deutschen Volke einer großen und lichten Zukunft entgegenzuschreiten.* WOSTRY, Wilhelm: Die Sudetendeutschen. In: Prager Jahrbuch 1940/1941. Prag 1940, s. 13–16, zde s. 16. Článek původně vyšel v knize Der neue Reichsgau – Sudetendeutsches Land und Volk. Leipzig 1939.

512 Viz LEMBERG: Ein Leben in Grenzzonen, s. 222: *Den vernichtenden Stoß erhielten sie [tyto iluze], als Hitler im März 1939 das Protektorat Böhmen und Mähren besetzte und damit den imperialistischen Charakter seiner Politik offenbarte.*

513 *Die letzten Nachrichten aus Prag zeigen das Bestreben der Tschechen, die deutsche Universität zum Schein weiterzuführen.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 5.

nad Labem, Opava, Litoměřice, Cheb aj.).⁵¹⁴ Je příznačné, že v úvahách říšských úředníků a představitelů stranických nacionálněsocialistických úřadů byly snahy o přestěhování vysokých škol z území českého státu zdůvodňovány zcela odlišně. Pro ně byla Německá univerzita v Praze jen „semenišťem emigrantů, svobodných zednářů a liberálů“,⁵¹⁵ a proto se jim zdálo jako vhodné dostat ji pod přímou kontrolu. I v Berlíně se tedy po nějaký čas s eventualitou přesídlení německých vysokých škol z Československa vážně pracovalo a teprve konečně Hitlerovo rozhodnutí ze 14. listopadu 1938 o tom, že vše zůstane při starém, ukončilo veškeré přípravy k přeložení německých vysokých škol z ČSR do Liberce.⁵¹⁶

Winterova aktivita na „výstavbě“ nového Velkoněmecka se projevila ve dvou úzce propojených oblastech. Jednak usiloval o to, aby byla do Liberce společně s celou Německou univerzitou přestěhována také Teologická fakulta. Winter konstatoval v posudku, zmiňovaném v deníku a vytvořeném ve spolupráci s Gierachem a Grosserem, že tradici Německé univerzity v Praze by neodpovídalo, kdyby z přestěhování byla vynechána Teologická fakulta, neboť Teologická fakulta vždy na německou univerzitu patřila. Odůvodnění si vypomáhalo v argumentaci i „vzpomínk[o]u na průkopníka nezávislosti Německé univerzity v Praze, ‚železnou magnificenci‘ Dr. Nägleho, jehož rozhodnost v letech 1918–1919 univerzitu zachránila“.⁵¹⁷ Memorandum bylo podle zápisu zasláno do Liberce Konrádu Henleinovi, do Berlína říšskému ministerstvu školství a také hraběti a dřívějšímu senátorovi za Německou křesťansko-sociální stranu lidovou Ledeburovi-Wichelnovi.⁵¹⁸ Jako hlavní věc navrhovalo, aby v rámci nové církevní organizace v Sudetech nebylo

514 Ve skutečnosti se vážně v memorandu hovořilo pouze o Liberci. Jeden exemplář strojopisného průklepu textu memoranda pod názvem *Die sudetendeutschen Hochschulen. Zur Frage Ihrer Verlegung* (4 s.), podepsaný E. Gierachem s datem 30. září 1938, se nachází v berlínské Winterově pozůstalosti. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 511. Bylo to pravděpodobně totéž memorandum, které bylo profesory Grosserem (Winter ovšem jmenuje Gieracha) a Ammersbachem zavezeno do Berlína k předání Hitlerovi. V prvních dnech po Mnichovu tak zřejmě iniciativu profesorů koordinoval E. Gierach (viz WINTER: *Mein Leben*, s. 14). Po 15. říjnu 1938 a jednáních profesorů s vedením SdP byl touto věcí pověřen K. Oberdorffer. MÍŠKOVÁ: *Deutsche Professoren*, s. 39.

515 SIMON, Gerd (ed.): *Wissenschaftspolitik im Nationalismus und die Universität Prag*. Tübingen 2000, s. 6. Dostupné na <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/46161> (cit. 11. 11. 2017).

516 SIMON: *Wissenschaftspolitik*, s. 6, MÍŠKOVÁ: *Deutsche Professoren*, s. 41. Příznačné je, jak Winter po letech hodnotil Hitlerovo rozhodnutí: *Solche Gedanken waren volksdeutschem Denken* [v publikovaném textu stojí místo toho „mir“] *jedoch fremd. Die Liquidierung des Volksdeutschtums hatte aber schon mit der Gründung der Volksdeutschen Mittelstelle in Berlin 1933 begonnen. Dies kann nicht deutlich genug oft und oft genug gesagt werden, daß Nationalsozialismus und Volksdeutschtum nichts miteinander zu tun hatten. Ja, der Nationalsozialismus war der Vernichter des Volksdeutschtums. Dies beweist auch die Episode um die Verlegung der deutschen Universität von Prag nach Reichenberg*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 7.

517 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 192.

518 Blíže k němu ŠEBEK: *Mezi Křížem a národem*, s. 38.

vzdělání kněží svěřeno apoštolským administrátorům, nýbrž Teologické fakultě, na níž se mělo s přednáškami začít současně se započatím výuky ostatních fakult.⁵¹⁹

S tím souvisela druhá „budovatelská“ aktivita Eduarda Wintera. Protože se o věci dosud mnoho neví, můžeme ji bohužel sledovat především pouze z hlediska pramenů, jichž je Winter sám původcem. Na druhou stranu jde z velké části o přípravné materiály k autobiografii, v nichž je míra autocenzury někdy překvapivě nízká. Ze vzpomínek tedy vyplývá, že se Winter aktivně zapojil do diskuzí a příprav vytváření nové církevní organizace v Sudetské župě a dalších od Československa odtržených oblastech.⁵²⁰ S ohledem na subjektivní charakter pramenů lze jen obtížně určit šíři tohoto zapojení, ale zdá se, že přinejmenším v první fázi nebylo malé. Vyplývá z nich také, že Winter do záležitosti investoval mnoho iniciativy. Neúspěch, který zažil, vyvolal jen další pocit odcizení v rámci církve.

Patrně brzy po mnichovských událostech se stal zplnomocněncem preláta Karla Bocka, předsedy Německého svazu katolických duchovních (*Reichsverband der deutschen katholischen Geistlichkeit*),⁵²¹ a během podzimu 1938 vyjednával v Berlíně dokonce s ministerským radou Rothem z Říšského ministerstva pro církevní záležitosti. Bock byl koncem listopadu oficiálně pověřen pražským arcibiskupem, kardinálem Kašparem, arcibiskupským komisařem pro sudetoněmecký díl pražské arcidiecéze, a teprve o několik měsíců později i generálním vikářem pro západní Čechy.⁵²² Winter si patrně před tímto kardinálovým rozhodnutím představoval, že by se nové církevní uspořádání nezakládalo na připojení k říšskoněmeckým nebo „rakouským“ diecézím, ale že by z několika diecézí byla utvořena jednotná „sudetoněmecká“ církevní provincie. V úvahu přicházelo připojení dvou nových apoštolských administratur Chebu a Opavy k litoměřickému biskupství.⁵²³ Winter kvůli tomu i kvůli přeložení univerzity často cestoval do Liberce i do Říše a byl

519 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 192. Publikovaný text (WINTER: *Mein Leben*, s. 114) je pouze výběrem z delšího deníkového citátu pod názvem: *Betrifft kirchliche Neuregelung im Sudetenland: Theologische Fakultät*.

520 WINTER: *Mein Leben*, s. 114–115.

521 BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 33, opis dopisu K. Bocka ministerskému radovi Rothovi 28. 10. 1938. V říjnu 1938 měl také Paulus Sladek jednat s Rothem v Berlíně o regulaci církevních poměrů v Sudetech. AAV ČR, Pozůstalost H. Zatschek, příloha Winterova dopisu Zatschekovi z 31. 5. 1940 pod názvem: Dr. Friedrich Sladek, Prag: Lebenslauf und Charakteristik.

522 REISS, Karl: *Das deutsche Generalvikariat in Westböhmen 1938–1945*. In: *Kirche, Recht und Land. Königstein im Taunus, München 1969*, s. 235.

523 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 6. Z okruhu kolem Eduarda Wintera se do věci zapojil rovněž Dr. Erich Hoffmann-Jakobermühl, který vypracoval dvě memoranda o tom, jaké úkoly je třeba udělat v církevněsprávních oblastech v nových říšských územích, ale také pro Němce, zůstávající na území druhé československé republiky. Memorandum navrhovalo provést urychlenou česko-sudetoněmeckou odstavku v celé církevní sféře, bylo poměrně značně protičeské a navrhovalo zříditi ihned německé generální vikariáty v Chebu, Českém Krumlově, Trutnově, Opavě, Mikulově a Litoměřicích. BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 24–26, opis dopisu říšského komisaře pro sudetoněmecká území (podepsán Büchner) Rothovi (Reichsministerium für die kirchlichen Angelegenheiten).

velice zklamán tím, jak se celá věc kolem církevního uspořádání dlouho nedokázala vyřešit. Z neúspěchu vinil byrokratickou podobu katolické církve stejně jako bázlivost kněží učinit někdy i bez ohledu na představy římské kurie něco samostatného. V kritické době plné změn se nakonec utvrzoval v přesvědčení, že je třeba vést více méně skrytý boj s klerikalismem a celým církevním systémem.⁵²⁴

Zapojení do nacionálněsocialistické „výstavby“ však vyžadovalo projít určitým stupněm mentální orientace. Již v Berlíně v prvních říjnových dnech, kam Winter pravděpodobně cestoval společně s profesory, převážejícími memorandum o přeložení Německé univerzity,⁵²⁵ si položil otázku, která mnoho následujících měsíců zaměstnávala jeho myšlení: „Jak lze propojit nacionální socialismus s křesťanstvím?“⁵²⁶ Je zřejmé, že Winter chtěl být nadále mostem mezi křesťanstvím a nacionálním socialismem, ačkoliv shledával v obou světonázorech neslučitelné rozpory: „Němectví a křesťanství tak čisté, jak jen možno, spojovat. Láska k bohu a z této láska k národu, ale nikoliv naopak, jak to činí nacionální socialismus [...]“⁵²⁷ Jeho myšlení bylo zatíženo představou o službě národu v jeho celistvosti. To vyžadovalo značné přiblížení se k „lidu“. Jen takový katolický kněz, který „ze samozřejmé vnitřní sounáležitosti nese osud svého národa, bude svým lidem slyšen“, napsal po „anšlusu“ Rakouska na téma vztahu kněze k nacionálnímu socialismu rakouský teolog a Winterův přítel Michael Pflieger. Pro kněze je prý nezbytné, aby nebyl „cizácký“ (*volksfremd*), přičemž Pflieger „cizáckost“ (*Volksfremdheit*) interpretoval jako „vystoupení z osudového a myšlenkového společenství s naším německým národem“. Kněz musí být *volksverbunden*, jinak se náboženství „lidu“ stane pouze abstraktní skutečností (*nicht mehr als bluthafte Wirklichkeit*). Pflieger z toho vyvodil závěr, že nelze opomíjet ani národní a rasovou hodnotu, která je v katolickém světonázoru sice na nejnižší úrovni v hierarchii hodnot, avšak obecně byla ve společnosti chápána jako hodnota ohrožená. Zájem o ni prý ještě nemusel podle Pfliegera znamenat, že by hodnota národa a rasy musela opustit dosa-

524 Příklad z deníkových zápisů, citovaných v autobiografii: *Endlose Gespräche mit den geistlichen Mitbrüdern Grüner, Kindermann, Dießl. Aber welche Ängstlichkeit, man könnte anstoßen, wenn der Priesterverband mit dem Kirchenministerium Verhandlungen aufnimmt und Stellung der katholischen Kirche im Sudetengau zu klären. Bin zu der Überzeugung gekommen, daß mit der Geistlichkeit als geschlossene Formation, die allein etwas ausrichten würde, nichts zu machen ist. Grüner erzählt hauptsächlich von den Sorgen des Klerus um die Kongrua. Folgendes Vorgehen ist notwendig: Kleine Gefolgschaften bilden; sie womöglich langsam, von unten her revolutionieren; via facti gegen einen Katholizismus vorgehen, wie er gegenwärtig vor uns steht. das Christentum in kleinen Kreisen in engster Verbindung mit dem Volk pflegen, aber nicht völkisch, doch auch ohne Rücksicht auf die päpstliche Kurie [...].* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 194.

525 Blíže viz NĚMEC: Eduard Winter na cestě, s. 179.

526 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 189.

527 Celý citát v původním znění: *Deutschtum und Christentum so rein als möglich verbinden. Liebe zu Gott und aus dieser, Liebe zu Volk, aber nicht umgekehrt, wie der Nationalsozialismus es tut, zuerst Volksliebe und dadurch Gott lieben.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 196.

vadní místo v hodnotové hierarchii katolíků.⁵²⁸ Podobné úvahy otevírající prostor k masám obyvatelstva nadšeného z nacionálněsocialistických úspěchů nebyly příliš vzdálené ani Winterovi.⁵²⁹ Podobný důvod ostatně vedl Staffelstein ke spolupráci s Henleinovou SdP v polovině třicátých let.

Během následujícího roku sáhl Winter také k hlavním ideologickým spisům nacionálního socialismu. Zajímalo ho především, jaké možnosti religiozního působení v nacionálněsocialistickém režimu má jako katolický kněz. Z toho mála zachovaných odkazů, které Winter sám citoval v rukopisech autobiografie, však není možné usuzovat na hloubku percepce a kritiky nacionálněsocialistické literatury. Hlavní zájem a kritika tehdejší křesťanské teologie se obracely k sedmisetstránkové knize stranického ideologa Alfreda Rosenberga *Mýtus dvacátého století* z roku 1930, která byla vydávána v době nacionálněsocialistického režimu ve statisícových nákladech⁵³⁰ a byla po Hitlerově *Mein Kampf* oficiálně uznávaná jako druhá nejdůležitější kniha systému. Nic na tom neměnilo, že ji masy včetně stranických funkcionářů četly ještě méně než Hitlerovo dílo. Na rozdíl od Hitlerova spisu byl *Mýtus dvacátého století* ovšem ve svém jádru čistým konceptem nového světónázoru a také víry nové doby.

Rosenbergovi nebyla lidská duše ničím jiným než zrcadlením rasy. „Duše znamená rasu viděnou zevnitř,“ popsal historik Baumgärtner Rosenbergův výchozí postulat, „a obráceně rasa není ničím jiným než vnějškem duše.“⁵³¹ Rosenberg z tohoto východiska odvodil rasovou filozofii dějin a duchovní základy přítomnosti: „Dějiny a úkoly budoucnosti již neznamenaají boj třídy proti třídě, nikoliv zápas mezi církevním dogmatem a dogmatem, nýbrž střet krve proti krvi, rasy proti rase, národa proti národu.“ Křesťanství bylo z takového východiska od základu podrobno zdrcující kritice. Katolická církev byla podle Rosenberga postavena na „židovském“ Starém zákoně a vybudovala „římský systém“, který ve jménu organizace a jí daného zákona v konečném důsledku ničí veškerý „organický“ život a jakoukoliv osobnost.⁵³² Protestantské církve vyšly z jeho hodnocení o něco lépe, protože údajně umožnily rozkvět „germánské vůle po svobodě, svébytného národního života a osobního svědomí“. Avšak i ony se nakonec dočkaly radikální kritiky, protože místo „římského“ centra postavily centrum „jeruzalémské“, jehož

528 Univ. Prof. Dr. M. Pflieger über Nationalsozialismus. Deutsche Presse 14, 1938 (17. 5.), s. 5.

529 V jiné situaci psal Winter 3. května 1939: *Ich will nur dem deutschen Volk in seiner Gesamtheit dienen und nicht irgendwelchen Parteien und Fraktionen.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 212.

530 Koncem roku 1934 slavil Rosenberg čtvrt milionu prodaných výtisků. BAUMGÄRTNER, Raimund: *Weltanschauungskampf im Dritten Reich. Die Auseinandersetzung der Kirchen mit Alfred Rosenberg.* Mainz 1977, s. 74.

531 Tamtéž, s. 57. Citován je Rosenbergův *Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts* (s. 48).

532 *Ein solches System kennt nur das >Gesetz<, d.h. die eigene Willkür, nirgends Persönlichkeit; wo es zur Macht gelangt, zerstört es notwendige Organismen, und nur der Tatsache, daß es nicht ganz siegen konnte, haben wir es zu verdanken, daß es noch Völker, Kulturen, kurz, wirkliches Leben gibt.* Tamtéž, s. 58. Citován je Rosenbergův *Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts* (s. 128).

základním sloupem se místo dogmat římské církevní organizace stalo psané písmo Nového zákona, stále z velké části zasaženého „židovským“ duchem.⁵³³ Rosenberg také napadl pojetí lásky jako základního kamene křesťanské víry. Podle něj „chtějí církve – jakkoliv podivně to může znít – skrze lásku vládnout“, neboť ji přes její nekonečnost svazují pouze podoby „soucitu“, který zakládá křesťanské *caritas*. Cílem ovšem podle Rosenberga není zase nic jiného než připoutání člověka k mocenskému centru církve. „Církevně-křesťanský soucit“ se pak znovu objevil v „humanitě“ svobodných zednářů a odtud pak v evropských demokratických společnostech Rosenbergovy současnosti.⁵³⁴ Nebylo divu, že katolická církev i protestantské církve v Německu, kromě hnutí tzv. Německých křesťanů (*Deutsche Christen*), blízkých nacionálnímu socialismu, knihu odsoudily.⁵³⁵

Také Winter cítil, že je v zájmu jeho kněžského působení i v zájmu katolické církve třeba se s Rosenbergovou knihou vypořádat. Nicméně nepřistupoval k textu od počátku odmítavě. Z rozsáhlého spisu ho přitahovala – lze-li soudit z deníkových záznamů – především Rosenbergova kritika „římské“ církve jako ze své podstaty přeorganizované, hierarchické instituce, v jejímž čele stojí papež jako zástupce boží na zemi. Winter viděl ve srovnání se svými úvahami na Rosenbergově postoji jeden podstatný rozdíl. Rosenberg byl prý sám dogmatik a fanatický „antipapež“, který pojímal vztah církve a religiozity jako vztah politický. Winter jej naproti tomu považoval spíše za religiózní vztah.⁵³⁶ To znamenalo, že se církve měla podle jeho záměru zcela odpolitizovat a zaměřit výhradně na předávání Ježíšova učení, jak je zřejmé ze zápisu ze 6. května 1939: „Čten Rosenbergův Mýtus. Předtím probrán v rozhovoru s prof. [Theodorem] Czermakem Rosenbergův antiřímský afekt. Czermak vidí také zřetelně římský systém a bojuje proti němu, ale považuje za nutné ho snášet, zatímco já jsem pro otevřený zápas. Jak hluboce je tento [římský systém] svázán s podstatou církve? Neleží vůbec ve viditelnosti církve? Nemusí mít viditelná církev organizaci a moc, aby se mohla šířit, a nejsou pak ihned platné zákony tohoto světa? [...] Avšak chtěl Kristus skutečně založit viditelnou církev? Tím podstatným v Kristově poselství není viditelná církev. [...] Samozřejmě, že Kristus chtěl, aby bylo nadále zvěstováno jeho poselství, které lidi probouzí a rozmnožující se dále se šíří. Ale nemyslel zde na osobního, na duchem naplněného člověka, který dalším lidem podává ruku, dýchne na ně a předává

533 Tamtéž.

534 Tamtéž, s. 60.

535 Tamtéž. O tom je v podstatě celá kniha, zvláště její druhá polovina.

536 1. 9. 1939 [:] *Mein Unterschied Religion und Kirche zu beurteilen wie es Rosenberg und sein Kreis übt und wie ich es tue, ist, daß diese Religion und Kirche zu sehr politisch sehen, nicht so sehr religiös wie ich. Während ich Religion und Kirche vom religiösen Standpunkt werte, tut es Rosenberg und sein Kreis nur vom politischen her. Deswegen gebe ich mich auch keiner nicht der geringsten Illusion hin, im nationalsozialistischen Deutschland auf diesem Gebiet etwas zu wirken. [,] Versuchen muß ich freilich [,] Arbeitsmöglichkeiten zu retten.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 208.

ducha, který ho pohání. [...] Avšak celé jeho kázání je spirituální, všechno organizační odmítal přímo vášnivě. Kdyby si byl býval přál viditelnou církev, pak by přece býval k její organizaci dal důkladný návod, býval by použil mocenské prostředky. [...] To ale právě nechtěl a bojoval proti viditelné (židovské)⁵³⁷ církvi, proti farizejům a znalcům Písma tím nejostřejším způsobem. [...] Viditelná církev by byla přípustná nanejvýš jako účelový prostředek k šíření evangelia, ale dnes se stala účelem sama sobě. Podstatné na Kristovi je jeho učení cesty k Otci, člověku, k přírodě. To je nyní mé stanovisko. Rozdíl mého stanoviska ke křesťanství a církvi proti stanovisku Rosenbergovu je jasný. Rosenberg sám je systematik, dogmatik. Apologet jedné základní myšlenky,⁵³⁸ kterou domýšlí do konce jednostranně a fanaticky. Antipapež. V tom je slabost této knihy [...].⁵³⁹

Deníkové zápisky svědčí spíše o opatrném odmítnutí Rosenbergových myšlenek, avšak vůbec se nezabývají hlavní ideou knihy, rasovým základem nacionálně-socialistické ideologie. Byl Winterův křesťanský nacionalismus v tomto zásadním bodě určitým pojítkem s myšlením nacionálně-socialistického ideologa? Bez dalších literárních dokladů, které nejsou zatím nikde v pozůstalosti k nalezení, lze těžko vyslovit jednoznačnou odpověď. Nicméně Winterovo okolí tuto spojitost vidělo jako spornou. Jeho aktivity již dlouho vyvolávaly nedůvěru katolické církevní hierarchie. Litoměřický biskup Weber ho prý považoval za vysloveného Rosenbergova stoupence.⁵⁴⁰ Postupem doby údajně vzrůstala také nedůvěra kolegů z německé Teologické fakulty v Praze, kteří Wintera podle jeho tvrzení ani nepřizvali na poradu ohledně zřízení pražského německého kněžského semináře.⁵⁴¹

Stupňující se nervozitu církevní hierarchie vůči jeho kněžským aktivitám podporily události v jižních Čechách. I v tomto případě o nich dosud není mnoho zpráv a žádná literatura, ale souvisely zřejmě s novou církevní organizací na nových říšských územích. Jeden dokument ze spisu Stasi na Eduarda Wintera naznačuje, že v těch oblastech českobudějovického biskupství, které se po mnichovské dohodě ocitly na říšských územích a staly se částečně součástí župního území Bavorské východní marky (*Bayrische Ostmark*) a částečně Sudetské župy, došlo ke sporu mezi tamním sudetoněmeckým kněžstvem, které usilovalo o vlastní organizační církevní jednotku (generální vikariát v Klatově), a katolickou církví, reprezento-

537 Je otázkou, zdali v deníku byla tato poznámka v závorce. Normálně to, co ve strojopisech v rámci deníkových citátů bylo v závorce, bylo Winterem doplněno až při psaní autobiografie. Na druhou stranu konečná, vydaná verze v publikované autobiografii ke slovu *jüdische* v závorce ještě před něj přidala *organisierte*, takže je pravděpodobné, že mnou uvedená podoba odpovídala deníkovému záznamu. Odpovídá to také argumentací navazující na Rosenbergovy výklady.

538 K tomu ve strojopise Winter připsal *der Rasse*.

539 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 214. Text je z velké části obsažen i ve vydané autobiografii (místy i jinak upravený), ale v rukopise byl o něco delší. Strojopisná verze, myslím, lépe vysvětluje pozici Wintera vůči Rosenbergovi. WINTER: Mein Leben, s. 119.

540 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 31.

541 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 228.

vanou řezenským a pasovským biskupstvím. Podle zvláštní zprávy z října 1940 se neurčený počet tamních katolických kněží, kteří se aktivně zapojili do sudetoněmeckého hnutí (*in deutschem Schicksalskampf bewährten katholischen Geistlichen*), po mnichovské dohodě s nadšením přizpůsobil novým poměrům; dobrovolně se údajně přihlašovali k NSDAP, k oddílům SA a dokonce k SS.⁵⁴² Zpráva líčí ohromný nedostatek kněží poté, co své fary opustilo 23 českých kněží a zcela nezajištěná byla finanční situace zbývajících kněží. Podle studie Paula Maie vzal katolickou službu v jižních Čechách na základě řady došlých stížností pod svou starost řezenský biskup Buchberger, který o věci vyjednával s papežskou kurií. Po určité době bylo konečně rozhodnuto přidělit katolické děkanáty na jihu Čech pod biskupství Řezno a Pasov. K tomu došlo k 1. prosinci 1939.⁵⁴³ Podle výše zmíněné zprávy ovšem proběhla celá záležitost trochu jinak. K převzetí děkanátů mělo dojít údajně na žádost českobudějovického biskupa a nařízení Vatikánu, dokud papež nevydá jiné rozhodnutí. Došlo k tomu bez ohledu na aktivitu zmíněných sudetoněmeckých kněží, kteří se již dříve vyjádřili, že „v žádném případě“ nemají ochotu „svěřovat se pod podřízenost biskupů řezenského a pasovského, označovaných jimi jako „černí““.⁵⁴⁴ Místo toho prý usilovali o zřízení církevní administrativy v Českém Krumlově. Podle této zprávy byl hlavou sudetoněmeckých duchovních „revolučního postoje“ právě Eduard Winter. Říšské ministerstvo propagandy vidělo v popsaném postupu především mocensko-politický boj katolické církve. Je ovšem otázkou, nakolik zpráva odpovídá událostem, neboť z jiných pramenů nelze nic potvrdit o podobné činnosti Eduarda Wintera v létě či na podzim 1940. V té době měl, zdá se, již podstatně odlišné starosti. Nicméně je neoddiskutovatelné, že ze zprávy lze vyčíst Winterovu jednoznačně nejistou pozici v rámci katolické církve. Pro přílišný příklon k nacionálněsocialistickému systému byl údajně podle téže zprávy katolickou církví dokonce umlčen a krátkým procesem exkomunikován.⁵⁴⁵ Dochované prameny o tom ovšem říkají něco podstatně jiného.

542 BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 34–35, Opis zvláštní zprávy o činnosti katolické církve v děkanátech biskupství českobudějovického, odstoupených ve prospěch biskupství Pasov a Řezno. K tomu viz také tamtéž, s. 28, kde je zpráva datována na 30. 10. 1940.

543 MAI, Paul: Das Bistum Regensburg und die Vikariate Bischofteinitz, Hostau und Deschenitz (1939–1945). In: Setkání na hranici. 2. Česko-hornofalcké archivní symposion 1994, Ústí nad Labem 1997, s. 141–144.

544 [...] *sich auf keinen Fall unter die Botsmäßigkeit in der von ihnen als „schwarz“ bezeichneten Bischöfe von Passau und Regensburg zu begeben*. BStU, MfS, 12254/92, Bd. 1, s. 35.

545 Tamtéž.

ANATOMIE PŘIZPŮSOBENÍ

Poslední rok na Teologické fakultě

Ve skutečnosti zbavil Eduarda Wintera práva vykonávat kněžskou službu litoměřický biskup Anton Weber teprve 20. dubna 1941 a ještě o něco později nad ním vyhlásil exkomunikaci.⁵⁴⁶ Oficiálním důvodem rozhodného zásahu katolické hierarchie však nebyl ani křesťanský nacionalismus, ani vstřícnost vůči nacionálně-socialistickému režimu, ale okolnost, že Winter přestal nosit tonsuru a dodržovat tak zásady kněžského života, včetně celibátu, který v rozhovoru s biskupem Weberem odmítl jako „vnitřně nemravný“.⁵⁴⁷ Protože se Winter koncem února 1941 navíc oženil s matkou své čtyřměsíční dcery, byl podle tehdy platného církevního práva exkomunikován.⁵⁴⁸ Tyto události symptomaticky završily proces Winterova pozvolného, dlouhodobého odcizování katolické církvi a byly neoddělitelně propojeny s jiným probíhajícím procesem, procesem přizpůsobení se podmínkám nacionálně-socialistického režimu. Motorem obou procesů byla snaha najít nový prostor dalšího působení nejprve jako kněze, později jako historika.

Winter svou situaci od počátku roku 1939 nejlépe charakterizoval sám, když si do deníku 25. května 1939 zapsal: „Když se ráno probouzím, už nevím, zdali dnes budu exkomunikován, nebo půjdu do koncentračního tábora.“⁵⁴⁹ Ačkoliv by

546 NA, Archiv pražského arcibiskupství – Ordinariát, 517-7-5, biskup Weber Winterovi 20. 4. 1941 (Litoměřice). Blíže viz NĚMEC: Cesta Eduarda Wintera, s. 186–187.

547 NA, Archiv pražského arcibiskupství – Ordinariát, 517-7-5, biskup Weber pražskému arcibiskupovi Kašparovi 19. 3. 1941 (Litoměřice).

548 Tamtéž, biskup Weber Winterovi 20. 4. 1941.

549 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 217. Věta byla ještě pro publikování přepracována. Viz WINTER: Mein Leben, s. 120.

to dnes mohlo vypadat jako retrospektivní apologická iluze, archivní dokumenty dosvědčují, že se v roce 1939 dostal z pozice mostu mezi křesťanstvím, respektive katolictvím a nacionálním socialismem, o nějž usiloval, do nezáviděníhodné pozice, kdy neměl důvěru ani jedné z obou ideologicky zneprátených stran.

Vzhledem k dalšímu vývoji je možná paradoxní, že nacionálněsocialistické bezpečnostní složky v Berlíně vedly Wintera jako jednoho z nejnebezpečnějších představitelů katolické církve a především hnutí tzv. Katolické akce (*actio catholica*) v Československu. Jakožto hnutí usilující široce zapojit laickou veřejnost do religiózního života uvnitř farního společenství nebyla Katolická akce pro nacionálněsocialistické bezpečnostní úřady ničím jiným než nejnovějším, velmi aktivním a vysoce nebezpečným instrumentem politického katolicismu, který pro katolické náboženství usiloval získat staré mocenské pozice. Přestože ji Winter chápal právě naopak jako výraz čistě duchovního soužití laiků a kněží v Ježíšově poselství a v pozici vedoucího jejího mládežnického referátu v litoměřické diecézi odmítal jakékoliv politické zneužití Katolické akce ve prospěch Německé křesťanskosociální strany, byla jeho vedoucí pozice zpravodajskými orgány Hitlerova státu vyhodnocena před rokem 1938 jako důkaz jeho hlubokého nepřátelství vůči Hitlerovu režimu.⁵⁵⁰ Kromě toho se Winter objevil také ve svazku o liberálně-marxistických hnutích v Československu, kde byl díky kontaktům s českým protestantským teologem J. L. Hromádkou, který se podílel na hnutí za demokratické Španělsko, veden mezi „liberály“ společně s „židy“, svobodnými zednáři a marxisty, tedy největšími nepřáteli nacionálněsocialistického režimu.⁵⁵¹ V materiálech SD vystupoval také jako člověk, který sice přivedl německou katolickou mládež do Henleinovy SdP, avšak podle referentů SD to bylo jen „maskování“, aby zakryl „dřívější antinacionálněsocialistický postoj“.⁵⁵² Byl to prý podle jejich informací právě Winter, kdo údajně vyhlásil cíl získat celou pražskou Německou univerzitu pro katolicismus.⁵⁵³

550 BArch, R 58, sg. 5401, pozorování katolické církve v Československu – sbírka časopiseckých článků, s. 177–183, opis Die Kirchenpolitische Lage, a s. 160–161, výťah ze zprávy gestapa pod č. II3108/38 týkající se církevních poměrů v Československu. Druhá zpráva došla k obecnému závěru bez přímé vazby na Winterovu osobu, že katolický klérus od té doby, co přistoupil k jednotné sudetoněmecké frontě, již není třeba považovat za protivníka.

551 BArch, R 58, sg. 5401, s. 71–73, opis zprávy Liberalistisch–marxistische Strömungen in der ČSR, bez data.

552 *Die Führung der katholischen Aktion liegt in Händen des Prof. an der Prager deutschen theologischen Fakultät Eduard Winter, der sich in den letzten Monaten durch Anschluß an die SdP zu tarnen sucht, um so über seine früher antinationalsozialistische Haltung hinwegzutäuschen. Winter beeinflusste stärkstens die heute gleichfalls gleichgeschalteten katholischen Jugendgruppen „Staffelsteiner“ und den „Christlichen Turnverband“.* BArch, R 58, sg. 5401, pozorování katolické církve v Československu – sbírka časopiseckých článků, s. 177–183, opis Die Kirchenpolitische Lage.

553 *Der CV [Cartelverband] und andere katholische Bünde haben sich nach außen hin politisch nach dem Führer der Sudetendeutschen, Konrad He n e i n, ausgerichtet. Diese Umstellung ist jedoch als Tarnung aufzufassen. Der geistige Führer dieser Gruppen dürfte der Universitätsprofessor Dr. Eduard W i n t e r sein, der das Ziel aufgestellt hat, die deutsche Universität in Prag vollständig für den Katholizismus zurückzugewinnen.*

Jakkoliv nepřesné se informace berlínské SD mohou zdát, svědčí o jednoznačně nepřátelském postoji nacionálněsocialistické bezpečnostní služby vůči Winterovi. Nevidím proto důvod k nedůvěře vůči Winterově vzpomínce, že se gestapo v létě 1939 při výslechu člena Brentanovy společnosti a filozofa Georga Katkova zajímalo také o Wintera, který, jak víme, byl pokladníkem této filozofické společnosti.⁵⁵⁴ Podobná, ačkoliv zdaleka ne policejní nedůvěra ke katolickému knězi Winterovi panovala také na Německé univerzitě v Praze mezi vlivnými mocenskými skupinami, jako byly Nacionálněsocialistický svaz studentů a Nacionálněsocialistický svaz docentů.

Po Hitlerově rozhodnutí, že Německá univerzita zůstane v Praze, procházela instituce radikální nacionálněsocialistickou proměnou. Prvním krokem byla arizace univerzity, která během roku 1939 pod nevinným názvem „uvolnění na dovolenou“ zbavila místa 77 vyučujících židovského původu na celé univerzitě. Na samotné Filozofické fakultě byl jejich počet devíti vyučujících po Právnické fakultě sice druhý nejnižší, avšak jednalo se o pět řádných profesorů.⁵⁵⁵ S arizací, a tedy uvolněním mnoha kateder, souvisela také reorganizace oborů, které měly například na Filozofické fakultě nahradit nové obory, jež by lépe odpovídaly nové – nacionálněsocialistické – orientaci pražské univerzity. Na Filozofické fakultě začala reorganizace již před rozbitím Československa. Sedm dní po vzniku protektorátu zaslal děkan Svoboda na žádost rektora na Říšské ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání do Berlína zprávu, v níž upozornil, že z 31 systematizovaných kateder bylo celkem 13 kateder z velké části kvůli arizaci neobsazených, a navíc existovala možnost uvolnit další dvě až tři katedry.⁵⁵⁶ Zvolená komise⁵⁵⁷ pro vypracovávání návrhů pro obsazení kateder rozhodla, aby byly zrušeny druhé katedry pro filozofii, starověké dějiny (*Alte Geschichte*) a indologii. Jejich místo měly nahradit tři nově zřízené katedry: věda o tištěných médiích (*Zeitungswissenschaft*), rasová věda

Besondere Erfolge haben diese Gruppen, die als Kampfgruppen der KA zu bezeichnen sind, am historischen Institut der Universität Prag erzielt. BArch, R 58, sg. 5401, pozorování katolické církve v Československu – sbírka časopiseckých článků, s. 107–115, zpráva Die konfessionellen Verhältnisse in der ČSR, sepsaná Untersturmführerem SS Zappem. Zpráva byla přiložena k dopisu z 21. 5. 1938 zaslanému z Vratislavi do Berlína k rukám SS-Obersturmbannführera Sixe.

554 WINTER: *Mein Leben*, s. 132. V jiném textu původně z let 1945/46 Winter uváděl, že ho na zájem gestapa a SD o něj upozorňoval i T. Borodajkewycz, který měl dobré vazby na vídeňskou SD. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945*.

555 MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 48.

556 Na konci letního semestru roku 1938 2 neobsazené, 2 uvolněné na základě povolání do říše, 1 uprázdněná kvůli smrti profesora, 6 uprázdněných po profesorech židovského původu a 2 po profesorech „s židy spřízněných“ (*jüdisch versippter Professoren*). Jednou z případně dále uvolněných kateder byla profesura divadelní vědy. BArch, R 4901, sg. 13487, Bericht über die Personalerfordernisse der philos. Fakultät der Deutschen Universität in Prag, versandt von Dekan Svoboda am 23. 3. 1939 an Reichsministerium für Erziehung.

557 Členy komise byli profesorové Becking, Gesemann, Otto, Schwarz, Wostry a Zatschek.

(*Rassenkunde*) a obor národnostního výzkumu (*Volksforschung*),⁵⁵⁸ tedy obory, které se v posledních šesti letech prosadily na německých univerzitách v Hitlerově Německu. Na místě docenta pro národnostní výzkum se poprvé ve spojitosti s pražskou Německou univerzitou objevilo jméno docenta Hanse Joachima Beyera, o tři roky později Reinhardem Heydrichem povoláného k dotvoření pražské vědecké nadace pro *Ostforschung*. Dalších osm uprázdněných kateder mělo být obsazeno většinou profesory z původního říšského území.⁵⁵⁹ Zbývající dvě uvolněná místa a případně i místo islamistiky, jehož profesora Grohmana by děkan Svoboda nejraději viděl na univerzitě v Bonnu, která o něj projevila zájem, si měla Filozofická fakulta ponechat pro další případné obory, které by odpovídaly plánované specializaci pražské univerzity na otázky jihovýchodu.⁵⁶⁰ Z nově navrhovaných učebních míst, pro něž dosud tabulkové místo bylo třeba vytvořit, do této nové specializace univerzity spadal pouze na třetím místě navrhovaný obor Prostorové a duchové dějiny s obzvláštním zřetelem k Východu (*Raum- und Geistesgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Ostens*), kam komise navrhovala Eduarda Wintera.⁵⁶¹

Winter stále působil na Teologické fakultě, kde si pro letní semestr 1939 vybral poprvé přednášky z duchových dějin zemí na východ od českých zemí.⁵⁶² Tyto přednášky o Ukrajině souvisely s přípravou nové knihy pro salzburské nakladatelství Otto Müllera, povzbuzenou úspěchem poslední Winterovy knihy. Kniha pod názvem *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939* byla dokončena

558 Zatímco pro tzv. *Rassenkunde* nebo *Rassenforschung* si vedení katedry nebylo kandidátem jisté, pro katedru *Zeitungswissenschaft und Publizistik* byl navržen Dr. Josef März z Vídně a na katedru pro národní výzkum (*Volksforschung*) docent Dr. H. J. Beyer, tehdy působící ve Stuttgartu (Auslandsdeutsche Institut). Tamtéž.

559 Tři profesury již byly navrženy před mnichovskou dohodou roku 1938, ale politické události podzimu jejich zřízení zablokovaly: obor Slovanů a národověda a pravěk (*slawische Volk- und Altertumskunde*) s návrhem E. Schneeweise z Prahy, Slovanští jazykovedci (*slawische Sprachwissenschaft*) s návrhem F. Liewehra z Prahy a Byzantinistika s návrhem G. Stadtmüllera z Lipska. Ostatní profesury byly navrhovány úplně nově: pro filozofii byli navrženi R. H. Heiss z Kolnu, O. F. Bollnow z Göttingenu nebo J. Ritter z Hamburгу, pro Novější německý jazyk a literaturu (*Neuere deutsche Sprache und Literatur*) E. Bertram z Kolína nad Rýnem nebo E. Trunz z Freiburgu in Breisgau, pro pravěk L. Franz z Lipska nebo L. F. Zotz z Berlína, pro starověk (*Alte Geschichte*) W. Hüttl z Prahy, pro srovnávací jazykovedu M. Block z Lipska.

560 Tamtéž.

561 Tamtéž. Další tři navrhované katedry byly: Srovnávací bádání o jazycích (*Vergleichende Sprachforschung*) s navrhovaným E. Sandbache, Germánsko-slovanští literární bádání (*Germanisch-slawische Literaturforschung*) s navrhovaným K. Bittnerem, Německá národověda a pravěk (*Deutsche Volk- und Altertumskunde*) s navrhovaným J. Hanikou. Navrhovaným Winterovým učebním místem se komise zabývala již 1. března 1939. AUK, Osobní spis E. Wintera, *Lehrauftrag für Raum- und Geistesgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Ostens*.

562 V letním semestru 1939 přednášel *Die Ukraine und die Union*, v zimním semestru 1939–1940 pak ještě obecněji *Raum- und Geistesgeschichte der Ukraine*. AUK, Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität Prag im Sommersemester 1939, s. 7, a Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität Prag im Wintersemester 1939–1940, s. 28.

na podzim 1940,⁵⁶³ ale vyšla nakonec u jiného nakladatele v Lipsku až v roce 1942, protože Müllerovo nakladatelství bylo nařízením gestapa uzavřeno.⁵⁶⁴ Winter se v knize poprvé pokusil kriticky uchopit problém ztroskotání snah o církevní unii, který ho od té doby nepřestal zajímat.⁵⁶⁵ Toto na první pohled nové téma nebylo zase tak nové. V první polovině dvacátých let se Winter pravidelně účastnil unionistických kongresů na Velehradě, udržoval čilé kontakty s ukrajinskými církevními představiteli a otázku dosažení církevní unie považoval za jeden ze svých kněžských úkolů. Obrat k tomuto tématu byl jistě také výrazem eroze vztahů k římskokatolické hierarchii, jejíž činnost vykonávanou ve jménu církve stále více vnímal jen jako mocenský prostředek.⁵⁶⁶ Ze zklamání, že se církevní unie přes stovky let trvající úsilí a vynaložení energie i finančních prostředků nijak nepřiblížila, vyrostlo rozhodnutí podívat se na problém metodou historika.⁵⁶⁷ Rozhodnutí vyústilo v celoživotní program, na jehož začátku stála kniha o Ukrajině a na konci po třiceti letech studia obsáhlá třísvazková syntéza historického vývoje vztahů katolické církve k Rusku a k pravoslavné církvi.

Současně se však ukrajinské téma výborně hodilo pro rozhodnutí najít si nějaké nové „neutrální pracovní pole“.⁵⁶⁸ Winterovy docentské přednášky na Filozofické fakultě Německé univerzity z podzimu 1934 byly věnovány náboženské filozofii a jejím dějinám, přičemž soukromá docentura mu byla udělena na pět let. Winter si uvědomil, že takto formulovaná profesura by byla pravděpodobně na nacionálněsocialistické univerzitě neprůchodná. Lze předpokládat, že to byl on sám, kdo navrhl, aby jeho učeňbní pověření na Filozofické fakultě bylo zřízeno

563 WINTER, Eduard: *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939*. Leipzig 1942. Nakladatelem se stalo nyní lipské nakladatelství Otty Harrasowitzze.

564 HÖRSCHINGER–ZINNAGL, Claudia: *Der Verleger Otto Müller und die Geschichte seines Verlages, des Otto Müller Verlages in Salzburg von 1937–1956*. Wien 1996, s. 80 (strojopisná diplomová práce na Vídeňské univerzitě). Také viz *Otto Müller Verlag (Salzburg–Innsbruck–Leipzig)*. In: *Österreichische Verlagsgeschichte, Belletristische Verlage*, <http://www.stadtbibliothek.wien.at>. (cit. 15.10. 2008)

565 Srov. předmluvu ke knize, datovanou podzimem 1940.

566 V roce 1930 Winter napsal předmluvu jménem charitativní berlínské instituce *Katholische Emigranten Fürsorge* ke knize ukrajinských učenců žijících v německém exilu. Předmluva je sice nepodepsaná, avšak dává odkazy na Schlegela a učence katolické restaurace dvacátých a třicátých let 19. století silně upomíná na Winterův styl. Byla zařazena také do oficiální bibliografie Winterových prací. Pozoruhodné je, že ve jménu církevní unie mezi římskokatolickou a řeckokatolickou církví text volá po odmítnutí jakékoliv „mocenské politiky“ a „imperialismu“ a hovoří o „mystickém těle“ jednoty křesťanských církví. *Die Kirche und das östliche Christentum. Ukraine und die kirchliche Union*. Berlin 1930, s. 5–7.

567 Viz pozoruhodný, nedatovaný strojopis textu s prvním návrhem problematiky. Text vznikl nejdříve ve 2. polovině roku 1938. AHMP, Osobní fond E. Wintera, i. č. 55, strojopis *Geschichtliches und Grundsätzlicher zu der Unionbestrebungen der christlichen Konfessionen*. Winter měl jasnou výkladovou linii již na samém začátku tohoto výzkumného záměru: *Im Folgenden wird, wenn auch nur ganz kurz, die Sonde angelegt, um zu zeigen, wie Hoffnungsvooll der Fall liegt.*

568 23. Januar. *Situation: Versuch, ein neutrales Arbeitsgebiet zu finden, mit aller Kraft fortsetzen, [...]*. WINTER: *Mein Leben*, s. 118.

pro výše zmíněný obor. Zdůvodnění, které komise profesorů Filozofické fakulty sepsala po poradě 1. března 1939, se snažilo co možná nejvíce vyhovět režimním požadavkům na podobu „východního bádání“, zdůrazňujícího civilizační vliv německé kultury na Východě. Badatelská i interpretační metoda spojující „prostorové a duchové dějiny“ tedy „musela“⁵⁶⁹ podle komise „přinést cenné výsledky zvláště v prostoru, který předsunut východně a jihovýchodně uzavřenému německému národnímu území obklopuje německé jazykové ostrovy, je od počátku prosvětlován vyzářováním německého duchovního života a zažíval a zažívá stále účinky německého kulturního života“. Kromě toho komise neopomenula podotknout, že s ohledem na nové směřování univerzity je učební úvazek vhodný také proto, že „analýza a zjištění těchto účinků na neněmecké, obzvláště slovanské národy onoho východního prostoru“ spadá právě do „perspektivy zvláštních úkolů naší univerzity, popřípadě filozofické katedry“.⁵⁷⁰ Návrh byl ve svých požadavcích (znalost aspoň jedné slovanské řeči, metod duchových dějin, filozofie a sociologie) také vystaven jednoznačně na Winterovy odborné znalosti a schopnosti, nicméně i tak bylo třeba sáhnout k více než deset let starým aktivitám, aby mohly být jeho teoretické předpoklady podpořeny skutečným dlouhodobým zájmem.⁵⁷¹

Návrh udělit mu na Filozofické fakultě v březnu 1939 v rámci reorganizované univerzity nové učební místo však nebyl jen pokusem přejmenovat dosavadní učební úvazek tak, aby lépe vyhovoval širším záměrům s univerzitou, ale byl výsledkem hlubšího Winterova rozhodnutí opustit Teologickou fakultu. Svědčí o tom korespondence s Wilhelmem Wostrym,⁵⁷² který byl na filozofické fakultě vedoucím historického semináře a který již dříve hojně podporoval Winterovu vědeckou kariéru.⁵⁷³ Rozhodnutí nebylo motivováno událostmi v Řiši, kde se katolické teologické fakulty ocitly v ohrožení zrušení. Mnohé byly v následujících měsících nacionálněsocialistickými úřady pod nejrůznějšími záminkami uzavřeny (např. Pasov, Paderborn, Mnichov, Würzburg, Innsbruck). V Praze se podobnému údělu snaži-

569 V originále v přítomném čase.

570 AUK, Osobní spis E. Wintera, *Antrag für Raum- und Geistesgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Ostens*.

571 Návrh zdůrazňoval založení *Arbeitsgemeinschaft für Ostdeutschtum und slawische Kultur* a také knihu o německých menšinách na Slovensku a Podkarpatské Rusi z roku 1925. Citoval také jednu větu z Winterovy pětistránkové předmluvy ke knize W. Kuhna *Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien* (1930): *Jede Verbindung mit der Ukraine muss besonders wertvoll gelten*.

572 Takovou myšlenku vyjádřil Winter v dopise E. Gierachovi v listopadu 1938 i v souvislosti s pokusem přestěhovat univerzitu do Liberce: *Sollte die Errichtung der theologischen Fakultät an der Universität in Reichenberg nicht erreicht werden, dann würde ich gern eine Professur für Geschichte der Philosophie übernehmen, wofür ich in der philosophischen Fakultät habilitierte Privatdozent bin*.

573 Wostry pomáhal Winterovi získat docenturu na Filozofické fakultě v roce 1934, o rok později ho významně podpořil při získání řádného členství v Německé společnosti pro vědu a umění v Československu. Viz NĚMEC: Cesta Eduarda Wintra, s. 179.

lo zabránit vedení fakulty devótním memorandem ze 4. července 1940.⁵⁷⁴ Dopis ze 4. prosince 1938 naopak jednoznačně ukazuje, že motivací přechodu z Teologické fakulty na Filozofickou dlouho před rušením teologie na univerzitách byla obava národoveckého teologa, hledajícího cesty k režimu nacionálního socialismu, ze zásahu církevní hierarchie. Dopis také odhalil, že němečtí profesori brzy po Mnichovu tušili, jaké události budou následovat v příštích měsících při nacionálněsocialistické reorganizaci a arizaci univerzity. A přestože byl Winter s mnohými profesory filozofie přinejmenším v kolegiálním vztahu, neváhal utilitárně využít jejich nešťastného, vynuceného odchodu ve svůj prospěch. Důležité je na druhou stranu dodat, že sám v žádném případě nepatřil k mocné straně těch, kteří byli iniciátory jejich smutného osudu. Pro názornost jsem se rozhodl ocitovat celý dopis.

„Liběchov, 4. 12. 1938

Důvěrné!

Velevážený příteli!

Dal jste mi již tolik dokladů Vašeho přátelství, že se také dnes mohu na Vás s důvěrou obrátit v existenční otázce prvního řádu. Rád bych, mohu-li se vyjádřit tak neomaleně, vyměnil nohu, na které stojím, což znamená přeložit těžiště z Teologické fakulty na Filozofickou, protože vím, že mému působení na Teologické fakultě budou přece jen brzy vyhrazeny úzké hranice. Ta kniha ‚Hrobaři‘⁵⁷⁵ je menetekel.⁵⁷⁶ Leží již na pracovním stole pana kardinála Kašpara.

Byla by při reorganizaci univerzity možnost obdržet na Filozofické fakultě katedru pro čistou filozofii, neboť asi sotva budou při reorganizaci možní všichni tři ordináři, protože dva z toho jsou Židé⁵⁷⁷ a jeden jezuita. Soukromý docent Landgrebe by také neměl být zcela árijský, takže z těch, kteří jsou habilitováni pro čistou filozofii, jsem jediný já, který by vůbec mohl z Pražanů přicházet v úvahu. Velmi Vás proto prosím, abyste se na tuto záležitost pozorně podíval a informoval mě, kam bych se mohl s úspěchem obrátit.

Zdali by nebylo možné, že bych se stal členem zkušební komise pro čistou filozofii a především pro její dějiny? Rád bych byl býval tuto záležitost prodiskutoval s Vámi osobně, avšak zánět středního ucha mě vede k tomu, abych se co nejlépe šetřil.

574 KUNŠTÁT, Miroslav: Epilog dějin teologické fakulty býv. Německé univerzity v Praze (1938–1945). In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ed.): *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 245.

575 Myslí se zde anonymní pamflet proti Staffelsteinu a E. Winterovi *Die Totengräber des sudeten-deutschen Katholizismus*.

576 *Mene tekel* obrazně znamená naléhavé varování, tajemnou výstrahu či zjevení blížícího se zúčtování. Vychází z biblické pověsti o konci novobabylonské říše v 6. století, kdy se králi Belsazarovi zjevil nápis *mene, mene tekel, ufarsin*, což znamenalo „sečteno, zváženo, rozděleno“, před tím, než říši dobyli Peršané.

577 Použité slovo *Juden* překládám s velkým písmenem jako etnikum Židů zcela ve smyslu nacionálněsocialistického rasistického zákonodárství. V tomto významu to Winter použil. V nacionálněsocialistickém Německu byly Židové ze státní služby vyloučeni.

S největší radostí jsem slyšel o Vašem úspěchu ve Vratislavi.

S nejlepšími pozdravy, především také s pozdravem milostivé paní

Váš oddaný

EWinter⁴⁵⁷⁸

Wostry pravděpodobně Winterovi navrhl, aby hledal podporu u historika Zatscheka, který na univerzitě a Filozofické fakultě zastával vlivná postavení referenta úřadu pro vědu a personálního referenta v Nacionálněsocialistickém svazu docentů. Winter se na něj obrátil několik dní po dopisu Wostrymu a získával si jeho podporu také připomenutím společného výzkumného zájmu o dějiny Karlovy univerzity.⁵⁷⁹ I tentokrát upozornil na zmíněný pamflet, který ho očividně vystrašil. Na druhou stranu Winter dokázal existenci pamfletu obratně využívat jako psychologického nástroje, neboť ten vyvolával dojem, že Winter je ohrožen ze strany „klerikálů“, jež byli u nacionálních socialistů v nemilosti. Zatschek byl ten pravý člověk. V únoru 1939 na zasedání filozofické katedry referoval o tom, že nové „jihovýchodní zaměření“ univerzity nebude znamenat „žádné zúžení, nýbrž podstatné rozšíření“ učebních i badatelských úkolů, při nichž všechny odborné skupiny Filozofické fakulty měly zohledňovat „zásadně význam národnosti a dějin lidu a národa“ (*Volksgeschichte*).⁵⁸⁰ Na tomtéž únorovém zasedání fakulty 19 přítomných členů fakulty a zástupců univerzity také jednohlasně přijalo návrh nového

578 *Verehrter Freund!* [/] *Sie haben mir schon so viele Beweise Ihrer Freundschaft gegeben, dass ich mich auch heute in einer Lebensfrage erster Ordnung vertrauensvoll an Sie wenden kann. Ich möchte, um mich derb [sic!] auszudrücken das Stenbein wechseln, das heisst von der theologischen Fakultät das Schwergewicht auf die philosophische verlegen, da ich weiss, dass dem Wirken ans der theologischen Fakultät doch bald sehr enge Grenzen gesetzt werden. Das Buch die „Totengräber“ ist ein Menetekel. Es liegt bereits auf dem Schreibtisch des Herrn Kardinal Kašpar. [/] Bei der Neuordnung der Universität wäre die Möglichkeit an der philosophischen Fakultät eine der Lehrkanzel für reine Philosophie zu erhalten, denn alle drei Ordinarien sind wohl kaum bei einer Neuordnung möglich, da zwei davon Juden und einer Jesuit. Auch der Privatdozent Landgrebe dürfte wohl nicht ganz arisch sein, so dass ich von den für reine Philosophie Habilitierten der einzige bin, der überhaupt von den Pragern in Betracht kommen könnte. Ich bitte Sie deswegen sehr diese Angelegenheit im Auge zu behalten und mich benachrichtigen wo ich mich mit Erfolg hinwenden könnte. [/] Ob es nicht möglich wäre Mitglied der Prüfungskommission für reine Philosophie und vor allem für ihre Geschichte zu werden? Gern hätte ich diese Gelegenheit mit Ihnen persönlich besprochen, doch eine Mittelohrsache legt mir die grösste Schonung auf. [/] Mit grosser Freude hörte ich von Ihrem Erfolg in Breslau. [/] Mit besten Grüssen vor allem auch mit Empfehlungen an die gnädige Frau [/] Ihr ergebener [/] EWinter. AAV ČR, Osobní fond W. Wostryho, Winter Wostrymu 4. 12. 1938 (Liběchov).*

579 AAV ČR, Osobní fond H. Zatscheka, sg. 450, k. 6, Winter Zatschekovi 18. 12. 1938 (Liběchov). Winter také poslal Zatschekovi výtisk své poslední knihy *als Weihnachtsgabe*. Winter se znovu Zatschekovi ozval dopisem ze 7. 1. 1938 (tamtéž), z něhož vyplývá, že Winter skutečně na Filozofické fakultě suploval nad rámec svého úvazku nějaké předměty (zřejmě „cvičení k přednáškám“). Blíže viz NĚMEC: Cesta Eduarda Wintra, s. 180–181.

580 AUK, Německá univerzita – Filozofická fakulta, k. 72, i. č. 891, Verhandlungsschrift über die Besprechung der Mitglieder der Philosophischen Fakultät der Deutschen Karlsuniversität, 9. 2. 1939 (Praha). Zatschek také navrhoval, aby do výhledového plánu pro příští semestry byly vzaty v úvahu společně přednášky fakulty *zur Rolle des Judentums* a o základech nacionálněsocialistického světónázoru.

učebního místa pro Eduarda Wintera.⁵⁸¹ Následující měsíce ale ukázaly, že podpora profesorů fakulty nebyla dostatečně silná proti vlivu mocenských stranických skupin na Německé univerzitě.

Na požádání rektora Otty a děkana Filozofické fakulty Svobody připravil Winter v letním semestru školního roku 1938–1939 o jednu přednášku a seminář z filozofie více, než jak činil obvykle.⁵⁸² Ve snaze vyjít vstříc radikalizovaným studentům⁵⁸³ oznámil dvouhodinové kolegium o dějinách německého myšlení, jehož název zněl v jazyce Třetí říše více než národovecky: Dějiny svěbytného německého myšlení (*Geschichte des arteigenen deutschen Denkens*).⁵⁸⁴ Avšak studenti vyslali zástupce z Nacionálněsocialistického svazu studentů a odmítli tyto přednášky i cvičení navštěvovat s odůvodněním, že je naprosto „nesnesitelná“ Winterova „dogmatická svázanost“ (*dogmatische Gebundenheit*). Proti Winterově osobě jinak prý vůbec nic nenamítali, nezpochybnitelné bylo prý nakonec i jeho „národní smýšlení“.⁵⁸⁵ A u hlasitého studentského protestu to neskončilo. Dotazoval se na něj údajně také říšský vedoucí Nacionálněsocialistického svazu docentů.⁵⁸⁶ Winter se tedy této přednášky a cvičení vzdal, ale snažil se zachránit druhou přednášku o dějinách německého a českého myšlení argumentací, že „není přímo světonázorová“.⁵⁸⁷ Přednášku si sice zapsalo 63 posluchačů, ale nakonec se mu ji také pravděpodobně nepodařilo odučit.⁵⁸⁸ S takovým odporem na Filozofické fakultě Winter vůbec nepočítal. A tak když v dubnu 1939 uvažoval během léčebného pobytu v sanatoriu v italském Bolzanu, na dovolené v jižní Itálii a na Sicílii a po návratu domů do Liběchova o možnostech svého budoucího působení, snil o roční či dvouleté badatelské dovolené, během které by se mohl oficiálně věnovat zpracování pramenů z dějin univerzity v letech 1620–1792.⁵⁸⁹ Mohl by tak vlastně v relativním klidu

581 Tamtéž.

582 AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, průklep Winterova dopisu K. Bernhauerovi z 12. 5. 1939.

583 Tamtéž.

584 AUK, Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität Prag im Sommersemester 1939, s. 25 a 31.

585 AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, průklep Winterova dopisu K. Bernhauerovi z 12. 5. 1939. Podle denkových záznamů z paměti to byl především vedoucí studentů Rudolf Meckel a údajně také Ernst Kundt. (WINTER: Mein Leben, s. 118–119.) V dopise Bernhauerovi zastupoval nacionálněsocialistické studenty jistý *Standortsführer der Studentenschaft Zuber*.

586 *Was kann ich gegen dieses bösariges Gerede in maßgebenen NS-Kreisen tun? Es entsteht die Frage, ob Kundt und Meckel im Auftrag Berlins handeln, dann wehe mir; oder sind es bloß Böswilligkeiten der Prager NS? Jedenfalls ist aber die Luft, so lange diese Männer maßgebend in Prag tätig sind, verderblich vergiftet und für mich ist nur ganz abseits eine Arbeit möglich. Die Anfragen des Reichsdozentenführers an Prof. Ammersbach über mich zeigen, daß die verleumderische Diffamierung doch weitere Kreise gezogen. Aber sicher hat alles seinen Sinn.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 184, s. 17.

587 AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, průklep Winterova dopisu K. Bernhauerovi z 12. 5. 1939. Druhá přednáška se jmenovala *Deutsches und tschechisches Denken im Sudetenraum*.

588 WINTER: Mein Leben, s. 183, pozn. 7.

589 AAV ČR, Osobní fond W. Wostryho, Winter Wostrymu 14. 4. 1939.

pracovat na analýze josefinismu. Ve druhé polovině dubna také skutečně písemně zažádal z Liběchova na děkanátu univerzity o zmíněnou výzkumnou dovolenou,⁵⁹⁰ ale očividně bez úspěchu.⁵⁹¹ Aby se v „těchto těžkých časech“, jak psal v květnu Wostrymu,⁵⁹² uklidnil, věnoval se ve svém liběchovském domě kromě drobných studií o Haliči a Podkarpatské Rusi také zušlechťování rozsáhlé zahrady a chovu drobných zvířat. Zahrada byla jeho životním koníčkem, ale Wostrymu se vzhledem ke své současné situaci napůl zoufale svěřil, že „si přece nemůže zřídit chov koz, ačkoliv by to snad bylo v morálním smyslu snesitelnější než profesura!“⁵⁹³

Situace se v podstatě opakovala na podzim roku 1939, kdy Winter ohlásil přednášku tentokrát ze svého „neutrálního“ tématu, z duchových dějin Ukrajiny.⁵⁹⁴ Winter začal přednášet na obou fakultách, Teologické i Filozofické fakultě, avšak již na přelomu října a listopadu dorazila k univerzitnímu kurátorovi zpráva, že Nacionálněsocialistický svaz docentů si nepřeje katolického teologa na Filozofické fakultě.⁵⁹⁵ Úředníky říšského protektora bylo pak 17. listopadu 1939 rozhodnuto, že Winter v rámci přizpůsobování pražské univerzity říšským nacionálněsocialistickým pravidlům nebude převzat jako docent nového řádu mezi docenty Filozofické fakulty. Pokud by jeho přednášky vůbec byly potřebné, pak měl stačit jen prostý učební úvazek.⁵⁹⁶ Na úřední dotaz, zdali by nebylo možné rezignovat na veškeré Winterovy přednášky, odpověděl rektor Otto na den sv. Mikuláše jednoznačně: „[...] po obvyklé shodě s vůdcem docentů a děkanem Filozofické fakulty referuji, že vyučovací činnost výše zmíněného [...] není potřebná, svazem docentů je odmítán a že byl [tudíž] prof. Winter vyškrtnut ze seznamu přednášek na Filozofické fakultě.“⁵⁹⁷

590 Tamtéž, Winter Wostrymu 25. 4. 1939.

591 Tamtéž, Winter Wostrymu 12. 5. 1939. Winter psal o náhodném setkání s vůdcem docentů Bernhauerem po setkání s Wostrym a jeho manželkou: *Die wenigen Minuten mit deiner Frau geben mir soviel Ruhe, daß ich dann durch einen glücklichen Zufall mit Bernhauer zusammengeführt, ihm die Sache einmal von meinem Standpunkt vortragen konnte. Ein Fortschritt ist ja schon, daß dieses Gespräch möglich war. Anbei die Festlegung. Nun hoffe ich auf die endgültige Entscheidung.* Protože o žádné badatelské dovolené nejsou nikde žádné doklady, usuzuji na negativní odpověď děkanátu.

592 Tamtéž.

593 Tamtéž, Winter Wostrymu 25. 4. 1939.

594 AUK, Ordnungen und Vorlesungen an der Deutschen Universität Prag pro letní semestr 1939 (s. 7) a pro zimní semestr 1939/1940 (s. 28).

595 BArch, Kurator der deutschen Hochschulen R 31, sg. 700, Eduard Winter, s. 3, lístek bez data s rukopisnou odpovědí na dotaz inspektora Voigta z 21. 10. 1939, zdali má Winter na Filozofické fakultě docenturu.

596 BArch, Kurator der deutschen Hochschulen R 31, sg. 700, Eduard Winter, s. 4, dopis z úřadu říšského protektora, skupina XIV (zpracoval Dr. Leitmeyer) rektorovi 17. 11. 1939.

597 [...] *berichte ich nach gepflogenen Einvernehmen mit dem Dozentenführer und dem Dekan der Philosophischen Fakultät, dass für die Lehrtätigkeit des Obgenannten [...] kein Bedürfnis besteht, vom Dozentenbund abgelehnt wird und dass Prof. Winter aus dem Vorlesungsverzeichnis der Phil. Fak. gestrichen wurde.* BArch,

Winter tak v letním trimestru 1940 působil jen na Teologické fakultě. Podle seznamu přednášek se věnoval nejstarším církevním dějinám a církevním a duchovním dějinám „východoslovanského prostoru“. Protože již neviděl perspektivu pro účinné působení v rámci katolické církve, nevzdal rozhodnutí opustit Teologickou fakultu. I když se mu nyní dveře na Filozofickou fakultu uzavřely, zvažoval další působení v rámci církve. Každopádně chtěl místo na Teologické fakultě udržet jako nezbytnou existenční bázi pro vědeckou činnost⁵⁹⁸ – a údajně také z reformněkatolických důvodů – co nejdéle.⁵⁹⁹ Jak se zdá, na druhou stranu již ovšem kvapem ztrácel víru v možnost vzniku nějakého širšího religiózně-reformátorského duchovního hnutí.⁶⁰⁰

Strategie kariérního vzestupu v totalitárním systému

Pravidla sociálního a kariérního vzestupu však byla v nacionálněsocialistickém totalitárním systému nastavena neúprosně: árijský rasový původ, nezpochybnitelné národovectví a nezakolísání ve světovém názoru, příslušnost k NSDAP a ke správným (stranickým) organizacím, nezpochybnitelná minulost. Velmi důležitá byla také příslušnost k sociální síti vlivných lidí a organizací, které by se v případě potřeby za člověka zaručily. Pro příklad můžeme nahlédnout do dotazníku, který byl Winter vyplňovat při pokusu získat členství v Říšské komoře spisovatelů (*Reichsschrifttumskammer*) v únoru 1939. Říšská komora spisovatelů byla součástí tzv. Říšské kulturní komory (*Reichskulturkammer*), kterou zřídilo v září 1933 Goebbelsovo ministerstvo propagandy, aby regulovala a kontrolovala kulturní činnost v nacionálněsocialistickém Německu pomocí evidence všech, kteří se podíleli na kulturním životě ve státě. Kdo nebyl členem jedné z příslušných komor (vedle komory spisovatelů také komora filmového umění, divadelní, žurnalistická, rozhlasová a výtvarných umění), nesměl v daném oboru vyvíjet žádnou kulturní činnost. Lze vyslovit domněnku, že pro Wintera by příslušnost k Říšské komoře spisovatelů měla a mohla vytvořit jeden z prvních pevných bodů v institucionálním zakotvení ve Třetí říši. Ale to byl pokus neúspěšný, protože byl Winter podle regulí odmítnut údajně jako vědec publikující pouze ve svém oboru. Nicméně není bez zajímavosti, že Kurt Oberdorffer, jenž podal svou žádost rovněž v únoru 1939 a který sotva

Kurator der deutschen Hochschulen R 31, sg. 700, Eduard Winter, s. 5, rektor Otto úřadu říšského protektora, skupině XIV dne 6. 12. 1939.

598 K 21. 9. 1939 si do deníku zapsal: [...] *frei für meine Überzeugung über die päpstliche Kurie und den politischen Katholizismus eintreten kann ich auch nicht, weil ich gar keinen Rückhalt habe. So bin ich völlig isoliert. Deswegen muß ich es nicht notwendig zum offenen Bruch mit der katholischen Kirche kommen lassen, denn eine Basis ist doch notwendig. Mit dem Bruche ist niemandem gedient* [...]. WINTER: *Mein Leben*, s. 121.

599 [...] *solange es geht, [...] weil sonst ein Kurialist an meine Stelle rückt*. Tamtéž.

600 Tamtéž, s. 122.

publikoval jiné texty než texty s odborně historickým zaměřením, byl do stejné komory spisovatelů přijat v roce 1940. Pro politicky aktivního Oberdorffera, který byl od podzimu 1938 zapojen na nejvyšších postech německé správy do kulturní a vědecké politiky v Sudetské župě, a od ledna 1939 dokonce v hodnosti *Sturmbannführera SS*, jednoznačně mluvila jeho nezpochybnitelná příslušnost k politickému režimu.⁶⁰¹

Winter k odpovědím dotazníku dodal povinný doklad o árijském původu a ručně psaný životopis. Otázky zjišťovaly kromě obvyklých osobních údajů (datum narození, státní příslušnost, rodinný stav) a údajů o spisovatelské činnosti dále podrobně členství v politických stranách a zvláště členství v NSDAP. Zdali byl žadatel členem *Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold*, nadstranické organizace veteránů světové války, sdružující se pod převážným vlivem sociálnědemokratických členů k obraně Výmarské republiky, dále ligy pro lidská práva, německé mírové společnosti, skupiny revolučních pacifistů, členem Společenství svědků Jehovových (*Vereinigung der Bibelforscher*), paramilitární komunistické organizace *Roter Frontkämpferbund*, nebo nějaké jiné podobné skupiny nebo lože. Dotazník se také ptal, zdali bojoval za německou říši během 1. světové války na frontě, případně je-li synem nějakého padlého této války. Winter odpověděl na většinu otázek záporně, kromě toho, že se označil za „vojáka-sanitáře v záloze“, když se rozpomněl na závěr první světové války, kdy v Innsbrucku pomáhal v tamějším vojenském lazaretu. Nakonec uvedl rovněž členství ve Svazu sudetoněmeckých spisovatelů se sídlem v Karlových Varech, které mělo naznačit, že již byl organizován jako spisovatel.⁶⁰² Je nadmíru zajímavé, že Winter neuvedl ani v dotazníku, ani v životopise členství v žádné politické straně, tedy ani v Sudetoněmecké straně, ačkoliv tento údaj mohl jen stěží negativně ovlivnit rozhodnutí o členství v říšské komoře.

Otázka Winterova politického stranictví je z historikova pohledu zajímavá ještě z jednoho důvodu. Winter po válce až do konce života sverpě tvrdil, že nebyl nikdy členem žádné politické strany. Jako důkaz toho, že nebyl ani členem NSDAP, předkládal úřadům ve Vídni nebo v pozdější NDR potvrzení z Okresního národního výboru v Liběchově z června 1945.⁶⁰³ Mnoho archivních dokladů, které by jeho členství ve straně lépe osvětlily, se dosud nalézt nepodařilo. I tak lze na jejich základě dospět k závěru, že Winter po roce 1945 setrvale zapíral. Členství v Sudetoněmecké straně je potvrzeno mimo jiné v osobní kartě člena univerzitního sboru učitelů. Protože karta byla vytvořena pro Wintera jako teologa, byla na několika místech proškrtnutá (děti, manželka), a musela tak být po jeho odchodu z Teologické fakulty a svatbě doplňována o vpisky do přeškrtnutých míst.

601 BArch, SSO 354, Kurt Oberdorffer, osobní karta člena SS a ke členství v Říšské komoře spisovatelů tamtéž, RKK – Reichsschriftumkammer II/444. Blíže viz NĚMEC: Kurt Oberdorffer, s. 444–448.

602 BArch, Reichsschriftumkammer 2001, k. 1399, sg. 9, Eduard Winter.

603 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, potvrzení č. 56 Místního národního výboru v Liběchově z 22. 6. 1945. Winter v německých zemích používal ověřený německý překlad.

Z těchto údajů lze dedukovat, že nejstarší podoba této karty vznikla po květnu 1939 a před listopadem 1940. V této kartě stojí doslova, že Winter byl „od května 1939 kandidátem [členství] v NSDAP“.⁶⁰⁴ Tento údaj překvapivě nebyl pozměněn, když Winter 28. února 1940 obdržel členskou kartu NSDAP s číslem 7275332.⁶⁰⁵ Je otázkou, jestli to bylo jen opomenutí, nebo to signalizovalo něco více. Na záznamu je také uvedeno, že Winter patřil do místní stranické skupiny NSDAP na Praze 6 (Vyšehrad). A na rubu dokumentu najdeme rovněž datum jeho vstupu k 1. 4. 1939, které se nepochybně počítalo zpětně a automaticky pro všechny pražské členy SdP, neboť k 1. dubnu byl Winter ještě na zdravotní dovolené v Itálii. Domněnka vznikla na základě údajů shromážděných Alenou Míškovou. Uvedené datum je totiž shodné s datem „vstupu“ do NSDAP přibližně padesátky dalších docentů a profesorů pražské Německé univerzity.⁶⁰⁶ Když ovšem srovnáme stejnou osobní kartu Zatscheka, o němž víme, že na pražské univerzitě patřil k předním představitelům nacionálněsocialistické orientace, nenajdeme tam žádný údaj o „kandidátství“, nýbrž jen o členství ve straně. Myslím, že poznámka o kandidátství byla důsledkem nejistoty, která vůči Winterově osobě vládla během událostí jara a podzimu 1939 na Filozofické fakultě. Z ojedinělého pozdějšího posudku lze soudit, že ani později nepatřil ke stranické elitě a vlastním stranickým působením nepřesáhl hranice obvodu místní buňky na Praze 6. V dubnu 1941 o něm v politickém posudku krajský vedoucí Nacionálněsocialistického svazu učitelů napsal, že „v kruzích místní skupiny NSDAP platí za obětavý a slušný charakter“. Avšak to nic neměnilo na tom, že ho jinak dokázal „politicky jen velmi těžce posoudit“. Z dalších vět posudku je zřejmé, že stranické vedení stále nedokázalo zapomenout na jeho minulost „jednoho z vedoucích a nebezpečných mužů Staffelsteinu a celého mladého německého katolicismu“.⁶⁰⁷

Zvláště „šikovným způsobem“ se Winterovi prý podařilo „bagatelizovat“ svůj vztah ke Katolické akci.⁶⁰⁸ Nálepku politického nepřítele z nacisty obávaného laického hnutí Katolické akce, kterou Winterovi dali před rokem 1938 referenti vratislavské a berlínské SD, převzali také příslušníci mocenských kruhů na univerzitě, kteří na jaře 1939 argumentovali proti Winterově působení na Filozofické fakultě

604 NA, ÚŘP, 114-209-8, s. 4.

605 ABS, Kartotéka členů NSDAP, Karta člena, Prof. Dr. Eduard Winter. Na záznam o tomto členství se většinou odvolávají všechny další dokumenty po roce 1945.

606 A. Míšková mezi nimi uvádí např.: G. W. Becking (č. 7165013), K. Bernhauer (č. 7077434), A. Blaschka (č. 7078443), G. Gesemann (č. 7165065), O. Grosser (č. 7077520), O. Peterka (č. 7101422), J. Pfitzner (č. 7098030), E. Rippl (č. 7101511), E. Schneeweis (č. 7102102), R. Schreiber (č. 7165261), E. Schwarz (č. 7275376), W. Weizsäcker (č. 7098455), W. Wostry (č. 7275339), H. Zatschek (č. 7077889). MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 233–263.

607 NA, 123-714-2, s. 93, politický posudek E. Wintera, napsaný krajským vedoucím NSLB B. Jahnem 20. 4. 1942.

608 *Winter hat seine Beziehung zur Actio catholica in geschickter Form zu bagatellisieren versucht.* Tamtéž.

právě jeho postavením v organizaci Katolické akce.⁶⁰⁹ Strategie přizpůsobení tedy nutila veškeré zmínky o politicky nežádoucí aktivitě zlehčit, reinterpretovat ji v novém duchu, distancovat se od ní nebo souvislost se svou osobou vysloveně popřít. V prvních letech nacistického režimu to platilo na prvním místě pro Katolickou akci. A lze říct, že Winter krajského vedoucího Nacionálněsocialistického svazu učitelů s určitými výhradami přesvědčil.

Přestože poněkud předběhnu chronologii událostí, dovolím si malou poznámku. Dlouho jsem se domníval, že zpráva vedoucího hlavní úřadovny SD v Praze o vlivových kruzích na univerzitě svědčí o tom, že Winter podobnou taktiku distancování se od předválečné minulosti byl nucen aplikovat ještě na jaře 1944 ve vztahu k Brentanově společnosti. Winter prý tehdy prohlásil, že „mu jako příslušníkovi národněpolitického směřování nevyhovuje celé směřování“ Brentanovy společnosti, jejímž členem byl tehdy již téměř deset let. Dospěl jsem však k závěru, že tuto taktiku distancování použil jinak, než jsem myslel. Nedistancoval se od meziválečné Brentanovy společnosti, kterou vedl Oskar Kraus. Za změněných okolností, kdy již byl etablovaným říšským profesorem, to nebylo potřeba. Distancoval se paradoxně od té její podoby, která po roce 1940 vzešla z nacistické přestavby, kdy společnost vedl bývalý rektor Ernst Otto a patřil k ní rektor Alfred Klausung. Distancoval se od ní i přesto, že mu v roce 1941 vydala jednu publikaci.⁶¹⁰ Situace se od roku 1939 posunula, nešlo už o vztah k ideologickému nepříteli nacismu jako u Katolické akce. Kritériem úspěchu v nacistickém vědeckém poli se stala národněpoliticky angažovaná „bojová věda“, kterou od roku 1942 na univerzitě reprezentoval Winterův nadřízený v Nadaci Reinharda Heydricha Hans Joachim Beyer. Přinejmenším před ním se proto Winter distancoval od skupiny profesorů, kteří byli Beyerem považováni za skupinu „reakčních profesorů“.⁶¹¹

609 *Seit Jänner 1939 wird mir nun „als gefährlichstem Agenten der actio catholica“ die Stellung an der philosophischen Fakultät trotz einstimmiger Beschlüsse der Fakultät, trotz [sic!] Beauftragung durch Rektor, Unterrichtsbehörde und Dozentschaftsführer vernichtet.* AAV ČR, Osobní fond W. Wostryho, i.č. 886, Meine Stellung zur actio catholica, datováno v Praze 14. května 1939.

610 Kniha Franz Brentanos ringen um eine neue Gottesgesicht vyšla jako 1. svazek ediční řady Veröffentlichungen der Brentano-Gesellschaft in Prag. Neue Folge, kde jako hlavní vydavatel byl uveden Ernst Otto.

611 Bylo myslím již méně významné, zda k tomu došlo také z jiných důvodů, např. osobních antipatií (snad kvůli tomu, že Otto jako rektor v roce 1939 ustoupil ve Winterově snaze přejít na Filozofickou fakultu vlivným nacionálněsocialistickým korporacím na univerzitě). Větší důležitost mohla nabývat okolnost, že reakčnost skupiny byla v Jacobiho zprávě spojována se vztahem ke křesťanství či k církvím, s čímž asi Winter nechtěl být spojován. Citované místo znělo v originále takto: *Dieses Amt [des Kassenwarts der Brentannogesellschaft] war vorher Professor Dr. Winter [...] angeboten, der aber ablehnte, da ihm „als Angehörigen der volkspolitischen Richtung“, die ganze „Richtung“ nicht passt.* NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobi (SD-Leitabschnitt Prag) státnímu ministrowi K. H. Frankovi, 27. 4. 1944. Má se za to, že Jacobiho zpráva zrcadlí Beyerovy názory. Srov. MÍŠKOVÁ: Deutsche (Karls) Universität, s. 199.

Vraťme se však zpět do roku 1939. Srovnáme-li různé tehdejší biografické texty o Winterovi, nalezneme jeden stále stejný defenzivní akcent. Na prvním místě je zdůrazňován „antiklerikální“ charakter jeho činnosti v rámci katolické církve, který údajně vyvolal nepřátelství stoupenců papežské kurie a vlivných osob v katolické církevní hierarchii. Na druhém, ale jinak rovnocenném místě se vždy objevilo vyzvednutí „národoveckého“ charakteru jeho předmnichovské činnosti. Obě složky přizpůsobovací reinterpretace se objeví hned v úvodu Winterova „vysvětlení“ jeho činnosti v rámci Katolické akce: „Od samého počátku jsem bojoval jako náboženský člověk proti zneužití náboženských sil ve prospěch oslabení nebo zničení mého národa v sudetském prostoru, mé vlasti. Proti snahám zneužít *actio catholica* pro politické účely jsem rozhodně vystoupil již roku 1933, [...] takže mě jezuité udali telegraficky u nunciatury v Praze a já jsem od té doby v kruzích kurie suspektován, což znamená podezřelý.“⁶¹² Podobná slova lze číst v posudku na Wintera z pera profesora lékařství Karla Ammersbacha, pravděpodobně doplněném v konečné verzi pro děkana Filozofické fakulty K. M. Swobodu o Wostryho poznámky: „Celkem lze dobře říci, že jeho katolicismus [...] je osvobozen od jakékoliv úzkoprstosti, nikde nebránil jeho otevřenému vyznání k nacionálnímu němectví [*zum nationalem Deutschtum*] a jeho vystoupení pro ně. Že byl Winter jako německý kněz právě proto na rozdíl od jiných vysoce oceňován v kruzích našeho němectví a že nebyl počítán k militantnímu anacionálnímu nebo dokonce němectví nepřátelskému katolicismu, naopak byl znám jako jeho protivník, jak jeho vystoupení bylo posuzováno na oné protistraně, o tom je nejlepším dokladem kniha, která vyšla v září: Christianus, Hrobaři sudetoněmeckého katolicismu.“⁶¹³ Na konci posudku autor ještě jednou zdůraznil, tentokrát na základě vlastních osobních dojmů, že nikdy neměl důvod „pochybovat o čistotě [Winterova] nacionálního smýšlení“.⁶¹⁴

Důležitou součástí strategie přizpůsobení byly odkazy na „řadu ve Třetí říši vůdčích německých učenců“, které měly Winterovi před mocenskými strukturami Hitlerova režimu dosvědčit již existující zapojení do sítě politicky legitimované vědy v Říši (nikoliv v Sudetech), a tudíž jinou cestou potvrdit jeho vhodnost působit jako profesor a vědec v politickém režimu nacionálního socialismu. V květnu 1939 jmenoval různé učence, jež v textu seřadil podle akademických hodností: od rektorů ve Vídni, Innsbrucku a Münsteru (Knoll, Steinacker, Hugelmann)

612 AAV ČR, Osobní fond W. Wostryho, i. č. 886, Meine Stellung zur actio catholica, datováno v Praze 14. května 1939.

613 AUK, Osobní spis E. Wintera, koncept dopisu děkanovi z 31. 3. 1939, bez podpisu. Autorem byl K. Ammersbach, o čemž svědčí korespondence Ammersbacha Wostrymu, který pak s největší pravděpodobností nechal připravit výše citovaný dopis děkanovi Filozofické fakulty Swobodovi. Viz AAV ČR, Osobní fond W. Wostryho, Wostryho korespondence s Ammersbachem. Za odkaz a kopii korespondence děkuji Dr. Karlu Hruzovi (Vídeň).

614 Tamtéž.

a prezidenta Německé akademie věd ve Vídni Heinricha von Srbika přes profesory Hanse Kocha, Metze, San Nicola, Gieracha a Kleo Pleyera až po generálního ředitele bavorských státních archivů Knöpflera, u něhož neopomněl zmínit hodnost v jednotkách SS.⁶¹⁵ Ačkoliv ani tyto doklady o příslušnosti ke „správnému“ kruhu učenců neobstály v roce 1939 ještě před mocnými svazy studentů a docentů, byla zde, jak se ukázalo, nalezena cesta ven a vzhůru.

V letech 1946/47 napsal Winter do apologetického textu pro sovětské důstojníky ve Vídni větu, která odhaluje dva důležité zdroje jeho podpory při cestě na Filozofickou fakultu, a nakonec i do Nadace Reinharda Heydricha. „V tomto existenčním zápase mi pomohli státní podsekretář Dr. v. Burgsdorff v Praze, který četl mé práce, a vlivný spisovatel Anton Holzer (Hartl) a [...] vzali mě v ochranu před Nacionálněsocialistickým svazem docentů a Nacionálněsocialistickým svazem studentů.“ V první fázi roku 1940 hrál rozhodující roli Winterova přímluva vystudovaný právník původem z Chemnitz, od 1933 vysoký úředník v saském ministerstvu vnitra a od března 1938 působící na vedoucích místech říšské správy v anektovaném Rakousku Kurt von Burgsdorff (1886–1962). Burgsdorff řídil od dubna 1939 pod státním sekretářem K. H. Frankem správní chod celého protektorátního úřadu.⁶¹⁶ Anton Holzner se jím pod svým pravým jménem stal zřejmě teprve později, snad až od června 1941. Holzner byl jen literárním pseudonymem Sturmbannführera SS Alberta Hartla, který od roku 1935 řídil referát politických církví v berlínské ústředně SD.

Podle vyškrtnutých částí přípravných strojopisů autobiografie doporučil Winterovi obrátit se na státního podsekretáře Burgsdorffa vídeňský historik Srbik.⁶¹⁷ K prvnímu rozhovoru se státním podsekretářem došlo již v prosinci 1939 za přítomnosti krajského vedoucího NSDAP Höße, který později do příběhu vstoupí ještě jednou malou, důležitou epizodickou rolí. Winter si do deníku po setkání zapsal, že na něj oba, zvláště Burgsdorff, který radil zůstat na Teologické fakultě, udělali dobrý dojem. Poněkud klidnější Winter došel k závěru, že nechce „přece jen stát v rohu, nýbrž [hodlal] odvážně naplňovat svůj úkol v národní církvi [*Volkskirche*] a působit přes literární práce, [a] přednášky na Teologické fakultě.“⁶¹⁸ Důsledek těchto pohovorů se brzy projevil i v úředně-formální rovině, neboť 20. ledna 1940 sdělovali úředníci říšského protektora říšskému ministrovi vědy, výchovy a národ-

615 AAV ČR, Osobní fond W. Wostryho, i. č. 886, Meine Stellung zur actio catholica, datováno v Praze 14. května 1939.

616 V letech 1942–1945 působil Burgsdorff v okupovaném Polsku, do konce roku 1943 sloužil ve wehrmachtu jako major, pak byl guvernérem v Krakově. Za své působení roce 1948 byl v Polsku odsouzen na tři roky vězení. K průběhu soudu s Burgsdorffem viz MUSIAL, Bogdan: NS-Kriegsverbrecher vor polnischen Gerichten. Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte 47, 1999, s. 25–56.

617 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 220.

618 Tamtéž. Ve stejném duchu jsou zapsány i deníkové zápisy ze 14. ledna 1940 ve zveřejněné autobiografii. WINTER: Mein Leben, s. 122.

ního vzdělání, že z jejich strany byl Winter doporučen k bližší nespecifikovanému převzetí.⁶¹⁹ Z dobového kontextu je zřejmé, že se jednalo o převzetí mezi docenty nového řádu a do říšského služebního poměru, a Winter je tak získal jako jeden z prvních mezi teology.

Avšak jen o půl roku později již všechno bylo znovu jinak. Sledujeme-li vývoj jeho plánů a myšlenek let 1939–1940, jak se zrcadlí v dochovaných deníkových záznamech, vidíme, že Winter podle nich nakonec vzdal velký „ideál“ usilovat o praktické prosazování „národní církve v církvi národů“, tedy galikanismem ovlivněnou myšlenku decentralizované katolické církve na bázi národních církví. Místo toho se nakonec rozhodl spolupodílet se na „vnitřní novostavbě národa jako znalec dějin a kultury slovanských národů“.⁶²⁰ Avšak to neznamenal jen příklon k nějaké podobě vědecké slavistiky a s tím spojené rozhodnutí o přechodu na Teologickou fakultu. Odkaz na spoluúčast na „vnitřní novostavbě národa“ nemohl v dobovém kontextu znamenat nic menšího než další opatrný, ale jednoznačný doklad Winterovy vůle podílet se na tzv. německé, tedy nacionálněsocialistické revoluci.

Co se od prosincového setkání s Burgsdorffem změnilo? V jeho životě se objevila úplně nová skutečnost, která působila jako katalyzátor: „Když moje pozdější paní se mnou od března očekávala dítě, stala se moje situace úplně bezvýchodnou a připadlo mi jako morální povinnost oženit se a složit profesuru teologie.“⁶²¹ Maria Kögel byla o čtrnáct let mladší než otec jejího dítěte a byla dcerou majitele pily, mlýna a elektrárny v rakouském Tyrolsku ve vesničce Maurach u Achenského jezera.⁶²² První z celkem čtyř dětí Winterovi přivedla na svět ve Vídni v listopadu 1940. 27. února 1941 si ji Winter, který již před nějakým časem přestal nosit tonzuru a plnit své kněžské povinnosti, vzal v civilním obřadu před vídeňskými úřady za svou životní partnerku.⁶²³

619 BArch (bývalý americký fond Berlin Documentary Center), W 801, Osobní karta E. Wintera z Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání.

620 V textu citovaná místa jsou parafrází následujícího deníkového citátu ze 4. srpna 1940: *Die Volkskirche in der Völkerkirche war mein Ideal. Soll ich, abseits in einem engen Winkel stehend, als ungebeter Antreiber, die Ruhe in der Kirche stören oder doch versuchen, am inneren Neuaufbau des Volkes als Kenner der Geschichte und Kultur der slavischen Völker, mitzuwirken?* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 230. Tato pasáž byla ve zveřejněné autobiografii vynechána. Viz WINTER: Mein Leben, s. 124.

621 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 253a. Jednalo se o pasáž z textu *Meine Tätigkeit während der Okkupationszeit 1938–1945*, který byl Winterem přepsán za účelem začlenění do autobiografie. Z publikovaného textu byla pasáž nakonec vyškrtuta. Je zajímavé, že právě mnou citovanou větu Winter vyškrtl již v první verzi autobiografie.

622 Ve Winterově pražské pozůstalosti je několik dokladů o dědictví po Mariině otci, o jejím bratru, který podnik po otci převzal, a také o hospodářství v Ebenu poblíž Maurachu a domě v Salzburku, které Winterově manželce patřily. AHMP, Pozůstalost E. Wintera, k. 14, i. č. 130, korespondence Marie Winter, rozené Kögl.

623 BArch, Kurator der deutschen wissenschaftlichen Hochschulen in Prag R 31/700, opis oddacího listu, datovaného 27. 2. 1941.

Zcela nová sociální role vůbec nekorespondovala s dosavadní rolí katolického kněze, od kterého se očekával povinný celibát. Pozdější Winterův autobiografický poukaz na „morální povinnost“ zrcadlí těžkosti psychického rozpoložení katolického kněze v krizi.⁶²⁴ Jeho soukromý život zůstával dosud mimo rámec zkoumání. Při použití biografické metody se však historik občas dostává do situace, při níž se nevyhne úvaze, nakolik osobní či soukromý život může rozhodovat o jednání biograficky analyzované osoby, zvláště když tato soukromá událost hrála zřejmě nadměru důležitou roli v kauzálním zřetězení událostí. Avšak obvykle ví historikové z pramenů o soukromém životě příliš málo na to, aby bylo události možno na jejich základě dostatečně podloženě interpretovat. Winter žil v Liběchově se svým otcem a matkou v rozlehlém domě o devíti pokojích, který zakoupil také pro setkáání členů Staffelsteinu počátkem třicátých let. S nimi žila také jistá paní, která se říkalo Nani a která se o domácnost Winterových a později o děti starala po dlouhá desetiletí v Liběchově, Maurachu a nakonec i ve východním Berlíně. To lze vyčíst spíše mezi řádky z autobiografie a dalších archivních pramenů, zvláště korespondence. Naprosto minimální množství informací ovšem lze zjistit z autobiografie (dokonce i z jejich rukopisných a strojopisných přípravných verzí) o Winterově ženě. Byla pravděpodobně vystudovaná historička,⁶²⁵ vzhledem k místu narození prvního dítěte a místu sňatku snad žila počátkem války v Klosterneuburgu, který se od října 1938 stal součástí Vídně. Ačkoliv zvláště v letech 1945 a 1946 často Winter citoval z dopisů manželce do Maurachu, o svém vztahu k ní nebo třeba o dětech nenapsal nic. Jako by se Winter domníval, že soukromý život nepatří do popisu veřejného působení a života, a tak je třeba o něm mlčet. Platí to až na pár drobných útržků kupodivu i o motivaci rozhodnutí z roku 1940, ačkoliv historik intuitivně a zřetelně cítí, že událost narození dítěte a vytvoření rodiny byla posledním důvodem, který přinejmenším urychlil rozhodnutí odejít z Teologické fakulty. Schylovalo se k němu, ale je mimo možnosti historika zjistit, zdali by tak učinil i bez této zásadní změny v privátním životě. Bylo by sice možné věc interpretovat také obráceně, že rozhodnutí pořídit si dítě bylo důsledkem rozhodnutí opustit Teologickou fakultu. Avšak to popírají deníkové záznamy, které níže cituji. Bylo by také čirou spekulací románového charakteru připsat nějaký zistný úmysl Winterově milence a pozdější manželce.⁶²⁶ A to i přesto, že všetečná Stasi v padesá-

624 Winter s ulehčením a odkazem na údajně zhoubnou praxi celibátu komentoval své rozhodnutí Borodajekwyczovi následovně: *Es war nie meine Art etwas halb zu tun. Gerade gegen diese unchristliche Praxis des Zwangszölibates will ich gleichzeitig durch die Tat kämpfen. Leicht wird es nicht werden, aber ich bin sehr froh.* ÖSA, Kriegsarchiv, Nachlass T. Borodajkewycz, sg. R1251/170, Winterův dopis z 21. 3. 1941.

625 Winter ji dokonce na univerzitě v Halle nechal v roce 1949 zapsat jako asistentku Ústavu východoevropských dějin a je zřejmé z mnoha míst druhého svazku autobiografie, že celou řadu badatelských prací v archivu vykonával Winter na svých mnoha poválečných cestách po celé Evropě s její pomocí.

626 Podobně spekulativní by také byla interpretace jiného údaje ze soukromého života, poměrně rychlého rozrůstání se Winterovy rodiny. Mnohého historika včetně mne při studiu zpráv SD o náladách a poměrech mezi univerzitními profesory, v nichž se zdůrazňuje také počet potomků jako veskrze

tých letech v NDR zapsala do svých záznamů, složených vedle pravdivých informací také z všelijakých domněnek, že Maria byla údajně přesvědčená nacistka, která Wintera přivedla do situace, v níž již nemohl jednat jinak.⁶²⁷

Z archivních materiálů ovšem vyplývá jednoznačně, že se od jara 1940 Winter opět pokoušel odstranit všechny překážky stojící v cestě na Filozofickou fakultu. Do těchto jarních měsíců lze pravděpodobně datovat pokus rehabilitovat se před orgány berlínské SD. Roli prostředníka (ne-li původce myšlenky) v tomto případě sehrál vídeňský archivář a docent historie Vídeňské univerzity Taras Borodajkewycz, který byl současně spolupracovníkem Hauptsturmführera SS Wilhelma Höttla z vedoucí služebny SD ve Vídni.⁶²⁸ Přejmenším tolik naznačuje jedno místo materiálů, které si Stasi na Wintera shromažďovala. V nich je zmíněno, že z korespondence SD z roku 1940 vyplývá, „že Winter předal k prohlédnutí své souborné přednášky prof. B.[orodajkewyczovi], který je zaslal k posouzení do Hlavního úřadu říšské bezpečnosti“.⁶²⁹ Z jakého důvodu tak Winter učinil, zpráva Stasi již neříká. Na závěr citované korespondence ale mělo být uvedeno, že prý nepřicházelo v úvahu nasadit Wintera v rámci akcí SD kvůli věhlasu velmi známého vědce.⁶³⁰ Jednalo se tedy spíše o rehabilitační pokus, nebo o nabídku služeb, k níž později v jiné situaci skutečně došlo? Přesnou odpověď nelze ze zprávy na informace příliš skoupé získat. Neříká ani, který referát SD se věcí zabýval, nejméně žádného referenta, necituje zdroj, podle kterého by se dala zpráva dohledat. Přikláním se s ohledem na chronologický kontext a to, že se jednalo o Winterovy „souborné přednášky“ na univerzitě, k rehabilitačnímu vysvětlení. Byly to přece přednášky o „svébytném“ německém myšlení, které přes svůj název vyvolaly odpor nacionálněsocialistických studentů. Mohl zaslat tyto nebo podobné přednášky, aby doložil, že mu žádná katolická „dogmatická svázanost“ nebrání stát za katedrou ani před nejradikálnějšími studenty. Na druhou stranu Winter sám zmiňuje, že mu profesor Bernhauer, mocný vůdce Nacionálněsocialistického svazu docentů, několikrát navrhol, aby se stal „špiclem“ v katolické církvi.⁶³¹ O odmítnutí takového nasazení mohl hovořit závěr zprávy v korespondenci SD. Vedoucí referátu politických církví v RSHA Albert Hartl se ozval pravděpodobně mnohem později, i když není vyloučeno, že se právě tehdy dozvěděl o Winterově osobě základní informace.

pozitivní údaj, může napadnout, že narození Winterových dětí mohlo být výrazem Winterova přížůsobení, ba přímo nacionálněsocialistického světónázoru. Ale takovou interpretaci je třeba odmítnout nejen pro nedostatek archivních dokladů. Veliké, rychle se rozrůstající rodiny totiž kupodivu nejsou vůbec neobvyklé u katolických kněží, kteří se rozhodli porušit slib celibátu a založili rodinu.

627 BStU, MfS, 12253/92.

628 BArch Berlin, SS-Führerpersonalakten, 105-A, č. 5, Wilhelm Hoettl.

629 BStU, MfS, HA XX/4, Nr. 238, s. 53–54, hlášení z 3. 12. 1962.

630 Tamtéž.

631 WINTER: Mein Leben, s. 188.

Jakkoliv zůstává tato otázka bez jasné odpovědi, ukázala Winterova pozůstalost, že asi dva týdny před svým odchodem z Teologické fakulty byl Winter v kontaktu s vysokým příslušníkem pražské vedoucí služebny SD. V sobotní podvečer 17. srpna 1940 mezi 17. a 18. hodinou přijel za Winterem k rozhovoru do Liběchova Sturmbannführer SS Martin Wolf, který v rámci pražské SD měl na starosti církevní otázky.⁶³² Z obsahu opisu Winterova deníkového zápisu vyplývá, že se hovořilo o Winterově pozici v rámci církve a jeho dalších životních možnostech. Wolf nevystupoval nijak přátelsky, „byl velmi chladný“, jak napsal Winter, takže pravděpodobně nešlo o jedno z pravidelnějších setkání mezi dobrými známými. Wolf Winterovi sdělil, že nacionální socialismus katolicismus nestrpí ani v podobě katolické „národní církve“. Wolf rozhodně odmítl také staffelsteinské spojení národa a víry (*Volk und Glaube*) a Winter zjistil, že proti bývalým členům Staffelsteinu existuje trvalá nedůvěra. Katolicismus byl prý nebezpečný nejenom svou mezinárodní církevní organizací, ale především tím, že měl na společnost totalitní nárok. Politický režim nacionálního socialismu, vyhlašující v ideologické rovině sám totalitní nárok na celou „národní pospolitost“, proto musel katolicismus soustavně potírat jako jednoho z hlavních nepřátel. Zdá se, že Winter teprve na základě tohoto rozhovoru pochopil, že ideologické a policejní orgány Hitlerova režimu nejsou slučitelné s žádnou formou nebo reformou katolicismu. A toto pozdní poznání ho ujistilo, že rozhodnutí, ke kterému se připravoval, bude tím správným krokem.⁶³³

O poslední podmínce jeho přechodu na Filozofickou fakultu, kterou mu NSDAP předložila, se v rukopisech nachází až překvapivě otevřené svědectví, které není třeba komentovat.⁶³⁴ „10. 7. [19]40[.] Rozmluva s krajským vedoucím [NSDAP] K. Hößem v Praze, který mě zná díky mé knize o němectví na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Tento mě postavil před ‚buď a nebo‘. Musel bych ‚vyskočit

632 V berlínské Winterově pozůstalosti se nachází telegram z 16. srpna 1940 z Prahy Winterovi do Liběchova: *Besuch Liboch Sonnabend zwischen 17 und 18 Uhr sofern nicht gegenteiliger Bescheid Wolf*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158.

633 17. 9. 40 *Gespräch mit Wolf, SD: Nach vorheriger Durchsicht meines Tagebuches gibt es für mich nur zwei Wege: Entweder als Wandermissionar alles aufgeben und wie ein Mönch der Kirche leben oder eine Familie gründen und wissenschaftlich tätig sein um meinem Volke zu dienen. Bis jetzt habe ich versucht einer katholischen Volkskirche zu dienen im Kampf mit dem Zentralismus der römischen Kurie. Dies erweist sich als unmöglich. Der offene Bruch wird aber internationale Aufsehen erregen, ich möchte aber trotzdem meinem Gewissen folgen und das Aufsehen auf mich nehmen. Wolf war sehr zurückhaltend, betonte nur, daß der NS durch seinen Anspruch den ganzen Menschen zu beherrschen, nicht nationales Kirchentum dulden kann. Der Katholizismus sei nicht nur durch seine internationale Gruppierung, sondern auch durch seinen Totalitätsanspruch eine Gefahr, die bekämpft werden müsse. Die Verbindung von Volk und Glaube, wie sie Staffelstein und auch ich vertrat, fand scharfe Ablehnung. Auch nach der Auflösung des Bundes herrscht im SD größtes Misstrauen gegen alle ehemaligen Mitglieder. Ich hoffe durch meinen Schritt auch für sie kalmierend zu wirken. Wenn ich mit in den Strudel gezogen werde, kann ich niemanden [sic!] helfen*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 232. Drobně upraveno také WINTER: *Mein Leben*, s. 125.

634 Citát pochází z první strojopisné verze (ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 227–228), který ve vydané verzi na straně 123 chybí. Obsahoval také rukopisné úpravy, které v případě, že je z nějakého důvodu považují za důležité, uvádím v poznámkách.

z kutny⁶³⁵. Snažil jsem se mu vysvětlit, že pro mě je kněžské povolání službou národu. Nechtěl bych, aby moje dvacetiletá činnost pro národ přišla naprosto vniveč a [byla] přenechána kněžourům [*Pfaffen*]. Na to jen odpověděl: Právě že jde o ty dobré kněze, ti druzí nejsou NSDAP tak škodliví, tudíž [bych musel] bezpodmínečně vyskočit z kutny. To je ale přece úplně ve smyslu Říma [,] který si mě přeje již delší dobu odstranit jako profesora teologie. (Dva mlýnské kameny, mezi něž jsem se dostal.)⁶³⁶ Zapomněl jsem se ještě zmínit, že je za tím přirozeně také můj vliv mezi Čechy [v jiné verzi: českými katolíky], což je nacionálním socialistům⁶³⁷ zcela lhostejné.⁶³⁸ Bojoval jsem o svůj úkol vychovatele kněží jako lvice o své mladé.

Pokud to ale⁶³⁹ je jediná možnost, abych mohl v Německu dále existovat, musím asi v situaci, v níž se nacházím, vyskočit z kutny⁶⁴⁰. Avšak každopádně jsem mu vysvětlil, že nemohu vykonávat špiclovskou práci proti katolické církvi, psát žádné zprávy o vnitřních poměrech. To musel pochopit, nemá to nic do činění se smýšlením,⁶⁴¹ to je jednoduše slušnost. To Nejdůležitější,⁶⁴² co pro mě nejvíce hovořilo pro složení teologické profesury, založení rodiny, to jsem mu neřekl, protože mi to připadalo příliš osobní.“

Odpoledne 3. září 1940 Winter cestoval v přítomnosti a z pověření rektora pražské univerzity Saureho do Berlína do Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání. Cesta nebyla předem domluvena, a proto později úředníci ministerstva odmítli Winterovi cestu a ubytování proplatit. Účelem cesty bylo domluvit okolnosti Winterova přechodu z Teologické na Filozofickou fakultu.⁶⁴³ Následujícího dne Winter písemně říšskému ministerstvu sdělil svou rezignaci na přednášky na Teologické fakultě: „Protože pro mě světonázorově není možné,

635 Poslední věta byla škrtnuta. Uvozovky jsou zřejmě doslovné citace vyjádření krajského vedoucího.

636 Toto je v textu strojopisně Winterem uvedená vysvětlující poznámka. Není jasné, jestli patřila do původního deníkového zápisu. Příkladním se spíše k názoru, že nikoliv, a proto byla Winterem uvedena do závorky. Podobně Winter činil na jiných místech, pokud něco chtěl vysvětlit.

637 V originále je uvedena pouze zkratka NS.

638 Tato věta je pro mě poněkud nesrozumitelná. V originále zněla takto: *Vergessen hatte ich noch zu erwähnen, daß auch mein Einfluß bei den Tschechen natürlich dahin sei, was dem NS völlig gleich ist.* Winter provedl několik rukopisných úprav, do následující podoby: ... *mein Einfluß bei den tschechischen Katholiken dahin sei, was natürlich der NSDAP völlig gleich ist.*

639 Ručně vepsáno *für mich*.

640 ... *aus der Kutte springen* bylo škrtnuto, místo toho bylo ručně vepsáno: *die theologische Fakultät verlassen und mein Priesteramt aufgeben.*

641 Celá část za čárkou byla škrtnuta. Ačkoliv to Winter zakrýval, je z kontextu na tomto místě zřejmé, že v rozhovoru s krajským vedoucím NSDAP nemohl myslet žádný jiný druh smýšlení než smýšlení nacionálněsocialistické.

642 Winter to v originále napsal rovněž s velkým písmenem: *Das Wichtigste...*

643 BArch, Kurator der deutschen wissenschaftlichen Hochschulen in Prag R 31/700, korespondence kurátora s ministerstvem z 6., 12. a 28. září a 5. listopadu 1940: *Da von mir eine besondere dienstliche Besprechung mit Professor Dr. Winter in hiesigem Ministerium nicht angeordnet war, vermag ich einer Erstattung der ihm durch die Reise nach Berlin entstandenen Auslagen nicht zuzustimmen.* (11. 5. 1940)

abych vyhověl svému učebnímu úvazku z církevních dějin na Teologické fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze, žádám o okamžité zproštění od této učební povinnosti.⁶⁴⁴

O necelý měsíc později se o tom již mohla dozvědět celá veřejnost, neboť informací ve stručné podobě zveřejnil režimní německý tisk *Der neue Tag*.⁶⁴⁵ Také zářijová zpráva pražské vedoucí služebny SD s datem 1. října 1940 referovala o celé záležitosti do Berlína s tím, že „Teologická fakulta utrpěla citelný úder“. Nic z formulací a tónu zprávy přitom nenaznačuje nějaké vlastní angažmá SD. Bezpečnostní služba již věděla, že provizorním suplentem církevních dějin se stane Winterův asistent, premonstrát Kurt Augustin Huber, a i ona zdůraznila, že Winter, kterého charakterizovala jako jezuitu s vlivem mezi sudetoněmeckou mládeží a nacionálními zásluhami v „národněpolitickém boji sudetských Němců“, motivoval „tento krok světonázorovými důvody“.⁶⁴⁶ Je zajímavé, jak se ve všech dokumentech a zprávách až téměř úzkostlivě dbalo o to, aby zaznělo, že Winterova motivace byla „světonázorová“. Nikdy však nebylo upřesněno, že by se jednalo o nacionálněsocialistický světový názor. Winter v pozdních autobiografiích vysvětloval, že tím „světonázorovým důvodem“ myslel nemožnost učit v systému byrokratizované katolické církve, úzce vázané na římské papežské centrum.⁶⁴⁷ Ale i bez ohledu na další Winterovy prorežimní aktivity je očividné, že v dobovém kontextu druhého roku existence protektorátu nemohl nikdo takové zdůvodnění, jak o desetiletí

644 Původní, německé znění: *Da es mit weltanschaulich nicht mehr möglich ist, meiner Lehrverpflichtung für Kirchengeschichte an der Theologischen Fakultät der Deutschen Karls-Universität Prag nachzukommen, bitte ich um die sofortige Enthebung aus dieser Lehrverpflichtung.* AUK, Rektorát Německé univerzity, Teologická fakulta – obsazování stolic C2, C2/2, nepodepsaný průklep Winterova dopisu říšskému ministrovi z 4. 9. 1940 (Praha). Cizí rukou připsáno, že Winter předal na rektorát, 5. 9. 1940 opis rektor Saure parafoval. V dopise je podtrženo ručně „von dieser Lehrverpflichtung“. Winter v pamětech napsal, že se jednalo o *lakonische Erklärung* a zamlčel, že vše bylo dohodnuto téhož dne v Berlíně. WINTER: *Mein Leben*, s. 125. Děkan Teologické fakulty Wilhelm Diessl pak 12. 9. 1940 v Berlíně společně s předáním žádosti Wintera o zbavení přednášek z církevních dějin požadoval zajištění nějakého kvalifikovaného docenta na výuku nyní neobsazeného oboru. 9. 12. 1940 navrhl děkan čtyři docenty z říše (Oswald z Braunschergu, Klausner z Bonnu, Heidingsfelder z Rezna, Panzram z Vratislavi, Zöpfl z Dillingen). AUK, Rektorát Německé univerzity, Teologická fakulta – obsazování stolic C2, C2/2, děkan W. Diessl rektorovi Sauremu 5. 3. 1941. V roce 1942 byl povolán Bernhard Panzram (1902–1998).

645 *Der Neue Tag* 2, 1940, č. 272 (1. 10.) [...] *da er seine Tätigkeit als Lehrer nicht mehr mit seiner weltanschaulichen Einstellung vereinbaren kann.*

646 NA, ÚŘP dod. I., k. 32, měsíční zpráva SD o politickém vývoji v protektorátu za období 1. 9. – 30. 9. 1940: *Die katholische Theologische Fakultät der Deutschen Karls-Universität in Prag hat durch den Fall Winter einen empfindlichen Schlag erlitten. Der bekannte Universitätsprofessor Dr. E. Winter hat kürzlich seinen Lehrstuhl für Kirchengeschichte aufgeben und diesen Schritt mit weltanschaulichen Beweggründen motiviert. Als Nachfolger soll der Töppler Prämonstratenser Chorherr Pater Augustin Huber provisorisch eingesetzt werden.* Text zprávy také Wintera charakterizoval: *Winter war Jesuit und verfügte im letzten Jahrzehnt als Betreuer der sudetendeutschen katholischen Jugendbewegung über einen nicht unbedeutenden Anhang in katholischen Akademikerkreisen. Im volkspolitischen Kampf des Sudetendeutschtums hat er sich stets für die nationalpolitischen Belange eingesetzt.* Zpráva pokračuje a je citována dál v textu.

647 WINTER: *Mein Leben*, s. 125.

později podotkl Winterův nástupce Huber, vnímat jinak, než že se Winter přihlásil k ideologii nacionálního socialismu.⁶⁴⁸

Poválečné výroky všech zúčastněných patřily k technice biografického maskování. Historikovou nadějí jsou ovšem archivy. Nejméně ve dvou opisech se dochoval Winterův nedatovaný dopis, který Winter rozeslal komunitě nejbližších přátel počátkem října 1940, aby jim celou záležitost pro všechny tak překvapivou přesvědčivě vysvětlil.⁶⁴⁹ V něm zcela ignoroval argumentaci, kterou použije ve více nebo méně zřetelných náznacích po válce. Nehovořil o požadavku kněžského celibátu, z hlediska lidské přirozenosti „nepřirozeném“, ani o mravně závazné povinnosti starat se o rodinu. Místo toho pojímal své rozhodnutí výhradně jako důsledek dvou souběžných procesů. V prvním procesu šlo o to, co již prozradily deníkové záznamy, o přesvědčení, že poslání v rámci katolické církve ztroskotalo. Winter vysvětloval, že jeho obrodné poslání vyrostlo na konci 1. světové války z touhy sloužit „německému lidu“ tím, že bude zprostředkovávat „porozumění náboženskému základu národního bytí [*Volkstum*], jeho ukotvení v tom metafyzicky nejzazším, v bohu“. A přirozeným východiskem tohoto úsilí byla „církve našeho lidu domova“, katolická církev, jejímž knězem prý se proto stal. Během historického studia Kindermannova, Güntherova a Bolzanova osudu však dospěl k poznání, že katolická církev je jako instituce neschopná „opravdu náboženského obrození“. „A přitom oni všichni [oni zmínění učenci] nechtěli nic jiného, než jsme chtěli my [ve Staffelsteinu]! Spojení národa a víry, vědění a víry,“ zvolal Winter na jednom místě textu. Poznání plynoucí z knihy „Tisíc let duchového zápasu“ a z následujícího studia snah o církevní unii na Ukrajině ho prý utvrdilo v tom, že na vině je především „touha po moci“ církvi a „obzvláště pak centralistické snahy kurie“. Nakonec ho přesvědčila „vášnivá důslednost“ Franze Brentana, z jehož korespondence s Hermannem Schellem vyrozuměl, že opravdový „reformní katolicismus“ je nemožný. Protože sám přestal systému katolické církve důvěřovat, nemohl již vyučovat mladé teology. A proto Teologickou fakultu opustil.

Kdo zná deníkové záznamy, nenajde tu mnoho nového. Překvapí jen, jak náhodná se jeví volba katolické církve jako jeho náboženského působíště a také to, že

648 HUBER: Eduard Winter, s. 27.

649 Dopis má formu osobního „dopisu příteli“. Jeden opis zaslal 29. 12. 1940 jindřichovský farář na litoměřické arcibiskupství, který ho měl přímo od nějakého člena Staffelsteinu. SOA Litoměřice, Ordinariát Litoměřice, k. 91, i. č. sine, ThDr. Eduard Winter, Dopis faráře (jméno nečitelné) z 29. 12. 1940 (Hennersdorf) s přílohou opisu Winterova dopisu. Druhý, obsahově totožný opis dopisu na tenkém průklepovém papíru byl zaslán německému teologovi Karlu Adamovi 8. 10. 1940 Svobodným pánem Skrbenským, jenž byl patrně původní adresát dopisu. Diözesenarchiv Rottenburg, Nachlass Karl Adam, N 67, i. č. 33. Děkuji panu Dr. Herbertovi Aderbauerovi za přátelské zaslání fotokopii dopisu. Opis pro K. Adama citovala jako první SCHERZBERG, Lucia: Kirchenreform mit Hilfe des Nationalsozialismus. Karl Adam als kontextueller Theologe. Darmstadt 2001, s. 310, a TÁŽ: Karl Adam und der Nationalsozialismus. Saarbrücken 2011, s. 165–166. Děkuji paní prof. L. Scherzberg za velmi přátelské zaslání obou svých knih.

ani náznakem nebylo vzpomenu Ježíše Krista, takže výklad náboženského základu národa zněl trochu jako výklad pohanský. Důležitý však byl ještě druhý proces, v jehož důsledku prý k Winterovu rozhodnutí došlo a který vše stavěl do odpovídajícího kontextu. Žádný z přátel, který si to přečetl, nemohl zůstat na pochybách, že se Winter vydal na budovatelskou cestu nacionálněsocialistického Německa a že v tomto duchu nyní pohlížel také na celé úsilí třicátých let. Winter přitom přešel z jednotného do množného čísla a „příteli“ píše o tom, jak vše prožívali on „a jeho přátelé“. „Mezitím přišel rok 1933,“ začínal odstavec, v němž Winter popisoval, jak se zvyšoval zájem a podíl účasti „jeho a jeho přátel“ na „neuvěřitelném vzestupu nového Německa pod vedením Adolfa Hitlera“. Katolická církev se však v osobách papeže a biskupů proti Hitlerovi postavila. Winter tím vysvětloval, kde se tvořila puklina v jeho katolictví. On a jeho přátelé však nadále věřili, že bude možné katolicismus propojit s nacionálněsocialistickým Německem, pokud se hlavní a jediný úkol katolicismu omezí pouze na „duchovně-náboženskou“ činnost. Velkým zlomem pro něho a jeho přátele ale byl pražský Katolický sjezd, v němž prý se kurie dala do spolku s Edvardem Benešem. Tam se Winterovi přátelé cítili podvedeni. Působili však dál prostřednictvím časopisu Volk und Glaube. A pak Winter narážející na osobní zkušenost pokračoval k závěru: „V nadšení z návratu sudetské země domů zazněl brzy úder jistoty poznání, že mezi novým Německem a katolickou církví není žádné propojení. Toto poznání znamenalo destrukci celoživotního úkolu, jemuž jsem obětoval všechny síly. [...] Tušíš snad [, příteli], co taková oběť pro mne znamenala. Avšak nebylo nikdy mým zvykem, abych se dlouho ohlížel zpátky, neboť cítím se ještě dnes jako orač, který smí pouze pohlížet vpřed. Naplňuje mne bezpečná důvěra, že oběť nebyla zbytečná, že na Novém, Velikém⁶⁵⁰ se mohu spolupodílet. A nakonec, co je život jiného, nežli ustavičný boj.“⁶⁵¹

Katolický tisk o změnách na německé Teologické fakultě mlčel až do konce listopadu 1940, kdy se v českých novinách Našinec v Olomouci objevila krátká noticka, kterou 1. prosince přetiskly v plném znění Lidové listy, čímž se zpráva rozletěla po katolické veřejnosti v protektorátu.⁶⁵² Odtud se o záležitosti dozvěděl také dlouhodobě nemocný pražský arcibiskup, kardinál Kašpar.⁶⁵³ Přes tento zdánlivý klid Winterův krok způsobil na nižších úrovních katolické církve veliké pozdvižení a obavu z toho, jaké důsledky vyvolá mezi jeho četnými žáky a stoupenci. Tento stav komentovala s jistým zadostiučiněním i pražská SD: „Církevní kruhy se snaží v obavě

650 Velká písmena jsou jako výraz zdůraznění také v německém originále. Rozhodl jsem se je ponechat také v překladu.

651 Poslední citovaná pasáž je oddělena dvěma oddělenými odstavci textu, ale patří k sobě tak, jako by Winter odstavce vložené mezi ně (oddělené trojtečkou) napsal až později. Edice dopisu viz příloha č. 2.

652 Lidové listy 19. (21.), 1940, č. 282 (1. 12.), s. 8.

653 NA, APA-ordinariát, 516-6-7, arcibiskup Kašpar děkanovi Teologické fakulty Diesslovi 5. 12. 1940 (Praha).

z dalších důsledků zamaskovat Winterovu rezignaci všemi prostředky na veřejnosti i uvnitř duchovenstva. Současně se doufá, že na druhou stranu bude Winter jako nespolehlivý stranou a státem ponechán, aby padl. Katolické odborné kruhy se nadto vyjádřily, že Winter nebude tak dlouho exkomunikován, dokud si nenechá připsat nějaké jednání proti církevnímu právu.⁶⁵⁴ V očích církve a zřejmě i v očích nacistické zpravodajské služby nešlo jen o samotného Wintera, ale o všechny ty, které za posledních dvacet let získával pro katolicismus. Pokud tato domněnka skutečně odpovídala některým záměrům SD, pak se nacistická bezpečnostní služba mylila. Neboť jak podotkl se skrývanou radostí olomoucký Našinec, „až dosud žádný z laických spolupracovníků dra Wintra nenásledoval jeho odchodu z Církve“.⁶⁵⁵

Říšský profesor

Počátkem podzimního univerzitního trimestru Winter ale dál přijížděl z Liběchova do Prahy, aby na Německé Karlově univerzitě přednášel pro studenty. Na Filozofické fakultě začal kurzem Východoevropský prostor a jeho dějiny v pozici docenta v rámci učebního pověření pro Prostorové a duchové dějiny se zvláštním zřetelem k východní Evropě, které pro něj bylo navrženo na jaře 1939.⁶⁵⁶ Fakultní

654 NA, ÚŘP dod. I., k. 32, měsíční zpráva SD o politickém vývoji v protektorátu za období 1.9. – 30. 9. 1940: *Kirchliche Kreise versuchen in Befürchtung weiterer Auswirkungen, mit allen Mitteln in der Öffentlichkeit und innerhalb der Geistlichkeit den Rücktritt Winters zu vertuschen. Gleichzeitig hofft man, daß Winter andererseits von Partei und Staat als nicht zuverlässig fallen gelassen werde. Katholische Fachkreise äußerten sich dahingehend, daß Winter solange nicht von der Kirche exkommuniziert werde, als er sich keine kirchlichen Strafhandlungen [zu Schulden] kommen lasse.*

655 Lidové listy 19. (21.), 1940, č. 282 (1. 12.), s. 8. Závěr citované věty je nicméně zavádějící. Je dosud nezodpovězenou otázkou, jaký vliv měl Winterův překvapivý krok na jeho blízké a přátele. Záležitost vyvolala mnoho nejasností uvnitř katolické církve a Winterova motivace nebyla úplně chápána. Vlna odchodů Winterových stoupenců z katolické církve byla pocíťována jako akutní hrozba. Farář z Jindřichova (Hennersdorf) na Bruntálsku psal na litoměřické biskupství 29. prosince 1940, že bývalí členové Staffelsteinu litují mylné Winterovy cesty, někteří však asi budou Winterem ovlivněni. *Noch heute stehe ich mit mehreren der einstmaligen Staffelsteiner in Verbindung, die mit mir über die Irrwege Winters fassungslos trauern, da uns ja der tiefste Grund dieses Falles noch nicht klar ist. Soweit es in meiner Möglichkeit liegt, habe ich mich bemüht, etwaige Folgen von Winters Schritt bei seinen Schülern nach der positiven Seite hin auszurichten. manche werden von ihm leider mit zu Falle gebracht werden.* SOA Litoměřice, Ordinariát Litoměřice, k. 91, i. č. sine, ThDr. Eduard Winter, dopis faráře (jméno nečitelné) z 29. 12. 1940 (Hennersdorf). Otázka vlivu politických událostí v letech 1938–1939 na sudetoněmeckou katolickou veřejnost nejen v souvislosti s Eduardem Winterem staví před historika více otázek než odpovědí a bude jí muset být ještě věnována pozornost. Podobně erodujícím způsobem působily politické události let 1938–1939 na náboženské pocity některých dalších členů Staffelsteinu, jak jsem se snažil ukázat v analýze korespondence Rudolfa Ohlbauma, viz NĚMEC, Jiří: Krize náboženské víry ve válečné korespondenci Rudolfa Ohlbauma, člena německého katolického mládežnického hnutí Staffelstein. *Studia historica brunensia* 64, 2014, s. 259–275.

656 AUK, Osobní spis E. Wintera, Winter děkanovi Schwarzovi 11. 10. 1940 a děkan Schwarz říšskému ministru vědy, výchovy a národního vzdělání 12. 10. 1940. Winter v pamětech hovořil o roce bez místa, to tedy zřetelně nebyla pravda. (WINTER: *Mein Leben*, s. 126.) Jen trvalo asi rok, než byl jmeno-

vedení jeho přechod z Teologické fakulty podporovalo, stejně jako dva roky předtím podpořilo změnu jeho učebního pověření. Během listopadového zasedání fakultního výboru se výbor „po důkladné diskuzi“ usnesl zažádat o zřízení nové katedry pro evropské duchové dějiny. Na místo profesora byl ke jmenování navržen pouze Winter.⁶⁵⁷ Vše bylo předem dohodnuto 4. září v Berlíně s ministerským radou Freyem.⁶⁵⁸ V závěru listopadu 1940 děkan Filozofické fakulty současně s návrhem zřídit novou katedru u Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání požádal, aby věc byla provedena převedením Winterovy dosavadní teologické katedry církevních dějin na Filozofickou fakultu a změnou jejího zaměření na evropské duchové dějiny.⁶⁵⁹

Winter pravděpodobně věřil, že získat místo na Filozofické fakultě bude rychlá záležitost. Zvláště když si brzy mohl být jist podporou nejvyšších politických míst. Na radu státního podsekretáře Burgsdorffa se obrátil přímo na státního sekretáře K. H. Franka, kterému zaslal svou dva roky starou knihu *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum*.⁶⁶⁰ Kniha, kterou přijala velmi kladně jak sudetoněmecká, tak česká veřejnost a v roce 1940 byl dokonce vydán v katolickém nakladatelství Ladislava Kuncíře její český překlad, jen málo splňovala Frankovu představu říšské myšlenky o českých zemích jako neodmyslitelné součásti německé říše. V roce 1938 kniha sice byla také v Hitlerově státě přijata velice dobře, takže ji „zastupující šéf říšského tisku Berndt v oběžníku pro všechen německý tisk“ doporučil „jako příručku sudetské otázky“.⁶⁶¹ Avšak po Mnichovu a zřízení Protektorátu Čechy a Morava kniha podle posudku Stranické kontrolní komise k ochraně nacionálněsocialistického písemnictví přestala „v předložené formě vyhovovat“,⁶⁶² protože

ván profesorem na Filozofické fakultě. Jeho jméno chybí pro podzim 1940 také v seznamu přednášek (*Personal- und Vorlesungsverzeichnis* pro podzim 1940).

657 AUK, Filozofická fakulta NU, k. 72, i. č. 891–897, zápis z jednání fakultního výboru z 28. 11. 1940. Podle děkana Schwarze bylo také Winterovo dřívější učební pověření na Filozofické fakultě v roce 1939 změněno na učební pověření pro *Raum- und Geistesgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Ostens*, o což tehdy Winter usiloval. Žádný doklad, že k tomu skutečně došlo, jsem ale nenašel. AUK, Osobní spis E. Wintera, děkan rektorovi, kurátorovi a říšskému ministrovi vědy, výchovy a národního vzdělání 29. 11. 1940.

658 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Promemoria, nedatováno (pravděpodobně březen či duben 1941).

659 AUK, Osobní spis E. Wintera, děkan rektorovi, kurátorovi a říšskému ministrovi 29. 11. 1940.

660 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-12/27, s. 8, Winter K. H. Frankovi 29. 9. 1940.

661 Citováno z dopisu nakladatele Otty Müllera, adresovaného Říšské komoře spisovatelů (Abt. III/Buchhandel) z 27. června 1940 (Salzburg) podle HÖRSCHINGER-ZINNAGL: *Der Verleger*, s. 80.

662 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 511, opis dopisu říšského ministerstva propagandy nakladateli Otto Müllerovi z 19. 6. 1939 (Berlín), přiložený k Müllerovu dopisu Winterovi z 23. 6. 1939. Byl povolen výprodej 2. vydání knihy, avšak případné další vydání by muselo znamenat přepracování knihy. Müller doufal, že by toto přepracování nemuselo být až tak podstatné (v dopise z 23. 6. 1939).

„již není v dnešních politických podmínkách možné vytržení [*Herauslösung*] duchového dějinného vývoje Čech z celku Říše [*Gesamtreich*]“. ⁶⁶³

Winter si toho byl vědom, a proto Frankovi zaslanou knihu vybavil servilním, vysvětlujícím dopisem, v němž omlouval její dikci. Kniha jím prý byla napsána „jako teologem mezi Římem a Benešem v obzvláště obtížné pozici“ a Winter naprosto nepravdivě dodal, že „vyvolala nenávistnou českou kritiku“, protože se v ní údajně pokusil „českému dějinnému pojetí Palackého postavit velkorysejší dílo“. V závěru dopisu Winter dodal, že mu „vždy bude zvláštním potěšením, moci Vám, pane státní sekretáři, nějak sloužit“. ⁶⁶⁴

Odpověď byla rychlá. Počátkem října 1940 nařídil státní sekretář Frank přijetí historika. Po prvním přeložení termínu byl Winter státním sekretářem přijat 23. listopadu 1940. ⁶⁶⁵ Půlhodinu před přijetím u Franka si Wintera nechal povolát rovněž Burgsdorff, aby ho na rozhovor s Frankem připravil. ⁶⁶⁶ O obsahu rozhovoru archivní dokumenty nic bližšího neprozrazují, ale výsledek byl pro něj tenkrát velmi pozitivní. Frank se podle dokumentů „zajímá o pozitivní uzavření záležitosti“, neboť „státnímu sekretáři záleží na tom, aby profesor Dr. Winter na každý pád byl udržen pro Německou Karlovu univerzitu“. ⁶⁶⁷

Základní linii rozhovoru lze tedy ovšem dobře odhadovat z následujícího souběhu několika událostí. Frank se zabýval od počátku roku organizací oficiálního a reprezentativního tiskového orgánu říšského protektora, který od dubna 1940 začal v měsíčních intervalech ⁶⁶⁸ vycházet pod názvem *Böhmen und Mähren*. ⁶⁶⁹ Protože

663 Tamtéž, opis dopisu Stranické kontrolní komise k ochraně nacionálněsocialistického písemnictví (*Parteiamtlich Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums*) (Hauptamtsteiter Hederich) adresovaný do nakladatelství Verlag Otto Müller z 5. 5. 1939. Nacionálněsocialistické cenzuře se nelíbil také titul knihy, *weil der Titel der Schrift dem wahren Inhalt des Buches nicht gerecht wird, da sich die Schrift vielmehr darauf beschränkt, einen bestimmten Teil des Geisteskampfes, und zwar den religiöskonfessionellen, darzustellen*. 10. června 1946 potvrdil Müller Winterovi ještě jednou a poněkud zamlženě celou záležitost se zvláštním zdůvodněním těžkostí s cenzurou: [...] *dass der Verbreitung des Werkes und dem Verfasser persönlich seinerzeit von parteioffizieller Seite der NSDAP grosse Schwierigkeiten bereit worden sind. Die Verbreitung des Buches wurde auf Veranlassung der parteiamtlichen Prüfungskommission untersagt und das Buch auch sonst ausdrücklich als unerwünscht bezeichnet. Nur gegen allergrösste Widerstände konnte nach Änderung des Titels in „Tausend Jahre r e l i g i ö s e r Geisteskampf im Sudetenraum“ der Verkauf der ersten Auflage durchgeführt werden. Gegen eine Neuauflage wurde von parteioffizieller Seite Stellung genommen, weil der Verfasser „Böhmen nicht im Reiche sehe“ und die Entwicklung unter dem Gesichtspunkt konfessioneller Gebundenheit betrachte*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158.

664 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-12/27, s. 8, Winter K. H. Frankovi 29. 9. 1940. Kniha byla zařazena do knihovny státního sekretáře. Winter obdržel poděkování ve formě obvyklé v těchto případech, kterou podepsal vrchní vládní rada Gies.

665 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-12/264, s. 74–80, korespondence ohledně přijetí Eduarda Wintera z 2. 10. 1940 až 18. 2. 1941.

666 Tamtéž, Burgsdorff Giesovi 2. 10. 1940.

667 Tamtéž, zpráva pro ministerského radu Hansela z 18. 2. 1941.

668 Od roku 1942 se intervaly protáhly na dvouměsíční.

669 K revue *Böhmen und Mähren* viz podrobně ŠAFÁŘÍK: List říšského protektora.

hlavním ideologickým rámcem existence protektorátu se stala říšská idea, podložená historickou argumentací, že české země vždy „přirozeně“ patřily k německé říši, vytvořila se se vznikem revue říšského protektora velká potřeba historicky orientovaných textů. Winter se objevil mezi autory revue poprvé v prosincovém čísle prvního ročníku, když přispěl drobnějším textem o vzájemných konfliktech císaře Josefa II. a svobodných zednářů, kteří byli nacionálním socialismem považováni za jednoho z největších nepřátel.⁶⁷⁰ V prvních šesti měsících následujícího roku zaplnily Winterovy texty ještě pětkrát stránky Böhmen und Mähren. V dalších třech a půl letech okupace Winter do revue přispěl již jen třemi texty, i když poměrně rozsáhlými, a jednou recenzí.⁶⁷¹ Z toho lze vyvodit, že si Frank během listopadového setkání s Winterem vyžádal jeho spolupráci s redakcí revue a nakladatelstvím Volk und Reich Verlag, které revue vydávalo a které připravovalo také projekt reprezentativní knihy Das Böhmen und Mähren-Buch, jež v podtitulu charakterizovala dějiny českých zemí jako dějiny „boje národů“ a „říšského prostoru“ (*Volkskampf und Reichsraum*).⁶⁷²

Přestože kniha vyšla až v roce 1943, byl značně ambiciózní projekt připravován od pozdního léta 1940. Hlavnímu redaktorovi Friedrichu Heissovi se podařilo získat příslib spolupráce docentů a profesorů z Prahy, Berlína a Lipska.⁶⁷³ Autorský kolektiv se však nakonec smrškl na pražské, respektive protektorátní akademiky. A stejně dopadla i podoba knihy, která byla nakonec vydána proti původní představě ve skromnější podobě. I tak však s množstvím fotografií a kreslených map působila opravdu reprezentativně. V textové a místy i obrazové části se skládala z článků, někdy jen mírně upravených, které původně vyšly v prvních číslech revue Böhmen und Mähren. Jedna ze změn proti původnímu plánu se týkala Eduarda Wintera. Jeho jméno se nejprve objevilo v souvislosti s kapitolou, která měla popisovat vývoj českého myšlení a jeho doteky patrně s německým myšlenkovým vývojem (*Entwicklungen und Berührungen des tschechischen Geistes*). Avšak redaktor

670 WINTER, Eduard: Freimauer – Geschichten aus Böhmen. Böhmen und Mähren 1, 1940, s. 319–320. Těmi třemi texty z let 1942–1945 byly Karl Havlíček, ein Opfer des tschechischen Historikers W. W. Tomek. Tamtéž 3, 1942, s. 295–296. Die nationalpolitische Romantik der Tschechen und ihre Auswirkung. Böhmen und Mähren 5, 1944, s. 119–123; Das geschichtliche Leitbild der Tschechen im letzten Vierteljahrhundert. Tamtéž 5, 1944, s. 52–54; a jedna recenze knihy R. Höhna, Revolution, Heer, Kreisbild, tamtéž 6, 1945, s. 60–61.

671 Viz NĚMEC: Cesta Eduarda Winttra, s. 82–83.

672 HEISS, Friedrich (ed.): Das Böhmen und Mähren-Buch. Volkskampf und Reichsraum. Prag, Amsterdam, Berlin, Wien 1943.

673 Šlo o následující navrhované autory jednotlivých článků či kapitol: K. H. Frank, Zankl a Fischer z úřadu říšského protektora, von Loesch (Berlín), Müller (Archiv für Völkerkunde), Helbok (Lipsko), Craemer (Berlín), Lades a Hussarek, Pinder, Nadler a Schier bez bližšího určení místa, nakonec z Prahy Zatschek, Wezsäcker, Wostry, Raschhofer, Schneeweis, Hanika, Jungbauer, Cysarz, Winter. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-12/183, s. 139, Arbeitsplanung 1940, bez data. Gies ho asi podle parafy na košilce prvně viděl 20. 8. 1940.

si autorem nebyl jistý, protože u jména dosud byla napsán otazník.⁶⁷⁴ Ten mohl být snad po Winterově schůzce s Frankem smazán. Ale Winterova kapitola nakonec dostala zcela jiný název: Čechy a Morava v německých duchových dějinách.⁶⁷⁵ Winter se však ve stejné době podílel ještě na jedné obdobné publikaci. Šlo o menší knihu o Čechách a Moravě, která byla určená pro Hitlerovu mládež (*Hitlerjugend*).⁶⁷⁶ Autorský kolektiv byl zase trochu jiný, ale opět využíval hlavně autorů z pražské univerzity, případně z Úřadu říšského protektora. Chronologicko-historické kapitoly převzali Leonard Franz, Ernst Schwarz, Gustav Pirchan a právě Winter, který uložený úkol zpracovat etnické konflikty (*Nationalitätskämpfe*) v habsburské monarchii podal zcela v narativní linii rasově pojímaného „národnostního boje“ (*Volkstumskampf*). Neopomenul přitom poukázat na české vlastence 19. století, kteří měli údajně německé kořeny. V jednom ze závěrů, který z toho vyzoval, vysvětloval údajnou „tvrdost“ národnostního boje v Čechách rasově podmíněnou okolností, že *deutsche Organisationskraft und deutscher Kämpferwille auf beiden Seiten standen*.⁶⁷⁷

Winterova kapitola z Heissovy velké knihy je umírněnou podobou článku, který vyšel v únorovém čísle revue Böhmen und Mähren pod názvem Čechy a Morava v duchovním prostoru Říše.⁶⁷⁸ Článek patří k nejvíce nacistickým a nejradikálnějším textům, který Winter během okupace publikoval. Ostatní texty z roku 1941 už této radikality nedosáhly, přestože se v ničem podstatném nevymykaly z okupačního historického narativu. Všechny byly nesené konstitutivní ideou o německé kulturní nadřazenosti. Text z únorového čísla však zrcadlil protektorátní historický narativ v krystalické podobě. Využívá hlubokých znalostí a kombinatorického talentu podpořil Winter ideu o říšském charakteru českých zemí, k jejichž „poněmčení“ došlo prý již za časů Karla Velikého a v němž „přirozené danosti prostoru“ nedovolily Čechům a Moravě vyvléci se z moci Říše. Psal o rozkvětu německví za vlády „nordicko-skandinávských“ Přemyslovců, v říši Karla IV. a v baroku, takže poněmčení tohoto „prostoru“ bylo prý již v 18. století téměř dokonalé, ačkoliv „masa“ zemědělského obyvatelstva uvnitř Čech zůstala česká. Ale tehdy se prý „znovu uplatnil zákon přizpůsobení se mase, jako již velmi často v českých

674 Tamtéž, s. 139.

675 WINTER, Eduard: Böhmen und Mähren in der deutschen Geistesgeschichte. In: HEISS: Das Böhmen und Mähren–Buch, s. 372–390.

676 HEISS, Friedrich – WUCHER, Waldemar (eds.): Böhmen und Mähren. Berlin, Amsterdam, Prag, Wien 1943. Kniha byla vydána v řadě *Deutsche Erde. Bücher vom neuen Reich*, jejímž hlavním vydavatelem byl říšský mládežnický vůdce NSDAP a mládežnický vůdce německé říše Artur Axmann.

677 WINTER, Eduard: Die Nationalitätskämpfe in der Zeit der Habsburgermonarchie. In: HEISS – WUCHER: Böhmen und Mähren, s. 79–84, zde s. 82. Winter za tento příspěvek menší knize obdržel 150 RM. Za příspěvek ve větší Heissově knize obdržel 500 RM. AHMP, Pozůstalost E. Wintera, k. 1, Heiss Winterovi 24. 11. 1942 (Praha) ve dvou dopisech.

678 WINTER, Eduard: Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches. Böhmen und Mähren 2, 1941, s. 42–46.

dějninách. Vnitřní Čechy a Praha pojaly do sebe německé síly Říše a získaly tak určitý stupeň tvrdosti, který se potom uplatnil v zápasech o národní obrození proti německví“. Celé české obrození bylo paradoxním omylem českých dějin, protože i ono, jako vlastně veškeré české myšlení, bylo německého původu. Němci byli Dobner, Voigt, Pelzl a přes matku i Dobrovský, z německé Jeny čerpali Palacký i Jungmann, český Sokol se též inspiroval u Němce Jahna. Výsledkem prý bylo, že „německé ideje a německá krev byly mobilizovány proti německému národu“. Winter určil i viníka: „Hlavní vinu na tomto nepřirozeném vývoji Čech a Moravy od říše v 19. a 20. století nese František Palacký.“ Winter použil stejný argument, který byl páteří protičeské propagandistické kampaně roku 1941 řízené z Černínského paláce.⁶⁷⁹ V ní se postava Palackého stala viníkem celého moderního pomýlení českého národa, svůdcem českého obyvatelstva k falešné představě o českém státě v dějinách, nezávislém na německé říši, a v neposlední řadě rovněž hlasatelem nesmiřitelné nenávisti vůči všem Němcům. Příspěvek z únorového čísla protektorovy revue byl jedním z prvních výsledků této oficiální kampaně. Není divu, že také ostatní Winterovy články z roku 1941 byly zaměřeny proti Palackému nebo proti nějaké postavě spojované s českým národním hnutím 19. století.⁶⁸⁰ Článek v červnovém čísle revue druhého ročníku kupříkladu proti údajnému Palackého nacionalismu vyzdvihoval údajný „velkoněmecký patriotismus“ hraběte Kašpara Šternberka, který je jinak historikům 19. století znám jako výrazný představitel tradičního zemského patriotismu.⁶⁸¹ Z této série se vymykal pouze Winterův příspěvek pro italské číslo revue, kam napsal text o česko-italských vztazích. Nechybělo ale mnoho, aby se na stránkách čísla k oslavě dobrých německo-italských spojenec-kých vztahů objevil i drobný Bolzanův portrét. Ten byl v prvotním programu čísla jistě jen na Winterův návrh. Číslo nakonec vyšlo bez Bolzanova miniportrétu.⁶⁸² Žádný z těchto článků však nevykazoval takovou míru servilnosti jako první zmíněný článek z únorového čísla. Jeho závěr navíc nabýval v okupačním kontextu doslova denunciační charakter. Winter se podívoval nad dvěma reedicemi Palackého Dějin.

679 K tomu viz TOMEŠ, Josef: *Historie v letech zkoušky*. Praha 1985, s. 20. Srov. k tomu ŠAFAŘÍK, Petr: *List říšského protektora*, s. 166–167, který se ovšem domnívá, že Frankův projev předcházela Winterovu článku.

680 Všechny texty E. Wintera: *Neues über Dobrowsky. Nach unbekanntenen Briefen an und von Dobrowsky. Böhmen und Mähren* 2, 1941, s. 160–161; *Ein vergessener Gegner Palackys im Jahre 1848. Tamtéž* 2, 1941, s. 192–193; také článek z roku 1942 o Havlíčkovi spadal do této roviny útoku na soudržnost české interpretace národního obrození. Karl Havlíček, ein Opfer des tschechischen Historikers W. W. Tomek. *Tamtéž* 3, 1942, s. 295–296.

681 Kaspar Graf von Sternberg, der Gründer des böhmischen Landesmuseums, ein grossdeutscher Patriot. *Tamtéž* 2, 1941, s. 227–228.

682 WINTER, Eduard: *Italiens Beziehungen zu Böhmen und Mähren. Böhmen und Mähren* 2, 1941, s. 214–215. Původní program viz NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-12/183, návrh italského sešitu časopisu Böhmen und Mähren.

Není prý dobrým začátkem vydávat právě nyní tyto knihy, mají-li Češi pochopit „přirozené úzké vazby“ k současnému Německu.⁶⁸³

Přestože díky Hromádkově záznamu víme, že idea českých zemí existujících v rámci německého říšského uspořádání byla Winterovi dlouhodobě blízká, míra šovinistického patosu textů a souběh s okupační propagandou překvapuje i nezaujatého pozorovatele. Texty byly jistě psány na objednávku. Ale nepublikovaný miniportrét Winterova oblíbeného filozofa naznačuje, že Heiss dával autorům přinejmenším v první fázi koncipování publikace jistou tvůrčí svobodu. Co se s texty autorů dělo pak, než byly publikovány, už asi nezjistíme. Byla jejich radikalita vždycky způsobena jen cenzorskou horlivostí redakce, nebo také horlivostí autora, který ukazoval, že se odchodem z Teologické fakulty zocelil, že stal se nacističtější než mnoho dlouholetých nacionálních socialistů? Nebo jen autor plnil dohodu z podzimu 1940? Nejpravděpodobnější asi bude, že obsahem rozhovoru s K. H. Frankem byla dohoda, že se Winter zapojí do radikální kritiky českého národního obrození a podpoří útok na Palackého dějinné pojetí. Josef Tomeš už před lety ukázal, že státní sekretář při otevření výstavy německé knihy „Na cestě k nové Evropě“ v Zemském muzeu v listopadu 1941 zaútočil proti osobě a myšlenkám Palackého s podobnými argumenty jako Winter o půl roku dříve. Také Frank pak vyzdvihl proti Palackému „velikého Němce“ Šternberka.⁶⁸⁴ Jisté jsou dvě skutečnosti. Teprve po Frankově projevu byl zakázán prodej nových vydání Palackého Dějin.⁶⁸⁵ Na druhou stranu se Winter se na tom svou propagandistickou publicistikou nepřímo také podílel.

Díky nepřehlédnutelnému aktivismu si Winter získal důvěru vlivného vykladače a Obersturmbannführera SS Friedricha Heisse, který byl od roku 1940 začleněn do osobního štábu říšského vůdce SS Himmlera.⁶⁸⁶ Využil například přípravy italského sešitu revue, aby si v dopise Heissovi postěžoval na údajné „veliké problémy“ s rektorem Saurem. Podle Heissova vyjádření „existuje nebezpečí, že Winter v Praze nebude nasazen“ (*nicht zum Einsatz kommt*).⁶⁸⁷ Heiss kvůli tomu psal vrchnímu vládnímu radovi Giesovi, právě ruce K. H. Franka, že „se domnívá, že Wintera lze počítat k oněm osobnostem, kvůli kterým by se chodilo na uni-

683 *Es muß wohl eine neue Generation heranwachsen, um die natürlichen engen Zusammenhänge zwischen Böhmen und Reich überhaupt wieder ganz zu sehen. Es ist freilich kein guter Anfang in dieser Hinsicht, wenn noch im Vorjahr nicht weniger als zwei Vorlagen Neuauflagen der Geschichte des tschechischen Volkes von Palacký durch Maueranschläge ankündigten.* [nový odstavec] *Den Deutschen steht aber die große Aufgabe bevor, den böhmischen Raum wieder ganz in das Reich einzuordnen. Beste und gesündeste Kräfte, vor allem im Mittelpunkt des Raumes in Prag eingesetzt, werden es schaffen.* WINTER: *Böhmen und Mähren*, s. 46.

684 TOMEŠ: *Historie v letech zkoušky*, s. 20. Viz také NĚMEC: *Cesta Eduarda Wintra*, s. 185. Nezávisle se k obdobnému závěru dobral ŠAFARÍK: *List říšského protektora*, s. 167.

685 TOMEŠ: *Historie v letech zkoušky*, s. 20.

686 BArch (dříve BDC), RS, Heiss, Fridrich, 7. 10. 1897.

687 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-12/191, s. 19, Heiss Giesovi 3. dubna 1941.

verzitu do Prahy“.⁶⁸⁸ Přesto se jmenování profesorem na Filozofické fakultě stále protahovalo o další měsíce.

Na přelomu roku byl původní plán převedení katedry z Teologické na Filozofickou ohrožen zásahem pražského arcibiskupa Kašpara. Teologická fakulta byla tradičně podřízena arcibiskupovi, který disponoval právem udělovat tzv. *missio canonica* (tzn. církevní pověření k výuce), a tím také vykonávat kontrolu nad výchovou kněží. Nemocný kardinál Kašpar se o Winterově rezignaci na stoličce církevních dějin dozvěděl teprve 4. prosince 1940 z českých katolických novin. O den později se rozhněvaný arcibiskup obrátil na děkana Teologické fakulty Wilhelma Diessla, aby si záležitost ověřil.⁶⁸⁹ Děkan informaci potvrdil, avšak dodal, že neví nic bližšího o Winterových důvodech. Winter se ovšem podle jeho slov „v každém případě nachází v politováníhodné krizi a je mu více než kdykoliv předtím třeba modlitby“.⁶⁹⁰ Litoměřický biskup Anton Weber, pod jehož pravomoc byl Winter příslušný jako kněz, v první reakci na informaci o Winterově rozhodnutí radil uvážlivě počkat se všemi opatřeními do té doby, než s ním osobně promluví.⁶⁹¹ Kardinál Kašpar se pak v dopise adresovaném do Liběchova snažil církevního historika navrátit zpět k poslušnosti ke katolické církvi a jako jedinou cestu mu naznačil vykonat svatá exercicia. Pokud by taková cesta již nebyla pro Wintera možná, pak podle arcibiskupova sdělení přicházelo v úvahu pouze započít proces laicizace.⁶⁹² Winter na arcibiskupův dopis odpověděl s dvoutýdenním zpožděním až po vánočních svátcích. Odůvodnil v něm své zářijové rozhodnutí ztrátou důvěry v možnost církevní reformy, protože se podle jeho názoru „zde nejedná o osobní nedostatky [jednotlivých církevních hodnostářů], nýbrž o nedostatky v systému církve“.⁶⁹³ Odvolával se přitom na své dřívější spory a konflikty s katolickou církví a kardinálem Kašparem jako jejím zástupcem. Připomenul především vážné církevní napomenutí, kterého se mu dostalo, když v době vykonávání úřadu děkana Teologické fakulty v roce 1936 neoficiálně navštívil historickou přednášku českého profesora na Husitské teologické fakultě Karlovy univerzity.⁶⁹⁴ Protože podle Wintera ležela podstata problému v samých základech celého systému katolické církve, nepřicházela prý pro něho v úvahu ani arcibiskupem navržená laicizace. Před podstatnou úpravou na druhém Vatikánském koncilu znamenala laicizace náročné opatření, kdy laicizovaný katolický kněz musel dodržovat velice přísné

688 Tamtéž. *Ich glaube, dass Winter zu jenen Persönlichkeiten zu zählen ist, um derentwillen man an die Universität nach Prag gehen würde. Glaubst Du, dass der Gruppenführer sich für diese Angelegenheit interessieren könnte?*

689 Lidové listy 19, 1940, č. 282 (1. 12.).

690 NA, Archiv pražského arcibiskupství – ordinariát, 517-7-6, Diessl Kašparovi 12. 12. 1940.

691 Tamtéž, Kašpar Weberovi 17. 12. 1940.

692 Tamtéž, Kašpar Winterovi 17. 12. 1940.

693 Tamtéž, Winter Kašparovi 30. 12. 1940.

694 Tamtéž.

podmínky života (např. se nadále nesměl ženit) a přesto neměl v katolické církvi stejné postavení jako každý jiný laik. S vědomím těchto okolností Winter v dopise arcibiskupovi dodal, že laicizaci se všemi závazky, „jímž neodpovídají žádná práva“, nepovažoval kromě výše uvedeného důvodu za spravedlivou.⁶⁹⁵ Winterův důrazný, avšak ještě nijak nezdvořilý dopis dospěl do rukou arcibiskupa příliš pozdě. Kardinál Kašpar považoval celou záležitost za tak ožehavou, že nevyčkal odpovědi, s níž Winter také s ohledem na Vánoce otálel, a 30. prosince 1940 odebral církevnímu historikovi své *missio canonica* k výuce na Teologické fakultě.⁶⁹⁶ O dalším vývoji informoval Winter poměrně přesně v publikované autobiografii, tedy kromě jedné drobnosti. Jen pro sebe si ponechal, že po tomto v podstatě náhodném minutí se obou dopisů proběhla mezi Liběchověm a pražským arcibiskupstvím ostrá korespondenční přestřelka, v níž se historik s arcibiskupem vzájemně napadali z toho, kdo byl vinen tím, že k danému Kašparovu rozhodnutí došlo bez vyslechnutí Winterova vyjádření. To ale již nic nezměnilo na tom, že Winterův vztah ke katolické církvi dospěl do vrcholného stádia. Jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, Winter byl v dubnu 1941 nejprve církevně potrestán a krátce na to i – zřejmě v tichosti – exkomunikován. Je ovšem zajímavé, že Winter z katolické církve nevystoupil, nadále platil církevní daň a i jinak zřejmě zůstal jeho vztah ke katolické církvi ambivalentní. Charakteristické pro tento vztah bylo vyjádření rektora Klausinga, který v roce 1944 odpověděl na žádost nadřízeného úřadu popsat postoje německých univerzitních teologů, že Winter sice přešel na Filozofickou fakultu, oženil se a byl v politickém ohledu akceptován, ale jinak zůstává ve spojení s katolickou církví, i když už nikoliv jako teolog.⁶⁹⁷

Je pravděpodobné, že odebrání církevního pověření výukou na Teologické fakultě zkomplikovalo přeložení Winterovy teologické katedry na Filozofickou fakultu. Když byla tato nová skutečnost nahlášena rektorem Saurem do Berlína, odpověděl ministerský rada Frey z Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání odměřeně, „že se politická situace od září [1940] změnila a na přeložení katedry [...] nelze pomýšlet“. Místo toho bylo z Berlína doporučeno, aby Winter nastoupil na jednoroční dovolenou.⁶⁹⁸ Obdržet v letech 1939–1940 dovolenou ovšem mohlo znamenat také tiché a pomalé vytěsnění z univerzity, jak naznačovalo „odesílání na dovolenou“ v případě židovských profesorů při arizaci

695 Tamtéž, Winter Kašparovi 30. 12. 1940.

696 Tamtéž, Kašpar Winterovi 30. 12. 1940.

697 To byl volný překlad následujícího Klausingova vyjádření: *Bei Winter muß allerdings berücksichtigt werden, dass er inzwischen in die Philosophische Fakultät übernommen ist und im übrigen mit der katholischen Kirche, jedenfalls nicht mehr als Theologe, in Verbindung steht. Er ist u.a. verheiratet und im übrigen politisch in jeder Hinsicht anerkannt.* AUK, Rektorát Německé univerzity, B 3 Teologická fakulta, rektor Klausing říšskému ministerstvu vědy, výchovy a národního vzdělání (úředník Groh) 19. 6. 1944.

698 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Promemoria, nedatováno (pravděpodobně březen/duben 1941).

pražských vysokých škol. Tento význam musel Winterovi v nastalé situaci počátku roku 1941 znít v uších skoro až sarkasticky. Pak je také lépe pochopitelné, proč Winter po rektorovi požadoval písemný úřední příkaz k nastoupení dovolené.⁶⁹⁹ Saure se ho snažil uklidnit, že v tom nemá vidět nic významného, neboť se jedná pouze o „přechodné řešení“ (*eine Zwischen- und Übergangslösung*).⁷⁰⁰

Winter mu pravděpodobně mnoho nevěřil. Se stížností obrátil na výkonného redaktora revue Böhmen und Mähren Friedricha Heisse a tak se mu podařilo udržet si podporu úředníků říšského protektora.⁷⁰¹ Lze se domnívat, že to byl ně-

Pohled mezi účastníky slavnostní znovuotevření nacionálně socialisticky přebudovaného a přejmenovaného Spolku pro dějiny Němců v Sudetských zemích (prosinec 1941). V první a druhé řadě seděla plejáda předních politických, stranických a vojenských představitelů okupačního režimu. Mezi jinými se jako první odleva nachází J. Pfitzner, pátý státní podtajemník K. Burgsdorff a u uličky sedí státní tajemník K. H. Frank. První přes uličku je staronový předseda spolku W. Wostry. Winter, který se usadil ve vyšších řadách, je označen šipkou. [zdroj: NA]

699 Tamtéž, Saure Winterovi 4. 3. 1941.

700 Tamtéž.

701 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109–12/191, folio 19, Heiss Giesovi 3. 4. 1941.

který z nich, kdo navrhl vyplnit ono „přechodné“ období výzkumnou cestou. Obratem totiž bylo vyřízeno pro Wintera nejen povolení výzkumného pobytu v Římě v dubnu a květnu 1941, ale k tomu i podpůrné stipendium ve výši osmi tisíc korun od protektorátního ministerstva školství.⁷⁰²

Nakonec se situace v pramenech jeví tak, že Winterovi v té době ve skutečnosti nic vážného nehrozilo. Vše dopadlo podle dohody ze září 1940. V létě 1941 se objevily první neověřené zprávy o připravovaném profesorském jmenování a v říjnu 1941 obdržel Winter vůdcem podepsanou jmenovací listinu s datem 12. září 1941. Nový říšský profesor evropských duchovných dějin obdržel své dřívější řádné místo z Teologické fakulty, které bylo převedeno na Filozofickou fakultu.⁷⁰³ Winterova cesta mezi oficiální historiky Třetí říše byla úředně potvrzena.

702 AUK, Personální spis E. Winter, opis telegramu z Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání rektorovi Sauremu z 3. 4. 1941. Stipendium vyplatil Historický ústav v Praze a mělo mu podle Winterovy přísně odborné žádosti umožnit studium zpráv nunciů v letech 1784–1816. NA, Presidium ministerské rady, sg. 20, č. 25878/41, k. 913.

703 AUK, Personální spis E. Winter, opis jmenovací listiny a dopisu z Říšského ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělání univerzitnímu kurátorovi a říšskému protektorovi z 16. 10. 1941.

„... VE SLUŽBĚ NÁRODU A VĚDĚ“?

Archiv východoevropských duchových dějin

Říšská nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze (*Reinhard Heydrich Reichstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*)⁷⁰⁴ byla úzce spojena s Německou Karlovou univerzitou a od svého vzniku aspirovala na přední místo mezi vědeckými institucemi v Protektorátu Čechy a Morava s cílem ovládnout vědecký provoz. Disponovala výsostnou podporou ze strany nejvyšších orgánů NSDAP a orgánů okupačního režimu, pro který vykonávala řadu služeb a výzkumů. Od tří původně značně odlišných projektů⁷⁰⁵ převzala po Heydrichově příchodu do Prahy funkci zastřešující organizace vědecké slavistiky v protektorátu pod německou kontrolou a zároveň odborného vědeckého nástroje okupační politiky v Čechách a na Moravě. Tato elitní organizace byla přímo zapojena do sítě vědeckých ústavů Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt*, dále jen RSHA) a měla být personálně obsazena politiky spolehlivými vědci přímo ze struktury

704 Dále budu používat zkrácené názvy Heydrichova nadace nebo Nadace Reinharda Heydricha. Vědeckou institucí nelze zaměňovat s tzv. *Reinhard Heydrich Gedächtnisstiftung der Hauptstadt Prag*, kterou zřídil zástupce pražského primátora Josef Pfitzner a která k výročí Heydrichova úmrtí slavnostně od roku 1943 udělovala čestné dary jako ocenění za podporu nebo činy ve smyslu tzv. říšské myšlenky.

705 Jednalo se o projekt Východního ústavu Vysoké školy NSDAP (*Ostinstitut der Hohen Schule NSDAP*), uváděného také jako Ústav pro východní bádání (*Institut für Ostforschung*) vrchního nacionálněsocialistického ideologa Alfreda Rosenberga, projekt Říšské nadace pro slovanská bádání (*Reichstiftung für slawische Forschung*) rektora Saureho a projekt Národněpolitického ústavu (*Volkspolitisches Institut*) Antona Zankla, vysokého úředníka v kulturním oddělení úřadu říšského protektora. NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941. Stručně k tomu níže a podrobně viz NĚMEC, Jiří: Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze. *Studia historica brunensia* 58, 2011, s. 85–105.

„... ve službě národu a vědě“?

SS. Kompromis při vybudování této instituce na základě přepracovaného projektu zastřešující organizace pražské slavistiky tuto představu zdaleka neumožnil uskutečnit, avšak vědomí o elitním charakteru Heydrichovy nadace přetrvávalo až do posledních měsíců německé okupace, kdy většina vědců patřících k nadaci (až na profesory slavistiky Gerharda Gesemanna a Edmunda Schneeweisse) byla v interních dokumentech SD o pražské univerzitě označována jako skupina „aktivistických, nacionálněsocialistických, pevně fundovaných a národněpoliticky jasně vyprofilovaných a rozhodných profesorů“.⁷⁰⁶

Z literatury o Heydrichově nadaci je již dobře známo,⁷⁰⁷ že podobně jako třeba liberecký Sudetoněmecký ústav pro zemský a národní výzkum (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*) nebyla ani Heydrichova nadace pouze institucí historických věd. Historie stála ve stínu výzkumu biologie a psychologie národů, představovaného Ústavem nauky o evropských národech a národní psychologie (*Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie*), řízeným Hansem Joachimem Beyerem a Rudolfem Hippem,⁷⁰⁸ jehož úkolem bylo připravovat teorii a shromažďovat systematické poznatky k uskutečnění asimilační a etnocidní politiky tzv. „přenárodnění“ (*Umvolkung*).⁷⁰⁹ Ze stejného důvodu bývá v literatuře historickou vědou zdůrazňován v rámci nadace financovaný, avšak do nadace přes původní plán oficiálně nezapojený univerzitní Ústav sociální antropologie a biologie národa (*Institut für Sozialantropologie und Volksbiologie*) Karla Valentina Müllera.⁷¹⁰ Avšak ani časová dimenze neměla být ve struktuře Heydrichovy nadace opomenuta. Z osmi do konce války zřízených ústavů se dějinám věnovaly dva ústavy a přinejmenším v jednom dalším, v Ústavu německého práva ve středovýchodní Evropě, řízeném právním historikem Wilhelmem Weizsäckerem, se provádě-

706 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobi (SD-LA Prag) an K. H. Frank über Stimmung und Haltung der Hochschullehrer am 27. 4. 1944.

707 Viz texty K. Fremunda, S. Šislera, A. Wiedemanna, A. Míškové citované v úvodu.

708 K Rudolfu Hippovi (1905–1945), psychologovi se specializací na psychologii národů, viz WOLFRADT, Uwe – HERRMANN, Theo: Rudolf Hippus. Ein Völkerpsychologe zwischen Wissenschaft und Ideologie. In: HERRMANN, Theo – ZEIDLER, Wlodek (eds.): Psychologen in autoritären Systemen. Frankfurt am Main 2012, s. 165–181 a WOLFRADT, Uwe: Ethnologie und Psychologie. Die Leipziger Schule der Völkerpsychologie. Berlin 2011, s. 164–168.

709 Viz nověji ze sociologické a demografické perspektivy také KLINGEMANN, Carsten: Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit. Wiesbaden 2009, s. 92–98, a o nacistickém pojmu „přenárodnění“ NĚMEC, Jiří: Umvolkung. In: HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Berndt (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften (druhé, doplněné vydání v tisku). Pro celkový koncept nacionálněsocialistické národnostní politiky v protektorátu viz BRANDES, Detlef: „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandaufnahme“, NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern. München 2012, respektive český překlad Týž: Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích. Praha 2015.

710 V Beyerově zprávě o jednání K. H. Franka s Beyerem, Jacobim a Wolfem ohledně vybudování nadačních ústavů, uskutečněné 25. 8. 1942, byl Müllerův ústav ještě plánován na plné začlenění do nadace. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, s. 103. Srov. WIEDEMANN: Die Reinhardt-Heydrich-Stiftung, s. 49.

děla historická bádání.⁷¹¹ Na prvním místě šlo o Ústav zemských dějin v Čechách a na Moravě (*Landesgeschichtliches Institut von Böhmen und Mähren*), který sídlil v prvním patře bývalého augustiniánského kláštera na Josefské ulici. Jeho ředitelem byl medievalista Zatschek, který se jen kvůli tomu vrátil do Prahy z Vídně. Nejpozději na konci roku 1943 nebo počátku roku 1944 získal Ústav zemských dějin v Čechách a na Moravě místo druhého ředitele (se zaměřením na hospodářské dějiny). Stal se jím Anton Ernstberger, profesor dějin novověku.⁷¹² Zemský historický ústav byl z velké části vytvořen na základě ovládnutí bývalého Československého státního historického ústavu, který v protektorátu existoval pod označením Historický ústav v Praze.⁷¹³

Eduard Winter se stal ředitelem druhé, výhradně na historické výzkumy zaměřené instituce, která byla co do rozsahu prováděných prací proti Weizsäckerovu ústavu mnohem aktivnější. Jednalo se o menší ústav v rámci Heydrichovy nadace. Avšak z hlediska válečných úkolů byl označen za ústav stejně důležitý jako ústav Beyerův a Hippův. Stejně jako tyto dva ústavy nebyl ani Winterův ústav – na rozdíl od Ústavu zemských dějin v Čechách a na Moravě – až do konce války téměř nijak omezen a pracoval v plném personálním stavu. V dosavadní literatuře byla tato instituce označována s jedinou výjimkou jako Ústav východoevropských duchových dějin.⁷¹⁴ Tento název používali autoři, kteří se opírali o archivní materiály z počátků výstavby nadace, kde byla Winterova instituce skutečně označována jako ústav. Ohledně vlastního jména instituce panovala nejistota dokonce i mezi dobovými úředníky a samotným nadačním vedením. V rozpočtových dokumentech však instituce vystupuje většinou pod označením Archiv východoevropských duchových dějin. Zmatek dotvářejí ještě ojediněle dochované exempláře Winterovy úřední korespondence. V jejich hlavičce se objevuje buď razítko s nápisem „Archiv východoevropských duchových dějin“, nebo razítko s nápisem „Seminař východo-

711 Ústav byl v dokumentech na konci války zkráceně uváděn jen jako Ústav německého práva na východě. Vedle Weizsäckera byl jako druhý ředitel při otevření nadace jmenován profesor občanského a obchodního práva Franz Laufke, který se nakonec na práci ústavu zřejmě příliš nepodílel, protože byl povolán k wehrmachtu.

712 Jako druhý ředitel je Ernstberger se slovy *seit kurzem* uveden ve zprávě o činnosti Heydrichovy nadace, vypracované Beyerem 22. 2. 1944. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, s. 9. V pozdější zprávě o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944 je uvedena Ernstbergerova specializace. NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555. Také WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 49, pozn. 186 dospěl ke stejnému závěru. K. Hruza se domnívá, že rozšíření o druhého ředitele mohlo být spojeno s pracovní přetížeností Zatscheka. Viz HRUZA: Heinz Zatschek, s. 727.

713 Beyerův návrh na vybudování nadace z 19. 6. 1942. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522. Dokument publikoval pod číslem dvě K. FREMUND: Heydrichova nadace, s. 17–20. Protektorátní ministerstvo školství předalo Historický ústav v Praze k začlenění do Heydrichovy nadace na základě nařízení říšského protektora z 18. 2. 1943 dne 30. 4. 1943. AAV ČR, Státní historický ústav, k. 1, sg. 3. Veškeré finance, s nimiž instituce dosud disponovala (cca 110 tisíc Kč), byly předány do RHS v říjnu 1943. Tamtéž, Fr. Roubík československému Ministerstvu školství a osvěty dne 18. 10. 1945.

714 Výjimkou byla práce ROTH: Heydrichs Professor, s. 304.

evropských duchových dějin Německé Karlovy univerzity v Praze“. Na okraj této razítkové poznámky stojí za povšimnutí, že narozdíl od razítka Beyerova ústavu, na němž bylo vyvedeno velikým písmem *Reinhard Heydrich-Stiftung* a teprve pod ním drobným písmem název Beyerova a Hippiova ústavu s upřesňujícím dodatkem „národovědecké“ (*völkerwissenschaftliche*) oddělení, neneslo razítko Winterovy instituce žádný odkaz na instituci, jíž byla součástí, nýbrž jen prostý, nepřehlédnutelný nápis Archiv východoevropských duchových dějin.

Winterova instituce měla narozdíl od ostatních nadačních ústavů nadace vlastní, na vzniku Heydrichovy nadace nezávislou historii. Její počátek souvisel se jménem světonázorového a moralistního spisovatele Antona Holznera alias Sturmbannführera SS Alberta Hartla.⁷¹⁵ Jak víme, jeho osobu společně s Burgsdorffem označí Winter v lednu 1947 před sovětskými důstojníky ve Vídni jako toho, kdo v nacionálněsocialistickém režimu zachránil jeho vědeckou kariéru.

Albert Hartl (1904–1982) byl před rokem 1933 katolickým knězem, který po svém vysvěcení působil nejprve tři roky jako středoškolský učitel náboženství a od srpna 1932 jako prefekt v chlapeckém arcibiskupském semináři ve Freisingu. Po celý tento čas podle svých slov sympatizoval s nacionálními socialisty a v roce 1933 přímo vstoupil do NSDAP.⁷¹⁶ V lednu 1934 svědčil u zvláštního soudu v Mnichově proti svému nadřízenému v procesu, v němž ředitel semináře za kritické výroky vůči vládě a nacionálněsocialistické straně obdržel osm měsíců věznění. Ihned po procesu Hartl opustil seminář. Do církevní služby už se nevrátil. Místo toho začal pracovat pro mnichovskou centrálu bezpečnostní služby SS (SD) a již v roce 1935 převzal v Hlavním úřadě bezpečnostní služby (*SD-Hauptamt*) v Berlíně referát, který měl na starosti „politické církve“ a jiné náboženské skupiny a sekty (referát II/113). Hartl ho řídil jako oddělení pod novým označením (II B 3) také po vzniku RSHA, spojujícího jednotky SD, gestapa a kriminální policie. Po další restrukturaaci RSHA počátkem roku 1941 byl Hartl v čele skupiny (IV B) Politické církve a Židé přiřazen k úřadu IV – výzkum nepřátel a jejich potírání, což byla vlastně tajná státní policie (gestapo).⁷¹⁷ Referát měl na starosti politickou činnost

715 Hartl publikoval pod pseudonymem Anton HOLZNER v letech 1939–1941 následující knížky o nacionálněsocialistické víře, hodnotách a morálce: *Das Gesetz Gottes*. Berlin 1939, *Priestermacht*. Berlin 1939, *Ewige Front*. Berlin 1940, *Zwinge das Leben*. Berlin 1941. Kromě toho psal články také pod pseudonymy Georg Albert a Dieter Schwarz, v nichž například odsuzoval politický charakter Katolické akce a kritizoval „moc“ jezuitského řádu. Viz BLEISTEIN, Roman SJ: „Überläufer im Sold der Kirchenfeinde“. *Joseph Roth und Albert Hartl: Priesterkarrieren im Dritten Reich*. Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 42, 1996, s. 97.

716 Tolik na sebe Hartl prozradil v životopise v roce 1936. Viz BLEISTEIN: *Überläufer*, s. 92.

717 DIERKER, Wolfgang: „Niemals Jesuiten, niemals Sektierer“. *Die Religionspolitik des SD 1933–1941*. In: WILDT, Michael (ed.): *Nachrichtendienst, politische Elite, Mordenheit, Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*, Hamburg 2003, s. 87–88. O Hartlovi a jeho působení v RSHA podrobněji kromě výše uvedeného Bleisteinova článku viz hlavně DIERKER, Wolfgang: *Himmler's Glaubenskrieger. Der Sicherheitsdienst der SS und seine Religionspolitik 1933–1941*. Paderborn, München, Wien, Zürich

křesťanských církví, svobodné zednáře a také problematiku židovského obyvatelstva, kterou jako Hartlův podřízený řídil nechvalně proslulý Adolf Eichmann. Hartl si k řešení náročných církevních otázek, na které jeho přímí podřízení nestačili po odborné stránce, vytvářel na německých univerzitách síť rádců a spolupracovníků. Podle historiků Alvarez a Grahama, vycházejících také z materiálů odevzených americkými vojsky po válce do Ameriky, v této síti byli dřívější katolický teolog na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem Heinrich Nelis, profesor na teologické fakultě v Paderbornu Josef Mayer nebo nejmenovaní teologové ve Vratislavi, Vídni a ve Freiburgu. Každý z nich buď odevzdával Hartlovi odborné posudky, jakým byl například Mayerův posudek k otázce vztahu církve a eutanazie, v němž dokládal, že eutanazie byla katolickou církví systematicky vykonávána na šílencích pomocí torturních praktik v žalářích nebo pálením čarodějnic. Tito teologové působili také jako donašeči informující o náladách mezi akademickými teology nebo o konkrétních osobách v prostředí církve, tedy v prostředí, v němž se přirozeně a nenápadně pohybovali.⁷¹⁸ Kromě nich jmenovali Alvarez s Grahamem také dva profesory církevních dějin, u nichž je uvedena pouze odborná spolupráce. Prvním z nich byl profesor na würzburgské univerzitě Sebastian Merkle, který pro Hartla zpracovával informace o dějinách vatikánské diplomacie a uváděl ho do podstaty papežské politiky.⁷¹⁹ Tím druhým byl Winter. Vzhledem k tomu, že Merkle býval jednou z významných postav reformněkatolického hnutí přelomu 19. a 20. století, jako by se touto informací otevíraly skryté dějiny reformního katolicismu. V budoucnu bude jistě zajímavé zkoumat, v čem se reformněkatolický diskurz prolínal s nacionálněsocialistickou církevní politikou.

Jedno z oddělení Hartlova referátu, které se mělo zabývat „ostatními“ církvemi a svobodným zednářstvím, bylo od restrukturalizace RSHA až do prosince 1942 neobsazené a po tu dobu ho Hartl řídil sám. Počátkem roku 1941 hledal Hartl zřejmě odborného spolupracovníka, který by mu vypomohl s problematikou, do níž spadaly především ortodoxní církve. Podle Winterovy vzpomínky se mu Hartl ozval údajně někdy v této době krátkým lístkem adresovaným na pražskou univerzitu, jako „druhu v osudu“ (*Schicksalsgenosse*). Údajně mu „popřál štěstí k jeho kroku [opustit Teologickou fakultu] a přál si seznámit se s ním“.⁷²⁰ Podle jiné verze

2003. Není zřejmě bez zajímavosti, že Hartl převzal v roce 1935 referát od téhož Martina Wolfa, který od roku 1939 řídil pražskou vedoucí služebnu SD.

718 ALVAREZ, David – GRAHAM, Robert A. SJ: Nothing secret. Nazi espionage against the Vatican 1939–1945. London 1997, s. 56–57. Děkuji panu W. Dierkerovi za upozornění na tuto knihu.

719 Tamtéž.

720 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Manuskript Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 93. V RSHA byla zřízena kartotéka odpadlých kněží, v níž je k nalezení také jméno E. Wintera s tím, že o věci informoval jistý oční lékař Hans Schulte. BArch Berlin, R 58, sg. 1157. Jinou a „přirozenou“ cestou, jak se mohl Hartl o Winterovi dozvědět (pokud se mu Winter sám neozval), byla jednak měsíční zpráva pražské SD za září a říjen 1940 (NA, ÚRP dod. I, k. 32), která o Winterově odchodu z Teologické fakulty informovala a s velkou pravděpodobností

„... ve službě národu a vědě“?

Winterovy vzpomínky se Hartl ozval po Winterově svatbě a pomohl mu potom s vydáním knihy o Ukrajině,⁷²¹ protože dlouho připravená kniha pro salzburského nakladatele Müllera nemohla vyjít kvůli tomu, že Müllerovo nakladatelství bylo gestapem uzavřeno.

20. června 1941 se Hartl obrátil v Berlíně na Wintera s „ústním pověřením“ provést blíže nespecifikované výzkumné úkoly.⁷²² Podle všeho Winter tvrdil, že by tyto úkoly „mohl nejlépe plnit v nově založeném Ústavu pro východoevropské duchovní dějiny (*Institut für osteuropäische Geistesgeschichte*).⁷²³ S tímto zdůvodněním se Winter sešel se všemi mocenskými veličinami univerzitní a říšské správy v protektorátu. Navštívil rektora Saureho a před kurátorem K. A. Fischerem jej informoval o záměru zřídit nový univerzitní ústav. 3. července 1941 pak oficiálním dopisem navrhl rektorovi zřídit na univerzitě nový ústav, který „se obzvláště při významu, který východní Evropa následně bude mít, jeví bezpodmínečně nutným“.⁷²⁴ Zároveň požádal o předání žádosti na Říšské ministerstvo vědy, výchovy a lidového vzdělávání. Kurátor Fischer se přislíbil o věc na ministerstvu „rozhodně“ zasazovat.⁷²⁵ Na jeho radu se Winter obrátil o podporu přímo ke státnímu sekretáři K. H. Frankovi. Zaslal mu svou poslední, osobními zážitky z léta 1940 formovanou knihu o rakouském filozofu Franzi Brentanovi a o jeho odmítnutí reformního katolicismu.⁷²⁶ Společně s knihou zaslal Frankovi také kopii dopisu rektorovi z 3. července 1940.⁷²⁷ Záležitost se z kanceláře státního sekretáře dostala do rukou pražské SD, která se 8. července v osobě Sturmbannführera SS Martina

se dostala až na Hartlův stůl, jednak sami příslušníci pražské SD, speciálně M. Wolf, který s Winterem v srpnu 1940 jednal a který byl kdysi předchůdcem Hartla v SD. Druhá verze je ovšem méně pravděpodobná, protože se pražská SD v létě 1941 několikrát pokoušela Winterovu vazbu na Hartla ověřit. Lze předpokládat, že kdyby to byl Wolf, kdo by Hartla o Winterovi informoval, pak by tyto dotazy z Prahy byly nadbytečné. Viz také dále v textu.

721 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenem Regime 1938–1945.

722 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zaslaný jako příloha k dopisu Giese z 16. 7. 1941. Berlín jako místo pohovorů s Hartlem je uvedeno ve Winterově dopise Giesovi z 16. 7. 1941.

723 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, telegram Wolfa Hartlovi 26. 7. 1941.

724 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Winter Sauremu 3. 7. 1941. Stručně, ale hutně vylíčení historie zřízení ústavu viz KONRÁD: Geisteswissenschaften, s. 233–234.

725 NA, Státní tajemník u říšského protektora, i. č. 791, sg. 109-4/542, k. 39, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha k dopisu Giese z 16. 7. 1941.

726 Jednalo se o již zmíněnou knihu Franz Brentanos *Ringeln um einen neuen Gottessicht*. Brünn, Wien, Leipzig 1941.

727 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Winter K. H. Frankovi 7. 7. 1941. 8. července Winter mluvil s vrchním vládním radou Giesem, který Wintera poslal za Wolfem z pražské SD. Tamtéž, Winter Giesovi 16. 7. 1941.

Wolfa rozhodla v „každém případě“ podpořit Winterův úmysl.⁷²⁸ Tematicky se plánovaná instituce měla zaměřit na „náboženský a církevní vývoj“ ve východní Evropě, neboť „hlubší proniknutí do duchovných dějin východní Evropy je tak nutné“.⁷²⁹ Winter zdůrazňoval jedinečnost takového ústavu ve srovnání se „stávajícími východoevropskými ústavami“,⁷³⁰ orientovanými podle jeho soudu převážně na státní a hospodářské dějiny. Shrnujícími slovy vrchního vládního rady Giese, určenými K. H. Frankovi, se měl ústav zabývat „světonázorovými základy rusko-ortodoxní církve“.⁷³¹

S ohledem na chronologický souběh podání požadavku na zřízení instituce s německým napadením SSSR lze předpokládat, že šlo o nenáhodnou souvislost. Na druhou stranu Hartl v té době potřeboval někoho, kdo by byl schopen dodávat odborné informace o problematice pravoslavných církví i bez ohledu na vysoce aktuální válečné události. V amerických dokumentech Alvareze a Grahama byl Winter ostatně spojován s jediným úkolem pro Hartla, s vypracováváním překladů slovanskými jazyky psaných článků, dokumentů a jiných textů, týkajících se ortodoxních církví.⁷³² Pokud se ale jednalo spíše o náhodnou souvislost, snažil se Winter vojenského konfliktu se Sovětským svazem odkazem na aktuální upotřebitelnost navrhované instituce oportunně využít a opakovaně naléhal na její „co možná nejrychlejší realizaci, která je nezbytností především“.⁷³³ Winter se v zájmu okamžitého zřízení byl ochoten v prvním roce vzdát i asistenta, který spolu s ním a jednou pomocnou silou měl tvořit personál ústavu. Jinak požadoval tři až čtyři místnosti a „malou, dobře vybranou příruční knihovnu“.⁷³⁴ Winter patrně uvažoval, že by její základ mohl být vytvořen z ohromné Masarykovy knihovny, již odhadoval na 150 tisíc svazků a kterou zabavilo gestapo. Winter na knihovnu Wolfa při setkání výslovně upozornil.⁷³⁵ Vhodnou literaturu si „přínejmenším cestou

728 Tamtéž, Winter Giesovi 16. 7. 1941 a nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná zřejmě jako příloha k tomuto dopisu.

729 Tamtéž, Winter rektorovi Sauremu 3. 7. 1941.

730 Tamtéž, Winter rektorovi Sauremu 3. 7. 1941.

731 Tamtéž, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Gies Burgsdorffovi z 3. 8. 1941.

732 ALVAREZ – GRAHAM, SJ: Nothing secret, s. 56.

733 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Winter Giesovi 16. 7. 1941.

734 Tamtéž, Winter rektorovi Sauremu z 3. 7. 1941 a také AUK, Osobní spis E. Wintera, Winter kuraátorovi německých vědeckých vysokých škol 20. 1. 1942. Zde Winter požadoval pro knihovnu 2 000,- RM.

735 *Besonders Interesse und Unterstützung fand ich bei SS-Sturmabführer Wolf, den ich auf die grosse, 150 000 Bände umfassende Masarykbücherei verwies, die von der Staatspolizei beschlagnahmt ist, und deren Bestand an Büchern zur osteuropäischen Geistes- und Religionsgeschichte bei dem Interesse Masaryks für diesen Gegenstand sicherlich beträchtlich sein wird.* NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

„... ve službě národu a vědě“?

zapůjčení“ mohl doplňovat také z církevních knihoven v Olomouci a Velehradě. Po oficiálním zřízení Heydrichovy nadace byly některé teologické knihovny ve prospěch Winterova výzkumu opravdu konfiskovány.⁷³⁶

Návrh se úředníkům z Úřadu říšského protektora nejprve mnoho nezamlouval, protože se křížil s dosud nerozhodnutými vědeckými záměry, které měl v Praze jednak Rosenberg s pražskou pobočkou Vysoké školy NSDAP a jednak rektor univerzity Saure s pražskou vědeckou slavistickou nadací.⁷³⁷ Saure ve Winterově plánu viděl možné ohrožení svých plánů se slavistickou nadací a usiloval přesvědčit Wintera, aby počkal se zřízením ústavu až v rámci jím plánované „východní nadace“. Její zřízení rektor ostatně očekával „z měsíce na měsíc a z týdne na týden“.⁷³⁸ Winter toho zřejmě ještě v listopadu 1941 o rektorových velkolepých plánech mnoho netušil a podle kurátora by si údajně nepřál, kdyby jeho plánovaný ústav měl být začleněn do struktury slavistické nadace.⁷³⁹ Na druhou stranu Gies v červenci 1941 naopak vyjádřil pochyby vůči Winterovu návrhu s ohledem na „velký projekt“ (*grosse Planung*) Rosenbergovy pobočky Vysoké školy. Rosenbergův projekt byl v červenci 1940 ještě úředníky říšského protektora preferován před dalšími návrhy a Winter navrhoval instituci, „která míří podobným směrem“. Winter ho nicméně přesvědčil, že je účelné okamžitě začít „v malém“ se speciálními pracemi.⁷⁴⁰ Když

736 Tamtéž. Upozornění na tyto knihovny jako dobrý předpoklad *für ein Studium der ostkirchlichen und kirchenunionistischen Fragen*, viz tamtéž, Winter Wolfovi 16. 7. 1941. Po oficiálním zřízení Nadace Reinharda Heydricha byl Winter zodpovědný za konfiskaci různých knihoven teologického charakteru. Jednalo se o Slovanskou knihovnu bohosloveckou, kterou Nadace Reinharda Heydricha převzala zřejmě v září 1942. NA, k. 91, i. č. 1703, sg. 109-4/1458, K. H. Frank moravskému zemskému prezidentovi Schwalbemu z 26. 8. 1942 (koncept) a Schwalbe Frankovi z 31. 8. 1942. Schwalbe sděloval, že knihy se nacházely v nepříliš dobrém stavu v olomouckém kněžském semináři shromážděné v jedné místnosti, kam je během roku naskládali studenti teologie. Do Prahy měly být zaslány přes olomouckou městskou knihovnu. Obdobně nařídil K. H. Frank v srpnu 1942, aby knihovna F. Dvorníka, která již byla předána Teologické fakultě Německé univerzity, byla přiřazena Nadaci Reinharda Heydricha. Převzít ji měl H. J. Beyer nebo opět Winter. Tamtéž, k. 95, i. č. 1767, sg. 109-4/1522, opis dopisu K. H. Franka Skupině ÚŘP I 11 z 25. 8. 1942.

737 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

738 AUK, Osobní spis E. Wintera, Saureho záznam o rozhovoru s Winterem z 25. 10. 1941. Saure Winterovu projektu s ohledem na „požadavek“ z RSHA na druhou stranu zase tolik nebránil. V záznamu o prvních jednáních v červenci 1941 vyjádřil Winter tento názor: *Auf den Hinweis auf meinen Auftrag aber versprach er mein Gesuch [v originále je překlep Gesuvh] an das Reichserziehungsministerium weiter zu leiten, weil er glaubt, auf diese Weise auch seinen eigenen Plan zu fördern*. NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

739 Kurátor K. A. Fischer psal 9. 11. 1941 říšskému ministrovi vědy, výchovy a vzdělání a říšskému protektorovi, že Winter nevěděl *von dem ganzen Organisationsplan überhaupt nichts und würde eine Eingliederung des von ihm beantragten Instituts [...] in die erwähnte Dachorganisation nicht wünschen*. Citováno podle EHLERS, Klaas-Hinrich: Gerhard Gesemann (1888–1948) Slawist. In: GLEITLER – MÍŠKOVÁ (eds.): Prager Professoren, s. 370.

740 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

Winter získal také podporu Wolfa z pražské SD,⁷⁴¹ vyslovil se pro celý projekt „podle naskicovaného základu“ nakonec i K. H. Frank, avšak ústav měl vzniknout jen „tak malý, jak jen [to je] možné“.⁷⁴² Nejdůležitějším argumentem, který vedl k Winterovu úspěchu, byla upomínka na přímou vazbu na RSHA a Hartlův „požadavek“ z Berlína.⁷⁴³ Wolf zůstal i na podzim s Winterem v kontaktu. Koncem listopadu 1941, když v Úřadu říšského protektora a ve služebně pražské SD probíhalo další kolo jednání o podobě nové vědecké nadace v Praze, upomínal Wintera, aby ještě jednou „stručně a jasně“ vymezil „budoucí výzkumnou práci“ navrhovaného ústavu.⁷⁴⁴ Dokonce se již hovořilo o prostorách, v nichž by bylo možno nový ústav usídlit. Winter v prosinci 1941 vyjádřil naději, že by mohl obdržet nezbytné místnosti v budově Řádu maltézských rytířů na Malé straně, které prý univerzita měla převzít, když „původně vyhlédnutý Palác Kinských už nepřicházel v úvahu“.⁷⁴⁵ Přestože Winter získal nyní širokou podporu včetně rektora Saureho, který dokonce v únoru 1942 nařizoval „také z politických důvodů“ vydat Winterovi finanční dotaci a zajistit prostory,⁷⁴⁶ trvalo celkem téměř rok, do počátku července 1942, než jeho zřízení v podobě univerzitního semináře východoevropských duchových dějin oficiálně oznámilo Říšské ministerstvo vědy, výchovy a lidového vzdělání.⁷⁴⁷

Winterův ústav, respektive univerzitní seminář tak vznikl právě v době, kdy již bylo Heydrichem rozhodnuto o pražské vědecké nadaci, jež později ponese Heydrichovo jméno. V prvních Beyerových návrzích z června 1942 se ani Winterův nový „ústav“, ani jeho jméno ve struktuře nadace neobjevily,⁷⁴⁸ ačkoliv podle vzpomínek českého medievalisty F. M. Bartoše se Winter účastnil budování

741 Pražská centrála SD si na přelomu července a srpna 1941 ověřovala Winterův vztah k Hartlovi v několika telegramech (Wolf Hartlovi 26. 7. a 31. 7., Jacobi Hartlovi 4. 8. 1941), ale ve složce není zmínka o tom, že by na telegramy byla zaslána odpověď. Rozhodnutí Franka bylo učiněno 3. 8. 1941 nakonec bez této odpovědi. Tamtéž.

742 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Gies Burgsdorffovi 3. 8. 1941.

743 To byl argument, který přesvědčil jak Saureho, tak Giese. Viz NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

744 AHMP, Pozůstalost E. Wintera, i. č. 23, Winter Wolfovi 13. 12. 1941.

745 Tamtéž.

746 AUK, Osobní spis E. Wintera, Saure v rámci rektorátu univerzity 7. 2. 1942 (opis). Saure napsal: *Ich halte die baldmögliche Einrichtung eines selbständiges Institutes für Prof. Dr. Eduard Winter auch aus politischen Gründen für unerlässlich. Ferner schlage ich vor, ihm sofort aus dem Dotationsmitteln entsprechenden Betrag zur Verfügung zu stellen und Arbeitsräume zu beschaffen.*

747 AUK, Osobní spis E. Wintera, kurátor Ehrlicher Winterovi 6. 7. 1942 (opis). V únoru 1942 děkan Filozofické fakulty Becking uvažoval o tom, že by Winterova instituce mohla být zřízena jako oddělení Historického semináře, proti čemuž Wostry jako seminární ředitel nic nenamítal. Tamtéž, Becking v rámci Děkanátu Filozofické fakulty z 4. 2. 1942 (opis).

748 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva z 19. 6. 1942. Viz také WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 41.

„... ve službě národu a vědě“?

Heydrichovy nadace již v květnu 1942. Právě tehdy Winter českému historikovi nabízel možnost finanční podpory jeho výzkumu.⁷⁴⁹ Na seznamu Beyerova návrhu figuroval pouze nijak blíže nespecifikovaný Ústav východoevropských dějin. Toto vědecké pole bylo v Praze dosud doménou Josefa Pfitznera, jakkoliv se mu Pfitzner badatelsky věnoval jen v první polovině třicátých let. Winterova ani ne roční profesura evropských duchových dějin Pfitznerovi přinejmenším formálně nekonkurovala. Bylo by logičtější, kdyby se ředitelem ústavu stal Pfitzner, který se ostatně později podílel na některých projektech Heydrichovy nadace. Avšak Pfitzner přes své politické ambice, nebo možná spíše kvůli nim, nebyl zrovna oblíben a navíc díky zaneprázdnění ve funkci zástupce pražského primátora jeho vědecká činnost ustoupila do pozadí. V únoru 1942 byl Pfitznerův dosud samostatný Seminář východoevropských dějin převeden pod Historický seminář jako jedno z jeho oddělení.⁷⁵⁰ Beyer hned po svém příchodu do Prahy vedl Pfitznera na seznamu těch, kteří měli Prahu „důstojně“ opustit.⁷⁵¹ Lze předpokládat, že východoevropské dějiny měl v říšské vědecké nadaci zastupovat až nový profesor, který by Pfitznera nahradil a zároveň by patřil k jednotkám SS, jak si od počátku přál zastupující říšský protektor. Přestože Winter tento požadavek nesplňoval, jeho nově zřízený seminář přišel velmi vhod, neboť Pfitznera umožňoval rychle obejít. V srpnovém návrhu, v němž již skutečně krystalizovala podoba nadace, pak Beyer náhle hovořil o začlenění a rozšíření dosavadního Winterova vysokoškolského „ústavu“.⁷⁵² Z toho, že ústav byl Beyerem mylně označen podle názvu Winterovy profesury jako Ústav evropských duchových dějin, lze usuzovat, že nová instituce nebyla v rámci struktury univerzitních ústavů a seminářů ještě vůbec zavedena. Od této chvíle se ale s Winterem v Heydrichově nadaci již nepřestalo počítat.

Nakonec ale bylo nalezeno ještě jiné řešení. Winter během následujících měsíců získal ve spolupráci s RSHA „významné dokumenty“ z okupovaných zemí jihovýchodní a východní Evropy,⁷⁵³ a tak bylo v březnu 1943 rozhodnuto, že v rám-

749 BARTOŠ: Vzpomínky, s. 74–76. Viz také dopis, na který se Bartoš ve vzpomínkách odvolává. Archiv národního muzea, Pozůstalost F. M. Bartoše, k. 11, č. 960, Winter Bartošovi 15. 5. 1942. Časový nesoulad lze vysvětlit tak, že Bartoš se zpětně při psaní autobiografie mylil. Ve Winterově dopise se nehovoří o Heydrichově ani jiné nadaci, nýbrž o *Antrag für den Forschungsantrag: die Tschechen und Rom*. Mohlo se jednat o Winterovu právě zřizovanou a původně asi jako samostatnou plánovanou instituci, onen pozdější seminář, ale Bartoš si to retrospektivně spojil s Heydrichovou nadací, protože nemusel vědět, že šlo o dvě různé záležitosti.

750 Jako jeho *Osteuropäische Abteilung*. AUK, FF NU, Seminář východoevropských dějin, Wostry Říšskému ministerstvu pro vědu, výchovu a lidové vzdělání 9. 2. 1942.

751 Viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 129.

752 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerův záznam o jednání s Frankem, Jacobim a Wolfem konaném 25. 8. 1942.

753 Ve zprávě bylo uvedeno konkrétně [...] *dass Professor Winter aus Belgrad, Prag und Kiew im Einvernehmen mit dem RSHA bedeutende Akten zugewiesen erhielt*. NA, Německé státní ministerstvo, 110-10/64, s. 177–178, Beyerova zpráva z března 1943.

ci Heydrichovy nadace bude vybudován Archiv východoevropských duchovních dějin.⁷⁵⁴ Archiv nenahradil původní ústav (seminář), který existoval nadále jako součást univerzity, nýbrž vznikl jako na něm formálně nezávislá součást Heydrichovy nadace.⁷⁵⁵ Nebylo to neobvyklé. Stejně byly kombinovány Beyerovy instituce, nadační Ústav nauky o evropských národech i univerzitní Ústav národní a národnostní nauky.⁷⁵⁶ Obě Winterovy instituce byly až do podzimu 1944 umístěny ve společných prostorách v prvním patře bývalého jugoslávského velvyslanectví v Mostní ulici. Větší část patra pak zabíral Beyerův ústav (či ústavy) a jeho kancelář pověřence slovanských vědeckých zařízení v Praze. Když bylo německým státním mistrem Frankem rozhodnuto uvolnit budovu chorvatského vyslanectví, byl Winter přestěhován na Velkopřevorské náměstí do budovy bývalého francouzského velvyslanectví, kde již zůstal až do konce války.⁷⁵⁷

Politicky výjimečně důležité úkoly

Winter pracoval na „politicky výjimečně důležitých úkolech pro berlínské a pražské služebny“, jak rektor Buntru jako představitel nejvyššího vedení nadace hlásil v srpnu 1944,⁷⁵⁸ a proto nebyl jeho „ústav“ nijak postižen omezeními v souvislosti s vedením totální války. Jaké to byly úkoly, lze zjistit na základě několika odevzdávaných zpráv o činnosti nadace. Jejich bližší identifikace je však obtížná a někdy je nutno si vystačit jen s intuitivním odhadem.

754 Tamtéž.

755 Ve většině materiálů je ústav nebo archiv rozlišován nejasně a ještě koncem roku 1944 se hovoří častěji o *Institut*. Teprve z opisu důvěrné zprávy, vypracované na Beyerův popud jeho sekretářkou Dr. Blümelovou pro ministerského radu Fischera dne 3. 4. 1944, popisující situaci v budově Mostní 15, to vyplývá zcela nepochybně. NA, ÚŘP, 114-138/10.

756 Tamtéž.

757 Budova bývalého jugoslávského velvyslanectví byla také sídlem Zvláštního pověřence pro slovanská vědecká zařízení, částečně vedení Heydrichovy nadace a Beyerova ústavu, zároveň ovšem byla ve 2. patře obývána chorvatským vyslancem. Spory mezi nadací a chorvatským vyslancem o to, kdo bude užívat celou budovu, vyvrcholily v létě roku 1944, kdy bylo rozhodnuto K. H. Frankem, že nadace budovu opustí. Vystěhování mělo proběhnout do 1. 9. 1944, kromě Beyerova ústavu se všechno ostatní stěhovalo do budovy bývalého francouzského velvyslanectví, kde již část Heydrichovy nadace (např. Hippíův ústav) sídlila. Pro Beyerův ústav se sídlo hledalo, nakonec pro něj bylo vyhlédnuto 5 místností v 1. patře Nostického paláce, které mělo uvolnit ministerstvo školství. Viz zvláště NA, ÚŘP, 114-138/10, Heckel Giesovi 31. 7. 1944 (opis). Opis byl určený von Luckwaldovi, zástupci Zahraničního úřadu u Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Dopisy, které Winter dostal na podzim 1944 z Publikationsstelle Bautzen, byly adresovány nadále na Mostní 15 (BArch Berlin, R 153, sg. 1007), ale dopis Winterovy asistentky Helene Fachtet, provdané Armsen, byly již označeny adresou Velkopřevorské náměstí 2. AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, Nachwuchsfragen, Fachtet děkanátu z 16. 12. 1944.

758 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Buntru K. H. Frankovi 2. 8. 1944.

„... ve službě národu a vědě“?

Beyerovo zdůvodnění ke zřízení „archivu“, které soudě podle argumentace bylo formulováno společně s Winterem, ukazuje, co bylo hlavní výzkumnou náplní instituce. Argumentace zdůrazňovala „mnohokrát zmiňovanou nutnost vytvořit německé sběrné a výzkumné místo pro pravoslavné a unionistické církve východu a jihovýchodu, nevycházející z církevních, nýbrž z politických předpokladů“. Aktualnost výzkumu vatikánské církevní politiky vůči východní Evropě byla zdůvodněna „pokračující katolizac[i] fašismu [, která] dala opět silný podnět a docela určitý směr jak papežskému Pont.[ificiu] Institutum Orientalium Studiorum⁷⁵⁹, tak světškému východnímu ústavu v Římě“. Význam argumentace není úplně zřetelný. Vzhledem k tomu, že instituce byla povolena, byla argumentace špičkami režimu akceptována. Konkrétně měl Archiv východoevropských duchovných dějin osvětlovat „politicky rozhodující problémy uvnitř ortodoxních a unionistických církví“. Měla být za prvé věnována pozornost politice římské kurie vůči východoevropským zemím a za druhé výzkumu pravoslaví v jeho významu duchovního základu východních společností (v Rusku, na Ukrajině, v Gruzii a na Balkáně) a také jako významného nositele panslavistické ideje.⁷⁶⁰ Winter sám si zřejmě od zřízení ústavu především sliboval, že se bude moci věnovat studiu otázky, proč ztroskotala církevní unie.⁷⁶¹

V prvních zprávách o publikační činnosti uváděl Winter vedle drobnějších publikovaných článků vždy svou velikou analýzu josefinismu jako reformního katolicismu⁷⁶² či již zmiňovanou knihu o Ukrajině.⁷⁶³ Winter nechal své asistenty vyhotovit překlady obou prací.⁷⁶⁴ Kniha o rakouské době reformy katolického osvícenství k výstupům výsledku činnosti Heydrichovy nadace patřila již z toho důvodu, že byla zařazena jako první svazek ediční řady *Prager Studien und Dokumente zur Geistes- und Gesinnungsgeschichte Ostmitteleuropas*, kterou nadace začala

759 Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, česky Papežský orientální ústav existuje od roku 1917 jako katolická vysoká škola v Římě, která se orientuje na studium východního křesťanství ve východní Evropě, na Blízkém Východě a severní Africe v mnoha jeho formách, včetně formy byzantsko-ortodoxní.

760 NA, Německé státní ministerstvo, 110-10-64, Beyerova zpráva z března 1943.

761 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

762 WINTER, Eduard: *Der Josefismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*. Brünn, München, Wien 1943.

763 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva o činnosti institucionálních ředitelů nadace a její přednáškové činnosti z 22. 2. 1944.

764 Do češtiny přeložil dějiny josefinismu Vladimír Soják (kniha vyšla v roce 1945), v 50. a šedesátých letech významný představitel historicko-politologické vědy ve zcela režimním, komunistickém duchu. Knihu o Ukrajině přeložil do ukrajinštiny jistý Ing. Hrabyna, bývalý učitel ukrajinštiny, kterého Winter také po válce uvedl jako svého asistenta (kniha vyšla již v roce 1944). ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945*.

vydávat.⁷⁶⁵ Konceptně byly nicméně obě práce hotovy již před započítáním činnosti nadace a jen málo vypovídají o tom, čím se Winter zabýval v Heydrichově nadaci. O tom více prozrazuje poměrně podrobná zpráva o činnosti nadace za první rok existence z června 1944. Winter v ní uvedl, že se společně se svými asistenty koncentroval hlavně na témata z ruských a českých dějin.⁷⁶⁶ Byly to práce o ruském impériu (*Imperium rassicum*), o jeho vztahu k německé říši a také analýza dějinných sil, které v novověkých dějinách přispívaly ke vzniku ruského státu, nebo naopak působily proti jeho soudržnosti. Tím druhým výzkumem se zabývala jeho asistentka Helene Facht.⁷⁶⁷ Kromě toho se Winter věnoval práci na dějinách autokefální ortodoxní církve na Ukrajině a srovnávacímu studiu o Rusku a Moskvě „v boji o východní Evropu“, což souviselo s jeho tázáním po podstatě neúspěchu církevní unie. Další okruh témat souvisel s českými náboženskými a národními dějinami (vztah Čechů k náboženství a k religiozitě, feudalismus a klerikalismus v Čechách ve 2. polovině 19. století). Nic bližšího o těchto studiích není zmíněno a ani žádná práce nebyla nakonec publikována, takže jejich význam z hlediska práce nadace lze posoudit pouze v rovině domněnek. Mohly snad být pokračováním prorežimních prací z revue Böhmen und Mähren o představitelích údajného velkoněmeckého smýšlení z Čech a snad mohly také vzdáleně zapadat do témat výzkumu, která v počátku nadace Beyer s velitelem pražské centrály SD navrhoval jako okruhy zaměření Heydrichovy nadace.⁷⁶⁸

Mohli bychom sem zařadit snad jen výsledek pokračujícího bádání o Bernardu Bolzanovi. V roce 1944 vydal Winter ve spolupráci se svými nadačními asistenty dokumenty Bolzanova procesu.⁷⁶⁹ Druhá, pro autora podstatnější část edice se věnovala církevněhistorickému pozadí procesu a Winter ji publikoval jako zvláště důležitou pro porozumění myšlenkovému vývoji v Čechách, neboť podle jeho názoru znázorňovala *[den] Abwehrkampf des theologischen Rationalismus gegen Kurie*

765 Do redakční rady ediční řady patřil vedle Wintera samozřejmě i Beyer, dále vřatislavský teolog, historik a specialista na Ukrajinu Hans Koch, mnichovský historik, ředitel tamějšího ústavu pro jihovýchodní Evropu a člen SS Fritz Valjavec a poznaňský specialista na kavkazskou problematiku a zároveň úředník Rosenbergova ministerstva pro obsazená východní území Gerhard von Mende. Jako druhý svazek vyšel v samém závěru války v této edici také soubor článků o problematice nacionální a rasové asimilace BEYER, Hans Joachim: *Umvolkung. Studien zur Frage der Assimilation und Amalgamation in Ostmitteleuropa und Übersee*. Brünn, München, Wien 1945.

766 NA, ÚŘP, 110-4/555, s. 12, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

767 Tomu se věnovala jeho asistentka Helene Facht, provdaná Armsen, která v březnu 1945 obhájila na pražské univerzitě práci *Die treibenden Kräfte der Aufstandsbewegungen im Imperium rassicum von Rasin bis Pugatschev*. AUK, NU, Dissertationen, sg. 5/79. Viz také KONRÁD: *Geisteswissenschaften*, s. 234–235.

768 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Volkswissenschaftlicher Themenkreis Böhmen und Mähren. O nich stručně viz níže.

769 WINTER, Eduard: *Der Bolzanoprozess. Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität im Vormärz*. Brünn, München, Wien 1944. Edice vyšla jako 4. svazek ediční řady *Prager Studien und Dokumente zur Geistesgeschichte- und Gesinnungsgeschichte Ostmitteleuropas*. Podle předmluvy se na textu podílela Helene Facht, provdaná Armsen, a Vladimír Soják. Korekturu četl Rudolf Schreiber.

„... ve službě národu a vědě“?

und restaurative Theologie.⁷⁷⁰ Tím se však asi těžko mohl ve zprávě pro nadřízené vykazovat a tak byla publikace vydána jako příspěvek k přípravě velkých univerzitních dějin, chystaných k velkému univerzitnímu jubileu v roce 1948. Přesně toto naznačoval podtitul a úvod k výše zmíněné edici. Edice proto obsahovala v první části dokumenty Bolzanovy univerzitní kariéry.

Univerzitní jubileum a s ním spojená příprava univerzitních dějin tak významně přispívala k legitimizaci nezbytnosti dalšího působení Winterova týmu v Heydrichově nadaci. Také český asistent Vladimír Soják se intenzivně věnoval tématům z dějin univerzity. Necelý rok po válce předložil na české Karlově univerzitě jako svou doktorskou práci studii o univerzitní reformě v roce 1710 a úspěšně ji obhájil.⁷⁷¹

Kromě prací, které Winter projektoval sám a které souvisely s prvotním zaměřením jeho instituce, ukazuje zpráva také, jak byl jeho výzkum propojen s obecným zaměřením nadace. Když Beyer v březnu 1944 představoval Heydrichovu nadaci na velké pražské konferenci všech významných „národovědeckých“ (*volkswissenschaftlich*) ústavů, patřících do sítě institucí pod kontrolou říšského vůdce SS Heinricha Himmlera, hovořil o Winterovi jako o člověku, jehož vědecké zaměření se koncentruje za prvé na dějiny Ukrajiny a dějiny tamějšího myšlení a za druhé na otázky „přenárodnování“ (*Umvolkung*).⁷⁷² Ve zmíněné zprávě Winter ovšem uvedl jen jednu práci, kterou lze zařadit do souvislosti s přípravou podkladů pro germanizační politiku okupačního režimu. Šlo o studium národnostních poměrů v Čechách v 17. století a především na univerzitě.⁷⁷³ Bylo to tedy znovu téma, kte-

770 Tamtéž, s. 7.

771 AUK, disertace na Karlově univerzitě, č. 2179, SOJÁK, Vladimír: Příspěvek k dějinám pražské univerzity na počátku XVIII. století. Praha 1946, posuzovatelé V. Chaloupecký a O. Odložilík. O Vladimíru Sojákovi podal na dotaz KSC, mezinárodního oddělení, v roce 1963 svědectví tehdejší akademik a za války referent památkového oddělení protektorátního ministerstva školství a český ředitel protektorátního Historického ústavu, František Roubík: „Pokud se týče s. Vladimíra Sojaka, byl asi v r. 1941 přijat do [Historického] ústavu jako pomocná vědecká síla. [...] Pokud jsem měl při své ambulantní funkci [ředitele] příležitost přijít do osobního styku se s. Sojákem, mohu prohlásit, že nebylo nejmenší příčiny k jakékoli pochybnosti o jeho charakteru a národní spolehlivosti. Proto jsme také mohli s dobrým svědomím vyhovět r. 1942 žádosti prof. Dr. Ed. Wintera o uvolnění s. Sojaka přímo do Reinhard-Heydrich-Stiftungu, jehož organizační součástí byl ostatně tehdy i Státní historický ústav. [...] Po odchodu s. Sojaka do ústavu ztratil jsem jej z dohledu a nemohu proto odpovědně prohlásit, jak se v novém působišti uplatňoval. Pokud jsem jej však znal z doby jeho působení v Historickém ústavu, nepochybuji osobně, že ani v novém působišti nezavdal příčiny k pochybnosti o své národní spolehlivosti.“ AAV ČR, Pozůstalost F. Roubíka, i. č. 1000, k. 14, Roubík na ÚV KSC – mezinárodní oddělení z 23. 3. 1963.

772 BArch Berlin, R 153, sg. 1283, Papritzova zpráva o konferenci nazvané *Die volkswissenschaftliche und Landeskundliche Arbeitstagung in Prag* (9.–10. 3. 1944). Papritz si zapsal Winterova témata v obráceném gardu, a zvláště si podtrhl specializaci na dějiny Ukrajiny. K pražskému zasedání, na němž mělo dojít k metodickému sjednocení všech institucí východního a zahraničního bádání pod Himmlerovou kontrolou, viz FAHLBUSCH: Wissenschaft im Dienst, s. 763–766.

773 Viz WINTER, Eduard: Unbekannte Quellen zur Erforschung der nationalen Verhältnisse in Böhmen und Mähren im 17. Jahrhundert. Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 3, 1944, s. 5–11.

ré bylo možno přiřadit nejen k „národněvědeckému“ (*volkswissenschaftlich*) výzkumu etnických poměrů v českých zemích, ale opět také k výzkumu dějin univerzity.

Poslední část Winterem uvedených prací souvisela s jeho zapojením do přípravy souborných prací, připravovaných jako velká kolektivní díla Nadace Reinharda Heydricha.

Kolektivní projekty Nadace Reinharda Heydricha

Hlavní úkoly, kterými se Nadace Reinharda Heydricha jako celek zabývala koncem války, se podstatně odlišovaly od původně stanovených úkolů. Činnost nadace a v jejím rámci především Beyerova a Hippiova ústavu se s obratem ve válce v roce 1943 zaměřila na antibolševickou propagandu a Sovětský svaz.⁷⁷⁴ Snad vůbec úplně poslední publikací připravenou v Heydrichově nadaci byl v dubnu roku 1945 český překlad knihy z pera bývalého profesora na univerzitě v Charkově Alexandra Filipova. Studie zkoumala údajně úzký, vrozený vztah mezi národní povahou a bolševismem a Hippius k ní napsal předmluvu a knihu podle sdělení z tiráže také zpracoval.⁷⁷⁵ Antibolševická zkoumání získala na významu natolik, že jim byla dána přednost před koncem roku 1944 pozastavenými výzkumy rasově biologického charakteru.⁷⁷⁶ V Praze se také ve dnech 31. října 1944 – 2. listopadu 1944 konala v Německém domě konference „východoevropských“ expertů z oblasti národovědy, historie a filozofie. Tématem konference byl marxismus a komunistická ideologie. Musela to být jedna z posledních konferencí institucí „východního bádání“ ve válce.⁷⁷⁷ Heydrichova nadace se nepodílela na organizaci konference, ale její vedení přesto zřejmě nařídilo členům nadace povinnou účast.⁷⁷⁸ Jednání bylo rozdělené podle oborů. První den se na malých interních poradách sešli historikové, druhý den ekonomové a národovědci a třetí den filozofové. Winter byl na poradě skupiny čtyř filozofů společně s věhlasným ontologem Nicolaiem Hartmannem, filozofem dějin Rickertovy školy Theodorem Haeringem a hamburským filozofem Hermannem Noackem. Prahu jinak na interních poradách zastupoval mezi

774 WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 81–84.

775 FILIPOV, Aleksandr Pavlovič: Národní povaha Rusů a bolševismus. Praha 1945. Originální text vyšel jako *Russentum und Bolschewismus. Eine völkpsychologische Studie über die breiten Schichten des russischen Volkes*, Stuttgart, Prag, Berlin 1945.

776 WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 84.

777 Konferenci pořádala z pověření říšského vedoucího A. Rosenberga a ve shodě s Německým státním ministerstvem instituce s názvem *Arbeitsgemeinschaft zur Erforschung des Bolschewismus als Weltgefahr*. Není úplně zřejmé, jestli měla nějakou institucionální vazbu na Heydrichovu nadaci. VOIGT, Gerd: Rußland in der deutschen Geschichtsschreibung 1843–1945. Berlin 1994, s. 290–291; FAHLBUSCH: Wissenschaft im Dienst, s. 766.

778 AAV ČR, Osobní fond W. Weizsäckera, k. 6, i. č. 121, Hippius Weizsäckerovi 25. 10. 1944. Hippius informuje o tom, že se konference v Praze koná a že Heydrichova nadace byla přizvána.

„... ve službě národu a vědě“?

historiky archivář bývalého československého ministerstva zahraničí Rudolf Urban a mezi ekonomy a národovědci profesor Theodor Oberländer.⁷⁷⁹ Před všemi účastníky konference pak vystoupili Hippus, který rozvedl názory z Filipovovy knihy o „pšyché ruského národu a bolševismu“, a Josef Pfitzner, který hovořil o „sovětském patriotismu“.⁷⁸⁰ Pokud lze důvěřovat Winterovým opisům z deníků pro autobiografii, požadoval po něm Hippus, aby přednášel o bolševismu a náboženství. Winter nakonec s přednáškou nevystoupil, avšak připravoval si ji a během přípravy si údajně překvapeně uvědomil, jak imponující je ostrost „antiřímské“ argumentace mnoha sovětských historiků.⁷⁸¹

Původní úkoly Heydrichovy nadace ovšem byly zcela odlišné od účasti na protibolševické kampani.⁷⁸² Souvisely s všestranným prozkoumáním českého národa. Znalostí mělo být politicky využito pro přípravu podkladů k fyzické i myšlenkové germanizace českého obyvatelstva. Několikrát již historikové upozornili⁷⁸³ na zajímavý dokument zachycující Beyerovu představu ze srpna 1942 o „politicky naléhavých vědeckých tématech o Čechách a Moravě“. Jejich cílem mělo být „duchovní a myšlenkové včlenění slovanského obyvatelstva Čech a Moravy, obzvláště mládeže, do Říše“.⁷⁸⁴ Mimo jiné mělo jít o nalezení historických argumentů k podložení tzv. říšské myšlenky. Dokument měl formu podrobného několikastránkového elaborátu s návrhy sedmi významnějších témat pro kolektivní výzkum a čtrnáct menších, samostatně zpracovávaných témat. Velká témata, která měla být zpracovávána kolektivně, byla definována následovně: 1. „Význam židovství v německo-českém vztahu v Čechách a na Moravě od osvícenství“; 2.–3. Národně-rasový (*völkisch*) vývoj němečtví vnitřních Čech (*Innerböhmens*) a Moravy od třicetileté války⁷⁸⁵; 4. Historický vývoj myšlení vztahu Čech a Moravy se sledováním „myšlenkových“ odlišností mezi „silně germanizovaným češtvím v Čechách a více samostatným [,] slovansky mluvícím moravanstvím“; 5. Sudetoněmci jako budovatelské síly v českých dějinách od časů osvícenství; 6. Rozvoj a vliv německé techniky a průmyslu v Čechách a na Moravě, 7. Německo-čeští mišenci.⁷⁸⁶ Velitel pražské SD Jacobi ohodnotil příznivě širší velká

779 VOIGT: Rußland in der deutschen Geschichtsschreibung, s. 291.

780 Tamtéž.

781 *Ich bin die russische Literatur durchgegangen: eine solche wissende und folgerichtige Rombekämpfung habe ich noch nicht gefunden. Die wissen etwas. Das zeigte schon die Herausgabe der Berichte Isvolskaja durch Adamov.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, rukopis autobiografie, s. 264.

782 Nelze nalézt publikace Winterovy instituce, které by patřily do rámce této kampaně.

783 Nejpodrobněji SPOV. WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 74–76; FREMUND: Heydrichova nadace, s. 23. Také MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 134.

784 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 95, i. č. 1767, sg. 109-4/1522, Volkswissenschaftlicher Themenkreis Böhmen und Mähren.

785 Téma bylo rozděleno podle zemského členění do dvou „kolektivních prací“.

786 Témata menšího výzkumu: 1. Zápas liberálního a konzervativního češtví před 1. světovou válkou a během ní; 2. Přátelský postoj českých kolonistů k Němcům v Chorvatsku a Slavonii před 1. světovou válkou a během ní; 3. Antipolský postoj ruských Čechů před světovou válkou a během ní; 4. Rodina

témata, odmítl současně většinu menších témat s tím, že „jejich probádání není v německém zájmu“.⁷⁸⁷ Srovnání s publikačními výstupy a výzkumnými zprávami, kterými nadace vykazovala činnost, však odsuzuje elaborát do pozice prvních nápadů a nenaplněných plánů.⁷⁸⁸ Dokument ovšem jasně naznačuje, co vedení Heydrichovy nadace na počátku očekávalo od Wintera, který byl označen společně s Beyerem, Zatschekem a lingvistou Eugenem Ripplem jako ten, kdo by měl témata zpracovávat. Z toho, co již o Winterově činnosti v rámci nadace víme, však nelze získat dojem, že do něj vkládaná očekávání opravdu naplňoval.⁷⁸⁹

Čím se však Nadace Reinharda Heydricha jako celek po svém vzniku skutečně zabývala? Vedle prací zpracovávaných jednotlivými ústavy se zaměřila na tři velké výstupy sborníkového charakteru, na němž se měli podílet vedle kmenových pracovníků nadace také uznávaní odborníci působící mimo Heydrichovu nadaci, a dokonce i mimo území protektorátu. Dlouhodobě se připravovaly dvě jednosvazkové studie o Česích jako národu a o Ukrajincích jako národu. O druhé víme, že měla být hotova do konce roku 1944.⁷⁹⁰ Text o Česích podle jedné poznámky Jana Tesaře ze šedesátých let byl zřejmě v nějaké podobě pod vedením Beyera a Hippia opravdu dokončen.⁷⁹¹ Od července 1943 se velmi intenzivně připravovalo také vydání dvou svazků pojednání o panslavismu. Domnívám se, že tyto sborníkové

Wurmů z Klobouk u Brna jako národněpolitická buditelka moravských Slováků; 5. Lékař Dr. Leopold Fritz jako první čechizátor Jihlavy; 6. Lékař Em. Hainzl a právník R. Rössel jako čechizátoři Moravského Krumlova; 7. Jihlavští poslanci moravského zemského sněmu v roce 1848; 8. Kuno Kunz, rytíř z Lachnitu a Dr. Friedrich Hoppe jako první čechizátoři Brna; 9. Leopold Hansmann (1824–1864) jako první objevitel Hanáků a autor jejich prvního uměleckého ztvárnění; 10. Chodové v českém bádání a ve vnímání veřejnosti; 11. Německé hlásné trouby (tisk) české vůdcovské vrstvy; 12. Vytlačení švabachu a umělé vytvoření české abecedy v 19. století; 13. Antiněmecká jazyková emancipace a české lidové vrstvy v 19. a 20. století; 14. Západ, východ a český národní charakter. Jacobi upozornil Beyera např. na bod 3 jako na nesouvisející s německými zájmy.

787 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 95, i. č. 1767, sg. 109-4/1522, dopis Jacobiho státnímu sekretáři Frankovi z 24. 8. 1942 ve věci *Tschechenkundliche Forschung im Rahmen der „Reinhard-Heydrich-Stiftung“*.

788 První pokus o podrobnější analýzu tohoto jsem provedl v rámci disertační práce z roku 2008, do předložené biografické studie se však nehodila a převzata nebyla. Souhrně lze říci, že velké množství prací, která spadala do naznačených témat, vykonali asi Beyerovi asistenti, především zřejmě O. Feyl. Viz jeho příspěvky pro časopis *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* v letech 1943 a 1944.

789 Nelze zapomenout na to, že Winter ve svých textech pro Böhmen und Mähren neustále poukazyval na budovatelský vliv sudetských Němců v českých dějinách, ale to bylo obecně běžným prvkem nacistického okupačního narativu českých dějin. Žádná zvláštní studie z Winterova pera se ale doposud nenašla. Jediným výstupem, kde Winter vycházel vstříc výše uvedenému požadavku po „národnědeckém“ zkoumání v 17. a 18. století, byla malá, výše již zmíněná studie z *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*, v níž Winter ke zkoumání národnostního složení obyvatelstva analyzoval některé církevní prameny. Viz WINTER: *Unbekannte Quellen*.

790 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

791 TESAŘ, Jan: Poznámky k okupačnímu režimu v tzv. „protektorátě“ (II. část). *Historie a vojenství* 13, 1964, s. 344. Tesař uvedl jako pramen signaturu z fondu Německého státního ministerstva, avšak pod

„... ve službě národu a vědě“?

práce, a zvláště panslavismus, které dosud byly v historických publikacích o Heydrichově nadaci zmiňovány spíše jen na okraji, byly ve skutečnosti velmi důležitou částí úkolů, výrazně přispívajících k ospravedlnění existence Heydrichovy nadace a jejich rostoucích výdajů.

Spis proti panslavismu

O důležitosti těchto společných prací svědčí poznámka k úplně první zprávě o činnosti Heydrichovy nadace z 8. listopadu 1943, v níž Beyer oznámil vedoucímu úřadu Německého státního ministerstva Giesovi, že veškeré vědecké síly se nyní věnují přípravě sborníku o panslavismu a o Čechách, a že tudíž nelze v blízké budoucnosti očekávat publikace jiných témat.⁷⁹² To by mohl zároveň být pravděpodobný důvod, proč nebyl realizován zmiňovaný návrh témat s údajně naléhavým českým bádáním. Od přelomu let 1942/1943 byl panslavismus zařazen mezi hlavní úkoly nadace. Během berlínského jednání profesora Beyera s ministerským radou Delbrückem z Říšského ministerstva financí v lednu 1943, které se týkalo nejasného financování nadace, Beyer vyložil důvod existence Heydrichovy nadace jako národněpolitické instituce tím, že se zabývá za prvé totálním prozkoumáním češství z rasového, psychologického, národohospodářského a historického hlediska a za druhé studiem a vylíčením dějin panslavismu, zvláště českých vztahů k panslavismu.⁷⁹³

V německém prostředí byly české země vnímány jako duchovní centrum panslavistického hnutí. Praha se zdála být proto nejvhodnějším místem pro panslavistická bádání. Například, když v roce 1940 Alfred Rosenberg plánoval zřídit v Praze pobočku své Vysoké školy NSDAP (*Hohe Schule der NSDAP*) jako Ústav východního bádání, měla mít dva hlavní úkoly: studium dějin národů na evropském východě a studium panslavistických hnutí v 19. století se zvláštním zřetelem k „českým vůdcovským elementům“.⁷⁹⁴ Přestože Rosenberg neuspěl, panslavistická studia nadále přitahovala nacionálněsocialistické politické elity. Jan Tesař upozornil na okolnost, že politická propaganda říšského protektora, a zvláště K. H. Franka, přibližně od Heydrichova příjezdu do Prahy stavěla hned za anti-benešovstvím a s ním spojeným anti-demokratismem a anti-parlamentarismem právě na velmi důmysl-

uvedenou signaturou, ani na různých podobných číslech se žádný rukopis o Čechách (ani jiný rukopis z produkce Nadace Reinharda Heydricha) nenachází.

792 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, Beyer Giesovi 8. 11. 1943 s přílohou o činnosti nadace.

793 Zpráva o Beyerově jednání s ministerským radou Dr. Delbrückem z 27. 1. 1943. NA, ÚŘP 211, k. 120, sg. 3117.

794 Dokument Rosenbergova návrhu pro Hohe Schule – Außenstelle Prag: Institut für Ostforschung z 6. 11. 1940 zveřejnil POLIAKOV, Léon: *Das Dritte Reich und seine Denker*. Berlin 1959, s. 177.

ně prosazovaném anti-panslavismu.⁷⁹⁵ Frank cítil, že panslavismus je v současné době jen jiná forma komunistického pronikání do střední Evropy,⁷⁹⁶ a byl v tomto názoru utvrzován z různých stran. Koncem května 1942 se mu například dostal do rukou dopis nám již známého Eugena Lemberga, dřívějšího docenta Německé Karlovy univerzity, který v té době jako poručík wehrmachtu bojoval na východní frontě. Dopis určený pro jistou slovanskou komisi (zřejmě se jednalo o liberecký Sudetoněmecký ústav) dostalo do rukou vedení NSDAP v Sudetské župě, odkud byl obratem zaslán K. H. Frankovi, protože prý jej měl velmi zajímat. Lemberg v jeho první části hovořil o proměnách sovětské propagandy, která už prý dávno neoslovuje dělnickou třídu, nýbrž obrací se na slovanské národy a burcuje k boji proti hitlerismu.⁷⁹⁷

Beyer vedl od přelomu let 1942/1943 s Friedrichem Heissem, šéfem nakladatelství Volk und Reich, a v samotné Heydrichově nadaci řadu rozhovorů o velkém projektu, který měl přinést podrobné zpracování panslavistického fenoménu.⁷⁹⁸ Bezprostřední podnět k probádání tématu dal vyslanec Schmidt z říšského Zahraničního úřadu během jednoho setkání se státním sekretářem K. H. Frankem.⁷⁹⁹ V červenci 1943 byl koncept projektu hotový, rozvržen byl do dvou svazků přibližně o 450–500 stranách a texty měly být vypracovány tak, aby byly vhodné ke zveřejnění. Nemělo tedy jít o texty pouze pro „služební potřebu“, ale ani neměly být politickou propagandou; vznikat měly přísně vědecké texty. Autoři se od propagandy důrazně distancovali a propagandistické využití bylo přenecháno úřadům, které by o to projevil zájem.⁸⁰⁰

A přece byl projekt v Berlíně přijímán s nedůvěrou. Na přání vyslance v Zahraničním úřadě a současně jednoho z nejvyšších vedoucích v RSHA Oberführera SS, profesora Franze A. Sixe, byla 9. listopadu 1943 smluvena schůzka profesora Beyera s představiteli kulturního oddělení Zahraničního úřadu, na níž Beyer celý projekt musel obhájit. Zvláště byla vznesena námitka, že by nové německé

795 TESAR: Poznámky, s. 342.

796 V tomto duchu např. Frank hovořil 19. 1. 1942 před novou českou vládou: [...] *und – im Mäntelchen eines sogenannten Panslawismus – die bolschewistischen Mächte* [...]. Citováno podle článku *Geschichtlich bedeutsamer Richtungswechsel*, Böhmen und Mähren 2, 1942, s. 76.

797 Opis dopisu Dr. Lemberga z 1. 5. 1942. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, s. 16. Dopis byl sepsán na základě nálezu letáku obsahujícího manifest z 2. všeslovanského sjezdu, konaného v Moskvě 4. a 5. dubna 1942.

798 Opis dopisu z 8. 7. 1943 z III. referátu pražské bezpečnostní služby určeného do berlínského RSHA, referáty III C a B. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244.

799 Beyerův dopis z 11. 11. 1943 pražské bezpečnostní službě, na prvním místě Jacobimu. Tamtéž.

800 Tak Beyer označil v dopise z 11. 11. 1943 určeném pro pražskou bezpečnostní službu za hlavní úkol práce *für den deutschen Gebrauch den Panslawismus nach allen Richtungen zu erforschen und darzustellen*. Než vytvořit polemický spis, je *vielmehr beabsichtigt, den deutschen Dienststellen die Gelegenheit zu geben, sich über den Gesamtzusammenhang gründlich zu unterrichten*. Pouze vedlejším účelem této práce může být příprava materiálu pro propagandu. Tamtéž.

zpracování panslavismu a především jeho publikování mohlo vést k oživení všeslovanských myšlenek. Protože cílem německé politiky by mělo být naopak jejich potlačení, bylo by ze strany kulturního oddělení Zahraničního úřadu vítáno spíše takové dílo, v němž by učenci slovanského původu panslavismus sami vystavili zdrcující kritice. Beyer ovšem tvrdošjně setrval na svém přesvědčení a obhájil je s poznámkou, že rukopis bude po dokončení stejně nejprve předán německému státnímu ministrovi pro Čechy a Moravu, který teprve rozhodne, zdali bude kniha určena ke zveřejnění, nebo jen pro služební potřebu.⁸⁰¹

Na přípravě se měli podílet zčásti profesori Německé Karlovy univerzity a zčásti vědci z různých koutů Říše. Narozdíl od přání Zahraničního úřadu dbal Beyer o to, aby autoři byli výhradně německého původu. Tak byl odmítnut návrh přizvat ke spolupráci dříve göttingenského, později poznaňského profesora Maxe Brauna, protože byl ruského původu.⁸⁰² Nakonec si třináct vědců rozdělilo osmnáct témat uvedených v Beyerově koncepci. Vedle Beyera, Feyla, Gesemanna, Schneeweise a Wintera z Heydrichovy nadace se na přípravě textu podíleli z pražského univerzitního prostředí ještě profesori Pfitzner a Wostry, z archivu bývalého československého ministerstva zahraničí R. Urban, z Vratislavi M. Antonowysch a docent E. Birke, z Poznaně profesor K. Bittner, z Berlína V. Harpe a z Mnichova F. Valjavec.⁸⁰³

Projekt byl rozčleněn do úvodu a tří velkých oddílů dále dělených do kapitol. Úvodní poznámky o vztahu mezi jazykem, národem a rasou si vzal na starost Beyer, který také naznačil základní interpretační rámec celého projektu: panslavistické hnutí a jeho ideologii pojal „jako výsledek čistě filologického způsobu uvažování, které překročilo své hranice – oblast jazyka“.⁸⁰⁴ První velký oddíl celkově na 16 až 17 tiskových arších líčil dějiny panslavistického hnutí od středověku do současnosti. V první kapitole měl Wostry sledovat středověké a raněnovověké počátky panslavismu a odmítnout údajné teze českých historiků Kamila Krofty a Miloše Weingarta o dávných zárodcích všeslovanské politiky. Kapitola měla být velmi krátká, protože z německého stanoviska nebyl zájem přiznávat panslavismu příliš velkou historickou hloubku. Druhá kapitola, označovaná jako hlavní, měla být naopak vůbec nejdelší z celého sborníku. Na 12 arších měl Pfitzner, který měl s problematikou panslavismu zkušenosti z nedávných přednášek na univerzitě, vyloužit dějiny panslavismu od roku 1770 do roku 1919. Hlavní instrukcí, které se podle Beyerova konceptu měl Pfitzner držet, bylo pojetí, které říkalo, že panslavis-

801 Tamtéž.

802 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, opis Beyerova konceptu.

803 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

804 *Die panslawistische Bewegung und Ideologie als Ergebnis rein philologischer Betrachtungsweise, die ihre Grenzen – den Bereich des Sprachlichen – überschreitet.* NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, opis Beyerova konceptu.

mus v první linii není ideou, nýbrž spíše pocitem, tedy „více duševní než duchovní skutečností“. Pfitzner, ostatně jako i Wostry a Urban, který zpracovával poslední historickou kapitolu, obdržel ještě jednu důležitou instrukci: nutnost dostatečně zohledňovat „slovanské“ kritiky všeslovanství. Rudolf Urban dostal za úkol popsat panslavismus v letech nedávných, mezi lety 1919 a 1939, přičemž v popředí jeho pojednání měla stát československá politika.

Na druhý oddíl, nesoucí název Nositelé a organizace, bylo vyhrazeno 11 tiskových archů. Původně měl být hlavním autorem oddílu Eduard Winter, který ve dvou kapitolách pojednával o významu křesťanských církví (ortodoxní, římskokatolické a unijní církve) v panslavistickém hnutí, a zároveň měl spolu se Schneewisem připravit kapitoly o českých tělocvičných organizacích Sokolu a Orlu. Z materiálů o činnosti nadace za rok 1944 nicméně vyplývá, že se nakonec na zpracování významu obou národoveckým duchem nesených organizací nepracovalo ve Winterově ústavu, ale pod vedením Beyera a Hippia. Winter se věnoval výhradně církvím.⁸⁰⁵ Politicky nejaktuálnější téma o vztahu panslavismu a marxismu, leninismu a stalinismu bylo svěřeno jistému berlínskému odborníkovi, doktoru Harpemu.

Poslední oddíl měl zachycovat „národovědeckou“ metodou vzájemné kontakty mezi jednotlivými slovanskými národy. Na 29 tiskových arších, které by podle mého názoru asi zaplnily celý druhý svazek, měl vylíčit Beyer vztah Čechů a Poláků a vztah Poláků a Ukrajinců, Antonowysch problematiku kontaktů mezi Rusy a Ukrajinci, Bittner vztah mezi Slováky a Čechy a mezi Poláky a Rusy, vzájemné postoje Srbů a Bulharů měl sledovat Gesemann, přičemž složitý vztah mezi Srby a Chorvaty byl zřejmě nakonec svěřen Fritzovi Valjavecovi.⁸⁰⁶ Autoři si měli obzvláště pečlivě všimnout všech třecích ploch mezi jednotlivými národy, tedy „negativních kontaktů“, jak to nazval Beyer. Předposlední kapitola byla věnována panrusismu v zrcadle ostatních slovanských národů, přičemž mělo být zdůrazněno, že vyvolá-

805 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

806 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, opis Beyerova konceptu. Na problém srbo-chorvatský byl navržen štýrsko-hradecký profesor Matl, na druhém místě pak s výhradami pražský doc. Borodajkewycz, odmítnut byl prof. Braun. Mezi profesory pracujícími na tématu ještě v roce 1944 se ale žádný z nich nevyskytuje. Místo nich tam je F. Valjavec. Z toho usuzuji, že právě on byl pověřen zpracovat tento úkol. K Valjavci viz SEEWANN, Gerhard: Das Südost-Institut 1930–1960. In: BEER Mathias – SEEWANN, Gerhard (eds.): Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen-Inhalte-Personen, München 2004, s. 49–92; SPANNENBERGER, Norbert: Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz. In: tamtéž, s. 215–235; GRIMM, Gerhard: Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec. Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung. In: tamtéž, s. 237–255; ZACH, Krista: Friedrich Valjavec nach seinen privaten tagebuchartigen Aufzeichnungen (1934–1946). In: tamtéž, s. 257–273; HAAR, Ingo: Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: SCHERZBERG, Lucia (ed.): Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich. Paderborn 2005, s. 103–119.

„... ve službě národu a vědě“?

val u těchto národů vždy jen obavu a strach z „ruského nebezpečí“. Protože prozatím nebyl nalezen nikdo vhodný, kdo by se tématu mohl věnovat, navrhol Beyer zapojit do práce univerzitní studenty. Celé dílo měla zakončovat kapitola z pera Ernsta Birkeho o panslavismu v anglických a francouzských názorech.⁸⁰⁷

Celý projekt, tak jak jsem ho vylíčil podle Beyerova konceptu, příliš nesvědčí o přísné vědeckosti, kterou se Beyer tolik oháněl při jednáních v Berlíně. Je zřejmé, že hlavním cílem sborníku bylo razantně popřít jakoukoliv věrohodnost všeslovanské ideje (slavismu) a představit ji jako holou iluzi a pouhý „duševní pocit“. Tím měl být „vědecky“ diskreditován i panslavismus jako politická stránka slavismu.⁸⁰⁸ A to byl záměr nepochybně politicko-propagandistický. Korespondence Eduarda Wintera ovšem naznačuje, že mnozí autoři projektu sdíleli hluboké přesvědčení o neopodstatněnosti pojmu Slovan, jehož podobu ovlivnil jeho původ v romantismu.⁸⁰⁹

Na přípravě projektu se pracovalo po celý čas existence Heydrichovy nadace až do konce války. Prvními zřetelnými výsledky byly přednášky Wilhelma Wostryho a Josefa Pfitznera, pořádané Heydrichovou nadací v prosinci 1943 v rámci přednášek pro interní okruh speciálně pozvaných hostů z vědeckého a politického života.⁸¹⁰ V červenci 1944 se svému období věnoval ve veřejné přednášce v Liberci i Rudolf Urban.⁸¹¹ Winter zveřejnil malou část svých výzkumů z vídeňských archivů v přednášce 6. července 1944 před shromážděním Německé akademie věd v Praze, přijaté údajně s velkým ohlasem. Text přednášky byl publikován jako 17. svazek pojednání filozoficko-historické třídy Německé akademie věd a paradoxně je nakonec jediným známým zveřejněným dokladem velkého projektu

807 Tamtéž.

808 V tomto duchu se nesla i obecná úvaha, jež stála za koncepcí antipanslavistického výzkumu. Autorem dochovaného strojopisného alabrátu v rozsahu 31 stran byl patrně W. Wostry. Text je v podstatě doplněnou a rozšířenou verzí Wostryho níže uvedeně přednášky. NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/30, strojopisný elaborát Vom Panslavismus (Bemerkungen, von Böhmen aus gesehen).

809 Jistý Dr. Justus Streller z Lipska (snad tentýž člověk, který se po válce zabýval filozofií existencialismu a překládal Sartra do němčiny) upomíná Wintera na rozhovor, který s ním vedl 26. ledna 1945: *Es folgte eine ungemein interessante Unterhaltung über das Sprechen und Denken. Sie gingen davon aus, dass dem Begriff 'Slave' eine historische Wirklichkeit nicht entspreche, dass er vielmehr ein Ergebnis romantischen Denkens sei. Die Geburt dieses Begriffes sei für die germanischen Völker, insbesondere für die Deutschen, höchst abträglich gewesen und auch ich könne doch kein Interesse daran haben, dass mit Hilfe meiner Arbeit dieser Unbegriff neu belebt und mit neuem Gehalt versehen werde. Es gebe Grossrussen, Weissrussen, Bulgaren, Serben usw., aber keine Slawen. Die Wesensunterschiede zwischen den sogenannten slawischen Völkern seien so erheblich, dass der Name „Slave“ nicht nur ungerechtfertigt sei, sondern eine wahrheitswidrige Verallgemeinerung enthalte.* Archiv hl. města Prahy, Pozůstalost E. Wintera, k. 1, i. č. 21, neúplný dopis z 10. 2. 1945 (Lipsko).

810 Wostry přednášel o raných formách panslavismu, Pfitzner obecně o panslavismu. Viz např. Beyerova zpráva o činnosti nadace z 22. 2. 1944. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522. Také WIEDEMANN: Reinhard Heydrich Stiftung, s. 84.

811 BArch Berlin, R 153, sg. 1007, R. Urban Kossmanovi (Publikační úřad Berlin/Dahlem, Bautzen) 10. 7. 1944.

o panslavismu.⁸¹² Autoři nestíhali své texty včas odevzdávat a práce se opožďovala.⁸¹³ Přesto prý byl sborník v listopadu 1944 téměř hotový. Podle Beyerova vyjádření scházel již jen Pfitznerův oddíl, kterému stále zbývalo dopsat významné období let 1870–1919. Domníval se však, že Pfitznerův příspěvek nebude do ledna 1945 hotový.⁸¹⁴ Přes neskrývanou radost, kterou Pfitzner v květnu 1944 vyjadřoval nad obnovenou vědeckou prací, prosvítaly v zápisech z deníku určité obavy z těžkostí práce nad složitým a obsáhlým materiálem.⁸¹⁵ Pfitznerovi se nedařilo text dokončit i přes to, že ho Říšské ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělávání na vlastní žádost zprostilo na univerzitě učebních povinností v jarním semestru 1944.⁸¹⁶

Koncem listopadu 1944 již tedy naprostá většina textů byla hotová. Beyer navrhoval, aby se předběžně pro služební účely nechaly vytisknout některé důležité kapitoly. Šlo o dva texty Wintera o vztahu panslavismu a církví, Urbanův historický text, Beyerův text o Polácích a Ukrajincích a Birkeho příspěvek.⁸¹⁷ O tom, jak to s Pfitznerovým rukopisem dopadlo, nelze říci nic bližšího. Údajně bylo souborné dílo o panslavismu na konci války připraveno k vydání. Jak potvrzuje poválečný zápis z prvního setkání československé policie s institucí Heydrichovy nadace, „Beyer měl připraveno k vydání souborné dílo: ‚Panslavismus‘, ale před revolucí byl rukopis spálen.“⁸¹⁸

Těžko se tedy dnes dovíme, jakou měl celek podobu. Bližší představu si můžeme udělat pouze o příspěvcích Eduarda Wintera, protože se vedle výše zmíněné přednášky zachoval ve fondu Publikačního úřadu Berlin/Dahlem ještě jeden Winterův strojopis o ortodoxní církvi a panslavismu. Na 33 stranách v něm Winter líčí suchým, objektivistickým způsobem údajně úzký vztah mezi ortodoxií a panslavismem.⁸¹⁹ Usuzovat z tohoto Winterova textu na formu celého díla by ale bylo

812 WINTER, Eduard: Der Panslawismus nach den Berichten der österreichisch-ungarischen Botschafter in St. Petersburg. Prag 1944. (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Philosophisch-historische Klasse, 17. Heft)

813 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

814 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, Beyer Wolfovi 29. 11. 1944.

815 *Dennoch habe ich mir die Schwierigkeiten von Anbeginn sogar etwas geringer vorgestellt, als sie in der Tat sind.* Zápis k 1. 5. 1944. Ze zápisu vyplývá, že měl původně hotový text odevzdat do konce května 1944. MIŠKOVÁ, Alena – ŠUSTEK, Vojtěch: Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, sv. 1, s. 123.

816 28. 3. 1944 Pfitzner žádal děkana FF o zproštění povinnosti přednášet v letním semestru z důvodu nutných prací na rukopisu k panslavismu. Říšské ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání mu to 6. 5. 1944 povolilo.

817 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, Beyer Wolfovi 29. 11. 1944.

818 AMV ČR, sg. 11768, s. 20–24, Agenturní hlášení č. 8 Ministerstva národní obrany z 13. 7. 1945, Hlavní správa OBZ ve věci Nadace Reinharda Heydricha. Jako Beyerovi spolupracovníci na rukopise byli překvapivě uvedeni Eugen Rippl, Edmund Schneeweis, Josef Hanika. Zdá se, že se jednalo o druhý svazek.

819 BArch Berlin, R 153/1007, E. Winter *Die orthodoxe Kirche und der Panslawismus* (strojopis).

„... ve službě národu a vědě“?

zavádějící. Bude se třeba spokojit s tím, co již bylo o projektu řečeno, a s dobovým policejním hodnocením: „Panslavismus byl soubor úvah a studií o slovanské otázce v Evropě, ostře odsuzující a nekriticky se obírající problémem Panslavismu.“⁸²⁰

Zvláštní úkoly

Od května 1944 Winter také připravoval několik informativních textů na žádost Publikačního úřadu Berlin/Dahlem (*Publikationstelle Berlin/Dahlem*), který od roku 1943 sídlil v Bautzenu. Publikační úřad řídil archivní rada Johannes Papritz a úřad byl úzce personálně i úkolově propojen s centrální institucí německého východního bádání, se kterou jsme se seznámili již v první kapitole, se Severoněmeckou a východoněmeckou výzkumnou společností (NOFG). Během války působil Publikační úřad také jako informační ústředna pro odborné otázky východního regionu Evropy. Připravoval expertizy či kartografické materiály (o národnostním složení obyvatelstva, hospodářství, dále geografické mapy apod.) pro nejvyšší říšské úřady, a zvláště pro Říšské ministerstvo vnitra. V Dahlemu se postupem doby úřad začal zaměřovat spíše na severněji položené oblasti Sovětského svazu od Finska přes *Ingermannland* (petrohradská oblast) až po Bělorusko.⁸²¹ V dubnu 1944 požadovala se zvýšenou naléhavostí „nadřízená služebna“ publikačního úřadu, kterým byla skupina VI/G „Vědecko-metodologická výzkumná služba“ Wilfrieda Krallerta v RSHA,⁸²² informace o organizaci a poměrech v ortodoxní církvi. Zřejmě v souvislosti s ústupem německé armády zajímala RSHA situace v ortodoxní církvi v Bělorusku a její zahraniční vztahy,⁸²³ dále obdobné informace o unionistické církvi a nakonec také informace o misiích katolické církve z Polska v zemích pravoslavného náboženství.⁸²⁴ Vedle mimořádného profesora univerzity v Královci K. S. Sereschnikova a tamtéž působícího velkého znalce pravoslavné zbožnosti Dr. N. von Arseniewa se organizace obrátila i na Wintera.

Na Papritzův dopis z konce dubna 1944 Winter obratem zaslal stručný výklad o podobě ortodoxní církve⁸²⁵ a přislíbil dodat i text o unionistických snahách v Pol-

820 AMV ČR, 11768, s. 20–24, Agenturní hlášení č. 8 Ministerstva národní obrany z 13. 7. 1945, Hlavní správa OBZ ve věci Nadace Reinharda Heydricha.

821 FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst*, s. 556–560.

822 Tamtéž, s. 745–751.

823 Zvláště měly být podány vztahy k patriarchovi Sergiovi, jak upřesnil Papritz v dopise Winterovi. BArch Berlin, R 153, sg. 1007, Papritz Winterovi 27. 4. 1944 (Bautzen).

824 BArch, R 153, sg. 1007, zpráva Weidhaase z 24. 4. 1944.

825 Sedmistránkový text byl vydán pro služební potřebu s utajením (v modu *vertraulich*) pod názvem *Die orthodoxe Kirche in Ost- und Südosteuropa*. In: *Mitteilungen der Publikationsstelle*, Nr. 32, August 1944. Je součástí složky R 153/1007. Jeden exemplář jsem našel v knihovně Herder-Institutu v Marburgu.

sku, pokud mu budou zpřístupněny dobové polské časopisy.⁸²⁶ Ty mu byly zaslány na pražské „komando“ do budovy, v níž sídlilo rovněž pražské gestapo. Z dochované korespondence se ovšem zdá, že důležitost práce o Polsku nakonec ustoupila do pozadí, přestože Winter koncem října ohlašoval, že práce je dokončena. Místo ní se Publikační úřad Berlin/Dahlem na podzim 1944 zajímal o problematiku vlivu panslavismu, ortodoxie a *Slawophilentum* na vývoj myšlení v českých zemích (*in Sudetenraum*).⁸²⁷ Winter zřejmě využil své práce na Beyerově projektu přípravy dvousvazkové práce o panslavismu a velmi rychle dodal požadovaný a výše již zmíněný text o vztahu pravoslavných církví k panslavistickým ideám se zřetelem ke středovýchodní Evropě.⁸²⁸ Papritz nedokázal skrýt nadšení, neboť text prý „obsahuje přesně ten materiál, který si přejeme předložit k věci zmíněného místa“.⁸²⁹ Rozhodl okamžitě strojepis vydat pro služební potřebu, aby neztratil „vysokou aktuální hodnotu“.⁸³⁰ V samém závěru roku 1944 byl text dán společně s prací Weidhase o vztahu Čechů a Poláků k panslavismu do tisku a autorovi bylo přislíbeno 150 RM.⁸³¹

Zdali mezi tyto „válečně důležité“ úkoly, které Winter vykonával v rámci Heydrichovy nadace, patřily také nějaké práce přímo pro RSHA, nebylo možné pro nedostatek materiálů zjistit. Avšak vzhledem k tomu, že kvůli spolupráci s Hartlem bylo Winterovi umožněno vytvořit vlastní instituci, to byly pravděpodobně práce dlouhodobější a rozsáhlejší. Víme, že Winter pro Hartlovo IV. oddělení v RSHA pracoval jako překladatel textů k problematice pravoslavných církví psaných slovanskými jazyky. Kromě toho Winter ve stáří tvrdil, že jej Hartl na jaře 1942 vyslal na třítydenní „studijní“ cestu do Lvova na západní Ukrajinu, kde se údajně setkal – aniž by udal účel setkání – s haličským metropolitou A. Szeptyckym.⁸³² Hartl v té době pro morální poklesek už neřídil IV. oddělení RSHA, ale místo toho byl přibližně ve Winterem uvedené době vyslán se speciální pohotovostní jednotkou

826 Originální název práce zněl *Die orthodoxe Kirche und der Panslawismus mit besonderer Berücksichtigung Ostmitteleuropas*. BArch Berlin, R 153/1007, Papritz Winterovi 27. 4. 1944 (Bautzen), koncept, a Winter Papritzovi 1. 5. 1944 (Praha). Zvláště ze závěru Winterova dopisu je citelná ochota splnit úkol: *Da ich Ihre ausgezeichneten Verbindungen gerade nach dem ehemaligen Polen kenne [,] hoffe ich mit meiner Bitte Erfolg zu haben. Mein Prager Institut und Archiv kann Ihnen manche Hilfe leisten, doch Voraussetzungen müssen erfüllt werden.*

827 Tamtéž, Weidhaas Winterovi 4. 10. 1944 (Bautzen), koncept.

828 Tamtéž, Winter Papritzovi 26. 10. 1944 (Prag).

829 Tamtéž, Papritz Winterovi 31. 10. 1944 (Bautzen), koncept.

830 Tamtéž, Papritz Winterovi z 11. 12. 1944 (Bautzen), koncept.

831 Tamtéž, Weidhaasův koncept dopisu Winterovi z 6. 1. 1945 (Bautzen). Podařilo-li se text vytisknout, nelze z materiálů zjistit. Text je zde obsažen ve dvou strojopisných podobách: úplný je Winterův strojepis s ručně psanými poznámkami a zlomek čistopisu, připravený pro tisk.

832 Winter cestu zmiňuje v jednom z autobiografických rukopisů. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Manuskript Geschichte meines religiösen Denkens, in Fragmenten, s. 93–96. Srov. více překlad této pasáže v poslední kapitole knihy.

„... ve službě národu a vědě“?

Einsatzgruppe C právě na Ukrajinu. Winterovu „studijní cestu“ je tedy třeba vidět v této souvislosti okupační politiky SS, ačkoliv bližší okolnosti nejsou známé. V březnu 1944 si ho Hartl vybral přinejmenším ještě jednou, aby ho doprovázel na Slovensko jako „překladatel“ při blíže neurčeném jednání s mnichy v klášteře u Dukelského průsmyku v Karpatech.⁸³³

Přes svou spolupráci s Hartlem a také od prosince 1942 nově jmenovaným referentem pro pravoslavné církve v Hartlově IV. oddělení RSHA Obersturmführerem SS Otto-Wilhelmem Wandeslebenem se Winter dostal rovněž do kontaktu s pražským gestapem. V prosinci 1943 dostal Winter velmi přátelsky psaný dopis, v němž se na úvod Wandesleben omluvil, že o sobě dlouho nenechal slyšet, ale „služební činnost mu neumožnila dostat se k privátním [!] věcem“. Wandesleben se pochlubil, že touto „služební činností“ byla jeho „pasivní“ účast ve výsadku Skorzeny, který v září 1943 provedl únos od moci odstaveného Mussoliniho. Hlavně ovšem chtěl Wintera informovat, že byl převelen do služebny SD do Štětína a že tím tedy jejich „bezprostřední služební spojení“ končí, „ačkoliv osobní [vazba] tím nijak trpět nemusí“. Z dopisu vyplývá, že Winter měl již mít vybudovány jistou vazbu v Praze na Hauptsturmführera SS Kurta Oberhausera, vedoucího církevního oddělení pražského gestapa. Kromě spojení na Oberhausera se Wandesleben snažil odkázat ještě na Hauptsturmführera SS Rudolfa Schlegela z pražské centrály SD. Wandesleben pak napsal větu, která je centrální pro pochopení Winterovy motivace ke spolupráci s SD a gestapem. „Doufám,“ psal Wandesleben, „že z tohoto nového spojení na SD vzejde jen něco dobrého a pozitivního pro Vás a vědu obecně.“⁸³⁴ Kolaborace s nacionálněsocialistickým a okupačním režimem byla Winterem ospravedlňována umožněním a rozvinutím vědecké práce.

O spolupráci s Oberhauserem nebo Schlegelem opět bohužel nejsou k dispozici žádné konkrétní doklady. Jsme tak odkázáni pouze na výroky Wintera a Oberhausera. Výpovědi obou jsou na sobě nezávislé a míra jejich shody by mohla naznačovat stupeň jejich důvěryhodnosti. Winter se v lednu 1947 před sovětskými důstojníky ve Vídni zmínil, že ke vzájemnému kontaktu došlo asi šestkrát, že si ho tolikrát nechal Oberhauser zavolat, ale že Winter svou neznalostí čehokoliv konkrétního nemohl být užitečný.⁸³⁵ Oberhauser při výpovědi před československou policií v roce 1946 prohlásil, že „teprve později“ po Winterově opuštění duchovního úřadu obdržel od RSHA příkaz, aby Wintera podporoval, „a sice v záležitostech osobního rázu“ (sic).⁸³⁶ Podle Oberhausera Winter ve skutečnosti nepracoval pro

833 Tamtéž. Winterova cesta na Slovensko zmíněna také v článku STEHLE, Hansjakob: Ein Eiferer in der Gesellschaft von Mördern. Albert Hartl, der Chef des anti-kirchlichen Spitzendienstes der SS. In: Die Zeit, 7. 10. 1983, s. 12.

834 Archiv hl. města Prahy, Pozůstalost E. Wintera, č. 22, k. 1, Wandesleben Winterovi 15. 12. 1943.

835 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Manuskript Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime. Místo toho se údajně snažil svých návštěv u gestapa využívat k přímlovám za různé lidi.

836 AMV ČR, 305–693, s. 230–231.

gestapo „nijak zpravodajsky“, ale pokud prý věděl, ani pro pražskou SD. Winter se podle jeho výpovědi zabýval vědou a výzkumem „východních církví“. Údajně ho Winter navštívil v kanceláři v letech 1942–1944 pouze asi dvakrát nebo třikrát.⁸³⁷ Zdá se tedy, že vazba na gestapo zřejmě nebyla příliš úzká a ani častá. Patrně nebyla ani zvlášť nezbytná. Hlavní část jeho legitimacy v posledních letech nacionálně-socialistického režimu pramenila z činnosti koncentrované v Heydrichově nadaci.

Na univerzitě

Ještě v roce 1942 se Winterovo jméno pravidelně neobjevovalo mezi jmény pražských znalců východoevropských poměrů. Svědčí o tom mimo jiné poznámky archivního ředitele Johannese Papritze z Publikačního úřadu Berlín-Dahlem. Ten zaznamenal, že Winter v červenci 1941 navštívil vedle Beyera, Weizsäckera a Gesemanna vídeňské zasedání sítě vědeckých ústavů, zabývajících se problematikou východní a jihovýchodní Evropy. Avšak na druhou stranu jen o několik měsíců později se Winterovo jméno nevyskytovalo na konferenci německých odborníků k otázkám Východu, organizované ministrem Alfredem Rosenbergem, ani mezi pozvanými (Pfitzner, Schneeweis, Gesemann), ani později skutečně přítomnými vědci z Prahy (Pfitzner, Hanika).⁸³⁸ Věhlas pražského odborníka na otázky církevní problematiky evropského Východu, jak ho v jednom dopise označil správce archivu bývalého československého ministerstva zahraničí a referent pro literaturu v kulturním oddělení Úřadu říšského protektora Rudolf Urban,⁸³⁹ si musel Winter teprve vybudovat. Jistě mu v tom pomohla jeho kniha o Ukrajině, která byla údajně oficiálně zakoupena do německých knihoven ve východní Evropě jako doporučená literatura k dějinám Ukrajiny.⁸⁴⁰ Ale podařilo se mu to především díky jeho zapojení do Nadace Reinharda Heydricha.

Winterova pozice v Heydrichově nadaci se odvíjela od jeho osobního vztahu k Hartlovi a berlínské RSHA. Snad jen díky zvláštním úkolům pro berlínské úřady měl Winter poměrně stabilní pozici. Archivní dokumenty ale jinak nenasvědčují, že by byl zapojen do řízení celé instituce. V několika případech se jeho jméno objevilo v souvislosti s budováním nadační knihovny, když pro ni byly konfiskovány různé knihovní fondy. Z materiálů a výslechů pracovníků pražského gestapa

837 Tamtéž.

838 BArch Berlin, R 153, sg. 54 a 57. Winter se účastnil druhého pracovního zasedání *Arbeitsgemeinschaft der wissenschaftlichen Ost- und Südostinstitute* ve dnech 24.–28. 7. 1941. Z Prahy se účastnil dalšího zasedání východních ústavů v září 1941 znovu Gesemann a děkan Hamperl.

839 Prof. Winter kann als Fachmann für alle ostkirchlichen Fragen angesprochen werden. BArch Berlin, R 153, sg. 1007, Urban Kossmanovi (Publikationstelle Berlin-Dahlem) 10. 7. 1944.

840 ŌSA, Archiv der Republik, BMU 4C1 Winter, posudek prof. Jagoditsche o E. Winterovi pro sekčního šéfa rakouského ministerstva školství Skrbenského z 9. 6. 1947.

„... ve službě národu a vědě“?

Ize zjistit, že v září 1943 byl Winter na útraty Heydrichovy nadace také v Polsku a na Ukrajině.⁸⁴¹ O účelu těchto cest není nic bližšího známo, ale snad je lze spojovat s budováním jeho Archivu východoevropských duchových dějin a tedy především s konfiskacemi tamějších knihovnických či archívnických fondů. Winterova činnost se koncentrovala na tento jím řízený archiv a dané výzkumné úkoly. Kromě toho jednou Winter přednesl přednášku na téma českého historického obrazu v letech první Československé republiky v rámci neveřejných přednášek Heydrichovy nadace pro speciálně pozvané posluchače hlavně z politických špiček.⁸⁴² Zachovala se korespondence ukazující, že pozvaný K. H. Frank zřejmě Winterovu přednášku nepovažoval za natolik důležitou, aby musel být osobně přítomen, a z její účasti se omluvil.⁸⁴³ Není však pochyb, že se s jejím obsahem seznámil. Přednáška se totiž věnovala z hlediska Frankem prosazované politiky „přenárodnění“ aktuálnímu otázce, jak se zformovala kulturní paměť českého obyvatelstva a jakou úlohu v police historie hrály ideje politiků a vůdčích intelektuálů (Kramář, Masaryk, Rádl, Pekař ad.). Později byl text přednášky publikován v revue *Böhmen und Mähren*. Přes autorovu viditelnou snahu zachovat si odborný odstup promlouvala z textu obvyklá okupační kritika prvorepublikové koncepce češství. Nepřekvapí proto, že Winter vyzvedl Pekaře jako údajně realistického stoupence přínaléžitosti k Říši proti panslavistovi Kramářovi a především proti Masarykovi, tvůrci „fatální (*vehängnissvolle*) ideologie“ a představiteli od reality údajně zcela odtrženého demokratického humanismu.⁸⁴⁴

Podle Beyerovy zprávy o činnosti nadace z února 1944 nebyl Winter zapojen do přípravy žádného z odborných materiálů pro politické úřady.⁸⁴⁵ Víme také, že patřil mezi vydavatele ediční řady „pražských studií“ a za Heydrichovu nadaci byl spolu s Beyerem také v redakční radě časopisu *Südostforschungen*.⁸⁴⁶ Hlavní

841 AMV ČR, 305-254-6, s. 162, Vojenské velitelství státní bezpečnosti Praha Ministerstvu vnitra 28. 1. 1949.

842 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva o činnosti institučních ředitelů nadace a její přednáškové činnosti z 22. 2. 1944.

843 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, K. H. Frank (parafa Giesova) Beyerovi 19. 2. 1943 (průklep pro akta). Důvod omluvy byl čistě formální: *Leider ist es mir wegen einer anderweitigen Zusage nicht möglich, an dem Vortrag teilzunehmen*. Není úplně jasné, zdali se konala jiná Winterova přednáška na téma „Říšská myšlenka u Čechů“, kterou Beyer ohlásil s dalšími přednáškami v období mezi listopadem 1942 a dubnem 1943. Tamtéž, Beyer Frankovi z 14. 12. 1942. Spíše je pravděpodobné, že takto znělo původní téma nakonec v únoru 1943 proslouvené přednášky.

844 WINTER, Eduard: *Das geschichtliche Leitbild der Tschechen im letzten Vierteljahrhundert*. *Böhmen und Mähren* 5, 1944, s. 52–54.

845 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva o činnosti institučních ředitelů nadace a její přednáškové činnosti z 22. 2. 1944. V pátém bodě zprávy se psalo o tom, že dvakrát odevzdal podobný materiál Beyer, jednou pak Hippus, Rippl, A. P. Liprandi, K. V. Müller a Wostry. U Wostryho šlo o jeho přednášku k raným formám panslavismu (*Frühformen panslawischen Empfindens*).

846 Ústav pro jihovýchod (*Das Südost-Institut*) v Mnichově, který řídil F. Valjavec, vydával časopis *Südostforschungen* a od roku 1943 se jeho spoluvydavatelem stala také Nadace Reinharda Heydricha, za níž byli uvedeni jako redakční zástupci H. J. Beyer a E. Winter. Viz také SEEWANN: *Das Südost-Institut*

pozici si v redakční radě za Heydrichovu nadaci ale udržoval Beyer a zdá se, že Winterova pozice byla spíše jen nominální. Dokládá to jeden dopis z pozůstalosti Wilhelma Weizsäckera, v němž byli ředitelé nadačních ústavů včetně Wintera vyzýváni, aby v *Südostforschungen* publikovali a s příspěvky nebo dotazy se obraceli přímo na Beyeru.⁸⁴⁷

Dost podobné to bylo i na Filozofické fakultě Německé Karlovy univerzity, kde až do konce války Winter nebyl pověřen, aby vykonával nějakou funkci nebo jiné důležitější úkoly nad obvyklou činností řádného profesora.⁸⁴⁸ V souvislosti se zasedáním fakultního výboru se jeho jméno objevilo poprvé v únoru 1941, kdy byl Winter s titulem řádného profesora ještě půl roku před oficiálním jmenováním přivítán mezi členy fakultního výboru.⁸⁴⁹ Později jeho jméno z protokolu schůzí mizí až do zápisu z listopadového zasedání, z něhož se Winter ale omluvil.⁸⁵⁰ Také v protokolu následujícího lednového zasedání výboru fakulty figurovalo jeho jméno jen mezi omluvenými a tak se zdá, jako by se Winter kromě přednášek a seminářů začal podílet na chodu fakulty teprve od února 1942.⁸⁵¹ I tak však z dochovaných protokolů až do poslední schůze fakultního výboru z 3. května 1945 vyplývá, že Winter chyběl na více než polovině všech zasedání.⁸⁵² Jen jednou byl v protokolech zmíněn, že se stal členem nějaké vědecké komise na fakultě. Jednalo se o členství v komisi zřízené kvůli zvláštnímu habilitačnímu řízení k udělení titulu „habilitovaný doktor“ pro mladého učenice ukrajinské národnosti a poválečného

1930–1960. In: BEER – SEEWANN (eds.): *Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen-Inhalte-Personen*, München 2004, s. 49–92.

847 AAV ČR, Osobní fond W. Weizsäckera, Beyer profesorům Ernstbergerovi, Gesemannovi, Hanikovi, Hippiovi, Ripplovi, Schneewisovi, Weizsäckerovi, Winterovi a Zatschekovi dne 6. 5. 1944. Beyer žádal dodat do 15. 5. 1944 zprávy o činnosti v jednotlivých nadačních ústavech. Beyer v závěru upozornil, že Heydrichově nadaci jsou k dispozici časopisy *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*, *Slavia*, *Wissenschaftliche Kurznachrichten a Südostforschungen*. Pro *Südostforschungen* se označil jako kontaktní osoba. *Auch die „Südostforschungen“ erwarten eine Mitarbeit von uns, da das Südostinstitut bei dem Terrorangriff auf München Treffer erhielt und manche Manuskripte verloren gingen. Bezüglich der „Südostforschungen“ bitte ich, mit mir direkt die Fühlung zu nehmen.*

848 Tabulkový přehled funkcionářů univerzity viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 196–197.

849 AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, k. 72, i. č. 891–897, protokol ze schůze fakultního výboru z 20. 2. 1941.

850 Tamtéž, protokol ze schůze fakultního výboru z 20. 11. 1941 a písemná omluva E. Wintera z 18. 11. 1941.

851 Tamtéž, protokoly ze schůzí fakultního výboru z 15. 1. 1942 a 26. 2. 1942.

852 Tamtéž. Podepsán byl na listině přítomných také 23. 7. 1942, 24. 6. 1943, 2. 12. 1943, 17. 2. 1944, 23. 11. 1944 a 5. 3. 1945. Omluven byl 14. 5. 1942, 21. 3. 1943, 25. 3. 1943 a 14. 7. 1943. 13. 7. 1944 se neobjevuje ani mezi omluvenými, ani mezi podepsanými. V dalších protokolech již omluvení nebyli uváděni, jsou zde pouze podpisy přítomných. Winter chyběl na listině přítomných 24. 11. 1944 (kdy asi s ohledem na předchozího dne se konající zasedání chyběla většina profesorů fakulty) a 3. 5. 1945. V protokolu z 20. 3. 1945 se nedochovala žádná listina přítomných, pouze jména na listině s upozorněním, že přítomným byly sděleny tajné informace (v souvislosti s evakuačními nařízeními, o nichž se prvně jednalo již 5. 3. 1945). V tomto strojopisném seznamu se Winterovo jméno rovněž nevyskytuje.

„... ve službě národu a vědě“?

profesora slovanských studií v Kanadě Jaroslava B. Rudnyckého v červnu 1943. Winter byl v komisi společně s profesory Gesemannem, Pfitznerem, Beyerem, Schwarzem a tehdejším děkanem Schneewisem.⁸⁵³ Winterovi nebyly svěřovány ani úkoly organizačně-praktického charakteru. Narozdíl od profesora žurnalistiky Josefa Märze, jenž byl do Prahy povolán v roce 1940, profesora filozofie Hanse Günthera, který v roce 1942 přišel z Berlína, sociálního a rasového antropologa Karla Valentina Müllera a pochopitelně všudypřítomného Beyera, tehdejšího děkana, nebyl v březnu 1945 pověřen fakultním výborem úkoly, které souvisely s evakuačními opatřeními univerzity.⁸⁵⁴

Rozhodující mocensko-politickou roli na univerzitě hrál s podporou pražské centrály SD právě Beyer, kterého doplňovali z Vídeňské univerzity se navrátilivší Wezsäcker a Zatschek. Zatschek měl na chod a nacionálněsocialistickou přestavbu Filozofické fakulty veliký vliv již před odchodem do Vídně. Zatímco ale třeba jiný z ředitelů Nadace Reinharda Heydricha, slavista Gesemann, s nímž Winter udržoval patrně přátelský, kolegiální poměr,⁸⁵⁵ byl postaven ve zprávě SD v dubnu 1944 na černou listinu jako „politický oportunist“, Winter byl společně s dalšími historiky kromě Pfitznera počítán k pevnému jádru Beyerova kruhu aktivistických profesorů, jejichž „organizačním rámcem“ byla Nadace Reinharda Heydricha.⁸⁵⁶ Nadace se podle Jacobiho vyznačovala jistým *Korpsgeist* a pouze od ní údajně vycházely všechny „pozoruhodné impulzy dát Německé Karlově univerzitě nějakou vědecko-politickou úroveň“.⁸⁵⁷ O rok později byli Jacobim v podobné zprávě o ná-

853 Tamtéž, protokol ze schůze fakultního výboru z 24. 6. 1943.

854 Tamtéž, protokol ze schůze fakultního výboru z 5. 3. 1945.

855 V dubnu 1945 Winter oslovil v dopise z tyrolského domova manželčiny rodiny Gesemanna *Lieber Freund Gesemann*. Autentičnost dopisu není ale úplně ověřena, protože se jedná o psacím strojem opsaný úryvek z dopisu datovaného 17. 4. 1945. Na druhou stranu se dosud ukázalo, že Winterovy opisy nevykazují úpravy zásadního charakteru. O žádném dokumentu nelze také říct, že by se jednalo o vyslovený podvrh. Nicméně to, že jde o úryvek, může svědčit o tom, že Winter chtěl snad skrýt něco dalšího, co z dopisu, jinak v pozůstalosti nenalezeného, nechtěl zveřejnit. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158.

856 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro K. H. Franka pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z 27. 4. 1944. Protože je tato Jacobiho zpráva postavena tak, aby všechny skupiny kromě Beyerova kruhu očernila, berou ji historikové za znak toho, že byla připravena v úzké spolupráci s Beyerem (k témuž dospěla s větší důvěrou v Beyerův „rukopis“ i A. Míšková). Je to očividné i z toho důvodu, že žádný z profesorů Beyerovy „skupiny“ nebyl podrobně hodnocen jako ti, kteří k Beyerovi nepatřili. Velitel hlavní úřadovny SD v Praze tak negativně označil v podstatě všechny, kteří nebyli pod přímou kontrolou a vazbou k SD. Do druhé skupiny „vyslovených individualistů“, kteří se vyznačovali údajně „vědomou tendencí dělat s pomocí strany [NSDAP] personální politiku“, patřili lidé právě kolem Gesemanna a Hamperla, jejichž „rozkvět“ byl údajně v dobách rektora Saureho. S tímto bývalým rektorem se SD nedokázala ani tři roky po jeho odchodu z Prahy vyrovnat. Prvním kruhem byl kruh na Právnické fakultě kolem profesora veřejného práva H. Wolffa, jehož výraznou postavou byl na prvním místě tehdejší rektor Klausung. Blíže ke zprávě, skupinách na univerzitě, Beyerovi a vztahu SD k univerzitě Míšková: Německá (Karlova) univerzita, s. 159–162. Při studiu zprávy udivuje, že Pfitzner, ale ani Wostry se na jejích stránkách neobjevují vůbec.

857 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro K. H. Franka

ladě mezi německými profesory označení „reakcionářští vědci“ jako stoupenci názoru o nepolitické vědě. Požadovat nepolitickou vědu totiž podle Jacobiho zprávy nebylo v očích „aktivistických kruhů kolem Nadace Reinharda Heydricha“ výrazem určitého vědeckého přístupu, nýbrž výrazem nepřípustného alibismu pro „jiné státoprávní poměry“.⁸⁵⁸ Beyer již v létě 1942 veřejně kritizoval v rozhlasovém vysílání pražské profesory z nedostatku rozhodnosti k politickému ukotvení vědecké práce, z relativismu a skepticizmu. Vyvolal v profesorských řadách velké pobouření, které vyústilo ve stížnost říšského vedoucího nacionálněsocialistického svazu docentů u Karla Hermana Franka.⁸⁵⁹ Beyer pro svou Heydrichovu nadaci deklaroval vysoké nároky na politickou angažovanost a kvalitu vědecké práce. Zdá se, že právě zde byla v jeho očích dělicí linie mezi novou, moderní nacionálněsocialistickou vědou a údajně zastaralou pozitivistickou vědou pro vědu. Celá Beyerova skupina se zřejmě ubezpečovala v přesvědčení, že jejich vědecké schopnosti a vědecké nasazení jsou větší než některých dalších, pouhým ziskem univerzitní profesury údajně uspokojených kolegů. Naznačuje to jeden nepublikovaný zápis z rukopisů Winterovy autobiografie. Když Hippus v nějakém ztraceném dopise, v němž svému kolegovi tykal, požadoval, aby se Winter na přelomu října a listopadu 1944 účastnil pražské konference o marxismu a komunistické ideologii, argumentoval tím, že Winterovo vystoupení je nezbytné, „[...] aby hosté získali dobrý dojem o pražské univerzitě, protože Pfitzner, ten hroch, bude mluvit, [a] můžeš si představit, jak nezatížen věděním“.⁸⁶⁰

pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z 27. 4. 1944. Jmenovitě byly mezi tyto „zjevné zástupce ‚národněpolitického směru‘“ počítáni v pořadí, jak jsou uvedeni v Jacobiho zprávě, Beyer, Hippus, K. V. Müller, Winter, Zatschek, Weizsäcker, Ernstberger, Hanika, Bruno Schulz (ředitel univerzitního ústavu rasové biologie), Erhard Preissing (ředitel semináře románské filologie). A patřil by tam i Hermann Raschofer (profesor veřejného práva a poradce K. H. Franka), který podle zprávy ale neudržel s těmito profesory, ani s Nadací Reinharda Heydricha žádné vztahy. MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 159, bez citování přesného odkazu k nim v širším kruhu „spolehlivých“ přiřazuje také W. Wostryho a představitel svazu docentů, profesor pro rasovou hygienu K. Thums. Oba ovšem jsou uvedeni mezi „aktivistickými“ profesory v podobné zprávě až o rok později. NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro RSHA pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z března 1945, která byla 23. 3. 1945 doručena K. H. Frankovi v opisu.

858 *In den aktivistischen Kreisen der Reinhard Heydrich-Stiftung wird zu dieser Forderung der Entpolitisierung der Wissenschaft geäußert, dass man sich mit dieser Forderung wahrscheinlich ein „Alibi für andere staatsrechtliche Verhältnisse“ schaffen will.* NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro RSHA pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z března 1945, která byla 23. 3. 1945 doručena K. H. Frankovi v opisu.

859 NA, Německé státní ministerstvo, sg. 110-4/539, text rozhlasového vysílání s Beyerovým rozhovorem o Nadaci Reinharda Heydricha z 10. srpna 1942 a dopis říšského vedoucího nacionálněsocialistického svazu docentů z 5. 11. 1942 (Mnichov).

860 Německý originál zněl: [...] *damit die Gäste einen guten Eindruck von der Prager Universität erhalten, da Pfitzner, das Nilpferd, spricht, kannst Dir vorstellen wie unbeschwert von Wissen.* [sic] ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 264.

Jacobiho zprávy se podrobně po jednotlivcích věnovaly vždy stoupencům podezřelého nebo „reakčního“ vědeckého názoru. Zpráva z roku 1944 je rozdělena v zásadě do dvou skupin, přičemž ta první byla nějak spojena s rektorem Klausingem, druhá naopak s bývalým rektorem Saurem. Beyerova skupina byla naopak charakterizována pouze jako celek. Nicméně na různých místech jsou její příslušníci označováni dalšími výrazy, které trochu zaostřují pohled na to, jak vlivná pražská SD a Beyer kolegy ve svém nejbližším okolí vnímali. Winter byl v Jacobiho zprávě z dubna 1945 přiřazen mezi „aktivistické“ profesory společně s rektorem Buntruem, profesorem rasové hygieny Thumsem a historiky Wostrym a Weizsäckerem. Poněkud nejasně od nich byli pod označením „další čisté charaktery“ odtrženi jinak s nimi jedním dechem jmenovaní profesori Zatschek s Ernstbergerem.⁸⁶¹ Trochu více srozumitelná charakteristika byla uvedena ve zprávě o rok starší, v níž byla při kritice postoje rektora Klausinga vůči tzv. „pozitivním univerzitním kruhům“ rozdělena Beyerova skupina na „aktivní mladé síly (Beyer, Hanika, Hippus, K. V. Müller atd.)“, až na Haniku tedy na nově do Prahy přišedší profesory z Říše a na „prostoru znalé, osvědčené profesory“ (Weizsäcker, Zatschek, Ernstberger, Winter), tedy profesory (přesněji historiky) domácí, sudetoněmecké tradice.⁸⁶²

Ze srovnání Jacobiho zpráv s údaji z univerzitních dokumentů je cítit jistý nesoulad mezi tím, kam Winter podle zpráv SD mocensko-politicky patřil a jak se jeho pozice na univerzitě a fakultě jeví v pramenech. Byla-li zpráva skutečně sepsána Beyerem především k tomu, aby očernila jeho univerzitní nepřátele, nemusely v ní obsažené vlivové skupiny existovat jinde než v jeho hlavě. Bez dalšího studia celé sítě vztahů, která se na univerzitě utvářela, se ovšem nelze posunout k jasnějšímu poznání.⁸⁶³ Smutné bylo, že pod dlouhodobým tlakem ideologizace a přílišné politické aktualizace vědeckého výzkumu i výuky očividně trpěla atmosféra právě na Filozofické fakultě. Profesor novověkých dějin Taras Borodajekwycz, který byl

861 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro RSHA pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z dubna 1945, která byla 23. 4. 1945 doručena K. H. Frankovi v opisu.

862 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, posudek týkající se rektora Klausinga, přiřazený jako příloha k Jacobiho zprávě z 27. 4. 1944.

863 Podle Míškové: Německá (Karlova) univerzita, s. 159, se tyto skupiny „zhruba v naznačené podobě skutečně vyvinuly“. Konflikty byly zřetelné i na Filozofické fakultě. O dlouholetém konfliktu mezi Beckingem (který podporoval slavistu Gesemmana) s národoveckými profesory původně kolem Gieracha na Filozofické fakultě Německé univerzity za okupace píše pěkně KONRÁD: Dějepisectví, s. 246–252. K hodnocení zpráv SD je třeba mít stále na paměti, že se nejedná o žádné nestranné posouzení poměrů na univerzitě, ale že jde o výraz (i akt) jedné strany v mocenském střetu nejméně dvou skupin nacistických profesorů. Beyer proti sobě viděl stát všechny, kteří nešli s ním. Připomínám také, že na G. Beckinga v pozdním období vzpomínal Winter jako na osobu, která prý měla na fakultě velký vliv i na jeho pozici. Zdali tomu tak opravdu bylo, si nedovolím soudit. Opět to ale svědčí pro potvrzení obrazu velmi rozpolcené fakulty mezi několika nejambicióznějšími postavami, které si vytvářely „skupiny“ z ostatních členů fakulty, kteří však vzájemně mezi sebou mohli na osobní bázi normálně a dokonce i přátelsky vycházet.

pro svoje katolické přesvědčení, jak se domníval, na černé listině profesorů, kteří – narozdíl od Wintera – důvěru mocné pražské centrály SD nepožívali a byli proto vyloučeni z různých interních rozhovorů,⁸⁶⁴ vzpomínal v dubnu 1946, že si sám nemohl stěžovat na návštěvnost přednášek, protože „mladým lidem nabízel vědu, a nikoliv stranické doktríny, což bylo bohužel v Praze velmi rozšířené“, že ale jinak mu fakulta k srdci nepřirostla, protože mu „připomínala nějaký neměckonačionální spolek z předválečné doby“. Přátelsky se v Praze stýkal jen s Wilhelmem Wostrym a Antonem Enrstbergerem, s nimiž se znal již déle, a původně zřejmě i s Winterem, se kterým se však setkával „v Praze jen zřídka, [a] také vzájemné rozhovory nějak ztěžkly a ztuhly“.⁸⁶⁵ Ve vztahu k Winterovi a historikům jsou tak z Jacobiho zpráv nezpochybnitelné přinejmenším dvě skutečnosti.⁸⁶⁶ Za prvé stáli všichni sudetoněmečtí historikové včetně vysmívaného Pfitznera na Beyerově aktivistické straně „moderní“ *Kampfwissenschaft*.⁸⁶⁷ A za druhé vystupoval Winter vůči tomuto vlivnému muži až do posledních dní války s neochvějnou loajalitou.⁸⁶⁸

Patřit k Beyerovu kruhu nepochybně znamenalo jistotu schovat se ve stínu moci, avšak, jak se jeví ve Winterově případě, nikoliv disponovat větším vlivem. V lednu 1945 dokonce Winter kriticky vyjádřil jistou nespokojenost s tím, že jeho přednášky byly vedením fakulty, kterou představoval v posledních válečných letech Beyer jako děkan, dosud spíše přehlíženy. Vzhledem k tomu, že si na přednáškách dával velmi záležet, pociťoval jako „tíživé, že na ně přichází relativně málo posluchačů“. Důvodem podle něj bylo, že jeho přednášky nebyly ve studijních materiálech nijak doporučovány jako přednášky pro studenty historie, ačkoliv „historikovi nabízejí také tolik jako [přednášky] Pirchanovy, Pfitznerovy, Schreiberovy a j. [iných]“. Průměrně měl prý 15 až 20 posluchačů. Byli to však studenti „obzvláště zainteresovaní, ti, kteří připravovali disertaci“. Naopak, pokračoval Winter ve své

864 NA, Německé státní ministerstvo, sg. k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobi Frankovi ve věci Kritik na der deutschen Südostpolitik der Prager Hochschullehrerschaft.

865 Dolnorakouský zemský archiv (St. Pölten), Pozůstalost Ernsta Klebela, k. 1, Mappe 2, dopis Borodajkewycze historikovi Klebelovi z 9. 4. 1946. Celou pasáž z dopisu, na nějž mne upozornil Stefan Eminger (St. Pölten), cituji v připravovaném Borodajkewyczově portrétu (v tisku). Na druhou stranu to byl právě Borodajkewycz, kdo mírnil i tak dost výraznou protináčionální tendenci Winterova josefinismu. NĚMEC: War die Josephinismus-Interpretation, s. 115.

866 Zde je třeba upozornit, že její jádro podle zpráv tvořila sice Nadace Reinharda Heydricha, ale to neznamenalo všechny nadační ředitele. Vedle Gesemanna byl na černou listinu postaven také E. Schneeweis a o slavistovi E. Ripplovi se mnoho nehovořilo.

867 Beyer s Pfitznerem počítal na fakultě, přestože ten se v nových poměrech na fakultě mnoho nevyznal (MÍŠKOVÁ: Deutsche (Karls) Universität, s. 195), a zapojoval ho i do kolektivních prací, které připravovala Heydrichova nadace.

868 Hippus údajně nabádal Wintera, aby se postavil proti Beyerovi (doslova: *gegen Beyer und Leitung der Heydrich-Stiftung Krach zu machen*), který prý nepodpořil v Rohrerově vydavatelství vydání Winterovy knihy o Bolzanovi. Winter to ale odmítl. WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 137. Není mi jasné, o jakou knihu mělo jít. Pokud šlo o edici dokumentů z procesu s B. Bolzanem, tak ta vyšla v roce 1944 právě v Rohrerově nakladatelství.

„... ve službě národu a vědě“?

stížnosti, „každý normální posluchač [*Durchschnittshörer*] pociťoval moje přednášky jako luxus, který si nemůže dovolit“.⁸⁶⁹ Tato hořká slova prozrazují, že jeho profesura evropských duchovných dějin byla vedením fakulty a studenty akceptována mnohem méně, než by si byl přál ambiciózní a údajně skvěle přednášející profesor. Zdá se, že nakonec zůstal ve spojení zvláště se studenty, kteří jeho věhlas znali ještě z působení na Teologické fakultě. Tehdejší český instruktor pro otázky historie v protektorátním Moravcově Kuratoriu pro výchovu mládeže Jiří Benda, který na podzim roku 1944 na Winterovo vyzvání navštívil jeho univerzitní seminář, mi potvrdil v ústním rozhovoru, že během dvou návštěv se setkal v malé místnosti o čtyřech řadách židlí vždy pouze s šesti až osmi posluchači. Celá polovina z nich prý k jeho překvapení byli němečtí duchovní, někteří dokonce v řádových oděvech.⁸⁷⁰

Bendova vzpomínka ale patrně platila jen pro část přednášek,⁸⁷¹ které Winter přednesl jako říšský řádný profesor v letech 1941–1945. Winter si mohl stěžovat na malou podporu fakulty, nikoliv na množství nabízených přednášek. To odpovídalo průměrnému množství přednášek ostatních profesorů Filozofické fakulty. Tato skutečnost znamená, že těžko mohl Winter svou profesuru považovat a označovat za tzv. badatelskou profesuru. To bylo jen přání z roku 1939 a poválečná lež, které snad sám uvěřil. Tematicky přednášky odpovídaly činnostem, které odváděl v nadačním Archivu východoevropských duchovných dějin. Pokračoval v předválečných přednáškách k duchovním dějinám českých zemí od středověku přes oblíbené osvícenství k romantismu a liberalismu 19. století, na jejichž základě vznikly obě jeho velké knihy o „tisících let duchovných dějin“ a josefinismu. Tyto přednášky rozšířil o samostatný kurs pro oblast celé východní Evropy. Vliv zapojení do Nadace Reinharda Heydricha se projevil v přednáškách z let 1943 a 1944 o národnostních „bojích“ v 19. století. Kromě toho měl od zimního semestru 1943/1944 přednášky z dějin ruské říše a o rok později poprvé přednášel o vztazích mezi Ruskem a Vatikánem v „duchovním zápase o východní Evropu“. Jednou ohlásil přednášku dokonce společně s Beyerem. Podle seznamu přednášek připravili společný kurs o vztahu mezi „církví a národností v slovanském jazykovém prostoru“.⁸⁷²

869 AUK, Osobní spis E. Wintera, Winter děkanovi Beyerovi 20. 1. 1945.

870 Rozhovor s PhDr. Jiřím Bendou v Mníšku pod Brdy v roce 2005. Více k jeho vzpomínkám viz níže.

871 Benda navštívil přednášku o duchovných dějinách v 17. století a seminární diskuzi o národním obrození, přičemž se prý mluvilo především o Bolzanovi.

872 Letní semestr (= LS) 1941: Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches; Barock und Aufklärung in Osteuropa. Zimní semestr (= ZS) 1941/1942: Romantik und Liberalismus in ostslawischen Raum, Der Donauraum unter den Osmanen. LS 1942: Geistesgeschichte Osteuropas (Mittelalter), Geistesgeschichte des Sudetenraumes bis 1620. ZS 1942/43: Renaissance und Barock in Osteuropa, Barock und Aufklärung in Osteuropa. LS 1943: Geschichte der Nationalitätenkämpfe in Böhmen, Deutsche Aufklärung in Osteuropa. ZS 1943/44: Die Nationalitätenkämpfe in Böhmen, Der russische Reichsgedanke, Kirche und Volkstum im slawischen Sprachraum (společně s H. J. Beyerem). LS 1944: Imperium rassicum: Werden und Wesen, Die nationale Wiedergeburt in Böhmen. ZS 1944/45:

Seznam disertací v letech 1940–1945, při jejichž přípravě hrál Winter jako vedoucí práce rozhodující roli, podobně jako témata přednášek naznačuje pozvolné přenášení těžiště badatelského zájmu od českých náboženských dějin k problematice dějin Ukrajiny a Ruska. Na první práce týkající se dějin myšlení v českých zemích, které vznikaly přibližně ve stejné době jako Winterova kniha o josefinismu, psali druhé posudky dvakrát Ernstberger a jednou Wostry, Pfitzner a také nově z Vídně do Prahy povoláný historik nových dějin Taras Borodajkewycz.⁸⁷³ Ruská témata Winterovi posuzoval Beyer, který se považoval za specialistu na ruskou problematiku. Práce Helene Armsen navíc oficiálně vznikala v rámci činnosti Nadace Reinharda Heydricha.

rok	autor, název	Referenti
1940/1941	Dr. Julius Klitzner , Hieronymus Hirnheim (1937–1679)	<i>Winter – Ernstberger</i>
1941/1942	Josef Hemmerle , Nikolaus von Laun, erster Professor der Prager Karls-Universität	<i>Winter – Wostry</i>
1942/1943	Ernst Friedl , Bruno von Schumburg	<i>Winter – Pfitzner</i>
1942/1943	Hugo Gotthard Bluth , Der Kampf des Valerian Magni (1586–1661) gegen den Jesuitenorden	<i>Winter – Ernstberger</i>
1944/1945	Walter Loas , Graf Leo von Thun u. Hohenstein in seiner Stellung zur Nationalitätenfrage	Winter – Borodajkewycz
1944/1945	Helene Armsen, geb. Facht , Die treibenden Kräfte der Aufstandsbewegungen des Imperium russicum von Rasin bis Pugatschew	<i>Winter – Beyer</i>
1944/1945	Ivan Lysiack-Rudyckyj, Michajlo Drahomanow. Ein Beitrag zur Entwicklung der politischen Ideen in Osteuropa	<i>Winter – Beyer</i>

Jako druhý posuzující referent byl Winter uveden v seznamu disertačních prací teprve od akademického roku 1944/1945, v němž stihl posoudit celkem čtyři práce. Z nich jednou vedli přípravu historik Wostry a profesor pedagogiky Otto, dvakrát se jednalo o práce s „východoevropským tématem“ a studenty vedl Beyer.⁸⁷⁴ To za jeden a půl roku nebylo málo, ale také nijak mnoho. Největší množství posudků zpracovali

Moskau und Rom im Geisteskampf um Osteuropa, Der böhmische Feudalismus im 19. Jahrhundert. LS 1945: Zaren und Päpste, Das Barock in Böhmen. K tomu ještě cvičení k evropským duchovním dějinám. Viz AUK, Personal- und Vorlesungsverzeichnis 1940–1945.

873 Tabulka níže byla vytvořena na základě tištěného soupisu pod názvem Disertace pražské univerzity v Praze 1882–1945. Sv. 2, Praha 1965. K disertačním pracím, které vedl a posuzoval Winter, viz také KONRÁD: Geisteswissenschaften, s. 234.

874 Tamtéž. Kromě toho 21. 3. 1945 odmítl Winter posuzovat disertaci Adelgundis Schulze Die Nachrichtenpolitik der „Prager Presse“ in Bezug auf die kroatische Frage z toho důvodu, že se nejednalo o historickou práci, která nebyla ani vypracována historickou metodou, nýbrž o práci vyhotovenou *zeitungswissenschaftlich*. Práci, kterou vedl profesor žurnalistiky März, nakonec posuzoval Taras Borodajkewycz.

„... ve službě národu a vědě“?

jako vedoucí práce nebo posuzovatelé mezi historiky Ernstberger a Wostry. Pfitzner se naproti tomu od roku 1943 mezi vedoucími prací nebo posuzovateli neobjevoval vůbec, Pirchan kupodivu vedl jen minimální množství prací, Borodajkewycz po příchodu do Prahy nestihl vychovat dost studentů a počet Zatschekových doktorandů se výrazně snížil díky více než ročnímu intermezzu na Vídeňské univerzitě.⁸⁷⁵

Od roku 1940 vedení Filozofické fakulty Německé univerzity jednalo o zapojení profesorů a docentů univerzity do přednáškové činnosti pro wehrmacht a jednotky zbraní SS.⁸⁷⁶ V dopise vrchního velitele Luftwaffe mělo být cílem těchto přednášek „ukotvení německých válečných cílů, poučení a vzdělávání a duchovní podnícení a povzbuzení“.⁸⁷⁷ Dochovaná složka v archivu Karlovy univerzity naznačuje, že k takovým přednáškám v letech 1940 až 1942 byla připravena celá řada profesorů a docentů (z historiků T. Hopfner, R. Schreiber, W. Wostry, J. Pfitzner, G. Pirchan, H. Zatschek, dále také E. Otto, G. Becking, A. Grohmann, E. Schwarz, A. Rotter, A. Gotsmich, K. Schilling, K. Bittner, E. Preissing, J. Hanika), ačkoliv některá témata byla patrně odmítnuta.⁸⁷⁸ Není úplně zřejmé, jestli a kolik přednášek pražští vědci přednesli, avšak koncem roku 1943 byl zaslán nový oběžník s požadavkem účasti na válečných přednáškách.⁸⁷⁹ K přednáškám pro frontové studenty se dobrovolně z celé univerzity přihlásilo 13 vyučujících, až na čtyři všichni z Filozofické fakulty.⁸⁸⁰ Během roku se pak uskutečnilo několik přednášek pro vojenské oddíly, ale také pro zbraně SS. Rovněž Eduard Winter byl mezi vybranými. Nejednalo se však o přednášky pro wehrmacht, nýbrž pro důstojníky junkerských škol zbraní SS. Podle Aleny Míškové přednášeli pro tyto junkerské školy v protektorátu v Milovicích a v Benešově a v bavorském městečku Bad Tölz také Beyer, Hippus, Pfitzner a historik umění Hans Werner Hegemann.⁸⁸¹ Lze přesně zdokumentovat dvě takové Winterovy přednášky.

875 Ze soupisu disertací vyplývá, že ve stejné době, kdy byl Winter na Filozofické fakultě, tedy od akademického roku 1940/1941, vedl Ernstberger 18 prací a 30 jich posuzoval, Wostry vedl 13 a posuzoval 18, Zatschek 9 a 5, Pfitzner 7 a 7, Pirchan 2 a 3 a Borodajkewycz 1 a 4. Beyer pro srovnání stihl vést 4 práce a posuzoval 3. Kromě Wintera posuzoval práce Beyerových doktorandů Ernstberger.

876 AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, Složka V II: Wehrbetreuung Vortragsdienst (1940–1944).

877 Tamtéž, Der Oberbefehlshaber der Luftwaffe 25. 4. 1940 (opis). Bez adresáta. Z rektorátu přeposláno děkanovi FF.

878 Tamtéž. Seznamy s tématy navržených přednášek. Některé byly ručně škrtnuty. Přednášky koordinoval pověřenec pro vojenské přednášky vojenského zplnomocněnce při Úřadu říšského protektora. Viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 164.

879 Tamtéž. Rektor děkanovi Filozofické fakulty 25. 11. 1943 s opisem korespondence mezi wehrmachtem a Říšským ministerstvem vědy, výchovy a národního vzdělání. Na průklepu jsou podpisy profesorů, kteří to viděli, mezi nimi i Winterův, Beyerův, Zatschekův, Hippův, Borodajkewyczův, Märzův, Ottův, Beckingův ad. Počátkem roku 1944 byly profesorům rozeslány dotazníky týkající se těchto přednášek.

880 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 164.

881 Tamtéž. Z textu Míškové ale nelze přesně poznat, zda se Winter podílel na všech přednáškových cyklech.

Pfitzner si do svého deníku zapsal, že v červnu 1944 s ním v Bavorsku přednášel také Winter,⁸⁸² který hovořil o ortodoxní církvi na Ukrajině.⁸⁸³ V prosinci 1944 odjel Winter do Bad Tölz podruhé, aby přednášel v rámci přednáškového cyklu o jihovýchodní Evropě.⁸⁸⁴

Některé dokumenty a korespondence ovšem prozrazují, že vztahu k Beyerovi se Winter snažil využít k zákulisní podpoře svých přátel z předválečného německého mládežnického prostředí. A tímto způsobem povyšoval svou jinak spíše marginální pozici. Nebylo vůbec náhodou, že byl nakonec do Prahy na nově zřízený extraordinariát nových dějin se zaměřením na jihovýchodní Evropu povolán Winterův dlouholetý přítel z Vídně, archivář v hlavním vídeňském archivu a docent nových dějin na Vídeňské univerzitě Taras Borodajkewycz. Když byl do komise, která se hledáním vhodného profesora zabývala, zvolen také Winter, okamžitě se dopisem dotázal vídeňského přítele, zdali kandidaturu přijme.⁸⁸⁵ První místo bylo ale vyhlédnuto pro ředitele mnichovského jihovýchodního ústavu Fritze Valjavce, jehož znal Beyer ze společného berlínského působení na Fakultě zahraničních studií (*Auslandswissenschaftliche Fakultät*), obsazené mladými, v nacionálněsocialistické ideologii ukotvenými vědci, a proto byl Borodajkewycz navržen až na druhém místě.⁸⁸⁶ Valjavec měl pro Prahu, kde byly Beyerem tehdy rozvíjeny poslední plány o konečné podobě Nadace Reinharda Heydricha, mnohem větší význam, „protože jím řízené ‚Südostdeutschen Forschungen‘ [časopis *Südostforschungen*] se obzvláště dobře hodí do plánů pražské říšské nadace“. Avšak z neznámého důvodu jednání s Valjavcem zkrachovalo a ten zůstal v Berlíně.⁸⁸⁷ Fakulta nicméně byla asi také díky Winterovi přesvědčena i o Borodajkewyczovi, „že se do předložených úkolů dobře zapracuje“.⁸⁸⁸

882 ŠUSTEK – MIŠKOVÁ: Josef Pfizner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, s. 140.

883 Winterova přednáška pak vyšla v časopise vydávaném Filozofickou fakultou pro vojáky na frontě pod názvem *Orthodoxe Kirche und Volkstum*. *Volkswissenschaftliche Feldpostbriefe*, říjen 1944, s. 1–6.

884 BArch Berlin, Kurator der deutschen Hochschulen R 31/700, Winter kurátorovi 28. 11. 1944. Tématem této přednášky byly vztahy Říma a Ruska v „boji o východní Evropu“, tedy náboženské a politické důsledky rozdělení křesťanské církve na církev katolickou a ortodoxní a takto vzniklých vztahů římského papeže k pravoslavnému Rusku.

885 ÖSA, Kriegsarchiv, Nachlass T. Borodajkewycz, R 1251/170, Winter Borodajkewyczovi 6. 6. 1942. Winterův vliv dokazuje i životopis předložený v souvislosti s povoláním na univerzitu do Prahy, který nese příписy s doplňujícími údaji psané Winterovým rukopisem. AUK, Osobní spis T. Borodajkewycze, Curriculum vitae z 11. 6. 1942.

886 AUK, Rektorát Německé univerzity, Obsazení kateder na Filozofické fakultě C 2, děkan Hoffman Říšskému ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání 24. 7. 1942.

887 Tamtéž. Viz také HAAR: Friedrich Valjavec, s. 112.

888 AUK, Rektorát Německé univerzity, Obsazení kateder na Filozofické fakultě C 2, děkan Hoffman Říšskému ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání 24. 7. 1942.

„... ve službě národu a vědě“?

O něco podobného Winter usiloval také v dalších letech, když se pokoušel prosadit na fakultu přítele z říšskoněmeckého mládežnického hnutí, docenta na univerzitě v Halle pro hospodářské a sociální dějiny a později pro národní hospodářství a od roku 1939 spolupracovníka vojenského obranného zpravodajství wehrmachtu Hanse Raupacha.⁸⁸⁹ Winter velmi dobře znal mocenskou pozici Beyero-
rovu, a proto považoval za důležité, aby se mu Raupach, jehož knihu o českém obrození Beyer znal,⁸⁹⁰ nezapomněl připomenout.⁸⁹¹ Z formulace korespondence je také zřejmé, že Winter příchod Beyera do Prahy a zapojení do organizace Nadace Reinharda Heydricha chápal jako dobrou příležitost dalšího vědeckého rozvoje.⁸⁹² Přesto se teprve na samém konci války podařilo prosadit, aby se Raupachovo jméno objevilo na prvním místě návrhu obsazení místa profesora pro národovědu a národní historii Moravy (*Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens*).⁸⁹³ Nejednalo se vůbec o náhodu, že padlo Raupachovo jméno. Winter byl Beyerem pozván do pracovny k důvěrnému předjednání záležitosti dva dny před vypracováním návrhu.⁸⁹⁴ Dotyčný návrh se jeví jako naprostý vrchol Winterova zákulisního vlivu a svědčí o nárůstu Winterovy mocenské pozice v posledních letech války. Dokonce i na druhém a třetím místě byli navrženi Winterovi přátelé ze Staffelsteinu Rudolf Schreiber a Eugen Lemberg, který se ovšem o třetí místo dělil s pražským docentem Berankem.⁸⁹⁵

Mnohdy poněkud rozporuplná a protichůdná zjištění o Winterově působení vytvářejí dojem, jako by Winter ve skutečnosti ani o žádnou funkci nestál. Jedno je

889 K Hansi Raupachovi viz BORCHARDT, Knut: Hans Raupach (1903–1997). In: Neue deutsche Biographie, Bd. 21, Berlin 2003, s. 207–208, a na základě osobního spisu na univerzitě v Halle sestavený portrét na stránkách univerzity v Halle, viz Hans Raupach. In: <http://www.catalogus-professorum-halensis.de/raupachhans.html> (cit. 8. 8. 2016).

890 RAUPACH, Hans: Der tschechische Frühnationalismus. Ein Beitrag zur Gesellschafts- und Ideengeschichte der Vormärz in Böhmen. Essen 1939. V roce 1936 publikoval Raupach ještě jinou knihu o českých dějinách 19. století. Bismarck und die Tschechen im Jahre 1866. Berlin 1936. Kniha vyšla v berlínském nakladatelství Volk und Reich Verlag.

891 *Mit Prof. Beyer halte bitte dringend Verbindung. Er wird dann auch deine Berufung am ehesten durchführen, ich hoffe ganz bestimmt damit!* Archiv Bavorské akademie věd, Pozůstalost Hanse Raupacha, Winter Raupachovi, nedatováno (pravděpodobně 1943).

892 V dopise, který předcházel výše citovanému nedatovanému dopisu, psal Winter, že upozornil Beyera, že by se Raupach mohl zapojit také do kolektivní práce o Čechách (téma Politická psychologie Čechů), kterou Heydrichova nadace připravovala. K tomu dodal: *Vor allem ist die Verbindung mit Beyer wichtig, der die Leitung in geistiger Beziehung hat. Hier läßt sich doch wirklich viel arbeiten.* Tamtéž, Winter Raupachovi 12. 7. 1943.

893 AUK, Rektorát Německé univerzity, Obsazení kateder na Filozofické fakultě C 2, důvěrná Beyero-
va zpráva pro rektora Albrechta ve věci *Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens* ze 17. 3. 1945. První část jsem přeložil jako národovědu, a nikoliv, jak by se snad více hodilo, nauku o lidové kultuře. Beyer sám vysvětlil, že má jít více o nauku o národě, resp. národech, než o nauku o lidové kultuře.

894 AHMP, Pozůstalost E. Wintera, i. č. 29, Beyerův dopis Winterovi z 12. 3. 1945.

895 Tamtéž.

očividné. Winter se koncentroval na vědecký výzkum. V jednom dopise Schreiberovi z podzimu 1940 napsal, že by společně s Wostrym měli spolupracovat “ve službě národu a vědě”.⁸⁹⁶ To bylo v době, kdy, jak psal, se cítil být vytlačen z vědeckého dění poněkud na okraj a kdy veškerý svůj čas věnoval velké analýze josefinismu. Svou knihu o josefinismu přes její nepopíratelné reforměkatolické pojetí, které v praktické rovině nenašlo u vysokého důstojníka pražské SD pochopení (přímý odkaz na katolickou reformu proto Winter raději odstranil z původně ohlášeného titulu),⁸⁹⁷ prezentoval jako knihu, která nevybočuje z nacionálněsocialistické ideologie. Důraz patrně kladl na britkou kritiku papežského Říma a římskokatolického centralismu. Z poválečného výsledku Jacobiho nezaznívalo zrovna nadšení z toho, jak kniha nakonec vypadala. Přesto ji poslední velitel pražské centrály SD „oceníl“ příznivě. Jako by chtěl vyzdvihnout opak toho, co od ní původně očekával. Byla prý napsaná „velmi objektivní formou a bez zvláštního ostří proti katolické církvi“.⁸⁹⁸

V mnoha směrech kniha skutečně splňovala rámec nosný pro nacionálněsocialistické pojetí problému katolické církve.⁸⁹⁹ Josefinismus chápala v národoveckém, rasově podmíněném vědeckém diskurzu jako výraz germánského ducha, stojícího proti římskému formalismu, což upomínalo na Rosenbergovy úvahy.⁹⁰⁰ Ale především byla kniha jednoznačně namířena proti papeži a římskému centralismu, neboť vyzdvíhovala právo panovnického trůnu při formování církevní problematiky v duchu zemských církví.⁹⁰¹ V této rovině se Winterova koncepce nelišila od výkladu josefinismu, který se objevil v prvním svazku velkého slovníku o křesťanství, jehož vydavatelem byl Alfred Rosenberg.⁹⁰² Dále byla kvůli principiálnímu papežské-

896 AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, Winter Schreiberovi 8. 11. 1940.

897 WINTER, Eduard: *Der Josefinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848.* Brunn, München, Wien 1943. (Kniha vyšla v brněnském nakladatelství Rudolfa Rohrera). Původní podtitul ale měl být jiný: *Eine Tragödie des Reformkatholizismus.* Viz WINTER, Eduard: *Der Jansenismus in Böhmen und Mähren und seine Bedeutung für geistige Entwicklung Österreich-Ungarns.* Südostforschungen 7, 1942, s. 455, pozn. č. 46.

898 AMV ČR, 305-638-2, Jacobiho výpověď k osobě E. Wintera z 2. 12. 1946.

899 Viz mou studii o josefinismu v různých kontextech okupace a nacionálněsocialistického režimu NĚMEC: *War die Josephinismus-Interpretation*, s. 102–140. Součástí studie je také edice vyřazené kapitoly knihy o josefinismu s Bolzanovovou korespondencí ohledně perfektibility katolicismu. I tato skutečnost ukazuje na reforměkatolický narativ studie.

900 „Josefinismus proto nebyl současníky bezdůvodně srovnáván s reformací Lutherovou. Jako tato byl i josefinismus projevem germánského člověka proti římskému formalismu.“ Citován český překlad WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny.* Praha 1945, s. 367. V německém originále s. 479. Ve druhém, východoněmeckém vydání byla věta vypuštěna, a tak byl vynechán „germánský“ rys josefinismu. Srov. WINTER, Eduard: *Der Josefinismus und seine Geschichte. Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848.* Berlin 1962, s. 349.

901 Podle Wintera byl josefinismus z církevně-právního hlediska především bojem „za autonomii zemských církví, jaká byla samozřejmě církvi prvního tisíciletí, proti stále sílícímu římskému centralismu“. Citován český překlad WINTER: *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 367. V německém originále s. 479.

902 Viz heslo *Josephinismus*. In: *Handbuch der Romfrage.* Bd. 1, München 1940, s. 688–689. Winter ale nadto pojímal josefinismus jako duchovní a náboženský fenomén.

mu postojí jezuitů silně protijezuitská. Vyzdvižení byli naopak oponenti papežství, stoupenci galikanismu a jansenisté, kteří byli označeni průkopníky nového věku a nového myšlení, katolického osvícenství. Winter důsledně následoval Sebastiana Merkla, který katolické osvícenství rehabilitoval jako pokus o nutnou reformu zastaralého barokního katolicismu a jako „průchozí stádium [*Durchgangsstadium*] k novému věku“.⁹⁰³ Císař Josef II. byl představen jako geniální církevní reformátor, usilující vybudovat církev chudou a sloužící, jejíž podoba měla být blízká prvotní křesťanské církvi. Autor konsekventně rozvíjel své názory z druhé poloviny třicátých let a v podstatě říkal, že církev by ve skutečnosti měla být nepolitickou institucí a naopak, že stát by měl být z principu religiózně založen. K tomu docházelo právě v reformách Josefa II. a josefinských osvícenců. Winter obhajoval rozhodnutí zrušit jezuitský řád pro jeho provázanost s papežstvím, a přestože uznával, že Josef byl ve svém revolucionářském nadšení necitlivý, schvaloval císařovy příkazy k rušení klášterů. V podstatě souhlasil i s podřízováním života církve státní kontrolou, pokud bylo toto podřízení motivováno reformním duchem, který nabourával konzervativnost myšlení kuriální byrokracie. Představitelé josefinismu jakožto duchovně-historického fenoménu totiž prý „zamýšleli více, totiž do základů pronikající církevní reformu, jež chtěla obnovit nejen zřízení, nýbrž také bohoslužbu, kázeň, ba dokonce i věrouku“.⁹⁰⁴ Winter prohlásil, projektuje do textu své osobní zkušenosti, že úsilí josefinistů prý možná až příliš podléhalo osvícenskému utilitaristickému „duchu doby“ a státní autoritě, nikdy však prý nepopírali „věčné a Božské v církvi“, zůstali její součástí a jejich myšlenky „nemohou být jednoduše odklizeny tím, že se prohlásí za kacírské“.⁹⁰⁵

Taková interpretace katolického osvícenství v habsburské monarchii nepochybně nahrávala církevní politice nacionálněsocialistického režimu, který rušil kláštery a konfiskoval církevní majetky. Také proto kniha vyvolala v katolickém prostředí ostré odmítnutí Winterova konceptu josefinismu, které se k širší veřejnosti dostalo až o mnoho let později díky pětisvazkovému dílu rakouského jezuitského historika Ferdinanda Maasse. Proti Winterovi Maass od počátku padesátých let rozpracoval tradiční katolickou koncepci josefinismu ve významu císařské politiky zcela podřizující církev státnímu zájmu.⁹⁰⁶

903 MERKLE, Sebastian: Die katholische Beurteilung des Aufklärungszeitalter. In: TÝŽ: Ausgewählte Reden und Aufsätze. Würzburg 1965, s. 361–413, zde 413. Viz také druhý jeho spis *Um die rechte Beurteilung der sogenannten Aufklärungszeitalter*. In: tamtéž, s. 414–420.

904 Citován český překlad WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 367. V německém originále s. 479.

905 WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 371.

906 MAASS, Ferdinand: Der Josephinismus. 1. sv. Ursprung und Wesen des Josephinismus 1760–1769. Wien 1951; 2. sv. Entfaltung und Krise des Josephinismus 1770–1790. Wien 1953; 3. sv. Das Werk des Hofrats Heinke 1768–1790. Wien, München 1956; 4. sv. Der Spätjosephinismus 1790–1820. Wien, München 1957; 5. sv. Lockerung und Aufhebung des Josephinismus 1820–1850. Wien, München 1961. Viz také Maassovo heslo Josephinismus. In: Höfer, Josef – RAHNER, Karl (eds.): Lexikon für Theologie und Kirche, 5. sv., Freiburg 1960, sloupek 1137–1139. Když následně mezi Winterem a Maassem vy-

Srovnajme si Winterovo pojetí také s hodnocením císaře Josefa II. a josefinských reforem z pera aktivistického publicisty Emanuela Vajtauera, jak je podal v eseji do sborníku k pátému výročí protektorátu. Esej ukazuje, že oficiální protektorátní výklad byl očištěný od jakéhokoli nacionálního zabarvení císařovy vlády a vykresloval reformního císaře jako revolucionáře provádějícího revoluci shora. Vajtauer dokonce napsal, že tím josefinská „doba značně připomíná dobu nynější revoluce nacionálněsocialistické v Německu, kde stát v zájmu celku je nucen ne dbat privilegií a sobeckosti dnešního stavu šlechtického, kterým je kapitál, a chrání před ním nové nevolnictvo, kterým jsou dělníci“. Podobně jako Winter i Vajtauer vysvětloval význam církevních reforem, včetně zrušení „četných klášterů a podniku jezuitů“ a údajného jezuitského monopolu na školní vzdělávání (všimněme si, že hovoří pouze o jezuitech), tím, že byl odstraněn „monopol katolické církve na svědomí národa“.⁹⁰⁷ Ašak tím veškerá podobnost s Winterovou interpretací končí. V pojetí Vajtauerově císař neprováděl žádnou zásadní reformu křesťanství podobnou nové reformaci, jak tvrdil Winter, nýbrž vycházel z myšlení anglického deismu a francouzského osvícenství, což Vajtauera vedlo k závěru, že „revoluce Josefova byla ovšem napájena z jiných duchovních pramenů nežli revoluce dnešní“. Vlastním smyslem Josefovy revoluce prý bylo zestátnění a centralizace. A s tím by Winter souhlasil jen velmi neochotně. Jeho kniha tak úplně nezapadala do okupačního historického diskurzu.

Je tedy otázkou, komu vlastně byla studie o josefinismu určena. Nejvýraznější poselství totiž vnášela do prostředí katolických teologů, kteří debatovali o reformě katolické církve. Winter se domníval, že se mu z důkladného studia záměrů, cílů a výsledků josefinských náboženských reforem podařilo prokázat, že reforma vycházející zevnitř církevního života není možná. Každá pronikavá reforma byla odsouzena k neúspěchu, protože v podstatě papežství a jeho systému bylo prý především „úsilí o soustředění absolutní moci v církvi“.⁹⁰⁸ Aby byla úspěšná, musel by se v církvi rozhořet nikoliv reformní, ale revoluční proces, nebo by musel přijít nějaký podnět zvnějšku.⁹⁰⁹ A přesně v tomto smyslu knize rozuměl jeden význam-

vrcholil ostrý spor, neubráníl se Maass tomu, aby v nejprestižnějším německém historickém časopise neupozornil, že kniha vyšla v době nacistického režimu: *E. Winter hat seinerzeit unter der Herrschaft des Nationalsozialismus eine breite Darstellung des österreichischen Josephinismus erscheinen lassen. Da man im Jahre 1943 nicht mehr so leicht das notwendige Papier für ein solches Werk bekam, müssen sich die damit befaßten Machthaber des Dritten Reiches doch wohl allerhand von diesem Kampfbuch gegen die katholische Kirche versprochen haben.* F. Maass v recenzi Winterova 2. vydání (Berlin 1962) v *Historische Zeitschrift* 198, 1964, s. 682–685, cit. 682.

907 VAJTAUER, Emanuel: Česká politika ve věku strojovém. In: Po pěti letech 1939–1944. Praha 1944, s. 23–144, zde s. 44.

908 WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 371.

909 *Die Anregung mußte von außen kommen oder durch einen inneren revolutionären Prozeß ausgelöst werden.* WINTER: Der Josefinismus, s. 407.

ný reformně uvažující teolog v Německu, který si takový vnější podnět sliboval od zásahu silného státu, rozuměj státu nacionálněsocialistického.⁹¹⁰

Přestože Winter od nacistického režimu neobdržel ani pamětní medaili k upomenutí na 1. říjen 1938, ani žádnou z nově vyhlašovaných cen pro mladé, nebo naopak zasloužilé vědce, ba pravděpodobně nebyl oceněn ani žádným vysokým vyznamenáním, byl v roce 1944 dvakrát navržen na udělení Válečného záslužného kříže II. třídy bez meče. Poprvé ho jako pracovníka Heydrichovy nadace navrhla na jaře s jeho pracemi spokojená pražská SD, když doplňovala návrh rektora Klauzingera, se kterým nesouhlasila, podruhé ho koncem roku 1944 navrhoval kurátor pražské univerzity společně s Ernstbergerem jako poslední dosud takto neoceňené univerzitní profesory historie.⁹¹¹ Kurátorovo zdůvodnění vyzdvihovalo, že Winter byl vědecky nejproduktivnějším autorem Filozofické fakulty.

Winter pracoval v nepřerušném vysokém pracovním tempu až do posledních dnů války. Na podzim 1944 měl připraven rukopis knihy o vztahu Ruska a Vatikánu v letech 1878–1903, pro kterou našel nakladatele až o pět let později v NDR.⁹¹² Z mnohaletého zájmu o pravoslavné náboženství a církve a asi také jako vedlejší výsledek prací pro Hartlovo oddělení RSHA vyrostl navíc také rukopis knihy, která si dávala za úkol podat problematiku ortodoxních církví přehledně a snad i trochu populárně. Kniha o rozsahu 150–180 stran pod názvem *Die Orthodoxen Kirchen Europas* byla psána pro Kohlhammer Verlag, ale nikdy nevyšla. Zmínka o ní se zachovala jen proto, že se Hansi Joachimovi Beyerovi hodila do nového „evropského“ kursu, pomocí kterého se v posledních válečných měsících snažil pro Heydrichovu nadaci najít nové existenční ospravedlnění. V rámci tohoto „evropského“ kursu

910 Jednalo se o významného teologa Karla Adama (1876–1966), jak přesvědčivě dokazuje soukromá korespondence s Oskarem Schroederem z 15. 7. 1944, kterou zveřejnila a v naznačeném smyslu vyhodnotila Lucia SCHERZBERG: *Kirchenreform mit Hilfe des Nationalsozialismus. Karl Adam als kontextueller Theologe*. Darmstadt 2001. s. 309–310, a TÁŽ: *Karl Adam und der Nationalsozialismus*. Saarbrücken 2011, s. 163–166: *E. Winters Buch über den Josephinismus [...] hat mich von neuem darüber belehrt, dass es unter den heutigen Verhältnissen völlig aussichtslos ist, durch privates, persönliches Tun oder Leiden eine Reformation der Kirche zu erzwingen. In den Josephinischen Kämpfen folgte eine Indizierung der andern, eine Suspension der andern – u[nd] doch blieb die Öffentlichkeit davon unberührt. Rom blieb Sieger. Seit dem Vatikanum ist es (wenn auch nicht in der Theorie, so doch in der Praxis) doch so, dass es nur mehr ein Pneuma in der Kirche gibt, das des Papstes, u[nd] dass die kirchliche Gläubigkeit darin besteht, an diesem einen päpstlichen Pneuma teilzunehmen. [...] Eine Umgestaltung kann nur von außen kommen also auf dem Wege der Gewalt. Dann wird der unvergängliche Geist Christi neues Leben aus den Ruinen locken...*

911 NA, ÚŘP, 114-318-8, návrh kurátora Ehrlichera z 28. 12. 1944. Před nimi již toto ocenění dostali skoro všichni profesori historických oborů, kteří nenarukovali na frontu, např. O. Peterka, E. Schwarz, W. Wostry, W. Weizsäcker, H. Zatschek a rovněž celá řada dalších profesorů Německé Karlovy univerzity. Viz *Prager Hochschulblätter* 2, 1944, č. 4/5 (22. 7.), s. 10.

912 BArch Berlin, R153, sg. 1007, Winter Papritzovi z 26. 10. 1944. 150stránkový rukopis nesl název *Rußland und Vatikan in der Zeit des Imperialismus 1878–1903* a Winter ho Papritzovi nabízel s tím, neměla přístup k nějaké ediční řadě, do níž by se kniha hodila. Kniha nakonec vyšla pod názvem *Russland und die slawischen Völker in der Diplomatie des Vatikans 1878 bis 1903*, Berlin 1950.

měla být Evropa vylíčena v pozitivním světle proti komunistickému Východu.⁹¹³ Winter tak ještě na samém konci války stál v řadách těch, jejichž stereotypní představu o slovanském „Východu“ se jen o několik měsíců později rozhodl korigovat.

Paradox česko-německého přátelství

Přes svůj národovecko-rasový odkaz ke „germánskému duchu“ nebyla studie o josefinismu psána s prvoplánovitě protičeskou tendencí. Koncepce josefinismu však zcela opomíjela tradiční český výklad epochy jako období zrodu národního uvědomění. Národněobrozeneckému hnutí bylo obecně věnováno jen velmi málo pozornosti. Jen místy Winter zmínil „německý“ původ osvěcenských učenců (zvláště historiků) a v závěru naznačoval, že péčí o vzdělání širokých lidových vrstev josefinismus vytvořil „předpoklad pro rychlé proniknutí národního obrození v 19. století“ mezi obyvatelstvem českých zemí.⁹¹⁴ Byl-li josefinismus vnímán jako výraz německého myšlení, lze i na tomto místě říci, že autor potvrzoval a rozvíjel okupační historický narativ o německém základu českého myšlení. Avšak Winter to v textu nijak zvlášť nezdůrazňoval přinejmenším proto, že téma jeho studie bylo jiné. Když v říjnu 1944 knihu od Wintera obdržel Albert Pražák, jen o několik měsíců později jeden z hlavních představitelů pražského květnového povstání, ohodnotil ji v soukromé korespondenci jako „imponující“ studii. Bylo to zcela určitě opatrné vyjádření, ale nemyslím, že bylo pouze diplomatické. Pražák si současně dovolil uštěpačně popíchnout svého v nacistických strukturách etablovaného kolegu, když mu přislíbil recenzovat knihu v časopise *Naše věda*, „až bude tento časopis opět vycházet“.⁹¹⁵

Za zmínku nakonec stojí také Winterův poměr k českým kolegům ze zavřených českých univerzit, kteří byli v protektorátu nuceni přežívat, jak se dalo. V tomto vztahu prosvítá jeden z největších paradoxů Winterovy biografie, neboť tento příslušník Beyerova kruhu zdaleka ne vždy dodržoval rámce chování říšského profesora nacionálněsocialistického ražení. Winter nadále sledoval českou historickou produkci a nadále na ni upozorňoval v německém odborném tisku.⁹¹⁶ V jednom ze svých posledních dopisů se hájil Josef Šusta před poválečným nařčením z kolaborace s Němci tím, že se s žádnými Němci nestýkal, kromě jednoho souseda

913 NA, ÚŘP, sg. 3117, k. 120, Buntru K. H. Frankovi 11. 4. 1945.

914 WINTER: *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 365.

915 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Pražák Winterovi 14. 10. 1944. Citát přeložen z němčiny.

916 V *Časopise dějin sudetských zemí* Winter v letech 1941 až 1944 anotoval šestkrát knihy českých autorů (např. Kalistovy práce). V *časopise Kyrios* (roč. 4, 1939/1940) recenzoval dvě knihy českých autorů. V jedné z těchto recenzí ovšem pro jeho jinak objektivistický styl neobvykle vyzdvihl *jüdische Einfluss* v hospodářských dějinách „sudetských zemí“. Viz rec. knihy Karla Hocha, *Čechy na prahu moderního hospodářství* v *Kyrios* 4, 1939/40, s. 178–179.

„... ve službě národu a vědě“?

matematika, který byl protinacistického smýšlení, a právě Eduarda Wintera, jenž mu sám nosil své knihy, čemuž se Šusta, jak doslova napsal, nemohl vyhnout.⁹¹⁷ Po válce pak písemně potvrdila zaměstnankyně bývalého Státního historického ústavu, a tudíž v Heydrichově nadaci přímá podřízená Heinze Zatscheka, historička Milena Linhartová Winterův trvalý zájem o české kolegy: „Dr. Eduard Winter přišel mě v r. 1943 osobně varovat před Dr. H. Zatschekem, tehdejšími ‚leiterem‘ Historického ústavu a radil mně, abych zahladila jakékoliv stopy protinacistické činnosti, ukryla protiněmeckou literaturu a jak v ústavu, tak i v bytě vše připravila na možnou prohlídku Gestapa.“ Dodala také, že ji Winter žádal, aby s ním mluvila česky a němčinu užíval pouze v případě, když dobře nerozuměl.⁹¹⁸ Ačkoliv bylo toto potvrzení, stejně jako podobné Sojákovo potvrzení, Winterem vyžádáno, aby mu pomohlo obhájit se před sovětskými úřady v Rakousku, a ačkoliv mohlo jít o jeho alibismus, získají tyto informace na větší důvěryhodnosti, když je srovnáme s dalšími podobnými skutečnostmi.

V korespondenci Zdeňka Kalisty se dochoval krátký dopis z 16. června 1942, který svědčí o tom, že nacistický teror, který se po atentátu na Heydricha obzvlášť krutě a krvavě obracel proti českému obyvatelstvu, pociťoval i člověk, který se rok a půl předtím přihlásil k tomu, že je stoupencem nacistického budování Německa. Od tohoto Německa se nijak nedistancoval a vyjádřil dokonce i šest dní po vypálení Lidic přesvědčení, že jeho orgány budou jednat podle práva. Byl však ochoten svému českému kolegovi podat ze své vlastní vůle kdykoliv pomocnou ruku. Dopis je odpovědí na neznámé Kalistovo vyjádření. Dovolím si jej ocitovat v překladu celý.⁹¹⁹

16. 6. 1942

„Milý příteli!

Mohu Vás takto tedy stále ještě oslovovat. Je mi líto, že máte strach a že tím zatěžujete své srdce. Jakkoliv jsou časy těžké, jsem si jist, že nedojde k žádnému aktu zloville

917 Viz Šustův dopis Z. Nejedlému z 27. 5. 1945, publikovaný v ČORNEJ, Petr – HANZAL, Josef – SVADBOVÁ, Blanka (eds.): Korespondence Zdeňka Nejedlého s historiky Gollovy školy. Praha 1989, s. 143–154, zde s. 145.

918 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, strojpisné potvrzení s podpisem Milena Linhartové z 7. 2. 1947, zasláné přes rakouskou cenzuru do Vídně. V podobném duchu podal se stejným datem potvrzení také Vladimír Soják. Obě potvrzení patřila k sobě. Zde také Sojákův dopis Winterovi rovněž z 7. 2. 1947, z něhož vyplývá, že Winter o potvrzení o dobrém jednání s Čechy požádal. Soják dodal: „[...] ale jinak neznám nikoho, kdo by se byl s Vámi více stýkal.“ Tamtéž.

919 Archiv Památníku národního písemnictví, Zdeněk Kalista, i. č. 9220-9313, Winter Kalistovi 16. 6. 1942 (místo neuvedeno): *Lieber Freund! [/] So darf ich Sie immer noch ansprechen. Es hat mir leid getan, daß Sie Angst haben und dadurch Ihr Herz belasten. So schwer die Zeiten sind [,] bin ich sicher, daß kein Willkürakt erfolgt, und nur jener bestraft wird, der sich schuldig macht. Sollten Sie Schwierigkeiten haben, so bin ich natürlich bereit für Sie und Ihre Familie einzutreten [,] soweit ich überhaupt kann. Ich stehe dann sofort zur Verfügung. Mit besten Grüßen von Haus zu Haus [/] Ihr stets ergebener Winter [/] Es drängt mich Ihnen diese Zeilen zu schreiben.*

a potrestán bude pouze ten, kdo je vinen. Měl-li byste mít nějaké problémy, jsem samozřejmě připraven pro Vás a Vaši rodinu zasáhnout, pokud vůbec budu moci. Jsem pak ihned k dispozici.

S nejlepšími pozdravy od domu k domu

Váš stále oddaný

Winter

Nutilo mne to napsat Vám tyto řádky.“

Další skutečnost, která ukazuje na Winterovu paradoxní pozici ve vztahu k českému prostředí, zachovala vzpomínka výše již zmiňovaného instruktora Kuratoria pro výchovu mládeže.⁹²⁰ V létě 1944 se Winter účastnil nějaké série přednášek pro poslední ročníky uzavřených českých vysokých škol, kterou organizovala patrně pražská centrála SD s cílem umožnit 40–50 vybraným studentům českého původu v Říši dostudovat technickou nebo lékařskou vysokou školu, protože se projevil radikální nedostatek inženýrů a lékařů německého původu. Ačkoliv se přednášky konaly na Čeperce u Kladna ve výcvikovém táboře Kuratoria pro výchovu mládeže, neměla údajně podle Jiřího Bendy akce s činností Moravcova kuratoria nic společného.⁹²¹ Seminář, jehož se účastnil Winter, byl povinnou součástí jakéhosi ideového, či lépe ideologického kurzu z historie a sociálních věd (podle Bendy „nalejvárna“), který předcházela vlastnímu studiu v Říši. „Nacistická smetánka“ přednášejících v uniformách (podle Bendy šlo patrně o uniformy NSDAP a SS) přijela na dva dny a mezi nimi přijel i Winter, oblečený na rozdíl od většiny ostat-

920 K Moravcově organizaci pro jednotnou výchovu v říšské myšlence viz ŠPRINGL, Jan: Protektorátní vzor mladého člověka. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). Soudobé dějiny 11, 2004, s. 154–177.

921 Opírám se vlastně pouze o vzpomínky PhDr. Jiřího Bendy. Jsem nucen jim důvěřovat, protože jsem dosud žádné další archivní informace o této události nenašel. Benda ovšem napsal již v roce 1957 Winterovi sám od sebe dopis, v němž jejich setkání na Čeperce vzpomenu v úvodním odstavci následujícími slovy: *Es ist nicht ohne Erregung, das ich mir Erlaube, Ihnen nach dreizehn Jahren dieses Schreiben zu senden. Ich muss jedoch auf jene, weit hinter uns liegende Zeit zurückkommen, weil gerade Sie, Herr Professor, in der damaligen für unsere Heimat so schweren und verhängnisvollen Kriegsepoche als ein Beispiel eines guten Lehrers und eines gegenüber uns, Tschechen, positiv eingestellten Menschen vor mir standen. Dank Ihrem persönlichen Einfluss im Seminar, besonders aber in einigen aufschlussreichen Gesprächen in Prag und in Čeperka bei Kladno, wurde einem damals recht unerfahrenen Jungen ein sicherer Weg zur Wissenschaft angedeutet. Ihre Worte über die Notwendigkeit einer aufrichtigen Zusammenarbeit zwischen Deutschen und Tschechen, klangen damals fast ungläublich, werden jedoch allmählich zu einer unbestreitbaren Realität.* Winter Bendovi tehdy navrhol, aby se věnoval ve svém studiu V. Krameriovi a národnímu obrození Čechů. Dopis dále pokračoval stručným popisem Bendových poválečných osudů. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Benda Winterovi z 13. 5. 1957. Jiří Benda byl od počátku existence kuratoria jeho pracovníkem, přesněji instruktorem se zaměřením na výklad historie. (Srov. ŠPRINGL: Protektorátní vzor, s. 160, pozn. 29, kde je citován Bendův článek o významu Svatováclavského odkazu.) Benda byl v roce 1946 na základě mnoha svědectví jednoznačně očištěn z nařčení z kolaborace. Naopak svědectví dokládají spíše jeho tehdejší snahu o víceméně nezávislou aktivitu v českém demokratickém duchu. Viz AMV ČR, 59-5-17, Jiří Benda. Benda také později podle svých slov nebyl členem KSČ. Děkuji panu Dr. J. Bendovi za rozhovor v jeho chatě v Mníšku pod Brdy i za svolení nahlédnout do jeho spisu v AMV ČR.

ních řečníků v civilních šatech. Na úvodní dvouhodinovou přednášku své části semináře, která se věnovala dějinám českého národa v rámci Říše, se ovšem objevil v „hořčicové“ uniformě (NSDAP? SA?). Odpolední přednášku už ale zase nastoupil v civilním obleku. Protože Bendu jako instruktora pro dějiny zajímalo, co bude přednášejícím sděleno, vyžádal si údajně, aby se mohl přednášek rovněž zúčastnit. A byl prý velice překvapen, co slyšel. Obě přednášky se prý nesly v duchu zcela odlišném od toho, co znal ze zapůjčených zápisků z kursů pro české učitele dějepisu v Rankenheimu i z jiné dobové literatury. V roce 2005 se již nepamatoval na podrobnosti, ale výklad se údajně nesl v tom duchu, že „veškeré dějiny tohoto prostoru byly dějinami dvou národů a čeho bylo dosaženo pokrokového, bylo dílem Němců a Čechů“. Na Bendu, který prý z vlastních přednášek věděl, co nebylo možné říkat, to dělalo velký dojem. Výklad prý v podstatě odpovídal intenci Mathesiem vydané publikace z roku 1939 Co daly naše země Evropě a lidstvu. Obecně měl Benda z přednášek dojem, že se Winter snažil jít Čechům vstříc, ačkoliv „proti Němcům ovšem pochopitelně ve výkladu nešel“. Odvážil se proto po odpolední přednášce Wintera oslovit a krátká rozmluva se prý protáhla na dvě hodiny. Druhého dne při Winter odjezdu nabídl Bendovi, že by se za něj zaručil, kdyby chtěl studovat na Německé Karlově univerzitě. Když Benda odmítl, pozval ho aspoň k návštěvě svého semináře, jehož název si Benda pamatoval i po téměř šedesáti letech poměrně přesně.⁹²²

Je zajímavé, že podobným, bolzanovským způsobem s důrazem na nutnost vzájemné spolupráce obou národů, který se tak radikálně odlišoval od článků pro protektorovu revue Böhmen und Mähren, Winter argumentoval také o dva roky dříve v dopise kolegovi F. M. Bartošovi, když s ním jednal o možné spolupráci v rámci Winterovy vědecké instituce, zapojené později do Heydrichovy nadace.⁹²³ Nešlo-li v obou případech jen o alibismus či vypočítavost, pak se zdá, jako by Winter v neoficiálním styku s Čechy, pokud k němu měl příležitost, udržoval a rozvíjel dál své předválečné ideje při životě. V mnohém se tyto ideje v zásadě nemusely vylučovat s představou o uspořádání střední Evropy pod německým vlivem. Pokud tomu tak bylo, pak by zlom v jeho poválečném životě přibližně rok po událostech na Čeperce byl o něco pochopitelnější. V každém případě se Winter na tyto události dokázal po válce rozpomenout a přidal k nim vzpomínku, která mu umožnila vytvořit si zásadní vnitřní distanci vůči tomu, čeho se účastnil v letech nacionál-

922 Benda pojmenoval Winterův seminář jako *Seminar für osteuropäische Geschichtsforschung*. Benda si údajně také přesně pamatoval slova, která tehdy při odmítnutí vyslovil. Na základě vzpomínky, umocněné jistou „národní“ hrdostí z toho, že dokázal odmítnout, Benda prý doslova prohlásil, že „nemůže, že musí setrvat až do konce“. A k tomu dodal, že Winter prohlásil, že pochopil a že už nebude naléhat.

923 *Verehrter Freund! [/] Leider habe ich den Antrag für den Forschungsantrag: die Tschechen und Rom bereits weitergeleitet. Ich sah darin einen Freundschaftsdienst, denn ich nicht bereuen werde; auch glaube ich, daß eine neue Erkenntnisse vermittelnde, echte Forschungsarbeit sowohl dem eigenen Volk als auch dem Zusammenleben der Völker nur dienen kann und zwar unter allen Umständen. [/] Mit besten Grüssen von Haus zu Haus [/] Ihr ergebener [/] Winter.* ANM, Pozůstalost F. M. Bartoše, k. 11, sg. 960, Winter Bartošovi 15. 5. 1942.

něsocialistického režimu: „Cestou domů [z Čeperky] na mou prosbu, zdali by mi někteří z těchto mladých Čechů mohli být přenecháni [jako studentská výpomoc] pro bádání, jsem od Jacobiho obdržel odpověď: ‚Ti všichni přijdou do kýble.‘ Že tady na sebe narážely dva světy, nepotřebuji zdůrazňovat.“⁹²⁴

Obhajoval-li se Winter po válce před sovětskými důstojníky, že s bezpečnostními službami SD spolupracoval, „aby si udržel badatelské možnosti“, byla to jistě pravda.⁹²⁵ Zdali však skutečně držel oprať výzkumu v ruce pevně on, a nikoliv oni, je již sporné.⁹²⁶

924 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, koncept Winterova dopisu Č. Amortovi z 21. 10. 1963. Později to znovu popsal v jedné z nezveřejněných autobiografií s tím, že nepravdivě dodal, že šlo o jeden z mála pokusů, kdy se jej nacistická strana pokusila využít pro své účely.

925 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945.

926 Tamtéž: *So glaubte der SD mich zu benützen, in Wirklichkeit benützte ich ihn um meine eigene im Gegensatz zum Regime stehende wissenschaftliche Forschung zu ermöglichen und sogar deren Ergebnisse weitgehend zu veröffentlichen. Den Herren vom SD ist ganz entgangen, dass z.B. mein Buch „Der Josefismus und seine Geschichte“ eine wichtige Begründung der vom Nationalsozialismus höchst verpönten fortschrittlichen Auffassung von der tschechischen Geschichte, wie sie Masaryk und Krofta vertraten, war.*

OBRAT K SOCIALISMU

V hodině porážky

První měsíce roku 1945, v podstatě až do 5. května, běžel chod pražské Německé Karlovy univerzity zdánlivě téměř normálně.⁹²⁷ Pod zdáním normalnosti byla přítomna značná nervozita. S vědomím nejistoty byly urychlovány obhajoby doktorských prací a byla prováděna různá evakuační opatření (pokračovala například evakuace univerzitní knihovny). Mezi dobovými dokumenty lze najít oponentské posudky z konce dubna 1945. Winter napsal 21. března 1945 posudek na výše již zmíněnou disertační práci své podřízené v Archivu východoevropských duchovných dějin, která studovala povstání v carském Rusku mezi 17. a 18. stoletím z hlediska sil, které v nich působily. Winter o těchto silách mluvil jako o „anarchistickém bytostném znaku ruských dějin“ a navrhoval urychleně práci publikovat, protože prý nabízela „vhled do podstaty Ruska, který by právě dnes byl naléhavě nutný“.⁹²⁸ Přes úsporná opatření přijatá ve druhé polovině roku 1944 v souvislosti s vyhlášením totální války pracovala v omezené míře i Nadace Reinharda Heydricha. Politicky nejspolehlivější část z profesorů, kteří zde působili, v posledních měsících války kontrolovala také důležité posty na univerzitě (H. J. Beyer byl děkanem Filozofické fakulty, W. Weizsäcker byl děkanem na Právnické fakultě). Je pravděpodobné, že erodující vliv událostí blížící se válečné porážky působil i na vnitřní klima této vědecko-politické instituce. Mezi jednotlivými ambiciózními profesory patr-

927 Kapitolka je přepracovanou verzí mého textu Několik poznámek o německých profesorech v českých zemích v hodině porážky. In: VON ARBURG, Adrian – DVORÁK, Tomáš (eds.): Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945. Brno 2010, s. 336–351.

928 AUK, Německá univerzita, Diss., sg. 5/79, disertační práce Heleny Armsen, rozené Facht, s vloženým posudkem Eduarda Wintera z 21. 3. 1945. Srov. KONRÁD: Geisteswissenschaften, s. 234–235.

ně narůstalo napětí, jak naznačuje opatrně formulovaná zmínka v publikovaných vzpomínkách Eduarda Wintera.⁹²⁹ Politicko-organizační motor nadace Beyer jako by si ještě počátkem března 1945 nedokázal představit, že blížící se porážka německých armád bude současně znamenat zánik nacionálněsocialistického režimu, a snažil se Heydrichovu nadaci a své vlivné vědecko-mocenské postavení zachránit ve změněných podmínkách tím, že ji v jednáních s K. H. Frankem nabízel jako *brain trust* pro narychlo plánované Ministerstvo pro evropské záležitosti.⁹³⁰ Ač si to Beyer nepřipouštěl, doba jeho rozhodujícího vlivu na univerzitní a vědecké poměry v Praze byla u konce. Atmosféra mezi německými vědci se obrátila proti Beyerovi a jeho aktivistické skupině. V polovině března 1945 o tom svědčil neúspěch při volbě řádným členem Německé akademie věd v Praze. Část valného shromáždění se tiše vzbouřila a Beyer především kvůli hlasům od starších emeritovaných členů nedostal potřebnou dvoutřetinovou většinu hlasů.⁹³¹ Záležitost byla vedením Heydrichovy nadace hodnocena jako naplánovaná „čistě politická demonstrace, která je namířena proti současnému vysokoškolsko-politickému vedení v zemi a proti nacionálnímu socialismu a politické vědě vůbec“.⁹³² Winter, který se volby účastnil mezi Beyerovými podporovateli, dokonce uštěpačně podotkl, jak ve své zprávě rovněž doslovně zaznamenal vedoucí pražské centrály SD, že někteří staří profesori se nechali „do akademického sálu dovléct na nosítkách“.⁹³³

To však byla spíše jen epizoda ukazující alternativu budoucnosti, která se po květnu 1945 neuskutečnila. Na jaře 1945 ale bylo možno na univerzitě a v jiných vědeckých institucích zaznamenat ještě horečnou aktivitu univerzitních funkcionářů. Na základě nařízení státního ministra K. H. Franka byla prováděna přísně tajná evakuační opatření pro případ přímého ohrožení nepřitelem. Opatření nařizovala čtyři stupně evakuace a ochrany dokumentů, materiálu a vybavení (opuštění, vyklizení, ochromení a zničení).⁹³⁴ Na univerzitě byl do akce zapojen právě děkan Filozofické fakulty H. J. Beyer společně s Heinzem Zatschekem, zodpovědným za univerzitní archiv. Připravena byla především evakuace nejdůležitějších dokumentů z univerzitního archivu

929 WINTER: *Mein Leben*, s. 137.

930 NA, Německé státní ministerstvo, sg. 110-10/30, H. J. Beyer státnímu ministrovi K. H. Frankovi 4. 3. 1945. Srov. také FREMUND: *Heydrichova nadace*, s. 30, MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 186.

931 MÍŠKOVÁ: *Deutsche (Karls) Universität*, s. 228–229, KONRÁD: *Dějepisectví*, s. 248.

932 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobiho zpráva (opis), adresovaná RSHA a předaná také K. H. Frankovi 23. 3. 1945. Srov. MÍŠKOVÁ: *Deutsche (Karls) Universität*, s. 228.

933 Pasáž, kterou Míšková necituje, jen parafrázuje, zněla v originále: *Dies ergab sich [...] daraus, [...] dass die „Opposition“ alte emeritierte Professoren, wie z.B. die Mediziner von Tschermak-Seysenegg und von Zeyek mobilisierte, und, wie sich Professor Winter ausdrückte und wie es tatsächlich geschah, „auf Tragbahnen in den Akademiesaal schleppte“.* [...] Tamtéž.

934 Německy šlo o *Auflockerung, Räumung, Lähmung und Zerstörung*, proto *ARLZ-Massnahmen*. Blíže viz FREMUND, Karel: *Konec pražského gestapa*. Praha 1972, s. 57.

a univerzitních insignií. V rámci evakuačních transportů bylo z Prahy ve 25 bednách odvezeno na neznámé místo (uvažovalo se o Innsbrucku) velké množství starých listin, dokumentů, knih a historických předmětů, z nichž některé pocházely ze 14. století. Mezi nimi se nacházely i původní univerzitní insignie. Transport však ve válečném chaosu nedorazil na místo určení. Nejstarší dokumenty pražské univerzity jsou od té doby ztracené. Podle dosud tradovaného vyprávění, pocházejícího původně od Václava Vojtůška, se na nakládání beden do transportu osobně podílel i Eduard Winter.⁹³⁵ Pokud tomu tak opravdu bylo, nebylo to z oficiálního pověření. Karel Hruza se pokoušel podrobně vysledovat pohyb hlavních aktérů i trajektorii celého transportu, ale v této souvislosti na Winterovo jméno nenarazil.⁹³⁶

Jaro 1945 proto zastihlo mnohé profesory pražské Německé univerzity v činné práci, ačkoliv na vlastní vědu asi mnoho času nezbyvalo. Mladší ročníky profesorů a docentů z větší části narukovaly do války (a v posledních měsících již mnozí docenti byli ve vojenských zajateckých táborech Spojenců). V Praze se nacházeli především starší profesori nebo ti, kteří byli osvobozeni od frontové služby ze zdravotních důvodů nebo kvůli označení za „nepostradatelné“ (*UK-Stellung*) pro zachování výuky nebo pro vojensko-politickou důležitost jejich vědeckého výzkumu. Poslední výbor Filozofické fakulty se sešel bez Winterovy účasti a za přítomnosti jen asi poloviny profesorů ještě 3. května 1945.⁹³⁷ Velké rozhořčení vyvolala skutečnost, že se děkan Beyer nevrátil z cesty do Innsbrucku, která se uskutečnila v souvislosti s evakuací univerzitního archivu. Skupina nespokojených profesorů ještě 5. května sepsala důraznou stížnost rektorovi univerzity, ale ta se již k adresátovi nedostala.⁹³⁸ Naopak o děkanovi Právnické fakulty Wilhelmu Weizsäckerovi se v sudetoněmeckých kruzích po válce tradovalo (a zároveň se to uvádělo jako vysoce ceněný příklad odvahy a smyslu pro povinnost), že v prvních květnových dnech propuknuvšího pražského povstání setrval narozdíl od většiny úředníků ostatních německých institucí v Praze ve své děkanské pracovně a údajně zachraňoval, co se dalo; vydával prý studentům, kteří složili všechny zkoušky, diplomy dokládající úspěšné ukončení studia. Tak se děkanův příklad stal v poválečné su-

935 Za historiku o Winterově účasti při evakuaci insignií z vyprávění V. Vojtůška, kterou mu převyprávěl prof. B. Havránek, děkuji Luboši Velkovi. Ve zprávě, již v roce 1966 sepsal pro Gerdu Blaschejovou, která připravovala v NDR disertaci o nacistickém *Ostforschung* za okupace v Praze, se V. Vojtůšek o Winterově účasti při nakládání evakuovaného materiálu nezmínil, nýbrž napsal jen, že v červenci 1945 Wintera v Liběchově navštívil, aby „pátral po částech Archivu University Karlovy [...] a po starých insigniích“. Zprávu editoval HRUZA, Karel: „Einige Deutsche habe ich auch wirklich gern empfangen“. Ein Bericht des tschechischen Historikers Václav Vojtůšek aus dem Jahr 1966 über deutsche Fachkollegen in Prag. *Bohemia* 49, 2009, s. 116.

936 HRUZA, Karel: Der deutsche Insignien- und Archivalienraub aus der Prager Universität 1945. Mit einem Briefwechsel zwischen dem Universitätsarchivar Heinz Zatschek und dem Präsidenten der Monumenta Germaniae Historica Theodor Mayer. In: *Bohemia* 48, 2008, s. 349–411.

937 AUK, Německá univerzita, k. 72, i. č. 897, protokol ze schůze fakultního výboru z 5. 3. 1945.

938 HRUZA: Der deutsche Insignien- und Archivalienraub, s. 43 a dokument č. 8.

detoněmecké naraci univerzitních událostí konce války téměř stereotypní reprezentací (německého) řádu a povinnosti proti (českému) chaosu a neřádu. Teprve až „lůza zaútočila na univerzitu“, tedy čeští účastníci pražského povstání, opustil prý na poslední chvíli hrdinský děkan fakultu vedlejším vchodem.⁹³⁹ S ustupující německou armádou se Weizsäckerovi dokonce podařilo uprchnout do amerického zajetí, odkud odjel již 9. června 1945 do Bavorska.⁹⁴⁰

Stejně jako Beyer se v dubnu 1945 nedaleko Innsbrucku objevil i Winter. Snad přece jen měl s přípravou evakuačního transportu něco společného. Ale možná šlo o shodu okolností nebo využil příležitosti evakuovat v rámci transportu rodinu. 16. dubna se v Maurachu, přibližně čtyřicet kilometrů vzdáleného od Innsbrucku, přihlásila k pobytu jeho těhotná žena se třemi dcerami.⁹⁴¹ Winter ji tam doprovodil patrně již na velikonoční svátky, které toho roku připadly na přelom března a dubna, sám se ale vydal po polovině dubna na cestu zpátky.⁹⁴² Po třech letech vzpomínal jeden bývalý pražský student na setkání s Winterem v Mnichově. Winter se prý snažil dostat do Liběchova, „což již tenkrát bylo možné velmi obtížně“.⁹⁴³ Pisatel sice setkání datoval již na březen, ale i kdyby se nejednalo o omyl, ukazuje jeho vzpomínka, že návrat do Čech se považoval za velmi obtížný, ne-li nemožný. V publikované autobiografii Winter vypráví dobrodružnou historku, jak se při návratu do Prahy z bavorského Deggendorfu rozhodl raději vrátit zpátky k ženě, protože vlakové spojení do Čech bylo přerušeno, pak ale prý nedaleko Maurachu náhodou narazil „na policejní nákladňák, který zabloudil a měl dovézt zavazadla do ‚alpské pevnosti‘ pro příslušníky pražské policie“.⁹⁴⁴ O jaké příslušníky „pražské policie“ v „alpské pevnosti“ mohlo jít, se můžeme jen domnívat. Náhodných událostí bylo ve Winterových historkách roku 1945 mnoho, ale ve zmatcích vznikajících z hroutící se infrastruktury německé říše nic nebylo nemožné. Během čtyřiařidvaceti hodin se mu podařilo vrátit se ve zdraví do Prahy. 30. dubna 1945 sděloval ženě, že cestování bylo chladné, ale jinak byla cesta velmi dobrá. Dopis

939 HEMMERLE, Josef: Prof. Dr. Wilhelm Weizsäcker zum Gedenken. Prager Nachrichten 38, 1957, č. 1, s. 2. Srov. MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 187, citovala v českém překladu zkrácený výtah z původního textu Ericha Schmieda.

940 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 188.

941 Syn Eduard se narodil až na podzim 1945 v Rakousku.

942 WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 142, cituje dopis Gerhardu Gesemannovi z 17. dubna 1945 ještě z Maurachu, který byl v té době již v Bad Tölz, že se navzdory nebezpečí vrací zpět, protože nechce utíkat a Čechy jsou jeho domov. Citovaná pasáž však neodpovídá formulacím dopisu, byl význam patrně změněn nebyl. Lze tak však soudit pouze podle strojem opsaného výtahu, který Winter zanechal ve „zvláště důležité“ složce v berlínské pozůstalosti. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, opis dopisu G. Gesemannovi z 17. 4. 1945.

943 *Wie mir in Erinnerung ist, versuchten Sie – als ich Sie in München noch im März traf – nach Liboch zu kommen, was damals schon sehr schlecht möglich war.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Korespondence, Siegfried K. Schmalfuß Eduardu Winterovi 4. 9. 1948.

944 WINTER: Mein Leben, s. 143.

byl obsáhle ocitován i v autobiografii, ale jak bylo při její přípravě Winterovým zvykem, jen částečně šlo o přepis původního textu. Jeho znění bylo upraveno tak, aby odpovídalo výše podané verzi příběhu o cestě do Maurachu počátkem dubna a obtížím vrátit se do Prahy kvůli přerušnému vlakovému spojení.⁹⁴⁵ Kdo si ale důkladně přečte opis dopisu, který se dochoval z přípravy autobiografie v berlínské pozůstalosti, může snadno nabyt dojmu, že vše bylo trochu jinak, že Winter cestoval do Maurachu v dubnu 1945 dvakrát a podruhé že tam chtěl již zůstat, ale „špatný pocit“, který měl z toho, že utekl, ho přinutil vrátit se zpátky. Ale jestli tam jel v dubnu jednou nebo dvakrát, je skutečnost nakonec nepodstatná. Podstatné je, že se vrátil, protože „po zdejších rozhovorech“ nabyt dojmu, že v českých zemích bude mít šanci získat nové postavení spíše než v Tyrolsku.⁹⁴⁶

A přece se musím k této dubnové epizodě Winterova odjezdu z Čech krátce vrátit. Dochovala se totiž výpověď úředníka gestapa, který pracoval v kartotéce pražské centrály a který se v polovině září 1945 domníval, že se mu v dubnu podařilo zabránit Winterovi uprchnout do Švýcarska.⁹⁴⁷ Zpráva ostatně výmluvně ukazuje, jak vysoko sahaly Winterovy kontakty v rámci pražských policejné-bezpečnostních složek. Úředník zřejmě znal Wintera osobně z Liběchova a měl slušnou představu o jeho osudu, přestože některé informace, které od něj pocházejí, se nepodařilo potvrdit.⁹⁴⁸ Kromě jiného tedy vypověděl, že koncem března náhodou zaslechl, že

945 Tamtéž. Winter přitom uvádí, že jel do Maurachu 4. dubna. To však neodpovídá úplně tomu, že o stranu dříve hovořil o tom, že do Maurachu jel s ženou na Velikonoce, které – jak víme – připadly přesně na přelom března a dubna.

946 *Nach einer sehr guten Fahrt, ausgenommen die Kälte, bin ich [ručně připsáno von Tirol] in 24 Stunden in Prag gelandet. Und finde ich alles noch ruhig. Die seltene Gelegenheit [...] Dir einige Zeilen zu schreiben, nütze ich weidlich aus [Winterova značka pro začátek vynechání textu v autobiografii] oder versuche ich wenigstens um Dir den Koffer zukommen zu lassen. Hoffentlich hast Du ihn. [Winterova značka pro konec vynechání] Es war doch noch ein besonderes Geschenk Dich und die Kinder einen Tag lang zu haben, für das ich Gott gegenüber besonders dankbar bin. Er ist immer so gütig gegen mich gewesen, da ich sicher hoffe durchzukommen. Mein ungutes Gefühl bei der [ručně vepsáno durch die Sperrung der Eisenbahnverkehrs nach Prag erzwungen] Rückkehr nach Maurach bewahrheitete sich. Hier wurde natürlich die Abreise Winters die Affäre: haben wir es nicht gesagt, der abgefallen[e] Geistliche ist der erste. Ich schreibe Dir es nüchtern, wie es ist, aber damit siehst Du klar, daß ich mich der Verantwortung nicht entziehen kann. Genützt hätte es mir gar nichts, nur nach allen Seiten mich herabgesetzt. So aber habe ich die Chance vor mir, an die ich nach den hiesigen Gesprächen glaube. Sei Du tapfer, da hilfst Du mir am besten und sieh energisch auf die Kinderschar, da brauchst Du nicht Gedanken nachhängen, die zu gar nichts führen, so sehr erfüllen Dich die Sorgen für die junge Brut. Sei das tapfere Weib, so will ich Dich im Geiste stets von mir sehen und ich will in Deinen Augen der Mann sein, der für seine Überzeugung auch eintritt. Nicht das Abenteuer lockt mich, wenn mich auch die Situation reizt, sondern das Bewußtsein, daß ich der Verantwortung nicht entweiche und durch Flucht mich verdächtig mache, ist es, was mich trieb und die Hoffnung für Dich und unsere Kinder eher in Böhmen eine Stellung zu erwerben als in Tirol.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, opis části dopisu Wintera jeho ženě z 30. 4. 1945.

947 ABS, Ústředna státní bezpečnosti, sg. 305-638-3, folio 85–87, výpověď V. Habelta z 18. 9. 1945 (úřední český překlad). Další jeho výpověď z konvolutu výpovědí podepsaných 9. 2. 1946 viz tamtéž, sg. 305-650-7, folio 35 a 37.

948 Winter prý se v roce 1942 „ucházel o vlivné postavení v tak zvaném ministerstvu pro Východ (Ostministerium), tehdy ustaveném. V důsledku dobrozdání vyhotoveného státní policií neobdržel Dr. Win-

se Winter hodlal vzdát svého „pražského postavení a že bude vyčkávati dalších věcí v Liběchově“. Byl prý proto velmi překvapen, když „někdy kolem 10. dubna 1945 došlo státní policii [...] písemné sdělení velitele bezpečnostní policie a SD, jímž bylo nařizováno, aby bylo urychleně uděleno visum prof. Dru Winterovi k cestě do Švýcar. Přípis ten byl podepsán osobně nejvyšším velícím Drem [Erwinem] Weinmannem“. Zatčený úředník, který z této známosti s velitelem pražského gestapa a SD usuzoval, že Winter patřil do sítě gestapáckých důvěrníků (*V-Mann*),⁹⁴⁹ jistě svou roli rád před policejními vyšetřovateli přikrášlil. Chtěl prý Winterovi zabránit v odcestování, a proto „úmyslně“ vydání pasového víza pozdržel, protože věděl, že švýcarský generální konzulát v Praze přistaví na 17. nebo 18. května 1945 autobus, který měl poslední cestující ze švýcarské kolonie převézt přes přerušená železniční spojení „do Lince nebo do Solnohradu“, aby odtud mohli cestovat dál do Švýcarska. Protože vydání víza už nikdo neurgoval, vyvozoval z toho úředník domněnku, že Winter z Čech vůbec nevycestoval. Vzhledem k tomu, co víme z Winterova vyprávění, se to zdá nepravděpodobné. Neodbytně se ale vtírá otázka, zda se ona dosud čistě spekulativní druhá cesta Wintera do Maurachu neuskutečnila v autobuse švýcarské ambasády. Jeden dopis z Winterovy berlínské pozůstalosti, datovaný v Praze 9. dubna 1945, tuto domněnku podporuje. Toho dne se za Wintera přimlouval jistý Josef Gössi u švýcarského generálního konzula, aby mu bylo umožněno vycestovat do Švýcarska na krátkou návštěvu bernského biskupa starokatolické církve.⁹⁵⁰ Současně dopis nepřímou naznačuje, že Winter nemusel být v době žádosti v Tyrolsku, ale v Praze. Vrátil se Winter do Prahy jen na skok? Nebo nemohlo to být tak, že na Velikonoce do Maurachu dorazila jen žena a děti a Winter za ní chtěl dojet později? Snad. Ale proč by vymýšlel fiktivní historku? Napadá mne jen, že se v pozdní autobiografii mohl snažit zakrýt vazbu na gestapo. Odpověď ale neznám. V každém případě byl na konci dubna 1945 Winter z vlastního rozhodnutí zase zpět v Čechách a snažil se rychle zorientovat v situaci, v níž mnozí jeho univerzitní kolegové zaplatili za to, že zůstali, internací, nebo dokonce smrtí.

ter tohoto postavení, dostalo se mu však, za pomoci protektorů mně neznámých, umístění ve vědeckém ústavu zřízeném při tak zvané Nadaci Reinharda Heydricha.“ ABS, Ústředna státní bezpečnosti, sg. 305-638-3, folio 85–87, výpověď V. Habelta z 18. 9. 1945 (úřední český překlad). Jména jsou, jak je v policejních materiálech obvyklé, zdůrazněna většími mezerami a podtržena.

949 To však byly i pro Habelta jen domněnky, které potvrdil jen nedůvěryhodný převor řádu maltézských rytířů F. W. Bobe. Nepodařilo se nalézt zprávy, které by nepocházely z těchto Habeltových domněnek a z jeho pozdějších výpovědí. Bobeho tvrzení ukazovala na jinou činnost než tu, kterou jsem již zmínil výše v textu, tedy kontakty na pražskou SD a gestapo a na RSHA především v rámci jeho úkolů zpracovávaných v Nadaci Reinharda Heydricha.

950 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, J. Gössi 9. dubna 1945 (Praha) švýcarskému generálnímu konzulovi Kellerovi. WINTER: *Mein Leben*, s. 141, skutečně hovoří o nějaké spolupráci s biskupem starokatolické církve ve Švýcarsku Kūrym, o níž si prý v listopadu 1944 korespondovali, ale údajně kvůli cenzuře z toho sešlo. Winter přitom dokonce hovoří o tom, že se vše odehrávalo také v naději, že by bylo možno ve Švýcarsku přečkat chaos konce války.

Alena Míšková celkově napočítala čtrnáct členů profesorského sboru pražské německé univerzity, kteří zemřeli v souvislosti s pražským povstáním nebo s internací ve sběrných táborech.⁹⁵¹ Rektor univerzity Kurt Albrecht zemřel 5. května smrtí, jejíž okolnosti jsou dosud nejasné. Podle pozdějšího vyšetřování československého Ministerstva vnitra sice spáchal sebevraždu, pohřben však byl v hromadném hrobě obětí pražského povstání v Ďáblicích, takže vyloučena by nemusela být ani informace ze sudetoněmeckého prostředí, že byl zastřelen českými povstalci.⁹⁵² Osudným se pražské povstání stalo také profesorovi Beckingovi, který se na jaře 1945 zapojil do Volksturmu, nacionálněsocialistického systému stranické domobrany. 8. května se Becking ukrýval v leteckém krytu v Praze-Dejvicích, kde byl podle poválečného svědectví jednoho svého žáka zastřelen povstalci.⁹⁵³ Několik dalších úmrtí pak zůstává nevyjasněno. Ani náznakem se nepodařilo objasnit bližší okolnosti smrti slavisty a profesora českého jazyka a literatury Eugena Rippla, který se podle jedné pozdní vzpomínky stal 10. května rovněž „obětí ukrutných výtržností květnových dní roku 1945“.⁹⁵⁴ Ne všichni zemřeli v důsledku povstání. Dlouho nejasný byl osud Winterova kolegy z Heydrichovy nadace Rudolfa Hippia. Poslední výzkum díky kontaktům na rodinu potvrdil, že domněnka o jeho odvezení Rudou armádou do SSSR byla mylná. Hippius, kterému se podobně jako Winterovi podařilo manželku a děti nechat odvézt do bezpečí v Německu, byl sovětskými vojáky zatčen. Sověti ho odvezli do kanceláře v Heydrichově nadaci, odkud vynesli nějaké dokumenty.⁹⁵⁵ Pak byl zadržován v zajateckém táboře a 25. října 1945 zemřel v táborovém lazaretu.⁹⁵⁶

Mimo uvedený počet zemřeli tři profesoři staršího data narození také v důsledku strádání v internačních nebo sběrných táborech (historikové Gustav Pirchan, Otto Peterka a teolog Franz Steinmetzer).⁹⁵⁷ Celkový počet internovaných lze jen

951 MÍŠKOVÁ, Alena: Das Schicksal der Professoren der Prager Deutschen Universität in der Nachkriegszeit. In: *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989*. Praha 2004, s. 136, a TÁŽ, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 188. Míšková k nim ještě připočítává odsouzeného a popraveného Josefa Pfitznera a nejistou považovala i smrt Rudolfa Hippia, protože existovaly domněnky, že byl odvezen do Sovětského svazu.

952 MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) Univerzita*, s. 187.

953 FUCHS, Torsten: Gustav W. Becking (1895–1945), Musikwissenschaftler. Im Spannungsfeld zwischen traditioneller Geisteswissenschaft und nationaler Ideengeschichte. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ: *Prager Professoren*, s. 233–234.

954 Citován je výrok Erika Fritschera z roku 1972 podle KRAFT, Daniel: Eugen Rippl (1888–1945), Slawist. „Für eine wissenschaftliche Publikation darf es keine Verwässerung und Verfärbung geben ...“ Ein Fachmann auf dem Gebiet der Sondersprachenforschung. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ: *Prager Professoren*, s. 349, pozn. 151.

955 ABS, sg. 11768, folio 20–24, Ministerstva národní obrany, Agenturní hlášení č. 8 z 13. 7. 1945 ve věci Nadace Reinharda Heydricha.

956 WOLFRADT, Uwe – HERRMANN, Theo: Rudolf Hippius. Ein Völkerpsychologe zwischen Wissenschaft und Ideologie. In: HERRMANN, Theo – ZEIDLER, Wlodek (eds.): *Psychologen in autoritären Systemen*. Frankfurt am Main 2012, s. 172.

957 Blíže viz NĚMEC: *Několik poznámek*, s. 344–345, s příslušnou literaturou.

odhadovat. Avšak většina německých univerzitních profesorů a docentů, kteří před povstáním neuprchli z Prahy, byla na delší nebo kratší dobu internována ve věznicích, v provizorních sběrných táborech nebo se přinejmenším nevyhnula nuceným pracím. Starý prelát Hilgenreiner byl od 10. června několik měsíců zadržován v internačním táboře v Modřanech navzdory okolnosti, že se krátce před zatčením vrátil z nacistického internačního zařízení pro kněze. Jiný z Winterových bývalých kolegů na Teologické fakultě, profesor pastorální teologie Wilhelm Diessl, byl po několik týdnů zadržován nejprve ve sběrném táboře na Strahově, než byl převezen do sběrného střediska pro německé kněží a řádové sestry na Starém Městě. Před ním tam byli odvezeni i mimořádný profesor církevního práva Adolf Kindermann a Winterův nástupce na stoličce církevních dějin profesor Bernard Panzram.⁹⁵⁸ Lze doložit výjimečně také případ svědčící o kolegiálnosti mezi českými a německými učiteli. Historikovi dějin umění Karlu Mariu Swobodovi pomohly dobré vztahy s Antonínem Matějčkem a Zdeňkem Wirthem. Přestože Swoboda působil do jisté míry jako prodloužená ruka K. H. Franka na protektorátním kunsthistorickém poli, čeští kolegové byli ochotní vnímat jeho kroky odlišně a potvrdili jeho úsilí o záchranu mnoha českých kulturních institucí u České národní rady, čímž se jim podařilo k 16. květnu 1945 prosadit Swobodovo propuštění.⁹⁵⁹

Obava z událostí na konci války v hlavním městě protektorátu byla veliká. Pokud měl některý z profesorů nějaké mimopražské bydliště, obvykle do něj přesídlil ještě během dubna 1945. Vídeňák Borodajkewycz se podle pozdějšího vyjádření rozhodl opustit Prahu 6. dubna v očekávání „konečné scény pražského domu bláznů“ směrem do Horní Falce, kam se z Vídně dočasně přemístila i jeho rodina.⁹⁶⁰ Avšak týkalo se to nejen profesorů, kteří do Prahy přišli až během války z jiných oblastí Velkoněmecké říše. V noci 20. dubna odjel z Prahy do rodného Žatce také Wilhelm Wostry a včas se tím vyhnul pravděpodobné internaci. Avšak ani v Žatci nebyl uchráněn před následky poválečné protiněmecké nenávisti. Na počátku června 1945 se ocitl mezi žateckými muži zařazenými do nechvalně známého „pochodu smrti“ do Postoloprta. Jak v roce 1951 krátce po smrti svého učitele vzpomínal Rudolf Schreiber, jen pro svůj věk byl osmašedesátiletý profesor nakonec z pochodu vyřazen. Přišel však o majetek, včetně knihovny a rozsáhlého vědeckého aparátu a většiny rukopisů. S manželkou Friedou vystřídal na německém území ještě asi tucet různých míst, než našel poslední útočiště na evangelické faře v Helftě u Eislebenu.⁹⁶¹

958 KINDERMANN, Adolf: Das Prager Intermezzo. In: MOSIEK, Ulrich – ZAPP, Hartmut (eds.): Ius et salus animarum. Festschrift für Bernard Panzram. Freiburg 1972, s. 17, 20, 22.

959 JANÁTKOVÁ, Alena: Karl Maria Swoboda (1889–1977). *Von einem kulturgeschichtlich-biologischen Perspektivismus her*. In: HRUZA, Karel (ed.): Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945. Wien, Köln, Weimar 2012, s. 448–449.

960 Niederösterreichisches Landesarchiv, Pozůstalost Klebel Ernst, k. 1, Mappe 2, Korrespondenz, Borodajkewyczův dopis z 9. 5. 1946.

961 SCHREIBER, Rudolf: Nachwort. In: WOSTRY, Wilhelm: Saaz zur Zeit des Ackermann-Dichters. München

Díky liběchovskému azylu se Winterovi nepříjemná zkušenost z internace vyhnula. V průběhu květnového povstání se nezdržoval v Praze, ale doma v Liběchově. Později vzpomínal, že se v jeho velikém domě ubytovali vojáci polské 2. armády, která v rámci postupu 1. ukrajinského frontu osvobodila Mělník a jeho okolí. Když se přesunuli jinam, udělali si u Wintera až do počátku července 1945 lokální velitelství tankisté 4. ukrajinského frontu Rudé armády. Zvláště s Rudarmějci prý navázal přátelský vztah a narozdíl od svých internovaných kolegů se mohl pohybovat poměrně svobodně, byť asi jen zdánlivě. Pod sovětskou ochranou a ve voze Rudé armády se dostal přes všechny kontroly do Prahy a není vyloučeno, že podobně jako Hippus se Sověty navštívil i svou kancelář v Heydrichově nadaci. O tom se však v autobiografii nic nepíše. Podle ní se v Praze snažil sejít s československým předválečným ministrem Kamilem Kroftou, který se vyčerpaný a nemocný nedávno vrátil z nacistického věznění.⁹⁶² Cílem návštěvy měla být nabídka spolupráce v historickém výzkumu obnoveného Československa.⁹⁶³ Přestože Winter tušil, že jeho činnost za nacistické okupace bude podezřelá,⁹⁶⁴ usiloval o to – pokud to mohlo být jen trochu možné –, aby mohl zůstat v Československu. Vojtůšek v polovině šedesátých let zapsal, že Winter „sám po revoluci [myšleno ‚národní evoluci‘ roku 1945] vykládal, že prý se k Hitlerově straně přihlásil ze strachu o svůj osud i o osud své rodiny, a nabízel své služby osvobozené ČSR“. Vojtůšek se rozpomněl také na vyprávění Vladimíra Sojáka. Soják údajně Vojtůškovi vyprávěl, že „když se blížila německá porážka, projevoval [Winter] úmysl zůstat v ČSR a přistoupit ke straně komunistické“.⁹⁶⁵ Vyloučené to není. Winter byl o probíhajících a očekávaných politických proměnách poměrně dobře informován. Těžil z toho, že Beyer vybraným profesorům Filozofické fakulty a Heydrichovy nadace rozesílal

1951, s. 135. Pro nás je pozoruhodné, že v posledních letech života Wostryho velmi podporoval Eduard Winter, především z pozice rektora univerzity v Halle.

962 Krofta byl zatčen 10. ledna 1944 oficiálně pro poslouchání cizího rozhlasu, ale skutečně proto, že odmítal návrhy K. H. Franka, aby vstoupil do protektorátní vlády. Vězněn byl v Plzni, na Pankráci v Praze, pak v Terezíně a v samotném závěru před povstáním tři dny na Generálce v Dejvicích. Odtud byl osvobozen v noci ze 7. na 8. května 1945. Přes nemoc nervového charakteru vytrvale pracoval, ale musel být převezen do sanatoria ve Vráži. Zemřel 16. srpna 1945. GLÜCKLICH, Julius: Kamil Krofta. Praha 1947, s. 44–45.

963 WINTER: Mein Leben, s. 150. Winter Kroftovi donesl své knihy z doby okupace, především knihu o josefinismu. Jednání o možnosti zůstat pracovat v Československu prý již překročilo prvotní nabídku. Krofta již údajně intervenoval u ministerského předsedy Fierlingera.

964 V publikované autobiografii citoval dopis z 14. května 1945 své manželce. Originál dopisu jsem nenašel, citát však vykazuje některé znaky Winterovy pozdější artikulace vzpomínky na okupaci a text byl pravděpodobně upraven. *Erspart würde mir eine Rechtfertigung nicht, warum ich Professor an der Deutschen Universität Prag und ein Forschungsinstitut hatte, mit der Heydrich-Stiftung durch Personaletat verbunden. So muß ich es hier durchfechten. [...] Wichtig wird sein, einen verständigen Richter zu haben. Aber das wichtigste: Schickung ins Unvermeidliche. Gottes Wille, drum sei Stille. Ich bin nur einer von Tausenden, ja Millionen Menschen.* Tamtéž, s. 146–147.

965 HRUZA: Einige Deutsche, s. 116.

v důvěrném režimu dokumenty a informace o aktuálním dění za frontou.⁹⁶⁶ Stát se ale členem politické strany bylo pro Němce v poválečném Československu těžko myslitelné, a nakonec i z právního hlediska takřka nemožné. Ani později však do žádné politické strany nevstoupil. Tato slova však svědčí o tom, jak mnoho Winter stál o to, aby mohl zůstat v Čechách. Přesto nechtěl nic ponechat náhodě a přihlásil se u „rakouského repatriačního výboru“ v Praze s žádostí, aby byl označen za rakouského repatrianta a bylo mu umožněno vystěhovat se za ženou a dětmi do obnoveného Rakouska.

Ke konečnému rozhodnutí odejít z republiky nakonec velmi přispěl jeden novinový článek, který Winterovi hatil všechny případné československé plány. Začátkem července 1945 uveřejnil Bohdan Chudoba v Lidové demokracii štipulavý pamfletický posudek českého překladu knihy o josefinismu, která vyšla jen pár týdnů před koncem války v Nakladatelství Jelínek.⁹⁶⁷ Recenze byla první z řady nesmiřitelných reakcí z katolického prostředí, které Winterovu interpretaci josefinismu odmítalo především poukazem k jejímu údajnému nacistickému původu. Z dlouholetého sporu o reformněkatolickou nebo státně-církevní podstatu josefinismu vyrostla velká historiografická debata, jejímiž hlavními aktéry byl na jedné straně Winter ve východoněmeckém Berlíně a na druhé straně jezuitský církevní historik Ferdinand Maass v Innsbrucku, který se ještě v roce 1962 odvolával na původně nacistické ukotvení Winterovy interpretace.⁹⁶⁸ Chudobův posudek byl jiný. Předjímal jen částečně budoucí spory o reformněkatolickou podstatu josefinismu, místo toho knihu odsuzoval z tehdejší české perspektivy, která nacistickou okupaci českých zemí pojímala jako vyvrcholení odvěké německé zvůle vůči českému národu. Chudobova reakce byla ovlivněna vyhoceně protiněmeckou atmosférou prvních poválečných měsíců, atmosférou, v níž se česká společnost jen obtížně vzpamatovávala z politického i kulturního znásilnění nedávných šesti let a v níž se nenávisť snoubila s neskrývanou náklonností k sovětským osvoboditelům. Text

966 V pozůstalosti Wostryho a Wintera se k tomu dochovalo několik dopisů od děkana H. J. Beyera. Winter obdržel 12. 3. 1945 na vědomí opis Churchillova projevu na univerzitě v Bristolu, bohužel v dochovaném průvodním dopise blíže nespecifikovaný, a 17. 3. 1945 obdržel opis československo-sovětské smlouvy. AHMP, Pozůstalost E. Wintera, i. č. 29 a i. č. 34. Wostry obdržel 12. 3. 1945 zázilku s několika sešity časopisu *Der Deutsche aus dem Osten*, kterou Beyer zaslal *in der Annahme, dass Sie für eine übersichtliche Darstellung der 6 Generallinien der Kommunistischen Partei Interesse haben*. Archiv AVČR, Osobní fond W. Wostry, k. 3, i. č. 337.

967 CHUDOBA, Bohdan: Kořen zla. *Lidová demokracie* 1, 1945, 7. 6. 1945, s. 2. Viz také WINTER: *Mein Leben*, s. 152, ale Winter článek umístil omylem do Lidových listů a datoval jej k 25. 7. 1945.

968 *E. Winter hat seinerzeit unter der Herrschaft des Nationalsozialismus eine breite Darstellung des österreichischen Josephinismus erscheinen lassen. Da man im Jahre 1943 nicht mehr so leicht das notwendige Papier für ein solches Werk bekam, müssen sich die damit befaßten Machthaber des Dritten Reiches doch wohl allerhand von diesem Kampfbuch gegen die katholische Kirche versprochen haben.* Ferdinand Maass v *Historische Zeitschrift* 198, 1964, s. 682–685, cit. 682, v recenzi 2. vydání knihy, která vyšla ve východním Berlíně v roce 1962 s upraveným titulem a přepracovaná, aby odpovídala rámcově historickému materialismu východoněmeckého dějepiectví.

však nezapřel ani antimodernistické rysy českého konzervativního katolicismu, jež o půl roku později vyjadřovala Chudobova pozoruhodná syntéza českých dějin Jindy a nyní tím, že dobu josefinského osvícenství označovala za dobu temna.⁹⁶⁹ Za těchto okolností Chudoba asi nemohl cítit nejmenší pochopení k německému kolegovi, který se pohyboval na výsluní nacistické vědy a o jehož životních peripetích v posledních letech nic konkrétního nevěděl. A v mnoha ohledech měl pravdu. Winter byl označen za jednoho z nebezpečných představitelů nacionálního socialismu v protektorátu, za „člena krvelačné smečky“, který za okupace „shodil masku“ bolzanovské snášenlivosti, „ochotně zaměnil kněžskou řízu za stejnokroj SA a pyšně prohlásil, že toužil jen po tom, pomáhat svému vůdci v boji a rozmnožit jeho armádu“.⁹⁷⁰ Josefinský katolický reformismus byl v recenzentových očích „pravzorem“ všech nebezpečných ideologií současnosti, na prvním místě nacismu a pak i trockismu.⁹⁷¹ Chudoba předně navrhoval číst knihu jako oslavu předchůdců diktátorského režimu Adolfa Hitlera. „Pochopitelně: osvícenství došlo v našich zemích nejlepšího výrazu ve vládě Josefa II. , který chtěl udělat ze zbytků římské říše nedílný německý stát, v němž by všechno možné, od náboženského přesvědčení až po mateřský jazyk a zvyky denního života, bylo diktováno vládou. I ty skutky, jimiž Josef II. vešel v legendy důvěřivého lidu, vyplynuly ze závěrů vše usměrňujícího diktátora [...]“. Josefinské osvícenství se svým údajně totalitním etatismem bylo v Chudobových očích vlastním „kořenem zla“ současného světa, kořenem, který bylo potřeba navždy vytrhnout.⁹⁷² Vyzdvihoval-li pak Winter období přelomu 18. a 19. století, nehovořil prý o něm záměrně jako o obrozenecké době, která přinesla v existenčním zápase o národní bytí cestu do budoucnosti. Místo toho prý Winter vždycky podsouval české veřejnosti představu, že šlo o dobu, „kdy prý si Čechové s Němci nejlépe rozuměli, a [představoval jej] tedy jako dobu, kterou prý bychom měli co nejvíce napodobit“. Chudoba text dekonstruoval také jako pokus podvrátit české národní vědomí a současně jako iritující oslavu zavrženíhodné epochy, která se měla stát historickým vzorem pro protektorátní kolaboraci Čechů

969 CHUDOBA, Bohdan: Jindy a nyní. Dějiny českého národa. Praha 1946.

970 CHUDOBA: Kořen zla. Podobně ve stejné době na základě čtyř článků v revue Böhmen und Mähren Wintera označil také Josef DOSTÁL: Německá historická věda. Kritický měsíčník 6, 1945, s. 135: „Neobyčejně plodný byl badatel bolzanovský, Eduard Winter. Ten pro větší slávu Adolfovu svlékl šat kněžský a působil na filosofické fakultě jako zánovní znalec dějin východoevropských. Palacký a Havlíček těšili se zvláštní pozornosti tohoto ‚soudce‘ české minulosti. Není třeba se zdržovati jejich ‚methodou‘. Nebyl to Bernheim, ale Goebbels, jehož učenlivými žáčky v kmetských letech se stali.“

971 Tamtéž.

972 Tamtéž. „[...] kořen zla: josefínství, pravzor všech hitlerovských a trockistických choutek. Josefínství, které neuznává jiného školství než státního, které výchovu nahrazuje praktickou výukou a několika hesly, a které neustále hovoří o celku a ubíjí jedince. To byl vzor nacistů a jeho pomocí se chtěli zmocnit českých duší. Vštípme si dobře v srdce výstrahu pana ministra školství a osvěty [Zdeňka Nejedlého]. Vytrhejme nejenom stonky a plody nacismu, nýbrž také jeho kořeny, totiž josefínskou totalitu, která buduje jednotný stát na ubité svobodě občanově.“

s Němci. Tak byla Winterova poslední česká kniha z několika důvodů označena za nebezpečnou propagaci nacismu.

K faktorům, které vedly k rozhodnutí opustit co nejrychleji republiku, patřilo jistě i vydání dekretu prezidenta Beneše o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech z 19. června 1945. Winter je sice nikde nezmiňoval, ale je nepravděpodobné, že je přešel bez povšimnutí. Nezdá se však, že by byl vyšetřován. Ve dvojjazyčném Liběchově (čili také *in Liboch*) patrně zřejmě nikdo mnoho netušil, co pan profesor dělal. Znali ho zřejmě jako člověka, který se na veřejnosti „choval nenápadně“⁹⁷³ a kterého mohli zahlédnout procházet se hodiny s knihou v ruce po obrovské zahradě, jež patřila k jeho domu.⁹⁷⁴ Protože proti jeho osobě nic „nenamítali“, jak vyplývalo z Vojtíškova osobního rozhovoru s předsedou Místního národního výboru, vystavil mu tentýž předseda úřední, česky psané osvědčení, vědomě či nevědomě falešné, že Winter nebyl ani členem nacistické strany, ani voják, a proto není námitek proti jeho odjezdu do Rakouska.⁹⁷⁵ Winter se tímto osvědčením později často vykazoval. Teprve když byl již v jeho nepřítomnosti proveden zápis o konfiskaci liběchovského domu na základě prezidentského dekretu č. 108/45 Sb. z 25. října 1945, bylo do příslušného soupisu konfiskovaných budov uvedeno obvyklé lakonické sdělení, že „se za okupace provinil“.⁹⁷⁶ Až mnoho týdnů po odjezdu do Rakouska se jeho činností za okupace zabývala Státní bezpečnost. Důvod ke stíhání nakonec neshledala. Avšak vyšetřování později přispělo k tomu, že potvrzená kolaborace s nacionálněsocialistickým režimem Winterovi znemožnila získat novou profesuru ve Vídni.⁹⁷⁷ Po vysídlení do Rakouska byla se svolením liběchovského Národního

973 Tolik Vojtíškova vzpomínka na rozhovor s předsedou Městského národního výboru v Liběchově. HRUZA: *Einige Deutsche*, s. 116.

974 Tuto charakteristickou vzpomínku mám z telefonického rozhovoru s liběchovským kronikářem, který na můj dotaz o případných pamětnících sdělil, že našel pouze jednu velmi starou pamětnici, Winterovu sousedku, která si na Wintera ještě vzpomněla, ale pamatovala si ze svého dětství pouze tuto vzpomínku. Winter později zřejmě znovu navázal kontakt s některými liběchovskými občany. Na liběchovském hřbitově byl pohřben Winterův otec. Z Winterovy korespondence v berlínské pozůstalosti s tamějším vlastivědcem Jaroslavem Doubkem vyplývá, že byla hrobka rodiny Winterův ještě v sedmdesátých letech 20. století v dobrém stavu.

975 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Potvrzení č. 56 s razítkem MNV a podpisem A. Kodejše, předsedy MVN v Liběchově z 22. června 1945.

976 SOKa Mělník, Místní národní výbor Liběchov, k. 7/19, Soupis budov, budova č. 51 E. Winter, Sdělení bezpečnostní komise z 6. 9. 1947, zaslané ONV Mělník. Za informaci děkuji zaměstnancům SOKA Mělník a paní PhDr. Janě Kořínkové.

977 Materiály československé Státní bezpečnosti dokládají, že různí lidé o E. Winterovi vypovídali již od podzimu 1945 (viz Haubeltovu výpověď zmíněnou výše). Během roku 1946 se objevovalo Winterovo jméno častěji většinou v souvislosti s materiály nalezenými ve Štěchovicích. V prosinci 1946 o Winterovi vypovídal bývalý šéf SD v Praze Jacobi. Ale zdá se, že systematické vyšetřování Winterovy činnosti za okupace se odehrávalo na základě žádostí z Rakouska (např. 31. ledna 1947 žádalo pražské městské presidium o bližší informace k osobě E. Wintera na základě dotazu Leo Sterna). 3. března 1947 uzavřel vedoucí Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti v Praze šetření takto: „Podrobnosti o politické činnosti

výboru zkonfiskována ve prospěch vyhořelého pražského městského archivu jeho rozsáhlá osobní knihovna o přibližně 5 000 svazcích. Její největší část dnes je součástí fondu obnovené knihovny Archivu hlavního města Prahy. I když tak přišel o velkou část vědeckého aparátu a majetku, bylo jeho postavení proti ostatním německým učencům z pražské univerzity přece jen výjimečné.⁹⁷⁸

Příběh odchodu do Rakouska nabývá místy až románových rysů a vřdycky bude ve vzduchu viset otázka, čím bylo Winterovo štěstí vykoupeno. Počátkem července tankové jednotky Rudé armády opustily Liběchov ve směru sovětské okupační zóny Rakouska. Mezitím podle vlastních vzpomínek Winter promeškal dva vlakové transporty, které odvážely rakouské repatrianty a vysídlence. Pak koncem července Wintera v Liběchově vyzvedl s nákladním vozem (!) velitel sovětských tankistů a společně odjeli přes hranice do Rakouska.⁹⁷⁹ Za hranicemi se rozloučili. Winter měl v kapse pozvání významného člena Brentanovy společnosti, emeritního profesora filozofie Alfreda Kastila, s nabídkou, aby spolu napsali vědeckou biografii Franze Brentana. Winter chtěl převzít její „duchověhistorickou“ část, zatímco Kastil měl napsat část systematickou.⁹⁸⁰ Na cestě do Vídně se proto na několik dní zastavil v Brentanově rodném domě v Schönbühelu na Dunaji, kde mu Kastil, který tam bydlel, zapůjčil klíče ke svému vídeňskému bytu. V něm bude Winter přebývat po více než dva roky vídeňského intermezza, zatímco jeho žena Marie bude žít s dětmi ve francouzské okupační zóně v Tyrolsku. Z Schönbühelu se začátkem srpna 1945 svezl opět na nákladním voze Rudé armády až do hlavního města Rakouska. Je pravděpodobné, že tak zachránil ze svého vědeckého aparátu více než většina jeho internovaných kolegů.⁹⁸¹

nelze sdělit bez předchozího souhlasu, avšak podotýká se, že tato činnost nebyla závažného rázu, takže zdejší úřadovna ani dosud nežádala, aby byl stíhán jako válečný zločinec, ačkoliv zmíněné okolnosti, tj. členství v NSDAP a propagace nacistického režimu jest prokázána.“ ABS, Ústředna státní bezpečnosti, sg. 305-638-2/72, Vedoucí Oblastní úřadovny StB Presidiu hl. města Prahy z 3. 3. 1947.

978 AHMP, Pozůstalost Václava Vojtíška, k. 40, sg. 2173, i. č. 2173, korespondence s E. Winterem z října, prosince 1958 a března a června 1959. Winter se tázal počátkem prosince 1958, co se stalo s jeho knihovnou, kterou si – jak napsal – nechal zajistit (*sicherstellen*) Královskou českou společností nauk. Václav Vojtíšek odpověděl s chladnou zdvořilostí 30. března 1959, že se mu nepodařilo zjistit v dokumentech společnosti nebo u žijících funkcionářů zaniklé společnosti, že by Winter „byl nějak požádal za ochranu své knihovny“. Naopak si prý pamatoval z jedné návštěvy v Liběchově koncem května nebo počátkem června 1945, že „v rozmluvě o osudu Archivu hlav. města Prahy, v němž vzala zkázu přebohatá knihovna, prohlásil [...Winter, že byl...] ochoten svou knihovnu dát k dispozici.“ Vojtíšek byl prý také překvapen, jak málo vědeckého materiálu bylo z Liběchova přivezeno do Archivu hlavního města Prahy a vyslovil následující domněnku: „[...] patrně podstatnou část mohl jste, pane profesore, s sebou vzít, nebo jste měl zabezpečené, co jste pokládal za důležité.“ Winter mu na to 8. června 1959 popřál, aby jeho knihy sloužily touto cestou vědeckému výzkumu.

979 Podrobně viz WINTER: Mein Leben, s. 149–152.

980 Bolzano-Winter Archiv, Pořadač Korrespondenz, koncept dopisu Brentanovu synovi z 19. 9. 1945.

981 Srov. Vojtíškův postřeh v jedné z předchozích poznámek. Např. do Rakouska rovněž „repatriovaný“ rodilý Vídeňan Zatschek zanechal v Praze po internaci kompletně svou korespondenci, přípravné

Ve Vídni 1945–1947

Pád nacionálněsocialistického a okupačního režimu v květnu 1945 znamenal také konec německého dějepisectví v českých zemích. Německá univerzita v Praze byla uzavřena a její vybavení přebírali čeští profesori z obnovené české univerzity. V říjnu 1945 byla zrušena s konečnou platností dekretem prezidenta Beneše.⁹⁸² Většina těch, kteří před Mnichovem pocházeli ze sudetoněmeckého prostředí, našla po letech naplněných často jen starostmi o nejzákladnější životní potřeby působit především v SRN a v menší míře v Rakousku. Jejich cesta zpět do původních rolí v univerzitním prostředí byla obtížná a zdlouhavá a profesorský návrat se i z důvodu pokročilého věku povedl jen výjimkám. První a v západní Evropě nakonec i jedinou úspěšnou výjimkou byl Anton Ernstberger, který v roce 1947 po krátké učební epizodě na Filozoficko-teologické vysoké škole v Řezně a Bamberku obdržel místo ordináře novějších a nejnovějších dějin na univerzitě v Erlangenu.⁹⁸³ Kromě něj se na univerzitu jako řádný profesor již nevrátil žádný z pražských univerzitních historiků, nepočítáme-li honorární profesuru právního historika Weizsäckera na univerzitě v Heidelbergu a profesuru Tarase Borodajkewycze na vídeňské Vysoké škole světového obchodu, který však mezi sudetoněmecké dějepisce vlastně nepatřil.⁹⁸⁴ Většinou se sudetoněmečtí historikové uchýlili v archivních službách. Pro příklad lze uvést Kurta Oberdorffera, který se po třech letech strávených v zajateckých táborech pro členy SS Mossburg a Dachau a zaměstnáních na různých místech mimo obor v roce 1953 stal městským archivářem a ředitelem městského muzea v Ludwigshafenu.⁹⁸⁵ Centrum dřívějších sudetoněmeckých historiků ale bylo v Mnichově, kde Rudolf Schreiber, jinak od roku 1950 státní archivář ve Špýru, stál v čele úsilí o založení Historické komise sudetských zemí (*Historische Kommission der Sudetenländer*, dnes *Historische Kommission für die böhmischen Länder*), založené v roce 1954. Komise navazovala symbolicky, ale v mnoha aktivitách i přímo na Historickou komisi pražské Německé akademie věd i na Historickou komisi Sudetoněmeckého ústavu pro zemský a národnostní výzkum.⁹⁸⁶

rukopisy, a dokonce i nejzákladnější osobní dokumenty (např. vysvědčení ze studia apod.). Blíže viz HRUZA: Heinz Zatschek, s. 690.

982 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 189.

983 FUCHS, W. P.: Anton Ernstberger 1894–1966. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg* 27, 1967, s. 1–14.

984 Zatschek se vrátil na Vídeňskou univerzitu v polovině padesátých let a docházel tam dalších deset let, ale již jen jako docent středověkých a hospodářských dějin.

985 Městské muzeum v Ludwigshafenu, Osobní spis K. Oberdorffera. Také viz NĚMEC, Jiří: Kurt Oberdorffer, s. 444–448. Děkuji pracovníkům muzea v Ludwigshafenu za pomoc při zjišťování informací o K. Oberdorfferovi.

986 SCHREIBER, Rudolf: *Werdegang und Ziele der Historischen Kommission der Sudetenländer*. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955, s. 108–129, a též: *Die Historische Kommission der Sudetenländer*. *Stifter-Jahrbuch* 3, 1953, s. 239–244.

Až po Schreiberově předčasné smrti bylo v Mnichově založeno i centrum historické bohemistiky v Německu Collegium Carolinum.⁹⁸⁷ V obou institucích se pak střetávali historikové jako Zatschek, Weizsäcker, Oberdorffer nebo třeba sociolog Lemberg s mladšími, přímou československou a okupačně nacistickou zkušeností tolik nepoznamenanými historiky (např. K. Boslem, F. Seibtem). V pohledu české veřejnosti ale představoval symbolickou ikonu nacistické protičeské politiky mezi sudetoněmeckými intelektuály „zavilý nepřítel československého lidu a nejhrubší reprezentant germanizace v Praze“⁹⁸⁸ Josef Pfitzner, který byl v červnu zatčen na útěku z Československa a 6. září 1945 ve dvoudenním procesu odsouzen k trestu smrti, vykonanému veřejně ještě téhož dne.⁹⁸⁹

V době Pfitznerovy popravky byl Winter již více než měsíc ve Vídni.⁹⁹⁰ Winter od samého počátku doufal, že by se pro něj mohlo najít místo na Vídeňské univerzitě. Jeho kroky svědčí o tom, že pokus prosadit se na Vídeňské univerzitě vzal velmi vážně. Brzy po příjezdu do Vídně se přihlásil na univerzitě a nabídl své služby při stěhování knihovny v semináři východoevropských dějin. Následovalo dlouhé období asi devatenácti měsíců, během nichž oficiálně v pozici univerzitní neplacené pomocné vědecké síly usiloval o získání širší podpory pro to, aby byl povolán na uvolněnou profesuru východoevropských dějin.⁹⁹¹ Přes počáteční nedůvěru a váhání se v prosinci 1946 fakultní rada Filozofické fakulty nakonec rozhodla ve jmenovacím návrhu na místo profesora východoevropských dějin postavit Winterovo jméno na první místo ze dvou kandidátů.⁹⁹² Jeho úsilí ale bylo

987 Viz CORNELISSEN, Christoph: Nur noch „strenge Wissenschaftlichkeit“. Das Collegium Carolinum im Gründungsjahrzehnt (1955–1965). In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger, R. Luft. München 2006, s. 345–365; NEUMÜLLER, Michael: 25 Jahre Collegium Carolinum: München 1956–1981. München 1982.

988 NA, MZV VA II, Josef Pfitzner 1945–1947, Práce 5. 9. 1945, Dnes proces s Pfitznerem.

989 SCHWIPPEL, Jindřich: Der Prozess gegen Josef Pfitzner. In: *Die Böhmisches Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Ústí nad Labem 1997*, s. 105–121.

990 V kapitole jen naznačuji základní linie Winterova působení v Rakousku. Podrobně jsem zpracoval jeho úsilí o prosazení se ve Vídni v letech 1945–1947 v rámci výše již zmíněného portrétu Eduard Winter (1896–1982). *Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten*.

991 WINTER: *Mein Leben*, s. 154, TÝŽ: *Erinnerungen*, s. 11. Srov. LEITSCH, Walter – STOY, Manfred: *Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907–1948*. Wien, Köln, Graz 1983, s. 202. V květnu 1946 se vrátil z britského zajetí v Americe docent a pozdější profesor Günther Stöckl, který později na Wintera nevzpomínal dobře: *Wenig angenehm war der etwa halbjährige gemeinsame Aufenthalt mit E. Winter in einem Raum... und 1946 hoffte er wohl noch auf dem Chef-Sessel sitzen bleiben zu können*.

992 Jako druhý za Winterem byl navržen štýrskohradecký slavista H. F. Schmid. Děkan Filozofické fakulty o záměru fakulty informoval v lednu 1947 s tím, že se ještě stále čekalo, zda nepříjde zpráva o dřívějším mimořádném profesorovi A. Hajekovi, o němž od války nebyly žádné informace. V případě, že by se Hajek vrátil, měl se návrh s Winterem stát bezpředmětným. Archiv Vídeňské univerzity, Dekanat der Phil. Fakultät, Wiederbesetzung der osteuropäischen Lehrkanzel, děkan spolkovému ministerstvu výchovy 20. 1. 1947 (Vídeň).

několikrát zpochybněno tiskovými zprávami v katolickém tisku, že za války v Praze spolupracoval s nacionálněsocialistickým režimem. Jakkoliv se domníval, že se mu podařilo obhájit se u svých příznivců a podpůrců, slibně se vyvíjející profesuru ve Vídni s konečnou platností zhatila květnová zpráva z Prahy potvrzující jeho úzké vazby na nacistické špičky okupačního režimu.⁹⁹³

Ačkoliv se Winter setkal s některými dávnými známými z katolické církve, podpůrce svých kariérních i vědeckých představ našel u sovětské okupační moci a levicových intelektuálů, kteří se do Vídně vrátili ze Sovětského svazu. Dobré vztahy s Rudoarmějci navázané v Liběchově rozvíjel i v novém prostředí. Prostřednictvím kontaktů na sovětskou okupační moc se dostal mezi vídeňské levicové kruhy, mezi nimiž figurovali tehdejší přední rakouští socialisté⁹⁹⁴ Ochota navázat s nimi spolupráci mu otevírala širokou podporu významného mocenského hráče. Pokud se za touto spoluprací snad skrývaly nějaké další, utajované vztahy se sovětskými exekutivními či bezpečnostními orgány (např. NKVD), neměl jsem je možnost provéřit.⁹⁹⁵ V poslední, nepublikované autobiografii Winter uvedl, že major Evgenij Ivanov, s nímž se v Liběchově „sprátelil“, prý snad o něm ještě z Československa informoval Akademii věd SSSR.⁹⁹⁶ Přitom trochu tajemně naznačil, že sověští vojáci možná jednali na „vyšší příkaz“.⁹⁹⁷ Ale vzhledem k jeho obvyklému způsobu

993 ÖSA, Archiv der Republik, BMU 4C1 Winter, K 535, Opis odpovědi ke Korr. Zl. 18/47, týkající se prof. Dr. E. Wintera, Lehrkanzel für Osteuropäische Geschichte, sekční šéf Skrbensky 30. 6. 1947 (Vídeň).

994 Především se seznámil s vlivným výkonným prezidentem vídeňské městské školní rady Lepoldem Zechnerem (1884–1968), který byl v letech 1945–1956 poslancem rakouské Národní rady za Socialistickou stranu Rakouska (SPÖ), a s Hansem Christianem Brodou (1916–1987), mladým socialistickým právníkem, který byl později dlouhá léta čelným politikem SPÖ, poslancem v Národní radě, spolkovým ministrem spravedlnosti a také rakouským premiérem.

995 Stasi o nějaké Winterově spolupráci se sovětskými tajnými službami nic netušila, a naopak ho sledovala podle mého názoru s velkým nepochopením jako možného agenta západních služeb či Vatikánu.

996 Pokoušel jsem se zjistit v archivu Ruské akademie věd, nástupkyni archivu Akademie věd SSSR, zda lze nalézt nějaké podobné dokumenty. Na materiály týkající se kopií z rakouských archivů, které prováděla skupina napojená na IWK, o níž budu za chvíli hovořit, jsem ještě nenarazil. Prozatím se mi podařilo nalézt jen korespondenci k sovětským historikům a historickému oddělení Akademie věd z období od první poloviny 50. do sedmdesátých let. Nejvyšší intenzitu měla korespondence z konce 50. a první poloviny šedesátých let, kdy Winter jako akademik NDR navázal v rámci konceptu „německo-slovanské vzájemnosti“ přímou spolupráci se sovětskými historiky.

997 Bolzano-Winter Archiv, Manuskript *Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*, 19. 1. 1982, s. 48. Tato vzpomínka je však velmi neurčitá, plná domněnek: *Vor allem die Gespräche mit dem sowjetischen Politoffizier aus Moskau waren wertvoll. Er scheint einen Bericht über die Gespräche an die Sowjetische Akademie der Wissenschaften nach Moskau geschickt zu haben. Diese Berichte und das Wissen, sowjetischer Historiker in der sowjetischen Akademie, wie Chwostov, von meinen historischen Werken in den dreißiger und Anfang der vierziger Jahre mögen Grundlage für das Vorgehen der Roten Armee mir gegenüber geworden sein. Jedenfalls der Kommandant dieser sowjetischen Panzerbrigade, Evgenij Ivanov, war von Anfang der Besetzung Libochs durch die Rote Armee mein Freund. [...] Die vier Rotarmisten waren gleichzeitig die eifrigsten Benutzer meiner Bücherei, die ja viele Bücher in russischer und ukrainischer Sprache enthielt. Die wenigen Bücher, die*

jednání s představiteli politické moci je pravděpodobné, že jim sám nabídl své služby, v prvních chvílích v Československu přinejmenším jako překladatel.⁹⁹⁸

Avšak Winterova aktivita se neomezovala na Vídeňskou univerzitu. Od října 1945 se objevoval mezi zakládajícími členy dodnes aktivně existujícího Ústavu pro vědu a umění (*Institut für Wissenschaft und Kunst*, přístě IWK), jehož původní název zněl Vídeňský ústav pro svobodné vědecké bádání (*Wiener Institut für freie wissenschaftliche Forschung*). Ústav se prezentoval jako instituce opravdu svobodné vědy a výzkumu, která v konkurenci s údajně konzervativní univerzitou a vídeňskou Akademií věd překoná sebestřednou izolovanost a privilegovanost akademického prostředí. Jeho ambicí bylo stát se skutečným „centrem [všech] duchovních lidí Rakouska“ (*Zentrum der geistigen Menschen Österreichs*).⁹⁹⁹ Zřízení IWK podporovalo vídeňské město i sovětská okupační správa. Při slavnostním otevření dokonce vystoupil s proslovem rakouský kancléř, sociální demokrat Karl Renner.¹⁰⁰⁰ IWK byla vědeckou institucí, v níž se sdružovaly „síly, mající zájem o nový počátek rakouské vědy skrze spolupráci na beziluzorním a realitě odpovídajícím světě“, jak poznamenal rakouský levicový historik.¹⁰⁰¹ Tím byli myšleni učenci inklinující politicky k levici, od umírněnějších socialistů až po radikálnější komunisty. Komunistický vliv ovšem v prvních letech převládal.¹⁰⁰² Winter zde navázal intenzivní spolupráci mimo jiné s národohospodářem a historikem Leem Sternem, který do Vídně přišel se sovětským vojskem a působil v jeho oddělení propagandy. Winter řídil v rámci IWK mezi pěti odděleními Oddělení kulturních a duchových dějin (*Abteilung für Kultur- und Geistesgeschichte*) a usiloval o to, aby v prvních měsících převažující přednášková a seminární činnost byla významně doplněna o badatelskou rovinu.¹⁰⁰³ Hlavním úkolem Winterova oddělení bylo vyjadřovat se ke kulturním a myšlenkovým proměnám dneška a studovat kulturní význam Rakouska v jeho různorodých a všestranných vztazích, především

sie für vom Nationalsozialismus anrühlich glaubten, legten sie stillschweigend für mich zur Vernichtung heraus. Wahrscheinlich hatten sie hierfür höheren Auftrag. [!]

998 Český historik Václav Vojtíšek zmínil na základě vzpomínky na setkání s Winterem v roce 1945 právě překladatelskou službu. AAV ČR, Ústřední archiv ČSAV, sg. 63, Styk se zahraničím – Eduard Winter, Posudek Václava Vojtíška na E. Wintera, přiložený k dopisu Vojtíška Ministerstvu zahraničních věcí ČSSR z 25. 8. 1962.

999 Institut für Wissenschaft und Kunst (archiv), brožura Sechs Monate, Institut für Wissenschaft und Kunst a brožura Wiener Institut für Wissenschaft und Kunst z února 1946.

1000 STADLER, Friedrich: 40 Jahre Institut für Wissenschaft und Kunst 1946–1986. 40 Jahre Fortschrittliche Bildungsarbeit. Mitteilungen des Institutes für Wissenschaft und Kunst 1986, č. 3, s. 66. Za všechny materiály týkající se IWK, mezi nimi i veškeré korespondence Eduarda Wintera s IWK, vděčím ochotě a pomoci sekretářky IWK, paní Dr. Helgy Kaschl, působící zde koncem 90. let 20. století.

1001 OBERKOFER, Gerhard: Die Wahl von Leo Stern in die Deutsche Akademie der Wissenschaften (1955). In: http://www.klahrgesellschaft.at/Mitteilungen/Oberkofler_1_99.html (cit. 9. 8. 2015).

1002 STADLER: 40 Jahre Institut, s. 66.

1003 Archiv Institut für Wissenschaft und Kunst (= Archiv IWK), Brožura Sechs Monate, Institut für Wissenschaft und Kunst, z Winterovy zprávy na zasedání kuratoria 27. 6. 1946.

„k jeho slovanským sousedským národům“.¹⁰⁰⁴ Winter se konkrétně intenzivně zabýval vznikem „romantického nacionalismu“ na počátku 19. století v Rakousku, vrátil se ke studiu vztahů Moskvy a Ruska ve středověku, které pak vystřídal zkoumáním období reformace a protireformace v Rakousku a Rusku. K 950. výročí Rakouska zorganizoval přednáškovou řadu k dějinám novověkého myšlení. Témata pracovních seminářů, přednášek a kurzů ostatních spolupracovníků jeho oddělení sahala od literární historie přes filozofii se zaměřením na filozofii socialismu a marxismu po otázky zahraniční politiky.¹⁰⁰⁵ Ve čtyřech odděleních – „badatelských společenstvích“ (*Forschungsgemeinschaften*) – se pak koncentrovaly Winterovy snahy obnovit badatelskou činnost. Přednostní roli ale hrála Oddělení pro dějiny Ruska a slovanských národů (*Arbeitsgemeinschaft für Geschichte Rußlands und der slawischen Völker*)¹⁰⁰⁶ a Oddělení pro dějiny rakouského dělnického hnutí (*Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung*). Další dvě „pracovní společenství“ již vycházela čistě z Winterových zájmů a věnovala se rakouským filozofům Bernardu Bolzanovi a Franzi Brentanovi.¹⁰⁰⁷

Společně se Sternem sestavil Winter ve druhém oddělení také skupinu nezaměstnaných historiků, která se podílela na stěhování rakouského archivního materiálu z provizorních válečných krytů zpět do archivů. Šlo však nejen o mechanické stěhování archiválií. Ve skupině byli zaměstnáni zkušení historikové a archiváři, mezi jinými také Taras Borodajkewycz nebo významný medievalista Otto Brunner, kteří většinou kvůli nacionálněsocialistické minulosti přišli o dosavadní pozice a byli vděční za každý finanční příjem.¹⁰⁰⁸ Za sovětská stipendia ve výši až 750 šilinků měsíčně skupina prováděla rozsáhlé rešerše materiálů k dějinám Ruska a rakouského dělnického hnutí. Jejich pozornosti neunikly nejen běžné pří-

1004 Archiv IWK, Brožura Wiener Institut für Wissenschaft und Kunst (únor 1946), s. 7.

1005 Archiv IWK, Brožura Wiener Institut für Wissenschaft und Kunst, Arbeitsgemeinschaften I. pololetí 1946 a Arbeitsprogramm, podzim 1946.

1006 V konceptu žádosti na vytvoření stálé *Forschungsgemeinschaft* byla jmenována následující témata: 1. *Moskau und Rom im Laufe der Jahrhunderte*. 2. *Das russische Interesse für den Reform Katholizismus auf dem Boden der römischen Kirche und die Förderung desselben*. 3. *Die revolutionäre Arbeiterbewegung der slawischen Völker im alten Österreich-Ungarn*. 4. *Die Kirchenunionsbestrebungen der Habsburger und ihre politische Bedeutung*. 5. *Der so genannte ‚Austroslawismus‘: Sinn, Entstehung und seine Geschichte*. 6. *Russland und Österreich vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. 7. *Die Stellung der reaktionären Polen in Verhältnis Russland zum Vatikan*. 8. *Wien als Ausgangspunkt der nationalen Erweckung der slawischen Völker und der Donaumonarchie*. 9. *Herausgabe der Berichte der österr. Residenten Pleyer in Russland 1698–1719*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 185, koncept plánu na vznik samostatné *Forschungsgemeinschaft zur russischen Geschichte*.

1007 Archiv IWK, Arbeitsprogramm, podzim 1946.

1008 Kromě uvedených dvou to byli také Robert Lacroix, Robert Schwanke, Fritz Reinhöhl, Josef Karl Mayr, Friedrich Wilhelm Antonius. Viz HOCHEDLINGER, Michael – JUST, Thomas: „Diese Diebstähle sind einzig in der Geschichte aller Archive der Welt“. Die Affäre Grill 1951–1953. Ein Beitrag zur Personalgeschichte des Haus-, Hof- und Staatsarchivs zwischen 1. und 2. Republik. MIÖG 113, 2005, s. 380.

stupné fondy, ale ani ty materiály, které byly v rámci zákonné padesátileté lhůty nepřístupné. Jejich obsah mohl být politicky velmi výbušný a není vyloučeno, že mohly sloužit i k politickému boji. To jsou však jen domněnky, pro které neexistují pramenné doklady. Winter ve své nepublikované zprávě, kterou připravil na jaře 1948, zmiňoval mezi zkoumanými prameny policejní akta, zprávy rakouských vyslanců a residentů, rakouského ministerstva zahraničí a blíže neurčených informačních oddělení rakouské bezpečnosti.¹⁰⁰⁹ Skupina sepisovala o výsledcích výzkumu pravidelné měsíční zprávy a společně s fotokopiemi je zaslala do Akademie věd SSSR do Moskvy, která celý podnik financovala. Zdá se, že sovětská strana měla především zájem o materiály týkající se Lenina, Marxe a Engelse a jejich vlivu v Rakousku.¹⁰¹⁰ O dalších oblastech sovětského zájmu můžeme soudit z jedné analogie. Winter se brzy po příchodu do sovětské okupační zóny Německa zapojil také tam do podobné akce, jejímž úkolem bylo přestěhovat zpátky z válečných evakuačních úkrytů nejvýznamnější německý archiv (Tajný pruský státní archiv). V dopise plukovníkovi M. A. Poltavskému,¹⁰¹¹ se kterým spolupracoval ve Vídni, referoval v srpnu 1947 z Halle, že podobně jako ve Vídni i v Sasku-Anhaltsku, kde byl archiv dočasně uložen, bylo jeho úkolem vyhledávat materiál k rusko-německým vztahům v průběhu staletí.¹⁰¹²

Během pobytu ve Vídni publikoval jen drobnější práce. Příkladem je brožura o císaři Josefu II. a jeho reformách.¹⁰¹³ Ale snad více se zajímal o otázky, které souvisely s vlastním myšlenkovým vývojem. Katastrofa německé porážky způsobila v jeho myšlení otřes. Při hledání faktorů, které ji způsobily, dospěl k závěru, že jedním z hlavních viníků a vlastní válečnou příčinou byl vyhrocený německý nacionalismus. Označoval jej pojmem „romantický nacionalismus“. Stejný pojem používal pro představitele českého národního hnutí 19. století již během nacistické okupace v Praze. Ale co bylo nástrojem kritiky českého národního hnutí, nástrojem využívaným nacistickým okupačním aparátem k neutralizaci národního sebevědomí protektorátních obyvatel, to se ve Vídni stalo mezi levicovými intelektuály a politiky

1009 Bolzano-Winter Archiv, Manuskript *Der Beginn der Arbeitsgemeinschaft: Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung* (1948).

1010 Lze uvažovat o možnosti, že Winter slíbil Sovětům napsat na základě rakouských materiálů monografickou práci o Leninovi. Winter později v NDR publikoval tematicky se z jeho díla zcela vymykající studii WINTER, Eduard: *Lenin-Erinnerungen in österreichischen Archiven*. *Zeitschrift für Slavistik* 2, 1957, s. 481–492.

1011 Moisej Anatoljevič Poltavskij, sovětský důstojník, vedoucí Winter ho označuje v korespondenci i vzpomínkách stále jako majora, ale působil již jako plukovník-poručík. K němu viz MUELLER, Wolfgang – SUPPAN, Arnold – NAIMARK, Norman M. – BORDJUGOV, Gennadij (eds.): *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven*. Wien 2005, s. 475.

1012 ABBAW, *Pozůstalost Eduarda Wintera, Korespondence, Winterův koncept dopisu Poltavskému z 19. 8. 1947* (Halle).

1013 WINTER, Eduard: *Josef II. Von den geistigen Quellen und letzten Beweggründen seiner Reformideen*. Wien 1946.

nástrojem diagnózy německé nemoci. V nepublikované přednášce o „překonání romantického nacionalismu ve vědě“ Winter odmítl mystický, z časů romantismu pocházející pojem *Volksgeist* (národní duch) a s ním šmahem zavrhl i celou tradici německého dějepisectví 19. století od Rankeho přes Treitschkeho, a dokonce Lamprechta až do nedávné minulosti.¹⁰¹⁴ Principiálním východiskem německé historiografické tradice prý bylo romantické nacionální jádro, zrozené již v odporu proti Napoleonovi a v průběhu dějin stále znovu obnovované. V této tradici pokračovali historikové v Německu i v Rakousku také po první světové válce. Podle Winterova nového přesvědčení nedokázali přijmout výzvu výmarské demokracie a postavit základ dějepisectví na „nových, racionálních a kosmopolitních základech“, které Winterovi reprezentovali myšlenky Ernsta Troeltsche a Maxe Webera. „Německé dějepisectví bylo právě svým zásadním romanticky nacionálním zaměřením [...] jedním z nejdůležitějších předchůdců nacionálního socialismu, a je jedno, zdali to tak jednotliví historikové sami chtěli, nebo ne. Připojení Rakouska k Německu bylo myšlenkově podporováno snad všemi rakouskými historiky, dokonce i těmi, kteří byli později minulým režimem pronásledováni, protože všichni pili ze stejného pramene romantické nacionální ideje.“¹⁰¹⁵ Tak se Winter kriticky vyrovnal nenápadně i se svou minulostí, kterou pohřbily sutiny Hitlerovy říše. „Vlastenec-kou a lidskou povinností“ německých a rakouských historiků měla být podle jeho přesvědčení „nová zásadní orientace dějepisectví“, která se odvrátí od zhoubného *Volksgeistu* a najde cestu k „ideji lidství“ (*Menschheitsgedanke*). Přitom se nelze vyhýbat ani metodám „materialistického dějepisectví“, jehož klasická podoba (*klasische Klarheit*) prý pocházela od Stalina. Předmětem nových dějin již nebudou vládcí, státníci a učenci, ale sami producenti materiálních statků.¹⁰¹⁶ V jiné, pro IWK rovněž připravené přednášce s podobnou antinacionalistickou naléhavostí hovořil o dějinách Ruska a slovanských národů v jejich významu pro Rakousko. Winter zdůraznil, že nezbytným prvním krokem nové vědy musí být odvaha odvrátit se od sebestředného pohledu dovnitř vlastního národa, který jen podporoval nacionalistickou představu o civilizační nadřazenosti a civilizačním poslání německého národa, a nakonec vedl přes mnohá nedorozumění ke dvěma válkám. Rakouská věda prý potřebovala studovat druhé národy, aby jim porozuměla. Obzvlášť to prý platilo pro národy slovanské.¹⁰¹⁷

1014 Bolzano-Winter Archiv, nepublikovaný strojepis přednášky v rámci IWK s názvem *Überwindung des romantischen Nationalismus in der Wissenschaft: Romantik und Geschichte* (1946).

1015 Tamtéž: *Die deutsche Geschichtswissenschaft wurde gerade durch ihre romantische nationale Grundeinstellung, die sie nicht überwinden, eine der wichtigen Wegbereiterin des Nationalsozialismus, ob die einzelnen Historiker selbst es wollten oder nicht. Der Anschluss Österreichs an Deutschland ist wohl von allen österreichischen Historikern geistig unterstützt worden, selbst von jenen, die später von dem vergangenen Regime verfolgt wurden, da sie alle aus der gleichen Quelle des romantischen nationalen Gedankens getrunken hatten.* Německý text také obsahuje v překladu vynechanou pasáž.

1016 Tamtéž.

1017 Bolzano-Winter Archiv, rukopis *Die Geschichte Russlands und der slawischen Völker in ihrer*

Jako osobní přínos k léčbě této zhoubné německé nemoci připravil Winter pro nejširší veřejnost čítankový výbor z myšlenek Bernarda Bolzana.¹⁰¹⁸ Malou knížku nazval Bolzanův breviář a ze svého myšlenkového souputníka učinil v podtitulu socialistu v předbřeznovém Rakousku. Poněkud staromilský název nepřispíval později k prodejnosti publikace stejně jako okolnost, že Bolzanovo jméno široké rakouské veřejnosti nic neříkalo.¹⁰¹⁹ Editor připsal do úvodu vyznání, které lze směle označit za kvintesenci myšlenkového přerodu, který Winter od jara 1945 prodělal. *Sozialismus und Christentum sind die Kräfte, die das Chaos in Europa überlebten, und ist es sicherlich eine Schicksalsfrage erster Ordnung, daß diese beiden Kräfte nicht gegeneinander, sondern miteinander an den so schweren Neuaufbau schreiten.*¹⁰²⁰

Knížka malého formátu vyšla ve Vídni v listopadu 1947. Winter se jí loučil s Rakouskem.¹⁰²¹

Historik východoevropských dějin v komunistickém Německu

Winterova pozice ve Vídni přes všechnu vynaloženou snahu a zvýšenou vědeckou aktivitu nedávala naději na vytvoření dlouhodobé a stabilní pozice na univerzitě. Když se v létě 1946 Winter dozvěděl od svého bratra Gustava, který bydlel po vynuceném odchodu z Československa v Halle v Sasku, že berlínské úřady v sovětské okupační zóně vyzvaly bývalé profesory pražské Německé univerzity, kteří nebyli členy NSDAP, aby se přihlásili o místo, neváhal ani okamžik. Na konci července 1946 zaslal vlastní žádost do Berlína.¹⁰²² Stejně jako ve Vídni přitom popřel, že by byl kdykoliv členem NSDAP. Hledal místo na Katedře východoevropských dějin nebo v nějakém „badatelském ústavu pro novější dějiny, obzvláště východní Evropy nebo slovanských národů“.¹⁰²³

Bedeutung für Österreich. Blíže viz NĚMEC: Eduard Winter (1896–1982), s. 644.

1018 WINTER, Eduard (ed.): Bolzano-Brevier. Sozialistische Betrachtungen aus dem Vormärz. Wien 1947.

1019 Bolzano-Winter Archiv, pořadač Korrespondenz, dopis A. Kaunitz-Wiesenburga Winterovi z 30. 11. 1947 (Wien): *Der Name Bolzano ist weiteren Kreisen eben noch unbekannt, und das Wort ‚Brevier‘ mag die gegenwärtigen Käuferschichten eher abgestoszen haben.*

1020 Pro názornost jsem ponechal v původním německém znění. Tamtéž, s. 5. Text dál pokračoval: *Es scheint deswegen an der Zeit, die Worte des einzigen, zu Unrecht vergessenen Sozialutopisten des österreichischen Vormärzes, Bernard Bolzano, [...] wieder zum Klingen zu bringen.*

1021 Winter se na poslední fázi přípravy knihy v tisku již nepodílel. O vydání publikace pečoval ve Vídni Adolf Kanitz-Wiesenburg, který Wintera informoval, že knížka byla právě vydána. Bolzano-Winter Archiv, pořadač Korrespondenz, dopis A. Kaunitz-Wiesenburga Winterovi ze 7. 11. 1937 (Wien).

1022 Archiv Humboldtovy univerzity v Berlíně (= AHU), Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter dne 25. 7. 1946 na úřad Zentralstelle für Hochschulwesen in der sowjetischen Zone Deutschlands (Vídeň). Konkrétní dotazník zaslal z Vídně 8. 9. 1946 dopisem do úřadu Zentralverwaltung für Volksbildung v sovětské okupační zóně. Materiály archivu Humboldtovy univerzity velmi dobře využil do podrobné analýzy GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker.

Z univerzity v Lipsku odpověděli na Winterův návrh až o mnoho měsíců později odmítavým stanoviskem. Jejich prioritou byla profesura novověkých dějin. S ohledem na Winterovy publikované práce, v nichž ruské dějiny podle jejich názoru měly jen okrajový význam proti pracím z dějin starého Rakouska a napojených zemí, se navíc domnívali, že pro východoevropské dějiny Winter není úplně nejvhodnějším kandidátem.¹⁰²⁴ Na univerzitě v Berlíně vzali Winterův dotaz na vědomí. Protože se však tady na univerzitu vrátil Otto Hoetzsch, dlouholetý profesor východoevropských dějin, byla Winterovi sdělena určitá naděje jen v případě, že by svou práci starý profesor již nemohl vykonávat.¹⁰²⁵

Avšak téměř okamžitě a pozitivně zareagovala univerzita v Halle. Vyšla tím současně vstříc požadavku ústředních německých úřadů, aby v rámci učebního plánu historie byla zohledněna „důležitost“ východoevropských dějin.¹⁰²⁶ Příznivou roli v celé záležitosti sehrál opět Winterův bratr, který posledního července osobně jednal na rektorátu s děkanem filozofické fakulty.¹⁰²⁷ Winter měl vyplnit osobní dotazník, po jehož obdržení¹⁰²⁸ děkan jen s několikadenním prodlením požadoval zřízení nového ordinariátu východoevropských dějin s Winterem jako jediným kandidátem na profesorské místo.¹⁰²⁹ Nečekaně rychle, již 11. listopadu 1946, bylo místo schváleno saským zemským prezidentem a Winter byl jmenován řádným profesorem univerzity v Halle.¹⁰³⁰ Nicméně jmenovací dekret, který mu umožnil získat potřebné vízum, mu do Vídně byl zaslán teprve počátkem března následujícího roku.¹⁰³¹ Podmínky jmenování byly velice dobré. Ke slušnému platu byl Winterovi ve válkou málo poničeném městě přislíben byt a byl zařazen do nej-

1023 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter dne 25. 7. 1946 na úřad Zentralstelle für Hochschulwesen in der sowjetischen Zone Deutschlands (Vídeň).

1024 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, rektor lipské univerzity na úřad Deutsche Zentralverwaltung für Volksbildung in der sowjetischen Besatzungszone dne 23. 12. 1946 (Lipsko).

1025 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, E. Meyer Winterovi 12. 8. 1946.

1026 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, děkan filozofické fakulty na úřad Deutsche Zentralverwaltung dne 25. 9. 1946.

1027 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, rodinná korespondence, bratr Gustav Winterovi 1. 8. 1946 (Halle).

1028 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winterův dopis s dotazníkem 8. 9. 1946 (Vídeň).

1029 Tamtéž, děkan filozofické fakulty na úřad Deutsche Zentralverwaltung dne 25. 9. 1946. Záležitost byla projednána a nadšeně přijata na zasedání fakulty 21. 9. 1946. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, rodinná korespondence, bratr Gustav Winterovi 22. 9. 1946 (Halle).

1030 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, prezident saské provincie Winterovi 11. 11. 1946. Již během října 1946 byl Winter vyzván, aby se v Halle osobně představil. Ten začal ve Vídni podnikat kroky, které by mu umožnily cestu do sovětské okupační zóny v Německu. Tamtéž, Winter na úřad Zentralverwaltung für Volksbildung am 23. 10. 1946 (Vídeň).

1031 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 2, Winter kurátorovi univerzity v Halle dne 5. 4. 1947 (Vídeň). Ověřený opis jmenovacího dopisu s datem 1. 3. 1947 se nalézá v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 899. Zaslán byl Winterovi do Vídně 11. 3. 1947.

vyšší třídy pro přiděl potravinových lístků.¹⁰³² Přesto trvalo ještě několik týdnů, než Winter konečně opustil Vídeň, na jejíž univerzitě v té době konečně figuroval rovněž *primo loco* v návrhu na nového ordináře východoevropských dějin.¹⁰³³ Jakkoliv by byl raději zůstal ve Vídni, potvrzení informací o jeho členství v NSDAP a aktivní kolaboraci s okupačními úřady za války mu získat vídeňskou profesuru naprosto znemožnilo. Halle se tak stalo prvním městem v sovětské okupační zóně, jejíž univerzita po válce otevřela obor východoevropských dějin.

Proč se Winter ucházel od konce války o místo výhradně v oblastech, které byly pod správou sovětských okupačních vojsk? Nechci zcela ignorovat oficiální vysvětlení z autobiografie, že byl od liběchovského setkání se sovětskou armádou okouzlen osobní přátelstvosť Rusů a proletářským internacionalismem, ale to hrálo spíše roli pozdějšího sebe-legitimizačního vysvětlení pro samotného Wintera. Je spíše zřejmé, že okamžitě pochopil důležitost sovětského vítězství a jeho důsledky pro politickou proměnu střední Evropy. Jeho odhad, že politický řád ve střední Evropě bude v případě německé porážky určovat komunistická velmoc SSSR, byl důsledkem střízlivého zhodnocení situace. V soukromí mezi vídeňskými přáteli a nejbližšími spolupracovníky z IWK o tom hovořil velmi otevřeně. Potvrzuje to jeho korespondence s jedním z vídeňských přátel, který po československém únoru 1948 ocenil, že se naplnil Winterův předpoklad postupné komunistické dominance ve střední Evropě. „Právě vy byste neměl být překvapen z veletoce v Československu; leží přece na linii, kterou jste stále rozeznával a vyzvedával již v událostech poválečné doby. Analogického průběhu u nás [v Rakousku] se vlastně neobávám.“¹⁰³⁴ Tomuto předpokladu se Winter od počátku přizpůsoboval a v jeho rámci usiloval pokračovat v započatých výzkumech.¹⁰³⁵ Očekával také, že po válce stoupne na důležitosti badání o ruských a sovětských dějinách, a projekty v tomto

1032 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, rodinná korespondence, Gustav Winter Marii Winterové 25. 3. 1947.

1033 Winter to sděloval z Vídně rektorovi univerzity s tím, že přesto doufá být nejpozději počátkem května v Halle. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 2, Winter kurátorovi univerzity v Halle dne 5. 4. 1947 (Halle).

1034 Dr. Kanitz-Wiesenberg, Vídeň 15. 3. 1948, píše o politických událostech v Československu v únoru 1948: *Gerade Sie dürften über den Umschwung in der Tschechoslowakei nicht überrascht gewesen sein; liegt er doch auf einer Linie, die Sie immer schon in den Ereignissen der Nachkriegszeit erkannt und herausgehoben haben. Ein analoges Vorkommnis bei uns fürchte ich eigentlich nicht. Es genügt, dass die Prager Geschehnisse die längst schon erkennbare Unmöglichkeit für Österreich unterstrichen haben, zu einer normalen Existenz (für die der Staatsvertrag das äussere Symbol und die Vorbereitung wäre) zurückzufinden, solange die gegenwärtigen weltpolitischen Spannungen auch nur andauern. In Wirklichkeit verschärfen sie sich ständig, nicht zuletzt infolge der egoistischen Verblendung der in USA führenden Kreise.* Viz Bolzano-Winter Archiv, korespondence, Ordner 1938–1958, Kanitz-Wiesenberg Winterovi 15. 3. 1948 (Vídeň).

1035 Výhodné pro něj do jisté míry bylo, že se již před několika lety rozhodl soustředit na dějiny snah o církevní unii ve východní Evropě. V jednom z pozdějších dotazníků do Halle svou odbornou specializaci popsal poměrně přesně jako zkoumání duchovních a politických předpokladů církevní unie ve východní Evropě a k tomu vztah Ruska k „německé říši“ a Rakousku. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, osobní dotazník, 5. 4. 1946 (Vídeň).

směru slibovaly nemalou podporu především v oblastech okupovaných Rudou armádou. Naději posiloval rovněž vírou, že s novou historickou epochou, která podle jeho názoru začínala vítězstvím SSSR, bude postavení vědce – údajně jako v SSSR – podporované a honorované.¹⁰³⁶ Byl v tom tedy notný kus vědecko-kariérního pragmatismu. Vyjádření z července 1946 proto nepovažují za formální, když Winter napsal, že je přesvědčen, „že právě učební a badatelská činnost na nějaké univerzitě v sovětské zóně Německa bude zvláště úspěšná“.¹⁰³⁷

Přitom však nelze opomenout Winterův konfliktní vztah ke katolické církvi. Více než oprávněná je domněnka, že pro exkomunikovaného kněze, odmítajícího přijmout před 2. vatikánským koncilem velmi přísný proces laicizace, byl jedním z rozhodujících důvodů, proč hledat podporu u politické moci. Na jedné straně Winter považoval za důležité, aby se mohl dál věnovat kritice politické role katolické církve, jak bylo zřejmé především z jeho bádání o vztahu papežství a Ruska.¹⁰³⁸ Na druhé straně to byla právě katolická církev, která ve Vídni upozorňovala na Winterovu pronacistickou minulost. Dalo se předpokládat, že v protestantském Německu, spravovaném sovětskými okupačními orgány, bude mít katolická církev na jeho jmenování mnohem menší vliv než v katolickém Rakousku. Sověti i rakouští komunisté si této okolnosti byli také dobře vědomi. Pozdější přední východoněmecký historik Leo Stern upozorňoval v září 1946 v dobrozdání o Winterově „upřímném charakteru“ a „pokrokovém myšlení“ do Berlína, že katolická církev údajně Winterovi kvůli tomu, že se oženil, stavěla do cesty všemožné překážky. Bylo se prý dokonce možné obávat, „že my [levicové kruhy] ho nebudeme moci udržet při tom kurzu, který dnes vládne v Rakousku“.¹⁰³⁹ S doporučením sovětské okupační správy v Německu a její podporou se bez obtíží dostal do Halle.¹⁰⁴⁰

1036 *Das bürgerliche Zeitalter ist schon vorüber. Wissenschaft und Forschung werden von der Sowjetunion hochgeschätzt. Gelehrte, Professoren beziehen Lebensmittelkarte ein bei fünf Stufen.* WINTER: Mein Leben, s. 171.

1037 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter na úřad Zentralstelle für Hochschulwesen in der sowjetischen Zone Deutschlands dne 25. 7. 1946 (Vídeň). Citováno rovněž u GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 44.

1038 Když zasílal v lednu 1947 ve Vídni mj. Poltavskému ze sovětských okupačních orgánů materiály z činnosti v letech 1938–1945 k posouzení jejich nacistického charakteru, připsal v doprovodném dopise: *Alle meine Werke kämpfen gegen den für Fortschritt der Menschheit gefährlichen reaktionären politischen Katholizismus. Ich ging deswegen der für den Fortschritt kämpfenden Roten Armee trotz aller gegenteiligen Weisungen entgegen und bot der fortschrittlichsten Macht der Welt, der Sowjetunion, meine Forschungskräfte an.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, koncept Winterova dopisu Poltavskému ze 17. 1. 1947. O několik let později, 13. května 1953, si Winter zapsal do deníku: *Den Kampf gegen die Kirche will man in der DDR nicht. Es wird die Unterscheidung gegen die Kirche als religiöse Angelegenheit und als politische Wirkkraft betont. Ich bin gegen eins, aber umso mehr gegen zwei [...]. Und das war der Grund meines Weges in das sowjetisch besetzte Deutschland. Hier ist doch eine Gemeinschaft des Kampfes deutlich, der von Bedeutung ist im Kampf für den Fortschritt in der Welt.* WINTER: Erinnerungen, s. 89.

1039 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Stern na úřad Zentralverwaltung für Volksbildung in der sowjetischen Besatzungszone dne 21. 9. 1946 (Vídeň).

1040 BStU, MfS, 12253/92, opis dopisu úředníka Deutsche Verwaltung für Volksbildung v sovětské okupační zóně (Dr. Maikowski) ústředně SMAD, oddělení Volksbildung z 15. 7. 1947: *Wir halten Pro-*

Faktor „vítězství“ SSSR ve válce s Německem vyvolal opravdovou vnitřní revizi dosavadních postojů. V příklonu k proletářskému nacionalismu viděl pro sebe Winter cestu ze slepé uličky nacionalistického běsnění předcházejících let. V příklonu k slovanskému Východu, představovanému Sovětským svazem, Winter viděl jedinou cestu pro přežití německého národa.¹⁰⁴¹ Domníval se, že pouze radikální proměnou vztahu k Východu se německé společnosti podaří zbavit se tíhy svých dějin. „Vidět jasně význam Východu je pro Němce existenční otázkou prvního řádu“, napsal v září 1948 v dopise své někdejší pražské asistentce s vysvětlením, že právě z toho důvodu prý odešel do sovětské okupační zóny.¹⁰⁴² Jeho postoj se podobal náboženské konverzi. Ztotožnil se s ním jako s životním principem, který důsledně prosazoval až do konce života.¹⁰⁴³ Nové přesvědčení podporovaly činy. Ve Vídni se angažoval ve Společnosti pro podporu kulturních a hospodářských kontaktů se SSSR (*Gesellschaft zur Förderung kultureller und wirtschaftlicher Kontakte mit der UdSSR*), jejíž pomocí se sovětská vojenská správa ve Vídni snažila vylepšit obraz SSSR v rakouské společnosti.¹⁰⁴⁴ Brzy po příjezdu do Halle se podílel na založení Společnosti pro studium kultury Sovětského svazu (*Gesellschaft für das Studium der Kultur der Sowjetunion*), která měla plnit podobnou funkci v sovětské okupační zóně Německa. Z ní se později stala pod názvem Společnost německo-sovětského přátelství (*Gesellschaft für deutsch-sowjetischen Freundschaft*, dále GDSF) jedna z nejmasovějších organizací NDR.¹⁰⁴⁵ Winter se stal v době svého působení

essor Winter hiernach politisch für tragbar, sachlich für hochqualifiziert und befürworten daher die vom Volksbildungsministerium in Halle ausgesprochene Berufung. Professor Winter ist inzwischen mit Unterstützung der sowjetischen Militäradministration in Halle eingetroffen und hat seine Tätigkeit aufgenommen.

1041 V tomto duchu se nesl jeho příspěvek na mírovém kongresu ve Vašavě v roce 1950. Winter zde vystupoval z titulu rektora univerzity v Halle. V mírovém hnutí se Winter angažoval později ještě několikrát. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 537, text přednášky (nebo jejího konceptu?) *Der Kampf um den Frieden als nationale Aufgabe*.

1042 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Průklepy a koncepty odeslaných dopisů, průklep dopisu Helle Armsen z 10. 9. 1948: *Die Bedeutung des Ostens klar sehen, ist für die Deutschen eine Existenzfrage erster Ordnung*.

1043 Srov. Winterův zápis z léta 1977 pod názvem *Nationale Kämpfe und ihre Überwindung*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, *Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens*, in *Fragmenten*, s. 206.

1044 V červnu 1945 se konstituovala Rakousko-sovětská společnost, zřejmě pod přímým vlivem sovětských okupačních vojsk, konkrétně 7. politického oddělení 3. ukrajinského frontu. Viz MUELLER, Wolfgang: *Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945–1955*. Wien, Köln, Weimar 2005, s. 101–102, a viz dokumenty MUELLER, Wolfgang – SUPPAN, Arnold – NAIMARK, Norman M. – BORDJUGOV, Gennadij (eds.): *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven*. Wien 2005, s. 477, 491, 501, 531, 535–543.

1045 Ke společnosti viz HARTMANN, Anneli – EGDELING, Wolfram: *Die Gesellschaft für deutsch-sowjetische Freundschaft. Zum Aufbau einer Institution in der SBZ/DDR zwischen deutschen Politzwängen und sowjetischer Steuerung*. Berlin 1993 a stručně AGETHEN, Manfred: *Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft (DSF)*. In: EPELMANN, Rainer – MÖLLER, Horst – NOOKE, Günter – WILMS, Dorothee (eds.): *Lexikon des DDR-Sozialismus*. Berlin 1998, s. 248–249.

Winterův drobný portrét od neznámého autora, zveřejněný při příležitosti Winterových 65. narozenin ve východoněmeckém denním tisku (Berliner Zeitung z 16. 9. 1961)

v Halle dokonce prvním zemským předsedajícím společnosti v zemi Sasko-Anhaltsko. Po přechodu do Berlína se koncentroval téměř výhradně na historický výzkum. I tak vedl na Humboldtově univerzitě vysokoškolskou skupinu GDSF a patřil do ústředního vedení s podstatným vlivem na organizování vědeckých aktivit společnosti.¹⁰⁴⁶

Hlavnímu úkolu, kvůli kterému byl do Halle povolán, se plně mohl věnovat jen rok, protože ho nový akademický senát 29. července 1948 zvolil rektorem univerzity.¹⁰⁴⁷ Winter přes mnohé těžkosti vydržel na přání představitelů okupační Sovětské vojenské správy (*Sowjetische Militäradministration in Deutschland*, dále SMAD) a ministerstva školství v rektorském úřadě přes dvoje další volby až do února 1951. Jako poslední nestranický rektor v Halle napomohl svým kompromis vždy hledajícím přístupem k socialistické reformě univerzity.¹⁰⁴⁸ Svou pozici prý cítil spíše někde mezi frontami, tedy mezi skupinou profesorů odmítající komunistický vliv a jeho reformy, omezující tradiční akademické svobody, a skupinou komunistických přívrženců. Univerzitní organizace SED s některými jeho rozhodnutími zřejmě nebyla

1046 K tomu viz protokoly z let 1948–1951 pro Halle a různé spisové materiály z let 1952–1961 pro Berlín v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 404 – W 409.

1047 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter do úřadu sovětské vojenské správy (SMAD) v Sasku-Anhaltsku dne 3. 8. 1947.

1048 Posudek z období rektorátu zmiňuje jeho *enge Zusammenarbeit mit dem Landesvorstand der Partei*. BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, Beurteilung über den derzeitigen Rektor der Universität Halle, Eduard Winter.

spokojena, avšak představitelé režimu jeho rektorské působení hodnotili ze své perspektivy jen pozitivně.¹⁰⁴⁹

Atmosféra a klima průmyslového města Halle se však nezamlouvaly manželce Marii, uvylké na alpské vrcholky.¹⁰⁵⁰ Také Winter ještě před tím, než byl zvolen rektorem univerzity, uvažoval o lepších badatelských podmínkách a možném přestěhování buď na univerzitu do Jeny,¹⁰⁵¹ nebo do Berlína,¹⁰⁵² kde se na Humboldtově univerzitě uvolnilo po smrti profesora Hoetzsche místo ředitele semináře východoevropských dějin. Ačkoliv mu kvůli náročnosti rektorského úřadu nezbývalo mnoho času ani na budování semináře východoevropských dějin v Halle, přislíbil vést od podzimu 1949 jako hostující profesor na berlínské Humboldtově univerzitě přednášku k moderním ruským dějinám.¹⁰⁵³ To byl první signál, že dochází k vážnému jednání o případném povolání na nejdůležitější německou univerzitu v sovětské okupační zóně. V březnu 1949 dospělo jednání již tak daleko, že Winter byl radou filozofické fakulty vzhledem k dlouhodobému nedostatku jiných vhodných kandidátů navržen jako jediný kandidát na místo řádného profesora východoevropských dějin.¹⁰⁵⁴ Ministerstvo lidové výchovy NDR (*Volksbildungsmi- nisterium der DDR*) souhlasilo teprve po dlouhých osmi měsících.¹⁰⁵⁵ Oficiálně byl na berlínskou univerzitu povolán 14. dubna 1950.¹⁰⁵⁶ Po čtyřech letech tak byla obsazena i nejtradičnější a nejvíce exponovaná Katedra východoevropských dějin v Německu. Přesto byl Winterův berlínský nástup odložen ještě o několik dalších měsíců kvůli třetímu zvolení rektorem v Halle, a než byly splněny všechny podmínky pro přestěhování Winterovy početné rodiny.¹⁰⁵⁷

1049 *In der Universität einflussreiche SED Fraktionen sind mit meiner Tätigkeit als Rektor nicht zufrieden.* Toto Winter uvedl jako jeden z argumentů proti svému znovuzvolení rektorem. Tamtéž, Vortrag an den Herrn Minister Schallock Halle über die Rektoratswahl an der Universität in Halle am 8. November 1950. Politický posudek z 6. 12. 1951 nicméně říkal: *Die politische Einstellung von Prof. Dr. Dr. [sic] Winter zur Deutschen Demokratischen Republik ist positiv. In seiner Tätigkeit, vor allem als Rektor der Universität Halle, hat er sich politisch für uns festgelegt.*

1050 Winter to zmínil jako důvod případného odchodu z Halle na univerzitu do Jeny v dopise historikovi Griewankovi I. 12. 1947. Viz GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 49–50.

1051 Tamtéž.

1052 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, koncept Winterova dopisu Steinitzovi z 13. 7. 1948.

1053 První rozhodnutí pozvat Wintera přednášet na Humboldtovu univerzitu již v zimmím semestru 1948/1949 padlo v srpnu 1948, ale to kvůli převzetí rektorátu nebylo možné naplnit. Viz GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 51.

1054 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, děkan Meusel úřadu Deutsche Verwaltung für Volksbildung dne 25. 3. 1949 (také tamtéž, sv. 3, s. 83).

1055 Tamtéž, Ministerium für Volksbildung děkanovi Meuselovi dne 15. 7. 1849.

1056 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, jmenovací dopis ministra Wandela (Ministerium für Volksbildung).

1057 Tamtéž, Winter děkanovi Filozofické fakulty Humboldtovy univerzity dne 30. 11. 1949. Winter požadoval pro svou sedmičlennou rodinu (včetně vychovatelky) dostatečně velký byt. Také Winterův plat byl vyřešen odlišným způsobem než u jiných profesorů. Winter jako rakouský státní občan uzavíral

Zatímco byla okamžitě započata výstavba semináře a opětovně uspořádání seminární knihovny, jež v prvním roce podobně jako v Halle leželo především na bedrech asistenta Mühlpfordta, setrval Winter až do února 1951 v rektorském úřadě v Halle. Činnost v Berlíně převzal v plném rozsahu teprve od letního semestru téhož roku. Aby se mohl konečně přestěhovat natrvalo do Berlína, zajistil mu Státní sekretariát pro vysoké školství (*Staatssekretariat für Hochschulwesen*) urychlené přidělení rodinného domu v nově stavěné čtvrti pro režimní inteligenci v Pankově.¹⁰⁵⁸

Reorganizaci berlínského semináře Winter programově směřoval proti „imperialistické“ tradici jeho zakladatelů. Po dalších jedenáct let až do emeritování k 1. září 1962¹⁰⁵⁹ ho oficiálně vedl v linii německo-sovětského přátelství a oficiální metodologie historického materialismu.¹⁰⁶⁰ Seminář byl od zimního semestru 1951/52 přejmenován na Ústav dějin národů SSSR (*Institut der Geschichte der Völker der UdSSR*). Ve vlastních pracích aplikoval předepsanou metodologii východoněmeckého dějepisceví spíše jen nominálně a formálně. Přinejmenším v posledních letech jeho univerzitního působení však ústavní stranická buňka kritizovala jeho způsob vedení, hodlala potírat „liberalistické nálady“, chtěla prosadit aktuálnější historická témata především z dějin po roce 1917 (např. badatelský seminář o „východním bádání“), a také usilovala více zapojit do vedení stranické zástupce.¹⁰⁶¹ Avšak ani po svém emeritování se Winter neodpoutal od svého univerzitního místa a až do podzimu 1966¹⁰⁶² na zvláštním smluvním základě řídil komisařsky celý institut a jeho vědecké projekty dál. Přímo mu podléhala rovněž Pracovní skupina pro dějiny vatikánské politiky ve střední a východní Evropě (*Arbeitsgemeinschaft Geschichte der Politik des Vatikans in Mittel- und Osteuropa*).¹⁰⁶³

Hlavní přednáškou ústavu byly průřezové dějiny Ruska od středověkých počátků do současnosti. Winter se ve výkladu pokoušel podle posudku z roku 1951 „o pokrokovou interpretaci ruských dějin“, které dováděl ve výkladu do roku

pravidelně se státním sekretariátem pro vysoké školství zvláštní pracovní smlouvu, v níž měl např. zajištěny speciální podmínky pro bádání a ulehčeny výjezdy do ciziny. Podle Mühlpfordta Winter zůstával v Halle, aby mohl dokončit studium dokumentů z archivu nadace A. H. Franckeho, na jejichž základě potom napsal první knihy v NDR. MÜHLPFORDT: Эдуард Винтер, s. 118.

1058 Tamtéž, správní ředitel Humboldtovy univerzity 7. 6. 1951. U adresy stavěného domu bylo v materiálech (s. 35) uvedeno *Intelligenz-Siedlung*.

1059 Tamtéž, kádrové oddělení univerzity Winterovi dne 15. 6. 1962.

1060 THOMAS, Ludmila: Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Rußlands nach 1945. In: DAHLMANN, Dittmar (ed.): Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Stuttgart 2005, s. 175.

1061 BStU, 12240/92, sv. 4, společné jednání stranické skupiny Ústavu dějin národů SSSR a oddělení pro dějiny imperialistického východního bádání (*Ostforschung*) dne 26. 4. 1962.

1062 Viz GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 52.

1063 Winter byl oficiálně jmenován 30. 3. 1963 vedoucím této *Arbeitsgemeinschaft*.

1861.¹⁰⁶⁴ Tuto hranici údajně jen zřídka překročil a když tak učinil, končil rokem 1917.¹⁰⁶⁵ Výklad soudobých dějin od zrušení nevolnictví až do současnosti, který se v šedesátých letech stal jediným povinným historickým předmětem studentů slavistiky, převzal jeden z jeho prvních berlínských žáků, člen SED Günther Rosenfeld.¹⁰⁶⁶ Přednášky někdy i v době ordinářovy přítomnosti v Berlíně vedli asistenti, kteří se jinak podíleli na jejich materiálové přípravě.¹⁰⁶⁷ Winter se především realizoval v badatelských seminářích, které úzce souvisely s jeho aktuálními badatelskými projekty a během nichž byli studenti historie úzce zasvěceni a zapojeni do práce na jeho tématech. Historikové vzešli z Winterovy „školy“ vytvořili „jednu větev marxisticko-leninského dějepisectví“¹⁰⁶⁸ a v následujících desetiletích dominovali východoněmeckému bádání o východní Evropě (např. C. Grau, G. Rosenfeld, H. Schützler, M. Zeller, H. Lemke, U. Lehmann, L. Richter, H. Graßhoff v Berlíně, G. Mühlpfordt a E. Donnert v Halle, J. Mai v Greifswaldu a pro dějiny papežství H. Mohr v Postupimi).¹⁰⁶⁹

Úspěch na ostří přízně

Přestože Winter profesuru získal poměrně snadno, plně se prosadil v NDR až v roce 1955, kdy se stal v Berlíně řádným členem Německé akademie věd, nejvýznamnější výzkumné instituce ve východoněmeckém režimu. Pak následovala dlouhá řada úspěchů. O rok později obdržel Národní cenu NDR 2. třídy za tři rychle po sobě vydané práce, které vystavěl na materiálech z archivu nadace A. H. Franckeho v Halle.¹⁰⁷⁰ Národní cena byla udělována předním východoněmeckým učencům, jejichž vztah k lidovědemokratickému režimu s monopolem SED byl prezentován

1064 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, posudek na Wintera z 6. 12. 1951.

1065 GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 56.

1066 Tamtéž. G. Rosenfeld byl členem SED a po Winterově odchodu do důchodu převzal vedení celého ústavu.

1067 V roce 1951 a 1952 byla příprava přednášky rozdělena mezi Rosenfelda, Maie, Hoffmanna, Lemkeho, Baumhauera. Podrobný, ručně psaný koncept přednáškového cyklu z ruských dějin do poloviny 19. století je uložen v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 215. Zde je také uložen starší koncept podobné čtyřsemestrální přednášky z Halle (*Prospekt der osteuropäischen Geschichte an der Universität Halle*), který ovšem v posledním semestru sahal až do přítomnosti, tedy od roku 1917 do doby po druhé světové válce.

1068 GRAU: Eduard Winter, s. 364.

1069 Tamtéž.

1070 Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert. Berlin 1953; Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker. Berlin 1954; Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der hussitischen Tradition. Berlin 1955. Všechny tři práce byly vydány v ediční řadě Veröffentlichungen des Insituts für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften (sv. 2, 5, 7).

jako příkladný. Před Winterem ji obdrželi třeba straničtí historikové Alfred Meusel z Humboldtovy univerzity v roce 1953 a Leo Stern z Halle v roce 1955.¹⁰⁷¹ Winter mezi nimi představoval prvního historika z původně „buržoazního prostředí“ a sloužil tak režimu k propagaci své údajné nadstranickosti a pokrokovosti. K šedesátým narozeninám v roce 1956 byl Winterovi připraven objemný svazek prací žáků, kolegů a přátel.¹⁰⁷² Téhož roku se stal členem redakční rady *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*,¹⁰⁷³ ústředního orgánu východoněmeckého dějepisectví, který si dával za cíl vystavět nové dějepisectví na základech marxismu-leninismu.¹⁰⁷⁴ Zapojení do akademie věd mu umožnilo rozvinout organizaci bádání ve velkém rozsahu, jejíž výsledky vyvolaly pozornost také za hranicemi východoněmeckého státu. V roce 1961 byl za to znovu oceněn jedním z nejvyšších státních vyznamenání NDR.¹⁰⁷⁵

S oceněními přicházelo také hlubší zapojení do vědního aparátu režimu a funkce v organizačních strukturách východoněmeckého dějepisectví. Stal se prvním vicepresidentem Německé společnosti historiků (*Deutsche Historiker-Gesellschaft*), instituce, která byla vytvořena z nařízení SED, aby oddělila marxistické historiky v NDR od jejich západoněmeckých kolegů sdružených dosud ve společné organizaci německých historiků. Byl také jedním z členů Národního komitétu historiků NDR (*Nationalkomitee der Historiker der DDR*).¹⁰⁷⁶ Nejvyšší orgány SED si jeho ochoty přebírat funkce ve stranicky ovládaném aparátu východoněmecké vědy velmi cenily, neboť si uvědomovaly, že loajálním chováním „se svým věhlasem učence“ pomáhal „určité buržoazní kruhy inteligence úžeji spojovat s naší republikou“.¹⁰⁷⁷

1071 Zur Verleihung eines Nationalpreises an Prof. Dr. Alfred Meusel. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953, s. 755–758. Ke Sternovi viz HELLMANN, Manfred (ed.): *Osteuropa in der historischen Forschung der DDR*. Sv. 1, Düsseldorf 1972, s. 26.

1072 *Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*. Festschrift für Eduard Winter. *Gesammelte Aufsätze*. Berlin 1956.

1073 GRAU: Eduard Winter, s. 363. Nezdá se, že by Winterův vliv byl v rámci výsledků časopisu přinejmenším v první fázi nějak významný. V prvním, programovém ročníku figurovalo jeho jméno pouze u krátkého nekrologu sovětského historika B. D. Grekova, medievisty, kterého Winter vyzdvihl mimo jiné jako zásadního kritika Pokrovského školy a také teorie vikingského původu vládců staré Rusi (*Warägertheorie*). WINTER, Eduard: Zum Andenken an B. D. Grekov. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953, s. 828–832.

1074 Viz Vorwort zum Erscheinen. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953: *Die Grundlage dieser neuen deutschen Geschichtswissenschaft kann nur der Marxismus-Leninismus sein, diejenige Theorie, die die Wirklichkeit richtig darstellt und die deshalb [...] die Bewährung am Kriterium der Praxis des gesellschaftlichen Lebens bestanden hat und besteht*. Jako vydavatelé byli uvedeni A. Meusel, Leo Stern a H. Kamnitzer.

1075 V roce 1961 obdržel Winter Vlastenecký záslužný řád ve stříbře (*Vaterländische Verdienstorden in Silber*). Návrh na udělení vypracovali spolupracovníci Winterova univerzitního ústavu, podepsán byl G. Rosenfeld. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, Vorschlag des Instituts für Geschichte der Völker UdSSR zur Verleihung des Vaterländischen Verdienstordens für Prof. Dr. Eduard Winter, 7. 3. 1960 (Berlin). Stejně vyznamenání nejvyšší kategorie (*Vaterländische Verdienstorden in Gold*) Winter obdržel k 85. narozeninám v roce 1981.

1076 GRAU: Eduard Winter, s. 363.

1077 BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, Vedoucí odd. vědy Hornig k Winterovu vyznamenání,

Vedle Fritze Röriga, Heinricha Sproemberga a Karla Griewanka tak byl Winter oficiálně vnímán jako nejvýznamnější představitel „buržoazního“ dějepisectví, který přispěl k rozvoji marxistického dějepisectví v NDR. Slovy režimního historiografa počátků východoněmeckého dějepisectví z nich ze všech právě on „snad nejkonsekventněji politicky a ideologicky rozvíjel svazek s marxistickými silami do pevného bojového společenství“.¹⁰⁷⁸

Na první pohled přímočarý kariérní vzestup mezi „průkopníky dějepisectví NDR“ však byl mnohem klikatější, než by se zdálo. Winter musel neustále usilovat o podporu mocenských kruhů komunistického státu. Politické posudky oceňovaly jeho „vynikající faktografické vědění“, které ovšem jako „veskrze buržoazní vědec“ dokázal vyhodnocovat „pouze zčásti a i pak jen formálně“ pomocí marxismu-leninismu.¹⁰⁷⁹ Přístup k politickému zřízení NDR býval označován jako pozitivní, ačkoliv pozorovatelům neuniklo, že se stranickými a státními orgány jednal „úzkostlivě opatrně“, snažil se „nevystupovat nepřijemně a velmi se obáv[al] kritiky“.¹⁰⁸⁰ Podobně se choval podle negativního a pohrdavě formulovaného posudku z prosince 1952 rovněž na Filozofické fakultě Humboldtovy univerzity. Autor posudku v jeho činnosti ale nedokázal najít žádné „pochybné momenty“.¹⁰⁸¹ Winter prý navštěvoval veřejné schůze a shromáždění SED, na něž byl pozván, ale na rozdíl od mocného postavení rektora v Halle, které mu údajně umožnilo intrikovat u vlivných lidí ve svůj prospěch, nesnažil se v Berlíně hrát žádnou velkou roli a jen zřídka navštěvoval zasedání fakulty. Také kontakty s profesními kolegy udržoval jen minimální kromě kontaktu se svými asistenty, kteří jediní věděli o jeho krocích. Toto opatrné chování šlo údajně až tak daleko, že „[Winter] nepodnikal nic, aniž by si dopředu nějak nezjistil názor strany“.¹⁰⁸²

Nadmíru opatrné chování vycházelo zřejmě ze špatných zkušeností. Některá místa z Winterovy korespondence naznačují, že na podzim 1951 kritizovala stranicá univerzitní skupina v Berlíně jeho přednášku z dějin národů SSSR, že „nestojí na půdě materialistického pojetí dějin a je pouze přednesením faktů“.¹⁰⁸³ Winter postavil svou obhajobu na tom, že již několikrát před členy strany „jako i před

7. 9. 1961.

1078 BERTHOLD, WERNER: *Marxistisches Geschichtsbild – Volksfront und antifaschistisch-demokratische Revolution. Zur Vorgeschichte der Geschichtswissenschaft der DDR und zur Konzeption der Geschichte des deutschen Volkes.* Berlin 1970, s. 257.

1079 AHU, PA E. Winter, sv. 2, Rupprecht o Winterovi, bez data (1951?).

1080 AHU, PA E. Winter, sv. 3, posudek na Wintera z 6. 12. 1951. Mnohem nedůvěřivěji zmínil jiný posudek jeho navenek projevovanou *große Bereitschaft zur loyalen Mitarbeit, jedoch besteht nicht unbegründete Veranlassung, diese aus opportunistischen Gründen zu erklären.*

1081 AHU, PA E. Winter, sv. 2, posudek na Wintera z pera Rupprechta, 4. 12. 1952.

1082 Tamtéž.

1083 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 573, Winter „příteli“ 3. 11. 1951. Není jasné, kdo byl adresátem, snad L. Stern.

profesory Hagerem, Meuselem a Kamnitzerem [...] vyjádřil přání být metodologicky uveden do materialistického pojetí dějin“. ¹⁰⁸⁴ Skutečně také v následujícím roce, kdy se zesiloval tlak na prosazení marxismu-leninismu v dějepisectví, ¹⁰⁸⁵ dobrovolně navštěvoval na Humboldtově univerzitě přednášky z politické ekonomie a historického materialismu u stranického profesora filozofie a současně vůdčího představitele aparátu propagandy SED Kurta Hagera. ¹⁰⁸⁶

Avšak trvalou potenciální hrozbou jeho postavení v NDR byla jeho minulost v řadách nacionálněsocialistického dějepisectví. V srpnu 1951 východoněmecké Ministerstvo lidové výchovy požádalo Ministerstvo zahraničních věcí, aby přes diplomatickou misi od československých úřadů v Praze zjistilo informace o Winterově chování před rokem 1945. Odpověď z 25. března 1952 potvrdila informace o členství v NSDAP a zapojení do vědeckého provozu německých okupantů. Winterova pozice se povážlivě zakolísala. V následujícím měsíci odmítl kandidovat v mírovém výboru Humboldtovy univerzity s odůvodněním, že si myslí, že je nyní u východoněmecké vlády *persona ingrata*. Podle důvěrného dopisu generálního sekretáře Německého mírového výboru státnímu sekretáři v sekretariátu pro vysoké školství Winter tvrdil, že „vláda NDR“ proti němu zvedla protest, „protože jako sudetský Němec působil během období nacismu v Praze jako profesor“. Bylo mu naznačeno, že jeho potvrzení členem mírového výboru „by nebylo vítáno českými přáteli“. Winter si dobře uvědomoval, že toto bylo jedním ze symptomů vratké pozice a usiloval své obavy zakrýt za „spravedlivé“ rozhořčení. ¹⁰⁸⁷

Nepřízeň představitelů režimu se projevovala s různou intenzitou i nadále. Na podzim 1952 redakční rada monumentálního, třísvazkového sborníku k 450. výročí univerzity v Halle-Wittenbergu ¹⁰⁸⁸ náhle odmítla jeho příspěvek, protože údajně vykazoval nežádoucí rysy *kulturträgerischer Diktion*. ¹⁰⁸⁹ To byla poslední kapka do poháru nejistoty a další perspektiva v NDR se Winterovi nezdála příliš optimistická. Domníval se, že ztratil přízeň sovětských úřadů. ¹⁰⁹⁰ Avšak v Rakousku měl přes obnovené dotazy dveře na některou z tamějších univerzit přivřeně.

1084 Tamtéž.

1085 Stern hovořil na toto téma na konferenci archivářů NDR v přednášce *Gegenwartslage der deutschen Arbeiterbewegung*. HELLMANN (ed.): Osteuropa, s. 23.

1086 WINTER: *Erinnerungen*, s. 78.

1087 *Prof. Winter empfindet diese Nichtbestätigung als einen unfreundlichen Akt gegen seine seit 1945 unter Beweis gestellte gesellschaftliche Mitarbeit und seine Aufgeschlossenheit. Jedenfalls hat er schon bemerkt, daß die alten, zugeknöpften Dachprofessoren, die ihm wegen seiner gesellschaftlichen Mitarbeit nicht besonders wohlwollend gegenüberstanden, sich jetzt triumphierend von ihm zurückziehen*. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 2, generální sekretář Německého mírového výboru (*Deutschen Friedenskomitee*) Willmann státnímu sekretáři Harigovi 29. 4. 1952.

1088 Viz recenze MÜHLPFORDTA: 450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg (Halle 1952, 3 Bde), *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953, s. 673–678.

1089 WINTER: *Erinnerungen*, s. 87.

1090 Ve stáří vyjádřil Winter domněnku, že to bylo způsobeno opuštěním rektorského místa.

Naprázdnou vyšla také prosba na staré přátele z mládežnického katolického hnutí, zdali by mu nepomohli najít místo na univerzitě v západním Německu.¹⁰⁹¹ Winter se o to více koncentroval na bádání a znovu věřil, že předvedené pracovní výsledky budou přesvědčivým argumentem, aby se obhájil.¹⁰⁹²

Zdá se, že zmíněné kritické výpady byly součástí dlouhodobé taktiky, jak jej přimět k loajalitě a služebnosti vůči komunistickému režimu. Co si o Winterovi vlivní představitelé na poli východoněmecké historiografie skutečně mysleli, ukazuje dopis, který v červenci 1950 zaslal Leo Stern čtyřem vysokým stranickým funkcionářům.¹⁰⁹³ Vzájemný vztah obou historiků byl přes dosud ubezpečované přátelské vztahy velmi napjatý. Stern po příjezdu z Vídně do Halle a Winterově odchodu do Berlína zaujal významné místo ve vedení univerzity (nejprve jako prorektor, pak rektor) a brzy i v aparátu stranického řízení dějepisců.¹⁰⁹⁴ V onom dopise tvrdil, že rakouští komunisté nedůvěřovali Winterovi již ve Vídni, protože popíral svou pozici v rámci nacionálněsocialistické vědy. Údajně se dokonce vedl spor o to, zda mu potvrdit doporučení do sovětské okupační zóny Německa.¹⁰⁹⁵ Avšak zástupci sovětské moci byli podle Sternova dopisu k Winterově minulosti velkorysí. Na druhou stranu údajně Winter neměl jiné východisko, jak vyjít z konfliktu s římskokatolickou církví, „než se politicky přiblížit pozicím Sovětského svazu, Rakouské komunistické strany a SED“. Této slabiny se prý dalo dobře využít. Stern vysvětloval, že „naše stanovisko bylo takové, že nám [Winter] za jistých podmínek může být užitečný, že mu ale musí být jakožto všemi mastmi mazanému člověku věnována ostražitá pozornost [*ein wachsames Auge*]“.¹⁰⁹⁶ Podle jeho názoru se tako-

Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 145.

1091 Archiv Bavorské akademie věd, Pozůstalost H. Raupacha, E. Lemberg H. Raupachovi 7. 4. 1953 (Kassel). Příznačné je, že Lemberg navrhoval hledat spíše v nekatolických oblastech SRN.

1092 Winter si v dopise Sternovi z 10. 11. 1951 stěžoval na *Nadelstichpolitik* v navádění studentů proti nestraničným profesorům. Rozhodně odmítl všemožné zákulisní intriky a vyjádřil svůj způsob obrany: *Ich selbst will Schwierigkeiten durch erhöhte positive Leistungen überwinden*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Winter Sternovi 10. 11. 1951 (koncept dopisu).

1093 BStU, MfS, 12253/92, folio 91-94, Stern B. Koenenovi, H. Bergovi, P. Wandelovi, W. Zeisserovi 31. 7. 1950 (opis z 28. 4. 1953).

1094 Sternovo jednání v rektorském úřadě bylo ambivalentní i vůči asistentovi a nástupci na profesorském místě na univerzitě v Halle Güntheru Mühlpfordtovi, který se dostal do Ulbrichtovy nemilosti a byl v roce 1958 dlouhodobě odeslán na dovolenou se zákazem vyučovat. Viz NEUHÄUSSER-WESPY, Ulrich: Günter Mühlpfordt und die Gleichschaltung der DDR – Geschichtswissenschaft in den fünfziger Jahren. In: DONNERT, Erich (ed.): Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt, sv. 5. Köln, Weimar, Wien 1999, s. 738.

1095 To je velmi sporné tvrzení, protože informace o Winterově činnosti v letech 1938–1945 žádal Stern v Praze teprve 31. ledna 1947, tedy po odeslání výše zmíněného a citovaného doporučení do Halle. Viz NĚMEC: Potíže s životopisem, s. 203.

1096 BStU, MfS, sg. 12253/92, Bd. 2, folio 91-94, Stern soudruhům B. Koenenovi, H. Bergovi, P. Wandelovi a W. Zeisserovi 31. 7. 1950 (opis z 28. 4. 1953).

vý přístup vyplatil. Winter se osvědčil ve Vídni i v Halle, když „očekávání, která do něho byla vložena, také v podstatě splnil“.¹⁰⁹⁷ Stern neměl obecně dobré mínění o Winterových charakterových vlastnostech, neboť ten prý rozdmýchával spory mezi stranickými soudruhy, čehož údajně následně využíval.¹⁰⁹⁸ Stručně řečeno byl podle Sterna Winter intrikán jezuitských praktik, který může být dobře užitečný v případě, že je komunistickou „stranou držen zkrátka“.¹⁰⁹⁹

Pokud přijmeme tezi, že Sternova doporučení byla vyslyšena, bude lépe pochopitelné, proč přes řadu úspěchů a režimních ocenění zůstávala Winterova pozice v padesátých a v šedesátých letech nadále velmi nestabilní. I pro Stasi byl Winter jako rakouský státní občan, který odmítal výzvy k přijetí východoněmeckého občanství,¹¹⁰⁰ bývalý katolický kněz dříve se vztahem k jezuitskému řádu, a navíc s nezřetelnou pronacistickou minulostí, dlouholetým objektem zájmu. Stasi ho sledovala s různou intenzitou bez jasného výsledku kontinuálně zřejmě od roku 1951 přibližně do poloviny šedesátých let, kdy bylo sledování zastaveno.¹¹⁰¹ Slovy jejího tajného spolupracovníka se jim Winter jevil „rafinovaný, nespolehlivý a neprůhledný“, ačkoliv mu nebylo možno připsat „nijakou konkrétní státu nepřátelskou nebo jinou kriminální činnost“.¹¹⁰²

Určitý neveřejný nátlak na něj byl vyvíjen také mezi historickými kolegy, členy SED, v souvislosti se zvýšenou snahou východoněmeckého režimu zapojit dějepisce do vědecko-politické kritiky tzv. západoněmeckého revanšismu a *Ostforschung*. Jeden z Winterových studentů z Halle a pozdější profesor Felix Heinrich Gentzen, který se této problematice intenzivně a systematicky věnoval, požadoval na jenské konferenci o slavistice a západoněmeckém *Ostforschung* v prosinci 1960 v krátkém rozhovoru se slavistou Othmarem Feylem, že Winter by měl přistoupit k sebekritickému doznání pravdy o vlastní minulosti.¹¹⁰³ Podobně před ním

1097 Tamtéž.

1098 *Ich konnte im Zusammenhang mit der Wahl des neuen Rektors einwandfrei feststellen, dass er ein Intrigant ist, dass er versucht und z.T. sogar mit gutem Erfolg verstanden hatte, zwischen verschiedenen Genossen einen Keil zu treiben, sie gegeneinander auszuspielen und sich zwischen ihnen und der Partei bzw. der russischen Freunden als Zwischeninstanz einzuschieben. Einzelheiten würden zu weit führen. Tatsache ist, dass er sehr ehrgeizig ist und dass die Partei und verschiedene einflussreiche Genossen ihm mit als Mittel zum Zweck dienen.* Tamtéž.

1099 Tamtéž.

1100 Winter získal rakouské státní občanství na podzim 1946 a udržel si ho až do konce života. Jednou z podmínek přijetí profesury v Halle zřejmě bylo, že s profesorským jmenováním nebude spojena nutnost změnit státní občanství. GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 45.

1101 Důvodem prvotního zájmu Stasi byla pravděpodobně poštovní zásilka od E. Lemberga z Německa v prosinci 1951, v níž byla přiložena Lembergova kniha *Osteuropa und die Sowjet-Union*. BStU, MfS – HA XXII, Nr. 1703/1, Bericht Abteilung V/1, I. 9. 1956. Sledování probíhalo také na Humboldtově univerzitě a vyplývá z toho, že Stasi našla spolupracovníky i mezi studenty Winterových diplomových a doktorských seminářů. Materiály v žádném případě nepotvrzují, že by byl spolupracovníkem MfS.

1102 BStU, MfS – HA XXII, Nr. 1703/1, Aktenvermerk z 26. 3. 1980.

1103 *Anlässlich der am 7. 12. vom Slawischen Institut unserer Universität [...] abgehaltenen Konferenz über*

učinili méně významní představitelé východoněmecké vědy, především sám bývalý asistent H. J. Beyera v pražské Nadaci Reinharda Heydricha Feyl (1914–1999) nebo třeba lipský profesor Eberhard Wolfgramm (1908–1981), rovněž z Čech pocházející sudetoněmecký historik a slavista. Přes špatně skrývanou nervozitu,¹¹⁰⁴ došla-li řeč na toto nebo příbuzné téma, se Winter veřejnému pokání zarputile bránil. Místo toho připravoval projekty o německo-slovanské vzájemnosti.

Mezi jeho studenty a doktorandy se pohybovali i nastrčení spolupracovníci Stasi. Jedním z nich byl i Winterův žák Hubert Mohr, který pod Winterem promoval a také se habilitoval s pracemi o katolické politice v západním Německu.¹¹⁰⁵ Stasi sledovala velmi pozorně Winterovy aktivity a také kruh lidí, kterými se obklopoval a s nimiž se stýkal. V dochovaných spisech, které si Stasi na Wintera zakládala, se nacházejí hodnocení jeho prací, opisy recenzí, fotokopie zpráv ze služebních cest a z programů jím organizovaných vědeckých konferencí nebo zprávy z rozhovorů s různými osobnostmi, s nimiž se sešel. V prosinci 1963 referoval agent GI „Ulla“ například, že není jisté, zda Winter otevře univerzitní oddělení, které by se věnovalo problematice vatikánské politiky. Podle agentova názoru nebyl Winter schopen přistupovat k věci opravdu „ateisticky“, ale na druhou byli právě s Hubertem Mohrem jediní, kteří se ve složité problematice opravdu vyznali.¹¹⁰⁶ Jiná zpráva z května 1961 snad z pera některého z mladších konkurentů, dobře poučeného o situaci mezi historiky na Humboldtově univerzitě, dokonce líčila kruh Winterových žáků a spolupracovníků na univerzitě téměř jako uzavřenou buňku systematické, leč ne zcela marxistické vědy. Winter ji prý řídil pevnou rukou a „buňka“ dominovala v rámci celé východoněmecké historiografie, ne-li v celé oblasti výzkumu východní Evropy, tak přinejmenším ve výzkumu dějin Rus-

Slawistik u. westdeutsche Ostforschung hatte ich seit langer Zeit das mißliche Vergnügen, den Besuch des Doz. Dr. Genzen empfangen zu müssen, der jetzt auch in Jena polnische u. tschsl. Geschichte liest. Die Art und Weise, wie er sich dabei ohne jeden sachlichen Anlaß und Grund sofort über Sie ausließ, war mir nicht nur zuwider, sondern läßt mich Ihnen auch mitteilen, daß entweder er oder das ganze Spiru-Institut nichts Gutes gegen Sie im Schilde führt, entweder offen oder im Geheimen gegen Sie arbeitet und politische Schmutzwäsche aufzuhängen versucht. Ich war froh, daß er bald wieder ging und ich möglichst wenig mit ihm zu tun bekomme. Diese Leute würden wenig Beachtung verdienen, wenn Sie nicht erheblichen Einfluß an hohen Stellen besäßen. Wie ich entnommen habe, wünscht er, daß Sie eine Art offener Selbstkritik über Ihre angeblich braune Einstellung vor 1945 vorbringen sollten. Unter plumpen Schmeicheleien, die er mir entgegenbrachte, weil ich diese Selbstkritik vollzogen hätte, versuchte er in dummster Weise, von mir eine Bestätigung seiner phantastischen u. albernen Vorstellungen über die Heydrich-Stiftung in Prag zu bekommen. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Feyl Winterovi 30. 12. 1960 (Jena).

1104 BStU, Zpráva jistého „Alexandera“ ze dne 13. 2. 1963 o Winterově chování v univerzitním badatelském semináři při diskuzi nad koncepcí práce R. Goguela o východním bádání v Polsku, při níž přišla řeč na historika H. Kocha (Winter v jím vydávaném časopise publikoval v letech 1938–1941): *Dabei lief Winters Bemühen vor allem darauf hinaus, die Rolle Kochs u.a. zu bagatelisieren. Er war sichtlich nervös bei dieser Diskussion. Jeder der Anwesenden hatte den Eindruck, daß es ihm um eine persönliche Angelegenheit ging.*

1105 H. Mohr (1914–2011) měl krycí jméno IM Rottek.

1106 BStU, MfS, 12240/92, Prof. Dr. Eduard Winter ab 1962, Bd. 4, folio 19, Auszüge aus Treffberichten des GI „Ulla“ für Handakte Winter, 30. 12. 1963.

ka a německo-ruských vztahů do roku 1917. Zpráva nechtěně svědčí o vysokých nárocích, které Winter na své žáky měl a kteří – jak vyplývá z jiných pramenů – se intenzivně podíleli také na publikacích svého vedoucího v různých fázích jejich přípravy trochu jako v řemeslné dílně. Od jeho spolupracovníků se prý očekávalo, že budou „soudruhy“, tedy že budou členy SED, ale současně Winter požadoval, aby se od veřejných funkcí drželi dál.¹¹⁰⁷ Autoritativní linie vedení spočívala v tom, že žáci prý byli v případě názorového střetu důrazně upozorněni na závislost žáků ke svému učiteli, co se týče uplatnění a možnosti publikovat. Přitom je zřejmé, že Winter dbal na kvalitní přípravu nejmladší vědecké generace. Zpráva sdělovala, že kromě historika hospodářských dějin Jürgena Kuczynského měl Winter největší počet úspěšně odpromovaných studentů. Od svých aspirantů a asistentů požadoval znalost několika jazyků včetně slovanských jazyků, latiny a řečtiny, vynikající znalost metody a techniky vědecké práce a faktografické vědomosti. „Nebyly u něj, pokud vím,“ pokračovala zpráva, „žádní aspiranti, kteří by studium nedokončili, naopak mnozí, kteří své práce a promoci dokončili předčasně.“ Referent také podotkl, že Winterova skupina se zaměřovala především na pramenné edice, výzkumné zprávy a specializované monografie. Protože nešlo o syntézy, v nichž je třeba uceleně zasadit téma do ideových a ideologických rámců, vyvolávala forma publikací Winterova týmu pochybnost, do jaké míry byly výsledky určeny pro marxistický výzkum a zda náhodou nejsou využívány spíše vědci na Západě. Závěr činil referent jednoznačný. Kvůli Winterovu působení na univerzitě prý „bylo velmi systematicky a dlouhodobě zabraňováno rozvinutí marxistického historického pojetí otázek východoevropských dějin“.¹¹⁰⁸

Pozitivní Ostforschung

Protože se mu podařilo ve Vídni v rámci Institutu für Wissenschaft und Kunst vytvořit dobré podmínky pro historická bádání, uvažoval Winter po příjezdu do Halle o vybudování obdobné instituce také v Německu a také s podporou sovětských úřadů. Avšak tyto představy vyšly naprázdno. Od roku 1949 proto zkoušel prosadit své vědecké záměry v rámci stávající instituce, Německé akademie věd v Berlíně (*Deutsche Akademie der Wissenschaften*, dále DAW). Nejprve to byla myšlenka vydávat časopis k východoevropským dějinám, kterou se zabýval brzy po příjezdu do Halle. V únoru 1948 například sondoval, zdali by našel přispěvatele v bývalém pražském kolegovi, slavistovi G. Gesemannovi.¹¹⁰⁹ Na podzim téhož roku před-

1107 BStU, MfS, 12240/92, folio 3–6, anonymní zpráva z 23.–24. 5. 1961.

1108 Tamtéž: *Eine Auswirkung davon ist zumindest, daß die Herausbildung eines marxistischen Geschichtsbildes zu Fragen der osteuropäischen Geschichte mit großer Systematik und sehr langhaltend verhindert wird.*

1109 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, G. Gesemann Winterovi 7. 2. 1948 (Bad Tölz).

nesl plán na založení takového časopisu řediteli DAW a prezidentovi správy pro lidovou výchovu a v prosinci již držel v rukou licenci na vydávání časopisu, který měl vycházet v nakladatelství akademie. Spolupracovníky a spoluvydavatele hledal Winter po celém rozděleném Německu.¹¹¹⁰ V roce 1951 rozšířil po dohodách se slavistou Bielefeldem tematické zaměření časopisu ještě o obecně slavistická témata. Časopis začal pod názvem Zeitschrift für Slawistik vycházet až v roce 1956, oficiálně proto, že dlouho hledal vhodného šéfredaktora. Winter pak patřil do redakční rady časopisu a přispíval do něj se svými žáky a spolupracovníky.¹¹¹¹

Předpokladem působení v rámci Akademie věd bylo pochopitelně řádné členství. Conrad Grau podrobně popsal zdoluhavé úsilí Eduarda Wintera stát se řádným členem akademie, aniž dokázal odpovědět na otázku, proč to trvalo šest let.¹¹¹² Je zřejmé, že důvodem byla nedůvěra vůči jeho kontroverzní minulosti, jak ostatně Winter naznačil ve druhém svazku autobiografie. V roce 1949 proti jeho volbě řádným členem akademie hlasoval ministr Wandel, o dva roky později ředitel Akademie věd Naas, „protože nikdo neví, co ještě proti mně v Československu existuje“.¹¹¹³ Winterovo jméno bylo ze seznamu kandidátů řádného členství v roce 1953 odstraněno bez udání konkrétního důvodu opět „na přání pana ministra Wandela“.¹¹¹⁴ Co se ale na postoji politických elit změnilo v následujících letech, lze zatím vysvětlit jen spekulativně. Snad byl Winter vzat na milost vydáním knih, přezdívaných „Trilogie z Halle“ (*Hallensche Trilogie*), jejichž předmětem byly německo-slovanské vztahy v 17. a 18. století. Politický význam těchto knih vyzvedl státní sekretář Harig i v blahopřejném dopise Winterovi: „Vaše badatelské práce mají právě v přítomné době pro naši zemi mimořádný význam.“¹¹¹⁵

Vzájemné vztahy německo-slovanské (zvláště ale německo-sovětské po roce 1917) byly nejvyššími představiteli SED a NDR zařazeny mezi témata s nejvyšší prioritou. Od počátku padesátých let se na stranických konferencích SED mluvilo o tom, že je třeba usilovat o uplatnění výsledků vědy SSSR na všech stupních vědy v NDR. Walter Ulbricht v roce 1952 s ohledem na plánovanou dějepisnou učebnici prohlásil, že je nutné podpořit k „zesílené výchově k proletářskému internacionalismu vědecké práce o desetiletí trvajícím přátelství mezi německým a ruským národem, jakož i mezi německým a polským národem a národy Československa“. Ulbricht ve svém ideologickém zápalu myslel přednostně na německo-sovětské vztahy po bolševické revoluci. Na 4. stranickém sjezdu na jaře 1954 zdůraznil znovu

1110 Tamtéž, E. Benz Winterovi 15. 2. 1949 (Marburg). Prof. Ernst Benz odmítl nabídku podílet se na vydávání časopisu východoevropských dějin.

1111 O tom více GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 57–58.

1112 Tamtéž, s. 63–75.

1113 WINTER: Erinnerungen, s. 84. Winter mylně uvedl ČSSR pro označení československého státu.

1114 GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 74.

1115 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Harig Winterovi 16. 10. 1956.

význam studia přátelských vztahů německého národa k sousedním národům opět v souvislosti se socialistickou výchovou východoněmecké společnosti v duchu proletářského internacionalismu. Předpokládalo se, že jedním z hlavních úkolů ústavů dějin národů SSSR na univerzitách v NDR bude studium dějin východoevropských národů ve vzájemném vztahu k německému národu. Jedno z prvních pracovišť tohoto zaměření vzniklo dokonce nedaleko Wintera na Humboldtově univerzitě v Berlíně.¹¹¹⁶ Podobné impulzy, vysílané směrem k historikům a rovnající se takřka nařízením, přicházely přímo z politického prostředí SED stále častěji. V roce 1955 vydal ústřední výbor SED tzv. usnesení o historii, které požadovalo po dějepiscetví vědeckou frontu proti obnovenému západoněmeckému imperialismu, jehož mluvčím podle SED bylo „dějiny falšující“ *Ostforschung*. SED požadovala, aby vedle důsledné negativní kritiky byla věnována pozornost také „pokrokové“ a „přátelské“ rovině vztahů k evropskému Východu (tj. především k Sovětskému svazu).¹¹¹⁷

S tímto zavlečením východoněmeckého dějepiscetví do ideologicko-propagandistického boje proti západoněmeckému režimu pravděpodobně souvisel i Winterův úspěch v akademii a následující badatelský rozmach. Když byl v prosinci 1954 znovu navržen za řádného člena pro obor duchových dějin novověku, proběhla volba 24. února 1955 bez problémů. O necelý měsíc později bylo Winterovo členství potvrzeno vládou NDR.¹¹¹⁸

Odpovídalo charakteru Winterova osobního vědeckého přístupu, že členství v DAW zdaleka nechápal jako honorární uznání, nýbrž že v něm hledal především prostor pro své vědecké projekty. Od roku 1949 se snažil získat podporu pro vytvoření vlastní badatelské instituce pod hlavičkou DAW. Legitimizující ideu takové instituce vyjadřovalo memorandum o studiu dějin slovanských národů z března 1950. Winter se domníval, že dějiny slovanských národů bylo třeba „z více než jednoho důvodu postavit na úplně nové bázi“ a znovu navazoval na myšlenky, které rozvíjel prvně ve vídeňském IWK. To především znamenalo opřít se více o výsledky bádání slovanských historiků a osvobodit bádání o východní Evropě od „oné německé domyšlivosti [...], která si uzavřela cestu k podstatným poznatkům nejen v politice, nýbrž také ve vědě“.¹¹¹⁹ V NDR spatřoval Winter pro takové bádání nejlepší možnosti, vzhledem k jejím přátelským vztahům k SSSR, Polsku a Československu. V memorandu byl Berlín vylíčen jako budoucí centrum východoevropského historického bádání. Ale všechny pokusy byly až do získání řádného členství v akademii neúspěšné, přestože již v říjnu 1953 byla uzavřena dohoda o vytvoření historického

1116 HELLMANN: Osteuropa, s. 24–25. Pracoviště na Humboldtově univerzitě neslo název *Forschungstelle für deutsch-sowjetische Beziehungen*.

1117 Tamtéž.

1118 GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 75.

1119 Text memoranda publikován tamtéž, s. 60–61.

oddělení v rámci Ústavu slavistiky.¹¹²⁰ Pak se ovšem situace změnila takřka okamžitě. 1. září 1955 začalo pod jeho vedením konečně pracovat navrhované oddělení v rámci slavistiky.¹¹²¹ V dubnu následujícího roku se mu podařilo v rámci nově založeného Historického ústavu navíc vytvořit Pracovní skupinu pro dějiny slovanských národů. Obě oddělení si zachovávala na sobě formální nezávislost, což se projevovalo samostatnou sekretářkou pro každé oddělení, avšak sídlila ve stejných prostorách. Winter tvrdil, že první oddělení se zabývalo kulturněhistorickými procesy německo-slovanských vztahů, zatímco druhé jejich politickou stránkou.¹¹²² Podle vzpomínky jednoho z tehdejších asistentů Petera Hoffmanna bylo ale v každodenní činnosti na první pohled nerozeznatelné, na úkolech kterého oddělení se právě pracovalo.¹¹²³ Když potom byla v březnu 1959 obě oddělení sloučena do Oddělení pro dějiny vědy a vědeckých vztahů, zvláště německo-slovanských (*Abteilung für Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Verbindungen, besonders der deutsch-slawischen*),¹¹²⁴ byl vlastně formálně potvrzen jen faktický stav.

Přes nepochybný úspěch to nakonec bylo méně, než o co usiloval. Jeho cílem bylo sloučením obou institucí vytvořit zcela samostatný Ústav dějin východní a jihovýchodní Evropy (*Institut für Geschichte Ost- und Südosteuropas*), který by se zabýval dějinami těch národů, které sídlí na východní a jihovýchodní hranici obou německých států a Rakouska. Podle Winterovy představy by takový akademický ústav mohl koordinovat všechna na tomto poli existující východoněmecká badání.¹¹²⁵ Kdyby se to podařilo, rozšířil by podstatně svůj vědecko-politický vliv. Cestu si připravoval i programovým textem, v němž rozváděl dřívější myšlenky o potřebě opuštění německé předpojatosti vůči Východu, které podle něj reprezentovalo *Ostforschung* v SRN především proto, že neprošlo katarzí porážky: „Nějaký vnitřní otřes, vědomí nějaké nové orientace právě v dějinách slovanských národů lze jen málo pozorovat. Slouží heslu o navršení zdi vůči Východu, vůči bolševismu, a oddělují tím nejen východní a západní Německo, nýbrž také Němce od slovanských národů, místo aby dělali zprostředkovatele mezi Východem a Západem, jak by to tak dobře odpovídalo pozici německého národa.“¹¹²⁶

1120 Podrobněji viz tamtéž, s. 61–63. Zde také základní údaje o zřízení obou Winterových institucí.

1121 Je zajímavé, že na podzim 1955 Winter zaslal jiné memorandum do rakouské Akademie věd o potřebě založení Institut für slawische Forschung ve Vídni. Ale přes podporu rakouského velvyslance v Moskvě neuspěl. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 153, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 159.

1122 Tamtéž, s. 160.

1123 HOFFMANN, Peter: In der Hinteren Reihe. Aus dem Leben eines Osteuropa-Historikers in der DDR. Berlin 2006, s. 145.

1124 Tamtéž.

1125 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 161–163.

1126 WINTER, Eduard: Die Geschichte der slawischen Völker. Wissenschaftlichen Annalen 5, 1956, Beiheft, s. 149–158, citace 156.

Avšak s takto dalekosáhlým plánem Winter neuspěl,¹¹²⁷ a tak jeho organizační úsilí v Akademii věd vyvrcholilo pouhým osamostatněním sloučeného oddělení do Pracoviště pro německo-slovanské vědecké vztahy (*Arbeitsstelle für deutsch-slawische Wissenschaftsbeziehungen*) v rámci příslušné třídy (*Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften*) v listopadu 1960. Pro Historický ústav to znamenalo, že v jeho rámci musela být zřízena zvláštní pracovní skupina k dějinám slovanských zemí, která se měla výhradně specializovat na problematiku západoněmeckého *Ostforschung*.¹¹²⁸ Jak naznačoval původní, sedmiletý plán činnosti z roku 1959, ani Winterovo samostatné pracoviště nemělo tuto agendu jako svůj hlavní úkol.¹¹²⁹ Pracoviště naopak převzalo projekty o dějinách politiky a vztahů Vatikánu k národům Sovětského svazu a lidových demokracií, které Winterovi umožňovaly oficiálně pracovat také na dalších, dlouhodobých tématech. Začlenění tohoto tématu do činnosti pracoviště zdůvodňoval poměrně násilně, neboť hlavním důvodem studia nábožensko-církevní problematiky podle něj bylo, že „dějiny vědy úzce souvisejí s náboženstvím, je-li pozorován zápas, který věda vedla právě s náboženstvím o to, aby se prosadila“.¹¹³⁰

Koncepčním základem Winterovy vědecké a kulturně-politické činnosti byla idea tzv. „německo-slovanské vzájemnosti“ (*deutsch-slawische Wechselseitigkeit*). Již ve Vídni se domníval, že je třeba změnit obecně sdílenou představu rozvíjenou v civilizační teorii, že to byli Němci, kteří vyšší hodnoty civilizace přinášeli do východní Evropy.¹¹³¹ „Německo-slovanská vzájemnost“ byla postavena proti teorii o přenašeni kultury ze Západu na Východ (*West-Ost-Kulturgefälle*). V podstatě to znamenalo studovat kulturní dějiny východní Evropy podle vzájemného ovlivňování mezi německým a slovanským myšlením především podle „pozitivních“

1127 Winter se domníval, že neúspěch souvisel s tím, že nebyl členem SED. 28. července 1958 si podle pozdějšího opisu zapsal: *Es traf mich die Nachricht recht schwer, daß ich nicht mit der Koordinierung der Auseinandersetzung mit der „Ostforschung“ betraut wurde.* A k tomu pak ještě pln iluzí (?) dodal: *Als Nichtparteiengenosse komme ich dafür nicht in Betracht.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 35, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 167.

1128 ABBAW, Akademieleitung (= AKL) 176, dohoda mezi Winterem a Engelbergem z 16. 11. 1960. S dohodou 8. 12. 1960 souhlasilo zasedání Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften. Tamtéž, 9. 12. 1960, Dr. Streisand úřadu prezidenta DAW. Winter pro pracoviště navrhol původně název *Arbeitsstelle für Wissenschafts- und Religionsgeschichte*. Viz tamtéž, 15. 12. 1960, Winter prezidentovi DAW.

1129 ABBAW, AKL 176, Perspektivplan für die „Abteilung Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Beziehungen, besonders der deutsch-slawischen“ im Siebenjahrplan 1959–1965. Viz též citace v dalším textu.

1130 ABBAW, AKL 176, dohoda mezi Winterem a Engelbergem z 16. 11. 1960. Pro bádání o diplomacii Vatikánu se původně zamýšlelo zřídit *Arbeitsgruppe für Geschichte der Religion und des Atheismus* pod vedením Wintera v rámci Historického ústavu. V roce 1959 bylo však jako druhá sekce součástí Winterova Oddělení pro dějiny vědy. Viz tamtéž, informace prezidenta DAW W. Hartkeho pro Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften dne 16. 12. 1960.

1131 Bolzano-Winter Archiv, Manuskript Die Geschichte Russlands und der slawischen Völker in ihrer Bedeutung für Österreich.

kontaktů. Winter se v jejím rámci z velké části zabýval studiem německo-ruských vztahů v dějinách vědy a retrospektivně nijak neskrýval, že šlo o koncepci také politicky motivovanou, jejímž smyslem bylo vytvořit „pevné základy spojenectví NDR a SSSR“. ¹¹³²

Podobné tóny zaznívaly již v odůvodnění nového oddělení v Akademii věd. Winter kromě čistě odborného významu pro dosud zanedbávané dějiny vědy nepomenul zdůraznit kulturně-politický účel činnosti pracoviště. Výsledky měly přispět k nabourání představy o kulturní zaostalosti východního, ruského, resp. sovětského světa, které určovaly v západním „kapitalistickém“ světě debatu o dějinách Ruska a jeho soudobém komunistickém nástupci – Sovětském svazu. ¹¹³³ Prozkoumáním vzájemných německo-ruských vědeckých vztahů hodlal navíc ukázat rovněž „pokrokové“ tradice německých dějin, přičemž pokrokovost se v podstatě měřila podle souběhu s ruským myšlením. ¹¹³⁴

Koncept německo-slovanské vzájemnosti plně zapadal do rámce politického zadání východoněmeckého dějepiscetví. Znamená to, že šlo o čistě konjunkturální

1132 Retrospektivně to Winter shrnul v roce 1975 v článku *Die goldenen zehn Jahre, Spektrum. Die Monatschrift für den Wissenschaftler* 6, 1975, s. 23: *Diesem Positiven in der Geschichte der deutsch-russischen und russisch-deutschen Wechselseitigkeit nachzugehen, erschien mir eine feste Grundlage für das Bündnis der DDR mit der SSSR. Gegen die „Ostforschung“ in der BRD wurde durch Quellenausgaben gezeigt, daß es sich um fruchtbare Wechselseitigkeit und nicht um ein west-östliches Kulturgefälle und auch nicht um „ganz Anderes“ im Osten gegenüber dem Westen handelte.* Podobně se vyjádřil již v roce 1959: *Sehr wichtig für die Erforschung der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen ist die Kenntnis der jeweiligen Anschauungen von den Zusammenhängen zwischen Rußland und der übrigen Europa. Während in Rußland schon vor dem 18. Jahrhundert bei allem Wissen um die Eigenart das Gefühl der Zugehörigkeit zu Europa ausgeprägt war, setzte sich in Deutschland in breiteren Kreisen erst im 18. Jahrhundert die Auffassung allgemein durch, daß Rußland zu Europa gehört und nicht ein halbasiatisches, mit Europa nur lose und im Osten verbundenes Land ist. Wie bisher wird daher das Hauptanliegen der Abteilung sein, auf der Grundlage der Entwicklung im Westen und im Osten Europas die engen positiven Beziehungen zwischen beiden Teilen zu erforschen und darzustellen. Die Geschichtswissenschaft kann dadurch ihr Teil dazu beitragen, die heutige enge Freundschaft zwischen Deutschland und seinen östlichen Nachbarn zu fördern.* ABBAW, AKL 176, Perspektivplan für die „Abteilung Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Beziehungen, besonders der deutsch-slawischen“ im Siebenjahrplan 1959–1965.

1133 *In der Abteilung wurde in der Vergangenheit und wird auch weiterhin große Aufmerksamkeit der Erforschung der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen geschenkt. [...] Hier soll die politische Bedeutung dieser Arbeiten hervorgehoben werden. In den besonders in Westdeutschland und den angelsächsischen Ländern zahlreich erschienenen Darstellungen zur russischen Geschichte wird, von wenigen Ausnahmen abgesehen, durchgehend die These von der kulturellen Zurückgebliebenheit Rußlands in dem Zeitraum vom 18. bis zum 20. Jahrhundert verfochten. Die Russen waren die „Schüler“, die die Ergebnisse der „westeuropäischen Wissenschaft“ übernahmen und selbst kaum „schöpferisch“ hervortraten. Es ist offensichtlich, daß diese These sehr gut in das politische Konzept der imperialistischen Kreise hineingepaßt, die auch heute den Sieg der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution und das Entstehen des sozialistischen Lagers mit der „zivilisatorischen Zurückgebliebenheit“ dieser Länder zu erklären suchen. Die Mitarbeiter der Abteilung erstreben im Laufe der nächsten Jahre durch eine Reihe materialmäßig wohlfundierter Darstellungen und Quellenveröffentlichungen, die die engen Verflechtung der russischen mit der deutschen Wissenschaft aufzeigen und den Anregungen nachgehen, die von Rußland ausgingen, diese These ad absurdum zu führen.* Tamtéž.

1134 *Gleichzeitig wird damit aber auch ein wesentlicher Beitrag für die Erhellung der fortschrittlichen Tradition geliefert, die Deutschland in der Vergangenheit mit Rußland verbanden.* Tamtéž.

záležitost? Winterova motivace však byla v tomto případě také jiná než jen kariérní. Jistě, již ve Vídni Winter úzce spolupracoval se sovětskou okupační mocí, která mu za projevenou aktivní spolupráci zajišťovala podporu a ochranu. Avšak Winter mohl navázat na některé starší úvahy z bolzanovského bádání. Od konce dvacátých let a dokonce i v protektorátu se zabýval problémem soužití českého a německého etnika v jedné zemi. Ačkoliv víme, že za německé okupace českých zemí v řadě oficiálních textů hlásal jediný předepsaný výklad o německém původu české kultury, víme také o tom, že přinejmenším koncem války se odvážil v přednáškách pro české studenty vyzdvihovat ta období českých dějin, v nichž se oba „národy“ ovlivňovaly a spolupracovaly. Jak dokazuje jeden dopis z roku 1948, Winter během války rozpoznal, že hlavním problémem nedorozumění mezi různými etniky a národy jsou zkreslené obrazy, které si o sobě vzájemně dělají.¹¹³⁵ A podobně i mnohem pozdější soukromá korespondence Wintera s Othmarem Feylem naznačuje, že by nebylo přesné spojovat politickou instrumentalizaci Winterových východoněmeckých projektů výhradně s oportunistickou motivací. Bývalý člen NSDAP Feyl naopak považoval rozvinutí a prosazení celého pozdějšího konceptu „německo-slovanské vzájemnosti“ za „to jediné nové a ukazující do budoucnosti [...], čímž razíme celému Německu novou cestu“.¹¹³⁶

Koncept byl rozvíjen ve spolupráci se sovětskými historiky a především se sovětským literárním historikem P. N. Berkovem¹¹³⁷. Spolupráce se sovětskou vědou

1135 Autorem dopisu byl jistý Dr. Adolf Vogel, *ein sehr flüchtiger Bekannter aus Tupadl* (Tupady nedaleko Mělníka), kde zřejmě Winter přednesl nějaké přednášky. Okolnosti těchto přednášek jsou neznámé: *Vielleicht erinnern auch Sie sich, dass wir uns drei oder vier Male unterhalten haben. Ihre damaligen Gedanken, wie Sie sie mir vor allem auf unserem gemeinsamen Rundgang durch Ihren Garten [in Liboch?] äusseren, geben mir sehr zu denken, ich stimmte Ihnen innerlich so [sic] zu, hatte aber bei aller Distanzierung von dem, was man damals so sagte, nicht die Möglichkeit, mich entsprechend zu offenbaren. Was Sie damals von der Prager Universität und vor allem von Ihrem eigenen Bemühen in der Frage des Verhältnisses zum Slawentum erzählten, bewegte mich sehr. Das Problem: welches Bild haben die Völker voneinander? beschäftigt mich damals wie heute noch. Nur in diesem Erkenntnisbemühen war ich „eingezogenermassen“ dort tätig.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, A. Vogel Winterovi 21. 3. 1948 (Hamburg).

1136 Krátce po vzniku obou Winterových oddělení v akademii spojoval Feyl s jejich spojením vedle naděje na vytvoření soustředěného východoněmeckého bádání také naději na prošlapání nové cesty pro budoucnost „celého Německa“. Feyl psal dopis v souvislosti s vydáním Festschriftu k Winterovým 60. narozeninám. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Feyl Winterovi 27. 12. 1956: *Bedenken Sie bitte auch, dass durch die Thematik der Ihnen gewidmeten Festschrift ein Novum in der deutschen Wissenschaftsgeschichte geschaffen wurde, das uns zu einer selbständigen publizistischen und institutionellen Pflege der deutsch-slawischen Beziehungen berechtigt, ja verpflichtet, wenn wir vorwärts und nicht an der Stelle treten wollen. Die Erhebung Ihrer beiden bisherigen Abteilungen der Akademie zu einem eigenen Institut f.[ür] deutsch-slawische Beziehungen und osteuropäische Geschichte und die Ueberleitung des Hallenschen Jahrbuches in eine zentrale, deutsche und internationale Forschungs- u. bibliographische Zeitschrift dieses Institutes steht m.E. unmittelbar auf der Tagesordnung, weil es das einzig Neue und in die Zukunft weisende ist, durch das wir für ganz Deutschland einen neuen Weg bahnen und zugleich die DDR-Forschung endlich kompakt zusammenfassen.* (podtrženo v originále)

1137 Viz WINTER: P. N. Berkov und die „Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas“. Sitzungsberichte der Akademie der DDR 8G, 1977, s. 13–16. Srov. SCHIPPAN, Michael: Die Berliner Osteuropa-

byla jedním z prvních požadavků komunistického režimu NDR na východoněmeckou vědu. Winter navrhoval v komunistických časopisech spolupráci se sovětskými oborovými kolegy již krátce po příjezdu do Halle, protože „bez znalosti výsledků ruské vědy není možné provozovat dějiny, které stojí na výši doby“.¹¹³⁸ Sovětská metodologie hospodářských a sociálních dějin nicméně do jeho konceptu zasáhla jen pramálo. Kulturní dějiny „německo-slovanské vzájemnosti“ byly psány tradiční duchovnědnou metodou, kterou si Winter osvojil v Praze.¹¹³⁹ „Vzájemnost“ byla studována v dějinách vědy a byla silně personifikována. Základní kameny tvořily konkrétní osobnosti, jimiž byli národní velikáni vědy a literatury, odhalení jako „průkopníci“ této vzájemnosti.¹¹⁴⁰ Hlavní historiografickou formou proto byla biografie. Přenos idejí byl dokládán z velké části na základě osobních styků mezi učitelem a žákem, mezi vědeckými či literárními kolegy nebo přáteli. Dějinně-filozofické teoremy marxismu-leninismu Winter po roce 1945 přijímal a předkládal jako danosti, které ani nedokazoval, ani nezkoumal, nýbrž je používal jako široký rámec průběhu velikých dějin a zároveň jako kulisu svého vlastního výkladu.

V rámci celého konceptu předložili oba historikové společně teorii, podle níž Rusko již v 18. století nabízelo německým učencům dostatek duchovních podnětů a možností badatelského a publikačního charakteru, že si bez kontaktů mezi německým a ruským vědeckým světem nelze představit vývoj německé, ba ani evropské vědy. V programovém článku v roce 1963 vyšel Winter z otázky: „Co znamenala na příklad Eulerova sounáležitost s Ruskem a co Schlözerův pobyt v Rusku pro německou vědu?“ Jeho odpověď vysvětlovala historický význam německo-slovanské vzájemnosti: „Duchovní horizont obou se nesmírně rozšířil. Viděli problémy v úplně novém úhlu pohledu, zprostředkovávali to znovu zpátky do Německa. Rusko bylo [...] zemí neomezených možností vědeckého bádání. Co nabízely jen ty veliké vědecké studijní cesty 18. století do Ruska, jichž se mohlo účastnit tolik německých učenců! [...] Dosavadní zkoumání prokázala, že německá teorie kulturního misionářství [*Kulturbringentheorie*] neodpovídá historické skutečnosti.“¹¹⁴¹

Forschung seit 1892 zum Thema „Rußland im 18. Jahrhundert“. Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte 1, 1995, s. 16–17.

1138 WINTER, Eduard: Die Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion. Die neue Gesellschaft 2, 1948, s. 23–28. Citováno dle BEHRENDT, Lutz-Dieter: Zur Hilfe der Geschichtswissenschaft bei der Entwicklung des marxistisch-leninistischen Geschichtsbildes in den Jahren 1945 bis 1949 auf dem Territorium der heutigen DDR. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas 20, 1976, s. 218.

1139 Tak to posoudil C. Goerke ve svém oddíle knihy HELLMANN: Osteuropa, s. 149.

1140 Jednou z posledních vydaných prací Eduarda Wintera ve spolupráci s jeho žáky byla kniha biografí „průkopníků“ německo-slovanské vzájemnosti. Vyšla až posmrtně jako 26. svazek ediční řady Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. Viz WINTER, Eduard – JAROSCH, Günther: Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechelseitigkeit. Berlin 1983.

1141 Viz WINTER, Eduard: Über die Bedeutung der Geschichte der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen. Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas 8, 1963, s. 321–324, zde 322.

Vedle A. H. Franckeho, jehož archiv stál u zrodu „Trilogie z Halle“, byli centrálními postavami v konceptu „vzájemnosti“ právě matematik Euler, historik a slavista A. U. von Schlözer, matematik E. W. von Tschirnhaus nebo geograf D. G. Messerschmidt. Winterovi se podařilo získat finance pro několik velmi rozsáhlých a nákladných edičních projektů, pro které založil edici Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas.¹¹⁴² Rozsáhlé projekty dokázal prosadit do výzkumného plánu akademie i navzdory tomu, že si nakladatelství akademie stěžovalo na jejich dlouhodobou neprodejnost.¹¹⁴³ Odborná úroveň prací si ovšem vysloužila uznání nejen v NDR a státech socialistického bloku, ale dlouhodobě vzbuzovala příznivý ohlas také v západním Německu. Tamější kritika byla ovšem k celému konceptu kvůli politickému prostředí, v němž vznikal, velmi opatrná. Na druhou stranu oceňovala její originalitu a podnětnost. Kriticky pochybovala nakonec o zakládající myšlence konceptu. Tedy o tom, zda lze o skutečně oboustranné výměně názorů a myšlenek mluvit již v době osvícenské, a ne teprve v 19. století, kdy se v západní Evropě prosadila ruská hudba a literatura.¹¹⁴⁴

Jakkoliv zabírala práce na „vzájemnosti“ podstatný díl Winterova pracovního času, nebránila mu, aby pracoval na dalších, většinou dlouhodobých projektech. Kromě zmíněné řady založil Winter v roce 1962 druhou ediční řadu Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissenschaftlichen Denkens. V ní pak vydal velkou část svých monografií od nového vydání josefinismu, které v souvislosti s přípravou 2. vatikánského koncilu nabylo podle jeho názoru na důležitosti, přes tři knihy o dějinách myšlení ve střední Evropě a habsburské monarchii v raných stádiích humanismu, osvícenství a liberalismu až třeba po první díl autobiografie.¹¹⁴⁵ Za své životní dílo, na němž s drobnými přestávkami pracoval od války, považoval třísvazkovou práci Rusko a papežství (*Russland und das Papsttum*).¹¹⁴⁶

1142 Jako první vyšel příznačně svazek příspěvků, přednesených na konferenci o L. Eulerovi, konané v květnu 1957 v upomínku 250 let od jeho narozenin. Viz WINTER, Eduard (ed.): Die deutsch-russische Begegnung und Leonhard Euler. Berlin 1958.

1143 ABBAW, AKL 177, Zu Problemen der Schriftenreihe „Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas“, 25. 11. 1963.

1144 Srov. např. recenzi (Winterova přítele) K. A. Fischera ke knize WINTER, Eduard (ed.): Die deutsch-russische Begegnung und Leonhard Euler. Berlín 1958, Südostforschungen 18, 1959, s. 193–195, nebo K. Meyera k témuž v Zeitschrift für Ostforschung 9, 1960, s. 139–141.

1145 Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert. Berlin 1964; Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slavisches Begegnung. Berlin 1966; Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790 bis 1868. Berlin 1968. Kromě těchto dvou řad byla původně zamýšlena ještě nerealizovaná *Taschenbuchreihe* pod názvem *Wissenschaft und Religion. Gestalten und Köpfe*. ABBAW, AKL 176, Perspektivplan für die „Abteilung Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Beziehungen, besonders der deutsch-slavisches“ im Siebenjahrplan 1959–1965.

1146 WINTER, Eduard: Rußland und das Papsttum Bd. 1. Von der Christianisierung bis zu den Anfängen der Aufklärung. Berlin 1960; Bd. 2. Von der Aufklärung bis zur Großen Sozialistischen Oktober-

V této rozsáhlé knize pod drobnohledem na historickém materiálu rozpracoval svou kritiku papežské politiky vůči východní, ortodoxní Evropě. Úsilí římských papežů dosáhnout znovusjednocení v podobě církevní unie uchopil jako otázku více mocenskou než náboženskou a politiku římské kurie označil za „imperialistickou“ hned od 11. století. Zároveň zde Winter představil ještě jeden myšlenkový koncept, týkající se vztahu Ruska a Evropy. Ohradil se proti západoevropské koncepci Evropy jako *Abendlandu*, odpovídající v dějinách podle Wintera západnímu *Imperium Romanum* a v přítomnosti západní „malé Evropě“. Protože Rusko tak bylo vytlačeno na okraj či spíše zcela mimo evropskou civilizaci, nabídl Winter koncept, který ruský východ z Evropy nevyklučoval. Evropa byla v jeho očích vždy Evropou tří duchovních a mocenských center – Říma, Byzance a Kyjeva-Moskvy – tzv. „Evropou tří stran“ (*Evropa Tripartita*).¹¹⁴⁷ Koncept byl ale naznačen pouze v jednom odstavci a nedočkal se rozvinutí ani ve Winterově díle, ani ve východoněmeckém dějepiscectví, ani v její politice historie.

Akademické pracoviště vedl Winter až do penzionování k 1. říjnu 1965. Protože pracoviště bylo vytvořeno jemu na míru a bylo až příliš úzce spjaté s jeho osobou, bylo ke stejnému říjnovému datu včleněno zpět pod Historický ústav Akademie věd.¹¹⁴⁸ Winter to přes prvotní překvapení a nesouhlas uznal. Jako překvapivé chápal rozhodnutí o penzionování především on sám, ačkoliv se mu od dosažených 65 let již několikrát podařilo oddálit obdobné pokusy. Nemohl zvrátit to, s čím se již dlouho nepočítalo, tedy že by pracoviště přežilo v samostatné podobě odchod svého zakladatele.¹¹⁴⁹ Přesto se s tím smířoval obtížně a krátký čas ještě usilovně, leč marně bojoval za zvrácení stavu věcí. Neváhal přitom adresovat kritické poznámky k rozhodnutí akademie na ústřední výbor SED, kde se obracel především na dlouholetého významného člena a stranického ideologa Kurta Hagera.¹¹⁵⁰

revolution. Berlin 1961; sv. 3 musel vyjít pod jiným názvem. *Die Sowjetunion und der Vatikan*. Berlin 1972. Celé vyšlo v rámci ediční řady *Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas*.

1147 WINTER: *Rußland und das Papsttum*, Bd. 1, s. 3.

1148 Tamtéž, aktová zpráva z 4. 6. 1965 o rozhovoru s Winterem a dopis F. Oelßnera Winterovi 14. 6. 1965. Winter na emeritování reagoval velice emotivně a chápal jej jako pokus o své odstavení. Novým vedoucím v rámci Historického ústavu navrhl lipského historika východoevropských dějin a svého žáka Donnerta. Do nového programu pracovní skupiny již nebylo zařazeno bádání o dějinách náboženského myšlení, převzat byl jen problém *Geschichte des Denkens und der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa vom 17. zum 20. Jahrhundert*. Stern popsals politický význam této práce jako protiaargumentaci k západoněmeckému *Ostforschung*: *Sie [práce pracovní skupiny] stellen einen Beitrag zur Erschließung der positiven Traditionen deutsch-slavischer kultureller Wechselseitigkeit dar und spielen eine wichtige Rolle im Kampf gegen die Entstellungen der imperialistischen Ostforschung*. Tamtéž, Stern dne 28. 1. 1966 oddělení vědy v ÚV SED, k rukám H. Hörniga.

1149 ABBAW, AKL 177, Streisand prezidentovi Hartkemu 27. 12. 1962: *Sollte Hr. Winter eines Tages aus Altersgründen nicht mehr ihre Leistung weiterführen können, wäre es auch nicht zweckmässig, sie weiter als selbständige Einrichtung zu führen*.

1150 K tomu viz ABBAW, AKL 176, zajímavou korespondenci z ledna a února 1966, především dopisy gen. sekretáře akademie Reinäckera, viceprezidenta Lea Sterna a Wintera. Stern uvádí mimo jiné, že

Ani pak nepřestal Winter vědecky pracovat. Jako již mnohokrát v obtížných obdobích zachoval se i nyní podle myšlenky, kterou kdysi, v červenci 1940, vyjádřil v dopise předsedovi České akademie věd Josefu Šustovi: „Časy jsou málo příznivé pro klidnou práci, na druhou stranu intenzivní práce dává [člověku] švih, aby se přenesl přes [vše] těžké.“¹¹⁵¹ Kromě budování svého pomníku v autobiografických textech se v posledních letech života obrátil opět k postavám náboženských myslitelů-kacířů a nejintenzivněji znovu k Bolzanovi. V jedné věci nakonec určitě uspěl. Společně s mladým švédským matematikem Janem Bergem se mu podařilo najít spolehlivého nakladatele a zorganizovat velký mezinárodní team pro souborné vydání Bolzanova díla.

Winter odmítal slavnostně předat vedení pracoviště. Kromě toho se velmi kriticky vyjádřil o Winterově prchlivosti a přehánění, pokud se jednalo o jeho osobu. *Aus verschiedenen Vorkommnissen in der Vergangenheit ist es jedoch bekannt, daß Prof. Winter seine persönliche Angelegenheiten gern überhöht, um mit Berufung auf internationale Autorität seinen Wünschen größeres Gewicht zu verleihen.*

1151 NA, Pozůstalost J. Šusty, korespondence, Winterův dopis Šustovi z 13. 7. 1940 (Liběchov).

VZPOMÍNKA MEZI SEBEINSCENACÍ A APOLOGIÍ

Motto

*If it's Heisenberg at the centre of the universe, then the one bit of universe he can't see is Heisenberg.
Michael Frayn (Copenhagen)*

30. duben 1976

„Při čtení mé autobiografie je mi jako tomu, kdo překročil propasti, nebo jako komíníkovi, který pracoval na vysokých domech a který se po návratu na pevnou zem zhroutil hlubin, které překonal, a pak se mu udělá mdlo.“¹¹⁵²

(Beim Lesen meiner Selbstbiographie ist mir, wie einer der Abgründe überquert oder wie ein Rauchfangkehrer, der auf hohen Häusern arbeitete und der dann auf festen Boden zurückkehrt und über die Tiefe erschrickt, die er überwunden hat und ihm dann übel wird.)

Potíže s životopisem

Životní čas ztracený a minulý neexistuje před psaním autobiografie jen zdánlivě. Naopak, osobní minulost je stále přítomná v důsledcích a následcích činů a nečinů, váhání i dávných rozhodnutí. Je přítomna v podobě pocitů a myšlenek ve vrstvách osobní paměti, kde se řetězí do rámce ještě neartikulovaného životního příběhu. Ač dosud neartikulovaný, je příběh „mého života“ přesto důvěrně

¹¹⁵² Bolzano-Winter Archiv, složka ručně nadepsaná *Humanistische Gedanken*, III. 82, *sehr wichtig, ungedruckt*, strojopis E. Winter – H. Pautsch: *Humanistische Gedanken*, Reflexionen, Aphorismen aus Tagebüchern eines alten Gelehrten (dále jen strojopis Winter – Pautsch: *Humanistische Gedanken*), s. 57. Deníky v pozdějším období měly obvykle formu kapesních kalendářů, do nichž Winter zapisoval různé myšlenky a osobní zápisky. Z těchto deníkových záznamů byl publikován pouze posmrtný výběr. Viz WINTER, Eduard: *Aus dem Tagebuch eines alten Gelehrten*. *Sinn und Form* 36, 1984, s. 962–973.

známý. Člověk si jej utváří organicky a často nevědomky ve snaze podržet si kontinuitu osobního já. Teprve s ohlédnutím zpět a artikulací životopisu (s vyprávěním a sepisováním) přichází analytické a narativní promyšlení širokých autobiografických souvislostí. Záleží tedy nejen na vzpomínajícím, jakou podobu tato artikulace na sebe vezme, ale i na adresátovi vyprávění a na okolnostech, za nichž k artikulaci životního příběhu dochází. Eduard Winter se věnoval autobiografickému psaní s jistou posedlostí. Tyto texty se nabízejí jako klíčový pramen biografického tázání. Jak si však můžeme být jisti, že se jedná o stále stejného člověka? Jeho já i jeho habitus se tolikrát proměnil. A když zestárl, ohlédl se. Je proto na čase položit si otázku, kdo byl člověk, který tyto autobiografie sepsal, a co chtěl sdělit.

V roce 1976 běžel ve východoněmeckém rozhlase pořad, který začínal krátkou historkou z Moskvy roku 1922. Jednoho dne vstoupil do kremelské pracovny Vladimíra Iljiče Lenina sovětský spisovatel Maxim Gorkij, aby mu sdělil, že se k podpoře moci bolševiků opět otevřeně přihlásilo několik významných členů Ruské akademie věd. Lenin se nad tou zprávou údajně nedokázal zdržet nadšeného zvolání: S takovou nakonec získáme na svou stranu všechny ruské a evropské Archimédy. Pak prý se svět chtě nechtě změnil. A svět se změnil, pokračovala rozhlasová relace. Mnoho vědců – „Archimédů“ – z celého světa se vydalo na cestu, kterou vytýčil zakladatel Sovětského svazu. A právě k nim se podle východoněmeckého rozhlasu o mnoho let později přidal i jeden z jubilantů roku 1976, výročí osmdesátých narozenin slavící, mezinárodně uznávaný historik dějinných základů německo-ruského přátelství Eduard Winter. Slovy relace „patřil [Winter] k prvním z těch buržoazních německých učenců, kteří se s hlubokým přesvědčením přihlásili k dělnicko-rolnickému státu jako ke [státu] svému“.¹¹⁵³

Takové byly zhruba rysy, kterými byl od šedesátých let 20. století načrtnut veřejný obraz jednoho z prominentních východoněmeckých historiků.¹¹⁵⁴ Nikdy nebyl

1153 BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 516, průklep textu relace *Der Weg der Archimedesse: Freie Welt – Porträt des Historikers Prof. Dr. habil. Eduard Winter* von Karl-G. Eickenjäger s Winterovými drobnými rukopisnými opravami.

1154 Srov. třeba následující osobní zdravici 1. tajemníka ÚV SED k Winterovým 65. narozeninám: *Das Zentralkomitee der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands entbietet Ihnen zu Ihrem 65. Geburtstag die herzlichsten Glückwünsche. [/] Wir erblicken in Ihrem umfassenden wissenschaftlichen Werk den Weg einer Forscherpersönlichkeit, die durch Überwindung vieler Schwierigkeiten und Widersprüche des Lebens zu der Erkenntnis gelangte, dass wahre Wissenschaft nur mit dem gesellschaftlichen Fortschritt verbunden ist und in den theoretischen und methodologischen Grundlagen des Sozialismus ihren höchsten Ausdruck findet. [/] Wir schätzen Ihre Erkenntnis, zu der Sie in der Einleitung zu ihrem neuesten bedeutungsvollen Werk „Russland und das Papsttum“ gelangt sind: „All die verwickelten historischen Probleme, die von einer idealistischen Sicht nicht zu ergründen waren, erwiesen sich erst vom Standpunkt des historischen Materialismus aus als lösbar. Das Unverständliche wurde verständlich, und es ergab sich ein in sich geschlossenes Bild.“ [/] Diese Feststellung widerspiegelt den Zug unserer Zeit des Überganges vom Kapitalismus zum Sozialismus, der viele humanistisch gesinnte und fortschrittliche Werke beeinflusste. [/] Sie können auch mit Recht auf das internationale Echo stolz sein, das Ihre Werke, vor allem über die deutsch-slawischen Wechselbeziehungen sowie über die Rolle des politischen Katholizismus und insbesondere des Papsttums, gefunden haben. [/] In folgerichtiger Weise verbanden Sie Ihre wissenschaftliche Tätigkeit mit der politischen Tätigkeit zur Festigung der Freundschaft mit der sozialistischen*

opomenut Winterův mezinárodní („internacionální“) věhlas, stejně jako jeho výzkum německo-ruských vztahů v dějinách, pokrokové prozření dříve „buržoazního“ učence, a nakonec také v citátu nezmíněný, přesto ve znění relace přítomný charakterový rys jeho až neuvěřitelné pracovitosti. Naopak nikdy se nikde nezmiňovalo, že Winter ani po dvaceti letech života v lidově demokratickém Německu nebyl východoněmeckým, ale rakouským občanem, ani to, že léto obvykle, pokud to zdraví a finance dovolovaly, trávil nejraději v rakouském Tyrolsku v alpské vesničce Maurach u Achenského jezera (dnes součást obce Eben am Achensee), kde jeho žena zdědila dům. Východoněmecký režim byl ale překvapivě tolerantní. Mnohokrát ocenil „svého“ historika nejvyššími státními vyznamenáními. Naposledy mu z podnětu ústředního výboru Jednotné socialistické strany Německa (SED) rok před úmrtím bylo uděleno ještě naposledy jedno z nejvyšších státních vyznamenání Německé demokratické republiky – Vlastenecký řád za zásluhy ve zlatě.¹¹⁵⁵ Winter byl považován za jednoho z pionýrů východoněmecké historiografie. Jeho zásluhou bylo, dikcí laudatia k Winterovu 85. jubileu narození, „že vnesl do marxisticko-leninského dějepisectví naší republiky povědomí o dlouhé a plodné tradici německo-slovanské vzájemnosti“.¹¹⁵⁶ V samotném závěru života tak byl sám zařazen mezi představitele německo-slovanského přátelství a spolupráce, jejichž studiu se intenzivně a s nemalou podporou lidovědemokratického režimu věnoval od padesátých let 20. století. „Vy sám, velevážený pane Wintere,“ ocenil jubilanta ředitel Historického ústavu Akademie věd NDR, „stojíte díky vašim vědeckým výsledkům v řadě těchto průkopníků [německo-slovanské vzájemnosti]“.¹¹⁵⁷

Nebyla by to zřejmě realita východoevropských režimů 2. poloviny 20. století, kdyby se dalo prostě říct, že to, jak byl vědec prezentován na veřejnosti, odpovídalo tomu, co si elity totalitárního režimu, stranické a policejní špičky o stejném člověku myslely. Veřejný obraz „generalissima staré gardy učenců“¹¹⁵⁸ Eduarda Wintera nebyl shodný s obrazem, jaký o něm vznikl na různých úrovních mocenské struktury komunistického režimu NDR. Od padesátých let 20. století, a vlastně již od pová-

Sowjetunion und leisten in diesem Sinne eine aktive Arbeit. [...] Mit sozialistischem Gruss BArch Berlin, Büro des Politbüros SED, DY 30, /IV 2/2.01, folio 87, průklep osobního blahopřání E. Winterovi z 16. 9. 1961, přiložený k žádosti o zveřejnění v obou vydáních deníku Neues Deutschland.

1155 BBAW, Akademieleitung – Personalia, Nr. 505, nefoliováno, průklep dopisu ředitele Ústředního historického ústavu Bartela z 23. 4. 1981. Podnět vzešel ze strany příslušného vědeckého referenta ÚV SED, který se obrátil na vedení Historického ústavu Německé akademie věd, aby navrhl, jak ocenit Eduarda Wintera v souvislosti s jeho 85. narozeninami. V tomtéž fondu, číslo 505/1, se nachází také telegram a novinový výstřižek, které dokládají, že Winter patřil k těm východoněmeckým vědcům, jimž nejvyšší státní a stranické úřady NDR blahopřály k významným životním jubileím (lze doložit u 65., 70. a 75. narozenin).

1156 SCHEEL, Heinrich: Laudation. In: Bernard Bolzano. Zum 200. Wiederkehr seines Geburtstages am 5. Oktober 1981. Dem Wirken Eduard Winters gewidmet. Berlin 1982, s. 6.

1157 Tamtéž.

1158 RENTZSCH, Siegfried: Über Eduard Winter. Sinn und Form 36, 1984, s. 974–976, zde s. 974.

lečného pobytu ve Vídni, měl Winter mezi představiteli sovětské okupační správy i komunistického režimu vlivné zastánce i odpůrce. S nedůvěrou odpůrců se Winter potýkal soustavně. Když byl v roce 1965 Winter emeritován na Humboldtově univerzitě i v Německé akademii věd v Berlíně (jak se jmenovala pozdější Akademie věd NDR v době, kdy v ní Winter působil), bylo mu naznačeno, že se tak stalo z trojího důvodu: že se nikdy nestal členem SED, že byl považován za německého nacionalistu a že byl nábožensky založený. Východoněmecká státní bezpečnost (Stasi) jej sledovala jako osobu podezřelou, rafinovanou a nespolehlivou, s mnoha podivnými šrámy na minulosti a se styky stejně neprůhlednými, jako se jim jevil on sám.¹¹⁵⁹ Günter Mühlfordt (nar. 1921), nad nímž v letech 1958–1989 visel na přímý popud prvního tajemníka Ústředního výboru SED Waltera Ulbrichta Damoklův meč a který proto měl zakázáno jakkoliv působit na východoněmecké univerzitě, v roce 2004 k policejnímu sledování Eduarda Wintera napsal: „Návštěva Stasi (prohledání domu v nepřítomnosti) proběhla nedlouho před její smrtí [manželky Eduarda Wintera], po vyhotovení první verze pamětí, na přelomu roku v zimě (snad 1978/1979, přesnější datum mi Winterovi nikdy nesdělili).“¹¹⁶⁰ Winterova manželka Marie zemřela počátkem roku 1976, takže profesor Mühlfordt se v dataci své vzpomínky mylil. Nic to ale nemění na potvrzení faktu, že Stasi nespouštěla Eduarda Wintera z hledáčku ani v pozdním věku.

Všechny tyto jistě nemálo zajímavé skutečnosti nyní ovšem čtenáře zajímají především s ohledem na otázku, co ovlivňuje psaní autobiografie a jak se formuje konkrétní podoba vzpomínky. Z předchozích řádků je tedy podstatné, že Winter psal autobiografii jednak jako všeobecně vážený socialistický učenec a jednak jako někdo, kdo je pro režim „neprůhledný“ a kdo by se s každou napsanou větou mohl odhalit, takže by o své pracně budované postavení váženého učenice mohl rychle přijít. Současně ji psal také jako ten, kdo si pamatoval příliš mnoho a mohl svým vyprávěním prozradit z prvních let budování komunistické vědy v NDR podrobnosti, které podle režimních cenzorů měly zůstat utajené.¹¹⁶¹ Proč byl ale vnímán jako „neprůhledný“? Jistě proto, že se jeho jednání v černobílém vidění komisařů Stasi jevílo jako nejednoznačné, obojetné a nesrozumitelné. Dokážu si představit, že si příslušný komisař mohl udělat následující, pro policejní myšlení jistě neuspokojivý a znepokojující závěr: ten starý profesor není ani proti východoevropskému režimu, ani úplně s ním.

1159 Poslední zatím známá zpráva o Winterovi, kterou lze dohledat v materiálech východoněmeckého Ministerstva státní bezpečnosti, je z roku 1980, kde se o Winterovi hovoří slovy *raffiniert, unzuverlässig und „undurchsichtig“*. BStU, MfS – HA XII 1703/1, S. 216, Aktenvermerk aus dem 26. 3. 1980.

1160 Dopis Güntera Mühlfordta autorovi z 1. 11. 2004.

1161 Což byl zřejmě důvod, proč druhý svazek autobiografie nebyl povolen do pádu režimu do tisku. Podle Mühlfordtova vyjádření bylo vydání 2. svazku zamezeno *mit Rücksicht auf lebende Personen*, především prý zřejmě s ohledem na vlivného historika Leo Sterna. Dopis Güntera Mühlfordta autorovi z 1. 11. 2004.

Lze si představit i to, že by policistův dojem o neprůhlednosti Winterovy osobnosti přerostl dokonce v nepřijemný pocit, že se stal součástí nějaké zamotané hry, při níž netahal za nitky on, jak byl zvyklý, ale při níž se vkrádalo neblahé tušení, že to bude on, kdo má být obelstěn. Co by bylo podstatou takové hry? Šlo by patrně především o intelektuální přežití v ideokratickém prostředí, v němž má monopol pravda vládnoucí ideologie. Je to samozřejmě jen smělá úvaha, protože o podobném zmatení lze mít jen zřídka pramenné doklady. Ale právě při studiu Winterova krkolomného životopisu se může historik dopracovat k podobné úvaze. Nemusela být dokonce daleko od historické skutečnosti. Profesor Mühlfordt v citovaném dopise kromě jiného také napsal, že všechna Winterova vyznání ke komunismu, která jsou údajně obsažena v korespondenci ze sedmdesátých let 20. století s jedním rakouským žákem, nebyla adresována vlastnímu adresátovi, nýbrž nežádaným, ale očekávaným čtenářům ze Stasi.¹¹⁶² Mühlfordt se tím snažil naznačit, že Winter praktikoval jednání, které kdysi polský básník Czesław Miłosz v eseji *Ztročený duch* nazval *ketmanem*. *Ketman* je prý muslimský pojem pro určité adaptabilní chování, který si Miłosz vypůjčil z knihy jinak „velmi nebezpečného spisovatele“ Josepha Arthura de Gobineau o náboženství a filozofii centrální Asie. Miłosz viděl značné podobnosti v postavení svobodného myšlení v muslimské společnosti 1. poloviny 19. století a v lidově demokratických režimech východního bloku v polovině 20. století. V obou případech byla svoboda názoru vystavena neúnosným restriktivním podmínkám. *Ketman* označoval v muslimských zemích zavedenou strategii individuální obrany politických, kulturních, ideologických a především náboženských názorů. Jeho podoba byla institucionalizovaná jako „hra hraná k obraně vlastního myšlení a citů“.¹¹⁶³ Byla to hra přetvářky, kdy se ochránce vlastního myšlení veřejně zřekl všech svých názorů. A nejen to. Aby svobodu svého myšlení ochránil a dokonale zmátl představitele moci, bylo prý třeba, aby člověk využil jakéhokoliv úskoku: učinit všechna požadovaná a očekávaná vyznání víry, vykonat všechny povinné i nepovinné obřady, jakkoliv mohly vypadat nesmyslně, ba dokonce třeba zfalšovat i vlastní knihy.¹¹⁶⁴

Řekněme, že Winterovo chování během života v NDR (a možná i v nacistickém Německu) mohlo některými rysy připomínat *ketman*. Jak tomu ale bylo s ohledem k autobiografickým textům? Právě autobiografie mohla být skvělým nástrojem *ketmanu*. Inteligentní pozorovatel Winter si byl vědom toho, jakou podobu má mít veřejný obraz socialistického učenice. Ani v autobiografii, ani během jednání s politickými představiteli strany a státu neopomenul tyto ideální rysy na svém životopise zdůrazňovat. Autobiografie by pak plnila pouze účelovou funkci ve zmíněné hře o přežití. Avšak podle osobní korespondence s přáteli Winter autobiografii

1162 Tamtéž.

1163 Miłosz, Czesław: *Ztročený duch*. Praha 1992, s. 62.

1164 Tamtéž.

před sebou samým považoval za obhajobu své životní cesty a zároveň za završení svého „díla“,¹¹⁶⁵ jež považoval za nejlustnější náplň a nejdůležitější výsledek svého života. Winter autobiografické texty nekoncepoval jako nástroj *ketmanu*, protože by nemohly dosahovat požadovaného a očekávaného stupně pravdivosti. A bez dostatečné míry autenticity by autobiografie nemohla splňovat své apologetické poslání. Aktuální Winterův veřejný obraz, pokud by se s ním Winter neztotožňoval, byl pro psaní autobiografie důležitý především potud, pokud ho bylo třeba pro získání úředního souhlasu k publikaci. O tom, že si byl Eduard Winter tohoto problému vědom, svědčí celá řada autocenzurních zásahů v přípravných rukopisech. Pro autentičtější charakter jsem vyškrtaných a přeepsaných výpovědí hojně využil v tradičnějších částech této studie.

Je pozoruhodné, že Winter v různých obdobích svého života napsal vedle několika krátkých, příležitostných textů memoárového charakteru¹¹⁶⁶ hned čtyři do určité míry odlišné autobiografie, které byly koncepovány jako účet, ba lze dokonce říct, že mělo jít o jakousi tvůrčí závěť. Charakter závěti se snažil Winter udělit již první autobiografii z roku 1945, přestože v té době Winter ještě nedosáhl ani padesátého roku života. Autobiografie pod názvem *Život ve službě humanistické obnovy*, především *Staffelsteinu* (*Ein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelstein*) vznikala totiž podle úvodních Winterových slov z března 1953, kdy stenografické poznámky přepsal na psacím stroji, v chaotických poválečných měsících června a července 1945 v Liběchově „tváří in tvář smrti, která nutí k upřímnosti“ (*im Angesicht des Todes, der stets wahrhaft macht*).¹¹⁶⁷ Ačkoliv tuto

1165 Odhlédneme nyní od toho, nakolik je toto „dílo“ opravdu autorovým počinem a nakolik je produktem určitého diskurzu. Nemohu se na tomto místě problému více věnovat, byť právě otázka produkce historiografických textů mezi autorskou originalitou a napětím a samopohybem kulturního a politického diskurzu je tou otázkou, která stojí v pozadí mého tázání i v předložené studii.

1166 Winter vydal následující krátké, vzpomínkově laděné, příležitostné texty: *Deutsch-tschechische Jugendbegegnung. Erinnerungen eines Jugendbildners*. In: *Volk zwischen Moldau, Etsch und Donau*. Festschrift für F. H. Riedl, Wien 1971, s. 165–168; *Meine Begegnung mit Büchern, Bibliotheken und Bibliothekaren*. In: *Buch – Bibliothek – Leser*. Festschrift für Horst Kunze, Berlin 1969, s. 607–611; *Aus der Geschichte der Martin-Luther-Universität Halle im Jahre 1949. Erinnerungen*, *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas* 23/2, 1979, s. 131–138; *Aus einem halben Jahrhundert Bolzano-Forschung*, *Wiener Jahrbuch für Philosophie* 14, 1981, s. 215–227.

1167 Existuje několik dochovaných verzí tohoto strojopisu, některé se zřejmě nacházejí v pozůstatostech Winterových přátel ze Staffelsteinu. (SCHMID-EGGER – NITTLNER: Staffelstein, s. 7.) Ve Winterové pozůstatosti se nachází jejich zlomek v Berlíně (ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 174) a úplný text v Salzburgu (Bolzano-Winter Archiv). Berlínský zlomek nese odlišný název *Ein Leben im Banner einer nationalen und religiösen Reformbewegung [původně Erneuerungsbewegung] im Sudetendeutschtum. 1919–1938*. Pod přeškrtnutými čarami lze vyčíst, že ještě předtím byl text nadepsán *Zwischen zwei Weltkriegen als Deutscher in Prag*. V berlínské pozůstatosti se dají nalézt ještě jiné zlomky a také originální stenografický záznam, který Winter na přelomu let 1952/53 diktoval pro strojopisný přepis. I ten je velmi zajímavý. Například pro to, že ho Winter počátkem sedmdesátých let hodlal převézt z NDR do Rakouska. Je v něm zřetelně označeno jedno místo, které by snad mohlo ukazovat, kam až Winter při diktování stenografického záznamu došel. Důkladnější analýza pro náročnost práce se stenografickým textem bohužel nebyla možná.

autobiografii Winter zapůjčil ke čtení některým přátelům z německokatolického mládežnického hnutí Staffelstein, byl někdy od počátku šedesátých let stále více přesvědčen, že její podoba již nedokáže vystihnout celistvý příběh jeho života a pocítil potřebu sepsat novou autobiografii, která by opravdu završila jeho neustále se rozrůstající „dílo“. Svědčí o tom jak zmínky z deníkových záznamů citovaných ve druhém svazku autobiografie,¹¹⁶⁸ tak některá svědectví z dochovaných dopisů přátelům. Například v roce 1969 si v tomto duchu posteskl bývalému pražskému kurátorovi pražských vysokých škol nad „tragičností“ pro mnohé těžko pochopitelné životní cesty. Vyslovil naději, že ho ospravedlní teprve deníkové záznamy, které pak v hojných citacích skutečně zveřejnil v autobiografii.¹¹⁶⁹ Dlouho pro nový autobiografický text také hledal příhodný název, který by vystihl nejlépe životní intenci. Od prvních, náhlých a mnohdy rychle zapomenutých nápadů *Ein Leben in Wandlungen um besseres Deutschtum* (1963), *Ein Wanderer zwischen den Welten* (1972) nebo *Mein Weg vom Rom nach Moskau – Zwischen kirchlichen Gehorsam und menschlichen Gewissen* (1976) byla nakonec kniha po mnoha odkladech a obtížích s hledáním nakladatele v NDR vydána pod názvem upomínajícím na svého předchůdce *Můj život ve službě porozumění národů (Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses)*.¹¹⁷⁰ Winter se v ní ve shodě s veřejným obrazem přednostně líčil jako průkopník německo-slovanského usmíření, který zasvětil svůj život službě vyšším společenským hodnotám, byť přitom prošel složitým, ale konsekventním a dialektickým myšlenkovým vývojem od katolického, romantického nacionalismu v prvorepublikovém Československu k proletářskému internacionalismu v NDR. První díl knihy, který pojednával o událostech do roku 1947, vyšel rok před Winterovou smrtí v nakladatelství Akademie věd NDR. Druhého, k tisku již připravě-

1168 Winter citoval ze svého deníku z 12. října 1962 pasáž, v níž během vážného onemocnění došel také k tomuto rozhodnutí: [...] und das Lebenswerk geistig vollendet ist. Nur den krönenden Abschluß einer Selbstbiographie muß ich, ohne Hast, zu finden suchen. E. WINTER, *Erinnerungen*, s. 136.

1169 K. A. Fischer, bavorský ministerský rada, krátce za okupace kurátor německých vysokých škol v Praze a jeden z dlouholetých představitelů mnichovského Ústavu pro výzkum jihovýchodní Evropy, odpověděl na Winterův vánoční dopis, zřejmě plný pochybností, utěšujícími slovy: *Entschuldigen Sie, wem sage ich das – aber hier steht Paulus nicht nur vor Ihnen, sondern auch hinter Ihren angeführten Bänden, die Sie seit 1945 der deutschen und der russischen Öffentlichkeit vorgelegt haben, sichtbar und greifbar für jedermann vor Ihnen und hinter Ihnen und zeugen für Sie und ihre Arbeit und für Ihren Geist und für Ihre Gesinnung. Wer hätte denn diese Bände sonst schreiben, herausbringen können? Nein, Sie stehen so sehr auf eigenen Füßen und in eigenen Schuhen, daß kein Mensch Ihnen irgendwas anhaben oder nachreden kann. Die Tragik, die man in Ihrem Lebenslauf vielleicht finden mag oder kann, ist etwas, was niemanden was angeht, etwas was niemand Ihnen abnehmen kann, etwas Höchstpersönliches, mit oder ohne Tagebücher. Die Tagebücher können in keinem Fall eine ‚Rechtfertigung‘ bedeuten, die haben Sie [...] wahrhaftig nicht nötig. Also für mich ist der ‚Fall‘ ganz klar. Ein Lebenslauf von imponierender Größe, eine immense wissenschaftliche Leistung zwischen den Völkern und zwischen den Zeiten.* Taková slova se Winterovi líbila a vyhotovil si proto opis dopisu, z něhož cituji (originál jsem nenalezl). ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 906, opis dopisu K. A. Fischera z Mnichova z 29. 12. 1970. K Fischerovi další biografické informace viz FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst*, s. 593.

1170 WINTER: *Mein Leben*.

ného svazku, se ovšem autor již nedočkal a v nakladatelství akademie nebyl vydán ani po pádu berlínské zdi. V roce 1994 ho vydal innsbrucký univerzitní archivář a patrně onen Mühlplfordtem zmiňovaný Winterův rakouský žák Gerhard Oberkofler pod poněkud bezbarvým názvem *Vzpomínky 1945–1976 (Erinnerungen 1945–1976)*.¹¹⁷¹ Název bohužel zastíral literární formu textu, neboť jde bezpochyby o autobiografické vylíčení sociokulturního, myšlenkového a karierního vývoje autora, a nikoliv o široký popis doby a společnosti, v níž autor žil, jak by tomu bylo, kdyby se jednalo o žánr memoárů. Oberkofler také asi neměl k dispozici poslední verzi strojopisu, ležící ve Winterově pozůstalosti v Berlínsko-braniborské akademii věd. Výsledek je proto poněkud neuhlazený, patrně však i méně cenzurovaný (či autocenzurovaný) a pro historika o to zajímavější.

Archivní studium překvapivě ukázalo, že mimo tuto dvousvazkovou autobiografii a souběžně s ní psal Winter do šuplíku další velké autobiografické texty. Jako by nebyl s prací spokojen, jako by měl dojem, že neřekl přesně to, co chtěl a jak chtěl. Dochované přípravné rukopisy ukazují, že Winter usiloval o to, aby byl text mnohem otevřenější a podrobnější, než jakým se nakonec stal (zvláště se to týkalo kapitoly o období německé okupace českých zemí). Možná i proto vznikl text jakýchsi autobiografických fragmentů, které se jmenují *Dějiny mého náboženského a vědeckého myšlení, ve fragmentech (Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens. In Fragmenten)*, jako doplněk autobiografie, který měl podat v kolážovitém, nesouvislém textu svědectví o myšlenkovém vývoji „mezinárodně uznávaného historika od německého nacionalismu přes katolické národovectví k socialistickému internacionalismu“.¹¹⁷² Původ „Fragmentů“ je poněkud nejasný. Hlavní sukus textu vznikl ze stejných materiálů jako vydaná autobiografie nejspíše v letech 1976–1980, tedy již po smrti Winterovy manželky. Jak nasvědčuje věnování, podnět k němu dala dlouholetá přítelkyně Winterovy rodiny, matka představená Hildegarda Pautsch, která o starce až do smrti pečovala. Věnování strojopisu, připraveného do tisku včetně reklamního textu na přebal, nese červnové datum roku 1980, ale hlavní text byl postupně doplňován o úryvky z deníků až do července roku 1981. Základní intencí se strojopis nijak výrazně neodlišuje od publikované autobiografie, avšak je otevřenější a sdílnější. Kromě toho je hodnota strojopisu také v tom, že uchovává řadu dokumentů, citací z deníkových záznamů a dopisů, autorovi adresovaných i jím odeslaných, které se často ve vlastní korespondenci nepodařilo dohledat. Zachycuje také myšlenky obecnějšího charakteru, zachycující stav Winterovy mysli stařeckého období.

1171 WINTER: *Erinnerungen*.

1172 BBAW, Pozúst. EW, W 545. Citace pochází ze stránky nadepsané *Klappentext – Inhalt und Zweck des Manuskriptes der Selbstbiographie*. Kromě tohoto čistopisu je v berlínské pozůstalosti uloženo několik přípravných strojopisů, které jsem ovšem nestudoval. Jeden průklep čistopisu se nachází rovněž v Bolzano-Winterově archivu v Salzburgu.

Druhý svazek publikované autobiografie Winter zřejmě dokončil až koncem roku 1980. Jakmile se tak stalo, Winter se pustil ještě do jednoho autobiografického textu a zdárně ho dokončil přibližně měsíc před svou smrtí. Strojopis, který jsem měl k dispozici v Salzburgu, je označen jako druhý koncept a v mnoha směrech a podrobnostech se opět nijak výrazně neodlišuje od výše zmíněných textů ze sedmdesátých let, ačkoliv mnohé události osvětluje (nebo zatemňuje) drobnými poznámkami. Je zde jen jediná, avšak podstatná výjimka. Celková interpretační intence je odlišná od dřívějších textů, nabízí některé nové pohledy a jednoznačně se zrcadlí již v názvu textu znějícím Jak jeden Němec prožil 20. století (*Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*).¹¹⁷³ Winter se pokusil přehlédnout svůj život tak, že se již neoznačoval pouze za průkopníka na cestě pokroku (ačkoliv v textu ani taková tendence nechyběla). Snad cítil nesoulad s nejhlubší vrstvou vlastní identity a měl nutkavou potřebu popsat svůj život ve zlomech a proměnách 20. století prostřednictvím neměnné emotivní vazby k němectví.

Mějme však stále na paměti, že se Winter při psaní autobiografií ospravedlňoval před přáteli a kolegy, kteří po roce 1945 nešli stejnou cestou jako on a skončili z jeho pohledu za železnou oponou v západním Německu, v Rakousku a jinde na tzv. Západě. Jednalo se většinou o souputníky z německého katolického mládežnického hnutí z období prvorepublikového Československa, kteří se od roku 1946 shromáždili kolem sdružení Ackermann-Gemeinde. Před nimi nebylo tak nutné, aby popsal své působení od konce třicátých let až do závěru války. Jen dva okamžiky bylo třeba více osvětlit: spor a střet s římskokatolickou církví a důvod poválečného rozhodnutí otevřeně podporovat sovětskou politiku ve střední Evropě. Pokud se rozhodl hovořit také o vědeckém působení v letech 1938–1945 v Protektorátu Čechy a Morava, pak byl spíše motivován snahou uvést na pravou míru v západoevropském tisku občas se objevující články o svém nacistickém angažmá. Tato vysvětlení byla určena naopak především kolegům, žákům a představitelům režimu ve východním Německu. Autobiografie ale v tomto ohledu neměla být sebekritickým doznáním nacistické nebo kolaborantské minulosti. Měla vysvětlovat život v souvislostech bez zjednodušujícího vytrhávání jednotlivin z kontextu. Aby dosáhl účinku větší vědecké autenticity, neměla žádná z verzí jeho autobiografie obvyklou stavbu souvislého, retrospektivního vyprávění, ale byla sestavena do koláže volného vyprávění, citací z korespondence, dokumentů a deníkových záznamů. „Pramenné dokumenty“ autor nejen komentoval, ale bez upozornění i přepisoval, upravoval a hlavně citoval v dlouhých pasážích domnívaje se, že tím postaví proti legendárnímu oportunistickému kariéristovi a bezpáteřníkovvi Winterovi, jak byl zveličeně líčen v tisku svými kritiky, Wintera deníků jako Wintera skutečného.

1173 Bolzano-Winter Archiv, strojopis *Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*.

Monolog starého muže

Abychom lépe porozuměli tomu, co autobiografie říkala, nakolik mohla být nástrojem *ketmanu* a proč jednotlivé vzpomínky byly zdůrazněny více než druhé, bude si třeba položit následující otázku. Za koho se Winter považoval, když psal autobiografii? Odlišovalo se jeho osobní sebeporozumění od výše naznačeného veřejného obrazu „socialistického učence“?

Za normálních okolností bych považoval takovou otázku za příliš smělou. Avšak Winterova starost o vlastní životopis nebyla úplně obvyklá. Vedle mnoha autobiografických textů se dochovaly také původní deníky. Vlastní deníkové sešity a kalendáře jsou mně osobně obtížně čitelné. Jsou z velké části zapsány starou verzí německého těsnopisu, který neovládám. Avšak z posledních let deníkových zápisů existuje autorský výbor v podobě strojopisu, který Winter jako „starý učenec a humanista“ připravil krátce před smrtí tak pečlivě, že by ho bylo možno okamžitě odevzdat do tiskárny.¹¹⁷⁴

Pokud lze soudit podle takto připravených deníkových zápisů z let 1970–1982, cítil se Winter v době psaní svých velkých autobiografických textů jako člověk správné životní volby. Hluboce se ztotožnil s rozhodnutím z roku 1945. Jakkoliv vytrženy z celku každodenního zapisování zaznívají některé zápisky velmi heslovitě, v kontextu dlouhodobého osobního vývoje působí důvěryhodně. Téměř dokonale pak na obsah Winterových myšlenek padnou slova slavného psychologa C. G. Junga s malým rozdílem v tom, že na rozdíl od výroku stál Winter v sedmdesátých letech 20. století již na sklonku života: „Čím více se člověk blíží středu života a čím více se mu podařilo pevně zakotvit ve svém osobním postoji a v sociálním postavení, tím více se mu bude zdát, že odhalil správný běh života, správné ideály a principy chování. Proto pak předpokládá jejich věčnou platnost a dělá ctnost z toho, že na nich stále visí. Přehlíží přitom důležitou skutečnost, že totiž stanovení sociálního cíle se uskutečňuje na úkor celosti osobnosti. Je to mnoho, příliš mnoho – život, který mohl být rovněž prožit, zůstal možná ležet v komůrkách zaprášených vzpomínek, mnohdy jsou to i žhnoucí uhlíky pod šedým popelem.“¹¹⁷⁵

Deníky naznačují, že jejich autor své alternativní „komůrky“ zazdil a případné žhnoucí uhlíky překrýval stále novou vrstvou vychladlého popela z prožitých všedních dní v táboře socialismu. Stále znovu se utvrzoval, že bytostně patří k „Východu“ Evropy: díky původu z Čech a díky „osudovému“ rozhodnutí z roku 1945, jež mu teprve pomohlo odhalit skutečné životní poslání. Přes náznaky občasného nesouhlasu (především s ohledem na bojovný ateismus komunistických režimů) ovane čtenáře vánek vědomé (či uvědomělé?) spřízněnosti s komunistickým „Vý-

1174 Bolzano-Winter Archiv, Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken.

1175 JUNG, Carl Gustav: Životní obrat. In: Duše moderního člověka. Brno 1994, s. 99.

chodem“. Svědčí tato psychologická afirmace správnosti vlastní cesty také o pochybnostech, které Winter třeba skrýval? To si lze jen domýšlet. Vyjádření pochyb bylo ovšem v připraveném strojopise denkových zápisků jednoznačně potlačeno.

29. prosinec 1970

„Můj vztah k Východu. Tady v Tyrolsku je mi úplně jasné, že patřím k Východu. Odkud se to vzalo? Z původu z Čech, z [mého] obratu k Východu v roce 1945. Příčinou mého vědomého a úspěšného působení na Východě snad tedy jsou původ a osud. Pobyt na Západě vyvolává nespoutanou touhu po spolupráci na Východě.“¹¹⁷⁶

(Meine Stellung zum Osten! Hier in Tirol ist mir ganz klar, daß ich zum Osten gehöre. Woher kommt dies? Von der Herkunft aus Böhmen, aus der Entwicklung zum Osten 1945. Wohl sind Herkunft und Schicksal die Ursache meines bewußten und erfolgreichen Osteneinsatzes [sic]. Der Aufenthalt im Westen bringt unbändige Sehnsucht nach Mitarbeit im Osten.)

6. leden 1971

„V Tyrolsku intenzivní rozhovor s přáteli z mládeže ze svazu ‚Staffelstein‘. Poznal jsem, jak přece cizí mi bylo takzvané ‚sudetoněmectví‘. Byl jsem a jsem ‚Čech německého jazyka‘¹¹⁷⁷, který svůj duchovní domov našel v komunismu na Východě. Odhalení o poměrech v organizacích bývalých sudetoněmeckých katolíků k tomu zrovna nepřispěla. Se svými bývalými žáky již nemohu mnoho udělat. Převládají [mezi námi] osobní a věcné rozdíly. Co zůstává, jsou jen čistě mezilidské vztahy s několika málo těmi, kteří ve mně dosud vidí přítele a bývalého vychovatele.“¹¹⁷⁸

(In Tirol intensives Gespräch mit Jugendfreunden aus dem „Staffelsteinbund“. Habe erkannt, wie ich doch dem sogenannten „Sudetendeutschtum“ fremd war und bin. Ich war und bin „ein Böhme deutscher Zunge“, der im Kommunismus im Osten seine geistige Heimat gefunden. Es waren auch die Aufdeckung von Zuständen in den Organisationen der ehemaligen Sudetendeutschen Katholiken nicht gewinnend. Ich kann nicht mehr viel mit meinen ehemaligen Schülern machen. Persönliche und sachliche Gegensätze herrschen vor. Was bleibt ist rein menschliche Verbindung mit einigen Wenigen, die in mir noch ihren Freund und ehemaligen Erzieher sehen.)

17. červen 1972

„Dnes ráno mi bylo opět úplně jasné, že leninský internacionalismus byl a zůstává od května 1945 mou jasnou hvězdou a že v NDR jsem našel svůj domov.“

*(Heute morgen wurde mir wieder ganz klar, daß der Leninsche Internationalismus seit Mai 1945 mein Leitstern war und bleibt, und, daß ich in der DDR meine Heimat fand.)*¹¹⁷⁹

1176 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 8. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 964.

1177 V němčině *Böhme deutscher Zunge*.

1178 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 10. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 964.

1179 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 17.

6. června 1975

„Listoval jsem si v pozůstalosti [Wilhelma] Wostryho, který byl profesorem českých dějin na německé univerzitě v Praze. Vyšel z tohoto buržoazního nacionalismu, poznal jsem, že má cesta k socialismu, k Sovětskému svazu, byla správná. Jako úkol na prázdniny jsem si předsevzal zpracovat Bolzanovu etnoetiku proti romantickému nacionalismu F. Schlegela. Mým nejvyšším ideálem je proletářský internacionalismus. V duchu této ideje chci vidět průkopníky německo-slovanské vzájemnosti.“¹¹⁸⁰

*(Im Nachlaß [Wilhelm] Wostry geblättert, der Professor für Geschichte Böhmens an der deutschen Universität in Prag war. Aus diesem bürgerlichen Nationalismus heraus, habe ich meinen Weg zum Sozialismus, zur Sowjetunion als richtig empfunden. Bolzanos Ethnoethik will ich mir gegenüber F. Schlegels romantischem Nationalismus als Ferienaufgabe vornehmen. Der Proletarische Internationalismus ist mein höchstes Ideal. In dieser Idee will ich die Bahnbrecher deutsch-slavischer Wechselseitigkeit sehen.)*¹¹⁸¹

15. září 1976

„Dnes odpoledne mě v zahradě přepadl velmi silný pocit vděčnosti ze skutečnosti, že jsem v NDR našel domov, azyl, v němž jsem mohl tolik pracovat po třicet let. Uprostřed září 1946 rozhodlo povolání na univerzitu v sovětsky obsazeném Německu, protože jsem, ukryt v Sovětském svazu, viděl v socialismu budoucnost.“

*(Heute Nachmittag überkam mich im Garten sehr stark das Gefühl der Dankbarkeit gegenüber der Tatsache, daß ich in der DDR eine Heimat gefunden, ein Asyl, in dem ich so viel in 30 Jahren arbeiten konnte. Mitte September 1946 entschied der Ruf an eine Universität im sowjetisch besetzten Deutschland, weil ich, in der Sowjetunion geborgen, im Sozialismus die Zukunft sah.)*¹¹⁸²

Stejně jako v průběhu celého života vířily i Winterovy pozdní myšlenky především kolem plánů na knihy, které chtěl ještě napsat. Kromě autobiografie a dokončení dřívějších projektů¹¹⁸³ to měly být přes svůj historický obsah v podstatě knihy etické. Jejich kostru tvořilo Winterovo pojetí pravého náboženství a správného jednání. Snil o syntéze křesťanství a marxismu jako hodnotovém základu nějaké budoucí nedogmatické komunistické společnosti.¹¹⁸⁴ Jako neúnavný a věrný stoupenec myšlení Bernarda Bolzana vystavěl svou etiku především na myšlenkách pražského

1180 Tamtéž, s. 44.

1181 Tamtéž, s. 44. Na jednom místě opraveno. V originálu stálo *gegenüber F. Schlegels romantischen Nationalismus*.

1182 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 61. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 969.

1183 Např. WINTER, Eduard: Die Sowjetunion und der Vatikan (Rußland und das Papstum, Teil 3.). Berlin 1972.

1184 V roce 1968 přednášel v Rakousku o podobnosti v myšlení a životě Ježíše Krista a Vladimíra Iljiče Lenina. Viz OBERKOFER, Gerhard: Ein ungedruckt gebliebener Vortrag von Eduard Winter über die Gemeinsamkeiten von Christus und Lenin aus dem Jahr 1968. In: HAGEN, Johann Josef (ed.): Querela iuris. Gedächtnisschrift für Eduard Rabofsky (1911–1994). Wien 1996, s. 221–234.

filozofa 1. poloviny 19. století, kterého nejen v připraveném výboru z Bolzanovy sociální etiky a „ethnoetiky“ označil za „zářivou sílu pravdy“.¹¹⁸⁵ Na konci šedesátých let konečně dosáhl naplnění velikého snu a stal se společně s mladým švédským filozofem Janem Bergem (1928–2015) jedním z vydavatelů rozsáhlého projektu úplného vydání Bolzanových spisů, které je ve stuttgartském vědeckém nakladatelství Frommann-Holzboog Verlag dodnes vydáváno.¹¹⁸⁶ Bolzano hrál ústřední roli také v dalších dvou oblastech jeho stařeckého duchovního světa. Úvahy o vztahu mezi institucí a ideou, kvůli níž byla instituce založena, *in concreto* mezi ideou a církví, se objevují na stránkách knihy portrétů křesťanských kacířů od středověku do současnosti.¹¹⁸⁷ O podstatě a formě multietnického soužití v Evropě plánoval přemítat v publikaci o průkopnících německo-slovanské vzájemnosti. Publikace nakonec vyšla až po Winterově smrti v podobě sborníku několika autorů.¹¹⁸⁸ Všechna tato přemítání byla nesena až niternou identifikací autora s předmětem výkladu. Knihy díky tomu nabývaly charakteru osobního vyznání.

23. listopad 1971

„Nejvlastnější podstatou náboženství je léčba společenských vztahů, neboť [náboženstvím] je brzděn přespříliš silný sebezáchovný pud. V tomto smyslu jsem náboženský člověk a chci společně s Bolzanem říci: být šťastný a činit šťastným.“

*(Das eigentlich religiöse ist Heilung der gesellschaftlichen Beziehungen, weil es den überaus starken Selbsterhaltungstrieb bremst. In diesem Sinn bin ich ein religiöser Mensch und will wie Bolzano sagen: glücklich sein und glücklich machen.)*¹¹⁸⁹

1185 WINTER, Eduard: Die sozial- und ethnoethik Bernard Bolzanos. Wien 1977, s. 9., Winter Bolzanovi v sedmdesátých letech věnoval každým rokem přinejmenším jeden krátký článek nebo edici.

1186 Jako první svazek sebraných spisů vyšel Bolzanův životopis z pera Eduarda Wintera. Sebrané spisy byly rozplánovány na 75 svazků, některé ovšem byly plánovány jako vícedílné, takže skutečný počet svazků by měl dosáhnout 130. Dosud bylo vydáno přes 90 svazků. K hlavním redaktorům vydání patří nebo patřili Friedrich Kambartel, Bob van Rootselaar, Edgar Morscher a Jaromír Loužil. K rozsáhlému mezinárodnímu týmu, který se na přípravě edice podílel, patřil několik let na přelomu šedesátých a sedmdesátých let i Zdeněk Kalista. K osobě Jana Berga viz MORSCHER, Edgar: Jan Berg. Bernard-Bolzano-Newsletter, Sondernummer zum Gedenken an Jan Berg (November 2015). In: https://www.frommann-holzboog.de/sites/fh/files/public/downloads/bolzano-newsletter_gedenknummer_jan_berg.pdf (cit. 30. 10. 2016)

1187 WINTER, Eduard: Ketzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. Berlin 1979. Srovnaj osobní poznámku na s. 7: [...] *und manches Stück Lebensweg meiner Ketzergestalten gemahnt mich an meinen eigenen Werdegang mit seinen durchlebten Kämpfen und Nöten*. Zajímavé je, že tato bezesporu pozoruhodná kniha se v roce 2002 dočkala nového vydání.

1188 Mezi autory sborníku byli i J. Loužil a J. Polišínský. WINTER, Eduard – JAROSCH, Günter (eds.): Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Mit Unterstützung zahlreicher Freunde der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Berlin 1983.

1189 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 16.

10. červenec 1972

„Obtížná situace. Na jedné straně smrtelné nepřátelství s Vatikánem, na druhé straně nemožnost skoncovat s dogmaticko-schématickým pojetím komunistických kruhů o náboženství, církvi. Je třeba zatnout zuby a soustředěně pokračovat v práci.“¹¹⁹⁰

(Schwierige Lage. Einerseits Totfeindschaft des Vatikan, andererseits Unmöglichkeit mit dogmatisch schematischen Auffassungen im kommunistischen Kreisen über Religion, Kirche fertig zu werden. Es gilt, Zähne zusammenbeißen, konzentriert weiterzuarbeiten.)

15. srpen 1974

„Posledním velikým úkolem, který by ještě zbývalo udělat, by bylo setkání křesťanství a marxismu v humanistické hloubce myšlení jako v Bolzanově sociální a etnické etice a v německo-slovanské vzájemnosti jako praktickém využití etnoetiky. Veliký úkol! Kéž je mi dopřána síla, abych ho mohl naplnit nejlépe, jak to bude možné, a to i přesto, že mí žáci první generace považují mé předsevzetí za naivní, primitivní.“¹¹⁹¹

(Einzig noch bleibende große Aufgabe wäre die Begegnung von Christentum und Marxismus in der humanistischen Tiefe des Denkens wie in Bolzanos Sozial- und Ethnoethik und deutsch-slawische Wechselseitigkeit als praktische Nutzenanwendung der Ethnoethik. Eine große Aufgabe! Möge mir die Kraft bleiben, ihr so gut als möglich gerecht zu werden, auch wenn meine Schüler der ersten Generation mein Vorhaben naiv, primitiv nennen.)

28. prosinec 1974

„Evropské racionální myšlení je má cesta. Tudíž marxismus-leninismus. Má cesta od Říma k Moskvě byla správná.“¹¹⁹²

(Europäisch rationales Denken ist mein Weg. Deswegen Marxismus-Leninismus. Mein Weg von Rom nach Moskau war richtig.)

27. květen 1975

„Jak ukáže má kniha o kacířích, jsem náboženský člověk. Marxismus-leninismus se štítí náboženství, protože se právem obává politického zneužití mystiky. Avšak já vidím pod náboženstvím etický návod, jak být lepším člověkem. Právě to církve sledovaly příliš málo, a proto ti kacíři. Se svým pojetím náboženství stojím někde uprostřed, vědom si toho, že také pravda stojí uprostřed.“¹¹⁹³

(Ich bin, wie das Ketzerbuch zeigen wird, ein religiöser Mensch. Der Marxismus-Leninismus scheut vor Religion, weil er den politischen Mißbrauch von Mystik mit Recht fürchtet. Aber ich sehe unter Religion die ethische Anleitung, ein besserer Mensch zu werden. Gerade das haben die

1190 Tamtéž, s. 19.

1191 Tamtéž, s. 33.

1192 Tamtéž, s. 37.

1193 Tamtéž, s. 44.

Kirchen zu wenig gesehen und deswegen die Ketzer. Mit meiner Auffassung von Religion stehe ich in der Mitte, mit dem Bewußtsein, daß auch die Wahrheit in der Mitte steht.)

8. říjen 1975

„Člověk musí mít jako poslední cíl rudou hvězdu, která svítí proletářskému internacionalismu. Ovšem entuziasmus, ne fanatismus.“¹¹⁹⁴

(Das letzte Ziel des Roten Stern, der dem proletarischen Internationalismus leuchtet, muß man haben. Freilich Enthusiasmus nicht Fanatismus.)

7. prosinec 1977

„Cílem komunismu je udržení míru pomocí proletářského internacionalismu proti vykořisťování a ziskuchtivosti. Tento nezpochybnitelný cíl je důvodem, proč jsem přistoupil na jeho stranu.“¹¹⁹⁵

(Das Ziel des Kommunismus ist Friedenserhaltung durch proletarischen Internationalismus gegen Ausbeutung und Profitgier. Dies einwandfreie Ziel ist der Grund, warum ich auf diese Seite trat.)

9. září 1978

„Idea proletářského internacionalismu je mým duchovním domovem, který staví na lásce ke všem lidem. Věřil jsem vždy v moc ducha a tato víra se stále silněji stávala jistotou.“¹¹⁹⁶

(Die Idee des proletarischen Internationalismus ist meine geistige Heimat, die aufbaut auf die Liebe zu allen Menschen. An die Macht des Geistes habe ich immer geglaubt, und dieser Glaube wird immer stärker in mir zur Gewißheit.)

Bolzanovo etické učení, jak ukazují Winterovy deníkové záznamy, se mělo stát základem nové syntézy křesťanství a marxismu-leninismu. Mělo vytvořit etický, a tedy ryze náboženský základ pro budoucího člověka, člověka komunismu a bolzanovsky reinterpretovaného proletářského internacionalismu. Komunista pro něj byl ideální formou člověčenství, k níž má člověk svým úsilím za lepším lidstvím směřovat. Stát se komunistou znamenalo uskutečnit niterný duchovní obrat analogický k tomu, když se někdo stane křesťanem nebo osvíceným – Buddhou. Právě v tomto důležitém bodě ale Winter věděl, že komunistický režim odmítal podobným myšlenkám ve svém materialistickém dogmatismu naslouchat.

17. říjen 1978

1194 Tamtéž, s. 50.

1195 Tamtéž, s. 71.

1196 Tamtéž, s. 76. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 971.

„Bolzanův nejvyšší mravní zákon vede k setkání socialismu a křesťanství. Lepší člověk v komunismu.“¹¹⁹⁷

(Bolzanos oberstes Sittengesetz bringt Begegnung von Sozialismus und Christentum. Der bessere Mensch im Kommunismus.)

19. listopad 1978

„Výsledek přemýšlení u moře ve Warnemünde: Je pouze jediné, co je hodné usilování: Stát se dobrým, lepším člověkem. Být humanistou, aby bylo možné stát se komunistou.“¹¹⁹⁸

(Das Ergebnis des Nachdenkens am Meer in Warnemünde: Es gibt nur ein Erstrebenswertes: Ein guter, ein besserer Mensch zu werden. Ein Humanist sein, um ein Kommunist werden zu können.)

3. prosinec 1978

„Proletářskému internacionalismu by bylo třeba naléhavě doporučit, aby pro svůj etický základ využil Bolzanovu etnoetiku.“¹¹⁹⁹

(Dem proletarischen Internationalismus wäre dringend zu empfehlen, Bolzanos Ethnoethik als ethische Unterbauung zu verwenden.)

28. duben 1979

„Při konečné redakci ‚Wegbereiter deutsch-slavischer Wechselseitigkeit‘, jak osvobozující pocit, že jsem lidstvu řekl to, co jsem říct chtěl.“¹²⁰⁰

(Bei der Schlußredaktion der ‚Wegbereiter deutsch-slavischer Wechselseitigkeit‘, welch ein befreiendes Gefühl, der Menschheit das gesagt zu haben, was ich sagen wollte.)

2. prosinec 1981

„Být komunistou pro mě znamená stát se lepším člověkem a snažit se vykonat mnohokrát více. Obvykle to znamená: ‚Být komunistou, jednat revolučně.“¹²⁰¹

(Kommunist sein heißt für mich, ein besserer Mensch zu werden und mal mehr zu leisten suchen. Gewöhnlich heißt es: ‚Kommunist zu sein, revolutionär zu handeln.‘)

Winterovo porozumění sobě samému v té podobě, jak se zrcadlilo v těchto deníkových zápiscích, odpovídalo nejméně z jedné velké části tomu, co naznačoval veřejný obraz. Stařec rozvíjel a nechal rozvíjet svůj obraz jako obraz průkopníka německo-slovanské vzájemnosti v hlubokém souladu se svou osobní identitou.¹²⁰²

1197 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 77.

1198 Tamtéž, s. 79.

1199 Tamtéž, s. 80. Věta je první větou delšího textu k danému datu.

1200 Tamtéž, s. 82.

1201 Tamtéž, s. 104.

1202 Srov. k tomu autobiografickou črtu o sobě jako jednom z průkopníků německo-slovanské vzá-

Cítil se nebo chtěl být komunistou ve smyslu idealistického stoupence komunistického ideálu, který si reinterpretoval křesťansky a bolzanovsky a který nepřímou a neveřejnou kritikou odmítal bojovný a dogmatický ateismus oficiální východoněmecké ideologie. Současně si byl vědom také institucionálního zkosnatění komunistických režimů a podobně jako komunisté po pádu východních režimů po roce 1989 do značné míry komunistický ideál odděloval od reality lidovědemokratických režimů středovýchodní Evropy. Ve skutečnosti bylo jeho myšlení myšlením racionalistického křesťana, sympatizujícího s komunismem jako s údajně „nutně nastupující“ a „lepší“ budoucností. Adjektivum „lepší“ tady znamenalo „ideální“ a sousloví „nutně nastupující“ vyjadřovalo z marx-leninské teorie vyvozenou nutnost pohybu lidských dějin předurčenými etapami lidského vývoje ke komunistické společnosti.

Lidé, kteří se se starým, vždy stále emotivně debatujícím profesorem v té době osobně setkávali, upozorňovali především na jeho vášnivě vyjadřovaný souhlas se sociální politikou režimů východního bloku a údajně mírovým charakterem jejich zahraniční politiky.¹²⁰³ Pokud měla jeho východoněmecká existence rysy *ketmanu*, pak především v tom smyslu, že si Winter veškerá hesla, pojmy a ideologické poučky režimu naplnil vlastním a pro něj přijatelným obsahem. Umožňovalo mu to žít se zdánlivým odstupem a pýchou toho, kdo se domnívá, že ví, jak se věci mají. Zároveň tento způsob ideové adaptace nabízel přinejmenším částečnou vnitřní identifikaci s politickým režimem, ať už byl jakýkoliv.

V jednom významném bodě se ale jeho vnitřní identita pozdních deníků rozcházel s veřejným obrazem obráceného buržoazního vědce. V souladu s fanatickým ateismem komunistického režimu neměla široká veřejnost vědět nic o jeho hluboce náboženském naturelu, který nezapadal do obrazu ideálního socialistického učence. Winter se k němu v pozdních letech hlásil stále otevřeněji, nejvíce svou knihou o kacírích, a pointoval sem také strojopis deníkových záznamů. Nezdá se však, že by se mu dařilo v očích široké východoněmecké veřejnosti tento svůj obraz změnit.¹²⁰⁴

jemnosti, publikovanou místo doslovu v již zmiňovaném sborníku WINTER, Eduard – JAROSCH, Günter (eds.): *Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit*, s. 403–411.

1203 Tak např. Günter Mühlpfordt v dopise z 1. 11. 2004. Člen Staffelsteinu a pozdější významný historik sudetoněmeckého katolicismu Kurt A. Huber ve Winterově nekrologu zmínil, že Winter obvykle nevyprávěl nic bližšího o politickém systému NDR, avšak *bejahte den Sozialismus als der gerechtere, den Humanismus erfüllende Prinzip*. HUBER: Eduard Winter (1896–1982), s. 33.

1204 Parte s oznámením úmrtí Eduarda Wintera jej bude nadále slavit jen jako průkopníka německo-slovanské vzájemnosti a humanistu.

Am 3. März 1982 verstarb im Alter von 85 Jahren einer der Mitbegründer und prominentesten Vertreter der fortschrittlichen Geschichtswissenschaft der DDR

Akm. Prof. Dr. Eduard Winter

Aus bürgerlichen Verhältnissen stammend führten ihn seine humanistische Gesinnung, seine wissenschaftlichen Erkenntnisse und nicht zuletzt seine Begegnung mit sowjetischen Menschen zu neuen Positionen.

Nach Lehrtätigkeit an der Universität Prag folgte er 1947 dem Ruf an die Universität Halle-Wittenberg, deren Rektor er 1948 wurde. Von 1951 bis zu seiner Emeritierung war er Direktor des Institutes für Geschichte der Völker der UdSSR an der Humboldt-Universität zu Berlin.

Mehr als 25 Jahre war Prof. Winter eng mit dem Institut bzw. Zentralinstitut für Geschichte verbunden. Viele Jahre hat er die Arbeitsstelle für deutsch-slawische Wissenschaftsbeziehungen geleitet und wichtige Arbeiten angeregt. Zu einem Leitmotiv seines wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Wirkens wurde die Freundschaft zur UdSSR. Groß ist die Anzahl seiner Veröffentlichungen zur Geschichte des gesellschaftlichen Denkens in Osteuropa und zur Geschichte des Vatikans.

Durch seine Forschungen zur Geschichte der deutsch-slawischen Wechselseitigkeit hat er in der DDR-Historiographie eine bedeutende Tradition begründet.

Prof. Dr. Winter war Mitbegründer und erster Landesvorsitzender der Gesellschaft für deutsch-sowjetische Freundschaft im ehemaligen Land Sachsen-Anhalt. Er pflegte seit mehr als drei Jahrzehnten die enge freundschaftliche Zusammenarbeit mit den Historikern der UdSSR.

Von der Regierung der DDR wurde Prof. Winter mit hohen staatlichen Auszeichnungen - dem Nationalpreis II. Klasse, dem Vaterländischen Verdienstorden in Silber und Gold - geehrt.

Wir werden dem hervorragenden Humanisten, Wissenschaftler und Lehrer stets ein ehrendes Gedenken bewahren.

Dr. Klaus Mammach
BGL-Vorsitzender

Prof. Dr. Horst Bartel
Direktor

Eduard Winter zemřel 3. března 1982 v Berlíně. Na hřbitově ve čtvrti Pankow, kde byl pochován, bylo na náhrobním kameni vytesáno Winterovo pozdní krédo *Amo, ergo sum!* Oficiální úmrtní oznámení označovalo zemřelého jako vynikajícího humanistu a připomínalo jeho zásluhy o rozvoj dějepisectví v NDR. [zdroj: ABBAW]

Exkurz: artikulace konkrétní vzpomínky

Přirozeným východiskem perspektivy Winterova autobiografického vyprávění byla identita socialistického učence, průkopníka mírového soužití evropských národů a „kacířského“, pokrokového křesťanského myslitele. Zbývá položit si ještě otázku, jak se utvářela některá konkrétní vzpomínka na určitou událost nebo určité období. Co všechno ovlivňovalo její výslednou podobu kromě aktuálního sebestopozornění autora a kromě obrany vlastního veřejného obrazu?

Lidská paměť není podobna fotografickému záznamu, vzpomínka není náhle zpětné vyvolání minulého času. Vzpomínka je paměťová struktura, která v sobě odráží elementy životní pouti vzpomínajícího od okamžiku, na který je vzpomínáno. Domnívám se, že za příhodných pramenných okolností lze autobiografickou vzpomínku sledovat v jejích proměnách až k samému jádru, tedy k podobě, kterou vzpomínka získala, když byla poprvé artikulována. O to se pokusím na příkladu Winterovy konkrétní vzpomínky na léta 1938–1945, protože právě toto temné období hrálo ve Winterově životopise důležitou roli z existenciálního i kariérního důvodu. Protože po roce 1945 musel Winter poměrně často obhajovat to, co dělal během nacistického režimu, dochoval se poměrně bohatý pramenný materiál, který historikovi nabízí výjimečnou možnost analyzovat proměnu konkrétní vzpomínky v průběhu několika desetiletí. Rád bych, aby si čtenář uvědomil, že mi nyní nejde o to, zda to, co Winter říkal, se vlastně stalo a zda to odpovídalo skutečnosti. Chtěl bych jen zjistit, zda a jak se obraz konkrétních minulých událostí vyvíjel ve Winterově autobiografické vzpomínce v průběhu několika desetiletí.

Vznikem konkrétní Winterovy vzpomínky na protektorát a 2. světovou válku jsem se již před lety zabýval.¹²⁰⁵ Neměl jsem však zdaleka údaje o všech Winterových autobiografických textech. Na dřívější výsledky však mohu navázat. Vycházel jsem tehdy z toho a stejně budu postupovat i nyní, že paměťové jádro zapsané vzpomínky vznikalo organicky v apologetických zápasech o vědecké přežití po roce 1945. Vznik konkrétní vzpomínky neměl událostní charakter, šlo o dlouholetý proces, který lze sledovat od prvních poválečných měsíců až do sedmdesátých let 20. století. Celý proces přitom nepřipomínal utváření palimpsestu, ale spíše by jej bylo možno přirovnat k usazování sedimentů kolem prvotně dané struktury.

Prvotní struktura vzpomínky byla výsledkem nejstarší artikulace autobiografického vyprávění. Pocházela z let 1945 až 1947 a lze ji sledovat ve třech nepublikovaných textech, v nichž se Winter snažil obhájit své lidské i vědecké renomé před označením, že byl aktivním vědeckým stoupencem a přísluhovačem Hitlerovské

1205 Poprvé jsem se otázkou Winterových autobiografií bez vědomí o existenci čtvrté verze a vzniku vzpomínky na protektorát a válku pokusil analyzovat v článku *Potíže s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintra*.

ho režimu.¹²⁰⁶ Tuto nejstarší artikulaci vzpomínky by bylo možno označit za autobiografickou konstrukci nevinnosti. Na její hodnověrnosti závisela Winterova poválečná vědecká kariéra ve Vídni i v lidově demokratickém Německu. Nejstarší artikulaci lze sledovat ve dvou nepublikovaných apologetických textech a v jednom dopise. Později, v opakování životopisných vyprávění při prosazování vědecké kariéry v NDR, se prvotní vzpomínková struktura utvrzovala do pevného jádra, jež se více neproměňovalo. K tomuto jádru postupem let dosedaly další vzpomínkové sedimenty. Tyto sedimenty měly různorodý původ. Skládaly se především z doplňujících svědectví, která si Winter shromažďoval pro potvrzení dobrého vztahu k Čechům,¹²⁰⁷ z informací, které se o sobě Winter sám dozvěděl z jiných zdrojů a hodily se mu do apologetického výkladu, a nakonec také z konkrétních obrazů života v nacionálněsocialistickém režimu. Někdy byly tyto sedimenty výsledkem konfrontací s informacemi, které o jeho působení v době nacionálněsocialistického režimu prosáky po roce 1945 do médií a mnohdy se značně rozcházeły s Winterovou vlastní interpretací.

Prvním z těchto textů nebyla Winterova nejstarší autobiografie z června a července 1945, protože ta se omezovala pouze na léta první československé republiky. Souběžně s ní ale vznikl také text nadepsaný v dochované verzi *Meine Tätigkeit 1938–1945*, který je první Winterovou ucelenou apologií působení za protektorátu.¹²⁰⁸ Podle zlomku opisu z Winterovy berlínské pozůstalosti text vznikl 2. července 1945 v Praze pro jistého Dr. Lesera, snad předsedu rakouského repatriačního výboru, který Winterovi sliboval podporu v jeho úsilí získat profesuru na Vídeňské univerzitě.¹²⁰⁹

Winter se v textu prezentoval jako předválečný člen mnoha protinacistických organizací vědeckého a katolického charakteru a rovněž přítel mnoha židovských kolegů, který proto pociťoval nemilost gestapa okamžitě po německém obsazení

1206 Nepochybuji, že podobných apologií existovalo více. Mně se však podařilo nalézt pouze tyto tři. Jejich výpovědní hodnota je velká nejen s ohledem na analýzu artikulace vzpomínky, ale i jinak nebude možné jednotlivé informace v nich sdělené ignorovat v tradičním životopisném výkladu v druhé části knihy.

1207 Sem např. patří již zmíněná již zmíněná vlastnoručně podepsaná potvrzení o dobrém vztahu k Čechům za okupace od historiků Mileny Linhartové a Vladimíra Sojáka a emeritního primáře K. Šlechty z února 1947 (z posledního potvrzení se dochoval pouze průvodní dopis) uchovaná v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158. Mezi nimi paradoxně figurují také potvrzení o Winterově nenacistickém jednání během okupace od K. M. Swobody a W. Wezsäckera, tedy od lidí, kteří stejně jako Winter patřili k intelektuální elitě okupačního režimu. Winter sám zase na oplátku totéž potvrzoval K. M. Swobodovi do Vídně, a tak se nevinnost kolektivně utvářela v síti svědectví „neviných“.

1208 Text se v úplně podobě dochoval v podobě opisu pro východoněmecké ministerstvo vnitra z 30. 4. 1953. BStU 12253/92, folio 73–76. Kromě něj se dochoval ještě jiný zlomek. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, zlomek opisu textu *Meine Tätigkeit während der Okkupationszeit 1938–1945*, datovaného v Praze 2. 7. 1945. Opis byl vytvořen pro některou z dřívějších verzí publikované autobiografie a obsahuje vpisky a úpravy související s její přípravou.

1209 Viz také WINTER, Eduard: *Mein Leben*, s. 149.

československého pohraničí v roce 1938. Jeho významná kniha z roku 1938 byla prý počátkem roku 1939 gestapem zabavena a pouze studijní pobyt v Itálii v březnu 1939 ho zachránil před zatčením. Kromě vnějších problémů se podstatně zhoršil jeho vnitřní vztah k římskokatolické církvi. Winter prý poznal, že skutečná reforma církve není možná, že úzké propojení politiky a náboženství je dlouhodobého charakteru. Slib celibátu katolických kněží považoval v podstatě za nemravný požadavek. Proto se vzdal profesury na Teologické fakultě a oženil se. Od té chvíle mu šlo pouze o vědecký výzkum. I přesto zůstávalo nepřítelství ze strany gestapa a nacionálněsocialistických svazů docentů a studentů nezměněné (o kus dál v textu zmínil, že právě tyto dvě organizace způsobily, že mu jeho docentské místo na Filozofické fakultě nebylo prodlouženo).

Winter pro rakouského repatričního úředníka zdůraznil, že odpadlické hnutí od katolictví, které bylo od jeho kroku nacistickými státními a stranickými orgány očekáváno, se nekonalo navzdory tomu, že v tisku byla prý o tom bez jeho vědomí uveřejněna vysvětlující informace. Toto „vysvětlení“ prý ostatně neodpovídalo skutečnosti. Winter nadále zůstal katolíkem a platil církevní daň. Pozitivní na tom všem prý bylo, že s ním žádný římskokatolický věřící nechtěl udržovat kontakty. A protože se sám, pokud možno, obdobným kontaktům vyhýbal, jak stále poněkud nejasně dodal (analytik Stasi si větu později podtrhl), nemohl být ani zneužit ke špiclovským účelům gestapa.

Pak v textu následovala pasáž, která měla objasnit, jak se mu podařilo získat univerzitní profesuru v roce 1941. V červenci 1945 bylo jistě i méně zasvěcenému úředníkovi zřejmé, že bez aktivní kolaborace s totalitárním režimem nebylo během války nové profesorské místo prakticky možné získat. Winter vysvětloval, že profesuru na Filozofické fakultě i ředitelství v univerzitním semináři získal jen proto, že prý jeho knihy znal podstatní sekretář v Úřadu říšského protektora Dr. von Burgsdorff (osobní jméno neuvedl), který mu pomohl. Když už prý režim nemohl využít Winterova odpadlictví od katolické církve, měly být využity jeho badatelské schopnosti. Winter pak popsal, jak se to údajně stalo. Univerzitní seminář, který vedl, byl z hlediska spolufinancování spojen s nově vznikající Říšskou nadací pro vědu v Praze, jež nesla po zavraždění Heydricha jméno tohoto zastupujícího říšského protektora. Vedoucím nadace byl profesor H. J. Beyer, který Wintera podle doslovného vyjádření „bud' z neschopnosti, nebo z lhostejnosti“, protože i on byl údajně nakonec „odpůrcem nacionálního socialismu“, ponechal nerušeně pracovat na badatelských projektech, které neměly vůbec nic společného s tendenční nacionálněsocialistickou vědou.

A tak prý mohl Winter dokončit velký projekt dějin rakouského reformního katolicismu a publikovat ho jako josefinismus bez jakýchkoliv „koncesí vůči mocipánům“. Winter hájil netendenčnost svého výzkumu tím, že se i nadále zabýval studiem života i díla Bernarda Bolzana (vysloveně hovořil o Bolzanově „komunistickém“ spisu O nejlepším státě). Činil tak i přesto, že před Bolzanovým pojetím

národa varoval – jak Winter připomněl – říšský ministr výchovy Bernard Rust při otevření německých vysokých škol v roce 1939. Kromě Bolzana byl prý druhým výzkumným záměrem těchto let pokus historicky analyzovat vztah římské kurie k Rusku. Prohlásil, že o tomto vztahu v 19. století dvakrát přednášel před Německou akademií věd v Praze, čímž patrně chtěl podpořit od začátku vyvolávaný dojem, že jeho vědecké zapojení v institucích režimu bylo jen výsostně odborné a apolitické.

Jeho postavení v protektorátu, jak bylo v textu líčeno, by se dalo souhrnně označit prostřednictvím sousloví *persona non grata*. Nebyl údajně hoden z hlediska nacistického režimu větší pozornosti, a proto také v těchto letech neobdržel žádné vyznamenání. Sám si také neuvědomoval nějaké vlastní provinění. Nikdy se přece na nikom nespravedlivě neobohatit, nikomu neublížil, nebyl členem strany ani dalších nacistických organizací (dokonce prý ani stranické sociálně-charitativní organizace). Aniž by to blíže rozvedl, tvrdil, že Čechům a židům údajně pomáhal nebo se snažil pomáhat, jak jen mohl. Protože tedy žádné provinění necítil, vrátil se v dubnu 1945 z Tyrolska zpět do Čech. Kromě toho chtěl ochránit před zničením sbírky knih a archiválií ve svém pražském ústavu i studijním domě v Liběchově. Údajně se vrátil proto, aby vše mohl řádně předat českým úřadům. Rakouský úředník měl dokonce nabyt představ, že tímto svým záměrem jednal v podstatě protirežimně. Winter zmínil, že se tím protivil vůči tajnému nařízení odvézt veškerý materiál do bezpečí na západě, aby nemohl být využit nepřítelem. Sám se však prý sovětských vojáků neobával, a naopak od nich očekával podporu svých výzkumných úkolů. I proto s nimi a s polskými vojáky ihned navázal přátelské vztahy.

Můžeme předpokládat, že zhruba takto Winter argumentoval v prvních měsících po válce v Praze i ve Vídni. Už toto líčení však mohlo budit pochybnosti o skutečné míře Winterova zapojení do fungování nacionálněsocialistického režimu. Kdo například mohl očekávat od Winterova odchodu z katolické církve odpadlické hnutí mezi sudetskými Němci? Chtěl se prý Winter vyhýbat stykům s jinými katolíky, aby se nemohl stát špiclem? Snad, ale špiclem koho měl být? A jak se mu podařilo dostat se ke třetímu nejvýznamnějšímu muži v Úřadu říšského protektora, Brigadenführerovi SA Kurtu von Burgsdorffovi? A v neposlední řadě, jak se vlastně stalo, že osoba, které údajně nebylo důvěřováno, byla zasvěcena do „tajných“ nařízení nacistického režimu?

Podobné nejasnosti a rozpory v životopisu byly rozpoznány i ve Vídni, kam v pozdním létě Winter dorazil, a od podzimu 1945 ohrožovaly jeho úsilí stát se na Vídeňské univerzitě profesorem východoevropských dějin. V katolickém tisku se brzy objevily krátké noticky, že nedávný sudetoněmecký nacist Eduard Winter nyní s podporou levicových politických kruhů a s pomocí sovětské vojenské administrativy míří na Vídeňskou univerzitu. Winterovi se kupodivu dařilo nad ním se stahující mračna po celý první rok vídeňského pobytu úspěšně rozhánět tím, že zprávy interpretoval jako výraz klerikální záště a nenávisti vůči reformněkatolickému protivníkovi. Teprve v prosinci 1946, když už figuroval v návrhu

na obsazení místa profesora na Katedře východoevropských dějin na prvním místě, byla důvěra sovětských okupačních úřadů otřesena zásadněji. Rozhodující okamžik zřejmě nastal, když podobné zprávy přišly oficiální cestou i z Československa a to, co dosud bylo vnímáno jako pomluva, obdrželo charakter úředního potvrzení.¹²¹⁰ Winter tak prožil přelom roku 1946/1947 zpytováním svědomí a přípravou na rozhovor se sovětskými okupačními představiteli.¹²¹¹ Výsledkem tohoto úsilí byl pětistránkový text o „spolupráci s minulým režimem“, který Winter sovětským orgánům zaslal společně s několika příloženými publikacemi k prostudování.¹²¹² Jde o text, který byl přepracovanou a značně rozšířenou verzí staršího textu pro rakouské úřady.¹²¹³ Není překvapením, že základní struktura obou textů je téměř

1210 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Leo Stern Winterovi 24. 12. 1946 (Videň): *Du wirst da von einem Mann (dessen Namen mir entfallen, weil ich dieses Schreiben nur überflog, den ich aber Dir werde später nennen können), der in Prag verhaftet ist, der engsten Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime bezichtigt. Eine schwere Anschuldigung, umso mehr, als sie von einer offiziellen Stelle an eine hiesige Stelle geleitet ist. Ich habe das auf das übliche und üble Treiben einer gewissen Seite gegen Dich zu reduzieren versucht, muss aber gestehen, dass es mir nicht ganz gelungen war. Was ich erreichen konnte, war eine absolut objektive, unvoreingenommene Untersuchung dieser Angelegenheit und soweit ich mich auf Menschen verstehe, stehen die Dinge nicht ungünstig. Du wirst aber alle Energie zusammennehmen müssen, um auch diese Hürde zu nehmen und ich bin überzeugt, dass es Deiner Kampfnatur sicherlich auch gelingen wird.* Neznámý člověk z úvodu citátu byl nepochybně bývalý vedoucí pražského oddělení SD Jacobi, který 2. 12. 1946 vypovídal o E. Winterovi. ABS, Ústředna Státní bezpečnosti, sg. 305-638-2, s. 83–84.

1211 WINTER: *Mein Leben*, s. 174. Winter uvádí 1. 12. 1946 a 1. 1. 1947. Jednání s M. A. Poltavským z okupační sovětské vojenské správy prý proběhlo ve Vídni 6. 1. 1947 a podle Wintera dopadlo úspěšně. Moisej Anatoljevič Poltavskij, sovětský důstojník, Winter ho označuje v korespondenci i vzpomínkách stále jako majora, ale působil již jako plukovník-poručik. Viz MUELLER, Wolfgang – SUPPAN, Arnold – NAIMARK, Norman M. – BORDJUGOV, Gennadij (eds.): *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven.* Wien 2005, s. 475.

1212 17. ledna 1947 zaslal Winter vysvětlující text s přílohami plukovníkovi M. A. Poltavskému s díky, že to je právě on, historik a člověk, s nímž Winter spolupracoval také v souvislosti s ustanovováním historických oddělení v nové kulturně-vědecké organizaci Institut für Wissenschaft und Kunst ve Vídni, kdo má posuzovat Winterovu činnost a publikace: *Bitte bedenken Sie bei der Lesung meiner Arbeiten in welcher Lage ich mich befand und dass die Zeitschriften Artikel von der Schriftleitung ausserdem durch Unterstreichungen, Wegstreichungen und neue Zusätze willkürlich verschärft und verstümmelt wurden. Alle meine Werke kämpfen gegen den für Fortschritt der Menschheit gefährlichen reaktionären politischen Katholizismus. Ich ging deswegen der für den Fortschritt kämpfenden Roten Armee trotz aller gegenteiligen Weisungen entgegen und bot der fortschrittlichsten Macht der Welt, der Sowjetunion, meine Forschungskräfte an. Es war mir deswegen eine grosse Freude das Kollektiv für die Geschichte Russlands und der Arbeiterbewegung in Wien aufbauen zu können.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158.

1213 Text se dochoval ve dvou verzích. Jedna Winterem vytvořená verze se nachází v berlínské pozůstalosti a jedna verze opisu již opsaného textu leží mezi materiály Stasi o Eduardu Winterovi (původ opisu není zřejmý). ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime.* Na již zmiňovaném zlomku opisu *Meine Tätigkeit während der Okkupationszeit 1938–1945* byl pod datem škrtnut přípis, že text byl přepracován v lednu 1947 pro mjr. Poltavského. Druhá verze viz BStU, MfS, 12253/92, folio 80–86, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945* (opis). Text z pozůstalosti je starší, jako by přípravnou verzí textu pro sovětské úřady ve Vídni (obsahuje ruční vpisky, které jsou ve druhé verzi již v hlavním strojopisném textu), zatímco u opisu v materiálech Stasi se zdá, že zdrojovým textem byl hotový text pro sovětské okupační úřady ve Vídni.

totožná. Rozdíly jsou především v akcentu, který vyplýval z toho, s kým Winter mluvil. Nyní se Winter obracel na sovětského důstojníka a komunistu majora M. A. Poltavského. Winter se proto rozhodl pro obrannou strategii prostřednictvím argumentace v antiklerikálním duchu. S ohledem na informace, které z Prahy přišly o jeho spolupráci s Úřadem říšského protektora a činnosti v Říšské nadaci Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze,¹²¹⁴ byl Winter na rozdíl od červencového textu také konkrétnější a podrobnější.

Text vynechával předválečné instituce, v nichž Winter podle prvního textu působil, a začínal tím, že prý věděl od dvou kolegů, profesora Katkova z Oxfordu a profesora Borodajkewycze z Vídně, že byl bezpečnostními složkami nacistického režimu registrován jako potenciální nepřítel. Jeho knihy byly zabaveny a nakladatel přišel o koncesi, zatímco on sám ztratil možnost působit na Filozofické fakultě. Podobně jako v textu z července 1945 tvrdil, že již nedokázal dále snášet politické snahy římského katolicismu a osobně také nemohl déle vystát „tíži“ údajně „nemravného“ celibátu. Dostal se prý do situace, kdy byl mezi dvěma nebezpečími – z jedné strany prý katolická církev hrozila exkomunikací, z druhé strany hrozily bezpečnostní složky režimu koncentračním táborem. Tady poprvé Winter použil deníkový citát, který měl tento pocit ilustrovat a objevoval se i v pozdějších verzích: „Když se ráno probudím, nevím, budu-li dnešního dne exkomunikován, nebo zda mě pošlou do koncentračního tábora.“¹²¹⁵ A pak, což měl sovětský důstojník zřejmě ocenit jako lidsky správné, pochopitelné a konsekventní jednání, vystoupaly pochybnosti a výčitky svědomí na nejvyšší míru. Mělo se mu narodit dítě. Winter se proto po těžkém vnitřním konfliktu rozhodl opustit Teologickou fakultu. Na rozdíl od staršího textu byl ale vynechán odkaz o tom, že tím nenapomohl možnému odpadlickému hnutí. Zato opět zdůraznil, že zveřejnění zprávy o jeho odchodu z Teologické fakulty od něho odvrátilo všechny katolíky, takže se údajně stal neupotřebitelným pro eventuální spolupráci s gestapem při dohledu nad katolíky. Winter si dokonce posteskl, že zpráva se šířila tak rychle, že měla v roce 1941 negativní dopad na pokračování jeho mnohaletého pravidelného studia ve vatikánském archivu.

Když se pak v únoru 1941 Winter oženil, přišlo „vypovězení z římskokatolické církve“. Na rozdíl od textu z července 1945 však nezmínil, že z církve ve skutečnosti nevystoupil a že nadále zůstával plátcem církevní daně. Winter pak rychle odklonil apologetickou argumentaci z církevně-politické i přirozeně lidské roviny do vědecké roviny. Právě tehdy začal „těžký existenční zápas“. Argumentace však nespojovala existenční zápas se zajištěním nově nabyté rodiny, jak by se na základě předchozí argumentace dalo očekávat, ale jak Winter zdůraznil, s touhou i nadále „sloužit“ vědě, neboť vědeckému výzkumu byl „vášnivě oddán“.

1214 Konkrétní podoba informace pro sovětské vojenské úřady není známa.

1215 BStU, MfS, sg. 12253/92, folio 80.

Taková byla podle Wintera v lednu 1947 výchozí situace jeho „spolupráce s minulým režimem“. V další části textu tedy znovu podrobně rozvedl, jak se mu podařilo získat profesuru. Vedle již dříve zmiňovaného podstatného sekretáře Burgsdorffa zmínil novou postavu – „vlivného spisovatele“ Antona Holzera. Winter v závorce uvedl i příjmení Hartl. Tento Holzer (Hartl) prý vzal Wintera pod ochranu před nacionálněsocialistickými svazy docentů a studentů a zprostředkoval nejen nakladatele pro Winterovu knihu o Ukrajině, ale dokonce prý i podporu v nově vznikající Heydrichově vědecké nadaci. Její vedoucí profesor Beyer měl údajně jako bývalý evangelický teolog zájem na Winterových pracích. Na vlastním duchovním i hospodářském vedení nadace se Winter prý ale ani trochu nepodílel.

V zájmu co největší podrobnosti pak vyjmenoval některé spolupracovníky, kteří působili v jeho univerzitním semináři, vedeném prý zároveň jako ústav Heydrichovy nadace. Omlouval sebe i svého dřívějšího učitele ukrajinštiny, jistého ukrajinského emigranta Ing. Hrabynu, který prý žil ve velké nouzi a potřeboval pomoc. Hrabyna prý patřil k tomu „typu idealistických emigrantů, kteří ztratili smysl pro skutečnost“. Jako pravoslavný věřící to byl on, kdo Wintera měl zasvěcovat do konkrétní problematiky, podstaty a tajů ortodoxní církve. Winter tak prý našel asistenta, na něhož byl doslova odkázán při rešerších ruských a ukrajinských pramenů při přípravě nejnovějšího Winterova velkého výzkumu o historii vztahu Ruska a Moskvy. Major Poltavskij ostatně věděl, že Winter na stejném tématu pracoval i ve Vídni v nově zřízeném a rakouskou levicí i sovětskou vojenskou administrativou podporovaném Ústavu pro vědu a umění (IWK).

Nemenší pozornost byla věnována druhému asistentovi. Díky němu se Winter údajně „cítit takřkajíc pod nejvyšším dohledem českého odbojového hnutí“. Tímto asistentem byl Vladimír Soják, mladý student historie, který byl Winterovi přidělený z bývalého československého Historického ústavu. Soják byl podle Wintera textu „národně uvědomělým Čechem, který byl skrze svého učitele [Alberta] Pražáka, vůdce českého hnutí odporu, s tímto odporem ve spojení“. A Winter to tehdy údajně věděl.¹²¹⁶ Přesto mu prý svěřil na starost správu knih a archiválií, které byly Heydrichovou nadací zabaveny a přiděleny jeho semináři. Společně s další jeho asistentkou Dr. Armsenovou, pomáhal Soják s vydáním knihy o josefinismu a vyhotovil její český překlad. Winter připomínal, že kniha byla v české podobě na přelomu let 1946–1947 stále prodávána v pražských knihkupectvích. To prý svědčilo o tom, že jeho vědecké výzkumy nebyly tendenční.

Winter pak pokračoval výčtem svých antisystémových aktivit. Zaštiťoval se poválečným citátem z dopisu jednoho pražského studenta, který si vážil jeho „v pravdě

1216 Později bude Winter Čestmíru Amortovi v soukromém dopise dokonce také tvrdit, že Sojaka na přání české historičky zachránil před válečným nasazením tím, že si ho vzal k sobě do ústavu Heydrichovy nadace, ba dokonce mu prý v roce 1943 nebo 1944 v důvěrném rozhovoru naléhavě radil, aby Soják vstoupil do české komunistické strany. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, koncept dopisu Amortovi z 21. 10. 1963.

humánních“ a politicky „nekonjunkturálních“ názorů o východoevropských otázkách. Kromě toho připomněl několik přednášek pro českou protektorátní mládež v intencích myšlenek Josefa Pekaře („nějak jinak to nebylo možné“), pro kterou chtěl prý vytvořit zvláštní seminář českých dějin. Jeho návrh však měl vedoucí pražské bezpečnostní služby (SD) Jacobi po delším rozhovoru odmítnout. Právě Walter Jacobi, který před pražskou bezpečností vypovídal v prosinci 1946, byl nejspíše onou osobou, kvůli níž se lednové setkání s Poltavským konalo. Winter si vzpomněl, že právě tento mocný muž kritizoval i jednu blíže nespecifikovanou Winterovu přednášku a tvrdil, že se vůbec zásadně rozcházel v názorech na český národ, takže skutečná spolupráce nebyla (ve smyslu nemohla být) možná.

Pokud se týkalo spolupráce s bezpečnostními složkami nacionálněsocialistického režimu, přiznal Winter, že k vedoucímu církevního oddělení pražského gestapa byl za celý čas povolán „asi šestkrát“. Nikdy však prý nemohl nic prozradit, protože po exkomunikaci a přerušení styků s církevním prostředím ani nic konkrétního nevěděl. Místo toho prý naopak využíval schůzek k příměluvě za zatčení kněží. Ovšem neúspěšně. Také jindy se prý snažil pomáhat politicky pronásledovaným. Stejně jako v prvním textu zmínil, že v roce 1938 pomáhal při odchodu jeho dlouholetého spolupracovníka židovského původu Dr. Emericha Franzise¹²¹⁷ do emigrace. Když byl požádán, zasazoval se o politicky pronásledované u státních zástupců a vyšetřujících soudců, čímž se vystavoval hrozbě, že sám bude považován za politicky nespolehlivého. Některé uvedené příklady Čechů, pro které prý tak učinil, Winter zmínil. Avšak jedním dechem dodal, že většinou byla jeho snaha marná. „Snažil jsem se pouze pomoci, nikoliv uškodit,“ uzavíral Winter tuto pasáž.

Hlavním záměrem testu bylo přesvědčit Poltavského, že se z jeho strany nedalo hovořit o kolaboraci. Pokud již prý byl nucen v zájmu vlastního bádání spolupracovat s režimní mocí, bylo to až po vybídnutí a nebylo možné se spoluprací vyhnout. Aktivní kolaborace to prý však nebyla. Je třeba říct, že Winter nepoužíval pojem „kolaborace“, jenž byl v politickém a historickém diskurzu používán po válce, ale hovořil o „spolupráci“. Jak z textu vyplývá, „spolupráce“ s politickým režimem podle jeho chápání by mohla být považována za odsouzeníhodnou, pokud se prokázalo, že se jednalo o uvědoměle aktivní, respektive nadšeně aktivistickou práci na budování nacionálněsocialistického režimu. Takovou angažovanost pro svou osobu ale důrazně odmítal a rozvinul argument, zmiňovaný již v prvním textu pro rakouského úředníka. Kdyby k takové činnosti z jeho strany docházelo, muselo by se to prý projevit na jeho kontaktech s nejvyššími představiteli strany a státu. Ale „s vlastními bonzy“, tedy vysokými funkcionáři strany a státu, se prý nescházel.

1217 K sociologovi Emerichu Franzisovi (1906–1994) viz POHL: Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Franzis. V poznámce č. 224 autorka stručně na základě rozhovorů rodinné paměti „rekonstruuje“ Franzisův odchod do emigrace koncem roku 1938. Winterovo jméno se zde nevyskytuje, tím ovšem případné Winterovo angažmá není vyloučeno.

Vypočítal podrobně, že ani jeden říšský protektor mu nepodal ruku, ke státnímu sekretáři byl pozván dvakrát, přitom jednou to bylo v souvislosti se jmenováním profesorem, občas prý ho povolal jen kulturní referent, ministerský rada Zankl, aby ho vyzval k napsání článků, k nimž tento úředník údajně současně dodal detailní instrukce. Tyto články, které prý psal pouze tehdy, když musel (mělo jít asi o tři nebo čtyři pro časopis *Böhmen und Mähren* a dva novinové články o Komenském a svatém Václavovi), se pak prý v publikované verzi jen málo podobaly odevzdaným strojopisům, neboť byly prý redakcí přepisovány a v konečném vyznění značně radikalizovány. Čtenář se z vyprávění dozvěděl řadu zajímavých skutečností, které doplněny o přiložené ukázky působily přesvědčivě a bylo je možno považovat za pravděpodobné. Text vyvolával dojem, že autor kolaborujícím příslušivatelem politického režimu nemohl být, neboť ve skutečnosti nebyl aktérem, ale pasivním hráčem v komplikované hře, kterou se nedalo opustit.

Ve vědeckém výzkumu si Winter ale prý udržoval naprostou nezávislost. K dosvědčení tohoto tvrzení použil již známý argument, že bolzanovský výzkum byl v přímém rozporu s nacionálním socialismem. Jak však bylo něco takového možné pro ředitele Heydrichovy nadace? S tímto zřetelným rozparem se Winter musel vypořádat. Jako v textu pro rakouské úřady Winter sebevědomě prohlásil, že jen „lhostejnost a neznalost SD“, uklidněné Winterovým „vnějším začleněním“ do Heydrichovy nadace, mu umožnila pracovat na nezávislých výzkumech a publikovat je. Winterovi se podle apologického textu měl podařit dokonce ještě větší husarský kousek. Zatímco prý příslušníci SD bláhově věřili, že exkomunikovaného teologa využívají ke svým účelům, bylo tomu prý ve skutečnosti právě naopak: on využíval je, aby mohl pokračovat ve výzkumu a výsledky před jejich nevidoucíma očima dokonce publikovat. Vždyť oni prý ani nepoznali, že kniha o josefinismu byla údajně založena na stejném pokrokovém pojetí českých dějin jako v myšlení Masaryka a v dílech českého historika Kamila Krofity.

Klíčový argument byl v textu pro Poltavského stejný jako v textu pro rakouské úřady. Winter zopakoval celý řetěz již známých (byť lehce doplněných) informací, které vedly k tomu, že mu nacionálněsocialistický režim neudělil žádné vyznamenání. Nebyl ani členem NSDAP, ani jiné nacistické organizace, a v samém závěru války se proto vrátil z Tyrolska do Čech, protože si nebyl vědom žádného provinění. Naopak se postavil nacistickému nařízení odvézt s sebou ze země veškerý důležitý materiál do Salzburgu. Místo toho, aby tak učinil, navázal prý Winter okamžitě přátelské vztahy s vojáky Rudé armády a předal svou cennou odbornou knihovnu s veškerým zpracovaným vědeckým aparátem zástupcům českého Národního muzea. Přestože necítil provinění, v posledních slovech nepřímou přiznal, že ztrátou domova i svého postavení již přece dost zaplatil za „tu veskrze z mé [jeho] pozice pochopitelnou spolupráci“ s nacionálněsocialistickým režimem.

Apologetický text z ledna 1947 byl sestaven chytře a téměř sugestivně. Zdůrazňoval především badatelské schopnosti a vědeckou integritu, což odpovídalo

dosavadní zkušenosti sovětských vojáků s Winterem ve Vídni. Poltavskij z blízkosti sledoval jeho nasazení, s nímž se v řadách rakouské levice podílel na založení IWK.

Winter po tomto rozhovoru podporu sovětské administrativy opravdu neztratil. Bez něj by patrně nebyl myslitelný ani jeho přechod na univerzitu do Halle do sovětské okupační zóny Německa. Zdá se tedy, že Winter mohl být spokojen s úspěšností své vzpomínkové konstrukce. Ve skutečnosti byla úspěšná jen krátce, pokud vůbec. Připomeňme si o několik let mladší výroky jeho vídeňského komunistického kolegy a od počátku padesátých let 20. století významného marx-leninského profesora hospodářských dějin Leo Sterna¹²¹⁸, které svědčí spíše o tom, že tento vztah byl z mocnější strany vnímán jako čistě instrumentální. Materiály východoněmeckého ministerstva vnitra ukrývají zprávu o rozhovoru se Sternem z roku 1950, která zřetelně ukazuje, jaký obrázek si Stern o Winterovi vytvořil a jak ho šířil také na jednání nejvyšších orgánů SED: Winter byl jezuita, který odešel od řádu a byl povolán do „fašistického wehrmachtu“. Za války pak patřil k Heydrichovu kruhu a zřejmě byl také gestapácký agent.¹²¹⁹ V dopise stranickým soudruhům z téhož roku se Stern ostře distancoval od údajného „přátelství“ s tímto bývalým jezuitou. Předložil snůšku pravdivých fakt, neověřených domněnek a špinavých pomluv a vysvětloval, že o Winterovi naopak již v roce 1946 ve Vídni bylo známo, že patřil mezi „nacismem kompromitované intelektuály“, že byl pangermánem, který prý byl manipulován svou údajně nacisticky smýšlející ženou,¹²²⁰ že k odchodu z církve se rozhodl jen proto, že prý věděl, že od nacistů získá profesuru, že pak byl samotnými nacisty považován za jednoho z nich, ba dokonce že k šefovi pražského gestapa (SD) jej vážaly nějaké ne docela jasné vztahy.¹²²¹ Podle Sterna ale sověští představitelé pohlíželi na předložená „fakta“ značně velkoryse. Stern, zdá se, nevěřil ani slovo člověku, kterého před pár lety ve Vídni v korespondenci nazýval přítelem.

1218 Stern byl v Moskvě mimořádným profesorem novějších dějin na Prvním pedagogickém ústavu cizích jazyků, současně působil i na Lomonosově univerzitě a byl odpovědným redaktorem edice sebraných spisů klasiků marxismu-leninismu. Ve Vídni byl mimo jiné spolupracovníkem sovětské části Spojenecké kontrolní komise. K Leovi Sternovi viz východoněmecký, oficiální biografický portrét GRAU, Conrad: Leo Stern (1901 bis 1982). In: Wegbereiter der DDR-Geschichtswissenschaft. Biografien, Berlin 1989, s. 318–340, nedávný, nekritický text MEIER, Helmut (ed.): Leo Stern (1901–1982). Antifaschist, Historiker, Hochschullehrer und Wissenschaftspolitiker. Berlin 2002 a obdobně také výše citovaný OBERKOFER, Gerhard: Die Wahl von Leo Stern in die Deutsche Akademie der Wissenschaften (1955).

1219 BStU, MfS, sg. 12253/92, folio 63, zpráva z 8. 6. 1953 o rozhovoru s Leo Sternem.

1220 BStU, MfS, sg. 12253/92, Bd. 2, folio 91-94, dopis L. Sterna soudruhům B. Koenenovi, H. Bergovi, P. Wandelovi a W. Zeisserovi z 31. 7. 1950 (opis z 28. 4. 1953). Stern doslova psal, že ve Vídni věděl *b) dass er mit der kath. Kirche gebrochen hatte, nachdem er ein Kind von seiner jetzigen Frau (die Nazisse war) erwartete und nicht weil ihm die Last des Cölibat unsittlich erschien. Ausserdem hatte ihn seine Frau bei den diversen Nazistellen moralisch und politisch unter Druck gesetzt, sodass er keinen anderen Ausweg mehr sah, als sein Priesteramt niederzulegen.*

1221 Tamtéž.

Materiály bývalého východoněmeckého Ministerstva státní bezpečnosti prozradily, že Winter byl v hledáčku tajné policie průběžně od přelomu čtyřicátých a padesátých let a nejintenzivněji počátkem let šedesátých. Zaslepena ideologickými rámci komunistického režimu (antifašismus, antiimperialismus, antikaticismus) a špionážním viděním světa se Wintera nějaký čas marně snažila zařadit jako potencionálního agenta Vatikánu,¹²²² nebo dokonce i jako agenta USA, protože se dozvěděla, že za války se jeho jméno v nějaké informační zprávě údajně objevilo mezi americkými agenty.¹²²³

Z této nedůvěry vyrůstala stále znovu a znovu nezbytná a k smrti únavná potřeba obhajovat se. Konstrukce artikulované vzpomínky na roky války a nacionálně-socialistického režimu se petrifikovala. Koncem padesátých let se v zemích východního bloku v souvislosti s bojem proti tzv. západoněmeckému revanšismu rozšířily první podrobnější informace o síti institucí nacistického „východního bádání“, mezi nimi také o tom, co se dělo v Praze.¹²²⁴ Winter, nyní již etablovaný jako profesor východoevropských dějin na nejvýznamnější univerzitě v NDR, byl vystaven nevěřejnému tlaku ze strany některých marx-leninských kolegů, kteří požadovali, aby přistoupil k veřejné sebekritice o vlastní „hnědé“ minulosti. Nikdy na požadovanou veřejnou sebekritiku nepřistoupil, svou „odpověď“ však nepřestal promýšlet a o deset let později již při psaní autobiografie počítal s rozšířením znalostí o celé problematice politizovaného „východním bádání“ i o zmíněné Heydrichově vědecké nadaci. V důsledku toho se přitom proměnil obraz některých dříve zmíněných postav, např. právě u H. J. Beyera, který se z takřka protirežimního evangelického vědce stal vlivným představitelem nacistického vědeckého establishmentu, jak to více odpovídalo tehdejšímu i dnešnímu poznání. Avšak na Winterově celkově „nevinném“, „nechtěném“ a ryze „vědeckém“ postavení v rámci pražské nacistické vědy, jak byla poprvé popisována od prvních textů z roku 1945, se nezměnilo nic.

Na počátku šedesátých let jen doplnil díky informacím prominentního československého režimního historika Čestmíra Amorta (1922–2013) dosavadní výklad svého ohrožení nacionálně-socialistickým režimem o dosud neznámé údaje.¹²²⁵

1222 BStU, MfS, 12252/92 Bd. 3, informační zpráva o E. Winterovi z 23. 9. 1963. Ve zprávě bylo na základě podezření o možných přetrvávajících stycích s Vatikánem rozhodnuto pozastavit plánované udělení Národní ceny v roce 1963 a Wintera opětovně operativně „rozpracovat“ (jiné oddělení již dříve pro neprůhlednost vyšetřování zastavilo), čemuž měly nyní napomoci nové informace z českých archivů. V tomtéž svazku se nachází informační zpráva o E. Winterovi z 18. 9. 1961, v níž je na foliu 109 zachycena domněnka, že Winterovo „vystoupení“ z katolické církve v roce 1939 (sic) byla *vom vatikanischen Geheimdienst organisierte Aktion*.

1223 BStU, MfS, 12240/92, Bd. 4, folio 34, zpráva z 15. 7. 1963 o průběhu rozhovoru s Čestmírem Amortem.

1224 Například ve velice podrobném textu Karla Fremunda a v jeho edici dokumentů z činnosti Heydrichovy nadace bylo Winterovo jméno pečlivě vynecháváno.

1225 Pokoušel jsem se kolem roku 2002 kontaktovat Č. Amorta, ale můj dopis s dotazem na Eduarda Wintera zůstal bez odpovědi.

Amort, který je v české historické komunitě nechvalně znám tím, že si vymýšlel historická „fakta“ (např. partyzánské skupiny na Rožmitálsku), se v první, strojopisné verzi knihy o heydrichiádě věnoval Eduardu Winterovi na dvou strojopisných stranách. Jejich opis Amort v roce 1962 Winterovi zaslal, a tím se dochovala i v berlínské pozůstalosti. Z publikované verze Amortovy Heydrichiády byla však tato pasáž z neznámého důvodu odstraněna.¹²²⁶ Amort v nich Wintera zařadil mezi představitele „německých demokratických kruhů“, na kterého si údajně Heydrich počátkem roku 1942 stěžoval Bormannovi. Na konci předposledního válečného roku Winterovi údajně hrozilo velké nebezpečí kvůli intrikám profesora Theodora Oberländera (1905–1998), který prý v dopise poslednímu šéfovi nacistických tajných policejních složek Ernstu Kaltenbrunnerovi požadoval, aby byl Winter – doslovnou dikcí dochované korespondence mezi Winterem a Amortem – „likvidován“.¹²²⁷ Později bude Winter hovořit o „zvláštním zacházení“ (*Sonderbehandlung*), které mu prý hrozilo, což jak známo byl nacistický eufemismus pro politickou vraždu. Díky Amortovi Winter také znal přesné znění zprávy pražské služebny SD o Winterově odchodu z Teologické fakulty.¹²²⁸

Získané informace považoval Winter za obzvláště důležité. V jeho očích se dobře doplňovaly s jeho artikulací vzpomínky na léta 1939–1945 a potvrzovaly ji. Amort si jeho srdce získal natolik, že jím byl v dopise z října 1963 osloven „milý příteli“. Není úplně jasné, z jakého důvodu Amort Winterovi do Berlína psal, ale podle Winterovy odpovědi se zřejmě ptal na nějaký blíže nespecifikovaný Winterův dopis státnímu sekretáři K. H. Frankovi. Winter mu proto koncentrovaně vložil svůj příběh, „jak to ještě měl ve vzpomínce“.¹²²⁹ V celém nám jinak již známém příběhu překvapivě vystupují nové postavy a podrobnosti. Jednou z nich byl historik Heinrich Srbik, prezident vídeňské Akademie věd, který prý působil jako Winterův vlivný, byť skrytý ochránce v pozadí. Významnou negativní roli pak získal moravský katolický historik a intelektuál konzervativního ražení Bohdan Chudoba (1909–1982), který žil od roku 1948 v exilu ve Španělsku a v USA a v komunistickém Československu platil za „klerofašistu“.¹²³⁰ O to věrohodněji patrně vyprávění působilo na československého komunistu.

1226 AMORT, Čestmír: Heydrichiáda. Praha 1965.

1227 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 551, první strojopisný koncept (se škrty a ručně psanými poznámkami) Winterova dopisu Amortovi z 21. 10. 1963.

1228 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 551, Amort Winterovi 22. 7. 1962, a tamtéž, výsledný strojopisný koncept Winterova dopisu Amortovi z 21. 10. 1963. Hledání většiny dokumentů, o nichž Amort s Winterem mluvil, bylo však kromě zprávy SD dosud bezvýsledné.

1229 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, průklep dopisu Wintera Amortovi z 21. 10. 1963. Přípravný koncept tohoto dopisu svědčí o tom, že Winter výklad usměrňoval tak, aby navazoval na paměťové jádro své dosud artikulované vzpomínky.

1230 Bohdan Chudoba (1909–1982) nejnověji k němu portrét Jiřího HANUŠE: Bohdan Chudoba: the Tragic Story of a Talented Man. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen = Prague Eco-

„K mému osudu v Čechách 1941/1945 přispěl rozhodně výpad mého ‚přítele‘ Bohdana Chudoby (v současné době v USA), který by mě ve svém klerikálním fanatismu býval ještě v červenci 1945 rád přivedl do tábora nucených prací.¹²³¹ V roce 1941 mě ‚rehabilitoval‘ podobným útokem v klerikálně-fašistickém [časopisu] Řád. To byl ten háček, na který podstátní sekretář Burgsdorff navlékl mou ‚rehabilitaci‘. Dostal za úkol od známého rakouského historika Heinricha Srbika, obdivovatele mých ‚1000 let duchovního zápasu‘, aby mě chránil. Jak nezbytná byla tato ochrana, ozřejmilo se mi teprve díky Vaším poznámkám v Heydrichiádě. Burgsdorff si mě nechal zavolat po [vydání] Chudobova článku, v němž se tvrdilo, že jsem byl vždy nepřítelem českého lidu a katolické církve, čímž se [Chudoba] dokonce v červenci 1945 chlubil, a sdělil mi, že už mě dále nebude moci chránit, když toho útoku nevyužiji [ve svůj prospěch] a neobrátím se na Franka.“¹²³²

Na rozdíl od jiných postav, které se v prvotní artikulaci vzpomínky pouze mihly (např. Taras Borodajkewycz),¹²³³ zůstane od této chvíle Bohdan Chudoba její trvalou součástí. Již nikdy však nebude podána tak, jak ji Winter vyložil Amortovi.

Vraťme se ovšem ještě jednou do roku 1947 ke třetímu textu, který zrcadlil prvotní strukturu Winterovy artikulované vzpomínky na nacionálněsocialistický režim. Tímto textem je dopis prelátovi Karlu Hilgenreinerovi, témuž staršímu kolegovi z Teologické fakulty v Praze, který stal u jeho akademických počátků.¹²³⁴ Příčinou dopisu byl článek, publikovaný ve vídeňském týdeníku Freiheit 1. února 1947. Winter se podle ručně psané poznámky na dochovaném průklepu dopi-

monic and Social History Papers 19, 2014, s. 77–86. In: http://digitool.is.cuni.cz/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=1351578&silos_library=GEN01 (cit. 20. 10. 2016)

1231 Winter tady narážel na novinový článek Kořen zla. Blíže viz kap. V hodině porážky.

1232 *Zu meinem Schicksal in Böhmen 1941/45 hat vor allem entscheidend der Vortstoß meines ‚Freundes‘ B. Chudoba (gegenwärtig USA) beigetragen, der mich Juli 1945 in seinem klerikalen Fanatismus gern in Zwangsarbeitslager gebracht hätte. 1941 ‚rehabilitierte‘ er mich durch einen ähnlichen Angriff im klerikal-faschistischen Rad. Das war der Haken, an dem Unterstaatssekretär Burgsdorff meine ‚Rehabilitierung‘ anhängte. Er hatte von dem bekannten österreichischen Historiker Srbik, ein Bewunderer meines ‚1000 Jahre Geisteskampf‘, den Auftrag erhalten, mich zu schützen. Wie notwendig solcher Schutz war, wurde mir erst durch Ihre Hinweise in den Heydrichiada ganz deutlich. Burgsdorff ließ mich nach dem Aufsatz von Chudoba, in dem er erklärte ich sei immer schon ein Feind des tschechischen Volkes und der kath.[olischen] Kirche gewesen, und dessen er sich ja Juli 1945 rühmte, kommen und stellte mir vor, daß er mich nicht weiter schützen könne wenn ich nicht die Gelegenheit dieses Angriffes benütze und mich an Frank wende.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, průklep dopisu Wintera Amortovi z 21. 10. 1963. V konceptu tohoto dopisu stálo navíc, že Burgsdorff Winterovi sdělil, že revue Řád bude pozastavena. Zde šlo očividně o omyl, protože revue dál vycházela až do roku 1944 a v knihovnách dochované ročníky 1940 a 1941 nejvíce známky cenzorských zásahů. Spíše šlo o časopis Obnova, kde Chudobova recenze vyšla.

1233 Taras Borodajkewycz se v polovině šedesátých let stal v Rakousku symbolem antisemitismu, přezívaného velkoněmectví a pravicového extrémismu. Winter, který si s přítelem z německonacionálního katolického prostředí třicátých let ve Vídni i nadále příležitostně korespondoval, ho již ve vzpomínce nebude jmenovat.

1234 BArch Berlin, DÝ 30/IV/11v2864, folio 8–12, průklep nedatovaného dopisu E. Wintera s ručně psanou poznámkou, že adresátem byl Karl Hilgenreiner.

su domníval, že autorem nepodepsaného článku byl „pravděpodobně nebo jistě“ právě Hilgenreiner, o třicet let později již o tom ale pochyboval a dřívější autor se stal iniciátorem a hlavním zdrojem informací.¹²³⁵ Článek nazvaný Ještě jednou Eduard Winter (*Noch einmal Eduard Winter*) hovořil o „kolaborantovi, který učinil před nacionálním socialismem tak mnoho úklonků“. Lze prý jen s úžasem pozorovat, že ten samý člověk „chce hrát roli na duchovním poli také v dnešním Rakousku“. Winter byl označen za „naprosto zdatného a zasvěceného hlavního aktéra sudetoněmeckého nacismu“, „přesvědčeného ctitele nacistů“, stoupence „všeněmectví“ (*Alldeutschland*) a zavilého nepřítel Rakouska, který přivedl mládežnické katolické hnutí Staffelstein k Hitlerovi a který se již údajně viděl v čele „vytoužené Německé národní církve“.¹²³⁶

Dopis byl formulován místy velmi agresivně. Winter na jednom místě dokonce sáhl ke skryté hrozbě, když prohlásil, že to, co je nyní vyčítáno jemu, bylo před časem vyčítáno i Hilgenreinerovi. Winter, ač prý rovněž disponuje „bohatým materiálem“ k dějinám zhroucení sudetoněmeckého politického katolicismu, za jehož vůdce byl označován adresát dopisu, by prý nikdy tento materiál nepoužil „takto dogmatickým způsobem“.¹²³⁷

Dopis se i jinak nese v odlišném tónu od výše zmiňovaných textů. Důvod je očividný. Adresátem byl někdo, kdo Winterův vývoj sledoval v posledních více než dvaceti letech z blízkosti a byl hluboce zakořeněn v katolickém prostředí. Přesto zůstává základní apologetická struktura vzpomínky stejná. Zdůrazněny a vysvětlovány byly především ty pasáže, které se týkaly vztahu ke katolické církvi a teologické fakultě.

Odlišná byla především obhajoba katolického mládežnického hnutí Staffelstein, neboť jeho členové byli v článku označeni v „mnoha oblastech za radikální nácky“.¹²³⁸ Winter důrazně odmítl paušální odsudek a také nechtěl na sebe vzít odpovědnost za každého ze svých přátel z mládežnického spolku. Jmenoval pak tři členy Staffelsteinu a současně univerzitní učitele – Eugena Lemberga, Rudolfa Schreiberera a teologa Paula Sladeka, „kteří například byli dlouhodobě pronásledováni a utlačováni a těžce bojovali o živobytí“. Kromě toho by prý dokázal jmenovat členy Staffelsteinu, „kteří byli v koncentračním táboře a kteří tam zemřeli“.¹²³⁹

1235 Winter měl dopis při psaní publikované autobiografie k dispozici a ve dvou odstavcích jej i citoval. Viz WINTER: *Mein Leben*, s. 176. Zde je uveden záznam o rozhovoru s redaktorem *Freiheit*, že za článkem stál jistý Korger, který zpracoval Hilgenreinerovy informace.

1236 ÖSA, Archiv der Republik, BMU 4C1 Winter, *Freiheit*, č. 5, s. 7: *Noch einmal Eduard Winter*. Článek se zmiňoval o dříve publikovaném článku o E. Winterovi.

1237 BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, folio 8. Viz také WINTER, *Eduard: Mein Leben*, s. 176.

1238 Tím členem Staffelsteinu ve významných funkcích měl údajně být myšlen publicista a spisovatel Dr. Franz Lorenz (1901–1983), před rokem 1938 redaktor *Deutsche Presse*. WINTER: *Mein Leben*, s. 176. Lorenz v protektorátu působil přinejmenším nějaký čas jako redaktor oficiálního okupačního deníku *Die neue Zeit*.

1239 BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, folio 9.

Odtud se Winter vrátil k vlastní obraně. Koncentrační tábor hrozil i jemu samotnému, „jak spolehlivě věděl“, a také později po sloučení s Heydrichovou nadací si údajně nemohl být před gestapem jistý. Oni „přátelé z SS“, o nichž hovořil článek, prý věděli více než anonymní autor článku, že Winter byl „nespolehlivý, ba nebezpečný a dlouhodobě [vůči němu] zůstávali nedůvěřiví“. Stejně jako v dřívějších textech upozorňoval Winter i v dopise nevědomky na to, že jeho vazba k bezpečnostním orgánům nacionálněsocialistického režimu musela být více než jen občasná. Stručně ještě dodal, že s Heydrichovou nadací, která ostatně nebyla více než „čistě výzkumným ústavem“, a s jejím vedením měl prý jen málo společného.

Protože mluvil ke svému teologickému kolegovi, víc se už o Heydrichově nadaci vyjadřovat nepotřeboval. Veškeré své vysvětlovací úsilí zaměřil na odchod z Teologické na Filozofickou fakultu na podzim roku 1940, respektive na tvrzení článku, že Winter získal novou profesuru na Filozofické fakultě odměnou – trochu jako Jidáš za svou zradu – za údajné převedení katolické mládeže k nacismu. Proto Winter vysvětloval podrobněji: Již roku 1934 prý se rozhodl stát členem učitelského sboru Filozofické fakulty. Podniknout a podpořit toto rozhodnutí měl pražský profesor filozofie Oskar Kraus, který zemřel v emigraci, jak Winter neopomenul zmínit, a který se u Wintera podobně jako v případě vídeňského filozofa Franze Brentana obával střetu s katolickou církví. V pozdním podzimu 1940 byl prý postaven před volbu, zda přednášet na Filozofické nebo zůstat na Teologické fakultě. Zvolil první, „protože po těžkých vnitřních i vnějších bojích dospěl k přesvědčení, že pouze tak bude moci před sebou obstát jako mravní člověk“. Winter tedy tvrdil, že tak zvolil z důvodu eticko-morální odpovědnosti vůči sobě samému. Zdá se pak, že Winter chtěl naznačit, že hledal cestu mezi dvěma nepřátelskými světy. A opět jako by nepřímou či nevědomky naznačoval, že do všeho byla zapletena i nacionálněsocialistická bezpečnostní služba (SD). „Kruhy kolem SD prý jistě věřily, že skrze mne vytvoří odpadlictví od církve.“¹²⁴⁰ Winter jedním dechem dodával, že ve skutečnosti nevystoupil z katolické církve a že se držel zpátky ode všech antikřesťanských a protikatolických akcí režimu. Je prý jen čistou fantazií anonyma, že by bylo údajně jeho nadějí dosáhnout vedení v nějaké vysněné Německé národní církvi. Odmítl údajně i výzvu, aby se aktivně podílel na časopise německého pronacistického křesťanského hnutí. Winter prý viděl jen jediný úkol – vědu. Koncentroval se prý jen na dvě témata, jež se nadále týkala otázek dějin církve, křesťanské reformy a církevní unie. Prý jen tato koncentrace na vědu mu umožnila v pěti válečných letech napsat šest knih.

Ve druhé části dopisu Winter vysvětloval, nad čím se anonym velmi podívoval. Jak se Winter dostal z Prahy do Vídně tak rychle, a to dokonce na straně vítězů války? Winter nabízel jednoduché vysvětlení, které již z části známe. Vzepřel se „tajnému nařízení pro všechny ředitele ústavů“ (myslel jistě ústavy Heydrichovy

1240 Tamtéž.

nadace, ale její jméno nezmínil) a vydal se z Tyrolska po velikonočních svátcích koncem dubna 1945 zpátky na východ do Čech. Nepociťoval nejmenší provinění a chtěl řádně předat svůj seminář do českých rukou. Dodal, že legální povolení vycestovat do Rakouska obdržel proto, že se během války choval k Čechům loajálně a – jak do konce života tvrdošjně opakoval – že nebyl členem NSDAP. Snažil se tím naznačit, že žádné průtahy s vycestováním do Rakouska snad ani nemohly nastat. Odvolává se na děkana vídeňské Teologické fakulty, ve Vídni prý ihned nabízel pomocnou ruku bývalým teologickým kolegům. „Anonymovi nestačí,“ stěžoval si rozhorleně, „že jsem po tři měsíce těžce snášel utrpení mých krajanů, že jsem o všechno, ale o všechno přišel: domov, postavení, majetek, mou knihovnu, mé vědecké materiály, náročnou práci z posledního čtvrtstoletí. Musím být zcela zničen.“ Tím Winter uzavřel první část dopisu, v níž se vyjadřoval k nedávné minulosti. Na dalších, pro sledování utváření jedné konkrétní vzpomínky již méně zajímavých rádcích dopisu Winter odmítal nařčení ze svého nepřátelství vůči Rakousku odkazem na řadu svých knih, které se zabývaly právě dějinami rakouského myšlení.

Ačkoliv dopis ze všech tří dochovaných dokumentů přispěl k pozdější artikulaci vzpomínky nejméně, jeho velký přínos tkví v tom, že dovoluje nahlédnout, jakým způsobem se mohla formovat jiná alternativa Winterovy biografické apologie. Stačilo, aby se Winter byl nucen obracet ke katolíkům, a nikoliv k sovětským vojákům a k publiku v komunistických zemích. Tak byla argumentace, v níž se Winter morálně-etickou argumentací snažil co nejvíce distancovat od nepřátelství ke katolické církvi, později odstavena spíše do pozadí. Co ve struktuře artikulace vzpomínky zůstávalo trvale, byl počáteční strach z nacionálních socialistů, snaha udržet si morální osobní identitu v konfliktu s celibátem, nezáměrnost zapojení do nacistických vědeckých struktur, a především touha po vědecké činnosti.

Na závěr si dovolím jednu důležitou poznámku. Jak vnímavý čtenář jistě pochopil, hovořím-li o paměťovém jádru a o artikulované vzpomínce, nechci v žádném případě tvrdit, že si Winter na události let 1938–1945 nepamatoval taky jinak. Bezpochyby tomu tak bylo. Vzpomínka na rodinný život, na přátele, oblíbená místa, výlety a dovolené, nemoci a případné válečné strádání byla přirozeně ponechána stranou. Ale i bez ohledu na tyto soukromé prostory paměti člověk občas narazí při studiu Winterovy rozsáhlé pozůstalosti na pramen, jímž problesknou vzpomínky na různé podrobnosti, které nepatřily k sedimentované struktuře vzpomínky, byť by se k ní hodily. Z osobní paměti ani po mnoha letech nezmizely. Jakkoliv se celá vzpomínka trvale formovala kolem jádra vzpomínky a sedimentů, to, co mělo být sděleno veřejnosti, muselo souznít více méně (více než méně) s dlouhodobě formovaným osobním autorovým chápáním sebe sama. Vše, co se této harmonii vymykalo, bylo potlačeno nebo vyškrtáno, ne však zapomenuto. Svědčí o tom kromě přepisování vzpomínkových náčrtů také jeden Winterův koncept dopisu, adresovaný někdejšímu prvorepublikovému sociálnědemokratickému intelektuá-

lovi, poválečnému sudetoněmeckému politickému publicistovi a přednímu představiteli sudetoněmeckých vysídlenců v Bavorsku Emilu Franzelovi (1901–1976).¹²⁴¹ Winter se dotčeně ohrazoval, že Franzel publicisticky již poněkolidakáté připomínal temnou Winterovu nacistickou životní epizodu. Sám mu tedy připomněl, že on také nikde nevypráví, jak ho v roce 1944 potkal v Praze Na příkopech v policejní uniformě poté, co se Franzel vracel z národněpolitického školení pražských policistů.¹²⁴² Dopis svou existencí dokazuje, že artikulovaná vzpomínka byla především velkou apologetickou inscenací. Sám Winter jí myslím chtěl věřit a zřejmě také do značné míry uvěřil. Co jeho paměť „skutečně“ uchovávala, na to nepostačují nástroje žádné vědy, natož vědy historické.

Exkurz: podoba pozdní vzpomínky

Jaká byla výsledná podoba konkrétní artikulované vzpomínky na léta prožitá v nacionálněsocialistickém režimu? Myslím, že nejpřesnější (nechci říci, že úplnou nebo konečnou) podobu získala Winterova „vzpomínka“ na protektorát ve strojo-pise Fragmentů. Text, který o několik řádků níže následuje v mém překladu, tedy pochází odtud. Hlavním důvodem volby tohoto konkrétního textu před texty jinými je jeho hutnější a literárnější charakter. Autor takřka nepoužívá dlouhé citáty či parafráze dobových dokumentů. Kromě toho je text ve Fragmentech otevřenější než předchozí artikulace. Obsahuje i několik k paměťovému jádru nepatřících příhod a nepochybně tak úplněji vystihuje to, co zestárlý Winter, zbavený obav o svou vědeckou kariéru, o sobě a svém vztahu k režimu nacionálního socialismu chtěl sdělit budoucímu čtenáři. Jistě, v publikovaných pamětech se nachází k těm či oněm událostem často více podrobností (zvláště k těm, které měly svědčit o Winterově údajném šikanování nacionálněsocialistickým režimem). Všem pozdním autobiografickým textům ale zůstala společná atmosféra, kterou chtěl Winter navodit a již nejlépe vyjadřovala obtížně přeložitelná první část názvu příslušné kapitoly v publikované autobiografii: *Wagnis über dem Abgrund*. Na jiném místě použil Winter také přirovnání, v němž svůj život v nacistickém režimu připodobnil pohybu mezi křehkými vejci.¹²⁴³

Vybraná pasáž z Fragmentů nepostihuje celé období let 1938–1945. Je spíše koncentrovanou výpovědí o Winterově vztahu k nacionálnímu socialismu. Proto

1241 K Emilu Franzelovi (1901–1976) viz jeho paměti FRANZEL, Emil: *Gegen den Wind der Zeit. Erinnerungen eines Unbequemen*. München 1983.

1242 Tak je zachycena vzpomínka ve vyřazených pasážích publikované autobiografie. ABBAW, *Pozůstalost E. Wintera*, W 183, s. 231a, 231b.

1243 *Die Gefahr ahnte ich damals freilich nur. Es war das Gefühl über brüchiges Eis zu schreiten, dass in allen Fugen krachte. Jeder weitere Schritt konnte den Untergang bringen*. ABBAW, *Pozůstalost E. Wintera*, sg. W 183, přípravný rukopis publikované autobiografie.

jí bude předcházet ještě jiný úryvek. Z mnoha míst, shodných v podstatě s informacemi z publikované autobiografie, je nejzajímavější vyprávění z úvodního souvislého autobiografického vyprávění, z kapitoly, nazývané životní *kvintescencí*. V něm jsou léta života v nacistickém režimu vřazena do celkové autobiografické souvislosti jako zásadní, přelomové období Winterova života. Bylo to prý období skrytého odporu vůči nacistické ideologii skrze jeho historická zkoumání. A bylo to údajně také období, které mu umožnilo více se setkávat s ruskou problematikou a se sovětskou vědou, čímž se mu nezáměrně otevírala cesta k poválečnému rozhodnutí spolupracovat s představiteli sovětského okupačního režimu.

„Tyto [mé] knihy [z třicátých let]¹²⁴⁴ nebyly žádným doporučením pro nacistický režim. Právě v mém vztahu k [pojetí] národa [*Volkstum*], který zdá se NSDAP tolik zdůrazňovala, byl nepřemostitelný rozdíl. Usiloval jsem rozhodně o podporu německví v jazyce a kultuře, když jsem z iniciativy Německého kulturního svazu zakládal a podporoval německé školství především na Slovensku a v karpatské Ukrajině. Avšak právě tak, jako jsem ctil a pečoval o vlastní národ, vážil jsem si také slovanských národů, s nimiž jsme my Němci žili. To ale stálo v příkrém rozporu s rasistickým pojetím [národa] nacionálního socialismu, které jiné národy, především národy slovanské, považovali za méněcenné a odsouzené ke zničení.

Tak se mohlo stát, že český překlad mé knihy ‚Tisíc let duchovního zápasu‘ se mohl stát knihou českého odbojového hnutí, jak mi ještě počátkem roku 1961 potvrdila jedna z jeho vůdčích postav¹²⁴⁵; já jsem byl ale nacistickými mocipány navržen dvakrát, počátkem roku 1941 a na konci 1944 ke ‚zvláštnímu zacházení‘ [*Sonderbehandlung*], k uvržení do koncentračního tábora.

Knihy, které jsem v nacistickém období vydal, 1941 ‚Brentanova nová tvář boha‘, 1942 ‚Byzance a Řím v boji o Ukrajinu‘, 1943 ‚Josefinismus‘, 1944 ‚Proces s Bolzanem‘, mají dodnes svou platnost a byly nakonec mým podzemním vyrovnáním se s mocnými.¹²⁴⁶ Především Bolzanovo myšlení, kterému jsem podlehl, stálo v diametrálním protikladu k nacionálnímu socialismu, jak jednoznačně dokládá má [studie] ‚Bolzanova etnoetika‘, kterou jsem uveřejnil jako svůj duchovní testament v roce 1977. Život mi zachránil pouze můj tehdejší spor s římskokatolickou církví, k němuž jsem dospěl jako katolický kněz, který se odhodlal porušit celibátní slib a oženil se.

Již v nacistické době jsem měl možnost v neposlední řadě při přátelských setkáních se sovětskou inteligencí, která sloužila v Heydrichově nadaci jako výzkumný objekt

1244 Winter myslel konkrétně své studie o Antonu Güntherovi, Bernardu Bolzanovi, českých kořenech *devotio moderna*, a syntézu náboženského myšlení v českých zemích z roku 1938. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 11.

1245 Tím Winter myslel rozhovor s Čestmírem Amortem, jak o tom svědčí i samostatná kapitola o desítky stran dále, kde je Amort přímo jmenován. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 88–89.

1246 Jde o pokus o doslovný překlad výrazu *untergrundige Auseinandersetzung mit den Machthabern*, přičemž *untergrundige* bylo nepochybně zamýšleno ve významu podzemní ilegální a protirežimní.

[sic!], dozvědět se více o Sovětském svazu. Sověští učenci byli překvapeni nacistickou armádou v Kislovodsku na úpatí Kavkazu, kam byli evakuováni. Jejich pochopitelně velmi opatrná vyjádření mi ale dala představu o tom, jak velká vážnost k vědě panovala v Sovětském svazu, a nechávala tušit mocné úspěchy jejího bádání. Již ve třicátých letech jsem s velkou pozorností a rostoucím zájmem četl měsíční zprávy sovětské Akademie věd, které ležely v profesorské čítárně pražské univerzitní knihovny. Výpovědi sovětských profesorů se vzájemně doplňovaly s těmito dříve studovanými měsíčními zprávami. Do pražské vědecké nadace, která po Heydrichově smrti byla po něm pojmenována, jsem byl se svým univerzitním seminářem vtlačen společně s historickým ústavem v roce 1939 zrušené české univerzity¹²⁴⁷, aby má činnost mohla být lépe sledována. Využil jsem tohoto již tak obtížného postavení, abych si podle svého zvyku v osobních stycích se sovětskými profesory, zajatými ve válce, udělal obraz o Sovětském svazu, který byl nakonec velmi pozitivní. Proto jsem se v dubnu 1945 vrátil do Čech přes všechny zákazy a hrozby z Tyrolska, kde jsem zanechal manželku a děti.

A skutečně, prožil jsem v květnu a v červenci 1945 v přátelském styku s vojáky Rudé armády druhý duchovní zlom.¹²⁴⁸

Zde končí pro naše téma zajímavé pasáže z *kvinteseence*, v níž se Winter vypořádal s léty 1938–1945 rychle, aby pokračoval výkladem svého duchovního vývoje k socialistickému internacionalismu, k onomu „vykoupení z nacionální křeče“.

Na tyto celkové úvahy o důležitosti válečného období pro biografický vývoj navazuje překlad větší části kapitoly, nazvané přímo „Můj vztah k nacionálnímu socialismu“.¹²⁴⁹ Než ponechám tento pozoruhodný, ze všech Winterových „vzpomínek“ na nacismus nejotevřenější text promluvit sám za sebe, dovoluji si poslední poznámku. Jak si již čtenář jistě všiml, psal-li Winter o ideologii nacionálního socialismu, bylo to většinou v jejím poměru ke jeho pojetí soužití národů. Zdá se, že za stěžejní komponentu nacismu považoval nenávislný nacionalistický střet mezi německými a slovanskými národy. Naopak nacistický antisemitismus a genocida židů v jeho „vzpomínce“ nehrála dosud žádnou roli, ačkoliv právě v tomto textu se ukazuje, že i tyto elementy, které považujeme za stěžejní ideologické elementy nacismu, vnímal a dokázal reflektovat. Avšak jen minimálně, skoro mimochodem, jako by se ho vlastně netýkaly...

1247 Winter tady svou pozici srovnával s údělem české vědy po zavření vysokých škol v roce 1939. Patrně omylem přitom tvrdil, že do Heydrichovy nadace byl včleněn univerzitní Historický seminář. Ve skutečnosti tam byl začleněn tzv. Historický ústav v Praze, tedy prvorepublikový Československý státní historický ústav.

1248 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, strojepis Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens in Fragmenten, s. 11–12.

1249 BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 90–103.

„Jaký byl ale ve skutečnosti můj vztah k nacionálnímu socialismu? Okolnost, že jsem se v říjnu 1940 vzdal své činnosti na Teologické fakultě, v říjnu 1941 krátce před Heydrichovým příchodem do Prahy jsem obdržel profesuru na říšské Německé Karlově univerzitě v Praze, jak tehdy znělo její označení, působil na ní až do hořkého konce 1945, ba dokonce že jsem byl se svým ústavem včleněn do vědecké nadace, pojmenované nakonec po zavražděném Heydrichovi, [tato okolnost] jako by vypovídala o úzkém vztahu k nacionálnímu socialismu.

Ve skutečnosti jsem ale byl již díky svému vztahu ke slovanským národům, především k českému, rozhodným odpůrcem nacionálního socialismu, což bylo také nacistické straně naprosto jasné. Tím nejlepším dokladem bylo, že jsem od státu ani strany nikdy neobdržel žádné vyznamenání nebo pochvalu. Můj vztah k nacionálnímu socialismu je zřejmý také z toho, že jsem nikdy nebyl členem strany, ani jsem nepatřil k žádnému nacionálněsocialistickému uskupení. Naproti tomu, jak mi později sdělili čeští zpracovatelé nacionálněsocialistických dokumentů, byl přinejmenším dvakrát vysloven požadavek, aby na mě bylo uvaleno rozhodnutí o „zvláštním zacházení“ [*Sonderbehandlung*], tedy že mám být uvržen do koncentračního tábora. Tak ‚dobře‘ o mně smýšlely směrodatné stranické kruhy. Zřejmě se z hlediska strany nezdálo oportunní, abych byl ponechán ke „ztroskotání na Petrově skále“. Tak mě podezíravě sledovali, se skřípěním zubů trpěli a marně se [mě] pokoušeli zneužít.

Samozřejmě že se v roce 1939 po obsazení Prahy objevila otázka, zdali bych při svém smýšlení neměl raději ‚Třetí říši‘ opustit. Dr. [Georg] Katkov, vědecký sekretář Brentanovy společnosti, jejíž členem jsem byl rovněž, mě počátkem roku 1939 [sic] po třídením ostrém výslechu na gestapu naléhavě nabádal, abych emigroval, protože při velmi tvrdém dotazování často padalo mé jméno. Avšak pro rozhodnutí zůstat mě napadaly podobné myšlenky jako ty, které s cílem posílit jeho odvalu zůstat přednesl Max Planck Heisenbergovi, jak o tom tento vypráví v autobiografii: aby bylo v zemi zachováno co nejvíce pravého vědeckého potenciálu.¹²⁵⁰

Přírozeně se nacionálněsocialistická strana pokoušela také mne zapřáhnout do svých záměrů. Avšak pamatuji si pouze na několik málo takových pokusů, které jsem vykonal všechny tak, že jsem již na příště nebyl žádaným. Tak jsem jednou obdržel úkol přednášet v rámci kurzu protektorátní mládeže o českých dějinách. Po letech mi jeden z účastníků o svém dojmu z přednášky napsal, že jsem ho svou přednáškou velmi posílil v jeho češství. Cestou domů jsem se před důstojníkem SD, který mne doprovázel, vyjádřil o dobrém dojmu, jímž na mne účastníci kurzu zapůsobili. Pouze na mne zavrčel: ‚Všichni přijdou do kýble.‘ Pamatuji se, jako by to bylo dnes, jak mne tato stupidní krutost pobouřila.

Pak jsem musel doprovázet ředitele Heydrichovy nadace Beyera jednou do Poznaně v Polsku a jednou do Bad Tölz v Horním Bavorsku. Z polského pobytu si pamatuji, jak

1250 Odkaz na atomového fyzika Wernera von Heisenberga (1901–1976) se objevuje poprvé až v sedmdesátých letech při přípravě Winterovy publikované autobiografie. Heisenberg byl kritizován za příliš málo odvahy kriticky vystoupit vůči režimu a raději s nacistickým režimem spolupracovat.

mě vyděsil pohled na tramvaj. Dva tramvajové vozy s nápisem ‚pouze pro Němce‘ jely prázdné, třetí vůz byl přeplněn Poláky, z nichž kvůli tomu mnozí vůbec nemohli nastoupit. Ještě trýznivější pohled pro mě byl pohled na židy, kteří v policejním presidiu, kam jsem se musel dostavit kvůli pasové záležitosti, museli čekat na záchodě čelem ke zdi, než byli povoláni k výslechu. Tato nesmyslná, systematická, a proto tak nesnesitelná krutost mě přiváděla přímo k fyzické nemoci. V Tölz jsem dostal od Beyera úkol přednášet junkerům zbraní SS o ruské ortodoxní církvi. Byl konec roku 1944. Z celé Evropy byli ke zbraním SS více nebo méně nuceni vstupovat mladí lidé. ‚Třetí říše‘ již sténala ve všech částech. Zasáhl mě hluboký soucit s těmito na smrt odsouzenými lidmi. Pojal jsem přednášku stejně jako v případě protektorátní mládeže,¹²⁵¹ takže už jsem na podobných školicích kurzech nemusel jako přednášející vystupovat.

Nejpodivnější setkání jsem zažil s jedním Sturmbannführerem SS z bezpečnostní služby (SD). Když jsem v roce 1940 odešel z mé teologické katedry, obdržel jsem počátkem roku 1941 na univerzitní adresu lístek, v němž mi popřál mnoho štěstí k tomuto kroku a vyjádřil přání seznámit se se mnou. Bylo mi od začátku jasné, že byl na mne – jak se říkalo – nasazen. Představil se jako druh v osudu, také on byl katolickým duchovním kdesi v Bavorsku, avšak vystoupil z církve a nyní proti ní z nacionálněsocialistického přesvědčení bojuje. Měl mi být takřkajíc vzorem, který mi ukáže další cestu. Ale to bylo naprosté neporozumění mému snažení a zájmům. Neopustil jsem Teologickou fakultu kvůli nacionálněsocialistickému světonázoru, ale s ohledem na mou ženu, která čekala mé dítě, z původního křesťanského smýšlení. ‚Radostná novina‘¹²⁵² se mi zdála hrubě poničena kuriálně řízeným, bezcitným systémem právní a mocenské církve. Tomuto člověku vděčím za studijní cestu na západní Ukrajinu počátkem roku 1942, která byla velmi poučná. Velmi brzy jsem pochopil význam ekumenické ideje, neboť od procesu sjednocení západní a východní církve jsem očekával pronikavou církevní reformu. Tento názor jsem si ještě posílil církevněhistorickými studiemi. Ukrajina ale byla předním bojištěm západní a východní církve. Vylíčit tento zápas v širokých obrysech bylo tudíž důležitým úkolem. Roku 1940 jsem dokončil rukopis knihy ‚Byzanc a Řím v zápase o Ukrajinu‘ a ten od té doby ležel v nakladatelství Verlag Harrasowitz v Lipsku. Poté, co ale byla má kniha ‚Tisíc let duchovního zápasu v sudetském prostoru‘ (Salzburg 1938) odmítnuta nacistickou Říšskou komorou spisovatelů jako říši nepřátelská, byli v Berlíně k mé produkci navýsost nedůvěřiví. Nedůvěra těchto kruhů vůči mé nové knize byla také veskrze oprávněná, neboť jsem k východní církvi a východoevropským národům přistupoval s nejvyšší úctou a odmítal jsem rozhodně domyšlivou ideologii Západu a její vyhocení vůči slovanskému Východu. Z kulturní hranice se mi jediným odpovídajícím postojem zdála být rovnost a pravá vzájemnost Východu se Západem. Zmíněný pracovník SD věřil ve svém nepřátelství vůči Římu, že v mém rukopisu vyčetl protiřímský afekt, a já jsem se v jeho očích stal vědeckým exponentem pro církevní otázky východ-

1251 BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 93, Winter zmínil u protektorátní mládeže rok 1939.

1252 *Frohe Botschaft* – evangelium.

ní Evropy. Tomu pojetí pravděpodobně vděčím také za pamětihodnou studijní cestu do Lembergu [Lvov] počátkem roku 1942. Již příjezd do města mnou hluboce otřásl. Čekárna, kterou ti nemnozí cestující z Berlína museli projít, byla hlava na hlavě přeplněna Ukrajinci, kteří čekali na vlaky nebo se chtěli ohrát, protože pro ně nebyl materiál na otop. Nádražní policista prorazil touto lidskou zdí v pravém slova smyslu uličku. Ukrajínští unionističtí duchovní mě přijali rezervovaně, viděli přece ve mně nacistu z Berlína, jejichž nepřátelství po několika měsících okupace poznali již dostatečně. Můj starý přítel Dr. G. Kostelnik, jemuž jsem stál názorově nejbližší díky kritice Říma a uznání rusko-ortodoxní církve, se nechal zapřít. Ovšem starý, nemocný metropolita A[ndrej] Šeptyckyj¹²⁵³ mě musel přijmout. Jeho daleko sahající naděje na samostatnost Ukrajiny po příjezdu německých vojsk se zhroutily. Naopak, ukrajinské kulturní vymoženosti, které Sovětský svaz v krátkém čase vytvořil, jako především ukrajinská univerzita a další ukrajinská kulturní zařízení, byly nacisty pozavírány. O nějaké politické samostatnosti Ukrajiny již vůbec nebyla řeč a všichni, kteří ji chtěli iniciovat, byli buď zatčeni, nebo stáli jako A. Šeptyckyj pod policejním dohledem. Dokonce krásná ukrajinská muzea a vědecká Ševčenkova akademie, kterou jsem v roce 1927 mohl obdivovat, byla nacisty uzavřena. Pod tímto těžkým osudem, na němž byl A. Šeptyckyj sám nemálo vinen svým antisovětským a svým očekáváním od Hitlera, se metropolita zcela zhroutil. Ve své zprávě jsem bez příkras vylíčil tuto, jak jsem naivně věřil, pro Německo katastrofální kulturně-politickou situaci.¹²⁵⁴ Důsledkem bylo, že jsem k takovým informačním cestám již nebyl přizván. Příslušník SD, který mě na studijní cestu navrhl, utrpěl patrně mou zprávou ztrátu na prestiži a byl odvelen na východní frontu.

Počátkem roku 1944 se však náhle u mě znovu vynořil a vzal mě jako překladatele na cestu do ruského ortodoxního kláštera Vladimirova v Dukelském průsmyku v Karpatech. Byla to dobrodružná cesta přes Slovensko, které bylo již připraveno k povstání. Od Bartenfeldu [Bardějova] na východním Slovensku se muselo již jít pěšky. Velkolepá krajina v předjarní náladě byla v příkrém kontrastu s burácením kanónů, které již bylo v dále slyšet. Klášter ležel vysoko v průsmyku. Obydlí a strava mnichů byla více než primitivní. Mniši byli veskrze bývalí carští důstojníci. Zpod kuten jim čouhaly vojenské boty. Klášter byl centrem církevní politické reakce. Po léta zde byla sepisována odpovídající církevní literatura a pašována do Sovětského svazu. Archimandrit kláštera a mniši se během mnoho dní trvajících rozhovorů nezdrželi hořce štiplavé kritiky vůči celému postupu Hitlerova Německa ve východní Evropě. Činilo mi potěšení, když jsem tuto kritiku příslušníkovi SD doslova překládal, neboť rozhořčení nad tak nabubřelým barbarstvím vůči národu a kultuře, které se vzpíralo reálnému chápání, docela odpovídalo mému názoru. Rozhovory v karpatském průsmyku vyjevily děsivou bilanci, idiotskou, zabedněně systematickou kulturní a církevní propagandu ve východní Evropě. Tomu

1253 V textu je Seplyckyj, avšak jistě se jedná o významného lvovského metropolitu a hlavu řeckokatolické církve na Ukrajině Andreje Šeptyckého (1865–1944).

1254 Zprávu se mi nepodařilo dohledat.

odpovídalo i výhružně odmítavé chování mnichů vůči příslušníkovi SD. Mniši velmi brzy po rozhovorech opustili klášter a protloukali se nakonec až do USA, kde znovu obnovili klášterní život v New Yorku. Pamatuji si jen, jak odlehčeně se mi z hor sestupovalo dolů do údolí. Příslušník SD byl odpovídajícím způsobem sklíčen. Nemohu vědět, do jaké šíře předložil v Berlíně mé překlady rozhovorů, ale myslím, že se držel zpátky, aby při tom znovu nepřišel k újmě. Na zpáteční cestě přes Slovensko jsem poprvé slyšel o Osvětimi, ležící na druhé straně Karpat, denně tam odjížděly vlaky lidí, kteří se tam ztráceli. Byl jsem rád, když jsem se ve Vídni mohl v ponuré náladě zániku s příslušníkem SD rozloučit.

Ještě několik slov o mé činnosti v takzvané Heydrichově nadaci. Nacistická strana budovala systematicky, obzvláště na obsazených územích, takzvané vědecké nadace, které se měly zabývat zkoumáním kultury, jazyka a dějin okupovaných území v nacionálněsocialistickém smyslu. V těchto nadacích byly shromážděny všechny existující vědecké instituce, pokud se zdály být vhodnými ke službě hlavnímu úkolu. Takové instituce byly také v Krakově, dokonce ve Vídni, pokud jsem se dozvěděl z pozdějších archivních studií. Dějiny celé sítě těchto vědeckých nadací v souhrnu a souvislostech ještě nebyly napsány. Já osobně jsem přirozeně neměl nic do činění s řízením nadace a tak jsem také tenkrát nic nevěděl o Krakovu, Vídni. Ale vedení zřejmě doufalo, že mě může s ohledem na Protektorát Čechy a Morava a od června 1941 s ohledem na přepadení SSSR potřebovat jako znalce dějin myšlení v Evropě se zvláštním zaměřením k východní Evropě. Možná jsem vůbec druhému důvodu mohl děkovat za jmenování profesorem Filozofické fakulty pražské univerzity. K profesuře příslušející můj ústav byl proto od počátku přiřazen k vědecké nadaci. Jako první asistentku jsem obdržel slečnu [Helene] Facht, členku strany, eventuálně jako tu, která na mě měla dohlížet, která se ovšem pak sama zapojila do mých výzkumných plánů, a ještě v roce 1946 mi písemně potvrdila, s jakým narůstajícím odporem a znechucením musela konstatovat, že mé práce byly vedením nadace kontrolovány a také falšovány. To platilo především pro články, které jsem musel psát pro časopis *Böhmen und Mähren* a které se zabývaly politickým romantismem Čechů. Má láska platila revolučním demokratům, především K. Havlíčkovi z Bolzanovy školy.

Mému ústavu byla přidělena jedna místnost ve šlechtickém paláci na Malé Straně v Praze, v bývalém francouzském velvyslanectví. Panem domácím byl baltský Němec profesor [Rudolf] Hippus, který řídil velký Ústav psychologie národů.¹²⁵⁵ Zkoumal tam pomocí vlastních vynalezených aparátů sovětské válečné zajatce nebo dezertéry a věřil, jak jsem mu ironicky říkával, že může automaticky dokázat méněcennost Východu. Ve své fantasmagorii byl spřízněný s vedoucím H. J. Beyerem, který své vědecké oprávnění k řízení pražské Heydrichovy nadace, jak byla po Heydrichově násilné smrti instituce pojmenována, vděčil knize, jež se snažila dokázat neexistenci polského národa. Beyer býval dříve evangelickým teologem, po roce 1933 ale vstoupil do SS. Kvůli svému

1255 Hippus neřídil vlastní ústav, ale jeho ústav byl společný s H. J. Beyerem.

zdvojeném protiřímském afektu a nacionálněsocialistickému světonázoru přehlížel reformněkatolické založení mých prací o josefinismu, o Bolzanovi. Můj narůstající hněv [Ingrimm] vůči romantickému nacionalismu, o němž mi bylo stále jasnější, že nacionální socialismus je pouze jeho zhoubnou odnoží, [Beyer] odpovídajícím způsobem korigoval [a] strpěl, pokud byl namířen proti českému romantickému nacionalismu, ačkoliv ho přece musela varovat má zdůrazňovaná záliba k osvícenství a ranému humanismu, především k mému signálnímu světlu Bernardovi Bolzanovi.

Má horlivá ediční činnost, trpěná Beyerem, byla přirozeně nápadná a nacionálněsocialistické stranické kruhy ji sledovaly se stále větší nevolí. Beyer proto musel počátkem roku 1944 nakladatelství Rohrer v Brně sdělit, že mé práce musí být načas stornovány, jak mi po urgencích důvěrně sdělil šéfredaktor nakladatelství. Horší ovšem bylo, což jsem tehdy nevěděl, že prof. Dr. [Theodor] Oberländer¹²⁵⁶ napadá Beyera, že v Heydrichově nadaci něco takového připustil, navrhoval uvalit na mne ještě v listopadu 1944 šéfovi tajné policie [Ernestu] Kaltenbrunnerovi „zvláštní zacházení“, tzn. koncentrační tábor, aby s tímto strašidlem [tzn. Winterem] skoncoval, jak mi sdělil na základě studia nacionálněsocialistických protektorátních dokumentů český historik Č[estmír] Amort počátkem roku 1961.

Takto jsem mohl [...] ¹²⁵⁷ publikovat pod jeho [Beyerovou] egidou v roce 1943 ‚Josefinismus‘ a v roce 1944 ‚Proces s Bolzanem‘. [...] ¹²⁵⁸

Snažil jsem se, abych nemusel být přespříliš často v Praze; neboť na univerzitě a v ústavu to [co se tam odehrávalo] pro mě byly pouze nezajímavé a nevýznamné maličkosti [Chosen] ¹²⁵⁹, jak jsem si to pojmenoval. Při mé lásce k pravdě a mé impulsivnosti jsem byl neustále v nebezpečí. Jak špatně to kupříkladu pro mě mohlo dopadnout, kdyby mě bývalo denunciovalo vedení českého Historického ústavu kvůli varování před profesorem Zatschekem, který měl blízko k bezpečnostní službě (SD). V Liběchově jsem měl velkou odbornou knihovnu, která mě učinila z velké části nezávislým na pražských knihovnách. Na dlouhých procházkách v okolí Liběchova, bohatém na lesy, jsem se ze sebe snažil vyvandrovat skličující starost o budoucnost. K tomu přibyl hluboce utěšující rodinný život, který mě povznášel. Právě mezi léty 1941–1945 jsem v Liběchově hodně

1256 Theodor Oberländer (1905–1998), profesor agrárních věd v době německé okupace na univerzitě v Praze, nacistický expert na východní otázky s podílem na teroru na Ukrajině, v letech 1953–1960 ministr spolkové republiky pro otázky vysídlenců, utečenců a válečně poškozených. Odstoupil v roce 1960 po té, co byl v NDR odsouzen za podíl na válečných zločinech. Soud, který prokázal tuto jeho účast, však východoněmeckému režimu sloužil k propagandistickému boji proti revanšismu nadále údajně fašistické SRN.

1257 Vynecháno sdělení o již zmiňované knize z roku 1942.

1258 Vypuštěn zbytek odstavce a další dva odstavce, které se již známým způsobem věnují dvěma asistentům z Winterova ústavu Heydrichovy nadace, Sojákovi a Hrabynovi. BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 99–100.

1259 Winter použil slovo *Chosen*, které je plurálem ke slovu *die Chose*, „věci“, pocházející z francouzského slova *la chose*.

pracoval a napsal jsem svá hlavní díla, jako byl ‚Josefinismus‘, nebo je v duchu zeširoka rozvrhl jako [později vydanou třídílnou knihu] ‚Rusko a papežství‘.

Svůj malý vůz Tatra jsem přenechal v roce 1938 jednomu mladému příteli ze ‚Staffelsteinu‘, který jej jako veterinář potřeboval naléhavěji, a jezdil jsem, když bylo nutné, z Liběchova do Prahy a zpět železnicí. Díky těmto cestám jsem zůstával v kontaktu s českým obyvatelstvem, od něhož jsem mohl nejlépe určovat míru potápění Třetí říše. Tak mi byla Čechy zářícími štěstím během cesty do Prahy sdělena porážka německé armády u Stalingradu v roce 1943. Osobně mi byl konec jasný již v listopadu 1941. Přesto byla nutná nejvyšší opatrnost, neboť každé nepromyšlené slovo mohlo znamenat smrt. ‚Kéž mě němým pánbůh učiní, abych se nedostal do Dachau.‘ Dokonce jsem přestal vést deníkové záznamy a dopisy jsem spálil. Zachovaly se pouze některé dopisy mé ženě do Tyrolska z pozdního podzimu roku 1944, [kde žena] zůstala na podzim 1944 se třemi dětmi o něco déle.

Jak paradoxně protichůdná byla má pozice v nacistické éře, ukazuje diskrepance mezi vnějškovým zdáním a vnitřním bytím. Ne-němcům jsem se jevil jako ten, kdo patří k panské rase, a jako mocný univerzitní profesor. Takový názor měl především Ukrajinec Hrabyna, který mě považoval za poloboha, jenž každodenně obcuje s bohy, především s Hitlerem samotným. Tak také o mně později musel vypovídat, což mu přirozeně nikdo nevěřil.¹²⁶⁰

Ačkoliv čeští přátelé nebyli až takto naivní, přesto byli i oni nějak podobně přesvědčeni o mém vlivu. Po obsazení Prahy v roce 1939 mě například ihned žádal hvězdný profesor ČSR, profesor J. B. Kozák,¹²⁶¹ o doporučující dopis. Stál [názorově] velmi blízko E[dvardu] Benešovi a se mnou byl spřátelen jako člen Brentanovy společnosti. V mém tehdejší postavení, kdy jsem sám bojoval o existenci, jsem vyhověl jeho žádosti s ironickou rozhodností.¹²⁶²

V roce 1941 se na mne obrátili žena a syn B[ohumila] Bydžovského,¹²⁶³ předsedy Královské české společnosti nauk, jejímž členem jsem byl také, abych se pokusil prosadit propuštění jejich otce a manžela z vazebního tábora. Byl držen ve vazbě jako rodinný příslušník [*in Sippenhaft*] kvůli synovi, který v Anglii agitoval proti ‚Třetí říši‘. B. Bydžovský byl mezinárodně uznávaný matematik. Zdůraznil jsem řediteli Heydrichovy nadace Beyerovi, jaké škody takový postup napáchá v celém vědeckém světě. Po propuštění jsem od Bydžovského obdržel vřelý děkovaný dopis, neboť věřil, že za své propuštění vděčí mé intervenci. Když jsem pak v roce 1945 prosil o podporu, neobdržel jsem ani

1260 Dosud není známa žádná Hrabynova výpověď o E. Winterovi (snad v ruských archivech?). Nicméně z textu je zřejmé, že Winter se domníval, že část informací pochází právě od Hrabyny, a proto se snažil jeho výpověď zlehčit.

1261 Jan Blahoslav Kozák (1888–1974), český filozof a evangelický kněz, který v roce 1939 emigroval z protektorátu do USA.

1262 Jak Winter reagoval, se dosud nepodařilo zjistit.

1263 Bohumil Bydžovský (1880–1969).

odpověď. V jubilejním roce 1947/1948¹²⁶⁴ se Bydžovský stal rektorem české Karlovy univerzity. Rozpačitě se díval jinam, když mne, tehdy ovšem ještě nepozvaného, zahlédl mezi hosty [oslav].

Největší obtíží pro mne byla intervence, kterou si pro svého syna úpěnlivě vyžádal [Martin] Jašek,¹²⁶⁵ sekretář Bolzanovy komise při Královské české společnosti nauk, jejíž členem jsem byl od roku 1934. Jeho syn měl vysoké místo v pražském Policejním presidiu, ale byl odsouzen jako agent USA a SSSR k trestu smrti. Beznaděj jeho otce a matky byla nekonečná a já jsem věřil, že se musím pokusit – v duchu Bolzanově – o to nejkrajnější. Přes mou vlastní labilní pozici jsem tedy šel do lvího doupěte ke generálnímu státnímu prokurátorovi v Praze, který navrhoval rozsudek. Jeho jméno mi již vypadlo z paměti. Přijal mne, avšak jakmile vyslechl mou přímluvu, byl velmi rozhořčený a chtěl mne ihned zatknout, byl ale očividně tak odzbrojen mou naivitou, že mne po právním poučení a s přísným varováním nechal jít.

Toto jsou pouze některé vzpomínky z této doby, které mi zůstaly, zpřítomňované díky dopisům, nacházejícím se dosud v mém vlastnictví.¹²⁶⁶ Opravdu dobře ale osvětlují rozpolcenou labilitu mé tehdejší pozice. Můj šestý smysl mne varoval a nabádal k nejvyšší opatrnosti. Byl to pocit, jako když se překračuje křehké vejce, které se láme ve všech prasklinách. Stále se v Praze proti mně něco připravovalo, a ještě v roce 1948 mně vyprávěla v Halle Anna Witteová, která byla sekretářkou na Filozofické fakultě v letech 1941–1945, jak mnoho se o mne obávala po všech rozhovorech, které se o mně vedly na děkanátu. Zde hrál nejvlivnější roli historik hudby [Gustav] Becking. A ten byl, jako důvěrník bezpečnostní služby (SD), která dohlížela nad nacionálněsocialistickou integritou, nebezpečný nepřítel. Byly to tedy více než jen nezajímavé maličkosti [*Chosen*].“

1264 Bydžovský byl rektorem Karlovy univerzity v roce 1946/1947 a pak také v roce 1947/1948, když po únoru 1948 nuceně odstoupil rektor Karel Engliš.

1265 Martin Jašek (1879–1945), středoškolský profesor a matematik.

1266 Dopisy, týkající se Kozáka, Bydžovského i Jaška jsou součástí tzv. „obzvláště důležité“ složky (popis E. Winter) v Berlínské pozůstalosti. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158. Bližší okolnosti toho, co Winter popisuje, bude ještě v dalším zmíněny nebo je bude muset ověřit další výzkum.

ZÁVĚR

„Nejprostším důvodem, a zároveň u všech tím nejniternějším, byl strach. Raději bít, než být bit. Pak poněkud mlhavé omámení, opojení jednotou, magnetismus masy. Dalším důvodem bylo pro mnohé zhnusení a touha pomstít se těm, kteří je nechali na holičkách. A pak to zvláštní německé myšlení, úvaha asi toho druhu: Nic, co předvíдали odpůrci nacistů, se nesplnilo. Tvrdili, že nacisti nevyhrají. A přece vyhráli. Takže jejich odpůrci neměli pravdu. Tudíž mají pravdu nacisti.“ U některých (zvláště u intelektuálů) hrálo roli přesvědčení, že pokud teď vstoupí do nacistické strany, mohou ještě její tvář změnit a nasměrovat jinam. Samozřejmě fungovala i obyčejná davová psychóza a konjunkturalismus.“ Těmito slovy popsal slavný německý publicista Sebastian Haffner důvody, jež v roce 1933 v Německu pozoroval u lidí, kteří se rozhodli nejen se přizpůsobit nacionálněsocialistickému režimu, ale také vstoupit do řad jeho stoupců nebo aktivních spolupracovníků.¹²⁶⁷ Kolik z těchto důvodů, z těchto motivací přizpůsobení, lze najít v jednání Eduarda Wintera a dalších německých historiků v Protektorátu Čechy a Morava?¹²⁶⁸ Lze totiž říct, že mezi historiky bylo ještě méně než mezi profesory jiných vědních oborů těch, kteří nepodporovali Hitlerův režim. Sudetoněmečtí historikové provedli sami a dobrovolně „zglajchšaltování“ svého oboru a podřídili jej

1267 S. HAFFNER, Sebastian: Příběh jednoho Němce. Vzpomínky na léta 1914–1933. Praha 2002, s. 124–125.

1268 Psychologická literatura říká, že motivace je „označením pohnutek, vedoucích k chování“. Psycholog HOMOLA, Miloslav: Motivace lidského chování. Praha 1972, s. 12, pak dále upřesňuje: „Obecněji bychom mohli říci, že pod pojmem motivace rozumíme všechny individuální nebo skupině připisované pochody, které vysvětlují nebo činí srozumitelným jejich chování.“ Důležité je také si uvědomit, že motivace je „ve skutečnosti odvozeným pojmem, hypotetickou konstrukcí. [...] Nejsme prakticky nikdy motivováni pouze jedním motivem, ale vždy komplexem, v němž se motivy vzájemně propojují a ovlivňují se“.

politické moci a politické kontrole.¹²⁶⁹ S mocenskými úřady totalitárního režimu také bez výjimky spolupracovali. Vlastně mezi nimi těžko najdeme jednoho, který by stál ve skutečné opozici vůči nacionálněsocialistickému režimu. Viděli jsme, že i Winter, který byl v prvních měsících po vzniku protektorátu odmítán všemi vlivnými nacistickými organizacemi na Německé Karlově univerzitě v Praze pro své katolictví jako naprosto ideologicky nedůvěryhodný a nevhodný k výuce nacionálněsocialistických studentů Filozofické fakulty, se nakonec stal spolupracovníkem nacistických tajných služeb a jedním z ředitelů instituce, která měla být výsostnou institucí SS-vědy v protektorátu.

Kolektivistický svět „národného“ socialismu byl sudetoněmeckým historikům v mnoha ohledech velice blízký. Většina z nich patřila ke generaci německých intelektuálů z českých zemí, narozených v letech na přelomu 19. a 20. století,¹²⁷⁰ kterou můžeme označit jako národoveckou. A i ti starší, jako Wostry (nar. 1877), Pirchan (nar. 1881) a Weizsäcker (nar. 1886) jim byli názorově blízko, protože v národovectví oné generace dlouho nepřevládal vliv rasových idejí Hitlerova nacionálního socialismu. Ačkoliv mezi nimi můžeme pozorovat širokou škálu názorů od umírněnějších národovců katolického ražení (Lemberg, Winter) až po ty nejradikálnější Pfitznera a Zatscheka, myšlení všech se třídilo podle dichotomie národní/jinonárodní, přičemž pojem národ vycházel z metafory kolektivního organismu. A této dichotomie se nedokázali v podstatě zbavit po celý život, jak naznačuje úplně poslední autobiografie Eduarda Wintera, který se tuto dichotomii po roce 1945 pokoušel překonat příklonem ke komunistické ideji proletářského internacionálního. Ačkoliv světem jejich dětství a dospívání byla ještě stará rakouská, a přes německý nátěr v podstatě nadnárodní monarchie,¹²⁷¹ jejich vlastním světem, když se monarchie zhroutila, měl být svět budovaný podle národního principu, Evropa organických národů a národních států, ne Evropa občanů. První světová válka jako historická událost zakládající dějiny 20. století, nebyla pro jádro této generace formativním zážitkem svým počátkem, ačkoliv i její příslušníci s nadšením pochodovali do boje za rakouského císaře (byť mnozí možná mysleli více na „německé“ Rakousko), ale spíše svým koncem. Konec války totiž neznamenal jen porážku a nezvratitelný zánik rakouské monarchie, ale především konstrukci nové střední Evropy na troskách středoevropských monarchií, která probíhala sice podle národního principu, ale v podstatě na úkor poraženého obyvatelstva německého jazyka.

1269 Srov. slova OBERDORFFERA, Kurta: Die Kulturpflege im Sudetengau. Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 3, 1939, s. 276–277, který popisoval proces nacifikace a zestátnování vědeckého bádaní v souvislosti s podřízením vědecké činnosti v Sudetské župě župnímu úřadu v Liberci (respektive župní samosprávě, která do něho patřila) pozitivně jako proces naplňování dlouholetých sudetoněmeckých tužeb po kulturní autonomii.

1270 Např. A. Ernstberger, nar. 1894, E. Winter, nar. 1896, K. Oberdorffer, nar. 1900, J. Pfitzner a H. Zatschek, nar. 1901, E. Lemberg, nar. 1903, R. Schreiber, nar. 1908.

1271 Ale možná právě proto, neboť říše Františka Josefa se již tehdy zmítala v národnostních bojích.

Pokud pro ty starší z této generace znamenalo rakouské císařství ještě významnou identifikační vazbu, jako právě pro Wintera, který vítězství Rakouska chtěl věnovat své kněžství, pak rozpad rakousko-uherské říše způsobil, že jejich státní identitu obklopilo – obrazně řečeno – vakuum. Současně ovšem zánik Rakouska-Uherska zpřetrhal dosud starorakušanstvím sešněrované německé národovectví. Ačkoliv to vždy nedávali najevo, nebyla pro ně versailleská podoba střední Evropy ani v klidnějších dobách přijatelná. Nikdy se také nepodařilo dosáhnout takového stavu, aby Československo, jehož občanství měli, považovali skutečně za „svůj“ stát. Co se z toho vakua identity zrodilo, byla zpevněná tradiční vazba na zemi (nikoliv na stát) jako domova, kde se narodili, a především na německý národ, jehož „zahraniční“ součástí se tolik cítili být. Katolický kněz Winter odtud vyvodil rozhodnutí podílet se skrze katolickou víru na duchovní obnově německé společnosti v Československu, pro kterou se v národoveckém prostředí ujal adjektivum sudetoněmecká. A důsledně u toho zůstal až do konce existence první československé republiky. Jak ale prozradila jedna poznámka českého protestantského teologa Hromádky, s nímž Winter upřímně debatoval o problémech střední Evropy, a především o problému vzájemného soužití českého a německého národa v jedné zemi, stala se Winterovým skutečným přesvědčením o nejlepší podobě střední Evropy navzdory jinak loajálnímu postoji vůči Československu nějaká obdoba říšského uspořádání, které mělo zahrnovat všechno německé obyvatelstvo, a mělo tak být „celoněmecké“. Na druhé straně ovšem v jejím rámci měli žít také Češi, protože jinak to s ohledem na národnostní promisesí střední Evropy ani nebylo možné. Český národ měl pravděpodobně mít v této Winterově představě nějaké zvláštní, autonomní postavení podle vzoru středověkých Čech v rámci středověké Svaté říše římské. Překvapivé je, že nad ústavní strukturou takové říše se Winter, který studoval také státní právo, zřejmě nikdy hlouběji nezamýšlel. Když pak přišlo mnichovské září 1938 a brzy po něm berlínský březen 1939, jako by se tato idea střední Evropy uskutečnila. Pokud byla podobná představa jen trochu rozšířená mezi německými intelektuály, pak není divu, že nejsilnější motivací přizpůsobení nacionálněsocialistickému režimu byla mezi historiky pražské univerzity, ale také mezi Winterovými přáteli kolem Staffelsteinu, touha podílet se na výstavbě nového, konečně národně sjednoceného Německa. Jako by nikdo z nich neviděl nic jiného, než Německo všech Němců. Žili v iluzi, kterou jsem nazval „iluzí mnichovských měsíců“.

Zavádějící by ovšem bylo tvrdit, že naplnění velkoněmeckých snů byla jediná motivace přizpůsobení se německých historiků nacistickému režimu. Rozpad německého politického tábora v Československu a nadšení, které ovládlo velkou část sudetoněmeckého obyvatelstva po „anšlusu“ Rakouska, dosvědčují, že silně zapůsobil Haffnerem zmíněný „efekt“ potvrzených státnických schopností Adolfa Hitlera. Analýza protektorátní kariéry u Eduarda Wintera kromě toho ukázala, že důležitou roli hrál také „oportunismus“ v původním slova smyslu, neboť s novým

režimem přicházely skutečně nové „možnosti“. Na Winterově dopise Wostrymu z prosince 1938 je zřejmé, že si s ohledem na vlastní zajištění nedělal mnoho skrupulí s využitím nešťastného osudu těch, kteří byli z nacistické společnosti vyloučeni na okraj. Nemuselo přitom jít a ani nešlo o aktivní útok na tyto nešťastné kolegy. Winter k řešení vlastní komplikované situace v rámci katolické církve, do níž se dostal kvůli svému národoveckému nadšení, chtěl „jen“ pasivně využít antisemitských zákonů nacistického režimu. Smutné je především to, že se přitom v dopise ani slovem nezmínil o nespravedlnosti, která se tak jeho kolegům děla.

Kromě toho je pravděpodobné, že důležitou motivací Winterova přizpůsobení a také jeho aktivismu v prvních letech okupačního režimu mohl být strach, zmiňovaný Haffnerem na prvním místě, onen mrazivý pocit nejistoty a ohrožení, že se nakonec sám ocitne na černé listině režimních nepřátel.¹²⁷² Vzhledem k tomu, že v hledáčku bezpečnostních služeb SD byl již před rokem 1938, je možné, že byl skutečně vystaven určitému nátlaku a vyhrožování. Avšak strach vždycky nemusí být podmíněn obavou z fyzické likvidace. Pro ambiciózního vědce, jakým Winter byl, byla již představa ztráty možnosti vědecky pracovat dostatečnou hrozbou. Navíc je třeba domýšlet situaci z jeho pohledu. Po odchodu z Teologické fakulty, opuštění kněžské služby a založení rodiny by se při ztrátě možnosti působit na Filozofické fakultě ocitl zcela ve vzduchoprázdnu. Jaká by v tom případě byla situace jeho nebo členů jeho rodiny, si můžeme jen spekulativně představovat.

Nakonec se dostáváme ke dvěma motivacím, které souvisejí s přizpůsobením se totalitárnímu režimu spíše odvozeně. Winter se totiž rozhodl opustit Teologickou fakultu v okamžiku, kdy ztratil jistotu a důvěru v možnost dále působit jako prostředník mezi katolickou církví a nejmocnějším názorovým proudem přítomnosti – nacionálním socialismem. Když pak pochopil, že ani nacionální socialisté nehodlají tolerovat žádné křesťanské náboženské hnutí, byť by vycházelo z národoveckých principů, vzdal praktické pokusy o církevní reformu a rozhodl se v tom pokračovat již jen „teoreticky“ pomocí svých historických prací. Rozhodnutí mu ulehčily osobní důvody, které byly zřejmě nakonec rozhodujícím momentem. Výsledkem bylo naprosté přizpůsobení se a rychlý vzestup mezi přední historiky nacistického okupačního aparátu, dodávající propagandistické články v duchu okupačního pojetí českých dějin a také odborné expertízy pro říšské i okupační úřady. Za loajalitu a dobré služby ho na oplátku státní i stranické orgány nacionálněsocialistického režimu až do konce války akceptovaly a podporovaly.

Ačkoliv nelze pochybovat o Winterově zjevné kolaboraci, výsledky jeho vědecké práce (zvláště pak o josefinismu), kontinuální sledování vlastních témat skrze všechny biografické zlomy, některá poválečná svědectví a materiály z pozůstalosti

1272 Na tuto otázku po principech vlády v totalitních režimech jedné ideologické strany si francouzský sociolog Raymond Aron odpověděl právě takhle: „Jaký je duševní stav disidentů, který je pro bezpečnost státu nejvýhodnější? Strach. Ti, kdo nevěří v oficiální státní učení, musí být přesvědčeni o své bezmocnosti.“ ARON, Raymond: Demokracie a totalitarismus. Brno 1993, s. 47.

s českými kolegy naznačují, že určitá část jeho přizpůsobení se v nacistickém systému a do určité míry také během pokračování kariéry v komunistické NDR mohla být především draze zaplaceným maskováním a ochranným pláštěm vědeckého přežití. Tedy tím, pro co polský básník a esejista Czesław Miłosz použil arabského výrazu *ketman*. Mezi sedmi typy různých *ketmanů* Miłosz analyzuje také „*ketman* profesionální práce“, který nutí vědce vyměnit vlastní čest za „přístup do laboratoře a peníze na nákup vědeckých přístrojů“. Zdá se, že tady Miłosz stručně a bezděčně předložil jeden z pravděpodobných interpretačních modelů Winterovy vědecké kariéry napříč různými politickými režimy.

Výklad pouze prostřednictvím *ketmanu* ovšem zploštuje Winterovu biografii jen na jednu – kariérní – rovinu. Vzbuzuje navíc neoprávněný dojem, že pod maskou *ketmanu* zůstávalo myšlení nedotčené. Jako by šlo o jistou formu vnitřní emigrace. Ale to je omyl. Strategie Winterova maskování by nebyla dlouhodobě úspěšná, kdyby ji nedoprovázely proměny habitu. Jinými slovy, Winterovy adaptace nebyly jen maskováním vycházejícím z kalkulu o možnostech kariéry, ale byly vždy také výsledkem vnitřní hodnotové krize a myšlenkových proměn. První krize narůstala pozvolna během 30. let. Winter stále více ztrácel respekt vůči instituci katolické církve a začal si vykládat křesťanskou ideu nezávisle na platném církevním učení. Nalezl tady také ideový pramen svých budoucích historických zkoumáních o reformě církve. V letech 1940/41 nechal vztah s katolickou církví dojít až ke konfliktu nejen kvůli pokračování ve vědecké kariéře, ale také proto že se chtěl aktivně podílet na budování nového nacionálněsocialistického Velkoněmecka. A podobně to bylo i o pět let později. Spojil se s levicovými intelektuály a s okupačními sovětskými vojáky ve Vídni nejen kvůli univerzitní profesuře, ale také proto, že si pod dojmem zážitku válečné porážky (již druhé v jeho životě) vysvětlil katastrofu roku 1945 jako důsledek přepjatého německého nacionalismu. Proto také využil jako jeden z mála sudetoněmeckých vysokoškolských profesorů nabídky stát se univerzitním profesorem v sovětské okupační zóně Německa. Tam pak v souladu s režimní ideologií a s podporou mocenských struktur NDR (byť nikoliv bezvýhradnou) rozvíjel druhou linii svého historického bádání, které v jeho očích přispívalo k tomu, aby se již neopakovala další německá porážka. Společně se svými žáky, které vychoval na univerzitách v Halle a v Berlíně, formoval významnou část východoněmeckého obrazu dějin střední a východní Evropy. Ač tedy dlouhá desetiletí uskutečňoval historický výzkum v loajálních službách nedemokratických politických režimů, charakterizuje historiografickou stopu tohoto historika původem z Čech s reformně katolickými kořeny punc nezaměnitelné vědecké metody i myšlenkové originality.

Představme si nakonec, že by se k tomuto závěru mohl vyjádřit sám Eduard Winter. Snad by si na obhajobu vzpomněl na jednu svou starou metaforu o horolezci, který chce zdolat horský štít. Prostřednictvím této metafory kdysi vysvětloval mládežníkům ve Staffelsteinu, jak je potřeba postupovat, má-li se idea stát sku-

tečností. Podobně jako neuskutečňená idea je i horský vrchol vytouženým cílem, jehož má být dosaženo. Horolezec se při postupu vzhůru těsně přimkne ke skále, podrobně prozkoumává píď po pídi její povrch a využije každého vhodného výstupku, aby se přiblížil cíli a nezřítit se. Jen tak lze úspěšně dorazit na vrchol, psal tehdy Winter, jen tak – studiem a poznáním skutečnosti – lze ideu uskutečnit.¹²⁷³ Avšak kdyby chtěl hypotetický Winter použít stejnou metaforu k objasnění celého svého života, ztroskotal by. Uznat by mohl jen jediné. Horolezec, který vystoupal na vrchol, nebyl tím stejným horolezcem, který do hor vyrazil, a ani hora, kterou slezl, nebyla tou samou horou, na kterou vyrážel.

1273 WINTER, Eduard: Ideal und Wirklichkeit, Staffelstein 8, 1927, s. 5–6.

PODĚKOVÁNÍ

Předložená studie je výsledkem dlouholetého úsilí (byť několikrát přerušného), které ani zdaleka nebylo jen úsilím mým. Přímo i nepřímo se na ní podílelo mnoho lidí. Všichni si zaslouží mé velké poděkování. Studie vznikala od závěru mého univerzitního studia postupně pod vedením pana prof. Dušana Uhlíře v Opavě, paní prof. Grete Walter-Klingenstein v Grazu a paní doc. Marty Romportlové v Brně. Nezbytné cesty po zahraničních archivech mi byly umožněny díky institucím, kde jsem působil a působím (vedle Univerzity obrany zvláště díky podpoře a důvěře vedení Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity), a také díky Česko-německé komisi historiků, jejíž stipendium mi umožnilo kontinuálně po dva měsíce studovat prameny v Berlíně. Od počátku výzkumu jsem narážel na bezpočet heuristických problémů, které se podařilo vyřešit jen s pomocí celé řady archivářů a knihovníků v Praze (konkrétně především v Národním archivu, Archivu Karlovy univerzity a Archivu hlavního města Prahy), Berlíně, Vídni, Salzburgu a Mnichově. Jejich jména mi většinou zůstala neznáma, ale pravdou je, že jen díky jejich ochotným radám se mi podařilo sesbírat takové prameny, které vrhly nové světlo na mnohá temná místa ve Winterově biografii. Aníž bych chtěl někoho opomenout, děkuji zvláště paní Dr. Monice Sedlákové z Národního archivu za mnohaletou pomoc při orientaci ve spleti protektorátních pramenů. Moji přátelé a kolegové mezi historiky i nehistoriky se mnou byli po celý čas ochotni vést někdy docela dlouhé a někdy docela bouřlivé diskuze o Winterově pozoruhodném životě a o možnostech (nejen vědeckého) života ve středoevropském 20. století. Nemohu je zde všechny jmenovat, ale patří jim bez výjimky velký dík. Bez jejich nápadů, kritiky a povzbuzování by tato knížka nevznikla. Z nesčetných debat mi v paměti nejvíce utkvěly debaty s milými kolegyňkami z opavských studií a s Martinem Čapským, Tomášem Chrobákem, Pavlem Křpatou, Liborem

Svobodou, Jiřím Hutečkou, Martinem Marklem, Tomášem Dvořákem, Martinem Wihodou a Karlem Hruzou. Karlovi Hruzovi a Milanovi Řepovi děkuji za kritické připomínky v odborné recenzi, Renatě Neprašové děkuji za jazykovou korekturu, Pavlovi Dvořákovi děkuji za pomoc při přípravě rejstříku a Graeme Dibblemu děkuji za anglický překlad resumé. *Last but not least* děkuji za nezištnou podporu své rodině a především děkuji své ženě za inspiraci a za to, že byla první kritickou čtenářkou textu o dávno zemřelém, úplně cizím člověku, s nímž chtěl nechtěl musela – byť jen imaginárně – po mnoho let sdílet domácnost.

SUMMARY

Eduard Winter (1896–1982). A Report on the Originality and Adaptability of the Sudeten-German Historian

This study is a biographical portrait of Eduard Winter (1896-1982), an important ecclesiastical historian and Sudeten-German Catholic intellectual from Bohemia, whose life and work reflect some of the greatest political upheavals in 20th-century Central European history. This study is not a “complete biography”, attempting to describe Winter’s life in all its varied aspects. Instead it focuses on Winter as a historian of intellectual history and the history of religious thought in the Czech lands, who tried to find a way to be a professional historian during three political regimes covering Catholicism, nationalism, and National Socialism and communism. For this reason the author was only interested in Winter’s personal life and work as a priest when it related to Winter’s ideas and the development of his career as a professional historian. The focus of the study is on his work in pre-war Prague and during the period of the Nazi occupation of the Czech lands. Particular attention is paid to the six-year-period between 1938 and 1945 as the author considers this to be a dark though crucial episode in Winter’s intellectual biography. In 1939/1940, Winter took several steps (he left the priesthood, started a family, quarrelled with the Catholic Church and actively collaborated with the National Socialist regime) which significantly influenced his standing in terms of the occupation and post-occupation academic and intellectual environment. Winter’s conduct during the Nazi occupation of the Czech lands can also be viewed as an example of the general problem of how scholars adapted to conditions under undemocratic regimes.

In addition to the introduction, this study is arranged into five chronologically linked chapters. The first and second chapters examine Winter’s academic activities during the interwar period. The author charts Winter’s journey to historical science through the study and teaching of Christian sociology and philosophy at the Faculty of Theology at the German University, and he examines the form that ecclesiastical history had taken under Winter’s predecessor, Professor August Naegle (1869-1932), at the Department of Ecclesiastical History. There is also a description of the trends in German historiographical development

in First Republic Czechoslovakia after 1918, how professional historians gradually came together in their efforts to create a united image of “Sudeten-German history”, and there is also an investigation into the process of how Sudeten-German historiography was hijacked by historians who were closely linked to the dominant player in the political arena, Henlein’s Sudeten-German Party.

These were the main trends in academia when Eduard Winter became a historian. Winter’s interest in history was closely linked to his work as a priest and his activities in the German Catholic youth group Staffelstein, which contributed towards the formation of a Sudeten-German collective identity. The author follows the journeys made by Winter and some of the members of the Staffelstein to the German-speaking areas of Slovakia and Carpathian Ruthenia. These were made from the second half of the 1920s with the financial support of institutions which were closely connected to the German foreign office and the politics of revisionism following the First World War. One outcome of these journeys was Winter’s first ever publication - a historical-sociological, collectively written analysis of the “Carpathian Germans”. These journeys also influenced Winter’s historiographical thought which became characterized by an initial interest in German inhabitants that quickly became an interest in their non-German neighbours as well. Influenced by the mathematics and philosophy scholar, Bernard Bolzano, Winter gradually began to apply an idea to his historiographical texts which was unusual during this time of obviously revisionist-oriented “eastern research” (*Ostforschung*). While the central importance of German culture in Central Europe continued to be emphasized, Winter pointed out that in societies with a distinctive cultural plurality, there was a two-way cultural transfer. His main work, where this idea became the central point of the historical narrative, was a unique synthesis of Czech ecclesiastical history *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker* from 1938.

By this point, Winter was already a recognised representative of German academic historiography in Czechoslovakia. This was largely due to the success of his studies on the Catholic philosophers of the early 19th century, Anton Günther and Bernard Bolzano. In particular the book on Bolzano met with wide acclaim in the press and many Czech intellectuals (Arne Novák, Josef Šusta) welcomed it enthusiastically. In addition, he produced an original hypothesis about the beginnings of the Dutch movement *devotio moderna* in early humanist thought in pre-Hussite Prague. Influenced by the studies of Wilhelm Dilthey and the Viennese cultural historian, Max Dvořák, Winter turned to the methodology of “intellectual history” (*Geistesgeschichte*). The theoretical basis of Winter’s unique approach to the history of religious thought in the Czech lands is analyzed on the basis of a forgotten short essay on the function and methodology of ecclesiastical history (an edition of the essay in appendix no. 1).

In the second chapter the author attempted to understand the social environment which Winter came from and was socialized in. There is also an examination of the most important social networks which the historian was linked to and the plurality of social environments he was involved in to a greater or lesser extent. This provides the basis for a description of the intellectual world which Winter inhabited. Winter came from a German Catholic family of a lower civil servant in Česká Lípa. His father had been a loyal supporter of the defunct Austro-Hungarian empire. The family environment was German-Austrian, though it was tolerant and liberal towards other nationalities (the grandfather on the mother’s side was Czech). On the other hand, the students and their societies at the German gymnasium in Česká Lípa were pan-Germanic in their sympathies with anti-Christian and anti-Semitic ele-

ments. During his studies he distanced himself from them and was attracted more towards the Catholic Church. With the outbreak of the First World War he avoided being called to the front due to health reasons. After finishing his school studies he therefore decided to pursue a priestly career in the service of the Austrian emperor. He studied theology at the Canisianum Jesuit boarding school in Innsbruck. In the meantime, Austria-Hungary collapsed and Winter became a citizen of the Czechoslovak Republic, where German citizens were considered to be a national minority. This circumstance was to fundamentally influence Winter's further activities in Czechoslovakia, in particular in the organisation of the Staffelstein youth movement. The movement's aim was to spread the Catholic faith amongst the youth and support their Germanness, or rather their Sudeten-Germanness. Winter gradually developed his own ideas about the relationship between Christianity and nationality, which he later described in the journal *Volk und Glaub* as "Christian nationalism". Among the strands of modern theological thought he sympathised more with liberal-reform Catholicism, which the Roman Catholic Curia had condemned at the start of the 20th century. He also proposed reforms to the Catholic Church which focused more on the national differences of Catholic believers. In practice this would have meant dividing the dioceses in Czechoslovakia along ethnic lines. However, the local church hierarchy rejected these ideas as being the expression of unacceptable national radicalism and chauvinism. The Staffelstein movement also came under criticism from the Catholic hierarchy in the mid-1930s for its collaboration with Henlein's Sudeten-German Party and its youth organisations in building a Sudeten-German "national community" (*Völksgemeinschaft*), which was considered to be a Trojan horse of exalted nationalism and pagan Nazism within the ranks of the Sudeten-German Catholics. However, amongst Czech intellectuals and representatives of the Czechoslovak state, he had the reputation as a nationally conscious Sudeten-German intellectual with whom it was possible to have an open dialogue on Czech-German coexistence.

The third chapter examines the accelerated course of events in the critical years of 1938-1939. Winter's enthusiastic participation in the building of a National Socialist Germany was in contrast to his participation in the First Republic Czech-German dialogue, which has often been perceived as opportunism. The author of this study rejects this one-sided viewpoint and interprets Winter's conduct at the end of the 1930s largely as an expression of Sudeten-German political illusions. Such illusions, culminating in the process of the unification of German nations, was projected by Winter and many other Sudeten-German intellectuals onto Hitler's pan-German policies.

In the fourth chapter there is an analysis of how Winter adapted to the academic environment of the National Socialist regime. The author describes Winter's decision to leave the Faculty of Theology and attempts to understand the reasons for undertaking this major step.

Winter found himself in no-man's land between the Catholic Church, which viewed his nationalist activism with great suspicion, and the representatives of the National Socialist regime in the Protectorate of Bohemia and Moravia, who rejected Winter's position as a Catholic priest. Winter was particularly worried about the intervention of the Catholic Church hierarchy in Bohemia against his public activities, and following the example of several reformist Catholics in the past (e.g. the Viennese philosopher Franz Beranto) attempted to transfer over to the Faculty of Arts at the German Charles University. However, the Prague National Socialist student organisations, as well as the dean, were opposed to this because of his Catholicism and so he decided on a more radical solution. With the intercession of some of the highest representatives of the Reich Protector's Office (Kurt von Burgsdorff),

and after agreement with representatives of the Nazi security services in Prague, he gave up teaching at the Faculty of Theology and began lecturing at the Faculty of Arts. In addition to his desire to become involved in the building of a Greater Germany, and alongside his worries about intervention from the Catholic Church, he was also influenced by private matters (a relationship and starting a family). The author does not single out one of these set of circumstances as being the most important because they were all closely connected and it is impossible to separate them from one another. However, the socio-cultural environment in Hitler's Germany created the essential conditions to make Winter's decision realizable. The following passages then examine Winter's transfer strategy to the Faculty of Arts. A major element in this strategy was Winter's active participation in the occupation's policy concerning history and Reich propaganda in the magazine of the Reich Protector, Böhmen und Mähren.

The fifth chapter deals with Winter's success in establishing himself amongst the German regime's historians in the protectorate. The author asks how Winter became part of academia during the occupation and how he strengthened his position. There is special focus on the establishment of an institution which Winter originally intended to be independent, but which eventually became incorporated into the Reinhard Heydrich Reich Foundation for Academic Research in Prague (*Reinhard Heydrich Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*), the central institution for Nazi politically motivated research in the Protectorate of Bohemia and Moravia. The author asks what the academic goals of this institution were in relation to the political aims of the regime. It was called the Institute for East European Spiritual History (*Institut für osteuropäische Geistesgeschichte*) and was set up with the intercession of Sturmabteilungsführer SS Albert Hartl, the head officer in the fight against political churches at the headquarters of Berlin's security services (Reichssicherheitshauptamt - RSHA). The author shows that the Archive of East European Spiritual History (*Archiv für osteuropäische Geistesgeschichte*) was later added to this institution. There is an examination of the historical work which Winter carried out here, such as his study of the church union and principally his large study of Josephinism as an Enlightened reformist Catholic movement in the Czech lands, which was well-received even in later years. The author placed these texts within the context of their time, and there was also a look at the collective projects which were carried out as part of the Reinhard Heydrich Foundation, which Winter also contributed to. These projects were used to justify the existence of the foundation and its high running costs. Winter was mainly involved in work on a publication on pan-Slavism, which though never completed was to have used academic arguments to reject the idea of the unity of all Slavonic nations, which was being used by Soviet and communist propaganda during the war against Nazi pan-Germanism. One subchapter of this study also focuses on Winter's position and influence in the formal and informal structures of the university in Prague. Despite the fact that he never had any central standing at the university in terms of academic power, and that Winter never had any academic function, his loyalty to the main figure associated with the Heydrich Foundation, H. J. Beyer, was sufficiently strong that he could influence the choice of professorial candidates. Therefore, he was not an "academic professor" as Winter tried to claim after the war. Despite being connected to the structures of National Socialist academia, even during the Protectorate Winter never abandoned his radical, though basically pre-war reformist Catholic ideas. In certain situations he also chose to oppose the official National Socialist interpretation of Czech history, where he highlighted periods of Czech-German cooperation instead of celebrating periods of German rule. Under the cover

of supporting National Socialism it is also possible to see the efforts he made to maintain friendly relationships with his Czech colleagues. During the tense period of the German occupation these contacts tended to be more sporadic and can only be dated to the first half of the occupation.

Following a brief look at the last months of the war and his expulsion from the reunited Czechoslovakia to Austria (where Winter was granted citizenship), in the sixth chapter there is an analysis of Winter's shift towards socialism and the background to his successful career in a divided postwar Germany. After 1945, it appears as though this Sudeten-German theologian and historian began to live a completely different second life. Although he did not cut off all his ties with the past and still met many of his Sudeten-German colleagues in the academic world of East Germany, his search for a new place in postwar academia led him to a completely new environment. In Vienna he established contact with left-leaning scholars and representatives of Marxist parties. Winter's attempts to become a professor at the university in Vienna and become involved in academic life in Halle, and from the early 1950s at Humboldt University in Berlin, all occurred under the supervision of the occupying Soviet authorities in Austria and the Soviet occupation zone in Germany. For example, Winter used his position as a chancellor in Halle to act as a mediator in promoting communist academic policy and contributed towards the Sovietization of academia in East Germany. However, his standing within the East German academic system at Humboldt University and at the German Academy of Sciences in Berlin was negatively affected by his recent collaboration with the National Socialist regime. Notwithstanding, from the start of the 1950s he managed to produce an exceptionally large amount of academic work, culminating in a series of publications and thousand-page studies on the history of science, the history of the relations between the Catholic Church and Russia, and on the history of thought in the Habsburg states. In collaboration with historians from the Soviet Academy of Sciences, Winter developed the concept of so-called German-Slavonic reciprocity, which used the history of mutual scientific and cultural contacts between German and Russian scholars and scientists from the 18th century to support the idea of a civilized German culture in the East (*West-Ost Gefälle*), which had been spread widely in Germany before 1945. At the time, the concept was interpreted within a political context as an expression of German-Soviet friendship. This was one of the reasons why the East German regime repeatedly awarded Winter's extensive research and publishing activities with the highest state commendations of the GDR. The study follows Winter's work until the mid-1960s when he retired from academic life.

The final chapter looks at the distinguished academic's later life in the GDR. In the last two decades of his life, Winter repeatedly attempted to interpret and explain the discontinuities in his life in several autobiographical texts. This chapter, which originally developed from a critique of these egodocuments, shows that these autobiographical writings were very closely linked to Winter's perception of himself and are an expression of the final phase of his adjustment to his habitat. The author used a great number of the autobiographical texts to analyse how the process of "remembering" operated throughout Winter's life. Specifically, this referred to his memories from 1938-1945 and how the interpretation of this particular period in the past changed over the years.

(translated by G. Dibble)

PRAMENY

Archivní prameny

Archiv Akademie věd České republiky (AAV ČR)

Praha

fondy

- Královská česká společnost nauk
- Osobní fond Kamila Krofty
- Osobní fond Františka Roubíka
- Osobní fond Wilhema Weizsäckera
- Osobní fond Wilhelma Wostryho
- Osobní fond Heinze Zatscheka
- Ústřední archiv ČSAV
- Německá společnost vědy a umění v Československu (Německá akademie věd)
- Státní historický ústav

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

Praha

- Studijní ústav – Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD
- Studijní ústav – Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem
- Studijní ústav – Odbor politického zpravodajství
- Studijní ústav – Ústředna státní bezpečnosti

Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften [Archiv Berlínsko-braniborské akademie věd] (ABBAW)

Berlín

fondy

- Nachlass Eduard Winter (Pozůstalost E. Wintera)

Prameny

- Deutsche Akademie der Wissenschaften – Akademieleitung

Archiv der Bayerischen Akademie der Wissenschaften [Archiv Bavorské akademie věd]

Mnichov

fond

- Nachlass Hans Raupach (Pozůstalost H. Raupacha)

Archiv der Humboldt Universität [Archiv Humboldtovy univerzity] (AHU)

Berlín

fondy

- Personalakta Eduard Winter

Archiv hlavního města Prahy

Praha

fondy

- Pozůstalost Eduarda Wintera
- Pozůstalost Rudolfa Schreiberera
- Pozůstalost Václava Vojtěška

Archiv Národního muzea v Praze (ANM)

Praha

fond

- Pozůstalost Františka Michálka Bartoše

Archiv Univerzity Karlovy (AUK)

Praha

fond

- Rektorát Německé univerzity
- Filozofická fakulta Německé univerzity
- Teologická fakulta Německé univerzity - děkanát

Archiv der Universität Wien [Archiv Vídeňské univerzity]

Vídeň

- Dekanat der Philosophischen Fakultät

Bayerisches Hauptstaatsarchiv [Bavorský hlavní státní archiv]

Mnichov

fond

- Südost-Insitut

Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik [Pověřenec spolkové vlády pro dokumenty Státní bezpečnosti bývalé Německé demokratické republiky] (BStU)

Berlín

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde [Spolkový archiv Berlín- Lichterfelde] (BArch Berlin)

Berlin

fond

- Reichssicherheitshauptamt (RSHA)
- Publikationsstelle Berlin-Dahlem
- Berlin Documentary Center (BDC)
- Kurator der deutschen wissenschaftlichen Hochschulen in Prag
- Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung
- Reichsschrifttumskammer

Národní archiv v Praze (NA)

Praha

fondy

- Archiv Pražského arcibiskupství – ordinariát
- Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv
- Německé státní ministerstvo
- NSDAP
- Pozůstalost Antona Blaschky
- Pozůstalost Joachima Prochna
- Pozůstalost Josefa Šusty
- Státní tajemník u říšského protektora
- Presidium ministerské rady 1918–1945
- Úřad říšského protektora
- Výstřížkový archiv Prager Presse

Österreichisches Staatsarchiv (ÖSA) [Rakouský státní archiv]

Vídeň

Archiv der Republik [Archiv republiky]

fond

- Bundesministerium für Unterricht
- Gesandtschaft Prag

Kriegsarchiv [Válečný archiv]

fond

- Nachlass Taras Borodajkewycz

Státní okresní archiv v Mostě (SOkA Most)

Most

fond

- Pozůstalost Kurta Oberdorffera

Státní oblastní archiv v Litoměřicích (SOA Litoměřice)

Litoměřice

- Archiv litoměřického biskupství - ordinariát

Prameny

Archiv Památníku národního písemnictví

Praha

- Pozůstalost Zdeňka Kalisty

Universität Salzburg, Kultur- und Gesellschaftswissenschaftliche Fakultät

[Universita v Salzburgu, Fakulta kulturních a společenských věd]

Salzburg

- Bolzano-Winter-Archiv

Periodický tisk

Akord

Böhmen und Mähren

Böhmerlandjahrbuch (později Sudetendeutsches Jahrbuch)

Český časopis historický

Der Ackermann aus Böhmen

Der Führer. Katholische kulturelle Monatsschrift

Der Weg

Deutsche Arbeit

Deutsche Presse

Die Zeit

Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen

Křesťanská revue

Kyrios

Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen

Národnostní obzor

Prager Hochschulblätter

Stimmen der Jugend

Südostforschungen

Verbandsblatt der deutschen katholischen Geistlichkeit

Wissenschaftliche Feldpostbriefe

Volk und Glaube

Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens (později Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens)

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte (později Zeitschrift für die Geschichte der Sudetenländer)

Použití publikace Eduarda Wintera

- Der selige Johannes Nep. Neumann. Staffelstein 2, 1921, s. 154–156.
- Großstaffelstein? Staffelstein 2, 1921, s. 70–71.
- Heimat und Land. Staffelstein 2, 1921, s. 121–122.
- Heimat. Staffelstein 2, 1921, s. 48.
- Kongregation und Staffelstein. Staffelstein 2, 1921, s. 33–34.
- Paulus. Staffelstein 5, 1924, s. 68–69.
- Sudetendeutsche Sendung. In: Wege und Ziele des jungsudetendeutschen Katholizismus. Schwoika 1924, s. 6–10.
- Die Stillen im Lande. Staffelstein 6, 1925, s. 162–164.
- Ferdinand Kindermann. Ritter von Schulstein (1740–1801), der Organisator der Volksschule und Volkswohlfahrt Böhmens, Augsburg 1926.
- Sudetendeutsche Wiedergeburt. Staffelstein 7, 1926, s. 81–82.
- Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorusland. Ed. Eduard Winter. Münster 1926.³
- Dienst am Volke. Staffelstein 8, 1927, s. 82–83.
- Ideal und Wirklichkeit. Staffelstein 8, 1927, s. 5–6.
- Katholische Staatslehre. Ein Literaturbericht. Der Weg 2, 1930, s. 201–205.
- Von deutscher Not und deutscher Größe. Staffelstein 12, 1930, s. 139.
- Zehn Jahre Staffelstein. Staffelstein 11, 1930, s. 1–3.
- Der Katholizismus im Geistesleben der Deutschen Böhmens. Stimmen der Jugend 3, 1931, s. 392–394.
- Die geistige Entwicklung Anton Günthers und seiner Schule. Paderborn 1931.
- Ein Ruf zum Einsatz des gläubigen deutschen Menschen. Stimmen der Jugend 4, 1932, s. 5–8.
- Sudetendeutsche Lage und der Bund. Staffelstein 13, 1932, s. 170.
- Bernard Bolzano und sein Kreis. Dargestellt mit erstmaliger Heranziehung der Nachlässe Bolzanos und seiner Freunde. Lipsko 1933.
- Die katholische Restauration in Österreich 1808–1820, ihre Entwicklung und Auswirkung. In: Katholische Glaube und deutsches Volkstum in Österreich. Salzburg 1933, s. 149–159.
- Die geistige Grundlage des deutsch-tschechischen Ausgleiches vom katholischen Standpunkt aus. Stimmen der Jugend II. (6), 1933/34, s. 77–78.
- Die Idee der Actio Catholica und die Volksgemeinschaft. Stimmen der Jugend II.(6.), 1933/34, s. 1–3.
- Sudetendeutsche Gesamterziehung und Religion. Stimmen der Jugend III. (7.), 1934/35, s. 65–66.

Prameny

- Dem sudetendeutschen Jungen. Staffelstein 15, 1934, s. 3–4.
- Ein übernationaler Katholikentag in Prag vor 75 Jahren. Stimmen der Jugend III. (7.), 1934/35, s. 83–86.
- Heilige in Prag. Stimmen der Jugend III. (7.), 1934/1935, s. 132–133.
- Unsere Aufgabe. Stimmen der Jugend III. (7.), 1934/35, s. 1–2.
- Aus der Geschichte der Prager Universität: Stoßseufzer eines Professors Anno 1848. Der Ackermann aus Böhmen 3, 1935, s. 28–34.
- Bernard Bolzano a jeho kruh. Brno 1935.
- Bernard Bolzano a katolické osvícenství. Akord 2, 1935, s. 40–42.
- Sociální etika Bolzanova a její vliv na duchovní utváření Čech. Akord 2, 1935, s. 65–70.
- Die europäische Bedeutung des Frühhumanismus in Böhmen. Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1, 1935, s. 233–242.
- Franz Palacky und Franz Exner. Ein Beitrag zur Geschichte der Königlich-Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag. Der Ackermann aus Böhmen 3, 1935, s. 125–130.
- Die Sudetendeutschen in der Religions- und Geistesgeschichte der böhmischen Länder. Sudetendeutsches Jahrbuch 1936, s. 25–32.
- Volk und Glaube. Volk und Glaube 1, 1936, s. 1–3.
- Katholische Kirche und die nationale Frage in den Sudetenländern. Volk und Glaube 1, 1936, s. 217–221.
- Sudetští Němci v náboženských a duchovních dějinách. in: Němci v Československé republice o sobě. Praha 1937, s. 7–16.
- Christlicher Nationalismus. Zum deutsch-tschechischen Ausgleich. Volk und Glaube 2, 1937, s. 15–17.
- Der Apostel der Deutschen. Volk und Glaube 2, 1937, s. 109–112.
- August Naegle. In: Unsere alma mater. Die sudetendeutschen Hochschulen. Hrsg. v. K. Brass, E. Lohr, J. Pfitzner, E. Swoboda, W. Weizsäcker. Böhmisch Leipa 1938, s. 89–91.
- Das Sudetendeutschtum als Mittler zwischen Nord und Süden. In: Gesamtdeutsche Vergangenheit. Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik zum 60. Geburtstag, hrsg. v. W. Bauer, München 1938, s. 14–20.
- Die nationale Frage im böhmischen Barock. Der Ackermann aus Böhmen 6, 1938, s. 223–224.
- Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker. Salzburg, Leipzig 1938.
- Jansenismus im Sudetenraum. Forschungen und Fortschritte 15, 1939, s. 75–76.
- Deutsche Geistesgeschichte im Spiegel der Universität Prag. In: (neznámý původ, uloženo v knihovně Historického ústavu AV ČR, asi 1940) s. 1–9.
- Freimauer-Geschichten aus Böhmen. Böhmen und Mähren 1, 1940, s. 319–320.
- Tisíc let duchovního zápasu v sudetském prostoru. Náboženské zápolení dvou národů. Praha 1940.

- Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches. *Böhmen und Mähren* 2, 1941, s. 42–46.
- Ein vergessener Gegner Palackys im Jahre 1848. *Böhmen und Mähren* 2, 1941, s. 192–193.
- Kaspar Graf von Sternberg, der Gründer des böhmischen Landesmuseums, ein grossdeutscher Patriot. *Böhmen und Mähren* 2, 1941, s. 227–228.
- Neues über Dobrowsky. Nach unbekanntem Briefen an und von Dobrowsky. *Böhmen und Mähren* 2, 1941, s. 160–161.
- Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939. Lipsko 1942.
- Der Jansenismus in Böhmen und Mähren und seine Bedeutung für geistige Entwicklung Österreich-Ungarns. *Südostforschungen* 7, 1942, s. 440–455.
- Karl Havlíček, ein Opfer des tschechischen Historikers W. W. Tomek. *Böhmen und Mähren* 3, 1942, s. 295–296.
- Die Nationalitätskämpfe in der Zeit der Habsburgermonarchie. In: Heiss, Friedrich – Wucher, Waldemar (Hrsg.): *Böhmen und Mähren*. Berlin, Amsterdam, Prag, Wien 1943, s. 79–84.
- Der Josefismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848. Brünn, München, Wien 1943.
- Das geschichtliche Leitbild der Tschechen im letzten Vierteljahrhundert. *Böhmen und Mähren* 5, 1944, s. 52–54.
- Der Panslawismus nach den Berichten der österreichisch-ungarischen Botschafter in St. Petersburg. Prag 1944.
- Die nationalpolitische Romantik der Tschechen und ihre Auswirkung. *Böhmen und Mähren* 5, 1944, s. 119–123.
- Orthodoxe Kirche und Volkstum. *Volkswissenschaftliche Feldpostbriefe*, Oktober 1944, s. 1–6.
- Josefismus a jeho dějiny. Praha 1945.
- Winter, Eduard (ed.): *Bolzano-Brevier. Sozialistische Betrachtungen aus dem Vormärz*. Wien 1947.
- Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert. Berlin 1953.
- Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationalwerdens der west- und südslawischen Völker. Berlin 1954.
- Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der husitischen Tradition. Berlin 1955.
- Lenin-Erinnerungen in österreichischen Archiven. *Zeitschrift für Slawistik* 2, 1957, s. 481–492.
- Josefismus und Gegenwart. Wilhelmshaven 1962.
- Josefismus in Österreich. *Forschungen und Fortschritte* 37, 1963, s. 114–116.
- Über die Bedeutung der Geschichte der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen.

- Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas 8, 1963, s. 321–324.
- Sicht des Josefismus. Oesterreichisches Kulturwort 8, 1964, s. 57–59.
- Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert. Berlin 1964.
- Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch slawische Begegnung. Berlin 1966.
- Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790 bis 1868. Berlin 1968.
- Romantismus, Restauration und Frühliberalismus im österreichischen Vormärz. Wien 1968.
- Meine Begegnung mit Büchern, Bibliotheken und Bibliothekaren. In: Buch – Bibliothek – Leser. Festschrift für Horst Kunze. Berlin 1969, s. 607–611.
- Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie. Wien 1969.
- Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie. Wien 1971.
- Deutsch - tschechische Jugendbegegnung. Erinnerungen eines Jugendbildners. In: Volk zwischen Moldau, Etsch und Donau. Festschrift für F. H. Riedl. Wien 1971, s. 165–168.
- P. N. Berkov und die „Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas“. In: Sitzungsberichte der Akademie der DDR 8G, 1977, s. 13–16.
- Aus der Geschichte der Martin-Luther-Universität Halle im Jahre 1949. Erinnerungen. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas 23/2, 1979, s. 131–138.
- Ketzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. Berlin 1979.
- Aus einem halben Jahrhundert Bolzano-Forschung. Wiener Jahrbuch für Philosophie 14, 1981, s. 215–227.
- Deutsch-slawische Wechselseitigkeit, besonders in der Geschichte der Wissenschaft. Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR 1981, 4/G, s. 5–23.
- Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses. Berlin 1981.
- Gedanken aus den Jahren 1930 bis 1938. Als Erinnerung seinen Prager Freunden, Schülern und Weggenossen aus dem Bund Staffelstein überreicht von H. Kuderna, E. Nittner. München 1982.
- Aus dem Tagebuch eines alten Gelehrten, Sinn und Form 63, 1984, s. 962–975.
- Die Gesundheitsfürsorge auf dem Lande als Ausgangs- und Mittelpunkt der ländlichen Wohlfahrtspflege, in ihrer sozialen und pastoralen Bedeutung. Hrsg. von H. Pautsch. Salzburg 1984.
- Ausgewählte Schriften aus dem Nachlaß. Sankt Augustin 1993.
- Erinnerungen (1945–1976). Frankfurt am Main 1994.
- Bernard Bolzano und die nationale Frage. In: Morscher, E. – Neumaier, O. (Hrsg.): Bolzanos Kampf gegen Nationalismus und Rassismus. Sankt Augustin 1996, s. 81–95.

Tištěné prameny, dobová literatura a edice

- (Anonymus): Judas über Sudetenland. Prag 1938.
- Altrichter, Anton: „Was ich im Kopfe hatte, konnten sie mir nicht nehmen.“ Rothenberg 1981.
- Bartoš, František Michálek: Vzpomínky husitského pracovníka. Praha 1970.
- Beyer, Hans Joachim: Grundfragen europäischer Volkswissenschaft. Karpathenland 13, 1943, č. 3/4, s. 3–17.
- Bosl, Karl: Kurt Oberdorffer zum 60. Geburtstag. Bohemia 2, 1961, s. 640–643.
- Christianus (pseudonym, pravděpodobně F. Glaser): Die Totengräber des sudetendeutschen Katholizismus. Prag 1938.
- Cysarz, Herbert: Heerbann der Wissenschaft. Kundgebung der sudetendeutschen Studenten im Deutschen Haus zu Prag am 25. März 1938 mit der Rede Wissenschaft, Kultur, Politik. Böhmisch Leipa 1938.
- Cysarz, Herbert: „Zehn Jahre Prag. Erinnerungen an die Jahre 1938–1938 samt Rückblicken und Ausblicken.“ In: Grenzfall der Wissenschaft. Herbert Cysarz. Hrsg. v. R. Jahn. Frankfurt am Main 1957, s. 77–117.
- Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. 2. Bde. Hrsg. v. G. Pirchan, W. Weizsäcker, H. Zatschek. Brno 1937.
- Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil II: Vom Kabinett Beneš bis zum ersten internationalen Regierung unter Švehla 1921–1926. Hrsg. V. M. Alexander. München 2004.
- Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Festschrift für Eduard Winter. Gesammelte Aufsätze. Berlin 1956.
- Die Archivabteilung des „Vereines für Geschichte der deutschen in Böhmen“ (1925–1929), Komotau 1930.
- Die Kirche und das östliche Christentum. Ukraine und die kirchliche Union. Berlin 1930.
- Disertace pražské univerzity II: 1882–1945. Sestavila M. Výborná. Uspoř. J. Havránek, K. Kučera. Praha 1965.
- Donat, Heinrich (Hrsg.): Die deutschen Katholiken in der Tschechoslowakischen Republik. Varnsdorf 1934.
- Franzel, Emil: Gegen den Wind der Zeit. Erinnerungen eines Unbequemen. München 1983.
- Gierach, Erich (Hrsg.): Sudetendeutsche Lebensbilder. Prag 1926.
- Gierach, Erich: Aus Böhmens deutscher Vergangenheit. Eger 1919.
- Gierach, Erich (vyd. pod pseudonymem E. Volkmann): Katechismus für das deutsche Volk in Böhmen. Cheb 1919.
- Handbuch der Romfrage. Bd. 1. Hrsg. v. A. Rosenberg. München 1940.
- Heinz Fischer (Hrsg.): Einer im Vordergrund: Taras Borodajkewycz. Eine Dokumentation. Wien – Frankfurt/M 1966.

Prameny

- Heiss, Friedrich (ed.): Das Böhmen und Mähren-Buch. Volkskampf und Reichsraum. Prag 1943.
- Heiss, Friedrich – Wucher, Waldemar (Hrsg.): Böhmen und Mähren. Berlin, Amsterdam, Prag, Wien 1943.
- Henlein, Konrad: Sudetendeutschtum und gesamtdeutsche Kultur. Berlin-Siemensstadt (bez data vydání).
- Hilgenreiner, Karl: Bischof Dr. Wenzel Frind (1843-1932). In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1933/1934. Prag 1934, s. 129–134.
- Hoffmann, Peter: In der Hinteren Reihe. Aus dem Leben eines Osteuropa-Historikers in der DDR. Berlin 2006.
- Hromádka, Josef Lukl: Proč žiji? In: Týž: Pravda a život. Praha 1969, s. 77–121.
- Chudoba, Bohdan: Jindy a nyní. Dějiny českého národa. Praha 1946.
- Jarosch, Günther: Bibliographie der wissenschaftlichen Arbeiten Eduard Winters 1896–1982. In: Wegbereiter der deutsch-slawischen Wechselseitigkeit. Berlin 1983, s. 413–448.
- Kalista, Zdeněk: Po proudu života (2). Praha 1996.
- Kalista, Zdeněk: Cesty historikova myšlení. Praha 2002.
- Kárný, Miroslav – Milotová, Jaroslava – Kárná, Margita: Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Praha 1991.
- Kárný, Miroslav – Milotová, Jaroslava – Moravcová, Dana: Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha. In: Sborník k problematice dějin imperialismu 21, 1987, s. V–LXX, s. 1–347.
- Kindermann, Adolf: Das Prager Intermezzo. In: Ius et salus animarum. Festschrift für Bernhard Panzram. Hrsg. v. U. Mosiek, H. Zapp. Freiburg 1972, s. 11–24.
- Krofta, Kamil: Němci v československém státě. Praha 1937.
- Lemberg, Eugen (Hrsg.): Der sudetendeutsche Intellektuelle. Das zweite Arbeitslager in Schwoika der Akademischen Arbeitsgemeinschaft für Volksbildung. Reichenberg 1930.
- Lemberg, Eugen: Geschichte des Nationalismus in Europa. Stuttgart 1950.
- Linhartová, Lenka – Měšťánková, Vlasta – Milotová, Jaroslava: Heydrichova okupační politika v dokumentech. Praha 1987.
- Lorenz, Willy: Zwischen Rom und Moskau. Die Tragödie Eduard Winter. Die Furche 28, 1972, č. 52 (23. 12. 1972), s. 19.
- Mareš, R.: Českoněmecké hovory v Akademické Ymce. Křesťanská revue 7, 1934, s. 290–291.
- Míšková, Alena – Neumüller, Michael: Společnost pro podporu vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze). Materiály k dějinám a inventář archivního fondu. Praha 1994.

- Míšková, Alena – Šustek, Vojtěch (eds.): Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, sv. 1. Praha 2000.
- Muckermann, Friedrich: Im Kampf zwischen zwei Epochen. Lebenserinnerungen. Mainz 1973.
- Mueller, Wolfgang – Suppan, Arnold – Naimark, Norman M. – Bordjugov, Gennadij (Hrsg.): Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven. Wien 2005.
- Naegle, August: An Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Karl-Fedinand-Universität in Prag für das Studienjahr 1918/1919. Prag, s. 35–71.
- Neumüller, Michael: 25 Jahre Collegium Carolinum: München 1956–1981. München 1982.
- Oberdorffer, Kurt: Der Verein für die Geschichte der Deutschen in Böhmen 1862–1938. *Bohemia* 3, 1962, s. 9–29.
- Oberdorffer, Kurt: Wilhelm Wostry (1877–1951). *Bohemia* 18, 1977, s. 392–397.
- Oberdorffer, Kurt: Die Kulturpflege im Sudetengau. *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 3, 1939, s. 276–277.
- Oberkofler, Gerhard: Rom und Moskau. Plädoyer für Eduard Winter. *Die Zukunft* 1973, č. 9, s. 16–18.
- Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Berlin 1966, s. 5–27.
- Pfitzner, Josef: Erich Gierach und der sudetendeutsche Volkstumskampf. In: *Wissenschaft im Volkstumskampf. Festschrift. Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstage überreicht von Freunden, Schülern und Fachgenossen.* Hrsg. v. K. Oberdorffer, B. Schier, W. Wostry. Reichenberg 1941, s. 9–24.
- Pfitzner, Josef: Erich Gierach. *Zvláštní otisk z Sudetendeutsche Jahrbuch* 1931.
- Pfitzner, Josef: *Sudetendeutsche Geschichte.* Reichenberg 1935.
- Poliakov, Léon – Wulf, Josef (Hrsg.): *Das Dritte Reich und seine Denker.* Berlin 1959.
- Prosch, W. (Hrsg.): *Das Arbeitslager sudetendeutscher Jugend zu Schwoika.* Teplitz 1929.
- Schreiber, Rudolf: Die Historische Kommission der Sudetenländer. *Stifter-Jahrbuch* 3, 1953, s. 239–244.
- Schreiber, Rudolf: Werdegang und Ziele der Historischen Kommission der Sudetenländer. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955, s. 108–129.
- Schreiber, Rudolf: Aus dem Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern. *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 5, 1941/42, s. 335–336.
- Seeberg-Elverfeldt, R.: Kurt Oberdorffer. *Der Archivar* 34, 1981, s. 569–572.
- Simon, Gerd (Hrsg.): *Wissenschaftspolitik im Nationalismus und die Universität Prag.* Tübingen 2000. In: http://w210.ub.uni-tuebingen.de/dbt/volltexte/2001/217/pdf/gift002_komplett.pdf
- Sladek, Paulus: Katholische Jugendbünde. In: Donat, H. (ed.): *Die deutschen Katholiken in der Tschechoslowakischen Republik.* Varnsdorf 1934, s. 258–266.

Prameny

- Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven. Hrsg. v. W. Mueller, A. Suppan, N. M. Naimark, G. Bordjugov, Wien 2005.
- Steinherz, Samuel: Dr. Ottokar Weber, o. ö. Prof. der neueren Geschichte. In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/1928. Prag 1929, s. 112–117.
- Utitz, Emil: Německo mezi včerejškem a dneškem. Praha 1948.
- Volk und Heimat. Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte. Hrsg. v. A. Ernstberger. Brno 1937.
- Wostry, Wilhelm: Anton Ernstberger. Zu seinem fünfzigsten Geburtstag. Böhmen und Mähren 1944, s. 260–281.
- Wostry, Wilhelm: Die Heimatländer der sudetendeutschen zwischen Ost und West. Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 1, 1937, s. 1–41.
- Wostry, Wilhelm: Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung. In: Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg. Bd. 2. Hrsg. v. H. Aubin, O. Brunner, W. Kohte, J. Papritz. Leipzig 1943, s. 488–530.
- Wostry, Wilhelm: Vom Studium der Geschichte. Sudetendeutscher Hochschulführer 1936/37, s. 1–13 (zvláštní otisk, uložený v Moravské zemské knihovně).
- Wostry, Wilhelm: Zur Umgestaltung des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 3, 1939, s. 282–283.
- Zatschek, Heinz: Die Gegenwartslage der Geschichtsforschung und ihre Aufgabe in den Sudetenländern. Sudetendeutsches Jahrbuch 1938, s. 159–163.
- Zatschek, Heinz: Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte. ZSdG 1, 1937, s. 42–55.

LITERATURA

- Albrecht, Stefan – Malíř, Jiří – Melville, Ralph (Hrsg.): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Grundung der Historischen Kommission der Sudetenlander. München 2008.
- Alvarez, David – Graham, Robert A. SJ: Nothing secret. Nazi espionage against the Vatican 1939–1945. London 1997.
- Aron, Raymond: Demokracie a totalitarismus. Brno 1993.
- Bachmann, Harald: Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry. Aschaffenburg 1963–64.
- Bahlcke, Joachim: Wilhelm Weizsäcker (1886–1961). Jurist. Rechtsgeschichte und Volksgemeinschaft. In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (Hrsg.): Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik. Essen 2001, s. 391–411.
- Baumgärtner, Raimund: Weltanschauungskampf im Dritten Reich. Die Auseinandersetzung der Kirchen mit Alfred Rosenberg. Mainz 1977.
- Bayerová, Marie: Brentanova společnost v Praze. Filosofický časopis 38, 1990, s. 859–863.
- Becher, Peter: Herbert Cysarz (1896–1985). Germanist. Seine Prager Universitätsjahre. In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (Hrsg.): Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik. Essen 2001, s. 277–297.
- Berthold, Werner: Marxistisches Geschichtsbild – Volksfront und antifaschistisch-demokratische Revolution. Zur Vorgeschichte der Geschichtswissenschaft der DDR und zur Konzeption der Geschichte des deutschen Volkes. Berlin 1970.
- Biman, Stanislav: Nacistická bezpečnostní služba v Protektorátu Čechy a Morava. SAP 22, 1972, s. 297–356.
- Bleistein, Roman SJ: „Überläufer im Sold der Kirchenfeinde“. Joseph Roth und Albert Hartl: Priesterkarrieren im Dritten Reich. Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 42, 1996, s. 71–109.

- Bollmus, Reinhard: Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität: Alfred Rosenbergs „Hohe Schule“. In: *Erziehung und Schulung im Dritten Reich*. Hrsg. v. Manfred Heinemann, Stuttgart 1980, s. 125–152.
- Bosl, Karl: Das Geschichtsbild der Sudetendeutschen als Integrationsproblem. *Bohemia* 21, 1980, s. 155–170.
- Bourdieu, Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loïc J. D.: *Reflexive Antropologie*. Frankfurt am Main 2006.
- Brandes, Detlef: Nacistická politika vůči Čechům v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Cesta do katastrofy*. Praha 1993, s. 29–42.
- Brandes, Detlef: Kolaborace v protektorátu Čechy a Morava. *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 1, s. 25–29.
- Brandes, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945. Praha 1999.
- Brandes, Detlef: *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha 2012.
- Brandes, Detlef – Míšková, Alena: *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus. Josef Pfitzner 1901–1945*. Praha, Essen 2013.
- Burleigh, Michael: *Germany Turns Eastwards. A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge 1988.
- Camphausen, Gabriele: *Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945*. Frankfurt am Main 1990.
- César, Jaroslav – Černý, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938. Díl II (1930–1938)*. Praha 1962.
- Cornelissen, Christoph: Nur noch „strenge Wissenschaftlichkeit“. Das Collegium Carolinum im Gründungsjahrzehnt (1955–1965). In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger, R. Luft. München 2006, s. 345–365.
- Deutsche Jugend in Böhmen 1918–1938*. Benediktbeuern Reis 1993.
- Deutsche Jugendbewegung in Europa. Versuch einer Bilanz*. Hrsg. v. P. Nasarski. Köln 1967.
- Deutsche Ostforschung und polnische Wissenschaft im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen um Vergleich*. Hrsg. v. Jan M. Piskorski, Jörg Hackmann, Osnabrück, Poznań 2002.
- Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Hrsg. v. Günter Niggel, Darmstadt 1998².
- Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*. 2. Teile. Ústí nad Labem 1996 a 1997.
- Doležal, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha 1996.
- Doležalová, Eva: Poznámky k dílu Heinze Zatscheka. In: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Vyd. P. Soukup, F. Šmahel. Praha 2004, s. 353–362.

- Efmertová, Marcela – Jakubec, Ivan – Josefovičová, Milena: Vývoj pražské německé techniky (1863–1945). *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 5–50.
- Ehlers, Klaus-Heinrich: Gerhard Gesemann (1894–1948) Slawist. „Prof. Gesemann hatte große Pläne...“ – Slawistische Forschung im politischen Kontext der dreißiger und vierziger Jahre. In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (Hrsg.): *Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen 2001, s. 351–377.
- Fahlbusch, Michael: „Wo der Deutsche... ist, ist Deutschland.“ Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933. Bochum 1994.
- Fahlbusch, Michael: Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945. Baden–Baden 1999.
- Faulenbach, Bernd: Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Keiserreich und Nationalsozialismus. München 1980.
- Fauth, Tim: Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941. Göttingen 2004.
- Feudenberg, Theobald: Sebastian Merkle – Ein Gelehrtenleben. In: Merkle, Sebastian: *Ausgewählte Reden und Aufsätze*. Würzburg 1965, s. 1–57.
- Fillafer, Franz Leander – Wallnig, Thomas (Hrsg.): *Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäische Historiographien im 20. Jahrhundert*. Wien, Köln, Weimar 2016.
- Fischer, Alexandr – Heydemann, Günther: *Geschichtswissenschaft in der DDR*. 2. Bde. Berlin 1988 a 1990.
- Fremund, Karel: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung – ein wichtiges Instrument der faschistischen Ausrottungspolitik in der Tschechoslowakei 1942–1945. *Informationen über die imperialistische Ostforschung* 5, 1965, č. 3, s. 1–48.
- Fremund, Karel: *Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky*. SAP 14, 1964, s. 3–38.
- Fremund, Karel: *Konec pražského gestapa*. Praha 1972.
- Fuchs, Torsten: Gustav W. Becking (1895–1945), Musikwissenschaftler. Im Spannungsfeld zwischen traditioneller Geisteswissenschaft und nationaler Ideengeschichte. In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (Hrsg.): *Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen 2001, s. 221–236.
- Fuchs, W. P.: Anton Ernstberger 1894–1966. In: *Jahrbuch für fränkische Landesforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg* 27, 1967, s. 1–14.
- Gebel, Ralf: „Heim ins Reich“. Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945). München 1999.
- Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha 1996.
- Gentzen, Felix Heinrich – Wolfgramm, Eberhard: „Ostforscher“ – „Ostforschung“, Berlin 1960.
- Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990*. Hrsg.v. E. Oberländer. Stuttgart 1992.

- Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft. Hrsg. v. P. Schötler. Frankfurt am Main 1997.
- Geschichtswissenschaft in Deutschland. Hrsg. v. B. Faulenbach. München 1974.
- Gimpl, Georg: Die Jahre der „Erfüllung“? Eduard Winter oder gelenkte Kulturforschung im Geiste des historischen Materialismus. In: Gimpl, Georg (ed.): Mitteleuropa. Mitten in Europa = Der Ginko-Baum. Germanisches Jahrbuch für Nordeuropa 14, 1996, s. 251–282.
- Grau, Conrad: Eduard Winter als Osteuropahistoriker in Halle und Berlin von 1946 bis 1956. Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte 1, 1995, s. 43–76.
- Grau, Conrad: Eduard Winter. In: Wegbereiter der DDR - Geschichtswissenschaft. Biografien. Berlin 1989, s. 358–375.
- Grau, Conrad: Leo Stern (1901 bis 1982). In: Wegbereiter der DDR-Geschichtswissenschaft. Biografien. Berlin 1989, s. 318–340.
- Grimm, Gerhard: Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec: Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung. In: Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. Hrsg. v. Mathias Beer, Gerhard Seewann. München 2004, s. 237–255.
- Gruber, Hubert: Friedrich Muckermann S. J., 1883–1946. Ein katholischer Publizist in der Auseinandersetzung mit dem Zeitgeist. Mainz 1993.
- Haar, Ingo: Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich. Hrsg. v. L. Scherzberg. Paderborn 2005, s. 103–119.
- Haar, Ingo: Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten. Göttingen 2000.
- Hackmann, Jörg: Deutsche Ostforschung und Geschichtswissenschaft. In: Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich. Hrsg. v. J. M. Piskorski, J. Hackmann, R. Jaworski. Osnabrück, Poznań 2002, s. 11–45.
- Hadler, Frank – Šustek, Vojtěch: Josef Pfitzner (1901–1945). Historiker. Geschichtspräsident und Geschichtspolitik. In: Glettler, Monika – Mířková, Alena (Hrsg.): Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik. Essen 2001, s. 105–135.
- Haffner, Sebastian: Příběh jednoho Němce. Vzpomínky na léta 1914–1933. Praha 2002.
- Hahnová, Eva – Hahn, Hans Henning: Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání. Praha 2002.
- Hartmann, A. – Eggeling, W.: Die Gesellschaft für deutsch-sowjetische Freundschaft. Zum Aufbau einer Institution in der SBZ/DDR zwischen deutschen Politzweigen und sowjetischer Steuerung. Berlin 1993.
- Hausmann, Frank-Rutger: „Deutsche Geisteswissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg. Die „Aktion Ritterbusch“ (1940–1945). Dresden, München 1998.
- Havráněk, Jan: Die Rolle der Intellektuellen in der tschechoslowakischen Gesellschaft zwis-

- chen den Kriegen. In: München 1938. Das Ende des alten Europa. Hrsg. v. P. Glotz, K. H. Pollok, K. von Schwarzenberg, J. van Nes Ziegles, Essen 1990, s. 135–145.
- Heiber, Helmut: Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands. Stuttgart 1966.
- Hemmerle, Josef: Kurt Oberdorffer – 65 Jahre. Ein sudetendeutscher Kulturpolitiker und Historiker. In: Sudetendeutscher Kulturalmanach. Hrsg. v. J. Heinrich. München 1966, s. 176–179.
- Hemmerle, Josef: Eduard Winter. Architekt am Prinzip Hoffnung auf eine deutsch-slawische Völkerverständigung, 16. 9. 1896 – 3. 3. 1982. In: Halasko, Alois (ed.): Jahrbücher für sudetendeutsche Museen und Archive (1995–2001). München 2001, s. 78–99.
- Hochedlinger, Michael – Just, Thomas: „Diese Diebstähle sind einzig in der Geschichte aller Archive der Welt“. Die Affäre Grill 1951–1953. Ein Beitrag zur Personalgeschichte des Haus-, Hof- und Staatsarchivs zwischen 1. und 2. Republik. MIÖG 113, 2005, s. 362–388.
- Hochschule und Wissenschaft im Dritten Reich. Hrsg. v. J. Tröger. Frankfurt am Main, New York 1984.
- Hölln, Martin: Heinrich Wienken, der „unpolitische“ Kirchenpolitiker. Eine Biographie aus drei Epochen des deutschen Katholizismus. Paderborn 1981.
- Hörschminger-Zinnagl, Claudia: Der Verleger Otto Müller und die Geschichte seines Verlages, des Otto Müller Verlages in Salzburg von 1937–1956. Wien 1996 (strojopisná magisterská práce).
- Hruza, Karel: Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní synové vlasti? In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Vyd. P. Soukup, F. Šmahel. Praha 2004, s. 305–352.
- Hruza, Karel: „Wissenschaftliches Rüstzeug für aktuelle politische Fragen.“ Kritische Anmerkungen zu Werk und Wirken der Historiker Wilhelm Weizsäcker und Wilhelm Wostry. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 54, 2005, s. 475–526.
- Hruza, Karel: Der deutsche Insignien- und Archivalienraub aus der Prager Universität 1945. Mit einem Briefwechsel zwischen dem Universitätsarchivat Heinz Zatschek und dem Präsidenten der Monumenta Germaniae Historica Theodor Mayer. In: Bohemia 48, 2008, s. 349–411.
- Hruza, Karel: „Einige Deutsche habe ich auch wirklich gern empfangen“. Ein Bericht des tschechischen Historikers Václav Vojtíšek aus dem Jahr 1966 über deutsche Fachkollegen in Prag. Bohemia 49, 2009, s. 96–163.
- Hruza, Karel (ed.): Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts. Wien, Köln, Weimar 2008.
- Hruza, Karel (ed.): Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945. Bd. 2. Wien, Köln, Weimar 2012.
- Huber, Kurt A.: August Naegle (1869–1932). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 8, 1987, s. 1–37.

- Huber, Kurt A.: August Naegles Bewerbung um eine Lehrkanzel in Wien (1919). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien, 14, 1997, s. 117–120.
- Huber, Kurt A.: Das religiös-kirchliche Leben der Sudetendeutschen 1918–1938. In: K. Bosl, F. Seibt (Hrsg.): Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. München 1982, s. 199–226.
- Huber, Kurt A.: Der sudetendeutsche Katholizismus. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 1, 1967, s. 41–61.
- Huber, Kurt A.: Deutsche katholische Jugendbewegung in der ČSR 1918–1939. In: Ein Leben – Drei Epochen. Festschrift für Hans Schütz zum 70. Geburtstag. München 1971, s. 299–323.
- Huber, Kurt A.: Die Liturgische Bewegung bei den Sudetendeutschen. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 9, 1988, s. 51–65.
- Huber, Kurt A.: Eduard Winter (1896–1982). Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien 6, 1982, s. 7–37.
- Janatková, Alena: Karl Maria Swooda (1889–1977). „Von einem kulturgeschichtlich-biologischen Perspektivismus her“. In: Hruza, Karel (ed.): Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945. Bd. 2. Wien, Köln, Weimar 2012, s. 411–450.
- Jaworski, Rudolf – Petersen, Hans Christian: Biographische Aspekte der „Ostforschung“. Überlegungen zu Forschungsstand und Methodik. BIOS 15, 2002, s. 47–62.
- Jaworski, Rudolf: Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918–1938. ČČH 88, 1990, s. 898–908.
- Jaworski, Rudolf: Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR. Praha 2004.
- Jaworski, Rudolf: Vorposten oder Minderheit? Der Sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen der Weimarer Republik und der ČSR. Stuttgart 1977.
- Josefovičová, Milena: Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“. Praha 2014.
- Kasemir, Gerard: Spätes Ende für „wissenschaftlich“ vorgetragene Rassismus. Die Borodajkewycz-Affäre 1965. In: Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim. Hrsg. v. Michael Gehler, Hubert Sickinger. Thaur 1995, s. 486–501.
- Kasper, Tomáš – Kasperová, Dana: Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933. Liberec 2016.
- Kater, Michael H.: Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Oldenbourg 2001².
- Kleßmann, Christoph: Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In: Wissenschaft im Dritten Reich. Hrsg. v. Peter Lundgreen. Frankfurt am Main 1985, s. 350–383.
- Kolář, Pavel: Die Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität Prag 1882–1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regime. In: Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. v. Hans Lemberg. München 2003, s. 85–114.

- Kolář, Pavel: Eine Brutstätte der Volksgeschichte? Überlegungen zur Geschichte der Prager deutschen Historiographie 1918–1938 im Gesamtkontext der deutschsprachigen Geschichtswissenschaft. In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger a R. Luft. München 2006, s. 109–135.
- Kolář, Pavel: Katastrophenverareitung und Kontinuitätssicherung. Zu den Lebensdarstellungen ehemaliger Prager deutscher Historiker nach 1945. In: Albrecht, Stefan – Malíř, Jiří – Melville, Ralph (Hrsg.): *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 11–23.
- Konrád, Ota: Geisteswissenschaften an der Deutschen Universität in Prag (1938/39–1945). In: *Universitäten und Hochschulen im Nationalsozialismus und in der frühen Nachkriegszeit*. Hrsg. v. K. Bayer, F. Sparing, W. Woelk. Stuttgart 2004, s. 218–248.
- Konrád, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha 2011.
- Konrád, Ota: *Německé bylo srdce monarchie... Rakušanství, němečtví a střední Evropa v rakouské historiografii mezi válkami*. Praha 2011.
- Kostlán, Antonín: Die „Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918–1938). In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil 1. Ústí nad Labem 1996*, s. 107–109.
- Kraft, Daniel: Eugen Rippl (1888–1945), Slawist. „Für eine wissenschaftliche Publikation darf es keine Verwässerung und Verfärbung geben...“ Ein Fachmann auf dem Gebiet der Sondersprachenforschung. In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (Hrsg.): *Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen 2001, s. 323–349.
- Krzenck, Thomas: Wilhelm Weizsäcker - Ein Gelehrter zwischen Schuld und Verstrickung. In: Albrecht, Stefan – Malíř, Jiří – Melville, Ralph (Hrsg.): *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Grundung der Historischen Kommission der Sudetenlander*. München 2008, s. 97–112.
- Kubů, Eduard: „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karla Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas. *Bohemia* 45, 2004, s. 93–114.
- Kudělka, M. – Šimeček, Z. – Šťastný, V. – Večerka, R.: *Československá slavistika v letech 1918–1939*. Praha 1977.
- Kunštát, Miroslav: „Sudetendeutsche“ Kirchengeschichte an der theologischen Fakultät der ehemaligen Deutschen Universität in Prag. In: Albrecht, Stefan – Malíř, Jiří – Melville, Ralph (eds): *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. München 2008, s. 61–70.
- Kunštát, Miroslav: Epilog dějin teologické fakulty býv. Německé univerzity v Praze (1938–1945). In: Hledíková, Zdeňka (ed.): *Traditio et cultus*. Praha 1993, s. 241–252.

Literatura

- Kural, Václav: Místo společenství – konflikt. Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945). Praha 1994.
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Praha 1997.
- Leitsch, Walter – Stoy, Manfred: Das Seminar für osteuropäische Geistesgeschichte der Universität Wien 1907–1948. Wien, Köln, Graz 1983.
- Lemberg, Hans: Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im 20. Jahrhundert. In: Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. München 1986, s. 209–230.
- Lemberg, Hans: Spolek pro dějiny Němců v Čechách ve 20. století. In: Týž: Porozumění. Češi -Němci - Východní Evropa 1848–1948. Praha 2000, s. 204–225.
- Lemberg, Hans: Kommentar zu den Beiträgen über Eugen Lemberg. Bohemia 45, 2004, s. 77–92.
- Lemberg, Hans: Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag von Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik. In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger, R. Luft. München 2006, s. 95–107.
- Lerch, Stefan: Deutsche und tschechische Archivare in der ersten tschechoslowakischen Republik. Ein Beziehungsgeschichtlicher Beitrag. Bohemia 48, 2008, s. 412–439.
- Lerchenmueller, Joachim – Simon, Gerd: Masken-Wechsel. Wie der SS-Hauptsturmführer Schneider zum BRD-Hochschulrektor Schwerte wurde und andere Geschichten über die Wendigkeit deutscher Wissenschaft im 20. Jahrhundert. Tübingen 1999.
- Lerchenmueller, Joachim: Die Geschichtswissenschaft in den Planungen des Sicherheitsdienstes der SS. Der SD-Historiker Hermann Löffler und seine Denkschrift „Entwicklung und Aufgaben der Geschichtswissenschaft in Deutschland“. Bonn 2001.
- Lexikon des DDR-Sozialismus. Hrsg. v. R. Eppelmann, H. Möller, G. Nooke, D. Wilms. Berlin 1998.
- Lohmann, Nina: Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche“ Geschichtsschreibung bis 1938. Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis 44, 2004, fasc. 1–2, s. 45–145.
- Lohmann, Nina: „Eingedenkt der Väter, unerschütterlich treu unserem Volke!“. Der Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern im Protektorat Böhmen und Mähren. In: Die Deutschen und das östliche Europa. Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte. Festschrift für Detlef Brandes. Hrsg. V. D. Neutatz, V. Zimmermann. Essen 2006, s. 25–46.
- Lohmann, Nina: „Heimat und Volk“. Der Historiker Wilhelm Wostry zwischen deutschböhmischer und sudetendeutscher Geschichtsschreibung. Albrecht, Stefan – Malíř, Jiří – Melville, Ralph (Hrsg.): Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer. München 2008, s. 127–149.

- Luft, Ines: Diesseits und jenseits der Amtskirche. Eduard Winter (1896–1982), ein römisch-katholischer Priester im 20. Jahrhundert. In: Jung, Norbert – Michalek, Franz – Seit, Stefan (Hrsg.): *Fides – Theologia – Ecclesia*. Festgabe für Ernst Ludwig Grasmück. Frankfurt am Main 2012, s. 293–309.
- Luh, Andreas: Geschichtsbild und Geschichtsbewusstsein im deutschen Turnverband in seiner Entwicklung vom Turnvereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung. In: Seibt, F. (ed.): *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. München 1986, s. 281–305.
- Mai, Paul: Das Bistum Regensburg und die Vikariate Bischofteinitz, Hostau und Deschenitz (1939–1945). In: *Setkání na hranici. 2. Česko-hornofalcké archivní symposium 1994*. Ústí nad Labem 1997, s. 141–144.
- Mandlerová, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století. *Sborník historický* 36, 1989, s. 99–129.
- Mandlerová, Jana: Methodologische Erwägungen in der deutschböhmisches Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung*. s. 31–47.
- Mast, P.: Eduard Winter. In: *Ostdeutsche Gedenktage 1996*. Bonn 1995, s. 160–166.
- Meier, Helmut (ed.): *Leo Stern (1901–1982). Antifaschist, Historiker, Hochschullehrer und Wissenschaftspolitiker*. Berlin 2002.
- Míšková, Alena: Německá univerzita za druhé světové války. In: *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990. IV. díl (1918–1990)*. Praha 1998, s. 213–231.
- Míšková, Alena: Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls) Universität in Prag. In: *Erzwungene Trennung*. Hrsg. v. G. Heiss, A. Míšková, J. Pešek. Essen 1999, s. 37–53.
- Míšková, Alena: Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern. „Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach den Münchener Verhandlungen. In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (Hrsg.): *Prager Professoren. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen 2001, s. 27–43.
- Míšková, Alena: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha 2002.
- Míšková, Alena: Die Deutsche Universität Prag im Vergleich mit anderen deutschen Universitäten in der Kriegszeit. In: *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997*. Hrsg. v. H. Lemberg. München 2003, s. 167–175.
- Míšková, Alena: Die Deutsche Universität im zweiten Weltkrieg. In: *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer) 1996 und 1997*. Hrsg. v. H. Lemberg. München 2003, s. 177–193.
- Míšková, Alena: Das Schicksal der Professoren der Prager Deutschen Universität in der Nachkriegszeit. In: *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989*. Praha 2004, s. 136–153.

- Míšková, Alena: Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums. Prag 2007.
- Möller, Horst: Die Interpretation der Aufklärung in der marxistisch-leninistischen Geschichtsschreibung. In: Geschichtswissenschaft in der DDR. Hrsg. v. A. Fischer, G. Heydemann. Berlin 1990, s. 364–402.
- Moreé, Peter C. A. – Piškula, Jiří: „Nejpokrokovější církevní pracovník“. Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969. Benešov 2015.
- Mueller, Wolfgang: Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945–1955. Wien, Köln, Weimar 2005.
- Mühle, Eduard, Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung. Düsseldorf 2005.
- Mühle, Eduard: „Ostforschung“. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 46, 1997, s. 317–349.
- Mühle, Eduard: Ostforschung und Nationalsozialismus. Kritische Bemerkungen zur aktuellen Forschungsdiskussion. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 50, 2001, s. 256–275.
- Mühlpfordt, Günther: Эдуард Винтер (1896–1982). In: Славяноведение и балканистика в странах зарубежной Европы и США. Moskva 1989, s. 113–119.
- Němec, Jiří: Cesta Eduarda Wintra (1896–1982) mezi oficiální historiky Třetí říše. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 171–188.
- Němec, Jiří: Potíže s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintra. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k narozeninám. Vyd. T. Borovský, L. Jan, M. Wihoda. Brno 2003, s. 199–208.
- Němec, Jiří: Raný humanismus v díle Eduarda Wintra. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Vyd. P. Soukup, F. Šmahel. Praha 2004, s. 363–380.
- Němec, Jiří: Eduard Winter (1896–1982). „Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der österreichischen Geistesgeschichte unseres Jahrhunderts ist in Österreich nahezu unbekannt“. In: Hruza, Karel (Hrsg.): Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts. Wien, Köln, Weimar 2008, s. 619–675.
- Němec, Jiří: Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze. Studia historica brunensia 58, 2011, s. 85–105.
- Němec, Jiří: Krize náboženské víry ve válečné korespondenci Rudolfa Ohlbauma, člena německého katolického mládežnického hnutí Staffelstein. Studia historica brunensia 64, 2014, s. 259–275.
- Němec, Jiří: Kurt Oberdorffer. In: Haar, Ingo – Fahlbusch, Michael (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. München 2008, s. 444–448.

- Němec, Jiří: Několik poznámek o německých profesorech v českých zemích v hodině porážky. In: Von Arburg, Adrian – Dvořák, Tomáš (eds.): Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945. Brno 2010, s. 336–351.
- Němec, Jiří: War die Josephinismus-Interpretation von Eduard Winter aus dem Jahre 1943 eine nationalsozialistische Interpretation? In: Fillafer, Franz Leander – Wallnig, Thomas (Hrsg.): Josephinismus zwischen den Regimen. Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäische Historiographien im 20. Jahrhundert. Wien, Köln, Weimar 2016, s. 102–140.
- Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Vyd. P. Soukup, F. Šmahel. Praha 2004.
- Neuhäusser-Wespy, Ulrich: Günter Mühlpfordt und die Gleichschaltung der DDR – Geschichtswissenschaft in den fünfziger Jahren. In: Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günther Mühlpfordt. Bd. 5. Hrsg. v. E. Donnert, Köln, Weimar, Wien 1999, s. 722–743.
- Neumüller, Michael: Geschichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919–1945. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung, s. 81–102.
- Nittner, Ernst: Gesamtstaatlicher Katholikentag Prag 1935. Bohemia 26, 1985, s. 31–346.
- Nodl, Martin: Německá medievistika v českých zemích a studium sociálních a hospodářských dějin. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Vyd. P. Soukup, F. Šmahel. Praha 2004, s. 21–65.
- Norbert Spannenberger, Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik: Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz, in Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. Hrsg. v. Mathias Beer, Gerhard Seewann. München 2004, s. 215–235.
- Oberkofler, Gerhard: Aus dem Prager Milieu des Eduard Winter. Topos 9, 1997, s. 115–127.
- Oberkofler, Gerhard: Die Wahl von Leo Stern in die Deutsche Akademie der Wissenschaften (1955). In: http://www.klargesellschaft.at/Mitteilungen/Oberkofler_1_99.html.
- Oberkofler, Gerhard: Ein ungedruckt gebliebener Vortrag von Eduard Winter über die Gemeinsamkeiten von Christus und Lenin aus dem Jahr 1968. In: Hagen, Johann Josef (ed.): Querela iuris. Gedächtnisschrift für Eduard Rabofsky (1911–1994). Wien 1996, s. 221–234.
- Oberkrome, Willi: Entwicklungen und Varianten der deutschen Volksgeschichte (1900–1960). In: Volksgeschichten im Europa der Zwischenkriegszeit. Hrsg. v. Manfred Hettling. Göttingen 2003, s. 65–95.
- Oberkrome, Willi: Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945. Göttingen 1993.
- Oberländer, Erwin (Hrsg.): Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990. Stuttgart 1992.
- Oexle, Otto Gerhard: „Zusammenarbeit mit Baal“. Über die Mentalitäten deutscher Ge-

- isteswissenschaftler 1933–1945 und nach 1945. In: *Historische Anthropologie* 8, 2000, s. 1–27.
- Osteuropa in der historischen Forschung der DDR. 2. Bde. Hrsg. v. M. Hellmann. Düsseldorf 1972.
- Pesditschek, Martina: Heinrich (Ritter von) Srbik (1878–1951). „Meine Liebe gehört bis zu meinem Tod meiner Familie, dem deutschen Volk, meiner österreichischen Heimat und meinen Schülern.“ In: Hruza, Karel (ed.): *Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945*. Bd. 2. Wien, Köln, Weimar 2012, s. 263–328.
- Pešek, J.– Míšková, A. – Svobodný, P.– Janko, J.: *Německá univerzita v Praze v letech 1918–1939*. In: *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*. IV. díl (1918–1990). Praha 1998, s. 181–212.
- Pešek, Jiří: Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte. In: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, Teil I, s. 115–125.
- Pohl, Karin: Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Franzis. Wissenschaftliche Überlegungen zu den Biographien zweier „Sattfelsteiner“ im „Volkstumskampf“ und im Nachkriegsdeutschland. *Bohemia* 45, 2004, s. 24–76.
- Radvanovský, Zdeněk – Kural, Václav (ed.): „Sudety“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002.
- Rataj, Jan: O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939. Praha 1997.
- Reinschke, Kurt J.: Bolschewisierung der ostdeutschen Universitäten nach dem Zweiten Weltkrieg, dargestellt am Beispiel der Universitäten Leipzig und TH Dresden. In: *Die deutsche Universität im 20. Jahrhundert*. Hrsg. v. K. Strobel. Greifswald 1994, s. 116–169.
- Reiss, Karl: Das deutsche Generalvikariat in Westböhmen 1938–1945. In: *Kirche, Recht und Land. Königstein im Taunus*, München 1969, s. 21–37.
- Roth, Karl Heinz: Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer. In: *Geschichtsschreibung als Legitimationsswissenschaft*. Hrsg. v. P. Schötler. Frankfurt am Main 1997, s. 262–342.
- Šafařík, Petr: List říšského protektora Böhmen und Mähren v kontextu nacistické propagandy a soudobé sudetoněmecké historiografie. In: *Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis* 44, fasc. 1–2, 2004, s. 147–211.
- Scherzberg, Lucia: Karl Adam und der Nationalsozialismus. Saarbrücken 2011.
- Scherzberg, Lucia: Kirchenreform mit Hilfe des Nationalsozialismus. Karl Adam als kontextueller Theologe. Darmstadt 2001.
- Schippan, Michal: Die Berliner Osteuropa-Forschung seit 1892 zum Thema „Rußland im 18. Jahrhundert“. *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 1, 1995, s. 7–27.
- Schmid-Egger, Hans – Nittner, Ernst: Staffelstein. Jugendbewegung und katholische Erneuerung bei den Sudetendeutschen zwischen den Großen Kriegen. München 1983.
- Schönwälder, Karen: Heinrich von Srbik, „Gesamtdeutscher“ Historiker und „Vertrauensmann“ des nationalsozialistischen Deutschland. In: *Geschichte des Kaiser-Wilhelm-*

- Gesellschaft im Nationalsozialismus. Hrsg. v. Doris Kaufmann, Göttingen 2000, s. 528–544.
- Schönwälder, Karen: Historiker und Politiker. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus. Frankfurt 1992.
- Schulze, Winfried – Oxle, Otto Gerhard (Hrsg.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Frankfurt am Main 1999.
- Schulze Wessel, Martin – Zückert, Martin: Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert. München 2009.
- Schwippel, Jindřich: Der Prozess gegen Josef Pfitzner. In: Böhmischem Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil 2. Ústí nad Labem 1997, s. 105–121.
- Šebek, Jaroslav: Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu. Brno 2005.
- Seewann, Gerhard: Das Südost-Institut 1930–1960. In: Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. Hrsg. v. Mathias Beer, Gerhard Seewann. München 2004, s. 49–92.
- Seibt, Ferdinand: Der Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938. In: Týž: Mittelalter und Gegenwart. Ausgewählte Aufsätze. Sigmaringen 1987, s. 297–317.
- Seibt, Ferdinand: Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938. In: K. Bosl, – F. Seibt (Hrsg.): Kultur und Gesellschaft in der ersten Tschechoslowakischen Republik. München 1982, s. 269–287.
- Sládek, Oldřich: Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945. Praha 1986.
- Sladek, Paulus: Die kirchliche Erneuerungsbewegung bei den Deutschen in der Ersten Republik. In: Seibt, Ferdinand (ed.): Bohemia sacra. Düsseldorf 1974, s. 175–208.
- Smelser, Ronald M.: Das Sudetenproblem und das Dritte Reich. München 1980.
- Stadler, Fridrich: 40 Jahre Institut für Wissenschaft und Kunst 1946–1986. 40 Jahre Fortschrittliche Bildungsarbeit. Mitteilungen des Institutes für Wissenschaft und Kunst 1986, č. 3, Wien 1986.
- Šisler, Stanislav: Vznik a formování „Slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943. Český lid 78, 1991, s. 261–271.
- Špringl, Jan: Protektorátní vzor pro mladého člověka. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). Soudobé dějiny 11, 2004, s. 154–177.
- Řepa, Milan: The Czechs, Germans and Sudetenland. Historiographical Dispute in the ‚Heart od Europe‘. In: Hadler, Tibor – Hadler, Frank (eds.): Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe. Basingstoke 2011, s. 303–328.
- Thomas, Ludmila: Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Rußlands nach 1945. In: Hundert Jahre Osteruopäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Hrsg. v. D. Dahlmann. Stuttgart 2005.

- Tomášek, Dušan: Nacistická cenzura v Protektorátu Čechy a Morava. In: Nacionálno-sociálny systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko. Vyd. M. Glettler, L. Lipták, A. Míšková. Bratislava 2002, s. 51–65.
- Tomeš, Josef: Historie v letech zkoušky, Praha 1985.
- Tomeš, Josef: Odkaz, který zavazuje. In: Co daly naše země Evropě a lidstvu. 2. sv. Praha 1999³, s. 9–17.
- Věda v českých zemích za druhé světové války. Sborník z konference (Praha, 18.–19. listopadu 1997). Praha 1998.
- Vomáčková, Věra: Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939. Acta universitatis carolinae – Historia universitatis carolinae pragensis 4, fasc. 1, 1963, s. 3–19.
- Werner, Karl Ferdinand: Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft. Stuttgart 1967.
- Weger, Tobias: „Volkstumskampf ohne Ende?“ Sudetendeutsche Organisationsen. 1945–1955. Frankfurt am Main 2008.
- Wiedemann, Andreas: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung als Beispiel nationalsozialistischer Wissenschaftspolitik im Protektorat. In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger, R. Luft. München 2006, s. 157–176.
- Wiedemann, Andreas: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945). Dresden 2000.
- Wippermann, Wolfgang: Totalitarismustheorien. Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute. Darmstadt 1997.
- Wissenschaft im Dritten Reich. Hrsg. v. P. Lundgreen. Frankfurt am Main 1985.
- Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939–1945. Hrsg. v. A. Kostlán. Praha 2004.
- Wolf, Gerhard: The East as Historical Imagination and the Germanization Policies of the Third Reich. In: Ciaccaria, Paolo – Minca, Claudio (eds.): The Hitler's geographies. The spatialities of the Third Reich. Chicago, London 2016, s. 93–110.
- Wolf, Hubert: Milieustabilisierende Apologie oder Schnittstelle zur Moderne? Sebastian Merkle und seine Konzeption von Kirchengeschichte im Spannungsfeld von Gegen gesellschaft und Integration. Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 21, 2002, s. 123–140.
- Wolfradt, Uwe – Herrmann, Theo: Rudolf Hippus. Ein Völkerpsychologe zwischen Wissenschaft und Ideologie. In: Herrmann, Theo – Zeidler, Wlodek (Hrsg.): Psychologen in autoritären Systemen. Frankfurt am Main 2012, S. 165–181.
- Wróblewska, Teresa: Uniwersytety Rzeszy w Poznaniu, Pradze i Strassburgu jako model hitlerowskiej szkoły wyższej na terytoriach okupowanych. Toruń 1984.
- Zach, Krista: Friedrich Valjavec nach seinen privaten tagebuchartigen Aufzeichnungen (1934–1946). In: Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. Hrsg. v. Mathias Beer, Gerhard Seewann. München 2004, s. 257–273.
- Zeil, Wilhelm: Slawistik an der deutschen Universität in Prag (1882–1945). München 1995.

Zeil, Wilhelm: Winter Eduard. In: Slawistik in Deutschland von den Anfängen bis 1945. Ein biografisches Lexikon. Bautzen 1993, s. 477–478.

Zimmerman, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1838–1945). Praha 2001.

PŘÍLOHA Č. 1

Původně publikováno in Literarische Beilage zum Verbandsblatte der deutschen katholischen Geistlichkeit 1935, č. 2, s. 11–12.

Zur Aufgabe und Methode der Kirchengeschichte, vor allem der Böhmischen Eduard Winter

Aufgabe der Kirchengeschichte ist es, das Leben der Kirche im Laufe der Jahrhunderte in liebevoller Versenkung und selbstloser Einfühlung in den Stoff lebensvoll zur Darstellung zu bringen. Nicht anklagen und verteidigen soll die Geschichte auch nicht die Kirchengeschichte, sondern verstehen lernen. „Die beste Verteidigung der guten Sache ist immer die reine Auffassung und Darstellung“, sagt Möhler (T. Qu. 1825, S. 102). Verstehen können wir das Leben der Kirche als den Kampf Gottes mit den Menschen. Das natürliche und göttliche Moment in der Geschichte der Kirche tritt deutlich hervor. Wirklichkeit und Idee sind zu unterscheiden. Die Idee des Christentums ist schlechthin wahr. Das Christentum in seiner irdischen Erscheinung aber vermengt das Göttliche der Idee mit Menschlichem und allzu Menschlichem. Der klare Blick in der Wirklichkeit und die kritische Darstellung, die nichts, was wirklich war, verleugnet oder auch nur versucht, soll verbunden sein mit der liebevollen Hingabe an die ewige Idee.

Die Wirklichkeit der Kirche schwebt nicht in den Wolken, sondern ist mit der Erde eng verknüpft. So kann Friedrich Schlegel sagen, daß die Kirchengeschichte zusammenfällt mit der Geschichte der Philosophie und zugleich der wahre Zentralpunkt der sogenannten Weltgeschichte ist. „Weltgeschichte und Geschichte der Philosophie kommen hier in der Kirchengeschichte in Eins zusammen“ (Fragm. IV 447). Irdisches Denken und irdisches Geschehen ist

die Grundlage auf der sich das Leben der Kirchengeschichte abhebt. Von der übernatürlichen Durchdringung der geistigen Strömungen und der Meisterung irdischer Leidenschaften hängt es ab, ob die Kirche in einer bestimmten Zeitepoche ihre Aufgabe erfüllt oder nicht. Heilige und Weise, möglichst in einer harmonischen Verknüpfung, wie ein Augustinus und Thomas es waren, sind stets die Erneuerer des Lebens der Kirche gewesen. Wie haben doch Augustinus und Thomas verstanden, antiken Geist mit christlichen Geisteskraft zu durchbluten, so daß das geistige Leben ihrer Zeit christlich wurde. Oder wie hat der hl. Franz von Assisi und der hl. Dominikus das apostolische Armutsideal, das in ihrer Zeit häretisch stolz von den Waldensern und Katharern gefährlich abgewandelt wurde und eine ernste Bedrohung der Kirche darstellte, christlich zu erneuern verstanden. Die Geschichte der Kirche wird so die Geschichte fortlaufender religiöser Erneuerungen. Die Kirchengeschichte hat die Aufgabe, alle diese Strömungen, alle diese Kämpfe um die Meisterung des Geistes und der Wirklichkeit ihrer Zeit aufzuzeigen und darzustellen.

Vor allem die Kirchengeschichte Böhmens ist ungemein reichhaltig an solchen Strömungen, denn Böhmen ist ähnlich wie die Provence eine Kesselgesellschaft. Böhmen ist wie ein Gärbottich, in den die verschiedensten Elemente zusammenströmen, sich hier vereinigen und neues bilden. So fließen in Böhmen früh Orient und Occident zusammen, lateinische und byzantinische Reichskirche ringen um die christliche Mission des Landes. Wohl siegt der Einfluß der lateinischen Reichskirche, aber der byzantinische Einschlag bleibt weiter und tritt immer wieder hervor. Wie dynamisch ist die hussitische Bewegung mit ihrem selten dramatischen Ablauf. Auch die Rekatholisierung des 16. und 17. Jahrhunderts ist noch nicht geklärt. Katholischer Barock und katholische Aufklärung prägten das Land, jedes in seiner Art. Hier die geistigen Zusammenhänge herzustellen untereinander und mit den Zeitströmungen muß Aufgabe einer Kirchengeschichte Böhmens sein. Erst durch die Klarstellung dieser geistigen Strömungen, in denen das Leben der Kirche sich entwickelt, wird uns die Gegenwart verständlich. Denn Geschichte soll ja nicht nur Vergangenes erzählen, sondern Gegenwart begreifen machen und Blicke in die Zukunft tun lassen: denn es gibt Entwicklungsgesetze des geistigen Lebens, deren Herausarbeitung auch für die Kirchengeschichte wichtig ist, wenn auch hier der Faktor Gnade zu dem Faktor Individuum als neue Unbekannte tritt.

Aus der Aufgabe der Kirchengeschichte das Leben der Kirche auf dem Hintergrund der geistigen Strömungen und der geschichtlichen Wirklichkeit zu sehen, ergibt sich die Methode, die angewendet werden muß. Es geht uns nicht um eine möglichst getreue Darstellung des geschichtlichen Geschehens in seiner ganzen Breite. Das könnte nur durch viele Einzeluntersuchungen geleistet werden, sondern es geht uns darum, in den historischen Ablauf des Lebens der Kirche tiefer einzudringen, zum geistigen Kern des Geschehens, um das ge-

istische Wesen und Gehalt im Laufe der Jahrhunderte zu verstehen. Deswegen sollen aus der historischen Mannigfaltigkeit die großen historischen Grundformen herausgearbeitet werden, und zwar nicht in logisch-abstrakter, sondern geschichtlich-abstrakten Typenbegriffen. So zum Beispiel sprechen wir von einer römisch-katholischen Restauration und einer böhmisch-katholischen Aufklärung. Dies sind abstrakte Begriffe, die in Wirklichkeit nicht vorkommen. Es gab in dem von uns geprägten Sinne keine böhmisch-katholische Aufklärung, jedenfalls haben es die Zeitgenossen nicht so gesehen. Aber es sind doch wieder nicht nur rein logische Begriffe, die nur im menschlichen Geiste vorkommen, sie sind geschöpft aus der historischen Wirklichkeit. Es wurde versucht, das Wesentliche bestimmter Zeitströmungen herauszustellen. Tiefes Eindringen in die Quellen in möglichster Breite ist selbstverständlich Voraussetzung für eine solche historisch-abstrakte Begriffsbildung. Außerdem ist das Bewußtsein notwendig, daß es sich um Hilfsbegriffe handelt, die die geschichtliche Wirklichkeit nicht in selbstgemachte Formen pressen wollen, sondern Orientierungsfähnen sind in der schier unübersehbaren Weite des geschichtlichen Geschehens. Werden diese zwei Momente: gründliche Quellenkenntnis und Bewußtsein hilfsmäßiger Technik außer acht gelassen, kommt es zu einer manchmal recht geistreichen und oft sehr anregenden Pseudohistorie, wie sie mit Recht von den zünftigen Historikern abgelehnt wird.

Gerade für die böhmische Geschichte, vor allem die Kirchengeschichte, ist die phänomenologisch-typologische Methode, mit kluger Mäßigung angewendet, von Bedeutung. Es liegen wohl eine Fülle von mit großem Fleiß geschriebene Einzeluntersuchungen vor, aber an zusammenfassenden, überschauenden, das Wesentliche bestimmter Zeitabschnitte herausstellenden Darstellungen ist Mangel. Dies gilt vor allem für die deutsche Forschung, aber auch auf tschechischer Seite ist die zusammenfassende Darstellung seit Palacky wenig vertreten und wenn sie versucht wurde, wie von Denis, so doch mit Einseitigkeit, die dem wirklichen Geschehen nicht gerecht werden kann. Die leidenschaftliche Interessiertheit für historische Forschung ist nicht nur ein Nutzen und eine Triebkraft ersten Ranges, sondern kann auch eine Hemmung werden, die Wirklichkeit zu erfassen. Gerade in der tschechischen Geschichtswissenschaft kann man diese Tatsache feststellen. Die Notwendigkeit, die Sendung des eigenen Volkes aus der Geschichte darzustellen, führt zu romantischen Fehltritten und verstellt die Erkenntnis der Wirklichkeit. Die Geschichte Böhmens, vor allem auch die Geschichte der Kirche in Böhmen, ist so leidenschaftlich bewegt, so voll Gegensätzen, daß es sehr schwer ist, eine synthetische Darstellung zu geben, die die Gegensätze zusammenfasst. Es wird eine solche synthetische Darstellung auch nicht nötig sein. Man wird die Gegensätze darstellen, wie sie in Wirklichkeit sind und sie zu verstehen suchen. Das richtige Verständnis kann dann auch zur Verständigung über die Gegensätze führen. Jedenfalls ist es Voraussetzung für jeden Geschichtsschreiber, der diesen Namen

verdient, Hochachtung zu haben vor der Wirklichkeit und vor dem Gegner. Das bedeutet durchaus nicht Grundsatzlosigkeit. Dann wird eine Darstellung möglich sein, die der Wirklichkeit soweit nur möglich gerecht wird, und aus der Deutsche und Tschechen, Katholiken und Nichtkatholiken Gewinn ziehen und das ist ja die Aufgabe der Geschichte, auch der Kirchengeschichte.

PŘÍLOHA Č. 2

Dopis Eduarda Wintera přátelům s vysvětlením důvodů jeho odchodu z Teologické fakulty Německé Karlovy univerzity v Praze na podzim 1940 (opis).

Edice je zpravována na základě dvou opisů. Jeden opis zaslal 29. 12. 1940 jindřichovský farář na litoměřické arcibiskupství.¹²⁷⁴ Druhý, obsahově téměř totožný opis dopisu na tenkém průklepovém papíru byl zaslán německému teologovi Karlu Adamovi 8. 10. 1940 jako příloha C dopisu Svobodným pánem Skrbenským, jenž byl patrně původní adresát dopisu.¹²⁷⁵

Dopis není datován. Opisy jsou od sebe v grafické podobě odlišné. Opis z pozůstalosti K. Adama má rozsah tří stran a je psán na neněmeckém stroji (nemá ß, ale ss). Opis chce vzbuzovat autenticitu, je podepsán příjmením (nikoliv Winterovou rukou). Překlepy jsou upravovány. Druhý opis byl psán na německém psacím stroji, text má rozsah jen jeden a čtvrt strany, strojem je psán i podpis, uvádějící i iniciálu E před příjmením, jak se Winter obvykle rukou podepisoval.

Abschrift

Brief: Dr. Eduard Winter an seine Freunde¹²⁷⁶

Lieber Freund!

Du hast vielleicht schon gehört, dass ich die theologische Fakultät in Prag verlassen habe, der in über zwanzig Jahre angehörte. Ich fühle mich verpflichtet, Dir als meinem Freund und Mitarbeiter einige Worte zu sagen, wie es zu diesem Schritte

1274 SOA Litoměřice, Ordinariát Litoměřice, k. 91, i. č. sine, ThDr. Eduard Winter, dopis faráře (jméno nečitelné) z 29. 12. 1940 (Hennersdorf) s přílohou opisu Winterova dopisu.

1275 Diözesenarchiv Rottenburg, Nachlass Karl Adam, N 67, i. č. 33.

1276 Řádek se nachází pouze v opise, určeném pro litoměřické biskupství.

kam, wenn ich auch weiß, daß nur der, der ihn selbst miterlebt, ganz verstehen kann.

Aus Liebe zum deutschen Volke, das damals durch die Glutten des Weltkrieges ging, wurde ich Priester, weil ich glaubte [,] so meinem Volke am besten zu dienen. Unermüdlich suchte ich Verständnis für die religiöse Grundlage des Volkstums, seine Verankerung im metaphysisch Letzten, in Gott. Mitarbeiter scharten sich um mich, Schwoika und die Thomasgasse in Prag wurden unvergessliche Stätten dieses Ringens. Der Ansatzpunkt für unser religiöses Anliegen war natürlicherweise die Kirche unseres Volkes in der Heimat, also die katholische Kirche. Sehr bald erkannte ich aber die Brüchigkeit dieser Grundlage. Mit Eifer forschte ich nach den Gründen. Einer Reihe von religiösen Führern des Landes seit dem 18. Jahrhundert trat ich wissenschaftlich näher um sie zu befragen. So entstanden die Studien über Ferdinand Kindermann, Anton Günther und Bernard Bolzano. Und es war, als ob sich das Ungenügen der katholischen Kirche gegenüber einer wahrhaft religiösen Wiedergeburt immer mehr steigerte. Kindermann sah sein Lebenswerk scheitern, ohne noch von der kirchlichen Führung gemassregelt worden zu sein, Günther erlebte als Greis die Indizierung seiner Schriften und Bolzano wurde nur durch Einschreiten Dobrowskys von langjähriger Klosterhaft um dem sicheren Tode bewahrt. Und doch wollten sie alle nur dasselbe, was wir wollten: Eine Verbindung von Volk und Glaube¹²⁷⁷, von Wissen und Glauben. So bereits stark erschüttert schritt ich an die Gesamtanalyse der religiösen Situation im Sudetenraum. Mein Buch „Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum“ ist das Forschungsergebnis. Es war negativ: die Katholische Kirche hat nicht verstanden [,] dem verschiedenen nationalen Raum religiös gerecht zu werden. Anschließend daran beschäftigte mich die Frage der Union der christlichen Kirchen, die ich stets für wesentlich hielt. Die in Druck befindliche „Ukrainische Geistesgeschichte“ gibt Rechenschaft: die Union der Kirchen scheiterte an deren Herrschsucht, besonders aber an den zentralistischen Bestrebungen der Kurie. Der Sudetenraum ist also nicht nur eine Ausnahme.

Inzwischen war das Jahr 1933 gekommen. Die Scheidung der Geister trat auch äußerlich ein. Meine Freunde und ich nahmen von unserer nationalen Grundeinstellung aus in immer steigendem Maße teil an dem unerhörten Aufstieg des neuen Deutschlands unter der Führung Adolf Hitlers. Die offizielle katholische Kirche in ihrer Bischöfen und dem Papst stellte sich dagegen. Wir aber glaubten trotzdem, daß beides, das neue nationalsozialistische Deutschland, wie der Katholizismus sich verbinden ließe, wenn man nur das Geistlich-religiöse sehen würde. Und so kämpften wir denn heftiger denn je um die geistig-religiöse Kirche, selbst dann, als wir nach dem Prager Katholikentag im Jahre 1935 uns offen betrogen sahen durch das Bündnis Benesch mit der Kurie. Durch die Erkenntnisse dieses

1277 V opisu dopisu z pozůstalosti Karla Adama je uvedeno *Glauben*.

Katholikentages mit allen seinen bösen Nachspielen war ich so erschüttert, daß ich schon im Jänner 1936 die Absicht hatte, mich meiner Lehrverpflichtung an der theologischen Fakultät entheben zu lassen. Aber die Hoffnung, daß wir doch noch eine Aufgabe innerhalb der Kirche haben und so auch unserem Volke dienen hielt mich zurück. An der theologischen Fakultät wie in der Zeitschrift „Volk und Glaube“ kämpfte ich unermüdlich und immer offen weiter.

Im dem Jubel der Heimholung des Sudetenlandes kam bald der Paukenstoss¹²⁷⁸ der sicheren Erkenntnis, dass es zwischen dem neuen Deutschland und der katholischen Kirche keine Bindung gibt. Diese Erkenntnis bedeutete die Vernichtung einer Lebensaufgabe, der ich beste Kräfte geopfert hatte.¹²⁷⁹

So dauerte es noch Monate, ehe ich mich zu dem letzten Entschluß aufrufen konnte: Die Trennung muss öffentlich vollzogen werden. Ich kann nicht mehr Theologen zu Priestern erziehen, die mir dann eines Tages den Vorwurf machen werden trotz meiner Offenheit, der ich mich immer befeißigte, dass sie durch mich zum katholischen Priestertum geführt wurden, an dem sie dann zerbrechen. Das Schicksal junger Priester, die mir offenbarten, wie sehr sie in ihrem Beruf litten, bestärkte meinen Entschluß.

Dazu kam im Sommer die Beschäftigung mit dem unveröffentlichten Briefwechsel zwischen Brentano und Schell, den ich demnächst wenigstens teilweise der Öffentlichkeit vorlegen werde. Ich erkannte in Schell mich selbst mit dem vergeblichen Streben um einen unmöglichen Reformkatholizismus, an dessen Halbheit Schell zugrunde ging. Die leidenschaftliche Folgerichtigkeit Brentanos riss mich vorwärts zum Entschluss [,] meine Lehrkanzel nicht mehr zu betreten, wie sehr ich auch meine Schüler liebte, von denen mir jeder einzelne nahestand.

Du kannst vielleicht ahnen, was dieses Opfer für mich bedeutete. Aber es war nie meine Art lange rückwärts zu schauen, denn ich weiß mich auch heute noch als Pflüger, der seinen Blick nur vorwärts richten darf. Die sichere Zuversicht erfüllt mich, dass das Opfer nicht umsonst war, daß ich an Neuem, Großen mitwirken kann. Und was ist letzten Endes das Leben anderes als ein ständiger Kampf.

In alter Verbundenheit Dein

EWinter¹²⁸⁰

1278 V opise pro litoměřické biskupství schází poslední písmeno *ß*.

1279 V opise z pozůstalosti Karla Adama zde pokračuje předcházející odstavec.

1280 V opise z pozůstalosti Karla Adama se nachází rukou psaný podpis *Winter*. Ruka vak není Winterova.

SEZNAM ZKRATEK

AAV ČR	Archiv Akademie věd České republiky
ABBAW	Archiv Berlínsko-brandenburské akademie věd (Archiv der Berlin-Brandenburgisches Akademie der Wissenschaften)
ABS	Archiv bezpečnostních složek
AHMP	Archiv hlavního města Prahy
BArch Berlin	Spolkový archiv v Berlíně-Lichterfelde
Bd.	svazek (Band)
BMU	Spolkové ministerstvo školství v Rakousku (Bundesministerium für Unterricht)
BStU	Pověřenec spolkové vlády pro dokumenty Stasi (Der Bundesbeauftragte für Stasi-Unterlagen)
ČČH	Český časopis historický
č. j.	číslo jednací
ČMM	Časopis Matice moravské
DAW	Německá akademie věd v Berlíně (Deutsche Akademie der Wissenschaften)
ed.	editor
eds.	editoři
FF	filozofická fakulta
GSDF	Společnost německo-sovětského přátelství (Gesellschaft für deutsch-sowjetische Freundschaft)
Hrsg.	vydáno (herausgegeben)
IWK	Institut věd a umění ve Vídni (Institut für Wissenschaft und Kunst)
k.	karton
MfS	Ministerstvo státní bezpečnosti v NDR (Ministerium für Staatssicherheits)
MGDVB	Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung

Seznam zkratk

MŠNO	Ministerstvo školství a národní osvěty
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
NA	Národní archiv v Praze
NDR	Německá demokratická republika
NOFG	Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft
ÖSA	Rakouský státní archiv (Österreichisches Staatsarchiv)
RSHA	Hlavní úřad říšské bezpečnosti (Reichssicherheitshauptamt)
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
SD	Bezpečnostní služba SS (Sicherheitsdienst SS)
SdP	Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei)
SED	Jednotná socialistická strana Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands)
sg.	signatura
SMAD	Sovětská vojenská správa v Německu (Sowjetische Militäradministration in Deutschland)
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
VGDB	Spolek pro dějiny Němců v Čechách (Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen)
YMCA	Young Men's Christian Association
ZSdG	Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte

REJSTŘÍK

A

Adam, Karl 172, 226, 358, 366, 367, 368
Akvinický, Tomáš 110
Albrecht, Kurt 17, 43, 52, 222, 238, 353, 354
Alvarez, David 189, 191, 347
Alžběta Bavorská (císařovna) 104
Ammersbach, Karl 142, 143, 158, 164
Amort, Čestmír 231, 302, 306, 307, 308, 313, 319
Antonius, Friedrich Wilhelm 249
Antonowytch, Michail 204, 205
Archimédes 279
Aron, Raymond 325, 347
Arseniew, Nicolaus von 208
Aschenbrenner, Viktor 70
Axmann, Artur 178

B

Bartel, Horst 280
Bartoš, František Michálek 22, 28, 100, 125, 126, 193, 194, 230, 336, 343
Baumgärtner, Raimund 146, 347
Becking, Gustav Wilhelm 152, 162, 193, 216, 220, 238, 321, 349
Benda, Jiří 218, 229, 230
Beneš, Edvard 173, 176, 243, 245, 320, 343
Beneš, Zdeněk 41, 98
Benz, Ernst 268
Beranek, Franz Josef 222

Bergel (Bergl), Josef 93
Berg, H. 264, 305
Berg, Jan 277, 290
Berkov, Pavel Naumovič 273, 342
Berndt 175, 186
Bernhauer, Konrad 158, 159, 162, 168
Bernheim, Ernst 242
Bertram, Ernst 153
Beyer, Hans Joachim 16, 20, 153, 163, 186, 187, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 227, 232, 233, 234, 235, 240, 241, 266, 298, 302, 306, 315, 318, 319, 320, 333, 343, 358
Bidlo, Jaroslav 136
Bielefeld, Hans Horst 268
Birke, Ernst 100, 204, 206, 207
Birnbaumová, Alžběta 82
Bittner, Konrad 87, 204, 205, 220
Blaschejevová (Blaschej), Gerda 234
Blaschka, Anton 21, 93, 162, 337
Block, M. 153
Blümelová (Blümel) 195
Bluth, Hugo Gotthard 219
Bobe, Fritz Werner 237
Bock, Karl 144
Boleslav I. 46
Bollnow, Otto Friedrich 153

- Bolzano, Bernard 11, 19, 29, 46, 48, 68,
73, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
88, 89, 90, 92, 104, 105, 107, 109,
110, 117, 121, 125, 126, 127, 128,
131, 135, 137, 172, 179, 197, 217,
218, 244, 247, 249, 250, 251, 252,
254, 271, 277, 278, 280, 283, 285,
286, 287, 288, 289, 290, 291, 292,
293, 298, 313, 318, 319, 321, 331,
338, 339, 340, 341, 342, 367
- Bormann, Martin 307
- Borodajekwycz, Taras (von) 22, 24, 130,
216, 217, 221, 245, 301
- Bosl, Karl 246
- Bourdieu, Pierre 31, 32, 108, 348
- Boyce, Gray Cowan 62
- Brackmann, Albert 60, 61
- Brand, Walter 111, 118
- Braun, Max 204
- Brentanno, Giovanni 90, 129
- Brentano, Franz 89, 90, 129, 152, 163,
244, 315, 320, 368
- Bretholz, Bertold 87
- Broda, Hans Christian 247
- Brunner, Otto 49, 52, 249, 346
- Buddha 292
- Buchberger, Michael 149
- Buntru, Alfred 195, 216, 227
- Burdach, Konrad 100
- Burgsdorff, Kurt von 165, 166, 175, 176,
188, 191, 193, 298, 299, 302, 308,
332
- Bydžovský, Bohumil 126, 320, 321
- C**
- Craemer, Rudolf 177
- Cysarz, Herbert 28, 56, 57, 88, 97, 98, 121,
127, 177, 343, 347
- Czermack, Theodor 81
- D**
- Dawson, William Harbutt 62
- Delbrück 202
- Diessl, Wilhelm 171, 173, 181, 239
- Dilthey, Wilhelm 57, 96, 97, 98, 101, 331
- Dittrich, Josef 68
- Dobner, Gelasius 179
- Dobrovský, Josef 179
- Donnert, Erich 260, 264, 276, 357
- Doubek, Jaroslav 243
- Dvorník, František 42, 45, 46, 192
- Dvořák, Max 97, 98, 232, 331, 357
- Dyroff, Adolf 109
- E**
- Ehrlicher, Gustav 193, 226
- Ehrlich, J. E. 68
- Eichmann, Adolf 189
- Eisner, Pavel 51
- Eminger, Stefan 217
- Engelberg, Ernst 271
- Engels, Friedrich 250
- Engliš, Karel 321
- Erben, A. 70
- Ernstberger, Anton 22, 24, 64, 75, 91, 93,
187, 215, 216, 219, 220, 226, 245,
323, 346, 349
- Euler, Leonhard 274, 275
- Exner, Franz 68, 80, 340
- F**
- Fachet (Armsen), Helene 195, 197, 219,
232, 318
- Fesl, Josef Michal 68
- Feyl, Othmar 19, 201, 204, 265, 266, 273
- Fierlinger, Zdeněk 240
- Filipov, Alexandr 199
- Fischer 177
- Fischer, Karl Augustin 190, 192, 195, 275,
284
- Francke, August Hermann 259, 260, 275
- Frank, Karl Hermann 10, 15, 50, 55, 120,
163, 165, 175, 176, 177, 178, 179,
180, 185, 186, 190, 192, 193, 194,
195, 201, 202, 203, 212, 214, 215,
216, 217, 227, 233, 239, 240, 307,
308, 350, 351, 359
- František Josef I. 105, 323
- Franz 138
- Franzel, Emil 312, 343
- Franzis, Emerich 66, 83, 303, 358
- Franz, Leonard 153, 178
- Frayn, Michael 278
- Freier, Hans 118
- Fremund, Karel 16, 25, 186, 187, 200, 233,
306, 349
- Frey 175, 182
- Friedl, Ernst 219

Friedrich der Grosse 96
 Frind, Anton 45, 108
 Frind, Wenzel 69, 73, 108, 344
 Frint, Jakob 68
 Fritscher, Erik 238
 Fritz, Leopold 16, 18, 35, 197, 201, 205,
 249, 349, 350, 357
 Fröhlich, Cyprian 70

G

Gadamer, Hans-Georg 32
 Gentzen, Felix Heinrich 265, 349
 Gesemann, Gerhard 152, 162, 186, 192,
 204, 205, 211, 213, 214, 217, 235,
 267, 349
 Gierach, Erich 52, 53, 54, 60, 61, 62, 63,
 68, 93, 140, 143, 155, 165, 216, 343,
 345
 Gies, Robert 176, 177, 180, 183, 190, 191,
 192, 193, 195, 196, 202
 Gobineau, Joseph Artur de 282
 Goebbels, Joseph 160, 242
 Goerke, C. 274
 Goguel, Rudi 266
 Goll, Jaroslav 97
 Gorkij, Maxim 279
 Gössi, Josef 237
 Gotsmich, Alois 220
 Graham, Robert 189, 191
 Graßhoff, Helmut 260
 Grau, Conrad 14, 252, 255, 258, 259, 260,
 261, 265, 268, 269, 305, 350
 Graus, František 10
 Grekov, Boris Dmitrijevič 261
 Greving, Josef 43
 Griewank, Karl 258, 262
 Grohmann, Adolf 153, 220
 Grosser, Otto 93, 140, 142, 143, 162
 Gruß, L. 70, 141
 Guardini, Romano 113
 Günther, Anton 14, 29, 39, 41, 55, 68, 80,
 89, 92, 109, 172, 214, 246, 260, 274,
 313, 331, 344, 349, 356, 357, 367

H

Haar, Ingo 10, 17, 59, 64, 69, 70, 71, 186,
 205, 221, 350, 356
 Habelt, V. 236, 237
 Haering, Theodor 199

Haffner, Sebastian 322, 324, 325, 350
 Hager, Kurt 263, 276
 Hahn, Hans Henning 17, 50, 51, 52, 53,
 66, 350
 Hahnová, Eva 50, 51, 52, 53, 66, 350
 Hácha, Emil 135
 Hainzl, Em. 201
 Hajek, Alois 246
 Hamperl, Herwig 211, 214
 Hanika, Josef 70, 153, 177, 207, 211, 213,
 215, 216, 220
 Hansel 176
 Hansmann, Leopold 201
 Hantsch, Hugo 130
 Harig 263, 268
 Harpe, V. 204, 205
 Harrasowitz, Otto 154, 316
 Hartke, Werner 271, 276
 Hartl, Albert 165, 168, 188, 189, 190, 191,
 193, 209, 210, 211, 302, 333, 347
 Hartmann, Nicolai 199
 Hauffen, Adolf 54
 Havlíček, Karel 179, 242, 318
 Havránek, Bohuslav 108, 234, 343, 350
 Hegel, Georg Friedrich 98, 110
 Hegemann, Hans Werner 220
 Heidingsfelder, Franz 171
 Heilbron, Friedrich 69
 Heinrich, Walter 111
 Heisenberg, Werner von 278, 315
 Heiss, Friedrich 177, 178, 180, 183, 203,
 341, 344
 Heiss, R. H. (Robert?) 153
 Helbok, Adolf 177
 Hemmerle, Josef 13, 64, 219, 235, 351
 Henlein, Konrad 12, 29, 56, 57, 58, 65,
 93, 111, 116, 117, 133, 137, 140, 143,
 146, 151, 331, 332, 344, 349
 Heydrich, Reinhard 16, 19, 21, 25, 30,
 153, 163, 165, 185, 186, 187, 188,
 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199,
 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207,
 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215,
 217, 218, 219, 221, 222, 226, 228,
 230, 232, 233, 237, 238, 240, 266,
 298, 301, 302, 304, 305, 306, 307,
 310, 313, 315, 318, 319, 320, 333,
 344, 349, 356, 360
 Hilgenreiner, Karl 35, 38, 43, 108, 121,

133, 239, 308, 309, 344
 Himmler, Heinrich 180, 198
 Hippus, Rudolf 186, 187, 195, 199, 201,
 205, 212, 213, 215, 216, 217, 220,
 238, 240, 318, 360
 Hirsch, Hans 40, 53, 90, 91
 Hirsch, Karel 43
 Hitler, Adolf 25, 29, 56, 70, 76, 89, 117,
 129, 135, 137, 141, 142, 143, 146,
 151, 152, 164, 169, 173, 175, 178,
 240, 242, 251, 309, 317, 320, 322,
 323, 324, 332, 333, 360
 Hladík, Erwin 70
 Hoetzs, Otto 253, 258
 Hofbauer, Klement Maria 68, 86
 Hofer, Andreas 105
 Hoffman, Erich 221
 Hoffman, Michael SJ 105
 Hoffmann-Jakobermühl, Erich 144
 Hoffmann, Peter 270, 344
 Höfler, Konstantin 100
 Hoch, Karel 227
 Höller, Franz 58
 Holzer, Anton. viz Hartl, Albert; viz
 Hartl, Albert
 Hopfner, Theodor 220
 Hoppe, Friedrich 201
 Hörnig, Hannes 276
 Horn, Sonia 35
 HÖB, K. 165
 Hrabyna 196, 302, 319, 320
 Hrejsa, Ferdinand 124
 Hromádka, Josef Lukl 23, 87, 120, 125,
 127, 135, 151, 180, 324, 344, 356
 Hrubík, František 37
 Hruza, Karel 18, 52, 62, 63, 65, 75, 91,
 92, 97, 140, 141, 164, 187, 234, 239,
 240, 243, 245, 329, 351, 352, 356
 Huber, Kurt Augustin 13, 40, 42, 43, 44,
 48, 104, 107, 112, 171, 172, 294, 351,
 352
 Hugelmann, Karl Gottfried 164
 Hus, Jan 46, 88, 95, 101
 Hussarek 177
 Hussler, Edmund 32, 80, 89, 128
 Hüttl, Wilhelm Johann 153

Ch

Chaloupecký, Václav 198

Chotek, Karel 82
 Chrysostom, Johann 42, 45
 Chudoba, Bohdan 241, 242, 307, 308, 344
 Churchill, Winston 241

I

Ivanov, Evgenij 247

J

Jacobi, Walter 163, 186, 193, 194, 200,
 201, 214, 215, 216, 217, 223, 231,
 233, 243, 300, 303

Jagoditsch, Rudolf 211

Jahn, B. 162

Jahn, Friedrich Ludwig 179

Jakobson, Roman 87

Jakubec, Jan 82, 349

Jan ze Středy 98

Jarnák, Vojtěch 79

Jašek, Martin 79, 321

Jatsch, Josef 35, 36, 37, 44

Jedin, Hubert 41, 201

Jesser, Franz 110

Ježíš Kristus 122, 147, 151, 173, 289

Jidáš 125, 310

Josef II. 35, 177, 224, 225, 242, 250

Jungbauer, Gustav 177

Jung, Carl Gustav 287

Jungmann, Josef 179

Jung, Rudolf 85

Juritschek, Georg 54

K

Kalista, Zdeněk 22, 28, 41, 82, 83, 86, 97,
 98, 100, 121, 126, 136, 137, 228,
 290, 338, 344

Kaltenbrunner, Ernst 307, 319

Kambartel, Friedrich 290

Kamnitzer, Heinz 261, 263

Kanitz-Wiesenburg, Adolf 252, 254

Karasek, Alfred 71

Karel IV. (Karl IV.) 62, 91, 100, 134, 178

Karel Veliký 178

Kárník, Zdeněk 56, 111

Kastil, Alfred 88, 90, 244

Kašpar, Karel 26, 124, 125, 144, 150, 156,
 157, 173, 179, 181, 182

Katkov, Georg 90, 152, 301, 315

Keller 237

- Kindermann, Adolf 133, 239, 344
 Kindermann, Ferdinand 40, 68, 78, 79,
 92, 145, 172, 339, 367
 Kinský, August František 117
 Kittel, E. 111
 Klauser, Theodor 171
 Klausing, Alfred 163, 182, 214, 216, 226
 Klebel, Ernst 217, 239
 Kleist, Heinrich von 105
 Klitzner, Julius 219
 Knoll, Fritz 140, 141
 Knöpfler, Joseph Franz 165
 Koenen, Bernard 264, 305
 Kögel (viz též Winterová), Maria 166
 Koch, Hans 136, 165, 197, 266
 Koch, Hugo 43
 Kolář, Pavel 90, 352, 353
 Köllner, Fritz 111
 Komenský, Jan Amos 304
 Konrád, Ota 15, 75, 78, 90, 92, 190, 197,
 216, 219, 232, 233, 353
 Korger 309
 Kossman 206, 211
 Kostelník, G. 317
 Kozák, Jan Blahoslav 89, 320, 321
 Krahmer-Mollenberg, Erich 69
 Krallert, Wilfried 208
 Kramerius, Václav 229
 Kraus, Arnošt Vilém 82
 Kraus, Oskar 40, 81, 88, 89, 90, 121, 163,
 310
 Krcal, H. 81
 Krofta, Kamil 23, 58, 126, 127, 204, 231,
 240, 304, 335, 344
 Krombholz, Anton 68
 Kuczynsky, Jürgen 267
 Kuhn, Walter 70, 71, 72, 76, 155
 Kuncíř, Ladislav 129, 133, 175
 Kundt, Ernst 158
 Kunze, Horst 283, 342
 Künzel, Franz 111
 Kunz, Kuno 201
 Küry, Adolf 237
- L**
- Lacroix, Robert 249
 Lades, Hans 177
 Lachmann, Johann 44, 133
 Lakner, F. 81
 Lampa, Anton 109
 Landgrebe, Ludwig 89, 156, 157
 Langr, S. 83
 Laufke, Franz 187
 Ledebur-Wicheln, Eugen 143
 Lehmann, Emil 44, 139
 Lehmann, U. 260
 Lemberg, Eugen 17, 22, 28, 66, 67, 68, 70,
 71, 78, 82, 92, 100, 109, 117, 119,
 134, 139, 141, 142, 203, 222, 246,
 264, 265, 303, 309, 323, 344, 358
 Lemberg, Hans 15, 22, 53, 66, 352, 354,
 355
 Lemke, Heinz 260
 Lenin, Vladimír Iljič 250, 279, 289, 341,
 357
 Leser 297
 Liewehr, Ferdinand 153
 Lindworsky, Johann 88
 Linhartová, Milena 228, 297, 344
 Liprandi, A. P. 212
 Loas, Walter 219
 Loesch, Karl Christina von 177
 Lorenz, Franz 68, 309, 344
 Loserth, Johann 46
 Loužil, Jaromír 290
 Luckwald, Erich von 195
 Luft, Ines 16, 18, 53, 158, 246, 348, 353,
 354, 355, 360
 Luhmann, Niklas 10
 Luther, Martin 223
 Lysiack-Rudyckyj, Ivan 219
- M**
- Mai, J. 260
 Maikowski 255
 Mai, Paul 149, 260, 355
 Marek, Ferdinand 43, 56, 123, 354
 Marx, Karl 250
 März, Josef 57, 142, 153, 214, 219, 220,
 235, 343
 Masaryk, Tomáš Garrigue 33, 42, 49, 52,
 59, 87, 89, 90, 126, 127, 129, 212,
 231, 304
 Matějček, Antonín 239
 Mathesius, Vilém 128
 Matl, Josef 205
 Matocha, Josef Karel 39
 Mayer, Josef 189

Rejstřík

Mayer, Theodor 90, 91, 234
Maynen 61
Mayr-Harting, Robert 129
Mayr, Josef Karl 249
Meckel, Rudolf 158
Meinert, Josef Georg 82
Mende, Gerhard von 197
Merkle, Sebastian 81, 121, 125, 189, 224,
349, 360
Messerschmidt, Daniel Gottlieb 275
Metternich, Klemens Wenzel von 75
Metz 165
Meusel, Alfred 258, 261, 263
Michael SJ 34, 105
Milosz, Czeslaw 282
Míšková, Alena 15, 22, 55, 56, 64, 65, 89,
93, 139, 140, 143, 152, 162, 163,
186, 192, 194, 200, 207, 213, 214,
215, 216, 217, 220, 221, 233, 235,
238, 245, 344, 345, 347, 348, 349,
350, 353, 355, 356, 358, 360
Mohr, Hubert 14, 260, 266
Moravec, Emanuel 218, 229
Morscher, Edgar 84, 290, 342
Mozart, Wolfgang Amadeus 105
Muckermann, Friedrich 109, 134, 345, 350
Mühlpfordt, Günter 14, 259, 260, 263,
264, 281, 282, 285, 294, 356, 357
Müller, Karl Valentin 186, 212, 214, 215,
216, 353
Müller, Otto 132, 153, 154, 175, 176, 190,
351
Mussolini, Benito 210

N

Naas, Josef 268
Nadler, Josef 177
Naegle, August 13, 33, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 79, 94, 95, 96, 330, 340, 345,
351
Napoleon 57, 251
Nejdělý, Zdeněk 242
Neumann, Jan Nepomuk 68, 100
Noack, Hermann 199
Novák, Arne 81, 83, 87, 100, 331
Novotný, Václav 94, 95

O

Oberdorffer, Kurt 22, 52, 58, 59, 60, 64,

65, 127, 129, 137, 139, 140, 143,
160, 161, 245, 323, 337, 343, 345,
351, 356

Oberhauser, Kurt 210
Oberkofler, Gerhard 15, 28, 81, 88, 89,
248, 285, 289, 305, 345, 357
Oberländer, Theodor 200, 307, 319, 349,
357
Odložilík, Otakar 23, 198
Oelßner, Fred 276
Ohlbaum, Rudolf 93
Oswald z Braunsbergu 171
Otto, Ernest 121, 159, 160, 163, 219, 220

P

Palacký, František 86, 87, 176, 179, 180,
242
Panzram, Bernhard 171, 239, 344
Papritz, Johannes 49, 52, 59, 198, 208,
209, 211, 346
Patočka, Jan 89
Pautsch, Hildegarda 34, 35, 278, 285, 287,
288, 289, 290, 293
Pekař, Josef 92, 100, 126, 212, 303
Penck, Albrecht 76
Peterka, Otto 22, 24, 162, 226, 238
Petr, Karel 79
Pfitzner, Josef 21, 22, 24, 47, 52, 53, 55,
57, 61, 62, 64, 90, 91, 93, 162, 185,
194, 200, 204, 206, 207, 211, 214,
215, 217, 219, 220, 221, 238, 246,
323, 340, 345, 348, 350, 359
Pflieger, Michael 145, 146
Pirchan, Gustav 22, 24, 64, 91, 93, 94, 100,
178, 217, 220, 238, 323, 343
Pius XI. 43, 114
Placák, Petr 47
Planck, Max 315
Plecháč, Miroslav 118, 119, 127
Pleyer, Kleo 129, 249
Polišenský, Josef 290
Poltavskij, Mojsej Anatoljevič 250, 255,
300, 301, 302, 303, 304, 305
Popper, Karl 9
Pražák, Albert 227, 302
Preissing, Erhard 215, 220
Prochno, Joachim 21, 337
Prokert, Heinz 61

Q

Quatember, Mathäus 106

R

Rádl, Emanuel 23, 127, 212
 Ranke, Leopold 96, 251
 Raschhofer, Hermann 177
 Ratramnus 43, 45
 Raupach, Hans 22, 222, 264, 336
 Reinäcker 276
 Reinhöhl, Fritz 249
 Renner, Karl 248
 Richter, L. 260
 Richter, Max 65
 Richter, Stephan 70
 Rippl, Eugen 162, 201, 207, 212, 213, 217,
 238, 353
 Ritter, Joachim 40, 138, 153, 339
 Rode, Johann z Hamburku 93
 Rohrer, Rudolf 217, 223, 319
 Rootselaar, Bob van 290
 Rörig, Fritz 262
 Rosenberg, Alfred 146, 147, 148, 185, 192,
 197, 202, 211, 223, 343, 347, 356
 Rosenfeld, Günther 260, 261
 Rössel, R. 201
 Roth 144
 Roubík, František 187, 198
 Rudnycky, Jaroslav B. 214
 Rupprecht 262
 Rust, Bernard 299
 Rutha, Heinz 111
 Rychlík, Karel 79

Ř

Říha 90

S

Sandbach, Edmund 153
 San Nicolů, Mariano 140, 165
 Sauer, August 54
 Saure, Wilhelm 170, 171, 180, 182, 183,
 184, 185, 190, 191, 192, 193, 214,
 216
 Sebekowsky, Wilhelm 111
 Seibt, Ferdinand 13, 28, 49, 87, 112, 246,
 352, 355, 359
 Sereschnikow, K. S. 208
 Sergius 208

Scheiner, Josef 68
 Schell, Hermann 43, 172, 368
 Scherzberg, Lucia 172, 205, 226, 350, 358
 Schieche, Emil 118, 119
 Schier, Bruno 52, 177, 345
 Schilling, K. 220
 Schindler, Josef 43, 95
 Schlegel, Friedrich 154, 289, 362
 Schlegel, Rudolf 210
 Schlenz, Johann 36, 38
 Schlözer, August Ludwig von 274
 Schmid, Heinrich Felix 246
 Schmidt 203
 Schmied, Erich 235
 Schneewis, Edmund 153, 162, 177, 204,
 205, 207, 211, 213, 214, 217
 Scholz, Heinrich 81
 Schöttler, Peter 10
 Schreiber, Georg 66, 70, 109
 Schreiber, Rudolf 21, 22, 24, 42, 55, 64,
 83, 91, 111, 139, 140, 158, 162, 197,
 217, 220, 222, 223, 239, 245, 246,
 309, 323, 336, 345
 Schroeder, Oskar 226
 Schulte, Hans 189
 Schulz, Bruno 215
 Schützler, Horst 260
 Schwalbe, Karl 192
 Schwanke, Robert 249
 Schwarz, Dieter. viz Hartl, Albert; viz
 Hartl, Albert
 Schwarzenberg 83
 Schwarz, Ernst 54, 91, 162, 174, 175, 178,
 214, 220, 226
 Simm, Dominik 103
 Six, Franz Alfred 152, 203
 Skrbensky 247
 Skrbenský, Lev z Hříště 172, 366
 Sladek, Paul Friedrich 13, 40, 111, 112,
 113, 114, 115, 121, 138, 139, 144,
 309, 345, 359
 Slypsky, Josip 105
 Soják, Vladimír 196, 197, 198, 228, 240,
 297, 302, 319
 Sonnenschein, Carl 109
 Spahn, Martin 118
 Spann, Othmar 110, 111, 118
 Spina, Franz 51, 68, 78, 87, 110, 127
 Sproemberg, Heinrich 262

Rejstřík

Srbik, Heinrich 41, 75, 81, 96, 100, 130,
136, 165, 307, 308, 340, 358

Stadtmüller, Georg 153

Stalin, Josif Vissarionovič 251

Steinacker, Hans 61, 164

Steinherz, Samuel 55, 90, 346

Steinmetzer, Franz 124, 238

Stepling, Joseph 68

Stern, Leo 243, 248, 249, 255, 261, 262,
263, 264, 265, 276, 281, 292, 300,
305, 350, 355, 357

Stöckl, Günther 246

Strakoš, Jan 82

Streisand 271, 276

Streller, Justus 206

sv. Augustin 102, 115, 363

sv. Pavel 124

sv. Václav (hl. Wenzel) 45, 46, 47, 95, 135,
136, 304

Swoboda, Karl Maria 60, 93, 152, 164,
239, 297, 340

Š

Šafařík, Petr 16, 176, 179, 180, 358

Šalda, František Xaver 81

Šeptycký (Szeptycky), Andrej 106, 317

Šeptycký, Klymentij 105, 106

Ševčenko, Taras 317

Šisler, Stanislav 16, 359

Šlechta, K. 297

Šternberk, Kašpar 179, 180

Šusta, Josef 22, 82, 94, 126, 128, 227, 277,
331, 337

T

Tesař, Jan 201, 202, 203

Thums, Karl 215, 216

Thun, Leo 68, 219

Tomeš, Josef 128, 179, 180, 360

Trávníček, František 31

Treitschke, Heinrich von 96, 251

Troeltsch, Ernst 251

Trunz, Erich 153

Tschirnhaus, Ehrenfried Walther von 275

U

Uher, Jan 82

Ulbricht, Walter 264, 268, 281

Urban, Rudolf 200, 204, 205, 206, 207, 211

Utitz, Emil 89, 90, 121, 346

V

Vajtaufer, Emanuel 225

Valjavec, Fritz 16, 18, 22, 35, 197, 204,
205, 212, 221, 349, 350, 357, 360

Veith, Johann Emanuel 68

Vlček, Jaroslav 82

Vogel, Adolf 273

Voigt, Mikuláš Adaukt 82, 179, 199, 200

Vojtíšek, Václav 93, 234, 240, 244, 248,
336, 351

W

Wagner, F. 124

Wandel, Paul 15, 64, 94, 258, 264, 268,
305, 343, 356

Wandesleben, Otto-Wilhelm 210

Watzka, Maximilian 93

Weber Anton Alois 123, 124, 148, 150, 181

Weber, Max 251

Weber, Ottokar 40, 90, 91, 346

Weidhass, Hemann 208, 209

Weingart, Miloš 204

Weinmann, Erwin 237

Weizsäcker, Wilhelm 21, 24, 47, 52, 56,
62, 63, 64, 65, 87, 92, 93, 94, 100,
139, 140, 162, 177, 186, 187, 199,
211, 213, 214, 215, 216, 226, 232,
235, 245, 297, 323, 335, 340, 343,
347, 351

Wenisch, Rudolf 53

Wenzel, Rudolf 58

Wickliff, John 46

Wiedemann, Andreas 16, 186, 187, 193,
199, 200, 206, 360

Wienken, Heinrich 69, 109, 141, 351

Willmann 263

Winter, Eduard (otec) 103, 243

Winter, Gustav 104, 106, 252

Winter, Josef 103

Winterová (roz. Kögel), Marie 166, 168,
244, 281

Winterová (roz. Simm), Hermine 103

Winter, Paul 106

Wirth, Zdeněk 239

Witteová, Anna 321

Wolff, H. 214

Wolfgramm, Eberhard 266, 349

Wolf, Martin 73, 76, 121, 169, 186, 189,
190, 191, 192, 193, 194, 207, 360
Wollman, Frank 87
Wostry, Frieda 239
Wostry, Wilhelm 21, 22, 24, 40, 49, 51, 52,
55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64,
75, 88, 90, 91, 92, 93, 100, 121, 129,
135, 137, 138, 141, 142, 152, 155,
157, 158, 159, 162, 163, 164, 165,
177, 193, 194, 204, 206, 212, 214,
215, 216, 217, 219, 220, 223, 226,
239, 241, 289, 323, 325, 335, 345,
346, 347, 351, 354

Zatschek, Heinz 21, 24, 56, 63, 64, 87, 91,
92, 93, 94, 112, 138, 139, 140, 144,
152, 157, 162, 177, 187, 201, 213,
214, 215, 216, 220, 226, 228, 233,
234, 244, 245, 246, 319, 323, 335,
343, 346, 348, 351

Zechner, Leopold 247
Zeil, Wilhelm 14, 360, 361
Zeisser, Wilhelm 264, 305
Zeller, M. 260
Zippe, Augustin 68
Zöpfl 171
Zotz, Lothar Friedrich 153

Z

Zankl, Anton 177, 185, 304

EDIČNÍ RADA MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. MUDr. Martin Bareš, Ph.D. (předseda)
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Tereza Fojtová
Mgr. Michaela Hanousková
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
doc. Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
PhDr. Alena Mizerová (tajemnice)

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. RNDr. David Trunec, CSc.
doc. PhDr. Martin Vaculík, Ph.D.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
(předsedkyně)
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.
prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.
(tajemnice)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
prof. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Eduard Winter 1896–1982

Zpráva o originalitě a přizpůsobení se
sudetoněmeckého historika

Jiří Němec

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
v edici **Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity** / číslo 475

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

Výkonná redaktorka / doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Ediční referentka / Mgr. Vendula Hromádková

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Mgr. Pavel Křepela

Sazba / Dan Šlosar

Vydání první / 2017

Náklad / 300 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / Reprocentrum, a.s., Bezručova 29, 678 01 Blansko

ISBN 978-80-210-8808-5

ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8809-2017>

#475